

δ-) Η πολιτική του «Προγράμματος Διάλυσης» για την Ίμβρο και την Τένεδο

Στην μακράιωνη ιστορία τους τα δύο νησιά Ίμβρος και Τένεδος, που ανήκουν στο σύμπλεγμα των Θρακικών Σποράδων, βρέθηκαν υπό την κυριαρχία διαφόρων κατακτητών: Βυζαντινών, Ενετών, Γενοβέζων, Οθωμανών. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μέσα σε λίγα χρόνια, τα νησιά άλλαξαν διαδοχικά την οθωμανική, την ελληνική και την τουρκική κυριαρχία. Έως το 1912 ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εν συνεχεία ενσωματώθηκαν στην ελληνική επικράτεια και με τη Συνθήκη των Σεβρών το 1920 κατοχυρώθηκε η προσάρτησή τους. Με την ίδρυση του νέου τουρκικού κράτους, η Άγκυρα ποτέ δεν αναγνώρισε την προσάρτηση της Ίμβρου και Τένεδου στην Ελλάδα, όπως άλλωστε και τα εδάφη της Ανατολικής Θράκης αλλά και της Δυτικής Μικράς Ασίας.

Μετά την στρατιωτική ήττα της Ελλάδας στη Μικρά Ασία τον Σεπτέμβριο του 1922, τέθηκε εκ νέου υπό διαπραγμάτευση το καθεστώς του βορειοανατολικού Αιγαίου. Στις συνομιλίες της Λωζάννης η τουρκική αντιπροσωπεία με αρχηγό τον Ισμέτ Ινονού, προβάλλοντας τα στρατηγικά και γεωπολιτικά κριτήρια για την Ίμβρο και την Τένεδο έπεισαν τις Μεγάλες Δυνάμεις οι οποίες απέφυγαν να δυσαρεστήσουν τους Τούρκους όταν συζητούσαν το καίριο γι' αυτούς ζήτημα των Στενών, δηλαδή της ελεύθερης διέλευσης και ναυσιπλοΐας μεταξύ της Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου. Επίσης, το συγκεκριμένο θέμα θα πρέπει να συνδεθεί με τις διαθέσεις των Βρετανών, που διαπραγματεύονταν εκείνη την περίοδο στη Λωζάννη το μέλλοντικό καθεστώς της Μοσούλης, πλούσιας σε πετρέλαια αγγλοκρατούμενης περιοχής και οι οποίοι δεν δίστασαν να προβούν σε παραχωρήσεις επί θεμάτων που θεωρούσαν ήσσονος σημασίας, όπως η Ίμβρος και η Τένεδος. Αν και η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού των δύο νησιών δεν ήταν δυνατόν να αμφισβητηθεί, αφού κατά την απογραφή του 1912 υπήρχαν 9.207 κάτοικοι στην αμιγώς ελληνική Ίμβρο και 5.420 Έλληνες στην Τένεδο³⁵² έναντι 1.200 Τούρκων, ωστόσο η απόφαση για την παραχώρηση των νησιών στην Τουρκία ήταν αμετάκλητη. Τελικά, ως συμβιβαστική λύση μεταξύ των απαιτήσεων της Τουρκίας και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των κατοίκων των νησιών, οι συντάκτες της Συνθήκης της Λωζάννης περιέλαβαν στις

³⁵² Το 1927 σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τουρκικής απογραφής, ο αριθμός των κατοίκων των δύο νησιών διαμορφώθηκε ως εξής: 6.762 κάτοικοι στην Ίμβρο (3.098 άντρες και 3.664 γυναίκες) και 1.631 στην Τένεδο (763 άντρες και 868 γυναίκες). Βλέπε, Γρυντάκης Γιάννης Μιχαήλ, «Ίμβρος και Τένεδος – Δύο ξεχασμένα ελληνικά νησιά (1910 – 1930), Αθήνα, Έκδοση Συλλόγου Ίμβριών Αθηνών, 1995, σελ. 131.

γενικότερες ρυθμίσεις ειδική ρήτρα, το άρθρο 14, που χορηγούσε ένα καθεστώς τοπικής αυτοδιοίκησης³⁵³.

Έτσι, όταν οι προσπάθειες αυτές δεν τελεσφόρησαν και τα ελληνικά στρατεύματα εκκένωσαν την Ίμβρο και την Τένεδο στις 15 Σεπτεμβρίου 1923, οι κάτοικοι των νησιών πανικόβλητοι άρχισαν τις προετοιμασίες για μαζική εγκατάλειψη των πάτριων εδαφών τους. *«Για τους Τούρκους η εθελοντική αποχώρηση των Τενεδίων, όπως και των Ιμβρίων, από τα νησιά τους θεωρήθηκε θείο δώρο. Είδαν δηλαδή να γίνεται από την αρχή αυτό που σκόπευαν, σταδιακά και με πιθανό κίνδυνο διεθνών περιπλοκών, να επιχειρήσουν: ο αφελληνισμός των νησιών. Για το λόγο αυτό, όταν οι φνιάδες θέλησαν να επανέλθουν στα σπίτια τους, άρχισαν να εφευρίσκουν τρόπους παρεμπόδισής τους»*³⁵⁴.

Η γεωγραφική και στρατηγική σημασία των δύο νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου δεν τοποθετείται μόνο την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ήδη από την αρχαιότητα έως και τον 20^ο αιώνα η Ίμβρος και η Τένεδος γνώρισαν την κυριαρχία διαφόρων κατακτητών. Η Ίμβρος απέχει μόνο έντεκα ναυτικά μίλια από το στόμιο του Ελλησπόντου και η Τένεδος δώδεκα. Η γεωγραφική θέση της Ίμβρου και της Τενέδου ειδικά η εγγύτητά τους στα μικρασιατικά παράλια και στα Στενά των Δαρδανελίων, καθόρισε τη μοίρα των κατοίκων τους.

Κατά την ομηρική εποχή, τα νησιά χρησιμοποιήθηκαν ως βάση ανεφοδιασμού των Ελλήνων στο Τρωικό Πόλεμο³⁵⁵. Αργότερα, τον 5^ο αιώνα π.Χ. και πιο συγκεκριμένα το 494

³⁵³ Με τη Συνθήκη της Λωζάννης, το 1923, τα δύο νησιά παραχωρήθηκαν στην Τουρκία. Το πλήρες κείμενο του άρθρου 14 της Συνθήκης έχει ως εξής: «Αι νήσοι Ίμβρος και Τένεδος, παραμένουσαι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, θα απολαύουν ειδικής διοικητικής οργανώσεως, αποτελουμένης υπό τοπικών στοιχείων και παρεχούσης πάσαν εγγύησιν εις τον αυτόχθονα μη μουσουλμανικόν πληθυσμόν όσον αφορά την τοπικήν αυτοδιοίκησιν και την προστασίαν των ατόμων και των αγαθών. Η τήρησις της τάξεως θα διασφαλίζεται υπό αστυνομίας στρατολογουμένης εκ του αυτόχθονος πληθυσμού, μερίμνη της ως άνω προβλεπομένης τοπικής διοικήσεως και υπό τας διαταγάς αυτής τιθεμένης. Αι συναρμολογηθείσαι μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας συμφωνίαι, αι αφορμάσαι την ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών δεν θα εφαρμοσθώσιν εις τους κατοίκους των νήσων Ίμβρου και Τενέδου».

³⁵⁴ Τρυντάκης Γιάννης Μιχαήλ, «Ίμβρος και Τένεδος.....», οπ. ανωτ., σελ. 92 – 93. Για την τρομοκρατία που κατέλαβε τους Ιμβρίους και Τενεδίους μεταφέρει πληροφορίες ο βουλευτής Νομού Λέσβου Νίκος Σηφουνάκης από τις προσωπικές σημειώσεις του τελευταίου Έλληνα έπαρχου των νησιών Ιωάννου Παπουτσιδάκη. Ο Σηφουνάκης αναφέρει ότι στις σημειώσεις αυτές κατέγραφε μέρα με τη μέρα τις τραγικές αντιδράσεις των Ελλήνων, μήνες πριν αυτόχθονος πληθυσμού, στις 24 Ιουλίου 1923 η Συνθήκη της Λωζάννης. Από τις πρώτες μέρες του 1923 είχε διαρρεύσει η είδηση ότι ο Βενιζέλος δεν μπορούσε παρά να υποχωρήσει και να συναινέσει στην παραχώρηση των δύο νησιών στην Τουρκία. Οι Ίμβριοι και οι Τενεδίοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι το τελευταίο τρίμηνο της Μικρασιατικής Καταστροφής θα το πλήρωναν αυτοί. Βλέπε, Σηφουνάκης Νίκος, «Ίμβρος – Τένεδος – Οι Τελευταίες Ελληνικές Ημέρες», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1996, σελ. 52 – 53.

³⁵⁵ Μουστοξύδη Αντρέα, «Υπόμνημα Ιστορικών Περί της Νήσου Ίμβρου», (αναπληρώθηκε και εκδόθηκε από τον Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό τον Ίμβριο το 1845), ανατυπώθηκε στην Αθήνα, Εκδόσεις Κουλουρά, 1978, σελ. 12 – 13. Η σπουδαιότητα που παρουσίαζε η Ίμβρος κατά την πρώτη αρχαιότητα για τις μετακινήσεις προκύπτει από τις αναφορές της στα ομηρικά έπη: «Η αναφορά της Ίμβρου στα ομηρικά έπη σχετίζεται άλλοτε με γεγονότα του πολέμου (εξαγορά αιχμαλώτου γιου του Ηριάμου από το βασίλειο της Ίμβρου Ηετίωνα) και άλλοτε με τη φυσική της διαμόρφωση («παιπαλόεσσα» Ιλιάς Ν33), τη γεωλογική της θέση δίπλα

π.Χ. ο Μιλτιάδης³⁵⁶ κατέλαβε την Ίμβρο και την αποίκησε με Αθηναίους κληρούχους. Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου 431 – 404 π.Χ. τα νησιά συμμαχισαν στο πλευρό των Αθηναίων³⁵⁷.

Στους βυζαντινούς χρόνους η Ίμβρος και η Τένεδος απέκτησαν αρκετό ενδιαφέρον της κεντρικής διοίκησης και γνώρισαν αξιόλογη ανάπτυξη εξαιτίας κυρίως της γειννιάσής τους με την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Η στρατηγική τους σημασία, ωστόσο, δήλωνε και κάτι το αρνητικό: ότι δηλαδή τα εμποθαμιούσαν οι Ενετοί και οι Γενοβέζοι, ενώ υπήρξαν συχνά στόχοι των πειρατών, όπως το 767, όταν οι Σλάβοι λεηλάτησαν τα νησιά Ίμβρο, Λήμνο και Σαμοθράκη αιχμαλωτίζοντας 2.500 νησιώτες³⁵⁸.

Μετά την κατάρρευση του βυζαντινού κράτους, ο Ίμβριος πρόκριτος Κριτόβουλος³⁵⁹ διαπραγματεύτηκε με τον σουλτάνο Μωάμεθ Β' (Fatih Sultan Mehmet II) την ειρηνική παραχώρηση της Ίμβρου και της Λήμνου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁶⁰ έναντι ευνοϊκών όρων που επέτρεψαν την ακώλυτη επιβίωση των κατοίκων τους από το 1456 έως την απελευθέρωσή τους το 1912 από τον ελληνικό στόλο³⁶¹.

στο ρήγμα του ΒΑ Αιγαίου (κατοικία Θέτιδος και φτερωτών αλόγων Ποσειδώνος), τη γεωγραφική της θέση (σταθμός περιπλανήσεων στο Αιγαίο) ή με τη μορφή του οικισμού της (άστρo δηλαδή οργανωμένη πόλη). Βλέπε, Ανδρέου Ηλίας και Ανδρέου Γιάννα, «Η παιπαλδεσσα Ίμβρος», στο στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα Πολύπαθα Νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή, 22 Μαΐου 1994, σελ. 16. Επίσης, Ανδρέου Ηλίας και Ανδρέου Γιάννα, «Η Ίμβρος στην Πρώμη Εποχή του Χαλκού», στο περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», τεύχος 81, Δεκέμβριος 2001, Αθήνα, σελ. 143.

³⁵⁶ Φαίνεται ότι ο πρώτος Αθηναίος που έφθασε στο νησί ήταν ο Μιλτιάδης, γιος του Κυψέλου, ο οποίος κατέφυγε εκεί με τα πλοία του το 494 π.Χ. εγκαταλείποντας την απέναντι Χερσόνησο. Η μαρτυρία αυτή περιλαμβάνεται στον Ηρόδοτο. Ο ίδιος αναφέρει τα εξής: «.....μόλις απομακρύνθηκε από την Χερσόνησο, έπεσε πάνω στον Φοινικικό στόλο. Ο ίδιος ο Μιλτιάδης κατάφερε να ξεφύγει στην Ίμβρο με τέσσερις τριήρεις του, αλλά η Πέμπτη, με διοικητή τον πρωτότοκο γιο του, Μητίχο (μητέρα του δεν ήταν η κόρη του Ολόρου αλλά μια άλλη γυναίκα), μετά από καταδίωξη έπεσε στα χέρια των εχθρών. Οι Φοίνικες ενθουσιάστηκαν με την τύχη τους όταν ανακάλυψαν ότι, μαζί με το πλοίο, είχαν πιάσει τον γιο του Μιλτιάδη, του άνδρα που, όταν οι Σκύθες παρότρυναν τους Ίωνες να σπάσουν την γέφυρα στον Ίστρο και να γυρίσουν στην πατρίδα τους συμβούλευσε να δεχτούν. Οι Φοίνικες, οδήγησαν τον Μητίχο, γιο του Μιλτιάδη, μπροστά στον Δαρείο. Αυτός αντί να τιμωρήσει τον Μητίχο, του φέρθηκε με τη μεγαλύτερη ευγένεια: του παραχώρησε ένα σπίτι, περιουσία και μια Περσίδα γυναίκα με την οποία απέκτησε παιδιά που μεγάλωσαν όπως οι Πέρσες. Ο Μιλτιάδης, στο μεταξύ, έφυγε από την Ίμβρο κι έφτασε στην Αθήνα». Βλέπε, Ηροδότου «Ιστορίες», Ερατώ, § 41. Επίσης, Ανδρέου Ηλίας και Ανδρέου Γιάννα, «Η Ίμβρος στην Αρχαιότητα», στο περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», τεύχος 41, Δεκέμβριος 1991, Αθήνα, σελ. 96.

³⁵⁷ Μουστοξυδής Αντρέα, «Υπόμνημα Ιστορικών.....», οπ. ανωτ., σελ. 19 – 20.

³⁵⁸ Παπαγεωργίου Σόφη Ν., «Ίμβρος – Η Ιστορία Ενός Ελληνικού Νησιού», Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 1994, σελ. 25 – 26.

³⁵⁹ Ανδριώτης Νικόλαος, «Κριτόβουλος ο Ίμβριος και το Ιστορικό του Έργου», Ελληνικά, Νοv 2, 1929, σελ. 167 – 168. Επίσης, Παπαγεωργίου Σόφη Ν., «Ίμβρος.....», οπ. ανωτ., σελ. 31.

³⁶⁰ Πληροφορίες για την Ίμβρος και την Τένεδο κατά την οθωμανική περίοδο παρέχονται στο έργο του κουρσάρου και κατόπιν ναυάρχου του σουλτάνου Πιρί Ρεΐς (Piri Reis). Βλέπε, Λούπη Δημήτρη, «Ο Πιρί Ρεΐς (1465 – 1553) Χαρτογραφέι του Αιγαίου – Η Οθωμανική Χαρτογραφία και η Λίμνη του Αιγαίου», Αθήνα, Εκδόσεις Τροχάλια, 1999, σελ. 161 – 168.

³⁶¹ Αλεξανδρή Αλέξη, «Ο Ελληνισμός στην Ίμβρο και Τένεδο», στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα Πολύπαθα Νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή, 22 Μαΐου 1994, σελ. 2.

Το γεγονός ότι η Ίμβρος και η Τένεδος δεν είχαν ποτέ άμεση επικοινωνία με τα μεγάλα ελληνικά αστικά κέντρα οφείλεται στη γεωγραφική τους θέση. Ωστόσο, καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, οι πνευματικοί κυρίως Ίμβριοι διατήρησαν στενή επαφή με το Άγιον Όρος, γι' αυτό και η εκπαίδευση στο νησί απέκτησε χαρακτήρα εκκλησιαστικό, καθώς οι αγιορείτες πατέρες άσκησαν ισχυρή επιρροή στην πνευματική ζωή των Ίμβριών οι οποίοι αγάπησαν με πάθος τα ελληνικά γράμματα. Εκείνος που συνέβαλε αποφασιστικά στην ίδρυση των πρώτων εκπαιδευτηρίων στο αιγαίοπελαγίτικο νησί ήταν ο Ίμβριος ιερομόναχος Βαρθολομαίος ο Κουτλουμουσιανός³⁶². Αρχικά ο Κουτλουμουσιανός κι αργότερα ο Ίμβριος καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης και μετέπειτα μητροπολίτης Ίμβρου Νικηφόρος Γλυκάς, ήταν εκείνοι που προσπάθησαν να θέσουν τις στέρεες βάσεις για την εκπαίδευση στην Ίμβρο³⁶³. Μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το 1874 αρχίζει στην πρωτεύουσα του νησιού Παναγία³⁶⁴, η λειτουργία της νεοσύστατης Κεντρικής Σχολής, η οποία παρείχε ολοκληρωμένη γυμνασιακή εκπαίδευση. Ήταν ένα είδος ανώτερης σχολής στην οποία φοιτούσαν μαθητές από όλα τα χωριά της Ίμβρου. Η λειτουργία της ανακόπηκε με απόφαση των τουρκικών αρχών το 1927. Εκτός από την Κεντρική Σχολή, στα υπόλοιπα έξι χωριά λειτούργησαν, άλλοτε σε ικανοποιητικό βαθμό κι άλλοτε ελλιπώς σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης. Στη διάρκεια της ελληνικής διοίκησης (1912 – 1923) λειτούργησαν συνολικά 6 Δημοτικά σχολεία, 2 Νηπιαγωγεία και 1 Γυμνάσιο. Λίγο πριν από το 1923 στα ελληνικά σχολεία της Ίμβρου φοιτούσαν συνολικά 1.385 μαθητές και μαθήτριες. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί, ότι ως το 1923 στο νησί δεν υπήρχαν τουρκικά σχολεία, γιατί δεν υπήρχαν τουρκογενείς μαθητές³⁶⁵.

Με την παραχώρηση της Ίμβρου στην Τουρκία το 1923, η ελληνική εκπαίδευση δέχεται πρώτη τις βαριές συνέπειες της σκληρής τουρκικής πολιτικής με στόχο τον αφελληνισμό. Οι τουρκικές αρχές προχώρησαν σε ανασταλτικά μέτρα για την ελληνική εκπαίδευση στο νησί. Πρώτα, περιόρισαν τις ώρες διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας σε μια ώρα ημερησίως. Στη συνέχεια, υποχρέωσαν τους Έλληνες δασκάλους να μεταβούν στα Δαρδανέλια και να υποστούν εξετάσεις ικανότητας της τουρκικής γλώσσας. Όπως ήταν

³⁶² Καρά Μελίτωνος, «Η Νήσος Ίμβρος – Συμβολή εις την Εκκλησιαστικήν Ιστορίαν της», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, 1987, σελ. 281 – 287. Ο ιερομόναχος Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός ο Ίμβριος είναι γνωστός στους εκκλησιαστικούς κύκλους με την επιμέλεια των βιβλίων λειτουργίας της, όπως τα Μηναία, το Τριώδιο, το Πεντηκοστάριο κτλ.

³⁶³ Παπαγεωργίου Σόφη Ν., «Ίμβρος.....», οπ. ανωτ., σελ. 156.

³⁶⁴ Τα χωριά της Ίμβρου είναι τα ακόλουθα: Παναγία, Ευλάμπιο, Κάστρο, Γλυκό, Άγιοι Θεόδωροι, Αγριδία και Σχοινούδι.

³⁶⁵ Ζεγκίνη Ευστρατίου, «Ελληνική Εκπαίδευση», στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα Πολύπαθα Νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή, 22 Μαΐου 1994, σελ. 12.

φυσικό, οι Έλληνες εκπαιδευτικοί μη γνωρίζοντας την τουρκική, απορρίφθηκαν στις εξετάσεις και στη συνέχεια παύθηκαν από τα καθήκοντά τους.

Στα πλαίσια του «*Νόμου περί Ενοποίησης της Εκπαίδευσης*» (Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 3 Μαρτίου 1924), η τουρκική κυβέρνηση ψήφισε συμπληρωματικά τον Ιούλιο του 1927 τον υπ' αριθμ. 1151 ειδικό νόμο «*Περί τοπικής διοικήσεως Ίμβρου και Τενέδου*»³⁶⁶, στο άρθρο 14 του οποίου αναφέρεται ρητά «*ότι η Δημόσια εκπαίδευση (της Ίμβρου και της Τενέδου) θα διαρρυθμιστεί και θα διευθύνεται σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου περί οργάνωσης της (δημόσιας) εκπαίδευσης και τις διατάξεις που αφορούν τη δημοτική εκπαίδευση*» και ότι «*η διαδικασία διδασκαλίας των μαθημάτων θα γίνεται στην τουρκική γλώσσα*»³⁶⁷. Με τον τρόπο αυτό, η εκπαίδευση των δύο νησιών μεταβλήθηκε υποχρεωτικά σε τουρκική. Η αυστηρή εφαρμογή του ανωτέρω νόμου, οδήγησε στον περιορισμό των ωρών διδασκαλίας στην ελληνική γλώσσα, με αποτέλεσμα να κλείσει στην Παναγία, την πρωτεύουσα της Ίμβρου, η Κεντρική Σχολή. Η εφαρμογή εξαιρέθηκε σε σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης σε τέσσερα χωριά, με αυστηρή επιτήρηση κι ελάχιστες ώρες διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας.

Κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1950, με την ελληνοτουρκική προσέγγιση και τις εποικοδομητικές επαφές του τότε μητροπολίτη Ίμβρου και Τενέδου Μελίτωνα Χατζή³⁶⁸ με τις τουρκικές αρχές, καταργήθηκε ο Νόμος 1151/1927. Από το 1952 ως το 1964 η Ίμβρος παρουσίασε εξαιρετική πνευματική άνθηση, καθώς επαναλειτούργησε η Κεντρική Σχολή και τα δημοτικά σχολεία των υπόλοιπων χωριών³⁶⁹. Έτσι, άρχισε να προδιαγράφεται ένας αισιόδοξος ορίζοντας στην εκπαίδευση της Ίμβρου, καθώς οι μαθητές μπορούσαν πλέον να αποφοιτήσουν από το γυμνάσιο και να έχουν μία συνέχεια κι έναν προσανατολισμό στις σπουδές τους, όπως ήταν τα Λύκεια της Κωνσταντινούπολης, η Θεολογική Σχολή της Χάλκης κι αργότερα τα Πανεπιστήμια της Ελλάδας.

Όμως, μετά το 1964 η τουρκική κυβέρνηση επανέρχεται στις γνωστές και σταθερές πρακτικές και μεθόδους που εφαρμόστηκαν πριν τη δεκαετία του 1950, αλλά ανεστάλησαν κατά την διακυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος. Αυτή τη φορά οι πιέσεις και οι περιορισμοί, όπως επίσης οι όροι και οι προϋποθέσεις για την εκπαίδευση στα δύο νησιά

³⁶⁶ Όλος ο νόμος μεταφρασμένος στην ελληνική γλώσσα υπάρχει στο βιβλίο του Καρά Μελίτωνος, «*Η Νήσος Ίμβρος.....*», οπ. ανωτ., σελ. 388 – 392. Επίσης, Γρυντάκης Γιάννης Μιχαήλ, «*Ίμβρος και Τένεδος.....*», οπ. ανωτ., σελ. 121 – 132.

³⁶⁷ Ζεγκίνι Ευστρατίου, «*Ελληνική Εκπαίδευση*», οπ. ανωτ., σελ. 12.

³⁶⁸ Πληροφορίες για τον μητροπολίτη Ίμβρου και Τενέδου Μελίτωνα Χατζή βλέπε, Καρά Μελίτωνος, «*Η Νήσος Ίμβρος.....*», οπ. ανωτ., σελ. 290 – 302. Επίσης, Ατέση Βασιλείου Γ., «*Η Ιερά Μητρόπολις Ίμβρου και Τενέδου ανά τους Αιώνας*», Ανάτυπον εκ της Ελετηρικής της Αρχιεπισκοπής Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας «*Εκκλησία και Θεολογία*», τόμος II, Αθήνα, 1981, σελ. 490 – 493.

³⁶⁹ Ζεγκίνι Ευστρατίου, «*Ελληνική Εκπαίδευση*», οπ. ανωτ., σελ. 13.

ήταν τόσο ασφυκτικοί, ώστε καθιστούσαν απαγορευτική τη διδασκαλία των ελληνικών μαθημάτων. Έτσι, οι Ίμβριοι πικραμένοι και απογοητευμένοι από τις ενέργειες των Τούρκων, κατέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη και εν συνεχεία στην Ελλάδα.

Η δίψα για μάθηση και μόρφωση και κυρίως η επιθυμία ανατροφής των Ιμβρίων με την ελληνική παιδεία και τον πολιτισμό, ψυχολογικά και οικονομικά στοίχισε ακριβά στις οικογένειες των νησιωτών. Οι φτωχοί, άποροι και αμόρφωτοι γονείς, πλην όμως προνοητικοί και διορατικοί, αντιλαμβανόμενοι τα προνόμια της μόρφωσης, επένδυσαν στην εκπαίδευση των παιδιών τους στερούμενοι τα πάντα. Πριν την έναρξη κάθε σχολικής χρονιάς, οι οικογένειες των Ιμβρίων έστελναν τα παιδιά τους στην Κωνσταντινούπολη για να σπουδάσουν κι επέστρεφαν στο νησί τους με τη λήξη των μαθημάτων. Από τη δεκαετία του 1970 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ένας μεγάλος αριθμός μαθητών φοίτησε σε σχολεία της Κωνσταντινούπολης. Μορφώθηκε, αλλά στερήθηκε την οικογενειακή θαλπωρή καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών του. Ορισμένα ευκατάστατα νοικοκυριά αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Πόλη, επειδή δεν άντεχαν τις αντίξοες συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνονταν οι διαρκείς μετακινήσεις όσο και οι προσπάθειες των παιδιών να μορφωθούν. Άλλες οικογένειες οικονομικά ανίσχυρες, έστελναν τα παιδιά τους σε οικοτροφεία – ορφανοτροφεία, (όπως τα δύο ορφανοτροφεία της Πριγκίπου, δηλαδή του Σωτήρος Χριστού και του Αγίου Νικολάου)³⁷⁰, περιορίζοντας έτσι τις τεράστιες δαπάνες από τα γλίσχρα έσοδά τους³⁷¹. Όσοι, τέλος, από τους Ιμβρίους είχαν τη θέληση να συνεχίσουν ανώτερες σπουδές εγγράφονταν στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης η οποία τους εξασφάλιζε ύπνο, διατροφή και εκπαίδευση.

Όμως, η αγάπη για την μόρφωση δεν αποτέλεσε αποκλειστικά την κύρια αιτία της μεγάλης φυγής των Ελλήνων της Ίμβρου και της Τενέδου. Το 1964, με αφορμή την κρίση του Κυπριακού και λαμβάνοντας υπόψη την στρατηγική θέση των δύο νησιών, η τουρκική κυβέρνηση άρχισε να εφαρμόζει ένα σχέδιο αφελληνισμού από το ελληνικό – χριστιανικό στοιχείο το οποίο ονομάστηκε «Πρόγραμμα Διάλυσης» (Eritme Programı – Εριτμέ Προγράμμι). Τα κυριότερα μέτρα που περιλάμβανε το σχέδιο διάλυσης επιγραμματικά ήταν τα εξής:

³⁷⁰ Τα παραπάνω αποτελούν βιοματική μαρτυρία του γράφοντα.

³⁷¹ Για το βιοτικό επίπεδο των Ιμβρίων ο Κώστας Ξενός γράφει τα ακόλουθα: «Η ζωή στην Ίμβρο κατά βάση ήταν αγροτική. Το 80% των κατοίκων ήταν αγρότες και λέγονταν «ζευγολάτες», γιατί έκαναν τη δουλειά τους μ' ένα ζευγάρι βόδια στο αλέτρι. Το άλλο 20% ήταν θαλασσινοί, έμποροι και επαγγελματίες, που είχαν επίσης το μεριδίό τους στη γη, την οποία καλλιεργούσαν πληρώνοντας ημερήσια αμοιβή στους ζευγολάτες». Βλέπε, Ξενού Κώστα, «Λαογραφικά της Ίμβρου», τόμος II, Θεσσαλονίκη, Έκδοση της Εταιρείας Μελέτης Ίμβρου και Τενέδου, 1988, σελ. 11.

1. Ίδρυση διδασκαλείου – οικότροφείου για σπουδαστές από την Τουρκία στην πρωτεύουσα της Ίμβρου Παναγία (Çınarlı Atatürk Öğretmen Okulu).
2. Ίδρυση στην Παναγία της Ίμβρου στρατοπέδου χωροφυλακής (Jandarma Taburu Sahası) και από το 1964 εμφάνιση κανονικών ταγμάτων του τουρκικού στρατού σε στρατώνια.
3. Ανέγερση τεμένους στην Παναγία της Ίμβρου το 1970.
4. Εξαγγελία προγράμματος εποικισμού τριών χιλιάδων εποίκων με την παράλληλη ίδρυση νέων χωριών και την οικοδόμηση εκατοντάδων προσφυγικών κατοικιών.
5. Δήμευση όλων των ελληνικών μειονοτικών σχολείων στην Ίμβρο.
6. Απαλλοτρίωση μεγάλων εκτάσεων γης που ανήκαν σε Ίμβριους, για την δημιουργία ενός κρατικού κτήματος αγροτικής παραγωγής (Devlet Tarım Üretme Çiftliği).
7. Απαγόρευση λειτουργίας του μοναδικού μειονοτικού σχολείου της Τενέδου στις 15 Αυγούστου 1964³⁷².

Ένα από τα πλέον σκληρά μέτρα που έλαβαν οι τουρκικές κυβερνήσεις ήταν η εγκατάσταση ανοικτής φυλακής βαρυνιωνιτών στο νησί το 1965, στην περιοχή του πλέον πυκνοκατοικημένου χωριού, το Σχοινούδι, γεγονός που συνοδεύτηκε από πράξεις βίας και δολοφονίες εκ μέρους των φυλακισμένων οι οποίοι έσπειραν τον πανικό και τον τρόμο στους φιλήσυχους και φιλειρηνικούς ντόπιους κατοίκους³⁷³.

Σήμερα, ο ελληνικός πληθυσμός της Ίμβρου και της Τενέδου έχει συρρικνωθεί αισθητά. Η αιμορραγία του ελληνικού στοιχείου και η προσφυγιά έχει σταματήσει. Οι εναπομείναντες ελάχιστοι γέροντες καθώς και τα πέτρινα σπίτια που επιμένουν να στέκονται όρθια παλεύοντας με τον χρόνο, μαρτυρούν την ελληνική ιστορία των νησιών. Έτσι, η Ίμβρος η οποία το 1893 αριθμούσε περίπου 10.000 Ρωμιούς κατοίκους σήμερα υπολογίζονται γύρω στα 300 άτομα. Στη δε Τένεδο όπου διαβίωναν 5.320 Ρωμιοί, σήμερα απέμειναν μόνο 45 ελληνικές ψυχές. Τον γηγενή πληθυσμό έχουν αντικαταστήσει έποικοι από την περιοχή του Πόντου (Τουρκοπόντιοι), από τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, πρόσφυγες από την Βουλγαρία, Κούρδοι και αραβόφωνοι³⁷⁴. Από τους Τούρκους της Ίμβρου

³⁷² Αλεξανδρή Αλέξη, «Το μειονοτικό ζήτημα.....», οπ. ανωτ., σελ. 516 – 517.

³⁷³ Χριστοφορίδης Χρυσόστομος, «Η Ίμβρος 70 Χρόνια απ' τη Λαζάνη», στα Πρακτικά του «Ίμβριακού Δημέρου – Η Ίμβρος σήμερα. Προβλήματα, Προοπτικές (30 – 31 Ιανουαρίου 1993)», Αθήνα, Σύλλογος Ίμβριών Αθηνών, 1993, σελ. 68 – 69.

³⁷⁴ Αλεξανδρή Αλέξη, «Ο Ελληνισμός στην Ίμβρο.....», οπ. ανωτ., σελ. 5. Τη διαδικασία αφελληνισμού της Ίμβρου και της Τενέδου επιτάχυνε ένα μυστικό σχέδιο (αριθμ., 206 / 28 Ιανουαρίου 1975) που εκπονήθηκε από το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας. Έως τότε, σύμφωνα με το σχέδιο η εθνοτική σύνθεση της Ίμβρου παρουσίαζε τα ακόλουθα στοιχεία: 1960, 5% Τούρκοι και 95% Έλληνες, 1965, 22,5% Τούρκοι και 77,6% Έλληνες, και τέλος 197^α, 61% Τούρκοι και 39% Έλληνες. Βλέπε, Βρυώνης Σπύρος, «Ο Μηχανισμός της Καταστροφής.....», οπ. ανωτ., σελ. 663 – 664.

«κανένας δεν είναι γηγενής. Ήρθαν κουβάλλησαν στην Ίμβρο έναν αλλότριο τρόπο ζωής και άγνωστα ήθη. Το ήθος των Ιμβρίων το είδαν ως πρόκληση στη δική τους αυτοσυνειδησία και ταυτότητα»³⁷⁵.

Μέσα σε λίγα χρόνια έσβησε μία ιστορία χιλιετιών, χάθηκε μια «πατρίδα» με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Τώρα στη θέση της φιγουράρει στους γεωγραφικούς χάρτες η Γκιοκτσέαντα (Gökçeada)³⁷⁶, όπως βάπτισαν οι Τούρκοι την «*παιπαλόεσσα*»³⁷⁷ Ίμβρο στο πλαίσιο του «*Προγράμματος Διάλυσης*» του ελληνισμού στο νησί.

Τα τελευταία τρία χρόνια, καταβλήθηκαν σημαντικές προσπάθειες για να συζητηθεί το θέμα της Ίμβρου και της Τενέδου στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Έτσι, στις 29 Απριλίου 2005 κατατέθηκε πρόταση ψηφίσματος στην αρμόδια επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης που ζητούσε από την Τουρκία να συμμορφωθεί πλήρως με τις ευρωπαϊκές προδιαγραφές που αφορούν την προστασία των μειονοτήτων και τη θρησκευτική ελευθερία, επιστρέφοντας τις περιουσίες στους ιδιοκτήτες της ελληνικής μειονότητας και ικανοποιώντας τις ανάγκες του πληθυσμού και των δύο νησιών³⁷⁸.

Η Επιτροπή Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης (PACE) όρισε τον Ελβετό βουλευτή Αντρέας Γκρος, να συντάξει έκθεση για τις συνθήκες διαβίωσης της μειονότητας, αφού πρώτα επισκεφθεί την Ίμβρο και την Τένεδο.

Ο Αντρέας Γκρος επισκέφθηκε την Αθήνα τον Νοέμβριο του 2006, όπου ενημερώθηκε από εκπροσώπους των Ιμβρίων και Τενεδίων της Ελλάδας αλλά και της υπόλοιπης Ευρώπης, ενώ τον Μάιο του 2007 συναντήθηκε και με τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο ο οποίος κατάγεται από την Ίμβρο. Λίγους μήνες πριν την σύνταξη της έκθεσης, ο ευρωβουλευτής πραγματοποίησε και αυτοψία στα δύο νησιά, ενώ είχε και επαφές με Τούρκους αξιωματούχους στην Άγκυρα. Όσον αφορά τα συμπεράσματα της εισήγησής του, αυτά χαρακτηρίζονται ότι αποπνέουν έναν αέρα ελπίδας και αισιοδοξίας για τον ελληνικό πληθυσμό, και εκφράζουν μια ανησυχία για το γεγονός ότι «*η επιβίωση του ελληνικού στοιχείου είναι οριακή και απαιτεί άμεσα συγκεκριμένα μέτρα και ένα σαφές πολιτικό μήνυμα από την πλευρά των τουρκικών αρχών, ώστε οι εξόριστοι Ιμβριοι και Τενεδίοι*

³⁷⁵ Δελιωσταντή Κώστα, «Η Συμβίωση Ιμβρίων και Τούρκων», στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα Πολύπαθα Νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή, 22 Μαΐου 1994, σελ. 48.

³⁷⁶ Το 1973 η Τουρκία άλλαξε επίσημα την ονομασία του νησιού από Ίμβρο σε Γκιοκτσέαντα.

³⁷⁷ Ομήρου, «Ηλιάδα», Ν33.

³⁷⁸ Σχετικά με τα ψηφίσματα και τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης βλέπε στην επίσημη ιστοσελίδα του Συλλόγου Ιμβρίων της Αθήνας: <http://www.imvrosisland.org> (τελευταία ενημέρωση 17 – 09 – 2009).

να μπορέσουν να επανεγκατασταθούν και να συμβάλουν στην ανάπτυξη των ιδιαίτερων πατριδών τους»³⁷⁹.

Στις 27 Ιουνίου 2008, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (PACE) ενέκρινε το ψήφισμα για την Ίμβρο και την Τένεδο, αναγνωρίζοντας τους διωγμούς που υπέστησαν οι Έλληνες κάτοικοι των νησιών και προτείνοντας στην Τουρκία συγκεκριμένα μέτρα και την παροχή κινήτρων προς επιστροφή των γηγενών στις πατρικές τους εστίες.

ε-) Οι πρακτικές της Τουρκίας στο Κουρδικό πρόβλημα

Ο κουρδικός λαός θεωρείται από τους ειδικούς επιστήμονες ένας από τους αρχαιότερους λαούς της ευρύτερης περιοχής της Μεσοποταμίας. Οι Κούρδοι ζουν σήμερα μέσα στα σύνορα τεσσάρων χωρών, έτσι όπως διαμορφώθηκαν με την υπογραφή της Συνθήκης της Λαζάνης, δηλαδή στην γεωγραφική περιοχή της Νοτιοανατολικής Τουρκίας όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι κουρδικής καταγωγής, στα εδάφη του Ιράν που συνορεύουν με την Τουρκία, στο Βόρειο Ιράκ και στη Συρία.

Ως προς την ονομασία «Κούρδος» (και στις ευρωπαϊκές γλώσσες Kurde – Kurd) συμπίπτει μεν προς την νεοπερσική λέξη «κιουρτ», (από την οποία παράγεται και άλλη ονομασία του Κούρδου («Κιούρτης»), που σημαίνει στην περσική γλώσσα ήρωας, δραστήριος, αρειμάνιος. Η ονομασία βρίσκεται χαραγμένη και σε αρχαιότερες σφηνοειδείς επιγραφές της Ασσυρίας ως «Κούρτι», «Χούρτι», «Κάρτι», πράγμα που ανακαλεί στη μνήμη την ασσυριακή λέξη «gardù / kardù» που σημαίνει πολεμιστής³⁸⁰.

Οι Κούρδοι κατά πάσα πιθανότητα θεωρούνται οι απόγονοι των «Κάρδων» ή «Καρδούχων», τους οποίους αποκαλεί έτσι ο αρχαίος Έλληνας ιστοριογράφος Ξενοφών. Οι Κούρδοι είναι από ένστικτο λαός ληστρικός και επιθετικός, τέτοιους, μάλιστα, τους περιγράφει όταν συνάντησαν οι Μύριοι κατά την κάθοδό τους από την Μεσοποταμία διά μέσου των ορέων της ΝΑ Τουρκίας προς τον Εύξεινο Πόντο. Στην «Κύρου Ανάβαση» εξιστορώντας την κάθοδο των Μυριών ο Ξενοφών αναφέρει τα εξής: «*Συγκέντρωσαν (οι Έλληνες στρατιώτες) κι εκείνους που είχαν πιαστεί αιχμάλωτοι και τους ζητούσαν πληροφορίες*

³⁷⁹ Συνέντευξη της αντιπροέδρου της Βουλής των Ελλήνων κ. Έλσας Παπαδημητρίου στον δημοσιογράφο Β. Χιώτη. Βλέπε, στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», Σάββατο 7 Ιουνίου 2008. Τον προβληματισμό για την διαφύλαξη και μεταλαμπάδευση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ίμβρου, εκφράζει έντονα ο Κυριάκος Κουτσουμάλης. Βλέπε, Κουτσουμάλης Κυριάκος, «Η Διατήρηση της Πολιτιστικής Ταυτότητας των Ίμβριων», στα Πρακτικά του «Ίμβριακού Δημέρου – Η Ίμβρος σήμερα. Προβλήματα, Προοπτικές (30 – 31 Ιανουαρίου 1993)», Αθήνα, Σύλλογος Ίμβριων Αθηνών, 1993, σελ. 193 – 201.

³⁸⁰ Μπαμπινιώτης Γεώργιος, «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας», Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής Λεξικολογίας, 1998, λήμμα «Κούρδος».

για ολόκληρη τη γύρω περιοχή, δηλαδή πώς ήταν το κάθε μέρος χωριστά. Εκείνοι έλεγαν πως προς το νοτιά βρισκόταν ο δρόμος που πήγαινε στη Βαβυλώνα και στη Μηδία, απ' όπου είχαν έρθει. Προς τα ανατολικά ήταν ο δρόμος που πήγαινε στα Σούσα και στα Εκβάτανα, όπου λένε πως ο βασιλιάς παραθερίζει. Προς τα δυτικά, πέρα από το ποτάμι, βρισκόταν ο δρόμος που οδηγούσε στη Λυδία και στην Ιωνία, ενώ εκείνος που περνούσε ανάμεσα από τα βουνά, προς το βορινό μέρος, οδηγούσε στη χώρα των Καρδούχων. Γι' αυτούς έλεγαν πως κατοικούσαν επάνω στα βουνά και πως ήταν ικανοί πολεμιστές και δεν πειθαρχούσαν στο βασιλιά»³⁸¹. Και παρακάτω συνεχίζει ο αρχαίος ιστοριογράφος: «Αυτή τη μέρα έμειναν στα χωριά που βρίσκονταν πάνω από τον κάμπο, κοντά στον Κεντρίτη ποταμό, που έχει πλάτος δυο πλέθρα πάνω κάτω, και χωρίζει την Αρμενία από τη χώρα των Καρδούχων. Και οι Έλληνες τότε πήραν ανάσα, από τη χαρά τους που αντίκρισαν κάμπο. Ο ποταμός αυτός ήταν έξι ή επτά στάδια μακριά από τα βουνά των Καρδούχων. Τότε λοιπόν έμειναν εκεί με μεγάλη ευχαρίστηση, επειδή και τα τρόφιμα είχαν και όλα τα περασμένα βόσωνα έφερναν στη μνήμη τους. Γιατί επτά ολόκληρες μέρες, που βάδιζαν ανάμεσα στη χώρα των Καρδούχων, τις πέρασαν με μάχες, κι έπαθαν τόσα κακά, όσα δεν ήταν όλα που τους έκαμαν ο βασιλιάς και ο Τισσαφέρνης. Έτσι κοιμήθηκαν ευχάριστα, με την ιδέα πως είχαν γλιτώσει»³⁸².

Καρδούχους τους αναφέρει και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης: «... ..οι δε Έλληνες εφ' επτά μεν ημέρας διεπορεύοντο τα των Καρδούχων όρη, πολλά κακά πάσχοντες υπό των εγχωρίων αλκίμων τε όντων και της χώρας εμπείρων»³⁸³. Αλλά και ο Στράβων τους μνημονεύει ως «Κάρδακες», προτείνοντας την εξής ετυμολογία: «καλούνται δε ούτοι Κάρδακες, από κλοπείας τρεφόμενοι: κάρδα γαρ το ανδρώδες και πολεμικόν λέγεται»³⁸⁴. Επίσης, ο Στράβων στα «Γεωγραφικά» του ονομάζει «Γορδυνηή» τη χώρα των «Γορδυαίων», η οποία δεν φαίνεται ξένη προς την ασσυριακή λέξη «Καρδού»: «Προς δε τω Τήρει τα των Γορδυαίων χωρία ονς πάλαι Καρδούχοις έλεγον και αι πόλεις αυτών Σάρεισά τε και Σάτακλα και Πίνακα κράτιστον έρυμα τρεις άκρας έχουσα εκάστην. Ιδίω τείχει τετειχισμένην ώστε οίον τρίπολιν είναι»³⁸⁵.

Οι Κούρδοι από τη φύση τους είναι λαός ορεσίβιος. Έχει δική του γλώσσα και διαφορετική θρησκεία προς το εκάστοτε κυρίαρχο έθνος στη χώρα του οποίου ζει, γι' αυτό και αποτελεί αντικείμενο της συνεχούς δυσπιστίας και καχυποψίας. Αν και αμαθείς και

³⁸¹ Ξενοφάντος, «Κύρου Ανάβασις», Βιβλίο Γ', Κεφ. 5, 13 – 16, μτφρ. Γεωργίου Ζευγολή, εγχειρίδιο Α' Γυμνασίου, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1966.

³⁸² Ξενοφάντος, «Κύρου Ανάβασις», Βιβλίο Δ', Κεφ. 3, 1 – 2, μτφρ. Γεωργίου Ζευγολή, εγχειρίδιο Α' Γυμνασίου, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1966.

³⁸³ Διοδώρου Σικελιώτου, «Ιστορία», 14.27.4.1 και 14.27.4.4.

³⁸⁴ Μπαμπινιώτης Γεώργιος, «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας», Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής Λεξικολογίας, 1998, λήμμα «Κούρδος».

³⁸⁵ Στράβωνος, «Γεωγραφικά», 16.1.24.2.

απαίδευτοι οι Κούρδοι, δεν στερούνται ευφυΐας, κι επιπλέον διακατέχονται από υπερηφάνεια που πηγάζει από την προγονική δόξα. Εντούτοις, πλην του Σαλαδίνου (Σελαχ αλ Ντιν αλ Εγιουμπί, σουλτάνος της Αιγύπτου – Συρίας), ο οποίος ήταν Κούρδος στην καταγωγή, η ιστορία δεν αναφέρει κανένα άλλο διάσημο πρόσωπο. Πράγματι, κατά τον 12^ο αιώνα μ.Χ. ο Σαλαδίνος ο οποίος ανήκε στον κλάδο Ραβεντί της κουρδικής φυλής Χαδαμπανί, ίδρυσε την δυναστεία των Εγιουμπιδών στην Συρία και Κούρδοι αρχηγοί εγκαταστάθηκαν δυτικά και ανατολικά των ορέων του Κουρδιστάν, μέχρι την Αίγυπτο³⁸⁶, την Υεμένη και την Ανατολική Περσία (Χορασάν). Έπειτα, η δυναστεία διαλύθηκε και ο κουρδικός λαός υποτάχθηκε σε κυρίαρχους λαούς των πεδιάδων³⁸⁷.

Οι Κούρδοι ήταν άλλοτε υποτελείς στους Πέρσες και άλλοτε στους Οθωμανούς. Η κατάσταση αυτή διήρκεσε μέχρι τον 16^ο αιώνα, όταν ο Οθωμανός σουλτάνος Σελίμ Α' αφού νίκησε τον σάχη της Περσίας Ισμαήλ (1514) και αφού προσάρτησε την Αρμενία και το Κουρδιστάν³⁸⁸, ανέθεσε την οργάνωση των επαρχιών αυτών στον διοικητή της επαρχίας Ερζιντζάν (Erzincan). Κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα (1878 κ.ε.) η Οθωμανική Αυτοκρατορία αισθανόταν την απειλή των Ρώσων στα ανατολικά και των Άγγλων στα νοτιοανατολικά της σύνορα, ενώ στο εσωτερικό η ίδια περιοχή γινόταν συχνά πεδίο αναταραχών από τις διαρκείς εξεγέρσεις των Αρμενίων. Η απάντηση σ' αυτές τις απειλές ήταν η πολιτικο – στρατιωτική μέθοδος που εφάρμοσε ο σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ Β' (1876 – 1908). Η πολιτική του Οθωμανού σουλτάνου συνίστατο αφενός στον εποικισμό των περιοχών αυτών από μουσουλμάνους πρόσφυγες προερχόμενους από τη Ρωσία, και αφετέρου στην οργάνωση κουρδικών ιππικών συνταγμάτων τα ονομαζόμενα «Χαμιντιγιέ» (Hamidiye Alayları). Επρόκειτο για συντάγματα των οποίων η σύνθεση αποτελούνταν από στοιχεία κουρδικών φυλών. Έπειτα από μία επανάσταση που ξέσπασε στην ανατολική Μικρά Ασία, το 1894 – 1896, η οθωμανική αυτοκρατορία έστειλε τα συντάγματα «Χαμιντιγιέ» τα οποία προχώρησαν σε εκτεταμένες σφαγές εναντίον των Αρμενίων, γεγονός που δημιούργησε αίσθηση αλλά και συγκίνηση σε ολόκληρη την Ευρώπη³⁸⁹.

³⁸⁶ Ο Σαλαδίνος είχε κατανικήσει τους Δυτικούς Σταυροφόρους (1169 - 1171) κατά την μάχη στην Αίγυπτο. Θα πρέπει να σημειωθεί ακόμη, ότι οι Κούρδοι κατά ένα μεγάλο ποσοστό είναι Αλεβίδες, παραφυάδα του σιτικού Ισλάμ.

³⁸⁷ Μααλούφ Αμίν, «Οι Σταυροφορίες από τη σκοπιά των Αράβων», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1983. (Για την ίδρυση της δυναστείας των Εγιουμπιδών και πιο συγκεκριμένα τον Κούρδο ηγέτη Σαλαδίνου, τουρκιστί Σελαχαττίν – Selâhaddin, βλέπε τα κεφάλαια της περιόδου 1100 – 1300.

³⁸⁸ Ο Σουλτάνος Σελίμ Α' το 1514 νίκησε και θανάτωσε τον σάχη Ισμαήλ στην περιοχή Τσαλντιράν (Çaldıran), ενώ δύο χρόνια αργότερα (1516) όλη η ανατολική Μικρά Ασία υποτάχθηκε στους Οθωμανούς. Βλέπε, İvalçizik Χαλίλ, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία.....», οπ. ανωτ., 63 – 65.

³⁸⁹ Georgeon François, «Le dernier sursaut (1908 - 1923)», στο «L' Histoire de l' Empire Ottoman», (επιμ. Robert Mantran), Paris, Fayard, 1989, σελ. 562 – 563. Επίσης, Bruinessen Martin Van, «Kürtlük, Türklük, Alevilik – Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri», İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, σελ. 19.

Μετά την ενσωμάτωση των κουρδικών περιοχών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα, οι Οθωμανοί σουλτάνοι είχαν παραχωρήσει σημαντική αυτονομία και ιδιαίτερα προνόμια στους Κούρδους τοπάρχες, με τον όρο να παραμείνουν πιστοί στην κεντρική διοίκηση. Η ίδια σχεδόν τακτική προσέγγισης και κατευνασμού των κουρδικών πληθυσμών χρησιμοποιήθηκε αρχικά και από τον Κεμάλ Ατατούρκ. Όταν το 1919 διορίστηκε από την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ως επιθεωρητής της 3^{ης} Στρατιάς στις βορειοανατολικές επαρχίες της Μικράς Ασίας, ο Κεμάλ προικισμένος με έκτακτες οργανωτικές αρετές στο στρατιωτικό και στο πολιτικό πεδίο, κατόρθωσε να προσεταιριστεί ένα υπολογίσιμο τμήμα των νεότερων αξιωματικών και των διάσπαρτων ένοπλων ομάδων στο όνομα μιας «κοινής τουρκικής πατρίδας»³⁹⁰. Αυτή η κοινή πατρίδα, ανεξάρτητα από την εθνικότητα του καθενός, θα ήταν πατρίδα όλων των μουσουλμάνων, οι οποίοι δεν θα έπρεπε να ανεχτούν στο έδαφός τους την παρουσία (χριστιανικού) ελληνικού ή αρμενικού κράτους.

Παρά το γεγονός ότι η Συνθήκη των Σεβρών έδινε στους Κούρδους τη δυνατότητα να εγκαθιδρύσουν τη δική τους πατρίδα και ένα καθεστώς αυτοκυβέρνησης, φαίνεται ο Κεμάλ κατάφερε να πείσει τους Κούρδους ηγέτες ότι ο κοινός εχθρός ήταν οι μη μουσουλμάνοι, γι' αυτό θα έπρεπε να ενωθούν σε μια εθνοτική συμμαχία μουσουλμάνων, με σκοπό να πολεμήσουν τον κοινό κίνδυνο³⁹¹.

Στο τέλος του Αγώνα Ανεξαρτησίας, οι Τούρκοι αρνούμενοι να ανεχτούν τον περαιτέρω διαμελισμό της Μικράς Ασίας, με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), νομιμοποίησαν την εδαφική ακεραιότητα και τον ενιαίο χαρακτήρα του νεοσύστατου τουρκικού κράτους. Στη συνέχεια, η κυβερνώσα ελίτ της νέας Τουρκίας άλλαξε πολιτική «κι έθετε αρχές που δεν είχαν πια θρησκευτική βάση, είχαν εθνοτικό, φιλοδυτικό, προοδευτικό και συγκεντρωτικό χαρακτήρα, και τα ανώτερα στελέχη της κουρδικής κοινωνίας που έβλεπαν σαν απειλή στα ιστορικά δικαιώματα και προνόμιά τους το νέο καθεστώς, εξεγέρθηκαν»³⁹².

Αυτή η αντίδραση της κουρδικής κοινωνίας, οδήγησε τη νέα τουρκική εθνικιστική κυβέρνηση να λάβει σκληρά μέτρα εναντίον των Κούρδων, με σκοπό να τους αφομοιώσει προβάλλοντας πλέον όχι την θρησκευτική ταυτότητα της κοινωνίας, αλλά την εθνική

³⁹⁰ Σβολόπουλου Κωνσταντίνου, «Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία», Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, 2009, σελ. 68.

³⁹¹ Στην οργάνωση της εθνοτικής συμμαχίας των μουσουλμάνων, από την πλευρά των Κούρδων φαίνεται πως έπαιξε καταλυτικό ρόλο ο εκπρόσωπός τους Χατζή Μουσά (Hacı Musa), ο οποίος, πιθανολογείται, υπέγραψε συμφωνία με τον Κεμάλ. Το 1921 ξέσπασε στην Ανατολία η εξέγερση Κοτσογκιρί (Kocgiri), αλλά πριν επεκταθεί απόηξε χάρη στις ενέργειες του Χατζή Μουσά. Αλλά και οι 93 Κούρδοι αντιπρόσωποι της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, με κοινή δήλωσή τους τάχθηκαν στο πλευρό του Μουσταφά Κεμάλ. Βλέπε, Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», στο «Η Σύγχρονη Τουρκία, Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική», (επιμ. Βερέμης Θάνος και Ντόκος Θάνος), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 222. Επίσης, Kemal Yaşar, «Türk' ün Türk' ten Başka Dostu Var», άρθρο στην τουρκική εφημερίδα RADİKAL, 14 – 01 – 2007.

³⁹² Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», οπ. ανωτ., σελ. 223.

ταυτότητα του κυρίαρχου τουρκικού έθνους. Η αυτονομία που απολάμβαναν οι Κούρδοι εδώ και εκατοντάδες χρόνια κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετατράπηκε σε μια αυταρχική πολιτική κατά των εθνικών, των πολιτισμικών, των οικονομικών, των διοικητικών και των πολιτικών στοιχείων των κουρδικών περιοχών. Έτσι, τα σκληρά μέτρα που εφάρμοσε το κεμαλικό καθεστώς οδήγησαν στη λύση του «γόρδιου δεσμού» των δύο λαών, του κουρδικού και του τουρκικού³⁹³.

Η χρήση στρατιωτικής βίας κατά τη διάρκεια των κουρδικών εξεγέρσεων εναντίον του κεντρικού κράτους ενίσχυσε την εθνική συνείδηση των Κούρδων³⁹⁴. Από τις 18 εξεγέρσεις στο νεοσύστατο κράτος κατά την περίοδο 1924 – 1938 δεκαεπτά εκδηλώθηκαν στις ανατολικές περιοχές και οι δεκαέξι από αυτές ήταν κουρδικές³⁹⁵. Οι πιο σημαντικές κουρδικές επαναστάσεις αναφέρονται με τα ονόματα των υποκινητών τους, όπως: η εξέγερση του Σεΐχ Σαΐντ (Şeyh Said – 1925), του Ιχσάν Νουρί Πασά (İhsan Nuri Paşa, 1929 – 1930) στην περιοχή του βουνού Αραράτ (Ağrı Dağı), και του Σεΐχ Σεγίτ Ριζά (Şeyh Seyyit Rıza, 1937 – 1938) της περιοχής Ντερσίμ (Tunceli). Δεν μπορούν να αποδοθούν ακριβή στοιχεία, ωστόσο μια ανεπίσημη εκτίμηση τοποθετεί τις δαπάνες καθώς και τις ανθρώπινες απώλειες για την καταστολή των εξεγέρσεων σε μεγαλύτερη κλίμακα από εκείνες του Αγώνα Ανεξαρτησίας³⁹⁶. Για ό, τι θα επακολουθούσε, είναι ενδεικτικά αλλά και προφητικά, τα όσα δήλωσε ο Ισμέτ Ινονού, μετά την εξέγερση του Σεΐχ Σαΐντ (Şeyh Said) το 1925: «*Η εθνότητα είναι το μοναδικό μέσο συνένωσής μας. Τα άλλα στοιχεία δεν έχουν ισχύ για την πλειοψηφία των Τούρκων. Καθήκον μας είναι να κάνουμε με κάθε τρόπο Τούρκους εκείνους που βρίσκονται μέσα στην πατρίδα των Τούρκων. Θα αποκόψουμε και θα απορρίψουμε τα στοιχεία που εναντιώνονται στους Τούρκους και τον Τουρκισμό. Η ιδιότητα που θα αναζητήσουμε σε αυτούς που θα υπηρετήσουν την πατρίδα είναι, κατ' αρχήν, το να είναι οι άνθρωποι αυτοί Τούρκοι και τουρκιστές*»³⁹⁷.

Όπως έχει επισημανθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, η εξέγερση του Σεΐχ Σαΐντ η οποία συνοδεύτηκε από εκτεταμένες αναταραχές της κουρδικής μειονότητας της ανατολικής Τουρκίας, επέφερε την αναστολή της πολιτικής διακυβέρνησης στην περιοχή και την επιβολή

³⁹³ Yeğen Mesut, «The Turkish State Discourse and Exclusion of Kurdish Identity», στο «Middle Eastern Studies», No 32:2 April, 1996, σελ. 220. Επίσης, Yıldız Ahmet, «Ne Mutlu Türk' üm Diyebilene.....», οπ. ανωτ., σελ. 241 – 242.

³⁹⁴ Oran Baskın, «Atatürk Milliyetçiliği», οπ. ανωτ., σελ. 172.

³⁹⁵ Yıldız Ahmet, «Ne Mutlu Türk' üm Diyebilene.....», οπ. ανωτ., σελ. 241 – 242 και υποσημ. 42. Ο συγγραφέας αντλεί τις πληροφορίες αυτές από βιβλίο που εκδόθηκε από το τουρκικό γενικό επιτελείο στρατού.

³⁹⁶ Tunçay Mete, «Türkiye Cumhuriyeti' nde Tek Parti.....», οπ. ανωτ., σελ. 136. Επίσης, Γκιουβέν Ντιλέκ, «Εθνικισμός, Κοινωνικές μεταβολές.....», οπ. ανωτ., σελ. 178 – 179.

³⁹⁷ Üstel Füsün, «Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu», στο «Türkiye' nin Kürt Sorunu», İstanbul, 1996, σελ. 31. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 91 – 92.

στρατιωτικού νόμου έως το 1929. Έτσι, άρχισε μια πάγια πολιτική αφομοίωσης και καταστροφής κάθε κουρδικού χαρακτηριστικού, συνοδευτήκε ταυτόχρονα από στρατιωτικές επιχειρήσεις με ανυπολόγιστες απώλειες ανθρώπινου δυναμικού και από τις δύο πλευρές. Στα επόμενα χρόνια (1934) με τη θέσπιση του «*Εποικιστικού Νόμου*» η εθνικιστική πολιτική των κεμαλιστών αντικατέστησε την αρχική έννοια του έθνους που περιλάμβανε την γλώσσα, την κουλτούρα και τα ιδανικά, σε ενότητα γλώσσας, κουλτούρας και αίματος³⁹⁸.

Στα πρώτα χρόνια του νεοσύστατου τουρκικού κράτους το κεμαλικό καθεστώς κατήργησε τους πάσης φύσεως θρησκευτικούς θεσμούς, όπως το χαλιφάτο, τους σεΐχηδες, τα τάγματα των δερβίσηδων και τα μοναστήρια, οι οποίοι θεωρούνταν πως συνεισέφεραν στην ανάδειξη και διαίωνιση της κουρδικής ταυτότητας. Επομένως, η άρση και διάλυση των δομών της κουρδικής κοινωνίας, λ.χ. η κατάργηση των φυλών (aşiret), η επιβολή φόρων, η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, αποτελούσαν επίσης τα θεμελιώδη μέτρα της κυβέρνησης για την αποδυνάμωση της κουρδικής ταυτότητας³⁹⁹.

Η αναγκαστική εκτόπιση των Κούρδων ουσιαστικά ξεκίνησε μετά την θέσπιση του «*Εποικιστικού Νόμου*» το 1934 και του ειδικού νόμου σχετικού με το βιλαέτι Ντερσίμ (σήμερα Τουντζελί = Tunceli). Η αντίσταση των Κούρδων να αφομοιωθούν και αντίστροφα η δυναμικότητα να προσελκύσουν και να προσηλυτίσουν στην κουρδική κοινωνία και κουλτούρα τους Τούρκους εποίκους οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή αυτή, προκάλεσε ανυπολόγιστη οικονομική αιμορραγία στα κρατικά ταμεία, καθώς απέτυχε η μέθοδος του εποικιστικού νόμου και η πολιτική εκτοπισμού των Κούρδων από τις εστίες τους⁴⁰⁰. Οι εξεγέρσεις, λοιπόν, των δεκαετιών 1920 και 1930 δημιούργησαν ένα προηγούμενο κατά το οποίο, κάθε εξέγερση ή αναταραχή στις νοτιοανατολικές επαρχίες κατέληγε στον εκτοπισμό κουρδικών ομάδων από τα páτρια εδάφη τους και στη μετανάστευσή τους στην δυτική Μικρά Ασία.

Αυτή η κατάσταση, όμως, διακόπηκε για μια σχεδόν δεκαετία, όταν το 1950 την Τουρκία κυβέρνησε το φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα του Μεντερές. Τότε, οι Κούρδοι αντιλαμβανόμενοι την πληθυσμιακή ισχύ τους, άρχισαν να διαπραγματεύονται και την ψήφο τους. «*Ο Αντνάν Μεντερές υποστηρίχθηκε ευρύτατα από την κουρδική μειονότητα κατά την δεκαετία 1950 – 1960 και κατηγορήθηκε από τους ηγέτες του στρατιωτικού πραξικοπήματος*

³⁹⁸ «İskân Kanunu» (Εποικιστικός Νόμος), Resmi Gazete (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως), No 2633, 21 – 06 – 1934.

³⁹⁹ Yeğen Mesut, «Devlet Söyleminde Kürt Sorunu», İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, σελ. 62. Επίσης, Yıldız Ahmet, «Ne Mutlu Türk' üm Diyebilene.....», οπ. ανωτ., σελ. 242. Επίσης, Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 234.

⁴⁰⁰ Yıldız Ahmet, «Ne Mutlu Türk' üm Diyebilene.....», οπ. ανωτ., σελ. 253.

του 1960 ότι υπέθαλπε το αίτημα της κουρδικής αυτονομίας»⁴⁰¹. Μετά τα Σεπτεμβριανά του 1955 άρχισαν να παρατηρούνται ρωγμές στο Δημοκρατικό Κόμμα και η διακυβέρνηση της χώρας οδηγήθηκε σε μια περίοδο παρατεταμένης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης. Από αυτή την κρίση δεν θα μπορούσαν να εξαιρεθούν και οι κουρδικοί πληθυσμοί των ανατολικών και νοτιοανατολικών περιοχών της Ανατολίας. Κατά συνέπεια, οι δυσκολίες και τα αδιέξοδα που δημιουργήθηκαν από την οικονομική κρίση, δυσχέραιναν και την καλλιέργεια γης, η οποία ήταν η κύρια πηγή βιοπορισμού των κατοίκων. Έτσι, η απόγνωση τους έσπρωξε μοιραία στην απόφαση να μετακινηθούν δυτικά. «Το 1965, το 65% περίπου των Κούρδων της Τουρκίας κατοικούσαν ακόμα στα νοτιοανατολικά, σήμερα όμως το ποσοστό αυτό έχει μειωθεί στο 50% περίπου. Η Κωνσταντινούπολη, μια πόλη με πληθυσμό των 11 εκατομμυρίων, θεωρείται ότι φιλοξενεί περίπου 2,5 εκατομμύρια Κούρδων, τη μεγαλύτερη κουρδική κοινότητα στον κόσμο»⁴⁰².

Τη δεκαετία του 1970 προέκυψαν διάφορες πολιτικές ομάδες που είχαν σκοπό να διεξαγάγουν ένα δημοκρατικό αγώνα ώστε να κατοχυρώσουν τα δίκαια του κουρδικού λαού. Όμως, οι συγκεκριμένες ομάδες διαλύθηκαν με το πραξικόπημα του Κενάν Εβρέν το 1980⁴⁰³, ενώ οι ηγέτες τους εξορίστηκαν και αναγκάστηκαν να ζητήσουν πολιτικό άσυλο σε ξένες χώρες με αποτέλεσμα να γεννηθεί ένα ένοπλο κίνημα. Το κίνημα αυτό που είχε την επωνυμία «Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν» (PKK – στην κουρδική γλώσσα Partiya Karkeren Kürdistan, ελληνιστί ΠΚΚ)⁴⁰⁴ με ηγέτη τον Αμπντουλάχ Οτζαλάν (Abdullah Öcalan), πρόβαλε σθεναρή αντίσταση εξαιτίας της λανθασμένης πολιτικά εφαρμογής, της βίαιης στρατιωτικής καταστολής και της εκστρατείας κρατικής τρομοκρατίας⁴⁰⁵. Η εξάπλωση της ένοπλης δράσης του PKK (ΠΚΚ) στη νοτιοανατολική Τουρκία (ιδιαίτερα στις πόλεις της Ανατολικής και ΝΑ Τουρκίας Χακκάρι (Hakkâri), Σιρνάκ (Şirnak), Μαρντίν (Mardin), Μπάτμαν (Batman), Ντιγιαρμπεκίρ (Diyarbakır), υποχρέωσε τις κυβερνήσεις να επιβάλουν κατά καιρούς στρατιωτικό καθεστώς στην περιοχή. Αυτός ο ένοπλος αγώνας των Κούρδων διοχετεύονταν από τον τουρκικό τύπο εκτοξεύοντας κατηγορίες για ανατρεπτική δράση, ενώ

⁴⁰¹ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 136 – 137.

⁴⁰¹ Oran Baskın, «Türkiye’ de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 101 – 102.

⁴⁰² Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», οπ. ανωτ., σελ. 224. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο Τούρκος συγγραφέας Ντογού Εργκίλ (Doğu Ergil) υπολογίζει τον πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης στα 11 εκατομμύρια το 2002. Σήμερα, (2010), φυσιολογικά αυτός ο αριθμός έχει αυξηθεί με τέτοια ποσοστά που την καθιστά μια γιγαντούπολη.

⁴⁰³ Bruinessen Martin Van, «Kürtlük, Türklük.....», οπ. ανωτ., σελ. 42.

⁴⁰⁴ Το PKK (ΠΚΚ) ιδρύθηκε το 1974 και το 1984 απέκτησε βάση στην ελεγχόμενη από τη Συρία κοιλάδα Μπεκάα του Λιβάνου, προκειμένου να ασκεί στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά των τουρκικών αρχών. Κύρια χαρακτηριστικά της ιδεολογίας του PKK (ΠΚΚ) είναι οι μαρξιστικές ιδεολογικές αναφορές, οι αντι – ιμπεριαλιστικές διακηρύξεις και η ανεξαρτησία – απόσχιση των κουρδικών περιοχών. Βλέπε, Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 137 – 138.

⁴⁰⁵ Çavdar Tevfik, «Türkiye nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 321 – 322..

η κοινή γνώμη φανατίζονταν έχοντας, εν μέρει, άγνοια για την πολιτική αφομοίωσης και καταπίεσης του κουρδικού λαού⁴⁰⁶. Από το 1984 το ΡΚΚ (ΠΚΚ) οδηγήθηκε στην άσκηση τρομοκρατικών πράξεων, αρχικά στην ΝΑ Τουρκία και εν συνεχεία στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, ενώ παράλληλα έθεσε για δεύτερη φορά (η πρώτη φορά ήταν στο διάστημα μεταξύ 1925 – 1938) το αίτημα πολιτικής ανεξαρτησίας – αυτονομίας και της διατήρησης της εθνοτικής κουλτούρας στις περιοχές όπου διαβιούσαν κουρδικοί πληθυσμοί⁴⁰⁷.

Η κήρυξη κατάστασης εκτάκτου ανάγκης στις ΝΑ επαρχίες της Τουρκίας ήταν απόρροια της επιδείνωσης των συγκρούσεων των κυβερνητικών δυνάμεων με τις κουρδικές αντιστασιακές ομάδες αλλά και η ολοένα αυξανόμενη απώλεια ανθρωπίνων ζωών. Η άρνηση των τουρκικών κυβερνήσεων να διαπραγματευτούν με μέλη της τρομοκρατικής οργάνωσης, όπως ονομάστηκε ο ένοπλος αγώνας του ΡΚΚ (ΠΚΚ), ανανέωσαν έως το 1994 το διάταγμα για την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου στην περιοχή⁴⁰⁸.

Θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα, ότι τα περιοριστικά μέτρα αφορούσαν την απαγόρευση της κουρδικής γλώσσας⁴⁰⁹, των ηθών και εθίμων, της παραδοσιακής ενδυμασίας⁴¹⁰, των ονομάτων χωριών και ανθρώπων, κι αυτών ακόμα των λέξεων «Κούρδος» και «Κουρδιστάν» με την αντικατάσταση της πρώτης ονομασίας από τον όρο «ορεσίβιος Τούρκος»⁴¹¹ ή πολίτης κουρδικής καταγωγής, και τελικά, την αναγκαστική μετακίνηση εκατομμυρίων Κούρδων μακριά από τις εστίες τους⁴¹². Αιτία της τελευταίας αυτής πρακτικής αποτελούν οι κατηγορίες των κρατικών αρχών, ότι οι κάτοικοι των κουρδικών περιοχών υπέθαλπαν τρομοκράτες οι οποίοι αποσκοπούσαν στην διασάλευση της τάξης, της σταθερότητας και τελικά στην απόσχιση των ανατολικών περιοχών από τον κύριο κορμό της Τουρκίας⁴¹³. Σύμφωνα με στοιχεία του 1996 που δόθηκαν στη δημοσιότητα από τις επίσημες αμερικανικές αρχές που βασίστηκαν σε δηλώσεις του Τούρκου υπουργού Εσωτερικών και αφορούσαν τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, «εκκενώθηκαν ή καταστράφηκαν 2.297 χωριά

⁴⁰⁶ Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», οπ. ανωτ., σελ. 227.

⁴⁰⁷ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 137 – 138. Επίσης, Heger Metin, «Τουρκία: Το πολιτικό σύστημα – Χθες, Σήμερα, Αύριο», στο «Η Σύγχρονη Τουρκία – Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική», (επιμ., Βερέμης Θ. και Ντόκος Θ.), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 24 – 25.

⁴⁰⁸ Σύμφωνα με το τουρκικό δίκαιο οι υποστηρικτές της οργάνωσης του ΡΚΚ (ΠΚΚ) διώκονται με βάση του άρθρου 169 του Τουρκικού Ποινικού Κώδικα με ελάχιστη ποινή τα 5 έτη. Επίσης, τα μέλη διώκονται σύμφωνα με το άρθρο 168 του Τουρκικού Ποινικού Κώδικα με ελάχιστη ποινή τα 15 έτη. Τα ηγετικά στελέχη και οι υπόλοιποι που διεξάγουν ένοπλο αγώνα διώκονται για αποσχιστική δράση που συνιστά εσχάτη προδοσία σύμφωνα με το άρθρο 125 του Τουρκικού Ποινικού Κώδικα με θανατική ποινή. Βλέπε, Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 143.

⁴⁰⁹ Oran Baskin, «Türkiye’ de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 113.

⁴¹⁰ Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», οπ. ανωτ., τομ. Α’, σελ. 525.

⁴¹¹ Heger Metin, «Τουρκία: Το πολιτικό σύστημα, οπ. ανωτ., σελ. 21.

⁴¹² Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 139 – 140.

⁴¹³ Oran Baskin, «Türkiye’ de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 101 – 102.

και 2 εκατομμύρια Κούρδοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους ή τα χωριά τους. Όπως ήταν αναμενόμενο, τα νούμερα αυτά είναι χαμηλότερα από εκείνα που δίνουν οι κουρδικές οργανώσεις. Για παράδειγμα, σύμφωνα με στοιχεία του 1996 που δίνει στη δημοσιότητα το φιλοκουρδικό πολιτικό κόμμα HADEP⁴¹⁴, οι αριθμοί ήταν 3.000 χωριά και 3 εκατομμύρια Κούρδοι αντίστοιχα»⁴¹⁵.

Λόγω των συγκρούσεων στις κουρδικές περιοχές, εκατοντάδες χωριά εκκενώθηκαν κάτω από την πίεση των κρατικών δυνάμεων ασφαλείας και ο γηγενής πληθυσμός ωθήθηκε στην εξορία. Αυτό το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα του κουρδικού λαού προκάλεσε ακόμα εντονότερη ανεργία και άνοιγμα της ψαλίδας στην κατανομή του εισοδήματος, στην αύξηση του πληθωρισμού και τελικά στην διεύρυνση της φτώχειας⁴¹⁶. Η εκτόπιση του κουρδικού πληθυσμού και η δημιουργία μιας «ερήμου» σε μια τεράστια γεωγραφική έκταση, αποτελεί μία από τις χειρότερες πρακτικές που εφαρμόστηκαν σε χώρα του σύγχρονου κόσμου. Ο Σπύρος Βρυώνης αναφέρει σχετικά τα εξής: «Η μάταιη, σε τελική ανάλυση, επιμονή του τουρκικού στρατού στην καταστροφή της κουρδικής πολιτισμικής ταυτότητας και στην καταπάτηση των δικαιωμάτων των Κούρδων στην εκπαίδευση, τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τον τύπο και τα ΜΜΕ, όπως επίσης οι επιπτώσεις της πολιτικής καμένης γης, του στρατιωτικού νόμου και των ανεξέλεγκτων ταγμάτων θανάτου στους κόλπους του τουρκικού κράτους και της τουρκικής κοινωνίας, κατέληξαν στη χειρότερη συστηματική καταστολή που έχει ποτέ υποστεί μια μεγάλη μουσουλμανική μειονότητα στο εσωτερικό μιας επικράτειας του σύγχρονου Ισλάμ – αζεπέραστη ακόμα και από την προσπάθεια του Πακιστάν να συντρίψει τη δική του μουσουλμανική μειονότητα στην περιοχή όπου τελικά δημιουργήθηκε το Μπαγκλαντές»⁴¹⁷.

Ένας σύντομος απολογισμός των τελευταίων 25 ετών της πολιτικής του τουρκικού κράτους να συντρίψει και να αφομοιώσει τον κουρδικό παράγοντα στις ανατολικές επαρχίες, οδήγησαν σε κατάρρευση όλο το οικονομικό σύστημα στην περιοχή. Ήταν μάταιο να επενδυθούν χρήματα σε μια εμπόλεμη ζώνη γι' αυτό και οι κρατικές επενδύσεις κάλυπταν το 10% του συνολικού ποσοστού της επικράτειας, ενώ οι ιδιωτικές επενδύσεις το 2%. Είκοσι χρόνια πριν το οδικό δίκτυο βρισκόταν σε άθλια κατάσταση, ο ηλεκτρισμός και η υδροδότηση ήταν ανύπαρκτοι στο 50% των κουρδικών εδαφών, η υγειονομική περίθαλψη

⁴¹⁴ Halkın Demokrasi Partisi, (Χαλκίν Ντεμοκρασί Παρτισί) = Κόμμα Δημοκρατίας του Λαού.

⁴¹⁵ Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», οπ. ανωτ., σελ. 230. Σήμερα ο κουρδικής καταγωγής πληθυσμός στην Τουρκία κυμαίνεται ανάμεσα στα 12.000.000 με 15.000.000. Βλέπε, Organ Baskin, «Türkiye' de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 60 – 61.

⁴¹⁶ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό στο καθεστώς Εθνικής Ασφάλειας: Μια ματιά στην Τουρκία της δεκαετίας του 1990», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μια κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ., Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 284.

⁴¹⁷ Βρυώνης Σπύρος, «Ο Μιχανισμός της Καταστροφής», οπ. ανωτ., σελ. 72.

υποτυπώδης, και τέλος οι υποδομές χειροτέρεψαν εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων⁴¹⁸. Ανατριχιαστικός είναι και ο αριθμός των σκοτωμένων από αυτόν τον ανελέητο πόλεμο. Αν και δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία, ωστόσο, κατά προσέγγιση, υπολογίζεται ότι 30.000 στην πλειοψηφία τους νέοι άνθρωποι έχουν χάσει τη ζωή τους στις συγκρούσεις ανάμεσα στις κυβερνητικές δυνάμεις ασφαλείας και στους αντάρτες του ΡΚΚ (ΠΚΚ)⁴¹⁹.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι η πολιτική της βίαιης εκτόπισης των Κούρδων από τις τουρκικές αρχές, φαίνεται πως αντεστράφη εναντίον τους με ισχυρότερη ένταση. Πιο συγκεκριμένα, αρκετοί Κούρδοι που εκτοπίστηκαν στο εγγύς παρελθόν, κατόρθωσαν να επιβιώσουν και να εισαχθούν σε πανεπιστήμια. Κατά συνέπεια, οι σπουδές τους οδήγησαν στη μόρφωση από την οποία γεννήθηκε η κουρδική συνείδηση και η ανάγκη διαφύλαξης και διατήρησης της κουρδικής ταυτότητας. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Κούρδου συγγραφέα Γιασάρ Κεμάλ (Yaşar Kemal) σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο των ανταρτών: *«Τους αντάρτες τους ονομάσαμε τρομοκράτες. Και από αυτή την ενέργεια αναμέναμε (η τουρκική κοινωνία) κάποια ελπίδα. Οι λέξεις ανάλογα με την εποχή και τις συνθήκες αλλάζουν και μια μέρα δεν έχουν κανένα νόημα. Στο εξωτερικό ορισμένοι νόμιζαν πως όσοι επαναστατούσαν κι ανέβαιναν στα βουνά, πίστευαν πως δεν ξέρουν την αιτία της επανάστασής τους, κι ότι τους θεωρούσαν ρομαντικούς αντάρτες. Ένα μέρος όσων πήραν τα βουνά σπουδάζαν στο πανεπιστήμιο ή είχαν αποφοιτήσει. Περίπου όλοι όσοι έγιναν αντάρτες στα βουνά ήταν μορφωμένοι»*⁴²⁰.

Κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 δημιουργήθηκε το δίλημμα αν θα πρέπει να παραχωρηθούν πολιτισμικά και ευρύτερα κοινωνικά δικαιώματα στην εκπαίδευση και στην χρήση της μητρικής γλώσσας, γιατί υπήρξαν αμφιβολίες που προέκυπταν από την αίσθηση ότι οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ Τούρκων και Κούρδων ήταν μεγαλύτερες από ότι παραδοσιακά πιστευόνταν⁴²¹. Είχε επικρατήσει από το 1921 στην αντίληψη της κυβερνώσας εθνικιστικής κεμαλικής ελίτ, την οποία κληροδότησε και στις επερχόμενες γενιές των πολιτικών, ότι οι τουρκικές αρχές θα έπρεπε να ακολουθήσουν μια πάγια πολιτική αφομοίωσης των Κούρδων, πείθοντάς τους πως έχουν τουρκικές ρίζες. Αυτό εξάγεται από τις σημειώσεις του τότε υπουργού Υγείας Ριζά Νουρ (Rıza Nur), ο οποίος μερίμνησε να

⁴¹⁸ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 139.

⁴¹⁹ Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», οπ. ανωτ., σελ. 219 – 220. Επίσης, Kemal Yaşar, «Türk' ün Türk' ten.....», οπ. ανωτ., άρθρο στην τουρκική εφημερίδα RADİKAL, 14 – 01 – 2007.

⁴²⁰ Kemal Yaşar, «Türk' ün Türk' ten.....», οπ. ανωτ., άρθρο στην τουρκική εφημερίδα RADİKAL, 14 – 01 – 2007.

⁴²¹ Hepar Metin, «Τουρκία: Το πολιτικό σύστημα, οπ. ανωτ., σελ. 26 – 27.

συνταχθεί μια επιστημονική έρευνα σχετικά με την κοινωνική, την οικονομική, την εθνολογική, την δημογραφική κατάσταση των Κούρδων⁴²².

Το θέμα των Κούρδων άρχισε να συζητείται εντονότερα ανάμεσα στους πολιτικούς κύκλους και η ένταξη του Κουρδικού προβλήματος στην επίσημη πολιτική ατζέντα συνέπεσε χρονικά με την ανάληψη της προεδρίας της Δημοκρατίας από τον Τουργκούτ Οζάλ (Turgut Özal). Την ίδια περίοδο θα πρέπει να τοποθετηθεί και η ίδρυση του Εργατικού Κόμματος του Λαού (HEP – Halkın Emek Partisi), του πρώτου από μια σειρά που πρόβαλλαν την κουρδική ταυτότητα. Όμως, τον Απρίλιο του 1993, έπειτα από μια εξαντλητική περιοδεία στις χώρες της Κεντρικής Ασίας, ο Οζάλ απεβίωσε, με αποτέλεσμα την εφαρμογή της πολιτικής, για την εποχή εκείνη, να αναλάβουν εξολοκλήρου οι ένοπλες δυνάμεις. Οι τελευταίες, στο πλαίσιο της νέας στρατηγικής, όπως ονομάστηκε «χαμηλή ένταση σύγκρουσης» ο πόλεμος εναντίον των Κούρδων, προσπάθησαν να καταστρέψουν κάθε υλική βάση των τρομοκρατών, μόνο που συχνά οι καταστροφές αφορούσαν και χωριά αλλά και οικισμούς που αρχικά εκκεωνόνταν κι αργότερα παραδίδονταν στη φωτιά⁴²³.

Η πολιτική της Τουρκίας στο Κουρδικό ζήτημα διαμορφώθηκε το 1999 μετά την σύλληψη και καταδίκη σε θάνατο του ηγέτη του PKK (ΠKK) Αμπντουλάχ Οτζαλάν. Κατόπιν αιτήματος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Τουρκία συμμορφώθηκε και προχώρησε στην αναστολή της θανατικής ποινής από τις τουρκικές δικαστικές αρχές. Η σύλληψη και φυλάκιση του Οτζαλάν, αλλά και το Κουρδικό πρόβλημα γενικότερα, αποτελούν έως και σήμερα ένα ισχυρό χαρτί το οποίο χειρίζεται ανάλογα η

⁴²² Το 1921 ο Ριζά Νουρ (Rıza Nur) διετέλεσε υπουργός Υγείας και με την ιδιότητα του ως υπουργού ζήτησε, με επιστολή, από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ να συγγράψει μια κοινωνιολογική, εθνολογική, δημογραφική επιστημονική έρευνα σχετικά με τα χαρακτηριστικά του κουρδικού λαού. Στην επιστολή του αυτή ο Τούρκος υπουργός, κατανοώντας τη σημασία του κουρδικού θέματος, έγραψε προς τον Γκιοκάλπ τα ακόλουθα: «Όταν ήμουν υπουργός Υγείας, επωφελούμενος από το γεγονός ότι στην αρμοδιότητά μου υπάγονταν ο τομέας οικιστικής πολιτικής της κυβέρνησης, ζήτησα από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ μία επιστημονική έρευνα για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κουρδικού λαού της περιοχής διαμένει (δηλαδή την πόλη Ντιγιαρμπεκίρ). Σκοπός μου ήταν, αφού πρώτα συγκεντρώσω όλα τα επιστημονικά και οικονομικά στοιχεία της περιοχής, να δημιουργήσω μια οργάνωση η οποία θα δραστηριοποιούνταν στην προσπάθεια ώστε να δεχτούν οι Κούρδοι ότι είναι Τούρκοι. Σήμερα αυτά τα άτομα που ονομάζονται Κούρδοι γνωρίζω ότι από παλιά οι περισσότεροι ήταν Τούρκοι. Αφήσαμε χιλιάδες Τούρκους στην Αίγυπτο και την Αλγερία να αφομοιωθούν. Όμως, το Κουρδιστάν δεν χάθηκε ακόμα από τα χέρια μας, παρόλο που αφήσαμε τους Τούρκους να αφομοιωθούν στην κουρδική κουλτούρα μέσα στα σύνορα της μητέρας πατρίδας. Βλέπε, Beysanoğlu Şevket, «Πρόλογος» στο έργο του Gökalp Ziya, «Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler», στο Gökalp Ziya, «Kitaplar 1», İstanbul, Yarı Kredi Bankası Yayınları, 2007, σελ. 559. Σχετικά με το ίδιο θέμα ο συγγραφέας Αλί Νουζχέτ Γκιοκσέλ (Ali Nüzhet Göksel) αναφέρει τα εξής: «Αυτή η ανάλυση, (αναφέρεται στο έργο του Ζιγιά Γκιοκάλπ), θεωρήθηκε πολύ σημαντική από το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο Ατατούρκ εκτίμησε και επαίνεσε την προσπάθεια. Κατόπιν, το Υπουργικό Συμβούλιο έστειλε στον Ζιγιά Γκιοκάλπ 300 λίρες και του ζήτησε αν μπορεί να πράξει το ίδιο και για τους υπόλοιπους νομούς. Ο Γκιοκάλπ ήταν τότε άρρωστος. Επιπλέον, δεν είχε αξιόλογους νέους να τον βοηθήσουν. Τελικά αυτή η απόπειρα την εγκαταλείφθηκε για τα επόμενα χρόνια, όταν θα επικρατούσε ειρήνη στην περιοχή». Βλέπε, Göksel Ali Nüzhet, «Ziya Gökalp' in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları», İstanbul, Diyarbakır' ı Tanıtma Derneği Yayını, 1956, σελ. 9. Το απόσπασμα αντλήθηκε από το βιβλίο, Gökalp Ziya, «Kitaplar 1», İstanbul, Yarı Kredi Bankası Yayınları, 2007, σελ. 630 και υποσημείωση 8.

⁴²³ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 287 – 288.

Τουρκία αφενός για την πίεση προς τους Κούρδους προκειμένου να προχωρήσουν σε παύση του ένοπλου αγώνα, και αφετέρου για την μελλοντική ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ήδη, μετά το 2000 υπήρξαν κυβερνητικά στελέχη τα οποία εκφράστηκαν υπέρ της παραχώρησης δικαιωμάτων των Κούρδων⁴²⁴. Την ίδια χρονιά, έπειτα από εκκλήσεις του Οτζαλάν, το PKK (PKK) αποδέχτηκε την πρόταση του φυλακισμένου ηγέτη του και αποφάσισε στο 7^ο Έκτακτο Συνέδριό του τη λήξη του ένοπλου αγώνα. Παράλληλα, η νίκη του φιλοκουρδικού Κόμματος Δημοκρατίας του Λαού (Halkin Demokrasi Partisi (HADEP) – Χαλκίν Ντεμοκρασί Παρτισί) στις περιοχές με κουρδικό πληθυσμό, στις βουλευτικές εκλογές τον Απριλίου του 1999, και τα επόμενα χρόνια του Κόμματος Δημοκρατικής Τουρκίας (Demokrat Türkiye Partisi, (DTP), Ντεμοκράτ Τούρκιγιε Παρτισί) κατέβαλαν σοβαρές προσπάθειες ώστε το Κουρδικό να επιλυθεί με ειρηνικά πολιτικά μέσα⁴²⁵.

Τα τελευταία χρόνια, η τουρκική κοινωνία παρουσιάζει σημάδια ωρίμανσης στο Κουρδικό θέμα και είναι εκείνη που επιζητά περισσότερο κι από τις πολιτικές ηγεσίες των κυβερνώντων την επίλυσή του. Ταυτόχρονα, οι ιθύνοντες των τουρκικών κυβερνήσεων αντιλήφθηκαν ότι οι συνθήκες δεν επιτρέπουν την συνέχιση της πολιτικής αφομοίωσης της κουρδικής μειονότητας, γι' αυτό το λόγο αποδεχόμενοι τα κριτήρια ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καταβάλλουν τεράστιες προσπάθειες για την τροποποίηση νομοθετικών ρυθμίσεων και την προσαρμογή τους στα δυτικά πρότυπα. Πράγματι, το κυβερνών Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) του πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, παρουσιάζοντας μια φιλελεύθερη πολιτική στο συγκεκριμένο πρόβλημα, αφογκράστηκε τις απαιτήσεις των καιρών: Αφενός, η επιθυμία της κυβέρνησης να εκπληρώσει τα κριτήρια που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση και αφετέρου η πίεση που ασκείται από την τουρκική κοινωνία να βρεθεί μια οριστική λύση, οδήγησε τον Ερντογάν να λάβει τολμηρές αποφάσεις ανοίγοντας το ζήτημα του «Κουρδικού Διαλόγου».

Η ανωτέρω άποψη αντικατοπτρίζεται σε μια δημοσκόπηση δημοσιευμένη στην τουρκική εφημερίδα Μιλλιγιέτ (Milliyet) στις 27 Αυγούστου 2009 όπου προέκυψαν τα ακόλουθα ενδιαφέροντα αποτελέσματα⁴²⁶. Κατ' αρχάς, με βάση τα δεδομένα, η κοινή γνώμη υποστηρίζει το άνοιγμα του «Κουρδικού Διαλόγου» που ανακοίνωσε η κυβέρνηση. Αυτό διαφαίνεται από τα ποσοστά που σημειώθηκαν στις απαντήσεις των πολιτών για τα κατωτέρω ερωτήματα: «Μετά την ανακοίνωση της κυβέρνησης για τον «Κουρδικό Διάλογο», εάν την

⁴²⁴ Ergil Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», οπ. ανωτ., σελ. 220. Επίσης, Heger Metin, «Τουρκία: Το πολιτικό σύστημα,» οπ. ανωτ., σελ. 26 – 27.

⁴²⁵ Φουντεδάκι Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 145.

⁴²⁶ Για την συγκεκριμένη δημοσκόπηση βλέπε στο Παράρτημα: «Δημοσκόπηση για το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης μετά το άνοιγμα για τον “Κουρδικό Διάλογο”» (Παράρτημα 3).

επόμενη Κυριακή προκηρύσσονταν βουλευτικές εκλογές ποιο κόμμα θα ψήφιζες;». Οι απαντήσεις είναι εντυπωσιακές: 37,6% το ΑΚΡ (Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης), 15,2% το CHP (Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα), 12,6% το MHP (Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης), 4,6% το DTP (Κόμμα Δημοκρατικής Κοινωνίας – Demokratik Toplum Partisi), 5,1% SP (Σοσιαλιστικό Κόμμα), και 16,3% οι Αναποφάσιστοι. Επίσης, θετική για το ΑΚΡ ήταν και η απάντηση του κοινού στην ερώτηση: «Στον βαθμό που είστε ενημερωμένοι, επιχειρώντας μια γενική αξιολόγηση, υποστηρίζετε την ενέργεια της κυβέρνησης για τον Κουρδικό Διάλογο;». Οι απαντήσεις ήταν οι εξής: 46,8% Ναι, 35,4% Όχι και 17,8% Μερικώς. Ενώ η κοινή γνώμη τίθεται αρνητικά κρίνοντας τη στάση της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης στο Κουρδικό πρόβλημα. Στην ερώτηση: «Πώς κρίνετε τη στάση της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης στο Κουρδικό πρόβλημα;», οι απαντήσεις έχουν ως ακολούθως: 30% Θετικά, 49,5% Αρνητικά και 20,2% Δεν ξέρω δεν απαντώ⁴²⁷.

Κι ενώ το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης προχώρησε στο άνοιγμα του κουρδικού διαλόγου, στις 12 Δεκεμβρίου 2009 το Συνταγματικό Δικαστήριο της Τουρκίας, με μια λιτή ανακοίνωση, έθεσε εκτός νόμου το φιλοκουρδικό Κόμμα Δημοκρατικής Κοινωνίας (Demokratik Toplum Partisi - DTP). Επίσης, αποφάσισε να στερήσει σε 37 Κούρδους βουλευτές τα πολιτικά τους δικαιώματα. Ορισμένοι αναλυτές ανέφεραν ότι, η απόφαση αυτή του Συνταγματικού Δικαστηρίου δυναμιτίζει τις προσπάθειες του πρωθυπουργού Ταγγίτ Ερντογάν να προχωρήσει στο άνοιγμα του διαλόγου με τους Κούρδους.

Ο ηγέτης του Κόμματος Δημοκρατικής Κοινωνίας, Αχμέτ Τούρκ (Ahmet Türk), μετά την ανακοίνωση του Συνταγματικού Δικαστηρίου να θέσει το κόμμα του εκτός νόμου, ανέφερε τα εξής: «Το Κόμμα Δημοκρατικής Κοινωνίας έκανε αγώνα ώστε να σταματήσει οριστικά η βία. Το αίμα με το αίμα, η βία με τη βία, το όπλο με το όπλο δεν αντιμετωπίζονται. Κάποτε θα επιτευχθεί ειρήνη. Στον τουρκικό λαό θα πρέπει να λειτουργήσει ο κοινός νους. Η ομάδα μας από σήμερα εγκαταλείπει την Εθνοσυνέλευση»⁴²⁸.

4-) Η μετάβαση από τον μονοκομματισμό στον πολυκομματισμό. Κοινωνικές και ιδεολογικές αλλαγές στη σύγχρονη Τουρκία. Η έκφραση του Κεμαλισμού μέσα στο πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο συσχετισμός δυνάμεων δημιούργησε μια νέα τάξη πραγμάτων. Το ψυχροπολεμικό κλίμα που αξαπλωνόταν σε όλη την υφήλιο διαμόρφωσε δύο

⁴²⁷ Δημοσκόπηση που δημοσιεύτηκε στην τουρκική εφημερίδα MİLLİYET 27 – 08 – 2009. Για περαιτέρω συμπεράσματα ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στους σχετικούς πίνακες του παραρτήματος.

⁴²⁸ Είδηση που δημοσιεύτηκε στην Τουρκική εφημερίδα RADİKAL στις 12 – 12 – 2009.

ισχυρούς αντίπαλους πόλους. Από τη μια, οι χώρες της Δυτικής Συμμαχίας (του NATO) με ηγέτιδα δύναμη τις ΗΠΑ, κι από την άλλη οι χώρες του Συμφώνου Βαρσοβίας με κύριο εκφραστή της ιδεολογίας του κομμουνισμού τη Σοβιετική Ένωση και τις χώρες επιρροής της, δηλαδή το σιδηρούν παραπέτασμα όπως χαρακτηρίζονταν κατά τα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, λόγω των αυστηρών περιορισμών στη διακίνηση ανθρώπων και ιδεών που ίσχυε στις χώρες αυτές.

Τα σενάρια της Δυτικής Συμμαχίας, στην οποία ανήκε η Τουρκία, σε ένα πιθανό πόλεμο εναντίον του Συμφώνου Βαρσοβίας, αναβάθμισαν τον γεωστρατηγικό ρόλο της χώρας αυτής στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και στο χώρο των Βαλκανίων. Είναι αλήθεια, ότι από την ευνοϊκή συγκυρία αυτή η Τουρκία βγήκε πολλαπλά κερδισμένη. Διότι, από τη μια πλευρά, ενισχύθηκε αφάνταστα η τουρκική οικονομία με το μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης που εφάρμοσε το NATO, καθώς προχώρησε στην υποστήριξη της με αμερικανικά και ευρωπαϊκά κεφάλαια. Από την άλλη, ο τουρκικός στρατός αναδιοργανώθηκε και εξοπλίστηκε με υπερσύγχρονα για την εποχή όπλα, αλλά είχε την υποχρέωση να εγκαταλείψει την λογική της εθνικής άμυνας και να προσαρμοστεί στον ρόλο που του υπαγόρευε η γενική αμυντική στρατηγική της Συμμαχίας⁴²⁹. Κατά συνέπεια, η γραφειοκρατική ελίτ της διανοήσης πίστευε, ότι η ανάπτυξη του φιλοδυτικού και φιλοδημοκρατικού αισθήματος, ήταν αναγκαία και οφειλόταν σε δύο σημαντικούς παράγοντες: Πρώτον, η σταδιακή υποχώρηση της εθνικιστικής ιδεολογίας, η οποία εξακολουθούσε ενίοτε να είναι ο ρυθμιστής των πολιτικών εξελίξεων τα μετέπειτα χρόνια, και δεύτερον, η χάραξη νέας εθνικής πολιτικής, ώστε η Τουρκία να ενταχθεί στους ισχυρότερους δυτικούς οργανισμούς⁴³⁰ και τελικά να ενσωματωθεί στον φιλελεύθερο δυτικό κόσμο, υιοθετώντας παράλληλα τις δημοκρατικές αξίες του. Αυτή η ανάγκη αλλαγής πολιτικού προσανατολισμού της Τουρκίας αναλύεται με σαφήνεια από τον ιστορικό Bernard Lewis ως εξής: *«Στην κεμαλική δημοκρατία ωρίμασε μία νέα γενιά, για την οποία οι κύριες επιδιώξεις του εθνικιστικού δόγματος είχαν διευθετηθεί και ο εθνικισμός από μόνος του δεν της ήταν πλέον αρκετός. Μεγαλωμένοι σε μια εποχή έντονου εξευρωπαϊσμού, είχαν νιώσει βαθιά τα θέληγτρα της δυτικής φιλελεύθερης παράδοσης. Και είδαν στη δημοκρατία όχι μόνο ένα ζήτημα*

⁴²⁹ Λατσίνερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλιταρισμός II – Στρατιώτες: Πρώτος μας στόχος η Αγορά»; στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική ομάδα, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ., Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 53. Αυτή η εικόνα της Τουρκίας παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τη σύγχρονη γεωστρατηγική διαμόρφωση στο χώρο της Βαλκανικής και της Μέσης Ανατολής.

⁴³⁰ Η τουρκική κυβέρνηση, με την βρετανική και την αμερικανική υποστήριξη, παρέμεινε αμετακίνητη απέναντι στις ρωσικές απαιτήσεις. Τον Μάρτιο του 1947, η αναγγελία του Δόγματος Τρούμαν αύξησε ακόμη περισσότερο την αμερικανική υποστήριξη προς την Άγκυρα. Τον Αύγουστο του 1949, η Τουρκία έγινε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης. Βλέπε, Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», οπ. ανωτ., τομ. Α', σελ. 605 – 606.

της μόδας ή της διπλωματίας, αλλά το μέσο επίτευξης της πολιτικής ενσωμάτωσης της Τουρκίας, στη βάση της ισότητας και του αμοιβαίου σεβασμού, στον ελεύθερο δυτικό κόσμο»⁴³¹.

Όσον αφορά την εσωτερική κατάσταση της Τουρκίας, η προσαρμογή του πολιτικού συστήματος στον πολυκομματισμό, συγχρόνως σήμαινε και μια επαναστατική αναδιάρθρωση για τα δεδομένα της εποχής εκείνης στην τουρκική κοινωνία, καθώς επίσης και μια σειρά μεταρρυθμίσεων που θα την οδηγούσαν πιο κοντά στις ευρωπαϊκές κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές αντιλήψεις και δομές. Η Τουρκία μετά τις εκλογές του 1950⁴³² εισερχόταν σε μια νέα φάση τόσο από την άποψη του εκσυγχρονισμού του πολιτικού συστήματος, όσο και από την άποψη της στρατηγικής και οικονομικής ανάπτυξης. Στους τομείς αυτούς η κυβέρνηση Μεντερές, με την φιλελεύθερη πολιτική που υιοθέτησε, οδηγήθηκε σε μια πραγματική θεσμική συγχώνευση με τη Δύση η οποία καθόρισε τον δρόμο που θα ακολουθούσε η χώρα τα επόμενα είκοσι χρόνια. Για την επίτευξη όμως του στόχου των ηγετών του Δημοκρατικού Κόμματος, δεν ήταν δυνατό να παραμένει η χώρα διχασμένη, αντίθετα ήταν αναγκαία η συμμετοχή ολόκληρου του λαού σε όλες τις πολιτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις. Γι' αυτό και τα νέα ηγετικά στελέχη, «αν και συνέχιζαν να παραμένουν πιστά στις θεμελιώδεις αρχές του Κεμαλισμού – τον εθνικισμό και την εκκοσμίκευση – προσπάθησαν ίσως ασυνείδητα να αποκαταστήσουν τους δεσμούς της τουρκικής πολιτικής κουλτούρας με την παραδοσιακή κοινωνία και θρησκεία. Οι νέοι ηγέτες της χώρας προσέγγισαν περισσότερο τον λαό που ζούσε στις αγροτικές περιοχές και παρέμενε προσηλωμένος στις παραδόσεις τους»⁴³³. Είναι γεγονός, ότι κατά τη διάρκεια των βουλευτικών εκλογών του 1950 και 1957, τα πολιτικά κόμματα, επειδή προσδοκούσαν τις ψήφους της μεγάλης μάζας του λαού που στην πλειοψηφία του ήταν θρησκευόμενοι, χειρίστηκαν με μεγάλη λεπτότητα και ευαισθησία το θέμα της ελευθερίας της πίστης.

Από την άλλη πάλι, την περίοδο εκείνη κανένα κόμμα δεν τοποθετούνταν ευθαρσώς εναντίον της «αρχής της εκκοσμίκευσης» ή δεν έθετε θέμα κατάργησης των κεμαλικών

⁴³¹ Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», οπ. ανωτ., τομ. Α', σελ. 607.

⁴³² Αρκετά ενδιαφέροντα είναι όσα σχετικά με τις εκλογές των παρελθόντων δεκαετιών (από το 1876 έως το 1950) σημειώνει ο ιστορικός Bernard Lewis: «Στο διάστημα από το 1876 έως το 1950 διεξήχθησαν δεκατέσσερις γενικές (βουλευτικές) εκλογές, δύο την πρώτη περίοδο, τέσσερις τη δεύτερη και οι υπόλοιπες την Τρίτη. Από το 1877 έως το 1908 δεν πραγματοποιήθηκε καμία εκλογή. Από τις δεκατέσσερις εκλογές, μόνο σε πέντε – εκείνες του 1908, του 1912, του 1919, του 1946 και του 1950 – συμμετείχαν περισσότερα του ενός κόμματα. Από αυτές τις πέντε μόνο σε μία – εκείνη του 1950 – υπήρξε νίκη της αντιπολίτευσης και μεταφορά της εξουσίας». Βλέπε, Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», οπ. ανωτ., τομ. Β', σελ. 114 – 115. Επίσης, Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 288. Επίσης, Karpat H Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 111 – 112.

⁴³³ Steinback Udo, «II. Dünya Savaşından sonra Türkiye' nin Siyasal Kültürü üzerinde Atatürk' ün Etkisi», (επιμ., Jacob M. Landau) στο «Atatürk ve Türkiye' nin Modernleşmesi», İstanbul, Sarmal, 1999, σελ. 116.

αρχών οι οποίες αποτελούσαν μέρος του Συντάγματος⁴³⁴. Άρα, τα κόμματα ήταν υποχρεωμένα να υιοθετήσουν τις κεμαλικές αρχές, γιατί στην αντίθετη περίπτωση υπήρχε κίνδυνος να κατηγορηθούν ότι παραβίαζαν το Σύνταγμα, γεγονός το οποίο θα οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στην οριστική διακοπή της λειτουργίας τους⁴³⁵. Κατά τις παραμονές των εκλογών του 1950, υπήρξε περίπτωση διαμαρτυρίας των κομμάτων επειδή έκριναν οι εκπρόσωποί τους, ότι δεν συμβιβάζονταν η κεμαλική ιδεολογία που είναι ενσωματωμένη στο Σύνταγμα με τα προγράμματά τους. Τα κόμματα, λοιπόν, της αντιπολίτευσης διαμαρτυρήθηκαν «για την συμπερίληψη των έξι κεμαλικών αρχών του προγράμματος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στο συνταγματικό κείμενο, και το αίτημα της κατάργησής τους ως συνταγματικών αρχών με την αιτιολογία ότι το πρόγραμμα ενός κόμματος δεν μπορεί να ταυτίζεται με το Σύνταγμα»⁴³⁶.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 επήλθαν σημαντικές μεταβολές στην πολιτική ζωή της σύγχρονης Τουρκίας. Η αστική οικονομική ανάκαμψη που παρατηρήθηκε τη δεκαετία του 1950 ήταν ο πρόδρομος της αστυφιλίας για τα χρόνια που ακολούθησαν. Επίσης, το φιλελεύθερο πολιτικό πεδίο δράσης των κομμάτων που προέκυψε από το Σύνταγμα του 1961, είχε ως συνέπεια τη γέννηση ιδεολογικών, κοινωνικών και πολιτικών διαφορών που αντικατοπτρίζονταν στη φιλοσοφία και δράση των πολιτικών κομμάτων. Με το άνοιγμα της πολιτικής προς τις πλατιές λαϊκές μάζες επί διακυβέρνησης Μεντερές, ο Κεμαλισμός έπαψε να είναι η αποκλειστική ιδεολογία της κυβερνώσας ελίτ και επήλθε μία συγχώνευση ή ζύμωση με το σύνολο της κοινωνίας. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, πως ο Κεμαλισμός υπέστη μια κοινωνική μετάλλαξη, αφού την περίοδο αυτή, η κουλτούρα της γραφειοκρατικής διάνοησης υποχώρησε αφήνοντας τη θέση της στη κουλτούρα της πλατιάς λαϊκής μάζας.

Έτσι, μετά τη διάλυση του Δημοκρατικού Κόμματος, η ιδεολογία του υιοθετήθηκε από το νεοϊδρυθέν Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi) το οποίο ακολούθησε την πολιτική της λαϊκής προσέγγισης⁴³⁷. Δηλαδή, ο αρχηγός του κόμματος Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ (Süleyman

⁴³⁴ Karpat H Kemal, «Türkiye’ de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 124. Επίσης, Καραμπελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία.....», οπ. ανωτ., σελ. 39. Οι αρχές του Κεμαλισμού όπως είναι γνωστές ή άλλως τα «Έξι Βέλη» του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος είναι οι εξής: ο Εθνικισμός (Milliyetçilik), ο Δημοκρατισμός (Cumhuriyetçilik), η Κοσμικότητα (Laiklik), η Επαναστατικότητα (İnkılapçılık), ο Κρατισμός (Devletçilik) και η Λαϊκότητα (Halkçılık).

⁴³⁵ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 30.

⁴³⁶ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 73.

⁴³⁷ Σημαντική είναι η επισήμανση του ιστορικού Nişazi Kızılyürek: «Στην Τουρκία το πέρασμα στον πολυκομματισμό ήταν, πέρασμα από την εκκοσμηκευμένη – εθνικιστική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στην εθνικιστική – συντηρητική γραμμή. Η εθνικιστική – συντηρητική αντίληψη εκδηλώθηκε με τη μεγαλύτερη σαφήνεια στα θρησκευτικά ζητήματα· επαναξιολόγησε τη θρησκεία ως απαραίτητο στοιχείο της εθνικής ηθικής. Αυτή η πολιτική, που εγκαινιάστηκε από το Δημοκρατικό Κόμμα και συνεχίστηκε από το

Demirel), έχοντας την εμπειρία του Μεντερές, με ιδιαίτερη προσοχή πρόβαλλε την ιδεολογία του Κόμματος Δικαιοσύνης, αφενός με τον εθνικιστικό – συντηρητικό Κεμαλισμό και αφετέρου με την θρησκεία δίχως να προκαλεί τον στρατό. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Ντεμιρέλ σε μια σχετική ομιλία του το 1965: «Στην Τουρκία δεν μπορούμε να επιστρέψουμε στα κεκτημένα των μεταρρυθμίσεων του Ατατούρκ (... ..). Ο λαός μας είναι ικανοποιημένος με αυτές τις μεταρρυθμίσεις (... ..). Φυσικά θα υπάρχει θρησκευτική εκπαίδευση και θα υπάρχουν θρησκευόμενοι άνθρωποι. Είναι χρήσιμοι για την κοινότητα. Δεν μπορούμε να τους θεωρήσουμε οπισθοδρόμηση, αντίδραση ή ρήξη με τις μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ»⁴³⁸.

Στις αρχές του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα, ιδιαίτερο φαινόμενο αποτελούν οι φοιτητικές οργανώσεις ως ένα ισχυρό εργαλείο ανάδειξης και προώθησης των εθνικιστικών κομματικών τοποθετήσεων και συμφερόντων. Ήδη, από τα πρώτα χρόνια της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας, οι φοιτητικές οργανώσεις επιστρατεύτηκαν με σκοπό να μεταδώσουν και να διαδώσουν δια μέσου των Τουρκικών Εστίων την ιδέα του τουρκικού εθνικισμού, έτσι όπως απαιτούσε την εποχή εκείνη η κεμαλική ιδεολογία. Γι' αυτό και δεν υπήρχε αντιπαλότητα ανάμεσα στις φοιτητικές ομάδες νεολαίας. Από την ίδρυση του τουρκικού κράτους έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1950, η πλειοψηφία των Τούρκων ήταν, εκόντες άκοντες, οπαδοί του Κεμαλισμού. Κύριος και κοινός εχθρός τους ήταν η οπισθοδρόμηση και ο σκοταδισμός που θεωρούνταν δημιουργήματα ή προϊόντα της ισλαμικής θρησκείας. Συνεπώς, η πρόταξη του εθνικισμού στο σύνθημα του «ενός» δεν επέτρεπε την ανάπτυξη διαφορετικών ιδεολογικών αντιλήψεων που θα ήταν ικανές να δημιουργήσουν αντίπαλα στρατόπεδα ανάμεσα στις φοιτητικές νεολαίες. Στην ουσία υπήρχε μία υποτυπώδης μορφή διαχωρισμού της «δεξιάς» και της «αριστεράς» ιδεολογίας.

Αλλά, μετά το 1950 οι ομάδες νεολαίας προβλήθηκαν ως οπαδοί μαζικών οργανώσεων. Αυτές προέκυψαν σε μια εποχή, κατά την οποία ήλθαν στο κοινωνικό προσκήνιο ορισμένα άτομα που ανήκαν σε μια κουλτούρα της επαρχίας, η οποία στο παρελθόν παρουσιάζε ανικανότητα να απορροφήσει τις σύγχρονες δομές εξέλιξης. Η

Κόμμα Δικαιοσύνης, αντιλαμβανόταν τη θρησκεία ως παράγοντα «χρήσιμο για την κοινότητα», σύμφωνα με τους όρους του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, χωρίς παρ' όλα αυτά να υπερβαίνει τα όρια της κεμαλικής ιδεολογίας». Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση», οπ. ανωτ., σελ. 123.

⁴³⁸ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση», οπ. ανωτ., σελ. 121. Επίσης, Cizre Ümit Sakalhoğlu, «AP – Ordu İlişkileri. Bir İkilimin Anatomisi», İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, σελ. 40. Την ίδια εποχή που ανέλαβε την εξουσία, το Κόμμα Δικαιοσύνης περιείχε ανάλογες εκτιμήσεις στο πρόγραμμά του. Αυτό το πρόγραμμα, που ανακοινώθηκε από το βήμα της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης στις 3 Νοεμβρίου 1965, σημειώνει ότι θεμελιώδης στόχος της κυβέρνησης ήταν η διατήρηση των μεταρρυθμίσεων του Ατατούρκ: «Θεωρούμε βασικό καθήκον μας την υπεράσπιση όλων των πλευρών των μεταρρυθμίσεων του Ατατούρκ που αποτελούν τα θεμέλια της δημοκρατικής τάξης και του τουρκικού κράτους». Βλέπε, Karlan İsmail «Türkiye' de Milli Eğitim.....», οπ. ανωτ., σελ. 234.

εμφάνιση, επίσης, κάποιων ατόμων που πρόβαλλαν ένα μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο, τα οποία ήταν δραστήρια και ζούσαν σε μια χρονική συγκυρία που παρουσίαζε σημάδια ριζικών ανακατατάξεων. Αυτή ακριβώς την εποχή, «ο Κεμαλισμός αδυνατούσε να προσφέρει ένα ψυχολογικό στήριγμα και συνάμα καταφύγιο για να απαντήσει στις ιδεολογικές αναζητήσεις της τουρκικής κοινωνίας»⁴³⁹.

Αποτέλεσμα όλης αυτής της διαμορφούμενης κοινωνικής κατάστασης ήταν η ιδεολογική πόλωση και η πολιτική διάσπαση. Το περιβάλλον αυτό οδήγησε σε ένα βαθύ χάσμα ανάμεσα στο Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi) και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi), τα οποία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας και τελικά αποδυνάμωσαν τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος⁴⁴⁰. Η ιδεολογική διαφοροποίηση και ταυτόχρονα η πόλωση στα στρατόπεδα των δύο κομμάτων αποτέλεσε το κυρίαρχο στοιχείο στην πολιτική ζωή της Τουρκίας. Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα και το Κόμμα Δικαιοσύνης αντί να προχωρήσουν προς ένα πεδίο συνεννόησης και συμβιβασμού, οδηγήθηκαν στην αναζήτηση συμμάχων από την άκρα αριστερά και την άκρα δεξιά. «Η δημιουργία πολλών μαχητικών πυρήνων της ριζοσπαστικής αριστεράς και της ριζοσπαστικής δεξιάς, αντιστοίχως, με εθνικιστικές και ισλαμιστικές τάσεις, οδήγησε τους κομματικούς μηχανισμούς της κεντροδεξιάς και της κεντροαριστεράς να συμμαχήσουν με τα μικρά αυτά ρεύματα ωθώντας την ιδεολογία τους στα άκρα και παρασύροντας το σύνολο της κοινωνίας στην οξεία αντιπαράθεση»⁴⁴¹. Ο διχασμός του πολιτικού πολιτισμού που προέκυψε και εξελίχθηκε σε διαμάχη στους κόλπους της κρατικής και αντικρατικής διάνοησης, είχε σοβαρές επιπτώσεις καθώς η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με μια πρωτοφανή πολιτική κρίση. Ακόμη και σ' αυτήν την περίπτωση, πρόβαλλε απίθανος ο σχηματισμός ενός συνασπισμού. Τελικά, ως κατακλειδα της ανωτέρω πολιτικής ατμόσφαιρας που έλαβε παράλογες διαστάσεις ήταν η αδυναμία των κυβερνώντων να αντιμετωπίσουν αποφασιστικά τα γεγονότα, και γενικότερα η ανικανότητα της κρατικής διοίκησης να επιλύσει δραστικά τα προβλήματα και τις απειλές⁴⁴².

Παρόλο που τα φοιτητικά κινήματα ξέφυγαν κατά καιρούς από τον έλεγχο των κομμάτων και οδηγήθηκαν σε ανεξέλεγκτες βιαιότητες, ωστόσο έως τα τέλη του 1960 παρατηρήθηκε μια σχετική κάμψη στη δράση τους. Οι φοιτητικές ομάδες αυτονομήθηκαν από το 1950 και εξής, ενώ στις αρχές του 1960 εντάθηκαν οι διαδηλώσεις εναντίον του

⁴³⁹ Mardin Şerif, «Türk Modernleşmesi.....», οπ. ανωτ., σελ. 253.

⁴⁴⁰ Heper Metin, «Türkiye' de Devlet Geleneği.....», οπ. ανωτ., σελ. 197 – 198.

⁴⁴¹ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 91 – 92.

⁴⁴² Heper Metin, «Türkiye' de Devlet Geleneği.....», οπ. ανωτ., σελ. 206 – 207.

μπεριαλισμού⁴⁴³. Πριν από το 1968 οι αριστεροί φοιτητές ήταν πιο δραστήριοι και πιο ένθερμοι αγωνιστές σε σύγκριση με τους δεξιούς⁴⁴⁴. Πιο συγκεκριμένα, ιστορικοί αναλυτές υποστηρίζουν, ότι προς το τέλος της δεκαετίας του 1960 ξέσπασε πολιτική βία από ομάδες φοιτητών της αριστεράς, οι οποίες κατά την περίοδο 1968 – 1969 άρχισαν να εφαρμόζουν ανάρτικες μεθόδους των πόλεων, σε τέτοιο βαθμό που οδήγησε στο να ανοίξει το κουτί της βίας της Πανδώρας. Αφορμή των βίαιων συγκρούσεων με την αστυνομία και τον στρατό αποτέλεσαν οι επισκέψεις του 6^{ου} αμερικανικού στόλου τον Ιούλιο του 1968 και τον Φεβρουάριο του 1969. Έτσι, οι αντιαμερικανικές διαδηλώσεις εξελίχθηκαν σε μια αναμέτρηση σώμα με σώμα με τις κρατικές δυνάμεις καταστολής, κατά τη διάρκεια των οποίων έγιναν βομβιστικές επιθέσεις, ληστείες, απαγωγές, αλλά και απώλειες ανθρώπινων ζωών. Όμως, από το τέλος του 1968 και εξής, οι διαδηλώσεις των ομάδων της αριστεράς εντάθηκαν ολοένα και περισσότερο, κατά τη διάρκεια του 1969 και του 1970, μόνο που αυτή τη φορά *«η βία της αριστεράς αναμετρήθηκε και υπερκεράστηκε από τη βία που προήλθε από την πλευρά της μαχητικής δεξιάς, κυρίως των Γκρίζων Λύκων του Τουρκές»*⁴⁴⁵.

Είναι χρήσιμο σε τούτο το σημείο να επιχειρηθεί μία σύντομη παρένθεση και να τονιστεί, ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1940, είχε αρχίσει να οικοδομείται στην τουρκική κοινωνία ένα αρνητικό στερεότυπο έναντι των οπαδών της αριστεράς. Πράγματι, οι κομμουνιστές για τους απλούς ανθρώπους ήταν αντιπαθείς γιατί ως «πράκτορες των Σοβιετικών» ενσάρκωναν τον ύψιστο κίνδυνο για την πατρίδα. Επομένως, για την αντιμετώπιση των κομμουνιστών οι αντίπαλοί τους κατέφευγαν στην αποδυνάμωσή τους με αθέμιτες μεθόδους, όπως η δημαγωγία του τύπου και η βία του όχλου, γεγονός που οδήγησε σε έντονες διαμαρτυρίες των Τούρκων πολιτών. Από την άλλη, η αριστερά για να εισακουστεί και να αρθρώσει επίσημο λόγο, προσπάθησε με τη λήξη του μονοκομματικού συστήματος να σχηματίσει ένα αριστερό κόμμα χωρίς καμιά ιδιαίτερη επιτυχία. Όμως, στις 20 Ιουλίου 1946 ο χώρος της αριστεράς κατόρθωσε να δημιουργήσει το «Κόμμα των Σοσιαλιστών Εργατών και Χωρικών Τουρκίας» με ηγέτη έναν βετεράνο κομμουνιστή παλαιάς γενιάς. Τελικά, το κομμουνιστικό κόμμα δεν πρόλαβε καν να συμπληρώσει ένα έτος ζωής και με στρατιωτικό νόμο κηρύχθηκε παράνομο, επιπλέον συνελήφθησαν τα ηγετικά

⁴⁴³ Ο Τούρκος κοινωνιολόγος Mardin Şerif στο βιβλίο του «Türk Modernleşmesi.....», σπ. ανωτ., σελ. 254 – 255, αναφέρει πως ένας από τους παράγοντες που επιτάχυναν την επιβολή του πραξικοπήματος του 1960 αποτέλεσαν και οι φοιτητικές οργανώσεις.

⁴⁴⁴ Mardin Şerif, «Türk Modernleşmesi.....», σπ. ανωτ., σελ. 251 – 252.

⁴⁴⁵ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», σπ. ανωτ., σελ. 334.

στελέχη του και παράλληλα απαγορεύτηκε η κυκλοφορία μερικών φιλοκομμουνιστικών εφημερίδων όπως και η οργάνωση σωματείων⁴⁴⁶.

Επιστρέφοντας στο τέλος της δεκαετίας του 1960, με την ολοένα και κλιμακούμενη βιαιότητα η πολιτική κατάσταση οδηγήθηκε σε αδιέξοδο και τον Μάρτιο του 1971 έδωσε αφορμή στον τουρκικό στρατό να επέμβει με πραξικόπημα. Αρχική αιτία της επιβολής στρατιωτικού νόμου, πιθανολογείται ότι ήταν η καταφυγή σε βίαιες πράξεις μιας ομάδας φοιτητών τρομοκρατών με αριστερή ιδεολογία. Έτσι, λοιπόν, κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος, ανεστάλησαν ή τροποποιήθηκαν ορισμένα συνταγματικά άρθρα που εγγυώνταν την ελευθερία. Οι «αναρχικοί» φοιτητές προσήχθησαν σε θαλάμους των φυλακών ή εκτελέστηκαν. Την ατμόσφαιρα της εποχής εκείνης περιγράφει ανάγλυφα ο ιστορικός Eric J. Zürcher ως εξής: «Ο στρατιωτικός νόμος ανανεωνόταν κάθε δύο μήνες, για τα επόμενα δύο χρόνια. Αξιοποιώντας αυτό το έκτακτο νομοθετικό πλαίσιο, οι στρατιωτικοί άρχισαν να συλλαμβάνουν υπόπτους για τρομοκρατία. Κάτι τέτοιο, από μόνο του, δεν φαίνεται παράλογο, αλλά οι στρατιωτικοί, στους οποίους η κυβέρνηση του Ερίμ⁴⁴⁷ είχε δώσει απόλυτη ελευθερία κινήσεων, χρησιμοποίησαν την κατάσταση αυτή για να εξαπολύσουν ένα πραγματικό κίνημα μαγισμών εναντίον οποιουδήποτε με αριστερά ή ακόμη και προοδευτικά φιλελεύθερα αισθήματα. Η δίωξη της αριστεράς εξελίχθηκε σε πογκρόμ μετά τις 22 Μαΐου, όταν τα μέλη του ΛΑΚ – ΜΤ (Λαϊκό Απελευθερωτικό Κόμμα – Μέτωπο Τουρκίας –Halk Kurtuluş Partisi – Cephesi), απήγαγαν και σκότωσαν τον Εφραίμ Ελρόμ, Ισραηλινό πρόξενο στην Πόλη. Περίπου 5.000 άνθρωποι συνελήφθησαν, κι ανάμεσά τους ηγετικές φυσιογνωμίες διανοουμένων (συγγραφείς, δημοσιογράφοι, καθηγητές), όλα τα ηγετικά στελέχη του Εργατικού Κόμματος Τουρκίας (ΕΚΤ – Türkiye İşçi Partisi) και πολλοί εξέχοντες συνδικαλιστές. Έγιναν εκτεταμένες καταγγελίες για βασανιστήρια, τόσο στις φυλακές όσο και στα λεγόμενα «εργαστήρια», τους θαλάμους βασανιστηρίων της ΜΠ»⁴⁴⁸. Δύο χρόνια αργότερα, το 1973, η Τουρκία επέστρεψε στην ομαλή συνταγματική διοίκηση. Αποτέλεσμα της νέας κατάστασης πραγμάτων, ήταν η μεταπήδηση του φοιτητικού κινήματος από το περιβάλλον των πανεπιστημίων στα λύκεια,

⁴⁴⁶ Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», οπ. ανωτ., τομ. Α', σελ. 600.

⁴⁴⁷ Νιχάτ Ερίμ (1912 – 1980). Σπούδασε νομικά στην Κωνσταντινούπολη και συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές του στο Παρίσι απ' όπου έλαβε το διδακτορικό του. Εκλέχτηκε αρκετές φορές βουλευτής με το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα. Από τον Μάρτιο του 1971 έως τον Μάιο του 1972 υπηρέτησε ως πρωθυπουργός της μεταβατικής κυβέρνησης. Το 1980 δολοφονήθηκε από οπαδούς της αριστερής επαναστατικής οργάνωσης Dev – Sol (Επαναστατική Αριστερά) για εγκλήματα και εκτελέσεις των συναδέλφων τους.

⁴⁴⁸ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 336. Επίσης, Ortaylı İlber, «Kirk Ambar, οπ. ανωτ., σελ. 31.

καθώς επίσης και στους οπαδούς καθηγητές των διδασκαλικών οργανώσεων που λειτουργούσαν εκτός των συγκεκριμένων εκπαιδευτηρίων⁴⁴⁹.

Από το 1969 οι πολιτικές κατευθύνσεις των κομμάτων στην Τουρκία άρχισαν να τροποποιούνται ριζικά. Όσον αφορά την αντιπαλότητα ανάμεσα στην δεξιά και την αριστερά διακρινόταν ένα είδος ιδεολογικής εμμονής και ριζοσπαστισμού. Τα χρόνια που ακολούθησαν, δηλαδή μετά τις εκλογές του 1973, η ιδεολογική πόλωση έλαβε μόνιμο χαρακτήρα στον ευρύτερο χώρο της πολιτικής. Αιτία της επιδείνωσης της κοινωνικής ανασφάλειας υπήρξε η διάσπαση της κεντροδεξιάς και η αντίθετη στάση προς το υπάρχον κομματικό σύστημα του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi)⁴⁵⁰ του Αλπαρσλάν Τουρκές (Alparslan Türkeş). *«Από πολλές απόψεις, το πρόγραμμα του Τουρκές δεν διέφερε πολύ από τον Κεμαλισμό της δεκαετίας του 1930, αλλά στην πράξη, ο βίαιος εθνικισμός (με την παντουρκική επίσης έννοια, με αίτημα δηλαδή την επανένωση όλων των Τούρκων της Ασίας) και ο αντικομμουνισμός αποτελούσαν τα στοιχεία που τονίζονταν περισσότερο»*⁴⁵¹.

Ιδιαίτερα την περίοδο του 1975, είχαν αυξηθεί οι αιματηρές επιθέσεις από οργανώσεις νέων εθνικοφρόνων (ülküçü)⁴⁵² με την επωνυμία «κομάντο»⁴⁵³ (καταδρομείς) εναντίον των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Πράγματι, οι επιθέσεις αυτές είχαν καταντήσει ρουτίνα, ενώ καθημερινά οπαδοί έπεφταν θύματα στον βωμό της κομματικής ιδεολογίας αυξάνοντας τον αριθμό των θανάτων και των τραυματιών. Ο φασισμός των οπαδών του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης άρχισε ολοένα και περισσότερο να κάνει αισθητή την παρουσία του. Εκείνη την εποχή, σύμφωνα με τα όσα ισχυρίζεται ένας Τούρκος μελετητής, σθεναρός

⁴⁴⁹ Mardin Şerif, «Türk Modernleşmesi.....», οπ. ανωτ., σελ. 252.

⁴⁵⁰ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 283 – 284.

⁴⁵¹ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 333. Ο ίδιος συγγραφέας στην ίδια σελίδα του βιβλίου του σημειώνει πως η ιδεολογική γραμμή περιέχονταν σε ένα φυλλάδιο με την προηγούμενη ονομασία του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης, το Δημοκρατικό Αγροτικό Εθνικό Κόμμα (Cumhuriyet Köylü Millet Partisi) που συνέταξε ο Τουρκές και δημοσιεύτηκε αργότερα το 1965, με τον τίτλο «Εννέα Φάτα» (Dokuz Izık). Βασικές αρχές αποτελούσαν ο Εθνικισμός, ο Ιδεαλισμός, η Ηθική, η Κοινωνική Ευθύνη, ο Επιστημονισμός, η Υπεράσπιση της Ελευθερίας, η Ενίσχυση των Αγροτών, η Τεχνολογική Ανάπτυξη, η Εκβιομηχάνιση.

⁴⁵² Σύμφωνα με το λεξικό του Θεοφυλακτίδη, η λέξη «ülkü» σημαίνει «ιδεώδες, ιδανικό», ενώ η λέξη «ülküçü» αποδίδεται ως «ιδεολόγος» και η λέξη «ülküçülük» ως «ιδεοκρατία, ιδεαλισμός». Σύμφωνα με τους επιμελητές του βιβλίου «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική ομάδα, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ., Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 173 και υποσημ., 53, «με τον όρο «εθνικόφρων» αποδίδεται η λέξη «ülküçü», που προέρχεται από το «ülkü», ιδανικό· θα μπορούσε, λοιπόν, να μεταφραστεί και ως «ιδεαλιστής». Έχει καθιερωθεί ωστόσο να χρησιμοποιείται για τους ακραίους εθνικιστές, και μάλιστα για τους Γκριζούς Λύκους, αφού οι οργανώσεις τους ονομάζονται «Ülkü Ocakları» (Εστίες Ιδανικού), όπου βέβαια ιδανικό θεωρείται η εθνικοφροσύνη».

⁴⁵³ Ahmad Feröz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 415.

υποστηρικτής και αρχιτέκτονας της ομάδας εθνικοφρόνων αλλά και της ανόδου της φασιστικής τρομοκρατίας ήταν ο πρωθυπουργός Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ (Süleyman Demirel)⁴⁵⁴.

Όπως ειπώθηκε νωρίτερα, σ' αυτήν την προσπάθεια αποδυνάμωσης του αριστερού ρεύματος, ενεργό ρόλο ανέλαβαν οι ριζοσπαστικές φασιστικές ομάδες της ακροδεξιάς του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης, οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν εναντίον πολιτικών οργανώσεων, με σοβιετικές – μαρξιστικές ιδεολογικές τάσεις, προσκείμενων στο Εργατικό Κόμμα Τουρκίας (Türkiye İşçi Partisi)⁴⁵⁵. Αυτές, λοιπόν, οι δύο παρατάξεις δημιούργησαν ένα κλίμα ιδεολογικής πόλωσης που έγινε μέρος των βίαιων συγκρούσεων ανάμεσα στους αριστερούς και δεξιούς.

Το κενό που δημιουργήθηκε με την αναστολή λειτουργίας του Εργατικού Κόμματος της Τουρκίας (Türkiye İşçi Partisi) το 1971, προσπάθησε να το αναπληρώσει το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP). Το κόμμα στα μέσα της δεκαετίας του 1960 άρχισε να κλίνει προς την κεντροαριστερά, με αποτέλεσμα το 1969 η δεξιά πτέρυγα του κόμματος να αποσχιστεί. Επιπλέον, το κόμμα διχάστηκε όταν το 1971 εκδηλώθηκε το πραξικόπημα και τέθηκε μπροστά στο δίλημμα να υποστηρίξει ή μη το πραξικόπημα. Ο τότε πρόεδρος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος Ισμέτ Ινονού τάχθηκε υπέρ, ενώ ο τότε γενικός γραμματέας Μπουλέντ Ετζεβίτ (Bülent Ecevit) εναντιώθηκε. Η στάση του γενικού γραμματέα, κατά τα φαινόμενα τον οδήγωσε σε ένα αβέβαιο μέλλον. Τότε ακριβώς αποφάσισε να προσεγγίσει τα πλατιά λαϊκά στρώματα με το σύνθημα «*Παρά τον λαό, για τον λαό*» με συνέπεια να αποκτήσει ισχυρή υποστήριξη. Η ενέργεια αυτή του Ετζεβίτ, ανησύχησε τον Ινονού ο οποίος κάλεσε έκτακτο συνέδριο για να αναμετρηθεί με το νεαρότερο αντίπαλό του. Στην ψηφοφορία που ακολούθησε, το κόμμα ψήφισε τον Ετζεβίτ υποχρεώνοντας τον Ινονού να υποβάλει την παραίτησή του από την προεδρία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Την θέση αυτή κατείχε από το 1938, έτος θανάτου του Ατατούρκ⁴⁵⁶. Αμφισβητούμενος από τον γενικό γραμματέα του, τον Μπουλέντ Ετζεβίτ, ο οποίος αυτοανακηρύχθηκε πρώτα αρχηγός της κεντροαριστεράς και έπειτα της δημοκρατικής και κεμαλικής αριστεράς, ο παλιός αρχηγός Ισμέτ Ινονού εγκατέλειψε την προεδρία του κόμματος το 1971 και πέθανε δύο χρόνια αργότερα⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ Çavdar Tevfik, «Türkiye' nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 243.

⁴⁵⁵ Mardin Şerif, «Türk Modernleşmesi.....», οπ. ανωτ., σελ. 256.

⁴⁵⁶ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 170 – 171.

⁴⁵⁷ Bozarslan Hamit, «Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας», οπ. ανωτ., σελ. 83. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ινονού ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης «*Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*» και του «*Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος*» που συνέβαλε στην ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Βλέπε επίσης, Karpat H Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 338.

Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi – CHP) με ηγέτη τον Μπουλέντ Ετζεβίτ (Bülent Ecevit), θέλοντας να αναπροσδιορίσει τον ιδεολογικό χώρο του κόμματός του ως «Κεντροαριστερά» (Ortanın Solu, Αριστερά του Κέντρου)⁴⁵⁸, απευθυνόταν σε ομάδες με χαμηλό εισόδημα που πλήττονταν οικονομικά τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο. Όμως, ενώ διακήρυττε την πίστη και την αφοσίωσή του στην παράδοση και τα κεμαλικά ιδεώδη που κληρονόμησε από τον Ατατούρκ, παράλληλα προσέγγιζε τις μειονότητες και κυρίως επιχείρησε να κατακτήσει την συμπάθεια των Αλεβίδων⁴⁵⁹. Επομένως, με σοσιαλδημοκρατικό περιεχόμενο στο πρόγραμμά του, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα προσπαθούσε για πρώτη φορά να προσεγγίσει τη βάση και να κερδίσει την υποστήριξη των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων της τουρκικής κοινωνίας.

Πριν την διεξαγωγή των εκλογών του 1973, τα μικρά κόμματα που είχαν δεξιό ιδεολογικό προσανατολισμό, όπως το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης, το Κόμμα Εμπιστοσύνης (το μετέπειτα Δημοκρατικό Κόμμα Εμπιστοσύνης – Cumhuriyetçi Güven Partisi) φαίνεται πως δεν αποτελούσαν απειλή για τα δύο μεγάλα κόμματα. Ενώ, κατόπιν αναστολής της λειτουργίας του Κόμματος Εθνικής Τάξης (Milli Nizam Partisi), οι ισλαμιστές ίδρυσαν το 1972 το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) με αβέβαιο προσανατολισμό⁴⁶⁰. Το 1973 το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας αντέδρασε στη στάση της κυβέρνησης να υποστηρίξει το μονοπώλιο και τα ξένα κεφάλαια, κι έτσι έδινε την εικόνα ενός σοβαρού κόμματος. Ο πρόεδρος του Νετζμεττίν Ερμπακάν (Necmettin Erbakan) ζητούσε να υποστηριχθεί η βαριά βιομηχανία και, σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές, ένα τραπεζικό σύστημα που να μη λειτουργεί με τόκους⁴⁶¹. Οι ισλαμιστές πολιτικοί στις ομιλίες τους προσπαθούσαν να εμπνεύσουν έναν αέρα «Ισλαμικού Σοσιαλισμού», γιατί πίστευαν πως θα κατόρθωναν έτσι να προσεγγίσουν ευκολότερα τους ψηφοφόρους παρά με τον ριζοσπαστικό Ισλαμισμό⁴⁶². Πράγματι, η προεκλογική εκστρατεία του Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας ήταν τόσο επιτυχημένη

⁴⁵⁸ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 328.

⁴⁵⁹ Karpat H Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 336.

⁴⁶⁰ Ο Τούρκος συγγραφέας Kayalı Kurtuluş, «Ordu ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 14, επισημαίνει ότι στο θέμα της θρησκείας ο στρατός και το Κόμμα Δικαιοσύνης δεν είχαν αντίθετες απόψεις. Αυτή η άποψη μπορεί να στηριχθεί και από το γεγονός ότι ο Ερμπακάν δεν έγινε δεκτός να συμπεριληφθεί στις λίστες του Κόμματος Δικαιοσύνης ως υποψήφιος της πόλης του Ικονίου (Konya), με το σκεπτικό ότι ο Ντεμιρέλ δεν επιθυμούσε μία εσωτερική αντιπολίτευση στο θέμα της εκκοσμικεύσεως. Ότι η ίδρυση, την ίδια εποχή, του Κόμματος Εθνικής Τάξης (Milli Nizam Partisi) και αργότερα του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) δεν αποτελεί απλή σύμπτωση. Με μία πιο προσεκτική προσέγγιση της περίπτωσης της πόλης Konya θα αποδειχτεί ότι αρχιτέκτονες της θρησκευτικής οργάνωσης δεν θα μπορούσαν να είναι παρά το Κόμμα Δικαιοσύνης και οι στρατιγοί του πραξικοπήματος της 27^{ης} Μαΐου 1971.

⁴⁶¹ Για ένα χρονικό διάστημα στην τουρκική κοινωνία είχε διαδοθεί η ιδέα ότι οι τόκοι ήταν αθέμιτοι ή σύμφωνα με την ισλαμική λογική «αμαρτία» (faiz haramdır). Σημείωση του γράφοντα.

⁴⁶² Για το θέμα του πολιτικού και θρησκευτικού φονταμενταλισμού παγκοσμίως, σημαντικό εργαλείο αποτελεί το βιβλίο του καθηγητή Πάτελου Κωνσταντίνου, «Θεμελιοκρατία – Ο πολιτικός και θρησκευτικός φονταμενταλισμός», Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2007.

που βρέθηκε το 1973 να είναι, μετά το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα και το Κόμμα Δικαιοσύνης, τρίτο κόμμα στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση⁴⁶³.

Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) αν και βγήκε πρώτο κόμμα με ψήφους 33,3%, (έναντι 29,8% που έλαβε το Κόμμα Δικαιοσύνης και 11,8% το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας), εντούτοις δεν ήταν δυνατό να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση. Επειδή, λοιπόν, το κεμαλικό κόμμα, λόγω ιδεολογικών αποκλίσεων, απέκλειε τον σχηματισμό συνασπισμού με το Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi), η λύση δόθηκε με τη συνεργασία του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) με ηγέτη τον Ερμπακάν ο οποίος και την αποδέχτηκε. Έτσι, τον Φεβρουάριο του 1974 η κυβέρνηση συνασπισμού έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης. Όμως, οκτώ μήνες αργότερα, με την κρίση του Κυπριακού και την απόβαση των τουρκικών στρατευμάτων στο νησί, η δημοτικότητα του Μπουλέντ Ετζεβίτ είχε φθάσει στο κατακόρυφο. Εκμεταλλεζόμενος την ευνοϊκή συγκυρία γι' αυτόν, ο ηγέτης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος ζήτησε την προκήρυξη εκλογών, τις οποίες αρνήθηκαν τα κόμματα της δεξιάς. Η κρίση που προέκυψε με την πρόταση του Ετζεβίτ, διήρκεσε περίπου οκτώ μήνες, οπότε και έλαβε τέλος η συνεργασία Ετζεβίτ - Ερμπακάν⁴⁶⁴. Τελικά, τον Μάρτιο του 1975 σχηματίστηκε ένας συνασπισμός από δεξιά κόμματα που ονομάστηκε «Εθνικιστικό Μέτωπο» (Milliyetçi Cephe – Μιλλιγιετσί Τζεπχέ). Τα κόμματα που συμμετείχαν στον συνασπισμό του «Εθνικιστικού Μετώπου» ήταν το Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi), το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi), το Κόμμα Δημοκρατικής Εμπιστοσύνης (Cumhuriyetçi Güven Partisi) και το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi)⁴⁶⁵. Έτσι, οι τουρκιστικές – εθνικιστικές ομάδες άδραξαν την ευκαιρία που τους δόθηκε και μέσα από θέσεις κλειδιά στο υπουργείο Παιδείας επιχείρησαν να διοχετεύσουν συστηματικά την ιδεολογία τους κυρίως στα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα⁴⁶⁶.

Τον Ιούνιο του 1977 προκηρύχθηκαν εκλογές. Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα ως πρώτη δύναμη έλαβε το 41,4% των ψήφων και 226 έδρες, όμως για να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση του υπολείπονταν άλλες 13. Από την άλλη πλευρά, το Κόμμα Δικαιοσύνης ήρθε δεύτερο και έλαβε το 36,9% των ψήφων, ενώ ο μεγάλος χαμένος ήταν το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας του Ερμπακάν σε αντίθεση με το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης του

⁴⁶³ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 171.

⁴⁶⁴ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 411. Επίσης, Karpat H Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 274 – 275.

⁴⁶⁵ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 174. Επίσης, Bozarlsan Hamit, «İstoriya της Σύγχρονης Τουρκίας», οπ. ανωτ., σελ. 84 – 85. Επίσης, Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 425.

⁴⁶⁶ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 284 – 285.

Τουρκές που αύξησε τις έδρες του από 3 σε 16. Έτσι, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα αδυνατώντας να συγκροτήσει κυβέρνηση αυτοδυναμίας αλλά ούτε και κυβέρνηση συνασπισμού, έδωσε την ευκαιρία στα δεξιά κόμματα να σχηματίσουν κυβέρνηση δεύτερου «Εθνικιστικού Μετώπου». Όμως, η ζωή κι αυτής της κυβέρνησης υπήρξε βραχύβια, διαλύθηκε τον Ιανουάριο του 1978. Το πολιτικό αδιέξοδο που προέκυψε, έσπευσε να το λύσει ο Ετζεβίτ σχηματίζοντας μια κυβέρνηση που μπορούσε να εγγυηθεί κάποια σταθερότητα (Ιανουάριος 1978 – Νοέμβριος 1979)⁴⁶⁷.

Μετά το 1978, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Ετζεβίτ, οι κοινωνικές συγκρούσεις των αντίπαλων κομματικών παρατάξεων εκτραχύνθηκαν αφού συνοδεύτηκαν από τρομοκρατικές ενέργειες δημιουργώντας έτσι ένα μόνιμο κλίμα αναρχίας. *«Η έξαρση της πολιτικής βίας συνδέθηκε με την έντονη κυβερνητική πίεση για την εφαρμογή μιας ακραίας φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής, με εξαγέρσεις των Κούρδων, εκτελέσεις Τούρκων διπλωματών, ένταση τρομοκρατικών ενεργειών. Οι εκτελέσεις σε συγκρούσεις δεξιών και αριστερών εξτρεμιστών υπερέβαιναν τις είκοσι την ημέρα κατά μέσον όρο με αποτέλεσμα να έχουν καταγραφεί 2.500 πολιτικές δολοφονίες από τον Νοέμβριο του 1979 έως την εκδήλωση του πραξικοπήματος τον Σεπτέμβριο του 1980»*⁴⁶⁸. Εν τω μεταξύ, την ίδια πάντα περίοδο, η δεξιά είχε βάλει στόχο τους διανοούμενους, μεταξύ των οποίων ο πιο γνωστός ήταν ο Αμπντί Ιπεκτσι (Abdi İpekçi) που δολοφονήθηκε την 1^η Φεβρουαρίου 1979. Ο Ιπεκτσι ήταν δημοκράτης, φιλελεύθερος δημοσιογράφος και στενός φίλος του Ετζεβίτ. Ο δολοφόνος του αφού φυλακίστηκε δραπέτευσε από τις στρατιωτικές φυλακές και λίγο αργότερα, το 1981, αποπειράθηκε να δολοφονήσει τον Πάπα Ιωάννη τον Παύλο τον Β'. Ο Τούρκος εγκληματίας δεν ήταν άλλος από τον Μεχμέτ Αλί Αγτζά (Mehmet Ali Ağca)⁴⁶⁹, ο οποίος αποφυλακίστηκε πρόσφατα τον Ιανουάριο του 2010 από τις τουρκικές φυλακές.

Από την άλλη πλευρά, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Ετζεβίτ, η νεοφασιστική δεξιά πτέρυγα σκλήρυνε βαθμιαία τη στάση της εναντίον των θρησκευτικών οπαδών. Αυτή η βία εκδηλώθηκε εξαιτίας της αύξησης του πληθυσμού των Αλεβίδων στην ανατολική Μικρά Ασία. Πράγματι, υπήρξαν επιθέσεις των Γκρίζων Λύκων εναντίον των Αλεβίδων, οι οποίες κορυφώθηκαν με 105 θανάτους, 176 τραυματίες και περισσότερα από 200 σπίτια κατεστραμμένα. Ο Ετζεβίτ ζήτησε την επέμβαση του στρατού και την επιβολή

⁴⁶⁷ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 176 – 177.

⁴⁶⁸ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 99. Επίσης, Bozarslan Hamit, «Le phénomène milicien: une composante de la violence politique en Turquie des années 70», στο περιοδικό Turcica, No 31, 1999, pages 185 – 244.

⁴⁶⁹ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 176 – 177.

στρατιωτικού νόμου σε τρεις επαρχίες της νοτιοανατολικής Τουρκίας⁴⁷⁰. Αυτή η βία ήταν αποτέλεσμα της προπαγάνδας της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*»⁴⁷¹, η οποία χαρακτήριζε τους Σουνίτες άξιους «Τούρκους» ενώ τους Αλεβίδες ως ξένο σώμα. Όμως, πίσω από αυτήν την βίαιη αντιμετώπιση, υποκρύπτονταν από τη μια η αποδυνάμωση της τοπικής οικονομίας που κυριαρχούνταν από τους Αλεβίδες, κι από την άλλη η παρότρυνση ίδρυσης νέων αγορών με σουνίτικο κυρίαρχο στοιχείο.

Οι Αλεβίδες με το 1/5 του συνολικού πληθυσμού της Τουρκίας εκείνη την εποχή, επειδή χαρακτηρίζονταν θρησκευτική ομάδα που επεδίωκε την απόσχιση, αναζήτησαν στήριγμα στο εκκοσμικευμένο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, γι' αυτό και το υποστήριξαν, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους μέσα στο τουρκικό εχθρικό περιβάλλον⁴⁷². Την ίδια πολιτική είχαν τηρήσει και την περίοδο του μονοκομματισμού, γεγονός που τους επέτρεψε να συμβιώσουν για αρκετά χρόνια. Είναι χαρακτηριστικό, ότι την περίοδο που πολιτικοποιήθηκε η θρησκεία, αν και αμφισβητούνταν η κοινωνική ιδιαιτερότητά τους, ωστόσο βρήκαν τον τρόπο να εκπροσωπηθούν πολιτικά ιδρύοντας το Κόμμα Ενότητας (*Birlik Partisi*). Οι Αλεβίδες υποστήριξαν και τα κεντροαριστερά κόμματα. Αλλά, μετά τη συντριβή της Αριστεράς από το πραξικόπημα του 1971, πέρασαν στο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα της κεντροαριστερής ιδεολογίας του Ετζεβίτ. Αυτή η κατάσταση έφερε το κόμμα του Ετζεβίτ αντιμέτωπο με τα κόμματα της δεξιάς, τα οποία προσπάθησαν να αποδυναμώσουν την κεντροαριστερά⁴⁷³.

Οι Αλεβίδες αισθάνονταν την απειλή των Σουνιτών όλο και περισσότερο καταπιεστική, με συνέπεια ορισμένοι έλαβαν την απόφαση να αγωνιστούν για τα δικαιώματά τους μέσα στο εκκοσμικευμένο κράτος και την ανεξιθρησκία. Οι Αλεβίδες είχαν τεθεί στο περιθώριο από τη Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων το 1924. Τα θρησκευτικά ιδρύματά τους, τα τζέμεβι (*cemevi*), όχι μόνο δεν είχαν τη στήριξη του κράτους, αλλά ορισμένες φορές γνώρισαν την καταπίεσή του. Υποχρέωθηκαν επίσης να διδάσκονται το σχολικό μάθημα των Θρησκευτικών «*Θρησκευτική Κουλτούρα και Γνώσεις Ηθικής*» που περιέχει το σουνίτικο – χανεφίτικο δόγμα. Στα χωριά των Αλεβίδων το κράτος διόριζε εκπαιδευμένους σουνίτες θρησκευτικούς λειτουργούς (*imam*, *ιμάμηδες*). Οι καταπίεσεις που δέχονταν οι Αλεβίδες από τον λαό, το κράτος εθελουφυλούσε δίχως να επέμβη σ' αυτό το φαινόμενο. Ορισμένες φορές υπήρξαν επιθέσεις κατά τη διάρκεια της τελετουργικής διαδικασίας στα αλεβίδικα

⁴⁷⁰ Γιαλλουρίδη Κ. Χριστόδουλου, «Η Τουρκία στον 21^ο Αιώνα – Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη», Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2004, σελ. 126.

⁴⁷¹ Για την θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» βλέπε αναλυτικότερα στο Δεύτερο Κεφάλαιο του Β' Μέρους. Επίσης, Bruinissen Martin Van, «*Kürtlük, Türklük, Alevilik.....*», οπ. ανωτ., σελ. 117 – 118.

⁴⁷² Karpat H. Kemal, «*Osmanlı' dan Günümüze Asker ve Siyaset*», İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, σελ. 295.

⁴⁷³ Ahmad Feroz, «*Demokrasi Sürecinde Türkiye.....*», οπ. ανωτ., σελ. 494.

θηρσκευτικά ιδρύματα. Και μάλιστα, υπήρξαν περιπτώσεις οι κρατικές δυνάμεις ασφαλείας έμειναν παθητικοί, ακροατές σε σφαγές και κακουχίες όπως το 1978 στην πόλη Καχραμάνμαρας (Kahramanmaraş), το 1979 στην πόλη Τσόρουμ (Çorum), και το 1993 στην πόλη Σεβάστεια (Sivas). Τελικά, οι Αλεβίδες εξαιτίας των πέσεων που υφίσταντο από την κοινωνία και τους οπαδούς του σουνίτικου δόγματος αναγκάζονταν πολλές φορές να διαφυλάξουν μυστική την ταυτότητά τους, κυρίως όταν κυκλοφορούσαν μέσα στην κοινωνία ή όταν αναζητούσαν εργασία, με αποτέλεσμα να συνειδητοποιήσουν την διαφορετικότητά τους⁴⁷⁴.

Η αντιπαλότητα, λοιπόν, ανάμεσα στους Σουνίτες και τους Αλεβίδες, που είχαν κατά παράδοση υποστηρίξει το εκκοσμικευμένο κεμαλιστικό κόμμα, κλιμακώθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Τα επεισόδια στη Σεβάστεια ήταν τρομακτικά και ταυτόχρονα τραγικά, καθώς στα γεγονότα σκοτώθηκαν 36 πνευματικοί και καλλιεργημένοι άνθρωποι, φορείς της θρησκευτικής ταυτότητας των Αλεβιδών. *«Η ευκαιρία δόθηκε στο φεστιβάλ για τον Αλεβί ποιητή Πιρ Σουλτάν Αμπντάλ (Pir Sultan Abdal)⁴⁷⁵ στη Σεβάστεια (Sivas), στις 2 Ιουλίου 1993. Εκεί, ο συγγραφέας Αζίζ Νεσίν⁴⁷⁶ (που είχε αναμειχθεί στην τουρκική μετάφραση αποσπασμάτων από τους «Σατανικούς Στίχους» του Σαλμάν Ρουσντί), εκφώνησε λόγο στον οποίο ισχυρίστηκε ότι αυτός, προσωπικά, δεν πίστευε στο Κοράνι. Την αφορμή αυτή εκμεταλλεύτηκαν ντόπιοι φονταμενταλιστές για να υποδαυλίσουν τα αισθήματα της τοπικής κοινότητας των Σουνιτών. Με την παρότρυνση του μουσουλμάνου (σουννίτη) δημάρχου της Σεβάστειας, το πλήθος των διαδηλωτών έβαλε φωτιά στο ξενοδοχείο «Μάντιμακ» (Madimak)⁴⁷⁷, δολοφονώντας 36 Αλεβίδες καλλιτέχνες – τραγουδιστές και συγγραφείς καθώς και μια Ολλανδή φοιτήτρια ανθρωπολογίας. Και πάλι το κράτος κράτησε διαφορούμενη στάση»⁴⁷⁸.*

⁴⁷⁴ Oran Baskin, «Türkiye’ de Azinliklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 116.

⁴⁷⁵ Πιρ Σουλτάν Αμπντάλ (Pir Sultan Abdal): Ένας από τους λαϊκούς τροβαδούρους του 16^{ου} αιώνα. Για τη ζωή του δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες. Μέσα από τα ποιήματά του μαθαίνει κανείς ότι ο ποιητής κατάγεται από τη Σεβάστεια. Θεωρείται ο μεγαλύτερος ποιητής της Αλεβιδικής – Μπεκτασικής λογοτεχνίας. Ο Πιρ Σουλτάν Αμπντάλ δεν επηρεάστηκε από τη λόγια λογοτεχνία, αντίθετα ακολούθησε και συνέχισε τη προφορική παράδοση, τραγουδώντας ποιήματα που έχουν ως θέματα την αγάπη για τη ζωή, τον άνθρωπο, τη φύση και τη χαρά του δερβίση.

⁴⁷⁶ Αζίζ Νεσίν (Aziz Nesin 1915 – 1995): Δηγηματογράφος, μυθιστοριογράφος, ποιητής, θεατρικός συγγραφέας. Φημίζεται περισσότερο για τα σατιρικά του έργα με θέματα την πολιτική και κοινωνική επικαιρότητα. Εξαιτίας των σκαωπτικών και καυστικών σατιρικών του έργων ο Νεσίν διώχθηκε και φυλακίστηκε από τις τουρκικές αρχές. Έγινε γνωστός και στο εξωτερικό όπου τιμήθηκε με διάφορα βραβεία. Στην Ελλάδα ένα από τα γνωστότερα του έργα είναι «Ο Καφές και η Δημοκρατία».

⁴⁷⁷ Έπειτα από 20 σχεδόν ολόκληρα χρόνια σήμερα οι τουρκικές αρχές σχεδιάζουν να μετατρέψουν το ξενοδοχείο σε βιβλιοθήκη.

⁴⁷⁸ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 372. Επίσης, Çavdar Tenvfik, «Türkiye’ nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 315.

Σήμερα στην Τουρκία, αν και την κυβερνά ένα μετριοπαθές ισλαμιστικό κόμμα (το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης – Adalet ve Kalkinma Partisi), εντούτοις η γραφειοκρατική ελίτ δεν παύει να ασκεί ψυχολογική και ηθική καταπίεση προς την κοινότητα των Αλεβιδών. Στην εποχή μας αυξάνονται οι έντονες διαμαρτυρίες για τις απαράδεκτες πρακτικές που εξαπολύονται σε χωριά και κωμοπόλεις, ότι καταβάλλεται προσπάθεια αφομοίωσης του αλεβιδικού πληθυσμού⁴⁷⁹. Σύμφωνα με τον πρόεδρο των πολιτιστικών συλλόγων «Πιρ Σουλτάν Αμπντάλ» (Pir Sultan Abdal) και μέλος της Διοικούσας Επιτροπής της Ομοσπονδίας Αλεβιδών και Μπεκτασίδων, Κιαζίμ Γκεντς (Kâzım Genç), ακόμη και σήμερα (2005) επιχειρείται από την γραφειοκρατική διάνοηση η εφαρμογή του δόγματος «Μία θρησκεία: Το Ισλάμ», «Μία γλώσσα: Η Τουρκική», «Μία φυλή: Η Τουρκική». Επίσης, ο Γκεντς υποστηρίζει, ότι οι Αλεβίδες δεν έχουν καμία σχέση με το Ισλάμ, ότι ενώ στη θρησκεία τους παρατηρούνται επιρροές από την ισλαμική, εντούτοις η πίστη και η κουλτούρα τους είναι διαφορετική, όπως η σχέση της γυναίκας με τον άντρα, τα δικαιώματα της γυναίκας μέσα στην κοινωνία, η ταυτόχρονη συμμετοχή του άντρα και της γυναίκας στην κοινοτική προσευχή, η ισότητα στο δικαίωμα της παρουσίας και της μαρτυρίας της γυναίκας και του άντρα, και όπως υπάρχουν γέροντες στην θρησκεία υπάρχουν παράλληλα και γερόντισσες⁴⁸⁰. Τέλος, αναφερόμενος στην αφομοίωση, ο Γκεντς εκφράζει την διαμαρτυρία του ως εξής: *«Με την χούντα του Εβρέν το 1980 οι μέθοδοι αφομοίωσης εντάθηκαν. Σε χωριά όπου ζουν Αλεβίδες άρχισαν να κτίζονται τζαμιά, ενώ οι αρμόδιοι της υπηρεσίας οδοποιίας θέτουν ως απαραίτητη προϋπόθεση το κτίσιμο τζαμιών για την διάνοιξη δρόμων στα αλεβιδικα χωριά. Αλλά και στα σχολεία οι Αλεβίδες μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να παρακολουθούν το μάθημα των θρησκευτικών με αντικείμενο το συννίκιο Ισλάμ»*⁴⁸¹. Η Άγκυρα θέλοντας να συμμορφωθεί με τα κριτήρια που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2009 δρομολόγησε τη συγγραφή θρησκευτικών σχολικών εγχειριδίων που περιλαμβάνονται κεφάλαια του αλεβιδικού δόγματος⁴⁸².

Επιστρέφοντας στα τέλη της δεκαετίας του 1970, λοιπόν, ως οι βασικές αιτίες της παρέμβασης του στρατού, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ο συνδυασμός αποδυνάμωσης, και εν τέλει κατάρρευσης, της κρατικής εξουσίας, λόγω της έξαρσης της δεξιάς και αριστερής τρομοκρατίας, καθώς επίσης και η συνεχιζόμενη και διαρκώς επιδεινούμενη οικονομική κρίση. Όμως, για τη νομιμοποίηση της επιβολής του στρατιωτικού νόμου, οι στρατηγοί

⁴⁷⁹ Κωνσταντινίδης Στέφανος, «Νέο – Οθωμανισμός: Έννοια κλειδί για την κατανόηση της σημερινής Τουρκίας», στο «Νέο – Οθωμανισμός» (επιμ. Γιώργος Καραμπελιάς), Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις – Αντιπαραθέσεις, 2009, σελ. 29.

⁴⁸⁰ Πνευματικοί καθοδηγητές στη θρησκεία.

⁴⁸¹ Βλέπε συνέντευξη του Κιαζίμ Γκεντς στην εφημερίδα RADİKAL που δημοσιεύτηκε στις 10 – 10 – 2005.

⁴⁸² Βλέπε εφημερίδα RADİKAL, 13 – 05 – 2009.

πρόβαλαν «την παραβίαση των κεμαλικών αρχών σε συνδυασμό με την διάδοση «επικίνδυνων», ακραίων ιδεολογιών που είχαν καταφέρει να διαβρώσουν μέρος των εκπαιδευτικών, διοικητικών, δικαστικών και λοιπών πολιτειακών θεσμών»⁴⁸³.

Το πραξικόπημα του στρατηγού Κενάν Εβρέν (Kenan Evren) το 1980 σήμανε το τέλος μιας εποχής και την έναρξη μιας άλλης στην πολιτική ιστορία της Τουρκίας. Από την μετάβαση του μονοκομματικού στο πολυκομματικό σύστημα το 1950 έως και το πραξικόπημα του Εβρέν το 1980 ο εθνικισμός πέρασε σε δεύτερη μοίρα. Προτεραιότητα της κυβερνώσας ελίτ στην τριακονταετή αυτή πορεία, ήταν η ανάσχεση, αποδυνάμωση, και η συγκράτηση εξάπλωσης της αριστερής ιδεολογίας. Η ιδεολογική πόλωση που δημιουργήθηκε ανάμεσα στα κόμματα της αριστεράς και της δεξιάς, μεταφέρθηκε στις κομματικές οργανώσεις, με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε βίαιες συγκρούσεις και τελικά σε τρομοκρατικές ενέργειες. Η κατάρρευση του πολιτικού συστήματος και η ανικανότητα των κυβερνήσεων να εξομαλύνουν την κοινωνική αναταραχή, οδήγησε τον στρατό στην επιβολή στρατιωτικού νόμου και στην αναγκαστική αναστολή λειτουργίας και διάλυσης των παραδοσιακών κομμάτων.

Το πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 θεωρείται το σκληρότερο από όσα προηγήθηκαν στη σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας. Καταγράφηκε στην ιστορία σαν μία μαύρη σελίδα που είχε ως στόχο την κατάργηση της δημοκρατίας. Εκφράστηκαν απόψεις ότι πριν την επιβολή του στρατιωτικού νόμου ο στρατηγός Εβρέν έστειλε προειδοποιήσεις, στις κυβερνήσεις της εποχής, υπό τύπον σημειώσεων, για την ενεργοποίηση του στρατού σε περίπτωση παράτασης και επιδείνωσης των συγκρούσεων ανάμεσα στις αντίπαλες κομματικές παρατάξεις.

Μετά από είκοσι ολόκληρα χρόνια από την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, στις 12 Σεπτεμβρίου 2000, η Οργάνωση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Τουρκίας με γραπτή δήλωσή της παρουσίασε έναν γενικό απολογισμό του πραξικοπήματος τον οποίο δημοσίευσαν οι εφημερίδες. Το βαρύ τίμημα που πλήρωσε ο τουρκικός λαός χαρακτηρίζεται τεράστιο ως προς την ανθρώπινη πλευρά του. Έτσι, μόλις κηρύχθηκε η χούντα του Εβρέν, διακόπηκε η λειτουργία της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, καταργήθηκε το Σύνταγμα, σφραγίστηκαν οι είσοδοι των πολιτικών γραφείων των κομμάτων και εν συνεχεία δημεύτηκε η περιουσία τους, ενώ οι ηγέτες τέθηκαν υπό κράτηση. Όσον αφορά τα αριθμητικά στοιχεία που προέκυψαν από την μεταχείριση των στρατιωτικών αρχών προς τους πολίτες που συνελήφθησαν, αυτά έχουν ως εξής: 650.000 άτομα τέθηκαν υπό κράτηση, 1.638.000

⁴⁸³ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 206 – 207.

φακελώθηκαν και σε 210.000 δίκες που πραγματοποιήθηκαν δικάστηκαν 230.000 άτομα. Ζητήθηκε θανατική ποινή σε 7.000 άτομα, ενώ δόθηκαν αποφάσεις θανατικής ποινής για 517 άτομα από τα οποία τα 50 απαγχονίστηκαν, (τα 18 αριστεράς ιδεολογίας, τα 8 δεξιάς, τα 23 κρίθηκαν ένοχα έπειτα από δίκες και 1 άτομο ως αντάρτης της οργάνωσης Ασάλα). Επίσης, 98.404 άτομα δικάστηκαν επειδή αποτελούσαν «μέλη οργανώσεων», δεν δόθηκαν διαβατήρια σε 388.000, άλλα άτομα απολύθηκαν από τις δουλειές τους (30.000 περίπου) επειδή χαρακτηρίστηκαν επικίνδυνα, κι από άλλα 14.000 τον αριθμό, αφαιρέθηκε η τουρκική υπηκοότητα, άλλα πάλι 30.000 εξορίστηκαν ως πολιτικοί πρόσφυγες. Επιπλέον, 300 άτομα σκοτώθηκαν κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, 171 πέθαναν έπειτα από βασανιστήρια και διακόπηκε η λειτουργία 23.677 οργανώσεων σε όλη την επικράτεια. Ακόμη, υποχρεώθηκαν σε παραίτηση 3.854 καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, 120 πανεπιστημιακοί καθηγητές και 47 δικαστές. Σημαντικός είναι και ο απολογισμός για τους δημοσιογράφους: Έτσι, σε 400 δημοσιογράφους επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης 3.315 ετών και 6 μηνών, ενώ 31 δημοσιογράφοι φυλακίστηκαν, 3 δολοφονήθηκαν, επί 300 ημέρες απαγορεύτηκε η κυκλοφορία των εφημερίδων, ενώ 13 μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες παραπέμφθηκαν σε 303 δίκες και 39 τόνοι χαρτιού από εφημερίδες και περιοδικά καταστράφηκαν. Τέλος, 299 άτομα έχασαν τη ζωή τους στις φυλακές, 144 πέθαναν με ύποπτο τρόπο, 14 άτομα πέθαναν έπειτα από απεργία πείνας, 43 αυτοκτόνησαν και για 73 άτομα υπήρξε γνωμάτευση φυσικού θανάτου⁴⁸⁴.

Το 1982 τέθηκε σε δημοψήφισμα το Σύνταγμα που προετοιμάστηκε από το «Γνωμοδοτικό Συμβούλιο», με σκοπό να έχει την έγκριση του τουρκικού λαού ώστε να νομιμοποιηθεί. Όμως, ήταν απαγορευμένη η κριτική και ο σχολιασμός για το περιεχόμενο του Συντάγματος. Έτσι, ο λαός ψήφισε υπέρ του Συντάγματος και έγινε αποδεκτό με ποσοστό 92% περίπου. Η αποδοχή του οδήγησε τον στρατηγό Εβρέν να παραιτηθεί από στρατηγός των ενόπλων δυνάμεων και να οριστεί πρόεδρος της δημοκρατίας, αξίωμα στο οποίο παρέμεινε έως το 1989. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, ένα από τα άρθρα του Συντάγματος, συγκεκριμένα το άρθρο 15, εξακολουθεί να υφίσταται θεσμικά και μετά την ομαλοποίηση του πολιτικού σκηνικού στην Τουρκία⁴⁸⁵. Υπήρξαν, κατά καιρούς, φωνές που

⁴⁸⁴ Όλα τα αριθμητικά στοιχεία αντλήθηκαν από την τουρκική εφημερίδα CUMHURİYET που κυκλοφόρησε στις 12 Σεπτεμβρίου 2000.

⁴⁸⁵ Βλέπε σχετικό άρθρο του Özgün Gökhan, «Kenan Evren bir Klon mu?», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα RADİKAL στις 04 – 03 – 2007. Ο δημοσιογράφος αναφέρει συγκεκριμένα: «Το άρθρο 15 του Συντάγματος δεν καταργήθηκε σ' αυτή τη χώρα, μόνο και μόνο για να μην ανοίξει ο δρόμος εκδίκασης του Κενάν Εβρέν». Το άρθρο 15 του τουρκικού συντάγματος, μεταξύ άλλων, ορίζει ότι: «.....δεν μπορεί να γίνει προσφυγή σε καμία δικαστική αρχή ούτε και να απαγγελθούν κατηγορίες για ποινικές, οικονομικές και νομικές ευθύνες στις κυβερνήσεις που συγκροτήθηκαν κατά την διάρκεια της διοίκησης του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας σύμφωνα με τον υπ' αριθμ. νόμο 2356 και για οποιαδήποτε απόφαση και νομική πράξη που έλαβε το

επιζητούσαν την αναθεώρηση του Συντάγματος και την κατάργηση του επίμαχου άρθρου, σύμφωνα με το οποίο οι στρατηγοί απολαμβάνουν την ασυλία έως και τα τελευταία χρόνια.

Το 1983 ο Κενάν Εβρέν ως πρόεδρος πλέον της Τουρκικής Δημοκρατίας ανακοίνωσε ότι την επόμενη χρονιά προβλεπόταν να διεξαχθούν βουλευτικές εκλογές. Έτσι, ψηφίστηκε ο νέος νόμος περί δημιουργίας πολιτικών κομμάτων και συνεπώς καταργήθηκε ο προηγούμενος νόμος που απαγόρευε την λειτουργία τους. Στις εκλογές, λοιπόν, του 1983 νικητής αναδείχτηκε ο ηγέτης του Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας (Anavatan Partisi - ANAP) Τουργκούτ Οζάλ. Το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας, φρόντισε να μην υιοθετήσει μια συγκεκριμένη ιδεολογία, αλλά να προχωρήσει σε μια συγχώνευση θετικών στοιχείων και ιδεών από όλα τα προηγούμενα κόμματα. Να είναι, δηλαδή, συντηρητικό όπως το Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi), παραδοσιακό όπως το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) των ισλαμιστών, εθνικιστικό όπως το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi) των νεοφασιστών, και κεντροαριστερό όπως το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi) που πίστευε στην κοινωνική δικαιοσύνη. Στην ουσία, όμως, η πολιτική που είχε χαράξει ο Οζάλ αν και φαινομενικά ήταν συντηρητική, ουσιαστικά οδηγούσε την Τουρκία στην ελεύθερη αγορά και στους νέους οικονομικούς κανόνες και αξίες της παγκοσμιοποίησης. Ο Οζάλ αντιλαμβανόμενος την μείωση της δημοτικότητας του κόμματός του, το 1989 εκλέχτηκε πρόεδρος της δημοκρατίας και παρέμεινε σ' αυτή την θέση έως το θάνατό του, το 1993.

Σε γενικές γραμμές, η νέα περίοδος (δεκαετία του 1990), στην πολιτική ζωή της Τουρκίας θα μπορούσε μεν να χαρακτηριστεί από την ίδρυση νέων κομμάτων, αλλά την πλειοψηφία των πολιτικών ηγετών την αποτελούσε η παλαιότερη γενιά. Πιο συγκεκριμένα, ηγέτης του Κόμματος του Ορθού Δρόμου (Doğru Yol Partisi) ήταν ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, του Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας (Anavatan Partisi) ο Μεσούτ Γιλμάζ, του Σοσιαλιστικού Λαϊκού Κόμματος (Sosyalist Halkçi Partisi) ο Ερντάλ Ινονού⁴⁸⁶ αργότερα μετονομάστηκε και πάλι σε Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα με ηγέτη τον Ντενίζ Μπαϊκάλ, του Κόμματος της Ευημερίας (Refah Partisi) ο Νετζμετιν Ερμπακάν, του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi) ο Αλπαρσλάν Τουρκές, και του Κόμματος της Δημοκρατικής Αριστεράς (Demokratik Sol Partisi) ο Μπουλέντ Ετζεβίτ. Η επάνοδος των κομματικών αρχηγών της παλαιάς γενιάς στην πολιτική θεωρήθηκε έκπληξη, καθώς το βάρος του αδυσώπητου στρατιωτικού νόμου ήταν αμετακίνητο. «Οι στρατιωτικές ελίτ επιχειρήσαν

Γνωμοδοτικό Συμβούλιο το οποίο τελεί καθήκοντα Συντακτικής Συνέλευσης σύμφωνα με τον υπ' αριθμ. νόμο 2485.....». Βλέπε, Çavdar Tevfik, «Türkiye' nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 270. Επίσης, Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 587.

⁴⁸⁶ Γιος του Ισμέτ Ινονού και καθηγητής Διεθνών Σχέσεων.

να εγκαθιδρύσουν ένα πολιτικό σύστημα τριών κομμάτων, ενός κόμματος στην εξουσία και δύο στην αντιπολίτευση, υπό την ηγεσία νέων προσώπων. Το σύστημα όμως αυτό κατέρρευσε με το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1987, οπότε και ήρθη ο δεκαετής αποκλεισμός από την πολιτική που είχε επιβάλει το στρατιωτικό καθεστώς στους παλιούς πολιτικούς αρχηγούς. Στη συνέχεια, οι παλιοί αρχηγοί προτίμησαν να ιδρύσουν τα δικά τους κόμματα, αντί να συμμετάσχουν στα κόμματα της μετά το 1980 περιόδου με τα οποία είχαν ιδεολογικούς δεσμούς»⁴⁸⁷.

Φαίνεται πως το «βαθύ κράτος» για να αποδυναμώσει την δραστηριότητα ενός κόμματος, κατέφευγε στην ευκολότερη λύση, δηλαδή να το κρίνει παράνομο και κατ' επέκταση να διακόπτει την λειτουργία του. Σύμφωνα με τον γνωστό Τούρκο δημοσιογράφο Μεχμέτ Αλί Μπιράντ (Mehmet Ali Birand) και την εφημερίδα Μιλλιέτ, από το 1950 έως σήμερα κρίθηκαν παράνομα και τέθηκαν εκτός πολιτικής σκηνής 26 κόμματα⁴⁸⁸. Φυσικά, αντιλαμβάνεται κανείς ότι δεν διακόπηκε η λειτουργία τους λόγω μειωμένης υποστήριξης των ψηφοφόρων, αλλά τα αίτια ήταν βαθύτερα. Ορισμένα, μάλιστα, καταργήθηκαν κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ως κόμματα αριστερής ιδεολογίας. Άλλη μία ομάδα κομμάτων σημαδεύτηκαν και έλαβαν κourδική σφραγίδα, με αποτέλεσμα να τεθούν εκτός νόμου με το αιτιολογικό ότι απειλούν την ενότητα της τουρκικής κοινωνίας και την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Ο Τούρκος δημοσιογράφος αναφέρει σχετικά τα ακόλουθα: «Μετατρέψαμε την Τουρκία σε νεκροταφείο εξοβελισμένων κομμάτων. Παρ' όλα αυτά, οι ιδεολογίες που είχαν υιοθετήσει δεν άλλαξαν. Ούτε εξαφανίστηκαν τα αριστερά ρεύματα, ούτε οι ισλαμιστικές προσεγγίσεις, ούτε και οι Κούρδοι έπαψαν να επιζητούν τα δικά τους. Συνέβη ακριβώς το αντίθετο: άλλαξαν ονομασίες και κάθε φορά αποκτούσαν και μεγαλύτερη επιρροή και ισχύ»⁴⁸⁹.

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Οζάλ, η τουρκική κοινωνία όδευε προς μια νέα οικονομική κρίση, παρουσιάζοντας δύο αντίθετες όψεις. Από τη μια, το 10% του αστικού πληθυσμού συσώρευε τον εγχώριο πλούτο και συνεπώς μεταβαλλόταν σε μια καταναλωτική κοινωνία που μπορούσε να αγοράσει τα πάντα. Από την άλλη, όμως, υπήρχαν τα οικονομικά ασθενέστερα, κατώτερα στρώματα που αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα οικονομικής φύσεως. Μέσα σε ένα περιβάλλον ακρίβειας, οι ομάδες των μισθωτών μόλις και μετά βίας αντεπεξέρχονταν στις οικονομικές προκλήσεις. Επίσης, τα κριτήρια πρόσληψης σε εταιρείες άρχισαν να διαφοροποιούνται, καθώς η πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού της νέας γενιάς

⁴⁸⁷ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 282 – 283.

⁴⁸⁸ Πρόσφατα, δηλαδή τον Δεκέμβριο του 2009 τέθηκε εκτός νόμου από το Συνταγματικό Δικαστήριο το φιλοκοουρδικό «Κόμμα Δημοκρατικής Κοινωνίας» (Demokratik Toplum Partisi).

⁴⁸⁹ Birand Mehmet Ali, «Yeni bir 28 Şubat Süreci Yaşiyoruz», άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα MİLLİYET στις 18 – 03 – 2008. Επίσης, για την διακοπή λειτουργίας των κοουρδικών κομμάτων, βλέπε, Organ Baskın, «Türkiye' de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 95 – 102.

προσανατολίζονταν προς τον ιδιωτικό τομέα. Κυρίως οι απόφοιτοι των πανεπιστημίων, ζώντας σε μια καταναλωτική κοινωνία, πλέον δεν επιθυμούσαν να διοριστούν στο δημόσιο για να έχουν χαμηλούς μισθούς, αλλά επιζητούσαν να προσληφθούν σε ιδιωτικές, και μάλιστα ξένες επιχειρήσεις, οι οποίες θα τους πρόσφεραν υψηλές απολαβές. Για την μόρφωση και εκπαίδευση αυτής της ομάδας νέων στελεχών επιχειρήσεων που ολοένα αυξανόταν, το κράτος οδηγήθηκε στην ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων, ώστε να καλυφθούν άμεσα οι ανάγκες στο εργατικό δυναμικό.

Αλλά και το πολιτικό σκηνικό άρχισε να αλλάζει, γιατί διερχόταν μία μεταβατική περίοδο, καθώς στα κόμματα εκδηλώθηκαν νέα ηγετικά στελέχη που ήταν ικανά να ανταγωνιστούν τα παλαιότερα. Το 1993, ο θάνατος του Οζάλ άνοιξε τον δρόμο για τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ προς την προεδρία της Τουρκικής Δημοκρατίας. Επειδή, ο Ντεμιρέλ ήθελε να έχει τον έλεγχο του κόμματος του Ορθού Δρόμου και να είναι εκείνος ρυθμιστής των πολιτικών εξελίξεων, όρισε ως διάδοχό του την Τανσού Τσιλέρ.

Η Τσιλέρ πριν περάσει στην πολιτική, είχε σπουδάσει σε αμερικανικά πανεπιστήμια και μετά την επιστροφή της στην Τουρκία δίδασκε οικονομικές επιστήμες στο πανεπιστήμιο του Μπογάζιτσι (Boğaziçi Üniversitesi, πρώην Ροβέρτειος Σχολή). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980 άσκησε σκληρή κριτική στην οικονομική πολιτική του Τουργκούτ Οζάλ, οπότε και έγινε γνωστή στους πολιτικούς αλλά και ευρύτερους κοινωνικούς κύκλους. Με τον τρόπο αυτό κατόρθωσε να αποκτήσει τη στήριξη του επιχειρηματικού κόσμου και αργότερα να διοριστεί σύμβουλος του Ντεμιρέλ στα οικονομικά θέματα. Έχοντας διανύσει μια τόσο σπουδαία διαδρομή στον οικονομικό στίβο και αποκτήσει μία τόσο σημαντική εμπειρία στην πολιτική αρένα, η Τσιλέρ κατατρόπωσε όλους τους άνδρες κομματικούς αντιπάλους στο συνέδριο του κόμματος, το οποίο την εξέλεξε αρχηγό του και αργότερα έγινε πρώτη γυναίκα πρωθυπουργός της Τουρκίας. Η Τσιλέρ σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού τον Ιούνιο του 1993 λαμβάνοντας ψήφο εμπιστοσύνης και παράλληλα ανέλαβε τα ηνία του κράτους.

Η Τανσού Τσιλέρ αντιμετώπιζε μία μεγάλη πρόκληση που δεν ήταν άλλη από την είσοδο της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Συνεπώς, έπρεπε να αναζητήσει φόρμουλες ώστε να νοικοκυρέψει τα οικονομικά της χώρας, αλλά και να επινοήσει μια βιώσιμη λύση στο Κουρδικό πρόβλημα. Ήδη, το 1984 η οργάνωση του ΠΚΚ με ηγέτη τον Οτζαλάν άρχισε την αντιστασιακή του δράση διακηρύττοντας τα δίκαια του κουρδικού πληθυσμού, γεγονός το οποίο προκάλεσε για μία δεκαπενταετία, πέρα από τις απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, σοβαρά οικονομικά προβλήματα στην Τουρκία. Αυτός ο πόλεμος, σύμφωνα με εκτιμήσεις αναλυτών, η αντιμετώπιση του Κουρδικού προβλήματος στοίχισε στην Τουρκία περισσότερα από επτά δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο. Στο εσωτερικό του κόμματος του Ορθού

Δρόμου η συντηρητική μερίδα αντιδρούσε τονίζοντας πως οπωσδήποτε θα πρέπει να τερματιστεί ο πόλεμος με τους Κούρδους, καθώς καταδοκούσαν οι ισλαμιστές αυξάνοντας τόσο την επιρροή τους όσο και τους ψηφοφόρους τους. Τα ΜΜΕ δημοσίευαν άρθρα και ειδήσεις από την περιοχή της νοτιοανατολικής Τουρκίας τονίζοντας πως εξαιτίας του πολέμου με το ΠΚΚ η φτώχεια του λαού είχε αγγίξει τα όριά της.

Μετά τον θάνατο του Οζάλ, το 1993, και την εκλογή του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ στον προεδρικό θώκο, το ίδιο έτος, το Κόμμα του Ορθού Δρόμου με ηγέτιδα την Τανσού Τσιλέρ άρχισε να διολισθαίνει. Αυτή η καθοδική πορεία επιβεβαιώθηκε στις εκλογές του 1995 οι οποίες ανέδειξαν το κόμμα της Τσιλέρ δεύτερο με 135 έδρες και ποσοστό 19,18%. Πρώτο κόμμα αναδείχτηκε το ισλαμιστικό Κόμμα Ευημερίας που κατέλαβε 158 έδρες με ποσοστό 21,38% και το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας ήρθε τρίτο με 132 έδρες και ποσοστό 19,65%. Αξιοσημείωτο είναι, ότι τα κόμματα της αριστεράς έλαβαν, 14,64% το Κόμμα Δημοκρατικής Αριστεράς και 10,71% το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα. Τα δύο τελευταία κόμματα ενώ θα μπορούσαν να σχηματίσουν ενωμένα κυβέρνηση, ωστόσο κατέστη αδύνατος ο σχηματισμός αριστερής κυβέρνησης λόγω της αντιπαλότητας και της διαφωνίας των ηγετών τους.

Επίσης, σημαντική συμβολή στην αλματώδη αύξηση της εκλογικής απόδοσης του Κόμματος της Ευημερίας είχε και η δημοσιοποίηση του προγράμματος για μια «*Δίκαιη Τάξη*» (Adil Düzen) στην Τουρκία. Το πρόγραμμα αυτό αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος για την προσέλκυση σκεπτόμενων ψηφοφόρων, αφού τα παραδοσιακά κόμματα δεν στήριζαν την εκλογική τους δύναμη σε κοινωνικά και πολιτικά προγράμματα, αλλά στην προσωπικότητα των ηγετών τους. Συνεπώς, η παρουσίαση ενός προγράμματος με την ταυτόχρονα αδιάφορη εικόνα των εκπροσώπων του Κόμματος Ευημερίας συνέβαλαν ώστε να σχηματιστεί η εντύπωση στα λαϊκά στρώματα ότι αυτοί είναι ικανοί να ανασύρουν από το πολιτικό τέλμα την Τουρκία δημιουργώντας μια «*καθαρή και δίκαιη κοινωνία*»⁴⁹⁰.

Τον Μάρτιο του 1996 σχηματίστηκε μειοψηφική κυβέρνηση, με τη συμφωνία των ηγετών των κομμάτων του Ορθού Δρόμου και του Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας ότι θα ορίζονταν πρωθυπουργοί εκ περιτροπής. Δύο μήνες αργότερα, μία έκθεση του Διεθνούς

⁴⁹⁰ Çakır Ruşen, «Ayet ve Slogan. Türkiye de İslâmi Oluşumlar», İstanbul, Metis Yayınları, 1990, σελ. 232 – 238. Επίσης, Καραμελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία.....», οπ. ανωτ., σελ. 45. Χαρακτηριστική είναι επίσης η σχετική ανάλυση του ιστορικού Eric J. Zürcher για την στροφή των λαϊκών στρωμάτων προς το ισλαμιστικό κόμμα: «Αυτό θα μπορούσε να καταστήσει τις ισλαμικές τάσεις επικίνδυνες για το σημερινό κράτος και την κοινωνία ήταν, και είναι ακόμη, το κλίμα δυσάρεσκειας της πολιτικής που έχει σε μεγάλο βαθμό διευρύνει το χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Όπως ακριβώς και σε πολλές άλλες χώρες στην Ασία και την Αφρική, έτσι και στην Τουρκία, το πολιτικό Ισλάμ έχει υποκαταστήσει την αριστερά στο ρόλο του φορέα έκφρασης των αποκλεισμένων. Το γεγονός ότι τα ισλαμικά κινήματα μπόρεσαν να παίξουν αυτόν τον ρόλο με τέτοια επιτυχία οφείλεται εν μέρει στην έκταση που οι κυβερνήσεις του Εβρέν και του Οζάλ τα εγκολπώθηκαν και, κατά συνέπεια, τα νομομοποίησαν». Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 371.

Νομισματικού Ταμείου σχετικά με το υψηλό έλλειμμα της Τουρκίας, ήρθε να επιδεινώσει την ήδη υπάρχουσα πολιτική κρίση. Όσον αφορά το Κόμμα Ευημερίας του Ερμπακάν υπέβαλε πρόταση μομφής για την πολιτική του Μεσούτ Γιλμάζ, ο οποίος λίγες μέρες αργότερα, (αρχές Ιουνίου), υπέβαλε την παραίτησή του.

Τρεις μέρες μετά την παραίτηση του Γιλμάζ, ο Ερμπακάν ξεκίνησε έναν αγώνα εκβιασμού εναντίον της μεγάλης περιουσίας που απέκτησε σε μικρό χρονικό διάστημα η Τανσού Τσιλέρ. Πέρα, όμως, από τα περιουσιακά στοιχεία της Τσιλέρ, το 1996 συνέβη ένα γεγονός το οποίο αναστάτωσε την πολιτική ζωή της Τουρκίας με το «*Επεισόδιο Σουσουρλούκ*» (Susurluk). Πιο συγκεκριμένα, οι ένοπλες φασιστικές ομάδες της δεκαετίας 1960 – 1970, προερχόμενες από τους κόλπους του «βαθέος κράτους» που είχαν επιστρατευτεί για τον αντικομμουνιστικό αγώνα, από το 1980 και εξής, πέρασαν, άτυπα, στην υπηρεσία του κράτους. Έτσι, δημιουργήθηκε ένα τρίγωνο συνεργασίας επίσημου κράτους – υποκόσμου – βαθέος κράτους. Τούρκοι αναλυτές υποστήριζαν μάλιστα, πως οι κυβερνήσεις της Τανσού Τσιλέρ (Tansu Çiller), του Τουργκούτ Οζάλ (Turgut Özal) και του Μεσούτ Γιλμάζ (Mesut Yılmaz) ανήγαγαν τις σχέσεις των κομμάτων τους με το παρακράτος σε θεμελιώδη αρχή της εξουσίας τους. Οι διασυνδέσεις των κρατικών αρχών με το παρακράτος ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο κατά τη διάρκεια του δεκαετούς και πλέον «*πολέμου χαμηλής σύγκρουσης*» που διεξήγαγαν οι ένοπλες δυνάμεις στη νοτιοανατολική Τουρκία εναντίον των Κούρδων. Αυτή η εγκληματική «*συνεταιρική*» σχέση που κάλυπτε το εμπόριο ναρκωτικών, τον έλεγχο και την λειτουργία των χαρτοπαικτικών λεσχών και των τυχερών παιχνιδιών, τις συναλλαγές, το ξέπλυμα μαύρου χρήματος και τόσες άλλες δοσοληψίες, που δεν μπορεί να το χωρέσει ο νους του ανθρώπου, ήρθαν στο φως της δημοσιότητας το 1996 έπειτα από ένα δυστύχημα που συνέβη κοντά στην κωμόπολη Σουσουρλούκ στον αυτοκινητόδρομο της Προύσας. Η σχέση του κράτους με τον υπόκοσμο αποκαλύφθηκε, όταν μία Μερσεντές, τελευταίο μοντέλο, συγκρούστηκε αναπτύσσοντας μεγάλη ταχύτητα με ένα φορτηγό. Μέσα από την Μερσεντές ανασύρθηκαν ο διευθυντής της αστυνομικής ακαδημίας, ο βουλευτής του Κόμματος Ορθού Δρόμου της πόλης Ούρφα (Urfa), ο μαφιόζος Αμπντουλάχ Τσατλί και η ερωμένη του. Επίσης, μέσα στη Μερσεντές, που μεταμορφώθηκε σε άμορφη μάζα, βρέθηκαν όπλα, σιγαστήρες, καθώς επίσης ένα πράσινο διαβατήριο και μια άδεια οπλοφορίας στο σακάκι του Τσατλί που εκδόθηκαν από τον τότε γενικό διευθυντή της ασφάλειας⁴⁹¹.

⁴⁹¹ Çavdar Tevfik, «Türkiye’ nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 333 – 334. Την εποχή που συνέβη το δυστύχημα στην περιοχή Σουσουρλούκ, ο γενικός διευθυντής ασφάλειας ήταν υπουργός Εσωτερικών, ο οποίος μετά το επεισόδιο υπέβαλε την παραίτησή του. Όμως, θωρακισμένος πίσω από την βουλευτική του ιδιότητα που του παρείχε ασυλία δεν καταδικάστηκε. Βλέπε επίσης, Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 291 – 292.

Θέλοντας, λοιπόν, να αποφύγει τις κατηγορίες του Ερμπακάν, η Τανσού Τσιλέρ διακήρυττε στη Βουλή ότι αποτελούσε τον κυματοθραύστη της εκκοσμίκευσης εναντίον της εξάπλωσης του ριζοσπαστικού ισλαμισμού, τελικά λύγισε και υπέκυψε στους εκβιασμούς του Ερμπακάν και συμφώνησε σε έναν συνασπισμό με τον όρο να παγώσουν όλες οι προδικαστικές διαδικασίες που σχετίζονταν με τα περιουσιακά της στοιχεία. Ο πάντα καιροσκόπος Ερμπακάν δέχτηκε την πρόταση της Τσιλέρ, με αποτέλεσμα να σχηματιστεί στις 29 Ιουνίου 1996 κυβέρνηση συνασπισμού μεταξύ του Κόμματος Ευημερίας και του Ορθού Δρόμου.

Κατά την διάρκεια της πρωθυπουργίας του ο Ερμπακάν προσπάθησε να διασκεδάσει τις εντυπώσεις και την καχυποψία που ολοένα και διογκώνονταν στους κόλπους του στρατού. Αρνήθηκε, αρχικά, τις κατηγορίες ότι επιδίωκε να αποδεσμεύσει την μουσουλμανική και εκκοσμηκευμένη Τουρκία από τη Δύση και υπογράμμισε ότι επιθυμούσε μία ανεξάρτητη και αδέσμευτη εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Όμως, ο Ερμπακάν προχώρησε παραπέρα, τολμώντας να πράξει κάτι που δεν το επιχείρησε στο παρελθόν: επισκέφθηκε το μαυσωλείο του Ατατούρκ και κατέθεσε στεφάνι στον τάφο του, παράλληλα αύξησε τα κονδύλια που προορίζονταν για πολιτισμικά στοιχεία ξένα προς την τουρκική κουλτούρα, όπως στο χώρο του θεάτρου, του μπαλέτου και της όπερας. Τέλος, προσπάθησε να προσεγγίσει και την σταθερή σύμμαχο της Τουρκίας, τις ΗΠΑ, με σκοπό να διαλύσει τις καχυποψίες των Αμερικανών.

Όμως, όλες αυτές οι ενέργειες του Ερμπακάν δημιούργησαν δυσaréσκεια κυρίως στους ριζοσπαστικούς ισλαμιστές, δημιουργώντας έτσι δύο εσωκομματικές παρατάξεις: τους παραδοσιακούς και τους εκσυγχρονιστές ή μεταρρυθμιστές ή ακόμα μετριοπαθείς ισλαμιστές. Επιπλέον, οι ηγετικές ισλαμιστικές ομάδες των νεόπλουτων αστών της Ανατολίας, με την άνοδο του οικονομικού τους επιπέδου γινόντουσαν ολοένα και περισσότερο μετριοπαθείς και κεντρώοι. Οι νεόπλουτοι αστοί της Ανατολίας προέκυψαν την περίοδο του πολέμου ανάμεσα στο Ιράν και το Ιράκ (1980 – 1988) με την αύξηση των εξαγωγών της Τουρκίας προς τις δύο χώρες. Αν και η ενθάρρυνση των εξαγωγών ωφέλουσαν τις μεγάλες επιχειρήσεις, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην Ανατολία ξεκίνησαν μία πολιτική συγχωνεύσεων δημιουργώντας ένα κλίμα αισιοδοξίας στην τουρκική αγορά. Έτσι, γεννήθηκε ο Σύνδεσμος Ανεξάρτητων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (Müstakil Sanayii ve İş Adamları Derneği – MÜSİAD), οι οποίοι υποστήριζαν το Κόμμα Ευημερίας του Ερμπακάν. Ο Σύνδεσμος παραπλανητικά χρησιμοποιούσε τη λέξη «Müstakil» (ανεξάρτητος), γιατί στο αρκτικόλεξο το αρχικό «M» παρέπεμπε στην λέξη «Müslüman» (μουσουλμάνος). Ο

ανωτέρω σύνδεσμος ιδρύθηκε ως αντίβαρο προς τον Σύνδεσμο Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (TÜSİAD) ο οποίος αντιπολιτεύονταν τον Ερμπακάν.

Στις 28 Φεβρουαρίου 1997 συνήλθε το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (Milli Güvenlik Kurulu) υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Ερμπακάν. Η ημέρα αυτή έμεινε στην πολιτική ιστορία της Τουρκίας, ως «μεταμοντέρνο πραξικόπημα», επειδή επιβλήθηκε ο στρατός με έναν τρόπο σύντομο στη διάρκειά του και αναίμακτο στην πρακτική του⁴⁹². Στη συνεδρίαση ο Ερμπακάν εξαναγκάστηκε να συμφωνήσει με τους στρατηγούς, ότι το πολιτικό Ισλάμ είναι πιο επικίνδυνο κι από τον κουρδικό εθνικισμό⁴⁹³, και εν συνεχεία υποχρεώθηκε να υπογράψει ένα κείμενο είκοσι άρθρων. Το κείμενο περιλάμβανε την αύξηση των τάξεων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από τις πέντε στις οκτώ, με σκοπό την ανάσχεση αύξησης των θεολογικών σχολών Ιμάμ Χατίπ (İmam Hatip). Οι θεολογικές σχολές είχαν εγκριθεί από τον στρατηγό του πραξικοπήματος του 1980 Κενάν Εβρέν, με σκοπό να ανακόψουν την διάδοση της αριστερής ιδεολογίας. Έτσι, την εποχή εκείνη το Σύνταγμα επέβαλε την υποχρεωτική διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία⁴⁹⁴, παραβιάζοντας τον νόμο που είχε θεσπίσει ο Κεμάλ Ατατούρκ για την «Ενοποίηση της Παιδείας» (Tevhid-i Tedrisat). Επίσης, στο όνομα του Ατατουρκισμού ο Εβρέν κινήθηκε ενάντια στην ιδεολογία του Ατατουρκισμού. Τέλος, περιθωριοποίησε την κεμαλική ιδεολογία στο υπουργείο Παιδείας και επέβαλε, μέσω των σχολικών εγχειριδίων, την «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση»⁴⁹⁵ ως κυρίαρχη ιδεολογία, της οποίας διαπρύσιος κήρυκας ήταν ο Ζιγιά Γκιοκάλπ.

Επειτα από όλο αυτό το παρασκήνιο, ο Ερμπακάν αισθανόμενος ότι δεν έχει την δύναμη να κυβερνήσει τη χώρα κάτω από αυτές τις συνθήκες, παραιτήθηκε στις 18 Ιουνίου 1997. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο αποφάνθηκε την απαγόρευση λειτουργίας του Κόμματος Ευημερίας, την κατάσχεση της περιουσίας του, καθώς επίσης την άρση της βουλευτικής ιδιότητας και την επιβολή πενταετούς εξάιρεσης από την πολιτική ζωή της χώρας στον αρχηγό και τέως πρωθυπουργό Ερμπακάν και στα υψηλόβαθμα στελέχη του. Εν συνεχεία, ιδρύθηκε το Κόμμα Αρετής (Fazilet Partisi), το οποίο είχε παρόμοια τύχη με το προηγούμενο. Το 2001 θεωρήθηκε παράνομο και ανεστάλη η λειτουργία του. Τελικά, οι ισλαμιστές διαιρέθηκαν σε δύο στρατόπεδα ιδρύοντας ισάριθμα κόμματα: Το Κόμμα Ευτυχίας (Saadet Partisi) με τους παραδοσιακούς ισλαμιστές και οπαδούς του Ερμπακάν και το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi) που ιδρύθηκε από τους μετριοπαθείς ισλαμιστές, ή υποστηρικτές της ανανέωσης με

⁴⁹² Εκτενέστερη αναφορά στα δικτατορικά καθεστάτα επιχειρείται παρακάτω.

⁴⁹³ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 152.

⁴⁹⁴ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 63.

⁴⁹⁵ Περισσότερος λόγος για την «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση» θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο.

ηγέτη τον πρώην δήμαρχο της Κωνσταντινούπολης Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν (Recep Tayyip Erdoğan)⁴⁹⁶.

Χαρακτηριστικό της πολυκομματικής περιόδου αποτελεί ο ισλαμικός – θρησκευτικός τρόπος έκφρασης, το ζητούμενο από τον Γκιοκάλπ, που έγινε σχεδόν αδιαχώριστο κομμάτι της πολιτικής ζωής, και αξίζει εδώ να καταγραφεί. Κατ' αρχάς, στην δεκαετία του 1950 το Δημοκρατικό Κόμμα συνέχισε την ίδια φιλελεύθερη πολιτική της πενταετίας 1945 – 1950 του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, προς το Ισλάμ και η πρώτη απόφαση των ηγετών του ήταν να καταργήσουν το άρθρο 526 του Συντάγματος που απαγόρευε την καθημερινή προσευχή (ezan) να ακούγεται από οποιαδήποτε άλλη γλώσσα εκτός της τουρκικής. Η άρση της απαγόρευσης έγινε με έναν έξυπνο τρόπο, δηλαδή αφέθηκε στην απόφαση του κλήρου ο οποίος προτίμησε την αραβική γλώσσα από την τουρκική. Την τροποποίηση αυτή ακολούθησαν και άλλες: στις 5 Ιουλίου 1950 υπήρξε άρση της απαγόρευσης για τα θρησκευτικά προγράμματα στο ραδιόφωνο κι έτσι άρχισαν να διαβάζονται περικοπές του Κορανίου από το ραδιόφωνο. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, τα θρησκευτικά εισήχθησαν ως υποχρεωτικό μάθημα στα σχολεία, διότι υποχρεώθηκαν οι κηδεμόνες να στείλουν επιστολή ότι αποδέχονταν την διδασκαλία των θρησκευτικών⁴⁹⁷.

Σύμφωνα με την αμερικανική έκθεση τιτλοφορούμενη «*Η θέση του Ισλάμ στην Τουρκία – τέλη 1958*» που την μνημονεύει ο ιστορικός Σπύρος Βρυώνης, η οκτάχρονη κυβέρνηση Μεντερές παρουσίασε ένα πρόσωπο ανοχής και ενθάρρυνσης της θρησκευτικής έκφρασης που είχε τις καταβολές της στην ισλαμική παράδοση. Πράγματι, κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου αποτέλεσαν η ανοχή και η υποστήριξη της μουσουλμανικής λατρείας του θρησκευτικού συναισθήματος, γεγονός που οδήγησε στην εξασθένηση πολλών παλαιότερων περιορισμών οι οποίοι περιόριζαν την ελεύθερη έκφραση⁴⁹⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, οι προεκλογικές υποσχέσεις των στελεχών του Δημοκρατικού Κόμματος. Οι Δημοκρατικοί, το 1957, τόνιζαν στις προεκλογικές τους ομιλίες, ότι έκτισαν σε επτά χρόνια 15.000 τεμένη και πως θα κτίσουν σύγχρονα σχολεία για την εκπαίδευση και φοίτηση των μελλοντικών θρησκευτικών λειτουργών. Ακόμη, υποσχέθηκαν ότι θα μετατρέψουν την Κωνσταντινούπολη σε μια δεύτερη «Κάαμπα» (Kâbe – ιερό κέντρο προσκυνήματος των μουσουλμάνων στη Μέκκα). Επιπλέον, υπόσχονταν ότι δίπλα σε κάθε καπνοδόχο εργοστασίου θα ενεργήσουν ώστε να υψωθεί κι ένας μιναρές τζαμιού. Μάλιστα, ορισμένοι ομιλητές του Δημοκρατικού Κόμματος απήγγειλαν εδάφια από

⁴⁹⁶ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 178. Επίσης, Καραμπελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία.....», οπ. ανωτ., σελ. 48.

⁴⁹⁷ Ahmad Feroz, «Demokrasi Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 463 – 464.

⁴⁹⁸ Βρυώνης Σπύρος, «Ο Μηχανισμός της Καταστροφής,» οπ. ανωτ., σελ. 476.

το Ιερό Κοράνι στα αραβικά και προειδοποιούσαν τον λαό ότι θα προστατέψουν τις θρησκευτικές του ελευθερίες και τον προέτρεπαν να μη ψηφίσει το «άθεο» Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα⁴⁹⁹.

Ιδιαίτερα σημαντικό θεωρείται το γεγονός, ότι την περίοδο του 1960 το Ισλάμ και πάλι άρχισε να παίζει σημαντικό ρόλο στην τουρκική κοινωνία. Ακόμη και ο στρατός που επενέβη και κατέκτησε την εξουσία το 1960, αποδέχτηκε τις ωφέλειες που μπορούσε να προσφέρει το Ισλάμ, γι' αυτό δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια να διαλύσει τον θρησκευτικό φιλελευθερισμό της δεκαετίας του 1950 και κινήθηκε στις γραμμές του Γκιοκάλπ. Η πολιτική της στρατιωτικής ηγεσίας ωφέλησε την ομαλή προσέγγιση της κοινωνίας προς το Ισλάμ, αφού και οι κάτοικοι των πόλεων έδειχναν ευχαριστημένοι από τη θρησκεία τους. Αυτό το άνοιγμα προς το Ισλάμ, θεωρείται από τα πιο ουσιαστικά που επιτεύχθηκαν τα τελευταία χρόνια στην ιστορία της κοινωνικής εξέλιξης στην Τουρκία⁵⁰⁰.

Ας σημειωθεί ακόμα, ότι το 1960 με την κατάλυση της δημοκρατίας από τον στρατό, διαδίδονταν φήμες πως το στρατιωτικό καθεστώς θα ενεργούσε εναντίον του ισλαμικού φιλελευθερισμού και θα επανέφερε την κατάσταση στην προ του 1950 εποχή. Όμως, η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας (Milli Birlik Komitesi) των στρατηγών αντέδρασε στην αρνητική προπαγάνδα, τονίζοντας την σημασία και τον ρόλο του μουσουλμανικού κλήρου στην διάρκεια του Αγώνα Ανεξαρτησίας του τουρκικού έθνους. Με αυτόν τον τρόπο, η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας επιθυμούσε να μετατρέψει τη θρησκεία σε όργανο του στρατού, άρα και να την θέσει υπό τον έλεγχό του. Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις του συμβουλίου των στρατηγών: *«Ο μεγαλύτερος στόχος της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας να διατηρήσει την ιερή θρησκεία μας καθαρή και αμόλυντη καθώς είναι ο θησαυρός της ελευθερίας και της συνείδησης και να την γλιτώσει από την προσπάθεια των οπαδών της οπισθοδρόμησης και των κομματικών κινημάτων»*. Ακόμα η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας διέψευδε τις φήμες ότι το στρατιωτικό καθεστώς σκόπευε να αναμειχθεί στις υποθέσεις της θρησκείας και σημείωνε ότι: *«Δεν υπάρχει περίπτωση να αναμειχθεί κανείς με οποιαδήποτε ισχύ και νόμο στην πίστη και στις προσευχές του λαού μας (... ..). Οι στρατηγοί επιθυμούν να προβάλουν μία εθνική και προοδευτική εικόνα του Ισλάμ εμποδίζοντας έτσι την εκμετάλλευση ορισμένων να παρουσιάσουν τη θρησκεία αντιμεταρρυθμιστική»*. Για να προβάλει τις απόψεις του στρατιωτικού καθεστώτος σχετικά με τον προοδευτικό και σύγχρονο χαρακτήρα της θρησκείας, ο εκλεγμένος από τους στρατηγούς Πρόεδρος της Δημοκρατίας Τζεμάλ Γιουρσέλ (Cemal Gürsel) επιφορτίστηκε να ξεκινήσει μία περιοδεία σε πόλεις της Μικράς Ασίας. Για

⁴⁹⁹ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 124.

⁵⁰⁰ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 481.

την ανάπτυξη της οικονομίας ο πρόεδρος στην πόλη Μαλάτια (Malatya) ανέφερε τα ακόλουθα: «*Το Ισλάμ εντέλλεται να εργαζόμαστε και να προσβλέπουμε στο καλύτερο*». Ενώ στην πόλη Ερζερούμ (Erzurum) δήλωσε τα εξής: «*Για την καθυστέρηση της χώρας μας στην οικονομική ανάπτυξη δεν μπορούμε να θεωρούμε υπεύθυνη τη θρησκεία. Όχι. Αιτία της κατάστασης αυτής δεν είναι η θρησκεία, αλλά εκείνοι που μας την παρουσίασαν λανθασμένα. Το Ισλάμ είναι η πιο ισχυρή, η πιο δυναμική, η πιο δραστήρια, η πιο ιερή στον κόσμο. Όμως, εδώ και αιώνες μας ερμήνευσαν και μας δίδαξαν την λανθασμένη και χειρότερη όψη του Ισλάμ. Αυτή είναι η αιτία που βρισκόμαστε πίσω από τις αναπτυσσόμενες χώρες*»⁵⁰¹. Επίσης, η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας υιοθέτησε τις θεσμικές αλλαγές που έγιναν την δεκαετία του 1950 και το 1959 εγκαινιάστηκε το Ινστιτούτο Ανώτατων Ισλαμικών Σπουδών, καθώς επίσης και οι θεολογικές σχολές Ιμám Χατίπ. Θέλοντας να δοθεί μια κοσμική εικόνα σε αυτά τα εκπαιδευτήρια, προστέθηκαν μαθήματα όπως τα οικονομικά, η αστρονομία, το σύγχρονο δίκαιο και η κοινωνιολογία. Ακόμα, δόθηκε σημασία στην τουρκική αρχιτεκτονική των τζαμιών, γι' αυτό το λόγο αναζητήθηκαν ειδικοί από την Ακαδημία Καλών Τεχνών ώστε να δρομολογηθούν οι κατάλληλες αναστηλώσεις και επισκευές. Τέλος, την διδασκαλία των θρησκευτικών θα την αναλάμβαναν οι θρησκευτικοί λειτουργοί με την προϋπόθεση ότι δεν θα την καπηλεύονταν για πολιτικούς σκοπούς⁵⁰².

Επιπρόσθετα, την ίδια χρονική περίοδο, οι κυβερνήσεις καλούσαν τους θρησκευτικούς ηγέτες να συστρατευτούν προς έναν κοινό αγώνα κατά του κομμουνισμού και να παρακινήσουν τις ριζοσπαστικές δυνάμεις ώστε να δραστηριοποιηθούν εναντίον των εχθρών του καπιταλισμού. Πράγματι, οι δυνάμεις αυτές βρήκαν την έκφρασή τους στους κόλπους της θρησκευτικής οργάνωσης των Νουρτζού (Nurcu). Για τους Νουρτζού, ορισμένοι κύκλοι πίστευαν, ότι δεν αποτελεί θρησκευτικό τάγμα, αλλά έχει ως κύριο σκοπό και δόγμα να ενώσει όλους τους Τούρκους μουσουλμάνους στα πλαίσια ενός ισλαμικού κράτους. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι Νουρτζού υπάκουαν στον ηγέτη τους Σαϊντ-ι Νουρσί (Said-i Nursi, 1873 – 1960), ο οποίος το 1908 – 1909 τους είχε καθοδηγήσει σε θρησκευτικές και οπισθοδρομικές δραστηριότητες. Όταν ανέλαβε την εξουσία το Δημοκρατικό Κόμμα, ο θρησκευτικός ηγέτης επανήλθε στο προσκήνιο δημοσιεύοντας σχόλια και ερμηνείες του Κορανίου. Ο Μεντερές, αν και σκεφτόταν αρχικά να περιορίσει την ισχύ των Νουρτζού, ωστόσο στη συνέχεια πιστεύοντας ότι αποτελούν εκλογική δύναμη, προσπάθησε να τους προσεγγίσει. Το κίνημα των Νουρτζού κατά τη δεκαετία του 1950 ολοένα και αυξανόταν και στις αρχές της δεκαετίας του 1960 απέκτησε οργανώσεις σε όλη την Τουρκία. Η επιρροή του

⁵⁰¹ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 475 – 476.

⁵⁰² Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 477.

τάγματος των Νουρτζού δεν περιορίστηκε στον απλό, φτωχό κι αγράμματο λαό, αλλά απέκτησε οπαδούς τόσο από τον χώρο των πανεπιστημίων όσο και της γραφειοκρατικής ελίτ. Όμως, η πλειοψηφία των οπαδών του, αποτελούνταν από πληθυσμούς που προέρχονταν από την επαρχία. Οι Νουρτζού δεν αποτέλεσαν ποτέ σοβαρή απειλή για το κράτος, όμως κατηγορήθηκαν ως πιθανή δύναμη διαμελισμού του, γι' αυτό και οι κυβερνώντες προχώρησαν στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις⁵⁰³.

Το ισλαμιστικό ρεύμα των Νουρτζού διαδόθηκε τάχιστα την δεκαετία του 1990 με τον ηγέτη της εκσυγχρονιστικής πτέρυγας, χότζα Φετχουλάχ Γκιουλέν (Fethullah Gülen). Το κίνημα προσπάθησε να προωθήσει τις ιδέες του μέσα από την εκπαίδευση, γι' αυτό και αποτελεί ένα εν δυνάμει πολιτικό κίνημα. Ο Φετχουλάχ Γκιουλέν έχει δημιουργήσει, έως σήμερα, ένα ευρύ δίκτυο σχολείων, γυμνασίων ακόμη και πανεπιστήμιο, και μέσα από το πρόγραμμα σπουδών, προσπαθεί να συνδυάσει την υιοθέτηση της δυτικής τεχνολογίας με την ισλαμική ηθική⁵⁰⁴. Ωστόσο, η ταχεία αύξηση των οπαδών του Κόμματος Ενημερίας, με την παράλληλη ριζοσπαστικοποίησή του, οδήγησε τους στρατηγούς να επέμβουν στις 28 Φεβρουαρίου 1997 και να αναστείλουν την λειτουργία του. Μέσα στο γενικό πλαίσιο καταστολής των ισλαμικών κινήματων, κατηγορήθηκε και ο Γκιουλέν, ότι υποδαύλιζε τον θρησκευτικό φανατισμό και τελικά αναγκάστηκε να καταφύγει στις ΗΠΑ, από όπου συνεχίζει να καθοδηγεί το κίνημά του⁵⁰⁵.

Την περίοδο των αρχών της δεκαετίας του 1970, μία ομάδα δεξιών διανοουμένων προσπάθησε να συμφιλιώσει τις διαφορές ανάμεσα στην ιδεολογία του Τουρκισμού και του Ισλαμισμού, προτείνοντας την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*». Σκοπός της «*Εστίας των Σοφών*» όπως ονομάστηκε η ομάδα, ήταν η ανακοπή της απειλής της σοσιαλδημοκρατίας (κεντροαριστεράς) που υιοθετήθηκε από το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα με ηγέτη τον Μπουλέντ Ετζεβίτ και η οποία άρχισε εκείνο το διάστημα να κερδίζει έδαφος στην πολιτική ζωή. Μπροστά στην απειλή της σοσιαλδημοκρατίας, η «*Εστία των Σοφών*» εισηγήθηκε ένα ιδεολογικό πλαίσιο που κατέληγε στην συνεργασία των κομμάτων της δεξιάς ιδεολογίας. Λέγεται, λοιπόν, ότι αρχιτέκτονας του «*Εθνικιστικού Μετώπου*», δηλαδή του συνασπισμού των δεξιών κομμάτων υπήρξε αυτή η ομάδα⁵⁰⁶.

Το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970, και πιο συγκεκριμένα στις 3 Δεκεμβρίου 1973 η εφημερίδα Μίλλιέτ σημείωνε ότι σε μια ομιλία του ο Ερμπακάν χρησιμοποίησε 147 φορές

⁵⁰³ Αναλυτικότερη περιγραφή για το κίνημα των Νουρτζού (Nurcu) βλέπε, Şaylan Gencyay, «İslâmiyet ve Siyaset,» οπ. ανωτ., σελ. 102 – 104.

⁵⁰⁴ Ο συνδυασμός τεχνολογικής γνώσης και ισλαμικής ηθικής παραπέμπει στις ιδέες του Ζιγιά Γκιουκάλπ.

⁵⁰⁵ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία,» οπ. ανωτ., σελ. 373.

⁵⁰⁶ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 491. Για την «*Εστία των Σοφών*» και την θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» αναλυτικότερα βλέπε στο Δεύτερο Κεφάλαιο του Β' Μέρους.

τη φράση «με τη βοήθεια του Θεού» (İnşallah - Τσουαλλάχ), 90 φορές «Δόξα το Θεό» (Allaha Şükür – Αλλάχά Σουκούρ). Ακόμα και ο Ετζεβίτ που προέρχεται παραδοσιακά από έναν χώρο στρατευμένο και εκκοσμικευμένο, δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει την ισλαμική ρητορική στα μέσα του 1975. Σε ομιλία του στην πόλη Μπιτλίς (Bitlis) είχε δηλώσει τα εξής: «Στον ισλαμισμό η γη ανήκει σε εκείνον που μοχθεί. Όσοι είναι αντίθετοι στην εδαφική μεταρρύθμιση δεν θεωρούνται μουσουλμάνοι. Κι ο Ερμπακάν που είναι περισσότερο υπέρ του κεφαλαίου και λιγότερο με τους εργαζόμενους, είναι αντίθετος στην εδαφική μεταρρύθμιση. Ο Ερμπακάν δεν μπορεί να είναι μουσουλμάνος»⁵⁰⁷.

Εν συγκρίσει με τα προηγούμενα χρόνια, το 1977 ο Ερμπακάν χρησιμοποιούσε με περισσότερη ελευθερία την ισλαμική ρητορική μειώνοντας τις υποσχέσεις για ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση της χώρας. Στην πόλη του Ικονίου (Konya) της Μικράς Ασίας που θεωρούνταν το κέντρο των ισλαμιστών στην Τουρκία, το 1975 υποσχόταν την βιομηχανική ανάπτυξη που θα απελευθέρωνε την πόλη. Ακόμη, σε όποια πόλη ή χωριό επισκεπτόταν διακήρυτε ότι θα κτίσει στην περιοχή εργοστάσιο. Ωστόσο, το 1977 και εξής οι υποσχέσεις του είχαν θρησκευτικό περιεχόμενο, δηλαδή σε κάθε χωριό τζαμί και φροντιστήριο εκμάθησης του Ιερού Κορανίου, σε κάθε κομόπολη σχολή Ιμάμ Χατίπ, αλλά και πανεπιστήμιο θεωρητικών επιστημών.

Την περίοδο του 1979 το πολιτικό περιβάλλον άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο ασταθές. Ο Ερμπακάν και τα ηγετικά στελέχη του κόμματος του φαίνονταν αρκετά ισχυροί με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται πιο προκλητικοί χρησιμοποιώντας τις ριζοσπαστικές ισλαμιστικές δυνάμεις. Έτσι, το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας διοργάνωσε στο Ικόνιο διαδήλωση για την «Απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ», και σύμφωνα με πληροφορίες του τουρκικού τύπου, στην διαδήλωση έλαβαν μέρος οπαδοί «με ράσα και φέσια», «κνυμάτιζαν πράσινες σημαίες» και ακούγονταν συνθήματα όπως, «Σαρία ή θάνατος», «Το Ισλαμικό Κράτος δίχως σύνορα», «Το άθεο κράτος θα καταρρεύσει οπωσδήποτε», «Ένας χαλίφης, ένα κράτος, ένα έθνος»⁵⁰⁸.

Ακόμη και ο εμπνευστής του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 στρατηγός Κενάν Εβρέν, από την πρώτη στιγμή σε δηλώσεις του αφενός δεν παρέλετε να υπενθυμίσει στον λαό την πίστη του στην εκκοσμίκευση και τον Κεμαλισμό, κι αφετέρου παρέθετε στίχους από το Ιερό Κοράνι⁵⁰⁹. Με αυτόν τον τρόπο προσπάθησε να συνδυάσει την θεωρία της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης» και να την προβάλλει ως την κυρίαρχη ιδεολογία της νέας

⁵⁰⁷ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 489.

⁵⁰⁸ Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 496.

⁵⁰⁹ Şaylan Gencay, «12 Eylül ve İslamcı Akımlar», Ankara, Verso Yayınları, 1992, σελ. 103 – 114. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 136.

εποχής για την Τουρκία. Παράλληλα, εμμέσως πλην σαφώς, επενέβαινε και πάλι στην θρησκεία, για να ανακόψει την ραγδαία άνοδό της μέσα στην κοινωνία.

5-) **Κεμαλισμός και Δικτατορίες: Οι πολιτικο – κοινωνικές συνθήκες που οδήγησαν**

στα στρατιωτικά πραξικοπήματα του 1960, του 1971, του 1980 και του 1997.

Ο τουρκικός στρατός θεματοφύλακας του κοσμικού κράτους και του Κεμαλισμού.

Το τρίτο μοντέλο διακυβέρνησης του Κεμαλισμού είναι το στρατιωτικό κατεστημένο, ιδρυτικός παράγων και θεμελιωτής της Τουρκικής Δημοκρατίας, γνήσιος φορέας και θεματοφύλακας των κεμαλικών αρχών, ρυθμιστής του Συντάγματος και γενικότερα του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος της Τουρκίας.

Τα στρατιωτικά καθεστάτα αποτέλεσαν ένα ιδιαίτερο φαινόμενο στην πολιτική ζωή της Τουρκίας, καθώς από το 1960 έως το 2000 εκδηλώθηκαν τέσσερα πραξικοπήματα. Ένα ανά δεκαετία. Αν και υπήρξαν σύντομα στην χρονική τους διάρκεια, παρουσίασαν ωστόσο ένα άκρως τραχύ πρόσωπο στην τουρκική κοινωνία, γεγονός που έδινε την αίσθηση ότι ήταν παρόντα, ακόμα κι όταν απουσίαζαν από το πολιτικό προσκήνιο. Ίσως θα μπορούσε να αποδοθεί και να ερμηνευτεί καλύτερα η έννοια του «βαθέος κράτους», καθώς σαν «δαμόκλειος σπάθη» κρεμόταν πάνω από την κεφαλή των ηγετών των κομμάτων, όταν αυτοί παρέκκλιναν, σύμφωνα με την στρατιωτική ελίτ, από τον «σωστό» δρόμο του Κεμαλισμού. Όμως, κατά την διάρκεια του στρατιωτικού νόμου που επιβλήθηκε κατά καιρούς στην Τουρκία, προέκυπτε μία «κρατική τρομοκρατία» με ανυπολόγιστες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και καταπίεσεις⁵¹⁰.

Ο στρατός στην Τουρκία έχει παράδοση. Θεωρείται ο αρχαιότερος κοινωνικός οργανισμός ή ορθότερα ο μοναδικός οργανισμός που κληρονόμησε την παράδοση του οθωμανικού στρατού ως απόδειξη ισχύος και περιφρούρησης των συνόρων σε ένα έθνος – κράτος και την διατήρησε έως και σήμερα. Δεν θα θεωρούνταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς πως οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις διαθέτουν μια οργανωμένη και ισχυρή δομή που δεν την απέκτησε ούτε ο κρατικός μηχανισμός, ούτε ο Τύπος, ούτε και τα πολιτικά κόμματα. Κι αυτό εξηγείται από το γεγονός, ότι *«οι πρωταγωνιστές του πολέμου ανεξαρτησίας κι αργότερα οι ιδρυτές της Τουρκικής Δημοκρατίας, εκείνοι που αναδιοργάνωσαν το τουρκικό κράτος σύμφωνα με τις αρχές που οι ίδιοι καθόρισαν, είχαν στρατιωτικές καταβολές»*⁵¹¹. Δεν

⁵¹⁰ Çavdar Tevfik, «Türkiye’ nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 325.

⁵¹¹ Ντεμρέλ Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 359.

είναι επίσης περίεργο, ότι ο Κεμάλ Ατατούρκ και ο Ισμέτ Ινονού μετά την αποχώρησή τους από το στρατό, ως πολιτικοί πλέον ηγέτες, προσπάθησαν να διατηρήσουν τον στρατό υπό τον κρατικό έλεγχο, αλλά και να εξασφαλίσουν την υποστήριξη του προκειμένου να προχωρήσουν στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις.

Έχοντας τις καταβολές του από τις τάξεις του στρατού, ο Κεμάλ Ατατούρκ αγωνίστηκε για την επιβίωση του στρατού ο οποίος αναδείχτηκε ως το σύμβολο του νέου κράτους. Ο στρατός εξέλαβε το νέο κράτος και τις μεταρρυθμίσεις ως την κληρονομιά του Κεμάλ Ατατούρκ. Μόνο που κατά την διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας, απαγορεύτηκε η ανάμιξη των στελεχών του στρατού στην πολιτική. Ο πρώτος διδάξας υπήρξε ο Ατατούρκ ο οποίος πολιτεύτηκε μόνο μετά την παραίτησή του από το στρατιωτικό αξίωμα. Αν και υπήρξαν στρατηγοί που αντέδρασαν ατομικά στον ανωτέρω όρο, ωστόσο επειδή αποτελούσαν μειοψηφία αδρανοποιήθηκαν⁵¹².

Είναι αλήθεια, ότι γύρω στα 1920 και με εξαίρεση ένα σύντομο χρονικό διάστημα ο Τούρκος αρχηγός ΓΕΕΘΑ ανήκε ως μέλος της κυβέρνησης⁵¹³ και ότι οι στρατηγοί στις ακριτικές περιοχές υπηρετούσαν και με την ιδιότητα του νομάρχη. Από το 1924 και έως το 1960 οι στρατηγοί κρατήθηκαν σε απόσταση από τα πολιτικά τεκταινόμενα. Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης, ότι μεταξύ του 1920 και του 1948 υπηρέτησαν κυβερνητικά στελέχη προερχόμενα από τους κόλπους του στρατού. Αν εξαιρέσει κανείς την δεκαετία 1950 – 1960 τις κυβερνήσεις Μεντερές, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας στην Τουρκία προέρχονταν πάντα από τις τάξεις του στρατού. Κατά την ίδια περίοδο και οι κυβερνήσεις στελεχώνονταν αποκλειστικά και μόνο από άτομα του πολιτικού χώρου⁵¹⁴. Είναι απαραίτητο να επισημανθεί, ότι ο Ισμέτ Ινονού όταν μετά το 1940 αποφάσισε να πάρει την απόφαση, ώστε η Τουρκία να εισέλθει στον πολυκομματισμό, έπεισε το στρατό ότι με το νέο σύστημα δεν επρόκειτο να προσβληθούν οι μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ ούτε και οι κεμαλικές αρχές. Και πράγματι,

⁵¹² Karpat H Kemal, «Türkiye’ de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 291. Επίσης, Ahmad Feroz, «Demokrasi Sürecinde Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 22 – 23.

⁵¹³ Σχετικά με το ΓΕΕΘΑ, η συγγραφέας Ουμίτ Τζιζρέ αναφέρει τα ακόλουθα: «.....στις έξι κυβερνήσεις της περιόδου 1920 – 1924 συμμετείχε ως μέλος του υπουργικού συμβουλίου ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ (δηλαδή ο Ισμέτ Πασά και κατόπιν ο Φεβζί Τσακμάκ). Αν προσθέσουμε “και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, με τους πασάδες Φεβζί Ρεφέν (Μπελέ) και Κιαζίμ (Καραμπεκίρ), βλέπουμε ότι πάντα συμμετείχαν στην κυβέρνηση δύο στρατηγοί”. Το ΓΕΕΘΑ παύει, το 1924, να έχει καθεστώς υπουργείου και υπάρχει μέχρι το 1944 στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μένοντας έτσι εκτός κυβερνητικού και κοινοβουλευτικού ελέγχου. Επομένως, το μέλημα της τριανδρίας Κεμάλ – Ινονού – Τσακμάκ ήταν, ουσιαστικά, να αποτρέψουν την πιθανότητα ενδυνάμωσης του στρατού ως αντίπαλο πόλου εξουσίας». Βλέπε, Τζιζρέ Ουμίτ, «Κυρίαρχη ιδεολογία και Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις: Μία ανάλυση εννοιών και σχέσεων», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 137 – 138.

⁵¹⁴ Karpat H Kemal, «Türkiye’ de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 164.

από την εποχή εκείνη και εξής, ο στρατός ταυτίστηκε με τις δημοκρατικές αρχές και τις μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ.⁵¹⁵

Θα πρέπει ακόμη να επισημανθεί, ότι οι μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του τουρκικού κράτους, προετοιμάστηκαν και εφαρμόστηκαν από άτομα που προέρχονταν από τον στρατό. Επομένως, Τούρκοι ιστορικοί αναλυτές υποστηρίζουν ότι ο στρατός αποτέλεσε τον κυριότερο νεωτεριστικό, ανανεωτικό, εκπολιτιστικό και μεταρρυθμιστικό φορέα⁵¹⁶, ένα είδος νέο-οθωμανικής αντίληψης, αλλά κι εκείνος που χρησιμοποίησε «ένα σημαντικό τμήμα του εθνικού πλούτου για την δημιουργία μιας τεράστιας και άριστα εξοπλισμένης στρατιωτικής μηχανής, με εξίσου καλά ανεπτυγμένες χερσαίες, θαλάσσιες και αεροπορικές δυνάμεις»⁵¹⁷. Έτσι, η κατ' επάγγελμα στρατιωτική τάξη της Τουρκίας έγινε ο κυρίαρχος πολιτικός παράγοντας της ζωής του Τούρκου πολίτη, αφενός επιβάλλοντας την δική του εθνικιστική νοοτροπία και τον τρόπο σκέψης, κι αφετέρου καταστέλλοντας τα βασικά δικαιώματα και τις ελευθερίες των εθνοτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων, καθώς και των πολιτών της χώρας στο σύνολό τους. «Σε αυτό, ο στρατός αποδείχτηκε άξιος διάδοχος του καταπιεστικού καθεστώτος των Νεότουρκων»⁵¹⁸.

Στο ίδιο πλαίσιο σκέψης επικεντρώνεται και η άποψη του Τσαγλάρ Κεϊντέρ, όταν επιχειρεί να συγκρίνει περιγράφοντας την ιδεολογία των στρατηγών του πραξικοπήματος του 1960 με εκείνη των Νεότουρκων και της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*. Ο Κεϊντέρ γράφει χαρακτηριστικά: «Οι αξιωματικοί που εκτέλεσαν το πραξικόπημα του Μάη του 1960 ήταν ιδεολογικά οι άμεσοι απόγονοι της Επιτροπής Ένωση και Πρόοδος, με μια ίσως λιγότερο καθαρή ιδέα για το τι προσπαθούσαν να πετύχουν. Η αντίληψή τους για κοινωνική αλλαγή προερχόταν από την αυταρχική κρατικιστική ιδεολογία των ελίτ της Επιτροπής Ένωση και Πρόοδος - Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος: ορισμένα από τα μέλη της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας πίστευαν πως ήταν ιστορική τους αποστολή να επέμβουν και να σώσουν το κράτος από σφετεριστές που στηρίζονταν στην υποστήριξη ενός αμαθούς εκλογικού σώματος»⁵¹⁹.

⁵¹⁵ Heger Metin, «Türkiye' de Devlet,» οπ. ανωτ., σελ. 102.

⁵¹⁶ Karpat H Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 289.

⁵¹⁷ Βρυώνης Σπύρος, «Ο Μηχανισμός της Καταστροφής,» οπ. ανωτ., σελ. 654.

⁵¹⁸ Βρυώνης Σπύρος, «Ο Μηχανισμός της Καταστροφής,» οπ. ανωτ., σελ. 654.

⁵¹⁹ Κεϊντέρ Τσαγλάρ, «Τουρκία: Δικτατορία και.....», οπ. ανωτ. σελ. 59. Η συγγραφέας Πηελόπη Φουντεδάκη μεταφέρει στοιχεία από το βιβλίο του Τούρκου αναλυτή Ersin Onulduran, «Political Parties in Turkey», University of Ankara, 1974, σελ. 80 επ. και 97. Ο Τούρκος, λοιπόν, συγγραφέας «σκιαγραφεί τα χαρακτηριστικά των ψηφοφόρων των κομμάτων κατά τις εκλογές του 1965 και 1969 και συμπερασματικά καταλήγει ότι το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα εμφανίζεται να διαθέτει ευρύτερη βάση σε άτομα με στοιχειώδη ή και καθόλου μόρφωση, απ' ό, τι συνήθως υποστηρίζεται. Επίσης, ανατρέπει το στερεότυπο για το Κόμμα Δικαιοσύνης, να απευθύνεται σε ψηφοφόρους στοιχειώδους μόρφωσης, αφού εμφανίζεται το κόμμα

Η παρούσα δομή της τουρκικής πολιτικής οφείλεται στην ισχυρή και παρεμβατική παρουσία του στρατού⁵²⁰. Αυτή η τάση της στρατιωτικής ελίτ να αναμειγνύεται, παρασκηνιακά και φανερά, στην πολιτική και να ρυθμίζει τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της Τουρκίας, τονίζει έντονα το έλλειμμα δημοκρατίας και του περιορισμού της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών. Έτσι, το προφίλ που έχει καλλιεργήσει στην τουρκική κοινωνία ο στρατός, τίθεται υπεράνω πάσης εξουσίας: νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής. Με αφετηρία την παραπάνω άποψη, η λέξη «κράτος» χάνει την πραγματική της έννοια, ταυτίζεται με τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες αποτυπώνουν αλλά και προσδιορίζουν το σύνολο του τουρκικού λαού. Ο όρος «εθνικός χαρακτήρας», έτσι όπως έχει επικρατήσει στη φιλολογία του τομέα των διεθνών σχέσεων, αποδίδεται σε ένα κράτος σύμφωνα με τα ιδιαίτερα και διακριτικά χαρακτηριστικά που εμφανίζει στο διεθνές σκηνικό. Έτσι, π.χ. οι Αμερικανοί θεωρούνται φιλελεύθεροι, οι Γερμανοί πειθαρχημένοι, οι Ιταλοί διασκεδαστικοί, ενώ οι Τούρκοι «έθνος στρατός»⁵²¹.

Τα τελευταία πενήντα χρόνια, η ηγετική τάξη των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, (κατάλοιπο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), έχοντας προσαρμόσει τα σχέδιά της στην επεκτατική πολιτική των ΗΠΑ, προσπαθεί να κάνει αισθητή την παρουσία της όχι μόνο σε ορισμένες εστίες μαχών ανά τον κόσμο, με αποστολή τουρκικών στρατευμάτων, αλλά καταλαμβάνοντας και στρατηγικές θέσεις στα κέντρα αποφάσεων σε διεθνείς οργανισμούς. Ίσως να μην είναι τυχαία η διατύπωση του τραπεζίτη George Soros σχετικά με την Τουρκία, λέγοντας πως, «το καλύτερο εξαγώγιμο προϊόν σας είναι ο στρατός σας»⁵²².

Όποια αρνητική χροιά κι αν αποδίδεται στον όρο «έθνος στρατός» για την Τουρκία στο διεθνές στερέωμα, στο εσωτερικό της χώρας τα κριτήρια αξιολόγησης είναι εντελώς διαφορετικά. Σύμφωνα με τη φυσιογνωμία που καλλιεργήθηκε και διαμορφώθηκε, οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις έχουν την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα να είναι οι μόνες πραγματικά υπεύθυνες για την διασφάλιση της συνέχειας του κράτους του οποίου σκοπός

αυτό να διαθέτει πολλούς ψηφοφόρους από τα ανώτερα κοινωνικά και μορφωτικά στρώματα». Βλέπε, Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 91 και υποσημείωση 51.

⁵²⁰ Εύστοχα είναι όσα αναφέρει ο καθηγητής Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης: «Ο ρόλος του στρατού είναι πάντοτε ελεγκτικός και επιλεκτικά παρεμβατικός. Προκαθορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού και επεμβαίνει εάν κάποιος κομματικός σχηματισμός τείνει να καταστεί τόσο ισχυρός ώστε να κυριαρχήσει από μόνος του στον ενδιάμεσο κοινοβουλευτικό χώρο έτσι ώστε να απειλήσει – μέσω ισχυρών πλειοψηφιών – τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ηγεμονική θέση του στρατεύματος. Οι ισχυρές κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες που εξασφάλισαν ο Adnan Menderes κατά τη δεκαετία του 1950, ο Turgut Özal τη δεκαετία του 1980, και από το 2002 η κυβέρνηση του Recep Tayyip Erdoğan, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα απειλής κατά της επικυριαρχίας του στρατεύματος». Βλέπε, Γιαλλουρίδη Κ. Χριστόδουλου, «Η Τουρκία στον 21^ο Αιώνα», οπ. ανωτ., σελ. 107.

⁵²¹ Arıboğan Deniz Ülke, «21inci Yüzyıl Türkiye' si», στο «Cumhuriyetimize Dair», (επιμ., İsmail Küçükkaya), Ankara, Aşina Yayınları, 2008, σελ. 215 – 216.

⁵²² Λατσίνερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλитарισμός II.....», οπ. ανωτ., σελ. 57.

είναι να διαφυλάξει την πατρίδα ενωμένη και ακέραια⁵²³. Τονίζεται, ακόμα, ότι ο στρατός κατέχει μία ξεχωριστή και αξιοθαύμαστη θέση στην τουρκική ιστορία⁵²⁴.

Αυτή η εικόνα προβάλλεται και από το μάθημα του σχολικού εγχειριδίου «Γνώσεις Εθνικής Ασφάλειας» (Milli Güvenlik Bilgisi – Μιλλί Γκιουβενλικ Μιλγλκισί) που διδάσκεται στην Γ' Λυκείου όλων των λυκείων της Τουρκίας, κρατικών, μειονοτικών και ιδιωτικών. Με αυτόν τον τρόπο, οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις επιθυμούν να επικαλύψουν την αντίληψη ότι στη βάση της δύναμής τους εμπερικλείουν ένα σύστημα που οδηγείται μόνο στα πραξικοπήματα επεμβαίνοντας στην πολιτική, και να αποκαλύψουν έναν θεσμό, θεμελιώδη αρχή του οποίου είναι η διαρκής προσφορά στον πολίτη και το κοινωνικό σύνολο. Πέρα, όμως, από την αξία των κεμαλικών αρχών, τη δομή των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, τους κανονισμούς που διέπουν την εσωτερική λειτουργία του τουρκικού στρατού, που παρατίθενται στο βιβλίο, δίνεται επίσης έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα, στις υποχρεώσεις και στα καθήκοντα του στρατού. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι «*παρόμοιο μάθημα δεν διδάσκεται σε καμιά χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ούτε στις ΗΠΑ, ενώ η συγγραφή του έχει γίνει από ηγετικά στελέχη του τουρκικού ΓΕΕΘΑ και απεικονίζει τις πλέον επίσημες θέσεις του κράτους. Ας μη διαφεύγει δε της προσοχής κανενός ότι και η διδακτέα όλη των άλλων μαθημάτων εγκρίνεται από τη στρατιωτική ηγεσία της χώρας*»⁵²⁵. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί, ότι για την διδασκαλία του μαθήματος «Γνώσεις Εθνικής Ασφάλειας» επιφορτίζεται κάποιος αξιωματικός του στρατού, ο οποίος με την στρατιωτική στολή του

⁵²³ Στο σχολικό εγχειρίδιο υπάρχουν κεφάλαια τα οποία αναφέρουν πως η Τουρκία εξαιτίας της γεωστρατηγικής της θέσης είναι διαρκώς περιτριγυρισμένη από εχθρούς. Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση της Αϊσεγκιούλ Αλτινάι: «Μία τέτοια προσέγγιση που εμφανίζει την Τουρκία υπό διαρκή απειλή, περιτριγυρισμένη από εχθρούς, δημιουργεί και καλλιεργεί στους μαθητές συναισθήματα ανασφάλειας, εχθρότητας, ξενοφοβίας κ.α., παρουσιάζοντας τον πόλεμο ως φυσικό φαινόμενο στις διεθνείς σχέσεις. (.....). Το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ξεκάθαρο: η μόνη ελπίδα να προστατευθεί η Τουρκία από τους εχθρούς που την περιτριγυρίζουν εναποτίθεται στον «ισχυρό» στρατό της. Εδώ υιοθετείται μια κανονιστική άποψη, σύμφωνα με την οποία η φυσική κατάσταση στις διεθνείς σχέσεις δεν είναι η ειρήνη αλλά ο πόλεμος. Υποβαθμίζεται ο ρόλος που παίζουν η διπλωματία, οι σχέσεις φιλίας, οι διεθνείς συνθήκες, το διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς οργανισμοί και κυρίως τα Ηνωμένα Έθνη στη διατήρηση της ειρήνης, ενώ υπεύθυνος για όλη αυτή την πολύπλοκη διαδικασία θεωρείται αποκλειστικά και μόνο ο στρατός». Βλέπε, Αλτινάι Αϊσεγκιούλ, «Η στρατιωτικοποίηση της εκπαίδευσης: Το υποχρεωτικό μάθημα Γνώσεις Εθνικής Ασφάλειας», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 193 – 194.

⁵²⁴ Birand Mehmet Ali, «Emret Komutanım», İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986. Επίσης, Ντεμιρέλ Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 348.

⁵²⁵ Σολταρίδης Α. Συμεών, «Κεμαλικός Εθνικισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 263 – 273. Επίσης, «Lise Milli Güvenlik Bilgisi», Ankara, Milli Eğitim Bakanlıği Yayınları, 2006. Όσον αφορά τον έλεγχο της διδακτέας ύλης από την στρατιωτική ηγεσία της Τουρκίας, αυτό επιβεβαιώνεται σε δημοσίευμα της εφημερίδας Χουριέτ (28 Ιουνίου 1998), όπου αναφέρεται ότι, «τον Απρίλιο του ίδιου έτους το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας έλαβε απόφαση ώστε να δοθεί νέα αντίληψη στα αναλυτικά προγράμματα μαθημάτων καθώς και στα βιβλία που περιέχουν θέματα του Ατατουρκισμού. Επίσης, συμφωνήθηκε, με την έγκριση του Τούρκου πτέραρχου Ιλχάν Κιλίτς, να περιοριστούν από 26 σε 11 τα βασικά μαθήματα που έχουν ως διδακτέα ύλη τον Ατατουρκισμό».

εισέρχεται στην τάξη, για να παρουσιάσει το μάθημα⁵²⁶. Αυτός, λοιπόν, ο άμεσος ή ο έμμεσος έλεγχος του στρατού στο σύνολο των προγραμμάτων της εθνικής παιδείας της Τουρκίας, οδηγεί και καθοδηγεί σε μια δημόσια ρητορική η οποία κυριαρχείται από αλαζονεία. Συνεπώς, ο αλαζονικός λόγος κυρίως στα εθνικά θέματα, *«θεωρείται στείρος, ανούσιος, καθώς προβάλλει μια διδακτική στάση παντογνώστη που υπαγορεύει κάθε λεπτομέρεια»*⁵²⁷ και ο οποίος είναι ανθεκτικός στη διάρκεια και στο χρόνο.

Ο συγκεκριμένος λόγος ή η λογική αντίληψη πηγάζει από την συνειδητοποίηση της γραφειοκρατικής ηγεσίας του στρατού ως *«Ιδρυτού της Δημοκρατίας»* να ορίζει και να θέτει τα όρια στον πολιτικό πολιτισμό, στην κουλτούρα, στον εθνικό πολιτισμό και να κατέχει την κυρίαρχη θέση στην τουρκική κοινωνία, ενώ να χαρακτηρίζει εχθρούς εκείνους που υπερβαίνουν αυτά τα όρια. Επομένως, η κεμαλική ιδεολογία πρόσφερε στο στρατιωτικό κατεστημένο, τουλάχιστον στις πρώτες δεκαετίες της Τουρκικής Δημοκρατίας, τη νομιμοποίηση και τη δυνατότητα να επεμβαίνει σε κάθε τι που θεωρούσε ή χαρακτήριζε *«οπισθοδρομικό»* και *«ενάντιο στον εκσυγχρονισμό»* και παράλληλα στηριζόταν στην παράδοση και τη θρησκεία⁵²⁸.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την ιδεολογία της πολιτικής του Κεμαλισμού ή Ατατουρκισμού, που υιοθετήθηκε από τα ανώτερα στελέχη των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, για να έχουν λόγο ύπαρξης, διάρκειας και κυριαρχίας, θα έπρεπε κάθε φορά να επινοούν και να εφευρίσκουν τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς εχθρούς, από τους οποίους είναι περικυκλωμένη η χώρα. Ως εσωτερικοί κίνδυνοι που απειλούσαν με διάλυση το τουρκικό κράτος, θεωρήθηκαν, κατά καιρούς, η θρησκεία, οι εθνικές μειονότητες, οι ταξικές αντιλήψεις, *«ως στοιχεία επιμέρους κοινωνικών ομαδοποιήσεων με αντίστοιχη εσωτερική αλληλεγγύη»*⁵²⁹. Πράγματι, στην περίπτωση των κοινωνικο-οικονομικών τάξεων, οι οποίες θεωρούνται φορείς του εκσυγχρονισμού, υπονομεύονται από άλλον φορέα του εκσυγχρονισμού, τον στρατό, αφού ταυτίζονται *«είτε με αντι-εκσυγχρονιστικά ρεύματα και δυνάμεις με τα οποία κατηγορούνται ότι συμμαχούν (στην περίπτωση της αστικής τάξης), είτε*

⁵²⁶ Μαρτυρία του γράφοντος, ο οποίος διδάχτηκε το συγκεκριμένο μάθημα στο λυκειακό τμήμα της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης στην Κωνσταντινούπολη όπου και σπούδασε. Βλέπε επίσης, Αλτινιάτ Αϊσεγκιούλ, «Η στρατιωτικοποίηση της εκπαίδευσης.....», οπ. ανωτ., σελ. 180.

⁵²⁷ Μπορά Τανύλ, «Στρατός και Εθνικισμός», οπ. ανωτ., σελ. 164 – 165.

⁵²⁸ Λατσίνερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλιταρισμός I.....», οπ. ανωτ., σελ. 42. Επίσης, Τζιζρέ Ουμίτ, «Κυρίαρχη ιδεολογία.....», οπ. ανωτ., σελ. 132. Επίσης, Ντεμρέλ Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 361. Επίσης, Heper Metin, «Türkiye' de Devlet», οπ. ανωτ., σελ. 150.

⁵²⁹ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 152 – 153.

με τον δυνητικό εσωτερικό εχθρό, που θεωρείται ότι συνεργάζεται με εξωτερικές δυνάμεις (στην περίπτωση της εργατικής τάξης και των σοσιαλιστικών ρευμάτων)»⁵³⁰.

Όσον αφορά τις εξωτερικές εστίες απειλής, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, προσδιορίζονταν η Ελλάδα⁵³¹, στα δυτικά σύνορα της Τουρκίας, ενώ στα ανατολικά η Σοβιετική Ένωση⁵³². Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι πολέμοι της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας άλλαξαν και το 1992 ως βασική εστία απειλής καθορίστηκε ο κουρδικός εθνικισμός και η κουρδική τρομοκρατία⁵³³. Από τις 29 Απριλίου 1997 το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (Milli Güvenlik Kurulu – Μιλλί Γκιουβενλικ Κουρουλού) τροποποίησε την αντίληψη περί εθνικής ασφάλειας και ανέδειξε σε πρωταρχική απειλή τη «θηρσκευτική αντίδραση»⁵³⁴.

Σε τελευταία ανάλυση, οι στρατιωτικές επεμβάσεις στην πολιτική θεωρούνται από τους πραξικοπηματίες ότι εκτελούν «εθνική αποστολή»⁵³⁵, ή πραγματοποιούνται στο όνομα της αποστολής για την «σωτηρία της πατρίδας»⁵³⁶. Ένα είναι σίγουρο, πως η μορφή έκφρασης

⁵³⁰ Λατσίβερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλитарισμός I.....», οπ. ανωτ., σελ. 38. Αυτή η αντίληψη της δήθεν συνεργασίας των εσωτερικών εχθρών με τους εξωτερικούς κυριαρχούσε κυρίως στα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και στις πρώτες δεκαετίες της Τουρκικής Δημοκρατίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσαν οι μη μουσουλμανικές μειονότητες, οι οποίες θεωρούνταν ότι λειτουργούσαν σε συνεργασία με τους δυτικούς εις βάρος των Τούρκων, γι' αυτό και έπρεπε, σύμφωνα με την γραφειοκρατική ελίτ, να εξοντωθούν.

⁵³¹ Ακόμη και σήμερα η Ελλάδα θεωρείται ο κυριότερος εχθρός της Τουρκίας. Κινητήριο μοχλό της ελληνικής επεκτατικής πολιτικής, οι Τούρκοι θεωρούν τη Μεγάλη Ιδέα. Η άποψη αυτή καταγράφεται στα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια, ότι η Ελλάδα διατηρεί ακόμη άσβεστη τη φλόγα του αλτρωτισμού και πως έχει βλέψει στην Κωνσταντινούπολη και τα δυτικά μικρασιατικά παράλια. Στο σχολικό εγχειρίδιο του Λυκείου «Γνώσεις Εθνικής Ασφάλειας» (έκδοση 2004 – 2005), σελ. 92 σημειώνονται τα εξής σχετικά: «Πίσω απ' αυτές τις ενέργειες και τις συμπεριφορές της Ελλάδας από το παρελθόν έως σήμερα υποβόσκει η Μεγάλη Ιδέα – ο Πανελληνισμός όπως ονομάζεται το Ελληνικό Εθνικό Δόγμα. Η λέξη «Megalos» σημαίνει Μεγάλη, ενώ «Idea» σημαίνει «ιδέα, δόγμα». Είναι η ιδέα της Ελλάδας να αναβιώσει το Ελληνικό Κράτος. Τα θεμέλια της Μεγάλης Ιδέας βασίζονται στο «Ελληνικό Σχέδιο» που κατέστρωσαν η Τσαρίνα της Ρωσίας Αικατερίνη η Β' και ο αυτοκράτορας της Αυστρίας Ιωσήφ ο Β'. Όσον αφορά το πρόγραμμα και τους στόχους: η Φιλική Εταιρεία και το πρόγραμμα του Βενιζέλου για τη Μεγάλη Ελλάδα. Έτσι, η Κωνσταντινούπολη ως πρωτεύουσα, η Κρήτη, η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, τα νησιά του Αιγαίου, η δυτική Μ. Ασία, η Προποντίδα και τα περίξ αυτής, η Κύπρος, η Τραπεζούντα και τα περίξ αυτής, είναι το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας για τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον αγώνα έως την κατάκτηση αυτών των εδαφών».

⁵³² Σύμφωνα με την άποψη του Τούρκου συγγραφέα Τανβίλ Μπιντά, «η πρωταρχική φιγούρα του εχθρού, για το δόγμα του ατατουρκικού εθνικισμού με το οποίο ταυτίζεται ο στρατός, ήταν ο κομμουνισμός. Ο συνδυασμός αντικομμουνισμού και εθνικισμού αποτέλεσε τη βάση της ιδεολογικής σύμπτωσης του στρατού με τα δεξιά και εθνικιστικά – συντηρητικά πολιτικά ρεύματα». Βλέπε στο άρθρο του Μπιντά Τανβίλ, «Στρατός και Εθνικισμός», οπ. ανωτ., σελ. 172.

⁵³³ Ουζγκέλ Ιλχάν, «Ο ρόλος του στρατού στην εξωτερική πολιτική», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 312.

⁵³⁴ Τζιζρέ Ουμίτ, «Κυρίαρχη ιδεολογία.....», οπ. ανωτ., σελ. 157.

⁵³⁵ Heper Metin, «Türkiye' de Devlet,» οπ. ανωτ., σελ. 151.

⁵³⁶ Με ευσύννοτο και ανάγλυφο τρόπο ο Τούρκος συγγραφέας Τανβίλ Μπιντά περιγράφει τα δύο σκληρά στρατιωτικά καθεστώτα (1960 και 1980) που επιβλήθηκαν στο όνομα της «σωτηρίας της πατρίδας» ως εξής: «Το πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου 1960 συνιστά ένα σημαντικό στάδιο. [...] Ο ηγέτης της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας, στρατηγός Τζεμάλ Γκιουρσέλ, περιέγραψε ως εξής τον στόχο της επέμβασης: “η σωτηρία της χώρας από τα χέρια άπληστων πολιτικών που ήθελαν να τη σύρουν στην κρίση και την καταστροφή (...), η σωτηρία της εθνικής ύπαρξης που κινδύνευε”. Το πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 έχει κι

της επίσημης ιδεολογίας έχει διαμορφωθεί μέσα στο χρόνο. Η διαπίστωση αυτή ανήκει σε ένα σημαντικό πρόσωπο της τουρκικής πολιτικής ζωής της Τουρκίας, τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ. Ο Ντεμιρέλ το 1980 σε συνέντευξη είχε πει τα εξής: «*Σε διάστημα δέκα χρόνων, ένα ζήτημα που τη μια φορά θεωρείται αιτία [στρατιωτικής] επανάστασης, την άλλη μπορεί να έχει εντελώς διαφορετική σημασία και χροιά. (... ..). Το 1960 (... ..) είναι εναντίον της ισχυρής διακυβέρνησης. Το πραξικόπημα του 1980 επιζητεί την ισχυρή διακυβέρνηση. Το 1971 είναι μεταρρυθμιστικό (... ..)*»⁵³⁷.

Με αφετηρία, λοιπόν, τις ανωτέρω απόψεις, οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις καλούνται να προασπίσουν ορισμένες άγιες αρχές, αναλλοίωτες και απαρέγκλιτες, όπως η αρχή της κρατικής εξουσίας (ότι «η κυριαρχία δίχως όρους και προϋποθέσεις ανήκει στον λαό» (Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir – Εγκεμενλίκ Καγιτσίζ Σαρτσίζ Μίλλετίντιρ), η αρχή της ενότητας της χώρας, ότι «η χώρα είναι ακέραη και δεν διαμελίζεται» (Vatan bir bütündür parçalanamaz – Βατάν μπιρ μπουτούντουρ παρτσαλανάμαζ) και η αρχή της εκκοσμίκευσης, ότι «η θρησκεία είναι ένα θέμα ατομικής συνείδησης» (Din bir vicdan meselesidir – Ντιν μπιρ βιτζνάν μεσελεσίντιρ). Επομένως, οι αρχές του Κεμαλισμού ή Ατατουρκισμού έχοντας ενσωματωθεί στο Σύνταγμα, η στρατιωτική ηγεσία ανέλαβε τον ρόλο του αυτόκλητου προστάτη και θεματοφύλακα της Τουρκικής Δημοκρατίας. Αυτή η εθνική αποστολή του στρατού ξεκινά από τα πρώτα χρόνια της θητείας των Τούρκων αξιωματικών καριέρας, οι οποίοι διδάσκονται και μαθαίνουν πώς να διαφυλάττουν τις δημοκρατικές αρχές που είναι συνυφασμένες με τις κεμαλικές. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι «για έναν Τούρκο αξιωματικό, ο Κεμαλισμός δεν ταυτίζεται με συγκεκριμένα άτομα, αλλά αποτελεί ένα σύστημα αξιών το οποίο πρέπει να διαφυλάξει»⁵³⁸.

Όσον αφορά τις αιτίες που πρόβαλαν οι στρατιγωί για να δικαιολογήσουν το πραξικόπημα αναλύονται ως ακολούθως: Κατ' αρχάς, αιτία για τη στρατιωτική επέμβαση του 1960 ήταν η αποτροπή του κινδύνου που διέτρεχε η εκκοσμικευμένη εξουσία, ενώ η τάση προς ένα μονοκομματικό αυταρχισμό που έδειχνε το Δημοκρατικό Κόμμα εκείνη την περίοδο, δημιούργησε σοβαρούς κινδύνους κοινωνικο-οικονομικής διάλυσης⁵³⁹. Επίσης, για

αυτό στόχο να “εξασφαλίσει την εθνική ενότητα και σύμνοια”, ενώ η πηγή αυτής της αρμοδιότητας πηγάζει από το – περιβόητο – άρθρο 34 του Εσωτερικού κανονισμού Υπηρεσίας του Στρατού, που αναθέτει στον στρατό το καθήκον “να επαγρυπνά και να προστατεύει την τουρκική πατρίδα και την Τουρκική Δημοκρατία που βασιίζεται στο Σύνταγμα». Βλέπε, Μπορά Τανίλ, «Στρατός και Εθνικισμός», οπ. ανωτ., σελ. 168 – 169.

⁵³⁷ Τζιζρέ Οσμίτ, «Κυρίαρχη ιδεολογία.....», οπ. ανωτ., σελ. 132.

⁵³⁸ Ντεμιρέλ Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 366.

⁵³⁹ Εκείνο όμως που δεν εξηγείται στη συγκεκριμένη περίπτωση κατά την οποία, συμπεριλαμβανομένου και του Προέδρου της Δημοκρατίας, υπήρξε διακυβέρνηση της χώρας δίχως την συμμετοχή στρατιωτικού παράγοντα. Άρα, μία από τις αιτίες της επέμβασης των στρατιωτών, ίσως να ήταν η συνειδητοποίηση υποχώρησης της επιρροής του στρατού σε δεύτερη μοίρα και η εξώθησή του από την έννοια της κυριαρχίας. Γι' αυτό και το πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου 1960 θεωρείται από τους Τούρκους ιστορικούς αναλτές ότι αποτέλεσε κομβικό

την στρατιωτική επέμβαση του 1971 αιτία υπήρξε, σύμφωνα πάντα με τους στρατηγούς, αρχικά οι ιδεολογικές αποκλίσεις οι οποίες εξελίχθηκαν σε έναν μόνιμο ένοπλο αγώνα σύγκρουσης μεταξύ αριστερών και δεξιών παρατάξεων, με συνέπεια να απειλείται η εθνική ενότητα και η εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Όσον αφορά, το πραξικόπημα του 1980 ο στρατηγός Κενάν Εβρέν και οι αξιωματικοί του επενέβησαν για τρίτη φορά και διέλυσαν την πολιτική κυβέρνηση, επειδή έπρεπε να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο διαμελισμού της Τουρκίας από την εθνική εξέγερση των Κούρδων ανταρτών του ΠΚΚ και από την άνοδο και εξάπλωση της επιρροής του πολιτικού Ισλάμ. Αυτή η τελευταία απειλή θεωρήθηκε, από την στρατιωτική ελίτ, ότι υπονομεύει την εσωτερική ενότητα της Τουρκίας με αποτέλεσμα να επέλθη το 1997 η σύγκρουση ανάμεσα στον στρατό και την κυβέρνηση ενότητας του Ερμπακάν, την παραίτηση του ισλαμιστή ηγέτη από την πρωθυπουργία και την διάλυση του κυβερνητικού συνασπισμού.⁵⁴⁰

Σε τούτο το σημείο, αξίζει να γίνει αναφορά στον χαρακτήρα της σχέσης ανάμεσα στο στρατιωτικό και πολιτικό πεδίο. Έχει τονιστεί επανειλημμένα, πως ο στρατός, ως ιδρυτικός φορέας της Τουρκικής Δημοκρατίας, αναμειγνύεται στην πολιτική δίχως περιορισμούς και απαγορεύσεις. Είναι επίσης γνωστό, ότι κύριοι παράγοντες της «*Επανάστασης των Νέοτουρκων*» ήταν στρατιωτικά στελέχη, τα οποία πρωτοστάτησαν στην μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο νέο τουρκικό κράτος. Επιπλέον, στρατηγοί ήταν εκείνοι που κυβέρνησαν τα πρώτα τριάντα χρόνια την Τουρκία, οι οποίοι ταυτίστηκαν με το κόμμα (Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα) και την κυβέρνηση.

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης Μεντερές (1950 – 1960) και εξής, η πολιτική αποδεσμεύτηκε από τον στρατό, με αποτέλεσμα η ηγεσία του δευτέρου να κρατάει, μέχρι σήμερα, αποστάσεις, αλλά και μία διαφαινόμενη καχυποψία ή ορθότερα αμφιβολία για την ικανότητα των πολιτικών αρχηγών που καλούνται να κυβερνήσουν την Τουρκία. Έτσι, η εικόνα που παρουσιάζεται από το 1960 και εξής, επιτρέπει στους μελετητές να μιλούν για μία σχέση υποταγής των πολιτικών δυνάμεων έναντι των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Η επανειλημμένη χρήση ένοπλης βίας και επίδειξης ισχύος, από την μια μεριά οικοδόμησαν την ανωτερότητα, την κυρίαρχη θέση, την αυτονομία του στρατού μέσα στην κοινωνία, από την άλλη, όμως, δημιούργησαν ένα φοβικό σύνδρομο σε όλους τους πολιτικούς θεσμούς.

Είναι χαρακτηριστικό, ότι στην Τουρκία «*οι πολιτικές δυνάμεις, στο Κοινοβούλιο, στην κυβέρνηση, στα ΜΜΕ ή στην καθημερινή ζωή, δεν αμφισβητούν, δεν ζητούν λογαριασμό*

σημείο, καθώς ο στρατός άρχισε να παίζει έναν ουσιαστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας. Βλέπε, Çavdar Tevfik, «*Türkiye' nin Demokrasi Tarihi.....*», οπ. ανωτ., σελ. 108.

⁵⁴⁰ Heper Metin, «*Τουρκία: Το πολιτικό σύστημα.....*», οπ. ανωτ., σελ. 35.

για τις ενέργειες και τη θέση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Η θέση και οι πράξεις των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων γίνονται απλώς αντικείμενο σιωπηλών παραπόνων στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής, χωρίς ποτέ να ξεπερνιέται αυτό το όριο»⁵⁴¹. Αυτό το όριο που χάραζαν οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, υποτίθεται ότι κατάφεραν να το υπερβούν τρία κόμματα στην πολιτική ιστορία του πολυκομματισμού στην Τουρκία που έχουν και ισλαμική διάσταση: το Δημοκρατικό Κόμμα (1950 – 1960), το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας (1983 – 1993), το Κόμμα Ευημερίας (1996 – 1997). Παρόμοια προσπάθεια καταβάλλει σήμερα και το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ, 2002 – έως σήμερα).

Επομένως, όταν τίθεται θέμα ορίων ή πλαισίων στο πολιτικό σύστημα μιας χώρας, αυτόματα σημαίνει και κατάργηση των φυσικών και δημοκρατικών κανόνων αλλά και δικαιωμάτων και ελευθερίας των πολιτών. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η σχετική επισήμανση της συγγραφέως Ουμίτ Τζιζρέ: «Όλα τα πολιτικά κόμματα είναι αναγκασμένα, καθ' όλη τη διάρκεια του βίου τους, να λαμβάνουν υπόψη τους τον παράγοντα «στρατό» που επηρεάζει βαθιά τη στάση, τη στρατηγική και την ιδεολογία τους. (... ..). Καμία πολιτική ομάδα δεν έχει καταφέρει να εξουδετερώσει την ικανότητα των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων να επαναπροσδιορίζουν την κυρίαρχη ιδεολογία με στόχο τη διασφάλιση της συνέχειας του κράτους, κι έτσι να παρεμβαίνουν στην εξουσία. Η στρατιωτική γραφειοκρατία, έπειτα από κάθε επέμβαση, ελέγχει εξολοκλήρου τις δομές και τις προϋποθέσεις της μετάβασης στη δημοκρατία, υποθηκεύοντας το μέλλον ενός μη στρατιωτικού καθεστώτος»⁵⁴².

Οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις θεωρούν ότι το πραξικόπημα είναι μία μέθοδος για την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας⁵⁴³. Επομένως, ένας τρόπος για την μετάβαση στη δημοκρατία και την ομαλή λειτουργία του πολιτικού συστήματος, είναι η προσαρμογή του Σύνταγματος στα μέτρα και στα σταθμά που εξυπηρετούν αποκλειστικά και μόνο το στρατό. Είναι απαραίτητο να επισημανθεί εδώ, ότι από το 1924 έως και το 1980 οι στρατηγοί είναι εκείνοι που συνέταξαν και αναθεώρησαν το Σύνταγμα. Πιο συγκεκριμένα, το Σύνταγμα του 1924 εφαρμόστηκε τόσο από το μονοκομματικό όσο και από το πολυκομματικό σύστημα. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν δύο αναθεωρήσεις από τα στρατιωτικά καθεστώτα του 1960 και του 1980 προκειμένου να επικαιροποιηθεί και να καταστεί λειτουργικό στις υφιστάμενες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, αλλά και να προσφέρει ασυλία στη μεταδικτατορική εποχή σε όσους επιχείρησαν να επιβάλουν δικτατορικά καθεστώτα. Το πραξικόπημα του

⁵⁴¹ Ινσέλ Αχμέτ, «Οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις ως κοινωνική τάξη», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 64 – 65.

⁵⁴² Τζιζρέ Ουμίτ, «Κυρίαρχη ιδεολογία.....», οπ. ανωτ., σελ. 142.

⁵⁴³ Ντεμρέλ Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 367.

1960 και η μετέπειτα ρύθμιση της θεσμικής παρέμβασης της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας (Milli Birlik Komitesi) στο Σύνταγμα, δεν αποτελούν μόνο ανατροπή, της κεμαλικής παράδοσης αλλά και ένα προηγούμενο για τις επόμενες στρατιωτικές επεμβάσεις⁵⁴⁴. Η κεμαλική παράδοση για την πολιτική ουδετερότητα των Ενόπλων Δυνάμεων καταργήθηκε από το Σύνταγμα του 1960, διατηρήθηκαν ωστόσο σε ισχύ οι διατάξεις που ανήγαγαν τις κεμαλικές αρχές σε συνταγματικές. Η αναθεώρηση του Συντάγματος από το στρατιωτικό καθεστώς του 1960 έθετε νέες προοπτικές στην πολιτική ζωή της χώρας: *«πρώτον, η παρέμβαση του στρατού που μέχρι εκείνη τη στιγμή αποκλείονταν, αποτελεί έκτοτε μόνιμο ενδεχόμενο, άρα απειλή για την άσκηση πολιτικής εκ μέρους των κυβερνώντων, συνεπώς σταθερός παράγοντας που εκ των πραγμάτων λαμβάνεται υπ' όψιν για τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις· δεύτερον, η παρέμβαση του στρατού λαμβάνει θεσμικό χαρακτήρα μέσω του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας»*⁵⁴⁵. Το πεδίο επιρροής του στρατού διευρύνεται επίσης με την ένταξη στο Σύνταγμα της στρατιωτικής δικαιοσύνης, και την απόκτηση καθεστώτος συνταγματικού θεσμού του Ανώτατου Στρατιωτικού Δικαστηρίου⁵⁴⁶.

Ακόμη και στη σύγχρονη εποχή, η Τουρκία που οφείλει να συμμορφωθεί στα κριτήρια που θέτει η Ευρώπη και που επιθυμεί να αρχίσει τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις σκοντάφτει μεταξύ άλλων στο γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ στρατιωτικής εξουσίας και πολιτειακής αποτελούν την όψη ενός ζητήματος που απασχολεί κατεξοχήν την Ευρωπαϊκή Ένωση και ορισμένους κύκλους των διανοουμένων. Ίσως να μην είναι καθόλου τυχαίο, που τα τέσσερα πραξικοπήματα μέσα σε μια πεντηκονταετία καθώς επίσης και η διαρκής παρέμβαση του στρατού στα πολιτικά ζητήματα, υποχρέωσαν έναν Άγγλο δημοσιογράφο να γράψει: *«Η Τουρκική Δημοκρατία ασθενεί, είναι μία δημοκρατία πραξικοπημάτων»*⁵⁴⁷. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα όσα εξετέθησαν ανωτέρω, επιβάλλεται να γίνει ξεχωριστός λόγος παρακάτω για τις αιτιολογήσεις των στρατιωτικών επεμβάσεων.

⁵⁴⁴ Cavdar Tevfik, «Türkiye' nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 101.

⁵⁴⁵ Φουντεδάκι Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 186 – 187. Για την ενεργό συμμετοχή του στρατού στην εκτελεστική εξουσία, ο Τούρκος μελετητής Ουμίτ Καρντάς σημειώνει τα ακόλουθα: «Στη συνταγματική πορεία της Τουρκίας, η στρατιωτική εξουσία άρχισε για πρώτη φορά να κάνει αισθητή την παρουσία της στο πολιτικό σύστημα, όσον αφορά το συνταγματικό επίπεδο, με το Σύνταγμα του 1961, που θεσπίστηκε μετά τη στρατιωτική επέμβαση του 1960. Μετά και τις στρατιωτικές επεμβάσεις του 1971 και του 1980, αυξάνοντας όλο και περισσότερο την επιρροή της στο συνταγματικό πεδίο, διέυρνε, τόσο στην περιοχή του ποινικού όσο και στην περιοχή του διοικητικού δικαίου, τον χώρο δικαιοδοσίας της. Χρησιμοποιώντας την εκτελεστική εξουσία με τρόπο δραστικότερο απ' ό, τι το υπουργικό συμβούλιο, εξουδετέρωσε τους πολιτικούς εκπροσώπους της, συρρικνώνοντας έτσι υπερβολικά και το πεδίο της πολιτικής». Βλέπε, Καρντάς Ουμίτ, «Ένα συνταγματικό πεδίο στρατιωτικής δικαιοδοσίας: Η ενεργός συμμετοχή του στρατού στην εκτελεστική εξουσία», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 295.

⁵⁴⁶ Καρντάς Ουμίτ, «Ένα συνταγματικό πεδίο.....», οπ. ανωτ., σελ. 295 – 296.

⁵⁴⁷ İnalçık Halil, «Tarihçilerin Kutbu.....», οπ. ανωτ., σελ. 174.

α-) Το πραξικόπημα του 1960

Το στρατιωτικό καθεστώς του 1960, ως πρώτη άμεση επέμβαση των στρατηγών και ανάμειξή τους στην πολιτική ζωή της Τουρκίας, παρουσιάζει μία ποικιλία απόψεων στην αιτιολόγηση του γεγονότος. Κατ' αρχήν, τα υψηλόβαθμα στελέχη του Δημοκρατικού Κόμματος και ιδιαίτερα ο ηγέτης του Αντνάν Μεντερές, εκφράζονταν στους πολιτικούς τους λόγους, εμμέσως πλην σαφώς, απαξιωτικά αναφερόμενοι στις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις. Επίσης, για τα θέματα του στρατού, η κυβέρνηση Μεντερές λάμβανε αποφάσεις δίχως να συμβουλευτεί την στρατιωτική ηγεσία με αποτέλεσμα η τελευταία να αισθάνεται παραγκωνισμένη και περιθωριοποιημένη⁵⁴⁸. Σε αυτόν τον τρόπο μείωσης, περιφρόνησης και ανυποληψίας προς τις Ένοπλες Δυνάμεις, θα πρέπει να προστεθεί η αδιαφορία και η αποφυγή της κυβέρνησης να συζητήσει τα οικονομικά ζητήματα του συνόλου σώματος του στρατού, του οποίου τα υψηλόβαθμα στελέχη έβλεπαν μέρα με τη μέρα ο βίος τους να γίνεται αβίωτος⁵⁴⁹. Την κατάσταση αυτή ήλθε να επιδεινώσει και το γεγονός, ότι εκείνο το χρονικό διάστημα, 1955 – 1957, είχαν αυξηθεί οι καταγγελίες για οικονομικά σκάνδαλα και διοικητικές ατασθαλίες των κυβερνητικών αξιωματούχων.

Επιπλέον, την ίδια περίοδο, παρατηρήθηκε ένα οικονομικό χάσμα ανάμεσα στις ραγδαία αναπτυσσόμενες πόλεις της Τουρκίας και την υπανάπτυκτη ύπαιθρο που καθόρισε, εν πολλοίς, την πολιτική ζωή της χώρας, κατά την πρώτη δεκαετία του πολυκομματισμού (1950 - 1960)⁵⁵⁰. Ακόμα, σύμφωνα με τον στρατό, ο Αντνάν Μεντερές (Adnan Menderes) και η κυβέρνησή του υπέσκαπτε σιγά – σιγά τις θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις του ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας και τις αναλλοίωτες αρχές του Κεμαλισμού, που προωθούσαν την εκκοσμίκευση⁵⁵¹. Κατά τη γνώμη πάντα της στρατιωτικής ηγεσίας της εποχής εκείνης, ο στρατός στήριξε όλες τις μεταρρυθμίσεις εκσυγχρονισμού του Κεμάλ Ατατούρκ και παρενέβη για να εγγυηθεί την διάρκεια και την ισχύ τους στο μέλλον. Γι' αυτό το λόγο, η ανάμειξη της θρησκείας στην πολιτική από τον Μεντερές βρήκε αντίθετους τους στρατηγούς, γιατί ενθάρρυνε την αναζωπύρωση της θρησκείας καθώς ήταν απαγορευμένη από το Σύνταγμα. Επιπρόσθετα, οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι καταδίκασαν την πολιτική που

⁵⁴⁸ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 81. Για την ίδια συμπεριφορά έναντι του στρατού είχε κατηγορηθεί αργότερα και ο πρόεδρος Τουγκούτ Οζάλ. Ο μεν Μεντερές ανετράπη από στρατιωτικό πραξικόπημα και απαγχονίστηκε, ο Οζάλ αντιμετώπισε μη ευδοθείσα δολοφονική απόπειρα και καρδιάπιν πέθανε αιφνίδια σύμφωνα με το επίσημο ανακοινωθέν από καρδιακή ανεπάρκεια.

⁵⁴⁹ Ahmad Feroz, «Demokrasi sürecinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 197 – 199.

⁵⁵⁰ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 89. Επίσης, Mardin Şerif, «Türkiye' de Toplum.....», οπ. ανωτ., σελ. 73.

⁵⁵¹ Şen Serdar, «Silahlı Kuvvetler ve Modernizm», İstanbul, Sarmal, 1996, σελ. 99. Επίσης, Τζιζρέ Ουμίτ, «Κυρίαρχη ιδεολογία.....», οπ. ανωτ., σελ. 143.

εργαλειοποιεί τη θρησκεία, την οπισθοδρόμηση, τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες, και εναντιώθηκαν σε κάθε μορφή ενέργειας που θα αποδυνάμωνε τον εθνικό χαρακτήρα του κράτους και θα ενθάρρυνε κάθε τάση προς τον Πανισλαμισμό⁵⁵². Τέλος, όσον αφορά την απόφαση του Ανώτατου Στρατιωτικού Δικαστηρίου, ανάμεσα στις κατηγορίες που απαγγέλθηκαν στους ηγέτες του Δημοκρατικού Κόμματος ήταν και οι παραβιάσεις του Συντάγματος. Η σχετική δικαστική ετυμηγορία βασίστηκε στο άρθρο 146 του ποινικού κώδικα, «*χαρακτηρίζοντας αδίκημα την προσπάθεια αλλαγής του τουρκικού Συντάγματος με τη βία ή τη φήμωση της Βουλής*»⁵⁵³.

Καθίσταται φανερό, λοιπόν, πως το 1960 ο στρατός επενέβη με βασικό γνώμονα την διαφύλαξη των συνταγματικών και δημοκρατικών παραδόσεων, έτσι όπως θεμελιώθηκαν από τον Κεμάλ Ατατούρκ και τον Ισμέτ Ινονού, οι οποίες είχαν καταστρατηγηθεί από τον Αντνάν Μεντερές. Μετά την στρατιωτική επέμβαση του 1960, ο ρόλος του στρατού στην αναπαραγωγή ιδεολογίας του τουρκικού εθνικισμού εισέρχεται σε νέα φάση κατά την οποία προωθείται ως επίσημη – εθνική ιδεολογία ο Ατατουρκισμός⁵⁵⁴. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα σχετικά γράφει ο Τούρκος ιστορικός Χαλίλ Ιναλτζίκ: «*Μετά το πραξικόπημα του 1960 και τη θέσπιση του Συντάγματος του 1961, άρχισε να γίνεται συνείδηση για την επανεξέταση του Ατατουρκισμού και των προβλημάτων της Τουρκίας. Κυρίως, ορισμένοι διανοούμενοι προσκείμενοι στο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, προσπάθησαν να ορίσουν την ουσία των θεμελιωδών αρχών του Ατατουρκισμού, να του εμφυσήσουν σύγχρονο πνεύμα, να του δώσουν νέα ψυχή και τέλος να εκφράσουν την άποψη ότι ο Ατατουρκισμός δεν αποτελεί δογματικό σύστημα που σχετίζεται με τον φανατισμό*»⁵⁵⁵.

β-) Το πραξικόπημα του 1971

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η κατάσταση στην Τουρκία ήταν εκρηκτική. Το εργατικό και φοιτητικό αντάρτικο πόλεων, οι κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, η αύξηση των επεισοδίων και συγκρούσεων εξαιτίας των κομματικών ανταγωνισμών για την ιδεολογική επικράτηση στον χώρο της πολιτικής, η παγκόσμια κατάσταση, δημιούργησαν ένα

⁵⁵² Ένας από τους ιθύνοντες και πρωτεργάτες του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1960 και αργότερα ηγέτης του ακροδεξιού Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης, ο Αλπαρσλάν Τουρκές ευθυγραμμιζόμενος με τις απόψεις του Ζιγιά Γκιοκάλπ είχε δηλώσει σχετικά: «Στα τουρκικά τεμνήη το Ιερό Κοράνι διαβάζεται στην τουρκική γλώσσα κι όχι στην αραβική». Βλέπε, Karpat H Kemal, «Türkiye’ de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 187.

⁵⁵³ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 323.

⁵⁵⁴ Μπορά Τανύλ, «Στρατός και Εθνικισμός», οπ. ανωτ., σελ. 170. Επίσης, Şen Serdar, «Silahlı Kuvvetler», οπ. ανωτ., σελ. 99. Σημειώνεται ότι ο Ατατουρκισμός δεν διαφέρει από τον Κεμαλισμό. Σχετικά βλέπε στη σελίδα 288 – 289 του παρόντος πονήματος.

⁵⁵⁵ İnalçık Halil, «Atatürk ve Atatürkçülük», οπ. ανωτ., σελ. 369.

επικίνδυνο σκηνικό. Στον αέρα αιωρούνταν μία αβεβαιότητα, διότι οι οικονομικές ελπίδες που είχαν γεννηθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, στις αρχές της επόμενης άρχισαν να μετατρέπονται σε φρούδες ελπίδες για το μεγαλύτερο μέρος της τουρκικής κοινωνίας.

Ειδικότερα, ενώ τη δεκαετία του 1960 το «οικονομικό και βιομηχανικό θαύμα» της Γερμανίας αποτελούσε σημαντική διέξοδο για τους Τούρκους εργαζόμενους μετανάστες, την δεκαετία του 1970 ωστόσο οι γερμανικές πόρτες έκλεισαν στα ξένα εργατικά χέρια, με αποτέλεσμα η ανεργία να τιναχτεί στο κατακόρυφο. Άλλες αιτίες αύξησης της ανεργίας αποδίδονται αφενός στην αδυναμία του εργατικού και εκπαιδευτικού τομέα να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας και αφετέρου στο τεράστιο δημογραφικό πρόβλημα με την ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Επιπλέον, οι υπεράριθμοι μαθητές και φοιτητές στα τμήματα των σχολείων και των πανεπιστημίων χρησίμευαν ως χώροι που μπορούσαν οι δεξιές ή οι αριστερές παρατάξεις να προσελκύσουν νέους οπαδούς. Αυτές οι ομάδες νεολαίας έπαιξαν ζωτικό ρόλο στην δημιουργία περιβάλλοντος αναρχίας και ανασφάλειας κι έγιναν αιτία στην στρατιωτική επέμβαση της 12^{ης} Μαρτίου 1971⁵⁵⁶.

Οι στρατηγοί ήταν ενήμεροι για την σχέση των αριστερών με τους ριζοσπάστες αξιωματικούς⁵⁵⁷. Όταν το 1970, 56 στρατηγοί και 516 συνταγματάρχες οδηγήθηκαν σε υποχρεωτική παραίτηση, τα τουρκικά ΜΜΕ μιλούσαν για κάθαρση στους κόλπους του στρατού. Εκείνη την εποχή διαφαινόταν μία σοβαρή πιθανότητα πραγματοποίησης ενός – δήθεν – «αριστερού κεμαλιστικού» στρατιωτικού πραξικοπήματος⁵⁵⁸. Κι ενώ η Αριστερά περίμενε το σοσιαλιστικό πραξικόπημα η περίοδος 1965 – 1971 έληξε βίαια με την δικτατορία της 12^{ης} Μαρτίου 1971.

Παρόλο το βαθύ τραύμα που υπέστη η Αριστερά μετά την αποτυχία της 12^{ης} Μαρτίου, το σοσιαλιστικό κίνημα στην Τουρκία βίωσε την πιο έντονη και δραστήρια εποχή

⁵⁵⁶ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 163.

⁵⁵⁷ Ο όρος αυτός αναλύεται με σαφήνεια από τον Τούρκο συγγραφέα Ομέρ Λατσίνερ: «Όσοι είναι εξοικειωμένοι με τους κώδικες της «θεωρητικής γλώσσας» της εποχής γνωρίζουν ότι αυτό που εννοείται με κάποιους όρους της, όπως «μικροαστικός ριζοσπαστισμός, επαναστατικότητα» και «συμμαχία με τους μικροαστούς», είναι ο στρατός, οι «αριστεροί κεμαλιστές» της στρατιωτικής – πολιτικής – γραφειοκρατικής ομάδας». Βλέπε, Λατσίνερ Ομέρ, «Στρατός και Σοσιαλισμός», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 336.

⁵⁵⁸ Την περίοδο πριν το 1971 σχεδιάζονταν και προετοιμαζόταν ένα πραξικόπημα από διάφορες πλευρές, που αποκτούσε ταχύτητα οπαδούς ανάμεσα στους αξιωματικούς και που θα εγκαθιστούσε ένα αριστερό κεμαλιστικό καθεστώς. «Οι ιδεολόγοι, οι οποίοι γνώριζαν και τη «σοσιαλιστική» θεωρία αυτών των πρωτοβουλιών, έκαναν λόγο για ένα στρατιωτικό πραξικόπημα που θα εφάρμοζε ένα «αριστερό κεμαλιστικό πρόγραμμα», ένα πρόγραμμα αναμφίβολα «ημισοσιαλιστικό», σύμφωνα με τον τρέχοντα ορισμό του «σοσιαλισμού». Θα ήταν ένα πραξικόπημα που θα οδηγούσε στην αποχώρηση της Τουρκίας από το ΝΑΤΟ, θα ακύρωνε τις διμερείς συμφωνίες με τις ΗΠΑ και θα κρατικοποιούσε τις τράπεζες, τις ασφάλειες και τη βαριά βιομηχανία». Βλέπε, Λατσίνερ Ομέρ, «Στρατός και Σοσιαλισμός», οπ. ανωτ., σελ. 341.

της ιστορίας του και φαινόταν σαν να μην υπήρχε κανένα σημάδι ενός τέτοιου τραύματος. Την περίοδο αυτή, που χαρακτηρίζεται από την ανάκαμψη του αριστερού κινήματος, περιγράφει ανάγλυφα ο Τούρκος συγγραφέας Ομέρ Λατσίνερ: «.....η κοινωνία της Τουρκίας ζούσε τη δεκαετία του 1970 την περίοδο της πιο μαζικής και έντονης πολιτικοποίησης της, προσανατολιζόμενη προς την «Αριστερά». Τα μοντέλα και οι στρατηγικές της επανάστασης που είχε παραγάγει η προ του 1970 γενιά, οι ορίζοντες και η νοοτροπία της οποίας είχαν διαμορφωθεί βάσει της προσδοκίας ενός «αριστερού» στρατιωτικού πραξικοπήματος, προσαρμόστηκαν στην πραγματικότητα αυτής της περιόδου εύκολα και χωρίς να αλλάξουν στο παραμικρό»⁵⁵⁹.

Στις αρχές του 1971 ένας μόνιμος αναβρασμός κυριαρχούσε στην τουρκική κοινωνία. Οι οπαδοί των αριστερών παρατάξεων επιδίονταν σε ληστείες τραπεζών, σε απαγωγές αμερικανικών στρατιωτών και σε επιθέσεις εναντίον αμερικανικών στόχων. Οι νεοφασίστες οπαδοί του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi), οι Γκρίζοι Λύκοι, είχαν ως στόχο τους καθηγητές πανεπιστημίων που ασκούσαν κριτική στην κυβέρνηση. Οι ισλαμιστές έγιναν επιθετικότεροι απορρίπτοντας τον Ατατούρκ και τις ιδέες του με αποτέλεσμα να προκαλούν εκνευρισμό στον στρατό.

Ένα μήνα νωρίτερα από την στρατιωτική επέμβαση, ο τότε Τούρκος γενικός επιτελάρχης με δηλώσεις του είχε προειδοποιήσει την κυβέρνηση Ντεμιρέλ ότι εάν δεν ομαλοποιηθεί η κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας θα αναγκαστούν οι Ένοπλες Δυνάμεις να λάβουν τα μέτρα τους. Ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού δήλωνε τα ακόλουθα: «Για να βρεθεί μια οριστική και μόνιμη λύση ενάντια στη βία που πηγάζει από τις ιδεολογικές συγκρούσεις και που ωθεί τη χώρα στο χείλος του γκρεμού, οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις υποχρεώνουν όλα τα όργανα του κράτους να δραστηριοποιηθούν ώστε η τουρκική κοινωνία να επιστρέψει στον δρόμο που χάραζαν οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις»⁵⁶⁰.

Στις 8 Μαρτίου 1971, αποδυναμωμένη η κυβέρνηση Ντεμιρέλ από την διάσπαση στο εσωτερικό του Κόμματος Δικαιοσύνης (από τις αποχωρήσεις βουλευτών), φαινόταν να έχει παραλύσει. Δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τη βία στα πανεπιστήμια και την εξάπλωση της αναρχίας στους δρόμους και το σπουδαιότερο αναδείχτηκε ανίκανη να προωθήσει με επιτυχία νομοθετικά μέτρα κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων στη βουλή⁵⁶¹. Ο στρατός σε στάση επιφυλακής, πρότεινε στον Ντεμιρέλ να παραιτηθεί. Κατά συνέπεια, στις 12 Μαρτίου η ηγεσία των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων υπέβαλε ένα τηλεγράφο στον

⁵⁵⁹ Λατσίνερ Ομέρ, «Στρατός και Σοσιαλισμός», οπ. ανωτ., σελ. 336.

⁵⁶⁰ Heper Metin, «Türkiye' de Devlet.....», οπ. ανωτ., σελ. 170 – 171.

⁵⁶¹ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 334.

Πρόεδρο της Δημοκρατίας Τζεβντέτ Σουνάι (Cevdet Sunay)⁵⁶² και στο προεδρείο της Εθνοσυνέλευσης, στο οποίο περιγραφόταν η αλγεινή θέση στην οποία είχε περιέλθει η Τουρκία και ζητούνταν ο σχηματισμός ισχυρής και αξιόπιστης κυβέρνησης από πολιτικούς ευρείας αποδοχής, ικανής να εφαρμόσει τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις. Τότε, ο Ντεμιρέλ παραιτήθηκε και παρέδωσε τα ηνία σε μία κυβέρνηση τεχνοκρατών υπό την προεδρία του Νιχάτ Ερίμ η οποία είχε ως αποστολή την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων σύμφωνα με το όραμα του Ατατούρκ. Η κυβέρνηση που εγκαθιδρύθηκε επέβαλε ένα καθεστώς εξαιρετικά καταπιεστικό και, έχοντας την υποστήριξη του στρατού, προώθησε αντιδημοκρατικά μέτρα⁵⁶³.

Το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον που διαμορφώθηκε μετά την στρατιωτική επέμβαση της 12^{ης} Μαρτίου 1971 καθιέρωσε τον στρατιωτικό παράγοντα ως τον ανώτατο διατητή μεταξύ πολιτικών κομμάτων και κοινωνικών ομάδων⁵⁶⁴.

γ-) Το πραξικόπημα του 1980

Το πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 επήλθε ως φυσικό επακόλουθο της ολόενα και εξαπλούμενης άναρχης κατάστασης, της ένοπλης σύγκρουσης των κομματικών παρατάξεων, της ταχείας αυξανόμενης επιρροής του ισλαμιστικού Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) στα πλατιά λαϊκά στρώματα, και τέλος της διαρκώς επιδεινούμενης κατάστασης σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, η στρατιωτική επέμβαση του 1980 εκδηλώθηκε ως αποτέλεσμα της ανικανότητας του Κόμματος Δικαιοσύνης (Adalet Partisi) με ηγέτη τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ να περιορίσει τις συνεχόμενες στην ένταση και αυξανόμενες στην βιαιότητα κομματικές αντιπαλότητες και τρομοκρατικές ενέργειες ανάμεσα στους αριστερούς και δεξιούς οπαδούς, να πατάξει την εθνική αφύπνιση και αποσχιστική δράση των Κούρδων αυτονομιστών, και τέλος, να ανακόψει και να μειώσει τον πληθωρισμό που κυμαινόταν πάνω από το 100% την εποχή εκείνη.

Επίσης, σημαντική παράμετρος θεωρείται το γεγονός, ότι οι ηγέτες των δύο μεγάλων κομμάτων, Ντεμιρέλ και Ετζεβίτ, παρ' όλες τις προειδοποιήσεις και εκκλήσεις των στρατηγών να εγκαταλείψουν τους προσωπικούς εγωισμούς και τις κομματικές διαφορές και να σχηματίσουν κυβέρνηση εθνικού συνασπισμού, ώστε η χώρα να αποφύγει την κοινωνική

⁵⁶² Ο Τζεβντέτ Σουνάι υπήρξε στρατηγός και γενικός επιτελάρχης του τουρκικού στρατού.

⁵⁶³ Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 164 – 165. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 134 – 135.

⁵⁶⁴ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 106 – 107.

κατάρρευση και την οικονομική καταβάρθρωση, δεν απέδωσαν⁵⁶⁵. Μέσα σ' αυτό το θολό τοπίο, θα πρέπει να προστεθούν και οι ενέργειες του ηγέτη του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας Νετζμετίν Ερμπακάν, να διοργανώσει ανοιχτές διαδηλώσεις στις οποίες με συνθήματα διατρανώθηκε η ανάγκη επιστροφής στον ιερό νόμο σαρία (şeriat) και στην ισλαμική παράδοση. Αυτή η στάση του ισλαμιστικού κόμματος αποτέλεσε την κορυφή του παγόβουνου για την στρατιωτική επέμβαση του 1980⁵⁶⁶, που είναι το τρίτο από το 1960. Κάθε δεκαετία και πραξικόπημα (1960, 1970, 1980).

Εν τω μεταξύ, η κοινωνία είχε αποπολιτικοποιηθεί, καθώς βρισκόταν ανάμεσα στους δύο πόλους σύγκρουσης, κι επιπλέον οι πολίτες αγανακτισμένοι, οργισμένοι και κυρίως φοβισμένοι, καθώς στις καθημερινές τους εξόδους ελλόχευε ο κίνδυνος να γίνουν στόχος από αδέσποτες σφαίρες στο δρόμο⁵⁶⁷. Αυτή ακριβώς τη χρονική στιγμή περίμενε η στρατιωτική – γραφειοκρατική ελίτ για να πραγματοποιήσει το πραξικόπημα, με το οποίο και κατάφερε να εξουδετερώσει όλες τις πολιτικές δυνάμεις και τα ρεύματα που της εναντιώνονταν, χωρίς καν να χρειαστεί κάποιο πρόσχημα⁵⁶⁸.

Σύμφωνα με παρατηρητές ή ερευνητές, το πραξικόπημα του 1980 αποτελεί συνέχεια και ολοκλήρωση του πραξικοπήματος της 12^{ης} Μαρτίου 1971. Υπ' αυτήν την έννοια, οι στρατηγοί του 1971 προσπάθησαν να αναθεωρήσουν το Σύνταγμα, όμως παρέδωσαν την εξουσία στα χέρια των πολιτικών κομμάτων και ηγετών που υπήρξαν οι αίτιοι της στρατιωτικής επέμβασης. Από την άλλη, η δικτατορία του στρατηγού και γενικού επιτελάρχη Κενάν Εβρέν το 1980 ανέστειλε τη λειτουργία όλων ανεξαιρέτως των κομμάτων, καθώς επίσης την διάλυση του Κοινοβουλίου και της Γερουσίας. Παράλληλα, προχώρησε στη σύλληψη και προφυλάκιση των πολιτικών αρχηγών των κομμάτων και των ανώτερων στελεχών όλων των οργανώσεων νεολαίας⁵⁶⁹. Χαρακτηριστικό, επίσης, σημείο αποτελεί το γεγονός, ότι ο στρατός εναντιώθηκε με όλο το πολιτικό φάσμα, καθώς έδρασε και προχώρησε σε συλλήψεις ατόμων ανεξαρτήτως των πολιτικών ή κομματικών τους πεποιθήσεων⁵⁷⁰.

Στην προκήρυξή του το στρατιωτικό καθεστώς νομιμοποίησε την επέμβασή του, γιατί θεώρησε καθήκον των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων με βάση τον Εσωτερικό Κανονισμό (İç Hizmet Kanunu – İç Χιζμέτ Κανουνού) να προστατεύσουν την Δημοκρατία και να επαναφέρουν την ιδεολογία του Ατατουρκισμού στη θέση που της αρμόζει μέσα στην

⁵⁶⁵ Heper Metin, «Türkiye' de Devlet.....», οπ. ανωτ., σελ. 215.

⁵⁶⁶ Karpat H Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 274.

⁵⁶⁷ Ortaylı İlber, «Kırk ambar.....», οπ. ανωτ., 31.

⁵⁶⁸ Λατσίνερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλитарισμός I.....», οπ. ανωτ., σελ. 43 – 44.

⁵⁶⁹ Çavdar Tevfik, «Türkiye' nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 263 – 264. Επίσης, Ortaylı İlber, «Kırk ambar.....», οπ. ανωτ., 32.

⁵⁷⁰ Ντεμιρέλ Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 369. Επίσης, Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 190.

κοινωνία. Ο όρος – κλειδί στην προκήρυξη ήταν η «*Εθνική Ενότητα και Συνοχή*» (Milli Birlik ve Beraberlik – Μιλλί Μπιρλίκ βε Μπεραμπερλίκ) που επρόκειτο να παραμείνει για το στράτευμα η θεμελιώδης πολιτική έννοια κατά τη δεκαετία του 1980 και του 1990⁵⁷¹. Η προκήρυξη μεταξύ άλλων περιλάμβανε τα εξής: «..... ο στρατός ανέλαβε την εξουσία με σκοπό να διαφυλάξει την ακεραιότητα της χώρας, την εθνική ενότητα και συνοχή, να εμποδίσει τις εσωτερικές συγκρούσεις, να αποκαταστήσει την κρατική εξουσία και να καταστείλει όλα τα στοιχεία που εμποδίζουν την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού συστήματος»⁵⁷².

Η δικτατορία του στρατηγού Κενάν Εβρέν επιδίωξε από την αρχή να φανεί πως δεν είχε καμία ομοιότητα με τις δύο προηγούμενες επεμβάσεις του 1960 και του 1971. Το κοινό, όμως στοιχείο, των τριών στρατιωτικών καθεστώτων ήταν ότι η νομιμοποίησή τους στηρίχθηκε στο όνομα του Ατατούρκ και των κεμαλικών ιδεών. Ο ίδιος ο δικτάτορας Εβρέν, ενάμιση μήνα μετά το πραξικόπημα εκφράστηκε ως εξής: «*Δήλωσα ότι οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις δεν θα αφήσουν σε καμία περίπτωση την Τουρκική Δημοκρατία που κληρονόμησαν από τον Ατατούρκ στους προδότες της πατρίδας*»⁵⁷³. Επίσης, ο ίδιος στρατηγός προγραμματίζε να ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων κομμάτων τα οποία θα είχαν ως ιδεολογία, πηγή έμπνευσης και μοντέλο τους τις ιδέες του Ατατουρκισμού⁵⁷⁴. Δεν είναι καθόλου τυχαίο που ο εμπνευστής του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, λίγους μήνες αργότερα, απαντώντας σε σχετική ερώτηση του ανταποκριτή του BBC δήλωσε τα εξής: «*Δεν θα σας μιλήσω για την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Αντί αυτού του όρου θα χρησιμοποιήσω τη φράση ανοικοδόμηση της δημοκρατίας. Με τον όρο αποκατάσταση της δημοκρατίας σημαίνει την επαναφορά στην προ της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 εποχή*»⁵⁷⁵. Αντίθετα, χαρακτηριστική είναι η διαπίστωση του Τούρκου θεωρητικού Ομέρ Λατσίνερ, καθώς ο ίδιος υποστηρίζει πως η στρατιωτική γραφειοκρατική ελίτ χρησιμοποιούσε έναν ατατουρκιστικό λόγο που παρέπεμπε σε μια αυταρχική ιδεολογία πειθαρχίας, δηλαδή ο πολίτης θα έπρεπε να επιδεικνύει υπακοή και αφοσίωση προς το κράτος⁵⁷⁶.

Επιπλέον, η στρατιωτική ηγεσία για να αντιμετωπίσει μία τυχόν αναζωπύρωση και επανενδυνάμωση της Αριστεράς στην Τουρκία, εφάρμοσε ένα μοντέλο νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής για την ανάκαμψη της οικονομίας. Από την συγκεκριμένη πολιτική

⁵⁷¹ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 358 και υποσημείωση 1.

⁵⁷² Karpat H Kemal, «Türkiye’ de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 279 – 280. Επίσης, Heper Metin, «Türkiye’ de Devlet.....», οπ. ανωτ., σελ. 224.

⁵⁷³ Heper Metin, «Türkiye’ de Devlet.....», οπ. ανωτ., σελ. 217.

⁵⁷⁴ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 281.

⁵⁷⁵ Heper Metin, «Türkiye’ de Devlet.....», οπ. ανωτ., σελ. 226 – 227. Επίσης, Kasaba Resat, «Eski ile yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm», στο «Türkiye’ de Modernleşme ve Ulusal Kimlik», (επιμ., S. Bozdoğan – R. Kasaba), İstanbul, Tarih Vakfı, 2005, σελ. 12.

⁵⁷⁶ Λατσίνερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλιταρισμός I.....», οπ. ανωτ., σελ. 43 – 44.

ωφελήθηκε κυρίως ο θρησκευόμενος πληθυσμός της Ανατολίας που έγινε αιτία να γεννηθεί το ισλαμιστικό Κόμμα Ευημερίας (Refah Partisi) και κατά συνέπεια να γνωρίσει μια εκλογική έκρηξη το κίνημα του πολιτικού Ισλάμ⁵⁷⁷.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί το γεγονός ότι μία από τις αιτίες επέμβασης του στρατού το 1980 ήταν η ενδυνάμωση της ισλαμιστικής παράταξης η οποία απαιτούσε την κατάργηση του εκκοσμικευμένου κράτους και την εγκαθίδρυση ενός κράτους που θα λειτουργούσε με τον ιερό νόμο του Κορανίου. Μετά το 1980 και το πραξικόπημα, ο στρατηγός Εβρέν εφάρμοσε την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» με σκοπό να θέσει την θρησκεία υπό τον έλεγχο του κράτους. Γι' αυτό και δεν πρέπει να εκπλήσσουν κανέναν που στις ομιλίες του για τον Ατατουρκισμό ο Εβρέν απάγγελλε παράλληλα χωρία από το Ιερό Κοράνιο⁵⁷⁸. Εν τω μεταξύ, στα πλαίσια της εφαρμογής της η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» έφερε στο προσκήνιο κι ένα ακόμη πρόβλημα: καθώς εξαπλώθηκε στο πολιτικο-ιδεολογικό πεδίο του συνιτικού Ισλάμ, αφύπνισε την θρησκευτική συνείδηση των Αλεβιδών, οι οποίοι ενώ έως πριν ήταν «φυσικός σύμμαχος» του εκκοσμικευμένου κεμαλικού κινήματος, έκτοτε οδηγήθηκαν στην περιχαράκωση γύρω από την ιδιαίτερη ταυτότητά τους⁵⁷⁹.

Από όσα προαναφέρθηκαν παραπάνω, καταδεικνύεται ότι η στρατιωτική επέμβαση του Εβρέν το 1980 αποτελεί τομή στην ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας. Το πραξικόπημα φαίνεται πως δεν εκδηλώθηκε τυχαία, αντίθετα είχε έναν στόχο, ένα σκοπό και πάνω απ' όλα έναν νέο ιδεολογικό προσανατολισμό, ο οποίος οδήγησε στο συμβιβασμό της κεμαλικής κοσμοκώτητας με την θρησκευτική παράδοση του Ισλάμ⁵⁸⁰. Οι βάσεις που τέθηκαν για τη νέα εποχή με την συμβολή του στρατιωτικού καθεστώτος, περιγράφονται ως εξής: «*Φαίνεται, λοιπόν, ότι το πραξικόπημα του 1980 είχε πολύ περισσότερο φιλόδοξους στόχους σε σχέση με τα δύο προηγούμενα: απέβλεπε όχι μόνο στη θέσπιση ενός νέου συνταγματικού πλαισίου, αλλά στην αναδιαμόρφωση εκ βάθρων, στην «κατασκευή» ενός νέου πολιτικού συστήματος με στόχο να αποφευχθούν στο μέλλον η κομματική, ιδεολογική και πολιτική πόλωση σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνίας*»⁵⁸¹. Τέλος, η στρατιωτική γραφειοκρατική ελίτ μετέστρεψε την πολιτική ζωή εκεί που στόχευε: ιδρύθηκαν νέα πολιτικά κόμματα και η χώρα, με απόφαση

⁵⁷⁷ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 282. Επίσης, İnalçık Halil, «Tarihçilerin Kutbu.....», οπ. ανωτ., σελ. 91.

⁵⁷⁸ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 62 – 63.

⁵⁷⁹ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 282.

⁵⁸⁰ Δεν είναι ότι μεταξύ 21 – 25 Φεβρουαρίου 1984 ο στρατηγός Κενάν Εβρέν, στρατιωτικός ηγέτης της Τουρκίας μετέβη στους ιερούς τόπους του Ισλάμ, Μέκκα και Μεδίνα, για προσκύνημα όπως επιτάσσει η ισλαμική λατρεία στους πιστούς, πράγμα πρωτοφανές από πάσης πλευράς για την κεμαλική Τουρκία, και διόρισε ως πρωθυπουργό τον οικονομολόγο Τουργκούτ Οζάλ συντηρητικό πολιτικό και ευλαβή μουσουλμάνο. Για την ημερομηνία της επίσκεψης του Κενάν Εβρέν στην Σαουδική Αραβία βλέπε στην επίσημη ιστοσελίδα του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών, <http://www.mfa.gov.tr> (τελευταία ενημέρωση 02 – 06 – 2010).

⁵⁸¹ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 191.

του Εβρέν να θέσει το νέο Σύνταγμα σε δημοψήφισμα, οδηγήθηκε το 1983 σε εκλογές. Όμως, πριν την διεξαγωγή των εκλογών, εξασφαλίστηκε από το Σύνταγμα η ασυλία των μελών του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας και ο στρατηγός Κενάν Εβρέν εκλέχτηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας⁵⁸².

δ-) Το πραξικόπημα του 1997

Την περίοδο πριν το 1996 είχε προκύψει μία πολιτική κρίση με αποτέλεσμα την διάλυση της μειοψηφικής κυβέρνησης συνασπισμού των κομμάτων του Ορθού Δρόμου (Doğru Yol Partisi) και του Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας (Anavatan Partisi). Έπειτα από μακρές διαβουλεύσεις, στις 29 Ιουνίου 1996 οι ηγέτες του Κόμματος Ευημερίας (Refah Partisi) του Νετζμετίν Ερμπακάν και του Ορθού Δρόμου της Τανσουό Τσιλέρ σχημάτισαν νέα κυβέρνηση. Από τις αρχές του 1997 η αντιπαράθεση εκκοσμικευμένων και ισλαμιστικών κύκλων καθόριζε καθολικά την πολιτική ζωή. Ο τότε πρωθυπουργός Ερμπακάν καλούνταν να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα, τόσο μέσα στο κόμμα με τις διαφωνίες του ριζοσπαστικού τμήματος της ισλαμιστικής πτέρυγας, όσο και έναντι του στρατού, ο οποίος ήδη είχε αρχίσει να διακατέχεται από κάποια καχυποψία.

Χαρακτηριστικά ήταν τα θέματα της επικαιρότητας που απασχολούσαν τον τουρκικό τύπο και την κοινωνία: όπως το ζήτημα της μαντίλας⁵⁸³, το πρόγραμμα οικοδόμησης ενός τεμένους στην πλατεία Τακσίμ (η πλατεία βρίσκεται στην αρχή της λεωφόρου του Πέραν) καθώς και η οργάνωση των ωρών εργασίας σε σχέση με τη βραδινή διακοπή της νηστείας κατά την περίοδο του Ραμαζανιού. Ο στρατιωτικός μηχανισμός τέθηκε σε επιφυλακή, όταν στο τέλος της νηστείας του Ραμαζανιού, ο Ερμπακάν παρέθεσε γεύμα (iftar sofrası – ιφτάρ σοφρασί)⁵⁸⁴ στην έδρα της κυβέρνησης με καλεσμένους ορισμένους ηγέτες των θρησκευτικών κοινοτήτων. Επίσης, αξίζει να τονιστεί και η προκλητική εκδήλωση του δημάρχου της πόλης Σιντζάν (Sincan) και μέλους του Κόμματος Ευημερίας να οργανώσει τον Φεβρουάριο του 1997 εκδήλωση «*Νύχτα για την Ιερουσαλήμ*» με την παρουσία ενός Ιρανού διπλωμάτη διαπιστευμένου στην Τουρκία⁵⁸⁵.

⁵⁸² Ortaylı İlber, «Kırk ambar.....», οπ. ανωτ., 33 – 34.

⁵⁸³ Το θέμα της μαντίλας ως κοινωνικό πρόβλημα επανέρχεται συχνά στην επικαιρότητα. Πρόσφατα δημοσιεύτηκε στην τουρκική εφημερίδα ZAMAN 09 – 02 – 2008 μια δημοσκόπηση, όπου ο αναγνώστης μπορεί να εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα. Βλέπε στο Παράρτημα: «Δημοσκόπηση για τη Μαντίλα» (Παράρτημα 2).

⁵⁸⁴ İftar Sofrası: Δείπνο μετά την ημερήσια νηστεία σε όλη την διάρκεια του Ραμαζανιού.

⁵⁸⁵ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 153. Επίσης, Γιαλλουρίδη Κ. Χριστόδουλου, «Η Τουρκία στον 21^ο Αιώνα.....», οπ. ανωτ., σελ. 172 – 173.

Μέσα σε αυτό το τεταμένο πολιτικό κλίμα, ο στρατός αντέδρασε και στις 28 Φεβρουαρίου παρέδωσε στην κυβέρνηση, μια μακρά σειρά αιτημάτων («συμβουλές») που είχαν στόχο να περιορίσουν την επιρροή των ισλαμιστών στην οικονομία, την παιδεία και τον κρατικό μηχανισμό⁵⁸⁶. Τα μέτρα που κοινοποίησε ο στρατός προς την κυβέρνηση περιγράφονται ως εξής: «Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, θα αναληφθεί δράση ούτως ώστε το Ισλάμ να εξαφανιστεί από τον ορίζοντα των στρωμάτων με επιρροή στη δημόσια σφαίρα και θα γίνει προσπάθεια να αποδυναμωθούν οι δομές οι οποίες θεωρούνται Όμιλοι κεφαλαίου που υποστηρίζουν τη θρησκευτική αντίδραση (απαγορεύσεις των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων εναντίον «ισλαμικών Ομίλων», εξαναγκασμός τους με νομοθετικές αλλαγές να ανοιχτούν στον λαό, δίκη εναντίον του «Συνδέσμου Ανεξάρτητων Επιχειρηματιών και Βιομηχάνων» (MÜSİAD) με στόχο την απαγόρευσή του, θέσπιση νέου νόμου για την καταπολέμηση του «μαύρου χρήματος» κα.)»⁵⁸⁷.

Στη συνέχεια, στις 13 Μαρτίου, η κυβέρνηση αν και δήλωσε επίσημα, ότι αποδέχεται τις συστάσεις της 28^{ης} Φεβρουαρίου, ωστόσο ουδόλως μερίμνησε να προωθήσει την εφαρμογή τους, με αποτέλεσμα η ανώτατη ηγεσία του στρατού να επαναφέρει τα αιτήματα με τη μορφή τελεσιγράφου⁵⁸⁸. Τον Ιούνιο ο στρατός ξεκίνησε εκστρατεία για την ενημέρωση των δημοσιογράφων, των δικαστών και γενικότερα της κοινής γνώμης, σχετικά με τον κίνδυνο του ριζοσπαστικού ισλαμιστικού ρεύματος. Εν τω μεταξύ, οι βουλευτές του Κόμματος του Ορθού Δρόμου, που συμμετείχε στην κυβερνητική συμμαχία, εγκατέλειπαν το κόμμα, γεγονός το οποίο οδήγησε στην διάλυση του κυβερνητικού συνασπισμού και την παραίτηση του Ερμπακάν. Έτσι, ο στρατός είχε κατορθώσει, με μία «βελουδίνη» παρέμβαση, να πραγματοποιήσει αυτό που είχε χαρακτηριστεί τότε στην Τουρκία ως το «πρώτο μεταμοντέρνο πραξικόπημα»⁵⁸⁹. Σ' αυτό το πραξικόπημα κινητοποιήθηκαν από το γενικό επιτελείο κεμαλικές οργανώσεις «της κοινωνίας των πολιτών» οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν για να υπερασπιστούν τις μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ⁵⁹⁰.

⁵⁸⁶ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 383.

⁵⁸⁷ Σαρλάκ Ζεϊνέπ, «Από τον Ατατουρκισμό.....», οπ. ανωτ., σελ. 290.

⁵⁸⁸ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 384.

⁵⁸⁹ Καραμπελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία.....», οπ. ανωτ., σελ. 46 – 47. Επίσης, Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 384. Επίσης, Λατσίνερ Ομέρ, «Τουρκικός Μιλταρισμός Η.....», οπ. ανωτ., σελ. 51 και υποσημ., 1. Το 2001 ο τότε γενικός γραμματέας του γενικού επιτελείου στρατού Ερόλ Οζκασνάκ (Erol Özkasnak) είχε δηλώσει σε μια τηλεοπτική εκπομπή τα ακόλουθα: «Το πιο σωστό όνομα που μπόρεσαν να βρουν ήταν μεταμοντέρνο πραξικόπημα. Πραγματοποιήθηκε με επιτυχία, αφού σε αυτό συμμετείχαν εκτός από το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας, οι αξιωματούχοι του κράτους, οι αρμόδιοι υπουργοί ακόμη και ο λαός μας – αυτό το μεταμοντέρνο πραξικόπημα συντελέστηκε με λεπτότητα και δικαιοσύνη, χωρίς να χυθεί μία στάλα αίμα». Βλέπε, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 151.

⁵⁹⁰ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 165.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι η στρατιωτική επέμβαση του 1997 πραγματοποιήθηκε σε μια μεταβατική εποχή για την τουρκική κοινωνία. Δηλαδή, με τα σύγχρονα μέσα πληροφόρησης και κυρίως με τη χρήση του διαδικτύου που αναπτύχθηκαν ραγδαία, η τουρκική κοινωνία κατόρθωσε να αποκτήσει έναν τρόπο να ανταλλάσσει ελεύθερα τις ιδέες και να αναδεικνύεται περισσότερο ενημερωμένη από ό, τι πίστευαν οι κήρυκες του Κεμαλισμού, οι οποίοι επέμεναν να παραμένουν στις αναχρονιστικές ιδέες. Χαρακτηριστική είναι η σχετική επισήμανση του ιστορικού Νιγιαζί Κιζιλγιουρεκ, ο οποίος αναφέρει τα εξής: «.....η έννοια της “ένότητας έθνους και κράτους” θεμελιωμένη στην τουρκική και την κοσμική ταυτότητα⁵⁹¹ είχε ξεπεραστεί εκ των πραγμάτων και στο εξής η έννοια της πολυπολιτισμικότητας εξέφραζε την κυρίαρχη πραγματικότητα. (.....). Αντίθετα, το σύνθημα “η ενότητα μέσα στη διαφορετικότητα” δεν αναπτύχθηκε. Από τη μια μεριά, η ρεπουμπλικανική – κεμαλική ιδεολογία που αρνιόταν τις ατομικές ιδιαιτερότητες των πολιτών καθώς και όλες τις διαφορές, συνέχιζε να προσδιορίζει τις πολιτικές του κράτους, από την άλλη, “ομάδες με διαφορετικές ταυτότητες” συγκρούονταν μεταξύ τους»⁵⁹².

Το πρόβλημα που προέκυψε μετά τη διαδικασία της 28^{ης} Φεβρουαρίου, ήταν ο προβληματισμός εάν πράγματι το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας είχε τη δυνατότητα να υποβάλει αιτήματα στη νόμιμα εκλεγμένη κυβέρνηση. Οι απόψεις της στρατιωτικής γραφειοκρατικής ελίτ επ’ αυτού του θέματος δεν διέφεραν από τις απόψεις των προηγούμενων στρατιωτικών καθεστώτων. «Το πιο έκδηλο αποτέλεσμα της διαδικασίας της 28^{ης} Φεβρουαρίου, δήλωνε η στρατιωτική ηγεσία, ήταν η επαναβεβαίωση ότι ο στρατός νομιμοποιείται να επεμβαίνει στην πολιτική, όποτε θεωρεί ότι απειλούνται δόγματα και η εθνική ενότητα, η αλληλεγγύη και η συνοχή»⁵⁹³.

Βασικά, ο Κεμαλισμός που εκφράστηκε και επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί, χωρίς επιτυχία, από τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, χαρακτηρίστηκε από μία τάση επιστροφής στα χρόνια 1920 – 1930 κατά τα οποία μεσουρανούσε η ιδέα του τουρκικού εθνικισμού που οραματιζόταν ένα ομοιογενές κράτος. Αυτή ακριβώς η τάση των στρατηγών να συνδέσουν το παρόν με το παρελθόν, δηλώνεται με σαφήνεια στο κείμενο που εξέδωσαν για να αιτιολογήσουν την διαδικασία της 28^{ης} Φεβρουαρίου. Στο κείμενο τονίζονται τα εξής: «Στο πλαίσιο των ιδρυτικών αρχών του τουρκικού συντάγματος η προσήλωση στη λαϊκή κυριαρχία, τις εθνικές αξίες, την κοσμικότητα, το αδιαίρετο του κράτους, του έθνους και της χώρας, καθώς

⁵⁹¹ Το θέμα της “ταυτότητας” στην σύγχρονη τουρκική κοινωνία αντικατοπτρίζεται μέσα από μια δημοσκοπηση που δημοσίευσε η τουρκική εφημερίδα Μιλλιέτ στις 23 – 03 – 2007 με τον τίτλο «Ποιοι Είμαστε Εμείς;» όπου εξάγονται ενδιαφέροντα συμπεράσματα ως προς τον αυτοπροσδιορισμό των Τούρκων υπηκόων. Βλέπε στο Παράρτημα: «Δημοσκόπηση για την Ταυτότητα των Τούρκων» (Παράρτημα 1).

⁵⁹² Kizilyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 149 – 150.

⁵⁹³ Kizilyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 164 – 165.

και στην ενιαία δομή του κράτους, αποτελεί τον στυλοβάτη του τουρκικού κρατικού συστήματος». Το κείμενο προβάλλει ως το ύψιστο αγαθό του δημοκρατικού συστήματος την εκκοσμίκευση, ενώ η θρησκεία χαρακτηρίζεται ως κίνδυνος και απειλή της δημοκρατίας. Τέλος, απαριθμεί τα αναλλοίωτα χαρακτηριστικά του τουρκικού κράτους: «Μία μόνη πατρίδα, ένα μόνο κράτος, μία μόνη γλώσσα, μία μόνη σημαία»⁵⁹⁴. Με την στρατιωτική επέμβαση της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1997, η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, είχε αποκτήσει την εντύπωση ότι οδηγήθηκε στην αποκατάσταση του Κεμαλισμού.

⁵⁹⁴ Για ολόκληρο το κείμενο του ανακοινωθέντος του Τουρκικού Γενικού Επιτελείου Στρατού, βλέπε: Yıdız Abdullah, (επιμ.) «28 Şubat Belgeleri», İstanbul, Pınar Yayınları, 2000, σελ. 157 – 175. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 158 – 159.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΜΑΛΙΣΜΟΣ ή «ΓΚΙΟΚΑΛΠΙΣΜΟΣ»¹

ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΤΟΥΡΚΙΑ;

«İşte, Turan ülküsü de bunun gibidir. Yüz milyon Türk' ün bir ulus olarak birleşmesi Türkçüler için en güçlü bir coşu kaynağıdır. Turan ülküsü olmasaydı, Türkçülük bu denli hızla yayılmayacaktı. Bununla birlikte kim bilir? Belki gelecekte Turan ülküsü de gerçekleşebilecektir. Ülkü, geleceğin yaratıcısıdır. Dün Türkler için düşsel bir ülkü olan ulusal devlet, bugün Türkiye' de gerçekleşmiştir»².

Ziya Gökalp, «Türkçülüğün Esasları», İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2007, σελ. 23

Οι «αρχές» του Κεμαλισμού που επινοήθηκαν από τον Ζιγιά Γκιόκάλπ, υιοθετήθηκαν εν συνεχεία από τον Κεμάλ Ατατούρκ και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) και εν τέλει ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα. Εν τω μεταξύ, ενώ διαφυλάχθηκαν ως κόρην οφθαλμού από την μονοκομματική κυβέρνηση, ωστόσο επιχειρήθηκαν να περιθωριοποιηθούν από την κυβέρνηση Μεντερές, εν συνεχεία να υποστούν μεταλλαγή κατά τη διάρκεια του πολυκομματισμού, και τελικά, να αποκτήσουν έναν προστάτη, τον στρατό, ο οποίος αυτοπροσδιορίστηκε ως θεματοφύλακός τους. Αξιοσημείωτο θεωρείται το γεγονός, ότι ο Κεμαλισμός ενώ ξεκίνησε ως ιδεολογία της άρχουσας τάξης, της γραφειοκρατικής διανοήσης, καθώς και της στρατιωτικής ηγετικής ελίτ, στην πορεία κληρονομήθηκε από τα μεσαία και πλατιά στρώματα της τουρκικής κοινωνίας. Αυτή η ιδεολογική μετάγγιση κατέστη υποχρεωτική τόσο με τα πολιτικά κόμματα, τα οποία επιβαλλόταν να κινηθούν μέσα στα στενά θεωρητικά πλαίσια των κεμαλικών αρχών, έτσι όπως καθορίζονταν από το Σύνταγμα, όσο και με τα σχολικά εγχειρίδια απ' όπου οι μαθητές, ακόμη και σήμερα διδάσκονται την ιδεολογία του Ατατουρκισμού για την διαιώνισή της.

Όσον αφορά τις ιδέες του Γκιόκάλπ, αυτές βρίσκονται διάχυτες μέσα στις «αρχές» του Κεμαλισμού, στην έννοια της κουλτούρας και του πολιτισμού, στο σύστημα της εκπαίδευσης, στην αναγέννηση των θρησκευτικών αξιών και διδαγμάτων για τα οποία

¹ Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε άπαξ από τον Τούρκο μελετητή Ταχά Παρλά. Σχετικά βλέπε, Parla Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm», οπ. ανωτ., σελ. 29.

² «Να λοιπόν, το ίδιο ισχύει και για το ιδανικό του Τουράν. Η ένωση των 100 εκατομμυρίων Τούρκων υπό τη μορφή ενός έθνους για τους Τουρκιστές αποτελεί την ισχυρότερη πηγή ενθουσιασμού. Αν δεν υπήρχε το ιδανικό του Τουράν, ο Τουρκισμός δεν θα είχε διαδοθεί με τόση ταχύτητα. Ποιος ξέρει όμως; Ίσως στο μέλλον το ιδανικό του Τουράν να πραγματοποιηθεί. Τα ιδανικά είναι οι δημιουργοί του μέλλοντος. Το εθνικό κράτος που για τους Τούρκους χθες φάνταζε σαν όνειρο, σήμερα είναι πραγματικότητα με την περίπτωση της Τουρκίας».

πίστευε ότι αποτελούν μέρος της κουλτούρας και της ταυτότητας ενός λαού, στις εργασιακές σχέσεις και τη λειτουργία του εμπορίου με το σύστημα της συνεχιακής αλληλεγγύης, στην αναβίωση της ιδέας του Παντουρανισμού ή Παντουρκισμού, και τέλος στη συμφιλίωση με το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν, καθώς ο ίδιος υποστήριζε την υιοθέτηση κι όχι την άρνηση ή απόρριψη της οθωμανικής κληρονομιάς (redd-i miras). Όλες οι παραπάνω ιδέες, όπως επίσης κι άλλες, επιβίωσαν και επηρέασαν βαθιά την τουρκική πολιτική και κοινωνία, τόσο κατά την περίοδο του μονοκομματικού όσο και κατά την περίοδο του πολυκομματικού συστήματος.

Από το 1950 και εξής, οι ανακατατάξεις που συνέβησαν στο εσωτερικό της Τουρκίας, οδήγησαν την γραφειοκρατική ελίτ στην αναζήτηση μιας νέας μορφής έκφρασης, της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», η οποία αποτέλεσε το νέο δόγμα της σύγχρονης τουρκικής πολιτικής. Στην γέννηση αυτού του δόγματος συνέβαλαν ορισμένοι παράγοντες, όπως ο σταδιακός παραγκωνισμός ή η παρακμή του Κεμαλισμού από τη μια, και η αναβίωση της θρησκευίας ή η πολιτικοποίηση της θρησκείας από την άλλη, η αύξηση της επιρροής της αριστερής ιδεολογίας και οι προσπάθειες ανακοπής της από την εθνικιστική – συντηρητική παράταξη, η απαλλαγή της αγοράς από το μονοπώλιο του μειονοτικού εμπορικού και επιχειρηματικού τομέα που αποτελούσε τον στυλοβάτη αλλά και το αγκάθι της τουρκικής οικονομίας, η αναδυόμενη μεσαία αστική τάξη κ.α.

Το 1980 αποτέλεσε τομή στην ιστορία του κεμαλικού συστήματος, καθώς ο ηγέτης του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου στρατηγός Κενάν Εβρέν, αντιλαμβανόμενος την δύναμη που ασκεί η θρησκεία στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας, αντί να συγκρουστεί μαζί της μετωπικά προτίμησε να περιορίσει την ισχύ της με την συνεργασία και την ένταξή της υπό τον κρατικό έλεγχο. Η υιοθέτηση, λοιπόν, των ιδεών της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» από τον στρατηγό Εβρέν, σήμανε την έναρξη μιας ειρηνικής συνύπαρξης ανάμεσα στον Κεμαλισμό και τον Ισλαμισμό (την ισλαμική παράδοση).

Η Τουρκία εισήλθε δυναμικά στον 21^ο αιώνα, με την εξωτερική της πολιτική να επαναπροσδιορίζει τους στόχους και τα συμφέροντά της, σε σύντομο χρονικό διάστημα, στις διαμορφούμενες συνθήκες της νέας τάξης πραγμάτων. Η άνεση και η ευελιξία που παρατηρούνται στην διπλωματική δραστηριότητα της Άγκυρας (θα την αποκαλούσαμε χαμαιλέοντια προσαρμογή)³ οφείλεται σε δύο σημαντικούς παράγοντες: πρώτον, στην

³ Στο πρόσφατο βιβλίο που εξέδωσε ο ακαδημαϊκός Βασίλειος Μαρκεζίνης, βαθύς γνώστης της διεθνοπολιτικής σκηνής, νομικός και διανοητής παγκοσμίου διαμετρήματος, περιγράφει την τουρκική εξωτερική πολιτική ως εξής: «Η πολυγαμικότητα είναι το κεντρικό θέμα μου. Η πολυγαμικότητα στην εξωτερική πολιτική. Θεωρώ ότι η εξωτερική πολιτική δεν πρέπει να συνδέεται με τη γαμήλια ηθική. Πράγματι, στην εξωτερική πολιτική, μία είναι η υπέρτατη ηθική: η επιβίωση του κράτους. (.....). Η Τουρκία αποτελεί πρότυπο πολυγαμικής πολιτικής. Εάν η λέξη πολυγαμικότητα δηλώνει σεξουαλικές επαφές με πολλούς συντρόφους, τότε θα λέγαμε πως η Τουρκία έχει επαφές σχεδόν με τους πάντες – όχι αδιακρίτως, βέβαια, αλλά έπειτα από προσεκτική

αποδυνάμωση των κεμαλικών ιδεών και στην αναζήτηση νέων κατευθυντήριων γραμμών στην εσωτερική πολιτική πορεία της Τουρκίας, και δεύτερον, στις διεθνείς συγκυρίες που άνοιξαν καινούργιους ορίζοντες και χάραξαν νέες προοπτικές. Μέσα σ' αυτό το γενικότερο διεθνές πλαίσιο, στο οποίο κινήθηκε η τουρκική πολιτική και διπλωματία, δεν θα πρέπει να παραβλέπει κανείς την γεωπολιτική αλλά και τη γεωστρατηγική θέση της χώρας αυτής.

Αμέσως παρακάτω θα επιχειρηθεί να εξεταστεί, στην παρούσα φάση των αλλαγών και των ανακατατάξεων της τουρκικής κοινωνίας, αν η ιδεολογία του Κεμαλισμού ή του Εθνικισμού εκφράζει τα πραγματικά συναισθήματα του λαού και ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις της.

1-) Ο Κεμαλισμός και ο Εθνικισμός στο μεταίγμιο του 20^{ου} προς τον 21^ο αιώνα

Στις μέρες μας ο Κεμαλισμός και ο εθνικισμός παρουσιάζουν σχετική υποχώρηση μπροστά σε μια κοινωνία ενημερωμένη και ιδιαίτερα μορφωμένη, οικονομικά αναπτυγμένη και εκμοντερνισμένη, με πλήρη αυτοπεποίθηση και σιγουριά για το μέλλον της. Σ' αυτήν την θετική εικόνα της τουρκικής κοινωνίας που προβάλλεται στο εξωτερικό, συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό το σημερινό κυβερνητικό Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi) του πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν (Recep Tayyip Erdoğan). Τα ηγετικά στελέχη του μετριοπαθούς ή εκσυγχρονιστικού ισλαμιστικού κόμματος, προσπάθησαν αρχικά να υπερπηδήσουν τον σκόπελο και την καχυποψία του στρατιωτικού κατεστημένου, πείθοντας το ότι ανεξάρτητα από την ονομασία και την υιοθετημένη ιδεολογία του, είναι ικανό να οδηγήσει την Τουρκία στην ανάπτυξη την πρόοδο και την ευημερία στον ανατέλλοντα 21^ο αιώνα.

Δύο σημαντικά στοιχεία που θα πρέπει να επισημανθούν σ' αυτό εδώ το σημείο, αφορούν το γεγονός, ότι από τη μια μεριά θεωρείται η μακροβιότερη δημοκρατική κυβερνητική παράταξη στην ιστορία της Τουρκίας η οποία διανύει μια πολυετή περίοδο εσωτερικής σταθερότητας στην τουρκική πολιτική ζωή, κι από την άλλη εκφράζεται μία δυναμική με τη σθεναρή βούληση του Ταγίπ Ερντογάν να προχωρήσει, έστω και με αργούς ρυθμούς, ενίοτε τολμηρές αποφάσεις, σε διαρθρωτικά μέτρα, και να καταργήσει άλλα που έχουν χαρακτήρα περιοριστικό.

Επίσης, η προσπάθεια του Ερντογάν να κρατήσει αφενός την τουρκική κοινωνία μακριά από εσωτερικές αναταραχές, είτε λόγω κομματικών ιδεολογικών αντιπαλοτήτων, είτε εξαιτίας οικονομικών προβλημάτων, είτε από διαφορές που πηγάζουν από τη θρησκεία, και

εξέταση των προτερημάτων του καθενός». Βλέπε, Μαρκεζίνης Βασίλειος, «Επικοινωνιακή Διπλωματία και Διπλωματία Βάθους», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2009, σελ. 128.

να διατηρήσει αφετέρου την εσωτερική σταθερότητα, είτε με τη σύλληψη των μελών της παρακρατικής συμμορίας με την επωνυμία «Εργκενεκόν» (Ergenekon), και πρόσφατα με την υπόθεση «Βαριοπούλα», είτε και με την αποφασιστικότητά του να προσεγγίσει τόσο τους Κούρδους όσο και τη θρησκευτική μειονότητα των Αλεβιδών, θέματα λεπτά και ακανθώδη για την τουρκική κοινή γνώμη, αυξάνει και ενδυναμώνει την εμπιστοσύνη του λαού προς το πρόσωπό του. Από την άλλη, η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια, κατατάσσει τη χώρα αυτή στην ομάδα των αναπτυσσομένων κρατών, καθώς η γεωγραφική της θέση της επιτρέπει να έχει άμεση πρόσβαση προς κάθε κατεύθυνση: δυτικά, προς τα Βαλκάνια και την Ευρώπη, ανατολικά, προς τις χώρες της Κεντρικής Ασίας, νοτιοανατολικά προς τη Μέση Ανατολή και το Ιράν, νότια, προς τις χώρες της Μεσογείου και της Βόρειας Αφρικής με θαλάσσιες συγκοινωνίες και εμπορικές συναλλαγές, βόρεια, προς τη Ρωσία και τις Παρευξείνιες χώρες.

Οι απόψεις των σύγχρονων σχολιαστών για την κατάσταση της Τουρκίας δίστανται, διότι ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν την πραγματική ανάπτυξη και πρόοδο της, ωστόσο υπάρχουν κι εκείνοι που κρίνουν πως οι περισσότερες αλλαγές πραγματοποιήθηκαν κατ'επίφαση, καθώς κάτω από την επιφάνεια υπάρχει αναβρασμός εξαιτίας μακροχρόνιων δυσεπιλυτών προβλημάτων με κορυφαίο αυτό της ταυτότητας.

Με αφετηρία, λοιπόν, τους προβληματισμούς και την αναζήτηση ορισμένων απαντήσεων στα ερωτήματα της σύγχρονης τουρκικής διανόησης, θα επιχειρηθεί να περιγραφεί η νέα εικόνα της Τουρκίας.

Πράγματι, το έντονο πρόβλημα ταυτότητας των Τούρκων ανάγεται στις αρχές της ίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας. Όπως έχει ήδη τονιστεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, το κεμαλικό καθεστώς με την πρακτική πολιτική του (Realpolitik) στην προσπάθειά του αφενός να απαρνηθεί το οθωμανικό παρελθόν και αφετέρου να καταργήσει την ισλαμική θρησκεία από το Σύνταγμα και να τα αντικαταστήσει από ένα απολυταρχικό ιδεολογικό σύστημα, οδήγησαν την τουρκική κοινωνία σε λανθασμένες ατραπούς. Σ' αυτήν την πορεία συνέβαλε τόσο η τάση αυταρχικής επιβολής της κεμαλικής ιδεολογίας από την γραφειοκρατική διανόηση, όσο και η αδυναμία ανανέωσης των κεμαλικών αρχών και της προσαρμογής τους στην νέα τάξη πραγμάτων και το σύγχρονο πνεύμα της εποχής. Με άλλα λόγια, η παλαιά κουλτούρα όταν γκρεμίζεται με τρόπο συνειδητό θα πρέπει να αντικαθίσταται με μία νέα κουλτούρα. Αντίθετα, με ό, τι συνέβη με τις μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ Ατατούρκ, τα πολιτισμικά στοιχεία όπως το σύστημα αξιών και οι παραδοσιακοί κανόνες που αφαιρέθηκαν από το κοινωνικό σύστημα δεν αντικαταστάθηκαν ταυτόχρονα από νέους πολιτισμικούς θεσμούς και αξίες, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα κενό κουλτούρας. Όταν, λοιπόν,

εκδηλώνεται αδυναμία αναπλήρωσης του κενού, τότε μετατρέπονται σε κοινωνίες «πολιτισμικά ανάπηρες» ή πιο συγκεκριμένα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κοινωνία αντιμετωπίζει «πρόβλημα ταυτότητας». Επομένως, συγχρόως με την δημοκρατία, από τη μια μεριά οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις κι από την άλλη το πολιτισμικό κενό έφεραν στην επικαιρότητα το κοινωνικό πρόβλημα ταυτότητας⁴. Εν τω μεταξύ, το ζήτημα ταυτότητας επικαλύφθηκε από τον εθνικισμό δίχως προηγουμένως να έχει επιλυθεί. Με την πάροδο του χρόνου, το κεμαλικό ιδεολογικό σύστημα κρίθηκε αναχρονιστικό και πεπερασμένο, καθώς η πρόοδος της τουρκικής κοινωνίας και οι σύγχρονες απαιτήσεις της δεν βρήκαν άμεση ανταπόκριση. Έτσι, η υιοθέτηση της οθωμανικής κληρονομιάς μετά τον θάνατο του Κεμάλ Ατατούρκ, η αναβίωση και η ελεύθερη εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, καθώς και η μεταλλαγή της τουρκικής κοινωνίας από παθητική και απλό θεατή των εξελίξεων σε κοινωνία ενεργών πολιτών, συνέβαλαν στην συνειδητοποίηση και αναζήτηση της τουρκικής ταυτότητας, η οποία επανερχόμενη στην επιφάνεια οδήγησε και πάλι τους Τούρκους διανοούμενους σε διχογνωμία.

Πιο συγκεκριμένα, τα τελευταία χρόνια στην τουρκική κοινωνία επικρατεί μία διάχυτη πεποίθηση, ότι η περίοδος 1922 – 1923 αποτελεί την αφετηρία της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας και πως πριν και μετά από αυτό το μεταβατικό χρονικό σημείο δημιουργήθηκε ένα τόσο μεγάλο χάσμα, «όσο δηλαδή απέχει η κόλαση από τον παράδεισο». Αυτή η άποψη τομής της ιστορίας, η μετάβαση δηλαδή από μία πολυεθνική αυτοκρατορία στην εδραίωση ενός έθνους – κράτους που ξεκίνησε από το 1922 και συνεχίστηκε με την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων του Κεμάλ Ατατούρκ, επέφερε ταυτόχρονα και μια διαφορετική αντίληψη αντιμετώπισης των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Κατά συνέπεια, η ανάγκη θέσπισης νέων θεσμών, η επινόηση νέας εκπαιδευτικής πολιτικής, η συγγραφή ιστορικής θεωρίας κατάλληλης για την στερέωση του έθνους – κράτους, αλλά και η αποφασιστικότητα λύσης των δεσμών με το εγγύτερο παρελθόν, εκ πρώτης όψεως μπορούν να πείσουν ότι όντως η νέα Τουρκία διέγραψε το οθωμανικό παρελθόν της και προχωρά στο δρόμο του εκμοντερνισμού και του δυτικού πολιτισμού. Όμως, ο Τούρκος ιστορικός Σουκρού Χανιόγλου (Şükrü Hanioğlu), εκφράζοντας μια διαφορετική άποψη, υποστηρίζει ότι εάν προχωρήσει κανείς από την επιφανειακή διάσταση των αλλαγών προς μια απόπειρα βαθύτερης ανάλυσής τους και η αναψηλάφηση επικεντρωθεί όχι στα λόγια αλλά στο πίσω μέρος των ιδεών που εκφράζονται, τότε παρουσιάζεται διάπλατα μια σημαντική ιδεολογική συνέχεια. Ο ίδιος Τούρκος ιστορικός αναφέρει σχετικά τα ακόλουθα: «Με άλλα λόγια, στο

⁴ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», σπ. ανωτ., σελ. 53.

επίπεδο της ιδεολογίας η ρήξη ανάμεσα στην οθωμανική και την τουρκική κοινωνία δεν επήλθε το 1922. Αυτή η χρονολογία μολονότι δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ως έναρξη περιόδου διαδοχικών αλλαγών, αντίθετα με ό, τι πιστεύεται γενικά, δεν συνιστά τομή στην αλλαγή ιδεολογικού προσανατολισμού της ιστορίας. Η αλλαγή που πραγματοποιήθηκε μετά το 1922 ουσιαστικά θεωρείται προϊόν μιας ιδεολογικής συνέχειας και μάλιστα η συγκεκριμένη ιδεολογία εξακολουθεί να επιβιώνει και σήμερα στο πεδίο ορισμένων κύκλων της κρατικής γραφειοκρατίας και διανόησης»⁵.

Την ίδια άποψη σχετικά με την αδιάκοπη συνέχεια της τουρκικής ιστορίας εκφράζει και ο ιστορικός Ιλμπέρ Ορταϊλί (İlber Ortaylı). Ο Τούρκος ιστορικός καταφέρεται εναντίον εκείνων που απορρίπτουν και απαρνούνται την οθωμανική ιστορία, τονίζοντας πως είναι αδύνατο αυτοί οι επιστήμονες, λόγω άγνοιας και αμάθειας, να τεμαχίζουν και να ανασυνθέτουν μια ιστορία στα μέτρα τους. Επίσης, κατηγορεί ορισμένους κύκλους, οι οποίοι παρωμένοι από τον άκρατο εθνικισμό τους, καπηλεύονται την οθωμανική ιστορία με ανιστόρητα και ανυπόστατα επιχειρήματα και προσπαθούν να πείσουν το κοινό τους ότι είναι ιστορία της δικής τους αυτοκρατορίας. Ο Ορταϊλί αποκαλεί «επαρχιώτικο» αυτού του είδους τον εθνικισμό, επισημαίνοντας ότι: «Όταν αξιολογούμε τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσα στην παγκόσμια ιστορία, οι Τούρκοι έχουν το δικαίωμα να δηλώνουν: «Κι εγώ προέρχομαι από τους Οθωμανούς». Δηλαδή, αντί να επιμένουν στον αυτοπροσδιορισμό: «Είμαστε κι εμείς Οθωμανοί», θα πρέπει να λένε: «Κι εμείς είμαστε από τους Οθωμανούς». Η οθωμανική ιστορία, και γενικότερα καθετί οθωμανικό, θεωρούνται από τα σημαντικότερα στοιχεία (παράγοντες) που δημιούργησαν την τουρκική ταυτότητα»⁶. Τέλος, σύμφωνα με τον ίδιο Τούρκο ιστορικό, η αυτοκρατορία κληροδότησε στην Τουρκική Δημοκρατία τους πολιτικούς θεσμούς, τον τουρκικό τύπο, τα πολιτικά κόμματα, τον κοινοβουλευτισμό, ενώ η Δημοκρατία κληρονόμησε από την αυτοκρατορία το εκπαιδευτικό σύστημα, τον θεσμό του πανεπιστημίου, την διοικητική οργάνωση, το οικονομικό σύστημα. Οι γιατροί, οι ειδήμονες των θετικών επιστημών, οι νομικοί, οι ιστορικοί και φιλόλογοι προήλθαν από τις τάξεις των πεφωτισμένων Οθωμανών⁷.

Στη σύγχρονη εποχή, μία μερίδα Τούρκων μελετητών προσπαθεί να συσχετίσει και να συνδέσει την οθωμανική με την τουρκική κουλτούρα. Ιδωμένη από κοινωνιολογική σκοπιά, και στο βαθμό που επιδρά η πρώτη προς τη δεύτερη, η διαπίστωση κρίνεται θεμιτή. Δίχως αμφιβολία, στις μέρες μας παρατηρείται το γεγονός, ότι στην τουρκική κοινωνία η

⁵ Hanioglu Sükrü, «Osmanlı' dan Cumhuriyet' e.....», οπ. ανωτ., σελ. 73.

⁶ Ortaylı İlber, «Tarihin Sınırlarına.....», οπ. ανωτ., σελ. 105.

⁷ Ortaylı İlber, «Tarihin Sınırlarına.....», οπ. ανωτ., σελ. 117.

θρησκευτική ζωή, τα ήθη και έθιμα, το σύστημα αξιών, επιχειρούνται να τεθούν υπό περιορισμό θεσπίζοντας νόμους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια σκληρή αντιπαράθεση με την κρατική ιδεολογία και το γραφειοκρατικό σύστημα. Επιμένοντας στις απόψεις τους οι Τούρκοι ερευνητές πιστεύουν ότι ο οθωμανικός τρόπος ζωής εξακολουθεί να επιβιώνει όχι μόνο στις σύγχρονες θρησκευτικές αντιλήψεις, στη συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής, αλλά και στην τέχνη, στη μουσική, στην αισθητική, ακόμα και στην κουζίνα της τουρκικής κοινωνίας⁸.

Αναφερόμενος στο ίδιο θέμα, δηλαδή της κουλτούρας, ο Τούρκος ιστορικός Χαλίλ Ιναλτζίκ (Halil İnalçık) εξάγει τη συμβολή του Ζιγιά Γκιοκάλπ τονίζοντας πως το δίπτυχο της θεωρίας «κουλτούρα» (Hars - харс) και «πολιτισμός» (Medeniyet - мевденιγет) που ανέπτυξε, αντλώντας τις ιδέες του από τον Γάλλο κοινωνιολόγο Emile Durkheim και από την γερμανική κοινωνιολογία μέσω του Gaston Richard, έβαλε τη σφραγίδα του στην ιστορία της κουλτούρας του τουρκικού λαού. Επιπλέον, είναι απαραίτητο να σημειωθεί, ότι ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, αν και πατέρας και θεωρητικός του τουρκικού εθνικισμού, ποτέ δεν υποστήριξε την διαγραφή της οθωμανικής ιστορίας και του πολιτισμού, απεναντίας δήλωνε υπέρμαχος της ιστορικής συνέχειας συμπεριλαμβανομένης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Από τη μια πλευρά, η αποστασιοποίηση και η διαγραφή του οθωμανικού παρελθόντος από τον Κεμάλ Ατατούρκ, δημιούργησε ένα τεράστιο πολιτισμικό χάσμα στην ιστορική πορεία του τουρκικού λαού για τριάντα ολόκληρα χρόνια. Προς επίρρωσιν των όσων προαναφέρθηκαν, προστίθεται η ακόλουθη άποψη του ιστορικού Κεμάλ Καρπάτ. Ο Τούρκος ιστορικός αναφέρει τα εξής: *«Στις μέρες μας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο τάσεις (κατευθύνσεις) της εκκοσμίκευσης: η πρώτη αφορά τη σχέση της θρησκείας με την κρατική διοίκηση, ενώ η δεύτερη αφορά τη θέση της θρησκείας στον ορισμό της εθνικής ταυτότητας. Αν εξαιρέσει κανείς μια μερίδα ριζοσπαστών μουσουλμάνων, ένα ελάχιστο ποσοστό της τουρκικής κοινωνίας ασχολείται με το θέμα της κρατικής παρέμβασης πάνω στα καθημερινά διοικητικά θέματα. Από την άλλη πλευρά, τόσο οι πιστοί όσο και οι μη θρησκευόμενοι, προβάλλουν σοβαρές επιφυλάξεις για την απόκτηση συνείδησης της εθνικής ταυτότητας που εκφράζει η εκκοσμίκευση και το Ισλάμ, αλλά και για την διάρκεια της επίδρασής της στην αντίληψη για την ταυτότητα. Το Ισλάμ, ως πολιτισμικό στοιχείο, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την λαϊκή κουλτούρα, η οποία αποτελεί το υπόβαθρο (θεμέλιο) της τουρκικής κουλτούρας. Τα περιοριστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν στα θέματα της ελευθερίας έκφρασης, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, της θρησκευτικής εκπαίδευσης, των ηθών και*

⁸ İnalçık Halil, «Halil İnalçık' la Söyleşi», στο περιοδικό Cogito, αφιέρωμα στους Οθωμανούς, Νο 19, İstanbul, Yayı Kredi Yayınları, 2008, σελ. 40.

εθίμων και των παραδόσεων, με σκοπό να εδραιωθεί η εκκοσμίκευση, ερχόταν σε αντίθεση με την πολιτισμική και ιστορική συνείδηση της ταυτότητας της κοινωνίας»⁹.

Τελικά, στη διάρκεια της δεκαετίας 1930, κατά την οποία εφαρμόστηκε ο κρατισμός και ξεπεράστηκε η οικονομική κρίση του 1929, ενώ παρατηρήθηκε σημαντική πρόοδος στον οικονομικό τομέα, φαίνεται να εγκαθίσταται ένα κατάλληλο περιβάλλον με την υιοθέτηση και αποδοχή των κεμαλικών αρχών. Δίχως αμφιβολία, κατά τη διάρκεια όλων αυτών των χρόνων, το ισλαμιστικό ρεύμα, δηλαδή το Ισλάμ ως μία πολιτική ιδεολογία, εξακολούθησε να υπάρχει έστω και υπογείως¹⁰. Ακριβώς, αυτό το πολιτισμικό χάσμα αποδείχτηκε δυσαναπλήρωτο, καθώς η νομενκλατούρα του κεμαλικού καθεστώτος αδυνατούσε να το αναπληρώσει. Έτσι, μετά τον θάνατο του Ατατούρκ, στις 10 Νοεμβρίου 1938, και κυρίως από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, ο οθωμανικός πολιτισμός στην Τουρκία άρχισε να κερδίζει έδαφος και να υιοθετείται από τις κυβερνητικές αρχές με εντυπωσιακό τρόπο ως αναπόσπαστο κομμάτι και συνέχεια της εθνικής κουλτούρας.

Επίσης, επί κυβερνήσεως Μεντερές, με την ελευθερία έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, άρχισε να γίνεται συνείδηση, ιδίως στους θρησκευτικούς κύκλους, και να προσλαμβάνεται η Τουρκική Δημοκρατία ως συνέχεια του οθωμανικού κράτους. Ήδη, τη δεκαετία του 1940 επιχειρήθηκε από τους Τούρκους μια σημαντική στροφή εκατόν ογδόντα μοιρών στην αντίληψη της ιστορίας. Η προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας της Τουρκίας αποτέλεσε σοβαρή εξέλιξη, γιατί η υιοθέτηση της περιόδου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως επίσημης ιστορίας του τουρκικού κράτους επανεκκίνησε ταυτόχρονα και τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητά τους. Όπως έχει προαναφερθεί ανωτέρω, ο Ατατούρκ με την άρνηση του οθωμανικού παρελθόντος είχε δημιουργήσει ένα μεγάλο ιστορικό χάσμα στην επίσημη ιστορία του τουρκικού έθνους. Αυτό, λοιπόν το χάσμα γεφυρώθηκε και επισφραγίστηκε επίσημα με τις εορταστικές εκδηλώσεις της 500ης επετείου της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης.

Ο ιστορικός συμβιβασμός εξακολούθησε και τις επόμενες δεκαετίες να απασχολεί με αμείωτο ενδιαφέρον τις επίσημες κρατικές αρχές. Έτσι, στις 12 – 04 – 1998 δημοσιεύτηκε στις τουρκικές εφημερίδες ένα άρθρο με τον εξής χαρακτηριστικό τίτλο: *«Επιτέλους συμφιλιωνόμαστε με την οθωμανική κληρονομιά»*. Πέρα από την είδηση, το άρθρο επιδίωκε να καταδείξει με σαφήνεια πως ωρίμασαν πλέον οι συνθήκες και έφθασε η κατάλληλη στιγμή που ο Κεμαλισμός έπρεπε να επιχειρήσει κάποιες υποχωρήσεις και να αποδεχτεί το οθωμανικό παρελθόν. Ο αρθρογράφος σταχυολογούσε τα ακόλουθα: *«Τις τελευταίες*

⁹ Karpat H Kemal, «Türkiye’ de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 314.

¹⁰ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 55.

εβδομάδες παρατηρήθηκε, έστω και συμβολικά, η Τουρκία να διέρχεται μία περίοδο συμφιλίωσης με την οθωμανική κληρονομιά.....Ολα ξεκίνησαν με την αποστολή στεφάνου του υπουργού Πολιτισμού Ιστεμιχάν Ταλάι (İstemihan Talay) στην κηδεία ενός σημαντικού μέλους της οικογένειας της δυναστείας των Οθωμανών, της Χανζαντέ Οσμάνογλου (Hanzade Osmanoglu). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, η Χανζαντέ Οσμάνογλου ήταν εξέχον μέλος της οθωμανικής δυναστείας. Ζούσε στο Παρίσι και εκεί απεβίωσε. Η σωρός της μεταφέρθηκε στις 27 Μαρτίου 1998 στην Κωνσταντινούπολη και μετά το τελετουργικό της κηδείας ακολούθησε η ταφή. Εκείνο που εξέπληξε τους δημοσιογράφους, ήταν η αποστολή στεφάνου και οι ευχές προς την οικογένεια της θανούσας από ένα μέλος της κυβέρνησης¹¹, κάτι που έγινε για πρώτη φορά, έπειτα από 75 χρόνια, στη σύγχρονη ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Παράλληλα, αξίζει να τονιστεί το γεγονός, ότι εβδομήντα χρόνια πριν η τουρκική κυβέρνηση θέλοντας να απαλλαγεί από την οθωμανική κληρονομιά είχε πουλήσει στο Παρίσι τις σφραγίδες του Οθωμανού σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ του Β'. Όμως, τις τελευταίες εβδομάδες, με αφορμή την πώληση αυτών των σφραγίδων, κυβερνητικά στελέχη βρέθηκαν στην γαλλική πρωτεύουσα για να συμμετάσχουν ενεργητικά στον πληστηριασμό αυτών των αντικειμένων. Τελικά, οι σφραγίδες του σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Β' αγοράστηκαν από Τούρκους επιχειρηματίες, οι οποίοι δήλωσαν ότι επιθυμούν να τις χαρίσουν στο μουσείο Τοπκαπί»¹².

Επιπλέον, το έτος 1998 συνέπεσε με την 75^η επέτειο ίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας, ενώ, το 1999 διοργανώθηκαν εορταστικές εκδηλώσεις για την επέτειο των 700 χρόνων από την ίδρυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ορισμένοι κύκλοι της διανοήσης εκφράστηκαν θετικά και επαίνεσαν την αυτοπεποίθηση της δημοκρατικής κυβέρνησης που επέδειξε ανεκτική στάση και παρουσιάστηκε ανοιχτή στις σύγχρονες απαιτήσεις, και τέλος, τόνισαν ότι η Τουρκία ήταν έτοιμη να συμφιλιωθεί και να σταθεί κριτικά απέναντι στο οθωμανικό παρελθόν της. Άλλοι πάλι, εξέφρασαν τον προβληματισμό τους, υποστηρίζοντας πως η προσπάθεια προσέγγισης του κρατικού καθεστώτος με το ισλαμικό στοιχείο, ενδεχομένως να σημαίνει από τη μια πλευρά τον εκφυλισμό του δημοκρατικού συστήματος και των νόμων που το διέπουν, κι από την άλλη την αναβίωση του οθωμανικού θεοκρατικού καθεστώτος που έγινε κτήμα της ιστορίας. Ωστόσο, υπάρχουν και σοβαροί επιστήμονες,

¹¹ Μετά την διάλυση της κυβέρνησης συνασπισμού Ερμπακάν (Refah Partisi) – Τσιλέρ (Doğru Yol Partisi) συνέπεια της παρέμβασης του στρατού την 28 Φεβρουαρίου 1997, σχηματίστηκε μια δεύτερη κυβέρνηση συνασπισμού Γιλμάζ (Anavatan Partisi) – Ετζεβίτ (Demokratik Sol Partisi) που υπήρξε βραχύβια, καθώς ο πρωθυπουργός Μεσούτ Γιλμάζ παραιτήθηκε (στις 26 Νοεμβρίου 1998) γιατί κατηγορήθηκε ότι είχε διασυνδέσεις με παράνομες οργανώσεις.

¹² Bardakçı Murat, «Sonunda Osmanlı'nın Mirasıyla Barışıyoruz», άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα HÜRRİYET στις 12 – 04 – 1998.

όπως ο Σερίφ Μαρντίν, οι οποίοι δηλώνουν απερίφραστα ότι ορισμένα στοιχεία που επιμένουν κάποιοι να τα παρουσιάζουν ως σύγχρονα και νεωτερικά έχουν την πηγή τους στα παλαιότερα χρόνια κι αυτά είναι που συνδέουν την σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία με την οθωμανική¹³. Χαρακτηριστικές είναι και οι σχετικές επισημάνσεις του ιστορικού Χαλίλ Ιναλτζίκ: «Πρώτα – πρώτα, θα πρέπει να επισημανθεί η εξής διαπίστωση, ότι η ιστορία και η κουλτούρα είναι τα στοιχεία που προσδιορίζουν τα έθνη. Έθνος χωρίς ιστορία σημαίνει άτομο δίχως ταυτότητα. Η οθωμανική ιστορία είναι μία λαμπρή περίοδος της τουρκικής ιστορίας. Αποτελεί τον τελευταίο κρίκο μιας ιστορικής εξέλιξης που ανάγεται σε αυτοκρατορίες της Ευρασίας (Anrasya). Αποτελεί ένα σύμπλεγμα κράτους και κουλτούρας που είχε αφετηρία την Ευρασία, όπου οι πρόγονοί μας είχαν συναλλαγές με τους μεγάλους πολιτισμούς της Κίνας και της Ινδίας, και αφότου ασπάστηκαν το Ισλάμ, συγχωνεύτηκαν με την θρησκευτική κουλτούρα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αν και ιδρύθηκε από μία δυναστεία, εντούτοις η γλώσσα και η κουλτούρα της είναι τουρκική. Η εθνική κουλτούρα μας είναι αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης δοκιμής. Σήμερα, σαν έθνος η γλώσσα μας, οι συμπεριφορές μας, τα ήθη και τα έθιμα που οργανώνουν την ζωή μας, η τέχνη και οι ηθικές αξίες μας, δεν αποτελούν μία αφηρημένη φιλοσοφική έννοια, αλλά προέρχονται από την συγχώνευση μιας συγκεκριμένης κουλτούρας που δημιουργήθηκε στην τουρκική κοινωνία με την πάροδο του χρόνου»¹⁴.

Όμως, σήμερα η τουρκική κοινωνία ζει μια μεταβατική περίοδο, καθώς η παρακμή του Κεμαλισμού και η άνοδος του θρησκευτικού αισθήματος, κινδυνεύουν να την ωθήσουν σε σοβαρά αδιέξοδα. Το προσχηματικό πρόβλημα της μαντίλας¹⁵, σύμφωνα με τους κεμαλιστές, συμβολίζει την διαμάχη επικράτησης ανάμεσα στην εκκοσμίκευση και την ισλαμική παράδοση με την τελευταία να έχει ως βασικό της στόχο την επιβολή του ιερού νόμου (σαρία) και την περαιτέρω εγκαθίδρυση θεοκρατικού καθεστώτος, γεγονός το οποίο παραπέμπει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για τους παραπάνω λόγους, στη βάση της κρίσης που βιώνει η τουρκική κοινωνία, ορισμένοι κύκλοι της τουρκικής διάνοησης θέτουν συχνά το ερώτημα, αν πράγματι ο Οθωμανισμός συνεχίζει να υφίσταται. Χαρακτηριστική, σχετικά με το θέμα, είναι η άποψη του Χαλίλ Ιναλτζίκ: «Εάν βάλουμε νυστέρι και εξετάσουμε όλες τις πλευρές αυτού του ερωτήματος, πιστεύω ότι θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε καλύτερα τις αιτίες της κρίσης. Σε ποιους τομείς και σε ποιο βαθμό η Τουρκική Δημοκρατία μπορεί να θεωρηθεί συνέχεια του Οθωμανικού Κράτους; Η κοινωνία και οι καιροί που ζούμε διαρκώς αλλάζουν. Όμως, μπορούμε να παρατηρήσουμε μια διάρκεια στην δομή, στην πίστη (θρησκεία)

¹³ Mardin Şerif, «Din ve İdeoloji», οπ. ανωτ., σελ. 141.

¹⁴ İnalçık Halil, «Osmanlı Tarihi Üzerinde Kamuooyunu.....», οπ. ανωτ., σελ. 209 – 210.

¹⁵ Βλέπε σχετική δημοσκόπηση στο Παράρτημα 2.

και στο σύστημα αξιών, στα ήθη και έθιμα καθώς και στον τρόπο συμπεριφοράς μιας συγκεκριμένης κοινωνίας στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Πώς ένας άνθρωπος με προσωπικότητα, όσο κι αν αλλάζει στα διάφορα στάδια της ζωής του, ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά παραμένουν ανεξίτηλα στην ψυχοσύνθεσή του όπως, συνήθειες, εμπειρίες και γνώσεις της παιδικής και νεανικής ηλικίας, έτσι και οι κοινωνίες δεν μπορούν να αποσυνδεθούν από τις ιστορίες τους. Η ιστορία είναι το παρελθόν της κοινωνίας και αποτελεί τον ισχυρότερο παράγοντα, αφού καθορίζει τον χαρακτήρα (την ιδιαιτερότητα) και το μέλλον της. Για να κατανοήσουμε τις παρούσες συνθήκες και τα προβλήματα μιας κοινωνίας θα πρέπει να κοιτάζουμε στο παρελθόν της. Για να επιχειρήσουμε πάλι την κριτική του σήμερα, επιβάλλεται, πριν απ' όλα, να διεισδύσουμε στο ιστορικό παρελθόν. Ακόμα, για να εξηγήσουμε τις ριζικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν σε μια κοινωνία, είμαστε υποχρεωμένοι να στραφούμε στο παρελθόν της. Σε αντίθετη περίπτωση κινδυνεύουμε να οδηγηθούμε σε λανθασμένες απραποδές. Δίχως αμφιβολία, η Τουρκία της οθωμανικής περιόδου, παρ' όλες τις βαθιές τομές που συνέβησαν στην ιστορία της, κατόρθωσε να επιβιώσει μέσα από τα ιδιαίτερα στοιχεία της κουλτούρας της»¹⁶.

Η αιτία της κρίσης της ταυτότητας στην Τουρκία θα μπορούσε να τοποθετηθεί χρονικά και πάλι στην πρώτη περίοδο της ίδρυσής της. Δεδομένου ότι η στρατιωτική ηγεσία της Τουρκίας παρουσίαζε το διαχρονικό εγγενές μειονέκτημα, την αδυναμία δηλαδή να συγκροτήσει μια σφαιρική και ολοκληρωμένη ιδεολογία, ώστε να αποτελέσει τη θεωρητική βάση και να ανταποκριθεί ως ένα λειτουργικό μοντέλο πολιτειακού συστήματος, «οδήγησε το πολιτικό σύστημα σε αδιέξοδο που ανατροφοδοτήθηκε κυρίως από τη στρατιωτική επιρροή»¹⁷. Εκείνο, όμως, που θεωρείται εξαιρετικά σημαντικό είναι η διαπίστωση πολλών συγγραφέων, ότι κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η εκκοσμηκευμένη πνευματική καλλιέργεια χαλιναγωγήθηκε, εξαιτίας της κυρίαρχης θρησκευτικής σκέψης, με αποτέλεσμα στους πνευματικούς κύκλους να παραμείνει για αιώνες στείρα και άγονη. Επίσης, σημαντική αιτία θεωρείται και η πληθώρα των αδιάκοπων πολέμων που διεξήγαγε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, επιθετικών τους πρώτους αιώνες για να επεκτείνει τα εδάφη της, και αμυντικών τους επόμενους για να διατηρήσει τα κατακτημένα εδάφη.

Σε αντίθεση με τους Οθωμανούς και τους Τούρκους πριν την κάθοδό τους στην Μικρά Ασία, το Ισλάμ είχε διαμορφώσει έναν πολιτισμό, η προσφορά του οποίου στην ανθρωπότητα υπήρξε τεράστια. Πρώτα – πρώτα, στον κόσμο του Ισλάμ καλλιεργήθηκαν τα γράμματα και οι τέχνες, με επίκεντρο τις μεγάλες πόλεις Βαγδάτη και Κόρδοβα, όπου

¹⁶ İnalçık Halil, «Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı», στο «Doğu – Batı, Makaleler I», σπ. ανωτ., σελ. 387.

¹⁷ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», σπ. ανωτ., σελ. 182.

ιδρύθηκαν βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια. Επίσης, οι Άραβες μετέφρασαν τα έργα των Ινδών, των Περσών και των Ελλήνων συγγραφέων. Κυρίως οι μεταφράσεις των έργων των Ελλήνων φιλοσόφων με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα έργα του Αριστοτέλη και των Νεοπλατωνικών, επηρέασαν βαθιά την αραβική σκέψη, την επιστήμη, την κουλτούρα και τον πολιτισμό. Από ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα που αφηγείται ο Αλ Ναντίμ (Al Nadim), Άραβας λόγιος του 10^{ου} αιώνα, θα μπορούσε να γίνει κατανοητό το έντονο ενδιαφέρον των υψηλά ισταμένων και εύπορων προσωπικοτήτων στον αραβικό κόσμο. Ένας λόγιος, λοιπόν, που είχε σχέση με μεταφραστικές υπηρεσίες, ο Abu Zakariya Yahya ibn Adi, αναφέρει ότι αναζητούσε έργα του Αλεξάνδρου εξ Αφροδισιάδος: «.....Μου προσέφεραν τα δύο έργα του Αλεξάνδρου στην τιμή των εκατόν είκοσι χρυσών νομισμάτων. Πήγα να φέρω τα νομίσματα και, επιστρέφοντας, έμαθα ότι οι άνθρωποι εκείνοι είχαν πουλήσει τα δύο αυτά έργα μαζί με κάτι άλλα βιβλία σε κάποιον από το Khurasan (Χορασάν) για τρεις χιλιάδες νομίσματα»¹⁸. Από την άλλη πλευρά, η Δύση επηρεάστηκε καθοριστικά από τις επιστημονικές επιδόσεις του Ισλάμ. Γενικότερα, οι Άραβες καθιέρωσαν την ινδική αρίθμηση (Μαθηματικά, Άλγεβρα), οργάνωσαν μακρινά ταξίδια (Γεωγραφία), υπολόγισαν ακριβώς την τροχιά του ήλιου και των πλανητών (Αστρονομία), ανακάλυψαν το θειικό οξύ και το οινόπνευμα (Χημεία), καθιέρωσαν νέα φάρμακα και πραγματοποίησαν πολύπλοκες εγχειρίσεις (Ιατρική).

Πράγματι, η πνευματική καλλιέργεια στον αραβικό κόσμο άρχισε από τον 9^ο αιώνα, όταν ξεκίνησε μια συστηματική προσπάθεια ανακάλυψης της ελληνικής φιλοσοφικής γραμματείας. Κύριοι αρχιτέκτονες αυτού του σημαντικού ισλαμικού πολιτισμού θεωρούνται οι ακόλουθοι: Στη Βαγδάτη ιδρύθηκε σχολή με θεολογική κατεύθυνση επί χαλίφη Αλ Μαμούν (813 – 833). Ο Αλ Ναντίμ επιχειρώντας μια περιγραφική ανάλυση της διαμόρφωσης και του περιεχομένου της πνευματικής ισλαμικής ιστορίας προσπαθεί να εξηγήσει τους παράγοντες εκείνους που συνέβαλαν στην εξάπλωση του ενδιαφέροντος του αραβικού κόσμου προς τα αρχαία κλασικά κείμενα: «Μία από τις αιτίες είναι ότι ο Αλ Μαμούν είδε στο όνειρό του την οπτασία ενός άντρα – λευκού στο χρώμα, με ρόδινη επιδερμίδα και ευρύ μέτωπο, σφιχτά φρύδια, φαλακρό με ερυθροπά μάτια και με ευγενείς ιδιότητες – να κάθεται στο κρεβάτι του. Ο Αλ Μαμούν αναλογίστηκε: “ήταν σαν να έστεκα εμπρός του, έντρομος”. Και τότε ρώτησα: “Ποιος είσαι;” Μου απάντησε: “Είμαι ο Αριστοτέλης”. Γέμισα θαυμασμό και χαρά και είπα: “Ω, Σοφέ, μπορώ να σε ρωτήσω κάτι;” “Ρώτησε”, μου αποκρίθηκε. Ρώτησα τότε: “Ποιο είναι το αγαθό;” “Αυτό που είναι αγαθό κατά το νου”, μου απάντησε. Του ζαναείπα τότε: “Και τι ακολουθεί μετά;” “Αυτό που είναι αγαθό κατά το νόμο”, μου

¹⁸ Βρυώνης Σπύρος, «Η καθ' ημάς Ανατολή – Η πνευματική παράδοση του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στον Σλαβικό και τον Ισλαμικό κόσμο», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1995, σελ. 96 – 97.

αποκρίθηκε. “Και κατόπιν;” Ξαναρώτησα. “Αυτό που είναι αγαθό για το σύνολο” μου είπε. “Και ύστερα, τι άλλο;” “Τι άλλο; Δεν υπάρχει άλλο”. Το όνειρο αυτό ήταν μια από τις πιο καθοριστικές αιτίες για την παραγωγή των βιβλίων¹⁹. Την ίδια περίπου εποχή έζησε ένας άλλος Άραβας λόγιος, ο Αλ Κίντι (Al Kindi 800 – 870), ο οποίος θεωρείται ο πρώτος αριστοτελικός φιλόσοφος, μαθηματικός, αστρονόμος, αστρολόγος, μουσικός. Ο Αλ Φαραμπί (Abu Nasr Al Farabi 872 – 950), ασχολήθηκε με τη φιλοσοφία. Τα φιλοσοφικά του έργα περιλάμβαναν τα σχόλια στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Οι σύγχρονοί του τον κατατάσσουν δεύτερο φιλόσοφο μετά τον Αριστοτέλη, καθώς έγραψε και δικά του πρωτότυπα έργα. Ο Αβικέννας, όπως αποκαλούν οι Ευρωπαίοι τον Ibn Sina, ήταν θεωρητικός φιλόσοφος και γιατρός, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη λειτουργία του νόμου και πίστευε πως σκοπός της πολιτείας ήταν η υγιής ηθική τάξη²⁰. Ο Αλ Γκαζαλί (Al Ghazali 1058 – 1111) ασχολήθηκε με την ανανέωση της θρησκευτικής ορθοδοξίας. Ο Αβερόης, δηλαδή Αμπού Αλ Ουαλίτ Μουχάμεντ Ιμπν Ρουσντ (Ibn Rusd, 1126 – 1198), αριστοτελικός φιλόσοφος από την Κόρδοβα της Ισπανίας, θεωρήθηκε «επικίνδυνος» από τους μουσουλμάνους, γιατί πίστευε στην υπεροχή της φιλοσοφικής σκέψης. Ακόμα, ο νεοπλατωνιστής Αλ Ραζί (Al Razi, 864 – 930), ο αστρονόμος Αλ Μπρουνί (Al Biruni, 973 – 1048), ο διασημότερος αστρονόμος στον Μεσαίωνα Αλ Μπατανί (Al Batani, 858 – 929). Όλοι οι παραπάνω Άραβες επιστήμονες συνέβαλαν στην εξέλιξη της Αλχημείας, της Αστρονομίας, των Μαθηματικών, της Άλγεβρας, της Ιατρικής και της Φαρμακολογίας, και έγιναν αγωγοί για την μεταλαμπάδευση της ελληνικής φιλοσοφίας στη μεσαιωνική Ευρώπη²¹.

Επομένως, σε μία χώρα, όπως και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου κυρίαρχο στοιχείο αποτελούσε το πολεμικό πνεύμα, η κοινωνία της αδυνατούσε να βρει την ηρεμία και την γαλήνη που θα την οδηγούσε στην καλλιέργεια της φιλοσοφικής σκέψης. Ακόμη και σήμερα, καθώς η Τουρκία θεωρείται μία χώρα δίχως φιλοσοφική παράδοση²², οι Τούρκοι διανοούμενοι αποφεύγουν να θίξουν το συγκεκριμένο θέμα, με συνέπεια να διαιωνίζεται μια επιπολαιότητα στη σύλληψη και την παραγωγή φιλοσοφικής σκέψης, η οποία είναι εμφανής ακόμη και όταν οι ιδέες αντλούνται από τη δυτική διανόηση. Η ανωτέρω άποψη ενισχύεται

¹⁹ Βρυώνης Σπύρος, «Η καθ’ ημάς Ανατολή.....», οπ. ανωτ., σελ. 88.

²⁰ Ο Τούρκος συγγραφέας İbrahim Kafesoğlu θέλοντας να συνδέσει την πνευματική άνθηση των Αράβων με τους Τούρκους στηρίζεται στην κοινή κουλτούρα της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Βλέπε, Kafesoğlu «İbrahim, Türk – İslâm Sentezi», Ankara, Ötügen Yayınları, 2008, σελ. 157 – 158.

²¹ Γιαννουλάτου Αναστασίου, «Ισλάμ – Θρησκευσιολογική Επισκόπηση», οπ. ανωτ., σελ. 321 – 324. Επίσης, Gökalp Ziya, «Türkçülüğün Esasları», στο Gökalp Ziya, «Kitaplar – 1, Doğru Yol», (επιμ. Mustafa Koç), İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2007, σελ. 205 – 207.

²² Διαφοριστικό είναι το άρθρο που δημοσίευσε ο Kara İsmail, «Felsefe ve Tefelsüf – Türkiye’ de Felsefenin niçin dili yok?», στο περιοδικό Cogito, No 19, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1999, σελ. 284 – 311.

και από τα λόγια του συγγραφέα Ατάτς (Nurullah Ataç)²³ που μεταφέρει ο Τούρκος κοινωνιολόγος Σερίφ Μαρντίν (Şerif Mardin): «Στην εποχή μας, στο χώρο της φιλολογίας μας και όχι μόνο, το μεγαλύτερο ελάττωμα (κουσουρί) της ιδεολογικής ζωής μας, είναι η έλλειψη παράδοσης φιλοσοφικής σκέψης και στοχασμού. Εμείς δεν στοχαζόμαστε (.....) πράγματι δεν στοχαζόμαστε, νομίζουμε ότι σκεπτόμαστε, σκεπτόμαστε ότι στοχαζόμαστε, «cogito cogitare», τόσο απλά. Αντίθετα, ένα αντικείμενο ή ένα θέμα δεν έχουμε την δυνατότητα να το εξετάσουμε, αλλά ούτε και να στοχαστούμε επ' αυτού. Επομένως, ένα θέμα όταν και για οποιοδήποτε λόγο γίνεται αντικείμενο συζήτησης, εμείς εκστομίζουμε μια σειρά από λόγια που ηχούν ευχάριστα στα αυτιά μας και αρκούμαστε μόνο σ' αυτά. Σκεφτόμαστε πώς να αποστομώσουμε τον συνομιλητή μας με σοβαρές και συγκινητικές κουβέντες. Όμως, αυτό δεν αποδίδει την έννοια του «στοχαζέσθαι», αντίθετα είναι η ταυτοποίηση «του μη στοχαζέσθαι»²⁴.

Την ίδια περίπου άποψη εκφράζει και ο ιστορικός Ιλμπέρ Ορταϊλί, του οποίου τα λόγια εμπεριέχουν κάποια καυστικότητα αν όχι ειρωνεία. Ο Τούρκος ιστορικός αναφέρει, ότι η έλλειψη φιλοσοφικής σκέψης αποτελεί το υπόβαθρο του συμπλέγματος κατωτερότητας της τουρκικής διάνοησης γενικότερα. Και συνεχίζει, πως η Φιλοσοφία τροφοδοτείται από τρεις πηγές: την φιλολογία, την θεολογία και την μουσική. Επιπλέον, θα μπορούσαν να προστεθούν η ιστορία και το δίκαιο. Υποστηρίζει ακόμη, ότι το πρόβλημα ανυπαρξίας φιλοσοφικής παράδοσης θα πρέπει κάποτε να μεταφερθεί στο επίκεντρο της επικαιρότητας, να προκληθεί συζήτηση, να γίνουν οι απαραίτητες τοποθετήσεις και να τεθούν οι βάσεις για την γέννηση της τουρκικής φιλοσοφικής σκέψης. Αν και ο Ορταϊλί διατηρεί επιφυλάξεις για την διδασκαλία του μαθήματος φιλοσοφίας στο λύκειο, τάσσεται εντούτοις υπέρ μιας προγραμματισμένης και οργανωμένης εφαρμογής του μαθήματος²⁵. Ο ίδιος συγγραφέας, σε άλλο έργο του εκφράζεται με πιο αποκαλυπτικό τρόπο: «Όλοι υποστηρίζουν και επιβεβαιώνουν την ταχεία ανάπτυξη της Τουρκίας. Πράγματι, αυτή είναι η αλήθεια. Εδώ και 150 χρόνια ο τουρκικός λαός βρίσκεται σε μια αλυσίδα ποικίλων γεγονότων που προέρχονται από την δομική αλλαγή του. Όμως, απουσιάζει μια λογοτεχνική σκέψη που να εκφράσει κάθετα και οριζόντια αυτή την μεταβολή. Δεν μπορεί να υπάρξει λογοτεχνική σκέψη, διότι για να

²³ Νουρουλάχ Ατάτς (Nurullah Ataç): Γεννήθηκε στις 21 Αυγούστου 1898 στην Κωνσταντινούπολη και απεβίωσε το 1957 στην Άγκυρα. Θεωρείται από τους πρώτους δοκιμογράφους και κριτικούς της σύγχρονης τουρκικής λογοτεχνίας. Επισκέφθηκε την Ελβετία και έμαθε την γαλλική γλώσσα, όταν επέστρεψε στην Τουρκία την δίδαξε σε σχολεία και πανεπιστήμια, ενώ εργάστηκε και ως μεταφραστής στην προεδρία της τουρκικής δημοκρατίας. Δημοσίευσε ποιήματα και άλλα κείμενα στο περιοδικό «Ντεργκιάχ» (Dergâh) διευθυντής του οποίου ήταν ο γνωστός ποιητής Γιαχγιά Κεμάλ Μπεγιατλί. Μελέτησε την παλαιά και νεότερη τουρκική λογοτεχνία και πρότεινε ένα μοντέλο Εκδυτικισμού που όμως να υπάρχει μέριμνα και διαφύλαξη της εθνικής κουλτούρας. Με τα τολμηρά και αυστηρά δοκιμακά και κριτικά του έργα αποτέλεσε πρότυπο για τους νέους εκκολαπτόμενους ποιητές και συγγραφείς.

²⁴ Mardin Şerif, «Jön Türklerin.....», οπ. ανωτ., σελ. 15 – 16.

²⁵ Ortaylı İlber, «Zaman Kaybolmaz.....», οπ. ανωτ., σελ. 326.

αποκτήσουμε αυτοσυνείδηση θα πρέπει να γνωρίσουμε το περιβάλλον μας και να το αντιπαραβάλλουμε με τον εαυτό μας, να εμπνευστούμε από αυτό..... Είναι προφανές, ότι δεν δημιουργήσαμε μια λογοτεχνία που να αποτελεί πωξίδα και πηγή έμπνευσης στην κοινωνία μας, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα την διαρκώς μεταβαλλόμενη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του. Από την εποχή των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως και σήμερα το τουρκικό μυθιστόρημα βρίσκεται στα χέρια διανοουμένων που δεν αντιλαμβάνονται το μεταβαλλόμενο περιβάλλον»²⁶.

Στην τελευταία άποψη του Ιλμπέρ Ορταϊλί (İlber Ortaylı) συμφωνεί κι ένας άλλος ιστορικός μελετητής, ο Σουκρού Χανιόγλου (Şükrü Haniöğlu), ο οποίος πιστεύει ότι το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα που στηρίχθηκε στην ιδεολογία της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*, παρ' όλο τον περιορισμένο μετασχηματισμό της μετά το 1950 την διατήρησε ασκώντας την κυριαρχία της στην κοινωνία²⁷. Ο ίδιος ιστορικός επιστήμονας επισημαίνει, πως μετά το 1983 η τουρκική κοινωνία ξεκίνησε μια περίοδο σοβαρού μετασχηματισμού. Όμως, αυτή η μεταβολή της δομής της χαρακτηρίστηκε από καθυστέρηση, συγκριτικά με τις εξελίξεις που διαδραματίστηκαν δέκα χρόνια νωρίτερα στον χώρο της Ανατολικής Ευρώπης. Την αιτία αυτής της καθυστέρησης, ο Χανιόγλου την αποδίδει «στην ανικανότητα της κοινωνίας, η οποία αντί να προετοιμάσει και να επινοήσει μια ιδεολογία ικανή να την μετασχηματίσει και να την εκσυγχρονίσει εντελώς, προτίμησε να περιοριστεί στην ιδεολογία ενός απλού χρυσού αιώνα»²⁸.

Δεν χωράει καμία αμφιβολία, ότι ως κυρίαρχη ιδεολογία ο Κεμαλισμός δεν κατόρθωσε να καταλάβει τη θέση που κατείχε το Ισλάμ μέσα στην τουρκική κοινωνία. Δηλαδή, δεν μπόρεσε να προσφέρει μια εναλλακτική λύση έναντι της θρησκείας, ούτε να προτείνει μια σύγχρονη οργάνωση της κοινωνίας, ούτε ακόμη να προωθήσει μια ταυτότητα. Κι αν τα αστικά κέντρα είχαν μετατραπεί σε φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας του εθνικισμού, δεν συνέβαινε κάτι παρόμοιο στην περιφέρεια, η οποία διατηρούσε τις παραδοσιακές αξίες και ρίζες του Ισλάμ κι επέμενε στην ανοχή και την διαφορετικότητα του εθνικού πλουραλισμού.

Αυτή η κοινωνική διαφορετικότητα είναι σήμερα περισσότερο έκδηλη, κι αποτελεί επιταγή για τις σύγχρονες κοινωνίες, να επιτρέπουν την ελεύθερη διακίνηση ιδεών, την ελεύθερη έκφραση των θρησκευτικών πεποιθήσεων κάθε εθνικής μειονότητας και την προβολή της ιδιαίτερης κουλτούρας τους. Όμως, «ο Κεμαλισμός εξακολουθώντας να επιμένει

²⁶ Ortaylı İlber, «Gelenekten Geleceğe.....», οπ. ανωτ., σελ. 23.

²⁷ Haniöğlu Şükrü, «Osmanlı' dan Cumhuriyet' e.....», οπ. ανωτ., σελ. 200.

²⁸ Haniöğlu Şükrü, «Osmanlı' dan Cumhuriyet' e.....», οπ. ανωτ., σελ. 283.

στην ομοιογενοποίηση της κοινωνίας, εμφανίζει σήμερα μία ιδεολογία που δεν διαθέτει κανένα κοινωνικό έρεισμα, καθώς αποδεικνύεται ανίκανος να προτείνει εναλλακτική λύση και κοινωνιολογική προοπτική αναφορικά με το θέμα της διαφορετικότητας. Ως αρχή, με την κοινωνιολογική έννοια, ο Κεμαλισμός αν τάσσεται υπέρ μιας μοντέρνας κοινωνίας, τότε θα πρέπει να υιοθετήσει τα κριτήρια του εκσυγχρονισμού που είναι η διαφορετικότητα στη θρησκεία, η διαφορετικότητα στην καταγωγή, η διαφορετικότητα στην ταυτότητα»²⁹.

Αφετηρία της παρακμής της ιδεολογίας του Κεμαλισμού θεωρείται η επαύριο του θανάτου του Κεμάλ Ατατούρκ, καθώς ορισμένοι επιστήμονες υποστηρίζουν, ότι από τα «Εξι Βέλη» (Altı Ok) αρχικά διατηρήθηκαν μόνο τα τρία: ο κρατισμός, η εκκοσμίκευση και ο εθνικισμός, ενώ στη σύγχρονη εποχή από την ιδεολογία του Κεμαλισμού δεν έχει διατηρηθεί παρά μόνο ένα βέλος: ο εθνικισμός³⁰. Επιπλέον, με την εξάπλωση επιρροής του Ισλαμισμού στις ευρείες λαϊκές μάζες της κοινωνίας και με την παράλληλη θέσπιση νόμων για την θρησκευτική ανοχή, άρχισε η «σταδιακή αποκαθίλιωση του κεμαλικού προτύπου του εκκοσμημένου κράτους»³¹.

Ο Κεμαλισμός ως ιδεολογικό σύστημα, σήμερα θεωρείται πεπερασμένος και αναχρονιστικός, και φαντάζει στη σύγχρονη γενιά ως «πουκάμισο αδειανό». Η αποδυνάμωση αυτή θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως εξής: Πρώτον, η υιοθέτηση της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης» από την στρατιωτική ηγεσία του 1980, ως συμβιβαστική λύση στην διαμάχη Κεμαλισμού – Ισλάμ. Δεύτερον, η ανάδυση της ιδεολογίας του Παντουρανισμού, ως συνέπεια της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης και της ανεξαρτητοποίησης των κρατών της Κεντρικής Ασίας, κατέστησε ανενεργή την ιδέα του έθνους – κράτους, έκφραση του οποίου ήταν ο Κεμαλισμός, προς όφελος μιας υπερεθνικής ιδέας, της «Παντουρκικής Ενότητας» σε έναν κόσμο που οδηγείται ολοταχώς στην παγκοσμιοποίηση. Τρίτον, από την αρχή της δεκαετίας του 1990, οι διανοούμενοι με εκκοσμημένο προσανατολισμό αντιλήφθηκαν με έκπληξη ότι χάνουν το μονοπώλιο της επιρροής τους μπροστά σε ένα μορφωμένο και καλά ενημερωμένο κοινό. Χαρακτηριστική είναι η σχετική διαπίστωση του ιστορικού Eric Zürcher: «Πολλοί από όσους ανήκουν στο κατά παράδοση σιωπηλό πλήθος των υπηκόων έχουν πλέον πανεπιστημιακή μόρφωση και μπορούν να προτάξουν δικά τους κοινωνικά και πολιτιστικά προγράμματα και να τα αντιπαραθέσουν στα εκκοσμημένα, χρησιμοποιώντας τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας (βιβλία, εφημερίδες, ταινίες και βίντεο, ράδιο και τηλεόραση,

²⁹ Yavuz Hilmi, «Türk Modernleşmesi», οπ. ανωτ., σελ. 120.

³⁰ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 173. Επίσης, Başgil Ali Fuat, «La Révolution Militaire de 1960 en Turquie (ses origines)», Perret Gentil, Genève, 1963, σελ. 37 – 39.

³¹ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 173 – 174. Εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ουσιαστικά η θρησκεία, όση πίεση κι αν δέχτηκε από τον Κεμαλισμό, δεν αποκόπηκε ποτέ από τις πλατιές λαϊκές μάζες.

σεμινάρια και συνέδρια και από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 όλο και περισσότερο το *Ιντερνέτ*) και αξιοποιώντας ένα λόγο στον οποίο για πολύ καιρό δεν είχαν πρόσβαση»³². Τέταρτο, η θέσπιση μέτρων για την εκπλήρωση των κριτηρίων που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση στο πάγιο αίτημα της Τουρκίας να γίνει μέλος, φέρνει τη σημερινή τουρκική κυβέρνηση αντιμέτωπη με την δυναμική παρουσία του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας.

Υπάρχουν ορισμένοι επιστήμονες που ασκούν καλοπροαίρετη κριτική στη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα. Αυτοί δε διστάζουν, αντιθέτως τολμούν να εκφράσουν απερίφραστα τη δυσανεξία τους για τις δυνάμεις εκείνες που λειτουργούν ως τροχοπέδη στην εξέλιξη, την πρόοδο και την ανάπτυξη της Τουρκίας. Πράγματι, ορισμένοι κύκλοι της πολιτικής και της διανοήσης με διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις, παρουσιάζουν σύγκλιση απόψεων όσον αφορά τον προβληματισμό και τις επιφυλάξεις για την αναγκαιότητα πλέον της ύπαρξης και της συνέχειας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Ακόμη, αποφαίνονται πως και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP), το οποίο αποτελεί την εκτεφρασμένη μορφή πολιτικής ιδεολογίας του Κεμαλισμού, ως πολιτικός θεσμός, σήμερα θεωρείται ότι έχει απωλέσει την λειτουργικότητά του και ταυτόχρονα με άλλους θεσμούς θα πρέπει να μετατραπεί σε ιστορικό βακούφι³³.

Με βάση τις ανωτέρω αιτίες αποδυνάμωσης του Κεμαλισμού, γίνεται ευρέως συνείδηση, κυρίως στους κόλπους της σύγχρονης τουρκικής διανοήσης, ότι «ο Κεμαλισμός ως μοντέλο ανάπτυξης, ανήκει σε κάθε περίπτωση, στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Θα ήταν λάθος να δει κανείς στον Κεμαλισμό μια συνταγή για τη λύση των προβλημάτων της Τουρκίας του 21^{ου} αιώνα»³⁴. Επιπλέον, εκφράζουν τον σκεπτικισμό τους για την μακρόχρονη κυριαρχία μιας ιδεολογίας, που ουσιαστικά υπήρξε στην όλη πορεία της η γενεσιουργός αιτία πολλών και δυσεπίλυτων κοινωνικών προβλημάτων. Η κατάσταση αυτή οδήγησε ορισμένους αγανακτισμένους πολιτικούς να δηλώνουν σχετικά ότι, «το ζήτημα δεν είναι αν το πρόβλημα υφίσταται στην αλοιφή που παρήχθη έναν αιώνα πριν, αλλά εάν αυτή μπορεί να θεραπεύσει τις ασθένειες της εποχής μας»³⁵.

Όπως έχει διατυπωθεί και παραπάνω, με την πάροδο του χρόνου άρχισε η σταδιακή αμφισβήτηση της αξίας του Κεμάλ Ατατούρκ και του ρόλου του. Η αρχική αμφισβήτηση εκφράστηκε με ήπιους τόνους, στη συνέχεια, όμως, εκδηλώνονταν ολοένα και περισσότερες αμφιβολίες για τον βαθμό εισχώρησης των ιδεών του Ατατούρκ στις πλατιές μάζες του λαού

³² Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 371.

³³ Hanioglu Şükrü, «Osmanlı' dan Cumhuriyet' e.....», οπ. ανωτ., σελ. 283 – 284.

³⁴ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 426.

³⁵ Hanioglu Şükrü, «Osmanlı' dan Cumhuriyet' e.....», οπ. ανωτ., σελ. 282 – 283.

καθώς αυτές εξακολουθούσαν να υπόκεινται στη σφαίρα επιρροής της ισλαμικής θρησκείας. Έτσι, η ανικανότητα μετάδοσης της κεμαλικής ιδεολογίας στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα, καθώς επίσης η άνοδος του Δημοκρατικού Κόμματος στην εξουσία το 1950 την περίοδο του πολυκομματισμού και η δυναμική εμφάνιση ισλαμιστικού κόμματος στην πολιτική ζωή της Τουρκίας, αλλά και η μεταλλαγή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, (ως μέσου έκφρασης των ιδεών του Κεμάλ) για την προσέλευση και την διεύρυνση του εκλογικού σώματος, συντέλεσαν στην αργή αλλά σταθερή αποξένωση του λαού από τις κεμαλικές ιδέες.

Σήμερα, η έκφραση των ιδεών του Κεμαλισμού μεταδίδεται με επιφανειακό και λανθασμένο τρόπο. Εδώ και δεκαετίες, κάθε πρωί οι μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης απαγγέλλουν καθημερινά, σαν προσευχή, πριν την έναρξη των μαθημάτων, τον όρκο τους προς τον Ατατούρκ, ότι *«θα βαδίζουν στα βήματά του»*. Επίσης, από την δημοτική εκπαίδευση με το μάθημα του *«Ατατουρκισμού και των Μεταρρυθμίσεων του Ατατούρκ»*, έως και το πανεπιστήμιο, με το μάθημα της *«Νεότερης Τουρκικής και Παγκόσμιας Ιστορίας»* (Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi – Τσαγντάς Τούρκ βε Ντουγγιά Ταριχί), οι μαθητές διδάσκονται υποχρεωτικά τα κυριότερα σημεία του έργου του Ατατούρκ, *«όπου κύριο θέμα είναι ουσιαστικά όλα αυτά που αφηγείται ο ίδιος στην αγόρευσή του «Νουτούκ» διδάσκεται στο Λύκειο και σε όλους τους φοιτητές των Ανωτάτων Σχολών, υποχρεωτικά, ανεξάρτητα του κλάδου που παρακολουθούν»*³⁶. Έτσι, σύμφωνα με το *«Νόμο περί Ανώτατης Εκπαίδευσης»* (Yüksek Öğretim Kanunu, Άρθρο 5) *«εξασφαλίζεται στους φοιτητές η απόκτηση συνείδησης που θα υπηρετήσει με πίστη την ιδέα του εθνικισμού του Ατατούρκ, σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις και τις αρχές του»*. Επιπλέον, με το Άρθρο 4 του *«Νόμου περί Πολιτικών Κομμάτων»* (Siyasi Partiler Kanunu – Σιγιασί Παρτιλέρ Κανουνού) τα κόμματα είναι υποχρεωμένα να λειτουργήσουν σύμφωνα με τις αρχές και τις μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ, περιορίζοντας έτσι τον ορίζοντα των ιδεολογικών τους κατευθύνσεων. Ακόμη και με το *«Νόμο περί Ιδρύματος Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης»*, οι μεταδόσεις στα τηλεοπτικά και ηλεκτρονικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, επιβάλλεται να ακολουθήσουν τις κεμαλικές αρχές. Αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα, ότι σε κάθε σχολείο, σε κάθε τάξη, σε κάθε δημόσια υπηρεσία, σε κάθε κατάσταση, σε κάθε επιχείρηση, παντού, σε κάθε γωνιά της Τουρκίας, υπάρχει αναρτημένο το πορτρέτο του Κεμάλ Ατατούρκ σε περίοπτη θέση. Άλλη μια συμβολική παρουσία του Κεμαλισμού αποτελούν οι τεραστίων διαστάσεων σημαίες που κυματίζουν σε εμφανή σημεία στην επικράτεια της Τουρκίας.

³⁶ Μαυροπούλου Μάρω, «Nutuk – Ο Μέγας Ρητορικός», οπ. ανωτ., σελ. 36.

Στις μέρες μας, οι δύο όψεις της εκκοσμίκευση έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: η πρώτη αφορά τη σχέση της θρησκείας με την κρατική διοίκηση, ενώ η δεύτερη αφορά τη θέση της θρησκείας στον ορισμό της εθνικής ταυτότητας. Εκτός ορισμένων ριζοσπαστών μουσουλμάνων, ένα μικρό μέρος της τουρκικής κοινωνίας συζητά ως θέμα την ισχυρή παρουσία του κράτους σε κάθε κοινωνική εκδήλωση της καθημερινότητας. Από την άλλη, τόσο οι πιστοί όσο και οι μη θρησκευόμενοι, τονίζουν την βαθιά ανησυχία τους σχετικά με την ιστορική διάρκεια της επιρροής της εκκοσμίκευσης και του Ισλάμ στη διαμόρφωση της εθνικής τουρκικής ταυτότητας. «*Το Ισλάμ ως πολιτισμικό στοιχείο συνδέεται με τον λαϊκό πολιτισμό ο οποίος αποτελεί το θεμέλιο της τουρκικής εθνικής κουλτούρας. Τα περιοριστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν στο θέμα της ελευθερίας της πίστης, της θρησκευτικής εκπαίδευσης, στα ήθη και τα έθιμα και στις παραδόσεις με σκοπό να εδραιωθεί η εκκοσμίκευση, ερχόταν σε αντίθεση με την πολιτισμική και ιστορική συνείδηση της ταυτότητας της κοινωνίας*»³⁷.

Όταν χαλάρωσαν ή καταργήθηκαν οι περιορισμοί που εφαρμόστηκαν πάνω στο Ισλάμ, ήλθε αμέσως στην επικαιρότητα η αναστάτωση που υπέβασκε και που είχε γεννηθεί από την λανθασμένη εφαρμογή της εκκοσμίκευσης. Έτσι, η επαναφορά του ιερού νόμου (σαρία) αν και δεν αποτέλεσε ανοιχτή απαίτηση της κοινωνίας, ωστόσο συνετέλεσε ώστε να ανιχνευθούν οι αιτίες που οδήγησαν σε σοβαρή βλάβη του αισθήματος της κοινωνίας που ερευνά απεγνωσμένα την ιστορική της συνέχεια, και αναζητά την αληθινή και αυθεντική της ταυτότητα.

2-) Η επιβίωση των ιδεών του Ζιγιά Γκιοκάλπ

Πριν αρχίσει να εκτυλίσσεται το παρόν υποκεφάλαιο, επιβάλλεται να αποσαφηνιστεί μια σημαντική λεπτομέρεια που αφορά την πνευματική ιστορία της Τουρκίας. Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, μια γενική διαπίστωση που πηγάζει από τους κύκλους των διανοουμένων, ανασύρει έναν σοβαρό προβληματισμό σχετικά με την απουσία της πνευματικής παράδοσης και ειδικότερα της φιλοσοφικής παραγωγής. Επομένως, θεωρείται φυσικό επακόλουθο και αποτελεί σχεδόν καθολική εκτίμηση στον χώρο της τουρκικής διανόησης, ότι ο Ζιγιά Γκιοκάλπ αναδεικνύεται ως ο σπουδαιότερος και αρτιότερος πνευματικός και θεωρητικός άντρας της σύγχρονης Τουρκίας. Η σπουδαιότητα και η σημασία της προσωπικότητάς του έγκειται στο γεγονός, πως ένα πνευματικό άτομο επιχείρησε να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη πρόταση χτίζοντας τα στέρεα θεμέλια της

³⁷ Karpat Kemal, «Türkiye' de Siyasal.....», οπ. ανωτ., σελ. 314.

ύπαρξης των Τούρκων και ανοίγοντας διάπλατα τους ορίζοντες για την μελλοντική πορεία της Τουρκίας.

Σχετικά με το έργο που κληροδότησε στην τουρκική πολιτεία και κοινωνία, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ εξακολουθεί να αποτελεί ακόμη και σήμερα πολύτιμη παρακαταθήκη, ανεξάντλητο ιδεολογικό θησαυρό και πνευματική δεξαμενή ιδεών για το τουρκικό κοινωνικό – πολιτικό σύστημα. Ο αιφνίδιος θάνατός του (το 1924) ήλθε να διακόψει πρόωρα το νήμα της ζωής του, αλλά και να στερήσει από την τουρκική κοινωνία έναν σημαντικό πνευματικό άνθρωπο κι αξιόλογο επιστήμονα, χάρη στο έργο του οποίου η Τουρκία κατόρθωσε να οργανωθεί, να προοδεύσει και να ορθοποδήσει σε όλους τους τομείς.

Και πρώτα – πρώτα στον τομέα της θρησκείας. Έχοντας αναπτύξει την ιδέα του τουρκικού εθνικισμού, υποστήριξε την τουρκική εκδοχή της απαγγελίας της προσευχής αντί της αραβικής, μελέτησε και κατέγραψε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Τούρκων (Türk Töresi) πριν την υιοθέτηση του Ισλάμ, και εξέφρασε την ανάγκη εφαρμογής της «*Τουρκο – Ισλαμικής Θεωρίας*». Αποτέλεσε πυξίδα και οδηγό στους τομείς της τέχνης και της εκπαίδευσης κατά την εποχή του Κεμάλ Ατατούρκ, καθώς επίσης υπεραμύνθηκε της ιδέας για την κυριαρχία της τουρκικής κουλτούρας, δηλαδή εκείνων των στοιχείων της ζωντανής παράδοσης που ενυπάρχουν στους κόλπους του λαού και που πρέπει να ανακαλυφθούν, να διατηρηθούν και να αναπτυχθούν. Αν και οι απόψεις του Γκιοκάλπ, σχετικά με τον διαχωρισμό κουλτούρας (Hars) – πολιτισμού (Medeniyet) καθώς επίσης οι θεωρίες περί κοινωνικής ανάπτυξης δεν ταυτιζόταν στο σύνολό τους με εκείνες του Ατατούρκ, ωστόσο δεν σημαίνει πως ο δεύτερος δεν τις σεβόταν. Ο Κεμάλ Ατατούρκ υποστήριξε τον Γκιοκάλπ ως βουλευτή της πόλης Ντιγιαρμπεκίρ (Diyarbakir, 1923 – 1924) κατά την δεύτερη περίοδο της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, κι ο δεύτερος εργάστηκε για τη σύνταξη του Συντάγματος του 1924. Επίσης, το καθήκον που του ανατέθηκε, ο Γκιοκάλπ το εξέλαβε ως κοινωνιολογικό πρόβλημα, γι' αυτό και στο άρθρο του με τίτλο «*Νέα Ζωή και Νέες Αξίες*» (Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler – Γιενί Χαγιάτ βε Γιενί Κιγμετλέρ) υποστήριξε την άποψη ότι η πραγματική μεταρρύθμιση θα πρέπει να έχει χαρακτήρα κοινωνικό, δηλαδή θα πρέπει να εφαρμοστεί αρχικά στη βάση, και προσπάθησε να παρουσιάσει (στο ίδιο άρθρο) τις νέες κοινωνικές αξίες που θα φέρει η «*Νέα Ζωή*»³⁸.

Η ιδεολογία για τον τουρκικό εθνικισμό, τον Τουρκισμό και τον Εκδυτικισμό την εποχή που επινοήθηκε από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ, βρισκόταν σε απόλυτη αρμονία με την ιδεολογία του έθνους – κράτους. Όμως, ο Γκιοκάλπ ισχυριζόταν ότι η παράδοση αποτελούσε

³⁸ İnalçık Halil, «Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür», σπ. ανωτ., σελ. 99.

το υλικό που στερεώνει την ενότητα μιας κοινωνίας και ότι η θρησκεία θεωρούνταν κομμάτι της παράδοσης και ενοποιητικό συστατικό στοιχείο όλων των Τούρκων. Σύμφωνα με τον Γκιοκάλπ η κουλτούρα είναι μία οργανική οντότητα. Η οικονομία, η λογοτεχνία, η ιστορία, η αισθητική, όλοι αυτοί οι τομείς συγκροτούν την έννοια και τον ορισμό της εθνικής κουλτούρας και με την εθνική κουλτούρα η κοινωνία συνειδητοποιεί την έννοια της ύπαρξής της. Φυσικά αυτή η ενδιαφέρουσα κοινωνιολογική θεωρία στηρίχθηκε στην φονκσιοναλιστική – στρουκτουραλιστική κοινωνιολογία του E. Durkheim³⁹.

Η θρησκεία, όσο κι αν θέλει κανείς να το αρνηθεί, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των πολιτικών και κοινωνικών δομών της σύγχρονης Τουρκίας. Μέχρι την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, υπήρχε σχεδόν ταύτιση πολιτικής και θρησκείας, καθώς η επιρροή της δεύτερης ήταν συμπαγής και ακαταμάχητη. Ακόμη και στον Αγώνα Ανεξαρτησίας του τουρκικού έθνους, ο Κεμάλ Ατατούρκ εκμεταλλεύτηκε την θρησκευτική πίστη των μουσουλμάνων με σκοπό να τους ενώσει σε έναν κοινό πόλεμο εναντίον των χριστιανών. Κατά την διαδικασία ίδρυσης του νέου συστήματος διακυβέρνησης οι απόψεις του Γκιοκάλπ και του Ατατούρκ σχετικά με τη θρησκεία διαφοροποιούνται. Ο θεωρητικός του τουρκικού εθνικισμού Ζιγιά Γκιοκάλπ υποστήριζε ότι η πίστη αποτελεί το πιο ουσιαστικό κι αναπόσπαστο στοιχείο της τουρκικής πολιτισμικής παράδοσης. Από την άλλη, ο Κεμάλ διέκρινε τον ριζοσπαστισμό, την οπισθοδρόμηση και τον φανατισμό ως τον ύψιστο κίνδυνο διάσπασης που ελλοχεύει για το τουρκικό έθνος και το ενιαίο κράτος, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στην απόφαση κατάργησης και διαγραφής της θρησκείας ακόμη κι από το Σύνταγμα⁴⁰.

Όμως, από τα μέσα της δεκαετίας του 1940, η σχέση συμφιλίωσης που δημιουργήθηκε μεταξύ θρησκείας και εθνικισμού έλαβε συγκεκριμένη μορφή με τις πολιτικές που υιοθέτησαν το Δημοκρατικό Κόμμα και εν συνέχεια το Κόμμα Δικαιοσύνης, είχε δε τις ρίζες του στις ξεκάθαρες ιδέες του Γκιοκάλπ που εκφράστηκαν κατά καιρούς μέσα από τα άρθρα που δημοσίευε κατά την προ-κεμαλική περίοδο. Με το τέλος, λοιπόν, του μονοκομματισμού μία από τις ουσιαστικές αιτίες της επανεμφάνισης αυτής της ιδεολογίας, ήταν το γεγονός ότι, οι αγκυλώσεις και η ακαμψία στο πρόγραμμα του κεμαλικού εθνικισμού οδήγησε στην σταδιακή αποξένωσή του από την κοινωνία, καθώς αναδείχτηκε ανίκανο να

³⁹ İnalçık Halil, «II. Meşrutiyet: Anayasa rejimi geliyor. Cumhuriyet yolu açılıyor», στο Doğu – Batı, Makaleler II, Ankara, Doğu – Batı Yayınları, σελ. 204. Επίσης, το ίδιο άρθρο δημοσιεύτηκε και στο αφιέρωμα του περιοδικού Doğu – Batı για την επέτειο των 100 χρόνων για την επανάσταση των Νεότουρκων «II. Meşrutiyet – 100 Yılı», İstanbul, Doğu – Batı, 2008, σελ. 12.

⁴⁰ Η θρησκεία για ένα χρονικό διάστημα δύο δεκαετιών περίπου βρισκόταν σε υπνώττουσα κατάσταση ή υποβόσκουσα, οπότε τη δεκαετία του 1940 έγινε αντιληπτό, η σημασία του θρησκευτικού παράγοντα στην διαμόρφωση της πολιτικής ζωής.

εισχωρήσει στα πλατιά λαϊκά στρώματα. Αντίθετα, το Ισλάμ, παρόλο που κηρύχθηκε παράνομο από το επίσημο κράτος, «εξακολουθούσε να λειτουργεί ως πηγή νοήματος»⁴¹.

Πέρα όμως από τη θρησκεία, οι ιδέες του Γκιοκάλπ παραμένουν πηγή έμπνευσης και πολύτιμα κοιτάσματα για την άντληση ιδεολογικών θεωριών τόσο των κομμάτων όσο και του στρατού σε ολόκληρη την περίοδο του πολυκομματισμού. Ειδικότερα, μετά το 1950 με την φιλελευθεροποίηση του πολιτικού συστήματος, τα κόμματα εγκλωβισμένα στα «Έξι Βέλη» (Altı Ok) τις έξι αναλλοίωτες αρχές του Κεμαλισμού, δανεισμένες από τα έργα του Γκιοκάλπ, προσπάθησαν να καθορίσουν το πεδίο της ιδεολογικής τους έκφρασης. Έστω και με την αριστερή ιδεολογία που υιοθέτησε αργότερα το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, παρέμεινε για πάντα, ακόμη και σήμερα, το κόμμα του Κεμάλ αλλά και εκφραστής της κεμαλικής ιδεολογίας. Επίσης, το Κόμμα Δικαιοσύνης αρχικά αφού προσδιόρισε τον ιδεολογικό του χώρο στην Δεξιά και τον εμπλούτισε με τις νέες ιδέες της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»* (Türk – İslâm Sentezi) η οποία όχι μόνο στην ονομασία αλλά και στο θεωρητικό μέρος περιλαμβάνουν στοιχεία που παραπέμπουν στις ιδέες του Γκιοκάλπ. Ακόμη, το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης, δηλαδή της άκρας Δεξιάς, άντλησε, και σε τελική ανάλυση εκμεταλλεύτηκε, τις ιδέες του Γκιοκάλπ. Πιο συγκεκριμένα, το 1960, στο πλαίσιο του προγράμματος της ιδεολογίας του κόμματος της ριζοσπαστικής δεξιάς, υιοθετήθηκε ως πολιτική πλατφόρμα ο Κεμαλισμός. Για να συμπληρωθεί, ωστόσο, το θεωρητικό πλαίσιο, ο Τουρκισμός περιλάμβανε τον Παντουρκισμό (ή Παντουρανισμό) που αποτέλεσε ένα από τα στοιχεία της ιμπεριαλιστικής ιδεολογίας του Γκιοκάλπ⁴².

Ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, λοιπόν, υπήρξε ο πρώτος θεωρητικός, που εξακολουθεί να είναι και σήμερα ακόμη, ο πιο ολοκληρωμένος και συστηματικός διανοούμενος της κυρίαρχης σκέψης στην Τουρκία. Για τον λόγο αυτό, «τα ακραία και μετριοπαθή δεξιά ρεύματα και κόμματα, οι Ένοπλες Δυνάμεις⁴³, οι κλασικοί Κεμαλιστές, η «Κεμαλιστική Αριστερά» και οι «Σοσιαλδημοκράτες», το Σοσιαλιστικό Λαϊκό Κόμμα, (Sosyalist Halk Partisi) και το Κόμμα Δημοκρατικής Αριστεράς (Demokratik Sol Partisi), αλλά και ως ένα σημείο όλες οι αριστερές παρατάξεις, πέρα από τις όποιες ιδεολογικές διαφοροποιήσεις που έχουν μεταξύ τους, και σε τελευταία ανάλυση, οποιαδήποτε κι αν είναι η πτυχή της θεμελιώδους ιδεολογικής άποψης που

⁴¹ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 124.

⁴² Özdoğan Güksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 24.

⁴³ Προς επίρρωση της άποψης ότι ο στρατός έχει κι αυτός επηρεαστεί, ως ένα σημείο, από τις ιδέες του Ζιγιά Γκιοκάλπ, χαρακτηριστικά είναι όσα σημειώνει ο Τούρκος μελετητής Τανύλ Μπνρά: «Ο “εθνικισμός του Ατατούρκ”, από την περίοδο του μεταβατικού στρατιωτικού καθεστώτος της 12^{ης} Μαρτίου 1971 και μετά, ανέλαβε τον ρόλο της κορπορατιστικής ιδεολογίας που θα εμπόδιζε την πολιτική πώλωση. Η κατάχρηση αυτή, που προωθούνταν και χρηματοδοτούνταν από τον στρατό, θα πάρει, υπό το στρατιωτικό καθεστώς της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, τη μορφή εκτεταμένης προπαγανδιστικής εκστρατείας». Μπνρά Τανύλ, «Στρατός και Εθνικισμός», οπ. ανωτ., σελ. 171.

υποστηρίζουν, υιοθέτησαν ορισμένα στοιχεία της κορπορατιστικής ιδεολογίας (συντεχνιακό – συνεταιριστικό ιδεολογικό σύστημα) που εισήγαγε ο Ζιγιά Γκιοκάλπ»⁴⁴.

Τελικά, όσο κι αν δεν τονίζεται η ιδιαίτερη επίδραση της «Γκιοκαλπικής» ιδεολογίας σε όλους τους τομείς της τουρκικής κοινωνίας, αυτή ωστόσο εξακολουθεί να υπάρχει και να επηρεάζει ακόμη και σήμερα τη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας. Αντίθετα, η αποδόμηση της θεωρίας του Κεμαλισμού που άρχισε να παρατηρείται στις αρχές της δεκαετίας του 1950, τις επόμενες δεκαετίες συγχωνεύτηκε με την αριστερή και την δεξιά ιδεολογία και τελικά στις ημέρες μας επιβιώνει ως «ημιεπίσημη» ιδεολογία. Ιδιαίτερη σημασία έχει μία αμερικανική έκθεση, η οποία αναφέρει, ότι στον αγώνα επιβίωσης ανάμεσα στην κεμαλική ιδεολογία και την ισλαμική, νικήτρια αναδεικνύεται η δεύτερη. Ο Σπύρος Βρυώνης γράφει σχετικά: «Σύμφωνα με την αμερικανική έκθεση, οι προσπάθειες του Ατατούρκ να περιορίσει την οθωμανική κληρονομιά επινοώντας τις τουρκικές ιστορικές και «ηλιακές» γλωσσικές θέσεις χρεοκόπησαν μετά το θάνατό του, καθώς αποτελούσαν εμφανώς τεχνητές κατασκευές, χωρίς καμία βάση στην ιστορική και γλωσσική πραγματικότητα. Η μελέτη της οθωμανικής ιστορίας και του οθωμανικού πολιτισμού αντικατέστησε τελικά τα ιστορικά αποκνήματα της φαντασίας του Ατατούρκ, με τους φοιτητές του Κιοπροϋλού (Φουάτ) να θέτουν τις λαμπρές επιστημονικές βάσεις της έρευνας και της κατανόησης της οθωμανικής ιστορίας και του οθωμανικού πολιτισμού. Η μελέτη της άλλοτε πανίσχυρης ισλαμικής αυτοκρατορίας, καταλήγει η έκθεση, «οδήγησε σε ένα ανανεωμένο αίσθημα ότι το Ισλάμ αποτελεί οργανικό πατριωτικό και σεβαστό κομμάτι της τουρκικής κληρονομιάς» (.....). Ο κ. Μεντέρές φαίνεται πως έλεγε απλώς και μόνο την αλήθεια όταν υποστήριζε ότι «το τουρκικό έθνος γεννήθηκε μουσουλμανικό και θα ζήσει ως μουσουλμανικό έθνος»⁴⁵.

Ο Τουρκισμός (για τους ειδήμονες Παντουρκισμός ή Παντουρανισμός) στηρίχθηκε στην ιδέα του Ισμαήλ Γκασπιραλί από την Κριμαία ο οποίος υποστήριξε την απελευθέρωση και την αλληλεγγύη όλων των τουρκόφωνων πληθυσμών που ζούσαν στην Ρωσία. Λίγα μόνο από τα άρθρα του είχαν αποκλειστικά ως κεντρικό θέμα τον Παντουρανισμό, αν και πολλά αναφέρονταν σε γενικές γραμμές στον τουρκικό εθνικισμό, θίγοντας άμεσα ή έμμεσα τον Παντουρκισμό⁴⁶. Αντίθετα, πολλά από τα ποιήματά του ως προς το περιεχόμενό τους παραπέμπουν στα ιστορικά, τα πολιτισμικά, και τα παραδοσιακά στοιχεία των Τούρκων της Κεντρικής Ασίας. Όπως ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, έτσι και ο Γκασπιραλί πίστευε πως ο

⁴⁴ Parla Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm.....», σπ. ανωτ., σελ. 8.

⁴⁵ Βρυώνης Σπύρος, «Ο Μηχανισμός της Καταστροφής», σπ. ανωτ., σελ. 477.

⁴⁶ Landau M. Jacob, «Παντουρκισμός.....», σπ. ανωτ., σελ. 65. Επίσης, Gökbilgin Tayyib M., «Ziya Gökalp' e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük», στο περιοδικό İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, No 3 – 4, 1976, σελ. 210 – 211.

εκσυγχρονισμός των Τούρκων θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με τις μεταρρυθμίσεις που θα πραγματοποιούνταν στο χώρο της Παιδείας. Επίσης, ο Γκιοκάλπ συνεργάστηκε με τον Γιουσούφ Ακτσουρά και τον Αζερί Χιουσεϊνζαντέ Αλί στο περιοδικό «*Τουρκική Πατρίδα*» (Türk Yurdu) που εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη. Τα άρθρα που δημοσίευε σ' αυτό το περιοδικό κατά την περίοδο 1912 – 1919, συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν αργότερα ως βιβλίο με τον τίτλο «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός - Εκσυγχρονισμός*». Θα πρέπει να τονιστεί, ότι το ποίημά του «*Χρυσό Έπος*» (Altun Destan) που δημοσίευσε κατά την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ ενίσχυε τα τουρκιστικά ή παντουρκιστικά αισθήματα των ομοεθνών του.

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του νέου τουρκικού κράτους 1923 έως και το 1980, ο Παντουρκισμός απαγορεύτηκε ως επικίνδυνη πολιτική στρατηγική, επανήλθε όμως στην επικαιρότητα ως πολιτική ζωτικής σημασίας για την ιδέα ανεξαρτησίας και ενότητας των τουρκόφωνων λαών της Κεντρικής Ασίας μετά την διάλυση των σοβιετικών δημοκρατιών και την κατάρρευση του σοσιαλιστικού ιμπεριαλισμού (1990). Συνέπεια της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης υπήρξε η αναβίωση της ιδέας του Παντουρκισμού έτσι όπως αποδόθηκε η γεωγραφική της έκταση, με την διατύπωση – σύνθημα του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ «*Από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος*» (Adriyatikten Çin Seddine Kadar).

Σύμφωνα με τον Τούρκο ιστορικό Χαλίλ Ιναλτζίκ, το βιβλίο του Γκιοκάλπ «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός - Εκσυγχρονισμός*», από την ίδρυση του τουρκικού κράτους έως και σήμερα αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τους οπαδούς του Παντουρκισμού – Παντουρανισμού (Νιχάλ Ατσίζ, Β. Τογκάν, Αλπαρσλάν Τουρκές)⁴⁷, για την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» και τα ιδεολογικά ρεύματά της, καθώς και για την πολιτική των «*Εθνικοφρόνων*» (Ülkücü – Ουλκουτζού) του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης. Ο Γκιοκάλπ προσδιόριζε την μεγάλη πατρίδα των Τούρκων, το Τουράν, ως εξής: «*Το Τουράν αποτελεί την ιδανική πατρίδα των Τούρκων, το σύνολο των κρατών όπου κατοικούν οι Τούρκοι και μιλιέται η τουρκική γλώσσα. Η Τουρκία είναι ένα κομμάτι του Τουράν*»⁴⁸.

Αξίζει να επισημανθεί, ότι και σήμερα υπάρχουν τρία κόμματα που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος των ψήφων του τουρκικού λαού: Απέναντι στο Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP), που εκπροσωπεί τον *Εξισλαμισμό*, τοποθετείται το απόλυτα δυτικό και κοσμικό Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) που εκπροσωπεί τον *Εκσυγχρονισμό - Εκδυτικισμό*, και τρίτο το ρεύμα του Τουρκισμού ή Παντουρανισμού αντιπροσωπεύεται από το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (MHP), που εκπροσωπεί τον *Εκτουρκισμό*. Δηλαδή, η

⁴⁷ Βλέπε παρακάτω στο υποκεφάλαιο για τον Παντουρανισμό ή Παντουρκισμό.

⁴⁸ İnalçık Halil, «Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür», οπ. ανωτ., σελ. 96 – 97.

Τουρκία σήμερα βρίσκεται μέσα στις ίδιες συγκρουσιακές καταστάσεις και τα ίδια πολιτικο – ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του Γκιοκάλπ. Ακόμα και τότε οι «*Διυτικιστές*» (οπαδοί του εκμοντερνισμού) καλλιεργούσαν την ιδέα του πλήρους και απόλυτου εξευρωπαϊσμού. Δηλαδή, οι φιλοδυτικοί διατεινόταν πως ο Ισλαμισμός και ο Τουρκισμός είναι δεδομένες ιδεολογίες στους Τούρκους, αλλά για την πρόοδο της Τουρκίας έπρεπε να εκδυτικιστούν με όλη τη σημασία της λέξης⁴⁹.

Στον χώρο της οικονομίας, από την εποχή του μονοκομματισμού έως και σήμερα, ο Κεμαλισμός βασίστηκε στο συντεχνιακό – συνεταιριστικό ιδεολογικό σύστημα που επινόησε ο Ζιγιά Γκιοκάλπ. Το συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα συμπεριλήφθηκε σε ένα από τα «*Εξι Βέλη*» της ιδεολογίας του Κεμαλισμού με σκοπό να τεθεί μία νέα και συμπαγής βάση για την δημιουργία μιας εθνικής οικονομίας. Κατ' αρχάς, η εθνική κυριαρχία και το κράτος των ίσων ευκαιριών θεωρούνται οι ιδιότητες του «*Λαϊκισμού*» και δεν αναγνωρίζεται καμία διάκριση είτε σε άτομα είτε σε επαγγελματικές ομάδες. Τονίζονται, επίσης, οι «*αμοιβαίες υποχρεώσεις*» του κράτους προς τους πολίτες και αντίστροφα. Θα πρέπει, όμως, να διευκρινιστεί πως εδώ συγχωνεύονται όχι μόνο η οικονομική αλλά και η πολιτική πτυχή του κεμαλικού κρατισμού.

Το ουσιαστικό περιεχόμενο του «*Λαϊκισμού*» ορίζεται, από την γραφειοκρατική διανοήση του Κεμαλισμού, με το γκιοκαλικό συνθηματικό τρόπο: «*δεν υπάρχουν τάξεις αλλά καταμερισμός εργασίας*». Αυτό σημαίνει ότι, αποκλείονται οι κοινωνικο – πολιτικοί ταξικοί αγώνες, οι συγκρούσεις συμφερόντων των τάξεων, αλλά τα συμφέροντα των κλάδων εργασίας και των επαγγελματικών ομάδων θα διασφαλίζονται κάτω από την ομπρέλα του μονοκομματισμού και θα εκπροσωπούνται από το κόμμα. Φυσικά, αυτό το σύστημα του κορπορατιστικού λαϊκισμού θεωρήθηκε μη φιλελεύθερο και αντι – σοσιαλιστικό. Έτσι, σύμφωνα με την κεμαλική ιδεολογία, όλοι όσοι ανήκουν στον λαό, πλούσιοι και φτωχοί θα ευημερούν και θα ευτυχούν.

Το πρόγραμμα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος θέλοντας να ορίσει την διαστρωμάτωση της κοινωνίας, από άποψη καταμερισμού εργασίας, την διαιρεί σε διάφορους κλάδους εργασίας, και οδηγείται περισσότερο σε μια συγχώνευση εργασίας – κεφαλαίου ή εργαζόμενου – εργοδότη. Επιχειρεί, δηλαδή, μια επαγγελματική διευθέτηση η οποία βασίζεται στο πνεύμα μιας ταξικής ανάλυσης που έχει ως μέτρο αξιολόγησης το μέγεθος του κεφαλαίου. Πιο συγκεκριμένα, στο ένα άκρο της κατηγοριοποίησης των τάξεων έχουν τοποθετηθεί οι εργαζόμενοι, οι αγρότες, ενώ στο άλλο άκρο, οι μεγαλοεπιχειρηματίες, οι

⁴⁹ İnalçık Halil, «*II. Meşrutiyet: Anayasa rejimi geliyor.....*», οπ. ανωτ., σελ. 204.

βιομήχανοι, οι μεγαλογαιοκτήμονες, οι εργοδότες, οι μεγάλéμποροι, και τέλος στον ενδιάμεσο χώρο κατατάχθηκαν οι μικροί παραγωγοί, οι μικρέμποροι και οι μικροαστοί. Καθίσταται, λοιπόν, φανερό ότι η παραπάνω ταξινόμηση δεν στηρίζεται ανάλογα με τις επαγγελματικές ομάδες, αλλά σύμφωνα με τη θέση που κατέχουν αυτές μέσα στην κοινωνία. Επομένως, το σύνθημα «δεν υπάρχουν τάξεις», ουσιαστικά σημαίνει «υπάρχουν τάξεις, αλλά δεν υπάρχουν συγκρούσεις»⁵⁰.

Το γεγονός ότι, ο «Λαϊκισμός» (Halkçılık) συμπεριλήφθηκε στα «Έξι Βέλη» του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (ή στις «Έξι Αρχές» του Κεμαλισμού), τα οποία στη συνέχεια ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα, διατηρήθηκαν αναλλοίωτα έως τις μέρες μας, δίχως να αλλάξουν το θεωρητικό τους περιεχόμενο. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του «Λαϊκισμού», στηρίχθηκε στην ιδεολογία της συντεχνιακής αλληλεγγύης του Γκιοκάλπ που υιοθετήθηκε και συγχωνεύτηκε από την ιδεολογία του «Πολιτικού Κεμαλισμού»⁵¹. Η διατήρηση της τυποποιημένης σκέψης από τον Κεμαλισμό, ωθεί τον Τούρκο διανοούμενο Ταχά Παρλά στην ακόλουθη διαπίστωση: «Και τι θλιβερό είναι, η τουρκική προοδευτική πολιτική να μην έχει τη δυνατότητα εδώ και 60 χρόνια να προτείνει ένα άλλο πρόγραμμα διαφορετικό από τα «Έξι Βέλη». Και ταυτόχρονα πόσο εντυπωσιακό φαίνεται, η ιδεολογία της Γκιοκαλικής – Κεμαλικής συντεχνιακής αλληλεγγύης να είναι τόσο αποτελεσματική και περιεκτική»⁵².

Τέλος, από μία διασκευή ενός ποιήματος του Ζιγιά Γκιοκάλπ που απήγγειλε στο παρελθόν ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν παραλίγο να απωλέσει τον θάκο του. Στις 21 – 09 – 2002 το Ανώτατο Συμβούλιο Εκλογών (Yüksek Seçim Kurulu), αποφάσισε ότι ο αρχηγός του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης Ταγίπ Ερντογάν δεν θα μπορούσε να λάβει μέρος στις επικείμενες βουλευτικές εκλογές που επρόκειτο να πραγματοποιηθούν στις 3 Νοεμβρίου 2002. Έτσι, το όνειρο του Ερντογάν να γίνει πρωθυπουργός της Τουρκίας ναάγησε προσωρινά, εξαιτίας της απαγγελίας ενός ποιήματος που εκθείαζε το Ισλάμ. Το ποίημα, το οποίο ανήκε στον Τούρκο θεωρητικό του τουρκικού εθνικισμού Ζιγιά Γκιοκάλπ, είχε διασκευαστεί και απαγγελθεί από τον Ερντογάν στις 6

⁵⁰ Parla Taha, «Kemalist Tek – Parti İdeolojisi,» οπ. ανωτ., σελ. 40 – 41.

⁵¹ Ο Ταχά Παρλά διακρίνει τον «Πολιτικό Κεμαλισμό» (Siyasal Kemalizm) από τον «Πολιτισμικό Κεμαλισμό» (Kültürel Kemalizm). Ορίζει τον δεύτερο ως κίνημα και ιδεολογία που υποστηρίζει την εκκοσμίκευση, την πνευματικότητα, την ριζοσπαστική πολιτισμική μεταρρύθμιση, την πρόοδο και την διάρκεια. Στο Πρόγραμμα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος το 1935 υπήρχε άρθρο, (Άρθρο 47), που είχε ως θέμα “την προγραμματισμένη κουλτούρα” που σήμαινε, στο όνομα της ομογενοποίησης, την κρατική και πολιτική επέμβαση στα πολιτιστικά δρώμενα του τουρκικού λαού. Ο Γκιοκάλπ ήταν κάθεται αντίθετος στην ανάμειξη του κράτους σε ένα ζωντανό στοιχείο ελεύθερης έκφρασης, όπως είναι η λαϊκή κουλτούρα που προβάλλει την ιδιαιτερότητα κάθε λαού. Βλέπε, Parla Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm.....», οπ. ανωτ., σελ. 10. Επίσης, Parla Taha, «Kemalist Tek – Parti İdeolojisi,» οπ. ανωτ., σελ. 78.

⁵² Parla Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm.....», οπ. ανωτ., σελ. 10.

Δεκεμβρίου 1997 στην πόλη Σίιρτ (Siirt) κατά την διάρκεια μιας δημόσιας ομιλίας του⁵³. Η διασκευή του επίμαχου τετράστιχου του ποιήματος «**Η προσευχή του Φαντάρου**» έχει ως εξής:

*«Οι μιναρέδες ξιφολόγχες, κράνη οι τρούλοι,
Στρατώνας μας τα τζαμιά, ασκέρι οι πιστοί,
Αυτός ο ιερός στρατός την θρησκεία μου περιμένει,
Ο Θεός είναι μεγάλος, ο Θεός είναι μεγάλος».*

Όπως γίνεται κατανοητό στο ποίημα «οι μιναρέδες των τζαμιών» παριστάνονται «με ξιφολόγχες», «οι τρούλοι με κράνη στρατιωτών», «τα τζαμιά με στρατώνες» και «με φαντάρους οι πιστοί». Εκ πρώτης όψεως, η επίμαχη στροφή θα μπορούσε να ερμηνευτεί για μια στρατιά πιστών μουσουλμάνων φαντάρων, έτοιμη να επιτεθεί σε οποιονδήποτε εχθρό, «με τη βοήθεια του Αλλάχ». Σε μια δεύτερη ανάγνωση, όμως, το περιεχόμενο του ανωτέρω στίχου θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως απόπειρα του Ερντογάν να συμφιλώσει τον στρατό με το Ισλάμ. Δηλαδή, επιθυμούσε ενδεχομένως να δώσει το στίγμα της υιοθέτησης και αποδοχής της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Γιατί, δεν είναι τυχαίο πως η πολιτική του σημερινού πρωθυπουργού, με άλλα λόγια η ανωτέρω θεωρία ενσαρκώνεται στο ίδιο το πρόσωπο του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Εν πάση περιπτώσει, απαγορεύτηκε στον Ερντογάν να μετέχει στην ενεργό πολιτική, επειδή κάποτε απήγγειλε ποίημα προσφύλες μεν στον Κεμάλ Ατατούρκ, ανατρεπτικού δε περιεχομένου κατά τα σημερινά κριτήρια της στρατιωτικής ηγεσίας, δηλαδή για προσβολή του κεμαλικού κοσμικού κράτους. Επιπλέον, για το συγκεκριμένο ποίημα το Συνταγματικό Δικαστήριο καταδίκασε τον Ερντογάν σε δέκα μήνες φυλάκισης, παρά το γεγονός ότι στην υπεράσπισή του υποστήριξε πως το ποίημα δεν ανήκει στον ίδιο αλλά στον Ζιγιά Γκιοκάλπ. Στην πραγματικότητα, το ποίημα έχει γραφτεί από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ για την ανάταση του ηθικού των Τούρκων φαντάρων που πολεμούσαν στα μέτωπα των Βαλκανικών Πολέμων το 1912, γι' αυτό και τιλοφορείται «Προσευχή του Φαντάρου». Το αυθεντικό ποίημα μεταφράζεται ως εξής:

Η Προσευχή του Φαντάρου

*«Στο χέρι μου το όπλο, στην ψυχή μου η πίστη
Επιθυμίες μου δύο: Θρησκεία και πατρίδα...
Εστία μου ο στρατός, αφέντης μου ο Σουλτάνος*

⁵³ Bardakçi Murat, «Şiiri böyle montajlamışlar», άρθρο στην εφημερίδα HÜRRİYET στις 22 – 09 – 2002.

*Κύριε φύλαττε Αυτόν
Πολυχρονεμένος νάσαι Θεέ μου!*

* * *

*Στράτα μας ο ιερός πόλεμος, το τέλος του ηρωικός θάνατος,
Θρησκεία μας η αφοσίωση και η υπηρεσία,
Μητέρα μας η πατρίδα, πατέρας μας το έθνος,
Χάρισε ευημερία στην πατρίδα μου Κύριε,
Κι ευτυχία στο έθνος μου Θεέ.*

* * *

*Ιερό μου λάβαρο η ένωση με το Θεό, σημαία μου η ημισέληνος
Το ένα είναι πράσινο, η άλλη κόκκινη,
Σπλαχνίσου το Ισλάμ, κι εκδικήσου τον εχθρό,
Ανύψωσε το Ισλάμ, Θεέ,
Γονάτισε τον εχθρό, Θεέ»⁵⁴.*

Τελικά, κατά τις βουλευτικές εκλογές που διεξήχθησαν στις 3 Νοεμβρίου 2002 ο Ερντογάν αναδείχτηκε νικητής των εκλογών και τα κόμματα έλαβαν τα ακόλουθα ποσοστά: Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) 34,29%, Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) 19,38%, Κόμμα του Ορθού Δρόμου 9,56%, Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (MHP) 8,35%, Κόμμα Δημοκρατίας του Λαού (DEHAP) 6,23%, Κόμμα Μητέρας Πατρίδας (ANAP) 5,12%, Σοσιαλιστικό Κόμμα (SP) 2,49%, Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (DSP) 1,22%, Ανεξάρτητοι 6,10%⁵⁵.

Συνοψίζοντας επισημαίνουμε, ότι δεν θα ήταν ανεδαφικό και συγχρόνως ούτε παράτολμο ίσως, να υποστηριχτεί η άποψη, ότι από την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και εξής, δύο ιδεολογικοί «-ισμοί», αμφιθαλείς ως προς τη σύλληψη και την επινόησή τους αλλά ετεροθαλείς ως προς την ονοματοθεσία τους, ο **Κεμαλισμός** και ο «**Γκιοκαλπισμός**» συμπορεύτηκαν παράλληλα έως σήμερα, ο πρώτος επίσημα κι ο δεύτερος ανεπίσημα.

Μέσα από όλη την εμπειρία την προσωπική στην Τουρκία και την απορρέουσα από την έρευνα επί του υπό διαπραγμάτευση θέματός μας, ο συντάκτης του παρόντος πονήματος έχοντας αποκτήσει μια σφαιρική εικόνα της σύγχρονης Τουρκίας, δεν διστάζει πλέον να απαντήσει στο δίλημμα του τίτλου του κεφαλαίου «**Κεμαλισμός ή Γκιοκαλπισμός στη**

⁵⁴ Gökalp Ziya, «Şiirler ve Halk.....», οπ. ανωτ., σελ. 58.

⁵⁵ Βλέπε σχετικά με τις εκλογές στην επίσημη ιστοσελίδα του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP): <http://www.akparti.org.tr> (τελευταία ενημέρωση 10 - 12 - 2009).

σύγχρονη Τουρκία;» και να αποκαλύψει, ότι από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας έως και σήμερα, ως θεωρία ο «*Γκιοκαλπιμός*» ήταν (και είναι) εκείνος που κυριαρχούσε και ρύθμιζε την πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας.

3-) Η θεωρία της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»: Το νέο μοντέλο διακυβέρνησης της Τουρκίας

α-) Η ιδεολογία του Παντουρκισμού ή Παντουρανισμού

Το όραμα του Παντουρανισμού ενταγμένο στη θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», και αναγνωρισμένο ως επίσημο δόγμα της τουρκικής πολιτικής δεν μπορεί να γίνει κατανοητό, εάν δεν προηγηθεί μία εκτενής ιστορική αναδρομή και συγχρόνως αν δεν περιγραφούν σφαιρικά οι αιτίες, οι λόγοι και οι αφορμές που ώθησαν τους Τούρκους ιθύνοντες να υιοθετήσουν αυτή την ιδέα της «*Μεγάλης Τουρκίας*». Η ιστορία του Παντουρκισμού ανάγεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Ξεκινώντας, λοιπόν, από τα τελευταία τριάντα χρόνια του 19^{ου} αιώνα, έχει σημειωθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, ότι στην Ευρώπη διαμορφωνόταν η ιδέα αναζήτησης της καταγωγής των Τούρκων η οποία μεταβαλλόταν σταδιακά σε μια σοβαρή επιστήμη: την Τουρκολογία. Από την άλλη, στα νότια της τσαρικής Ρωσίας εξελίσσονταν σημαντικά γεγονότα. Το 1868, η Σεμερκάνδη κατακτήθηκε από τους Ρώσους, ενώ το 1873 υποτάχθηκε το Χανάτο της Χίβα που βρισκόταν στα νότια της λίμνης Αράλης και το 1885 τα ρωσικά στρατεύματα έφθασαν έως το καθορισμένο κοινό νότιο σύνορο των αυτοκρατοριών. Έτσι, η αποικιοποίηση του Τουρκεστάν έγινε ταυτόχρονα αιτία να υπάρξουν εκκλήσεις αλληλεγγύης από τους μουσουλμάνους προς τον χαλίφη του Ισλάμ στην Κωνσταντινούπολη που ήταν συνάμα και σουλτάνος των Οθωμανών. Τότε οι Τούρκοι διανοούμενοι συνειδητοποίησαν την ύπαρξη των «ομογενών» τους που κατοικούσαν πέρα από την Κασπία Θάλασσα. Αυτό το γεγονός θεωρείται η αφετηρία του Παντουρκικού ή Παντουρανικού⁵⁶ κινήματος και η πρώτη έκφραση αυτού του αισθήματος αλληλεγγύης, αδελφότητας και διαμαρτυρίας προβάλλεται το 1873 στο Παρίσι από τον Οθωμανό Αλί Σουαβί (1838 – 1878) με αφορμή την κατάκτηση του Χανάτου της Χίβα από τους Ρώσους⁵⁷.

⁵⁶ Για μια σύντομη ιστορική επισκόπηση του Παντουρανισμού ή Παντουρκισμού βλ. Özdöğen Göksu Günay, «Dünyada ve Türkiye’ de Turancılık», στο «Modern Türkiye’ de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik», cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, σελ. 388 – 408.

⁵⁷ Copeaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», σπ. ανωτ., σελ. 35.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί, πως οι δεσμοί αλληλεγγύης μεταξύ των Τούρκων της Τουρκίας και των Τούρκων της Ρωσίας ξεκίνησαν αρχικά το 1877 – 1878 κατά τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο και αργότερα μετά την κατάληψη του Τουρκεστάν από τους Ρώσους. Μόνο που αυτή την περίοδο, κυριάρχησε περισσότερο το ομόθησκο αίσθημα παρά η εθνική κοινή συνείδηση: ο Τουρκισμός. Η εθνική συνείδηση άρχισε να προτάσσεται από τους διοικούντες Νεότουρκους κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου: Με την ενθάρρυνση και της Γερμανίας, οι Τούρκοι της Ρωσίας οργανώθηκαν για να επαναστατήσουν εναντίον της τσαρικής ρωσικής αυτοκρατορίας. Οι Τούρκοι πράκτορες, υποκινώντας τους τουρκόφωνους πληθυσμούς σε εξέγερση, περιφέρονταν στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία μοιράζοντας όπλα και χρήματα. Όμως, στην ουσία δεν είχαν ισχυρή επιρροή, μάλιστα, το αντίθετο, οι μουσουλμανικές ομάδες στον ρωσικό στρατό έμειναν πιστές στον τσάρο του οίκου Ρομανόφ⁵⁸.

Εν συνεχεία, το κίνημα απέκτησε τον δικό του θεωρητικό ιδεολόγο: τον Ζιγιά Γκιοκάλπ. Ο θιασώτης του Durkheim, που ήταν ένας κοινωνιολόγος, θα ερευνήσει την τουρκική κουλτούρα: Ηθική, οικογένεια, ήθη κι έθιμα, παραδόσεις, ανασύρονται από την αφάνεια με ένα πνεύμα Παντουρκιστικό. Ταυτόχρονα, ο Γκιοκάλπ προσδιορίζοντας τις φάσεις όρισε τα γεωγραφικά σύνορα του Παντουρκισμού: στην πρώτη φάση υπάρχει η Τουρκία, έπειτα η επέκταση και η ένωση με τους Ογούζους Τούρκους (δηλαδή από τα Βαλκάνια έως το Τουρκεστάν το νότιο τμήμα των εδαφών που κατοικούν οι τουρκόφωνοι λαοί) και η τελευταία φάση διαμορφώθηκε από την Αδριατική ως τη Σιβηρία που περιλαμβάνει όλους τους τουρκογενείς πληθυσμούς. Έτσι, ολοκληρώνεται ο Παντουρανισμός. Δηλαδή, καθώς οι Οθωμανοί αξιωματούχοι έβλεπαν να συρρικνώνονται τα εδάφη και ο χώρος του οράματος των Οθωμανών σε διάστημα μικρότερο του ενός αιώνα, άρχισε να γεννιέται μία νέα ιστορική αντίληψη με τις ιδέες του Ζιγιά Γκιοκάλπ: Όχι πλέον μια ιστορία που οι Ευρωπαίοι ιστοριογράφοι περιέγραφαν τους Τούρκους ως νομάδες ή βάρβαρους κατακτητές, αλλά ως ιδρυτές λαμπρών πολιτισμών και δημιουργούς κρατών που συνόρευαν με μεγάλους πολιτισμούς: του Ιράν, της Κίνας και του Θιβέτ. Μια μακρόχρονη ιστορία που συμπεριλάμβανε και την υιοθέτηση του Ισλάμ από τους Τούρκους, η οποία αποτελούσε προφανώς και μέρος της εξέλιξής τους. Μία ιστορία που δεν θεωρείται μόνο χρυσή εποχή, αλλά και περίοδος του Τζενγκίζ Χαν (Cengiz Han) που ένωσε τον 13^ο αιώνα τον τουρκικό και τατάρικο λαό⁵⁹, και τέλος η εποχή του περίφημου σουλτάνου Σουλεϊμάν

⁵⁸ Georgeon Francois «Pantürk Düşü.....», οπ. ανωτ., σελ. 199 – 200.

⁵⁹ Georgeon Francois «Pantürk Düşü.....», οπ. ανωτ., σελ. 198.

του Μεγαλοπρεπή και Νομοθέτη (Kanunî Sultan Süleyman) κατά την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία έφθασε στο απόγειό της.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, σε μικρό χρονικό διάστημα, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ καταξιώθηκε στη μνήμη των συμπατριωτών του ως θεωρητικός και ιδεολόγος μιας νέας γενιάς. Τα ποιήματά που δημοσίευσε, όπως *«Η Κόκκινη Μηλιά»*, διανθίστηκαν και εμπλουτίστηκαν με στοιχεία από παραδόσεις, μύθους και οράματα που παρέπεμπαν στην αντίληψη των τουρκομανικών λαών της Κεντρικής Ασίας. Αυτή η τολμηρή προσπάθειά του σχετικά με τους πνευματικούς ορίζοντες του Τουρανισμού που περιέγραφε ο ίδιος ο Γκιοκάλπ βρήκε μιμητές, όπως η συγγραφέας Χαλιντέ Εντίλ Αντιβάρ και ο Ομέρ Σεϊφεττίν. Έτσι, στα ιδανικά των Τούρκων συγγραφέων, άρχισε να αχνοφαίνεται και να προδιαγράφεται μια νέα αυτοκρατορία που αναδυόταν μέσα από τα ερείπια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Η *«Τουρκική Αυτοκρατορία ή Παντουρανική Αυτοκρατορία»*, δηλαδή το όραμα των νέων οριζόντων, των νέων αξιών, το όραμα μιας δεύτερης ένωσης⁶⁰.

Παντουρκισμός σημαίνει πολιτισμική και πολιτική ενότητα όλων ανεξαιρέτως των τουρκόφωνων λαών. Η πολιτισμική ενότητα βασιζέται και στην γλωσσική ένωση. Την περίοδο της αφύπνισης της τουρκικής εθνικής συνείδησης, προτάθηκαν διάφορες διάλεκτοι ανάμεσα στους τουρκογενείς λαούς, αλλά εκείνη που φαινόταν επικρατέστερη για την υιοθέτηση ήταν η οθωμανική λογοτεχνική γλώσσα. Και στους κύκλους των Παντουρκιστών με την πολιτική έννοια, το Οθωμανικό Κράτος και η οθωμανική πρωτεύουσα θεωρούνταν εφικτό να γίνει το κυβερνητικό κέντρο της αυτοκρατορικής διοίκησης⁶¹.

Θιασώτης της καθαρής τουρκικής γλώσσας υπήρξε ο Γκιοκάλπ, μάλιστα με εκτεταμένες αναλύσεις πρότεινε τους τρόπους με τους οποίους θα επιτευχθεί ο συγκεκριμένος στόχος στο νέο τουρκικό κράτος. Αργότερα, το θέμα της καθαρής τουρκικής γλώσσας, στα πλαίσια της εθνικής κουλτούρας αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων στους κόλπους της *«Εστίας των Σοφών»* (δεκαετία του 1970 κ.ε.). Η άποψη των συντακτών της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»* σχετικά με την γλώσσα, αναλύεται περιληπτικά από τον Μουχαρρέμ Εργκίν ως εξής: *«Η απλοποίηση της γλώσσας ολοκληρώθηκε, πέτυχε το στόχο της. Στο εξής, η τουρκική γλώσσα δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα. Η τουρκική γλώσσα που εκτροχιάστηκε με την οθωμανική, επαναποθετήθηκε στην τροχιά της, όμως αυτή τη φορά η γλώσσα εκτροχιάστηκε από μια ψευδοτουρκική (τεχνητή) γλώσσα που δεν είναι τουρκική, αλλά την συνταίριαζαν ως αυθεντική και την ώθησαν στο κενό»*. Κατά τους συντάκτες της *Σύνθεσης*, η σύγχρονη προφορική γλώσσα είναι η τουρκική που ολοκληρώθηκε με την οθωμανική. Η

⁶⁰ Geogon Francois «Pantürk Düşü.....», οπ. ανωτ., σελ. 198.

⁶¹ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 29.

γλώσσα, θα πρέπει να εποπτεύεται από ακαδημαϊκούς και δεν θα πρέπει να επιτρέπεται η προσθήκη τεχνητών στοιχείων. Μια τέτοια αντίληψη της γλώσσας αποτελεί σημαντικό κομμάτι της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»⁶².

Η ιδέα του Παντουρκισμού, διαδόθηκε σύντομα και μάλιστα ανάμεσα στους Τούρκους μουσουλμάνους της Ρωσίας, παρατηρήθηκε ένα είδος «Πρωτο – εθνικισμού», που είχε ως σκοπό να τους αναπτύξει και να τους καταστήσει σε ανεξάρτητα εθνικά κράτη σ' αυτή την γεωγραφική περιοχή. Όμως, ανάμεσα στους τουρκόφωνους λαούς παρατηρήθηκε διάσταση απόψεων. Για παράδειγμα, στα πλαίσια της ένωσης που πρότεινε η παντουρκική ιδεολογία, είχαν αρχίσει να προτάσσουν οι Αζέροι τη δική τους ιδιαίτερη εθνική ταυτότητα. Στην πραγματικότητα, σχετικά με τον Παντουρκισμό οι τουρκοί λαοί που ήταν υπήκοοι της τσαρικής Ρωσίας, δεν είχαν όλοι την ίδια προσέγγιση. Έτσι, η ιδέα της ενότητας φάνταζε πιο συναρπαστική στους Τατάρους που ζούσαν διασκορπισμένοι και σε νομαδική μορφή. Επίσης, οι Τάταροι του Καζάν υποστήριζαν μια ιδέα με κεντρικό πολιτικό σύστημα, με πολιτισμική αυτονομία και βασιζόμενοι στην αναπτυσσόμενη οικονομική και πολιτισμική κατάσταση τους επιδίωκαν ένα ηγετικό ρόλο. Επομένως, όμως, πέρα από την κοινή θρησκευτική και γλωσσική συγγένεια, οι τουρκογενείς πληθυσμοί της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όπως οι Τάταροι του Βόλγα (Καζάν) και της Κριμαίας, οι Αζέροι, οι Ουζμπέκοι, οι Κιρκάσιοι, οι Κοζάκοι βρίσκονταν σε διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης μεταξύ τους. Αντί, λοιπόν, να προχωρήσουν σε ένα πλαίσιο θεμελιωδών δεσμών, ακολούθησαν διαφορετικές ιστορικές, πολιτισμικές και οικονομικές διαδρομές διαμορφώνοντας η κάθε ομάδα την ιδιαίτερή της ταυτότητα. Αυτές οι ταυτότητες παρουσίαζαν δυσχέρειες ως προς τον συγκερασμό ή ως προς έναν συμβιβασμό μέσα στο πνεύμα της Παντουρκικής ενότητας⁶³.

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τις πρώτες δύο δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα οι εξελίξεις υπήρξαν καταγιστικές: Το τέλος της τριακονταετούς απολυταρχικής κυβέρνησης του σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Β' διαδέχτηκε η ομάδα των Νεότουρκων, η οποία εξελίχθηκε σε κυβέρνηση της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*, εν συνεχεία ακολούθησαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και τέλος, ξέσπασε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος. Υπάρχουν αποδείξεις που αναφέρουν, ότι οι πολιτικές της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος* και κυρίως η στρατιωτική της πτέρυγα, είχε ενεργήσει με «Τουρανική» σκέψη ακόμη πριν το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι διάφορες παραστρατιωτικές οργανώσεις νεολαίας, που είχαν ιδρυθεί με την υποστήριξη της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*, μετά το

⁶² Muharrem Ergin, «Türkiye' nin Bugünkü Meseleleri», İstanbul, Türk Aydınlar Ocağı Yayinevi, 1973, σελ. 180.

⁶³ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 29 – 30.

1913, βοήθησαν σε σημαντικό βαθμό κατά την διάρκεια των πολέμων. Ανάμεσα στους στόχους αυτών των οργανώσεων ήταν η αναβάθμιση των συνθηκών ζωής και υγείας των χωριών της Ανατολίας, η εθελοντική εργασία και η βοήθεια⁶⁴.

Όμως, η πιο σημαντική εξέλιξη που αποκάλυψε την Παντουρκιστική διάθεση της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*, ήταν η διακοπή συμμετοχής της Ρωσίας στον πόλεμο εξαιτίας της Μπολσεβίκικης Επανάστασης. Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, έστω και για βραχύ χρονικό διάστημα, οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, με αποτέλεσμα η Παντουρκιστική ιδεολογία να δημιουργήσει ένα κλίμα αισιοδοξίας. Αυτές οι ελπίδες μετατράπηκαν σε εφιάλτη με την Συνθήκη του Μούδρου στις 30 Οκτωβρίου 1918⁶⁵.

Τέσσερα χρόνια νωρίτερα, η εξωτερική πολιτική της Γερμανίας χρησιμοποίησε, ως στρατηγική τακτική, το «όπλο του Παντουρκισμού» εναντίον των Ρώσων. Κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο Γερμανός αρχηγός του ΓΕΕΘΑ Πάουλ Χίντενμπουργκ (Hindenburg)⁶⁶ σκοπεύοντας να εξουδετερώσει την ρωσική διοίκηση στον Καύκασο, χρησιμοποίησε ορισμένους Οθωμανούς στρατηγούς, αλλά περισσότερο επωφελήθηκε από τον ηγέτη της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος* Ενβέρ Πασά (Enver Paşa), που καλλιεργούσε έντονα παντουρκιστικούς σκοπούς. Και μάλιστα, τα γερμανικά σχέδια προέβλεπαν την χρησιμοποίηση του οθωμανικού στρατού έως την περιοχή των κοινών συνόρων του Ιράν και της Ινδίας, όπου κατοικεί μεγάλο μέρος μουσουλμανικού πληθυσμού. Ο Γερμανός αρχηγός του ΓΕΕΘΑ, λοιπόν, κάνοντας πανισλαμικό κάλεσμα ενότητας, αποσκοπούσε να ξεσηκώσει αυτά τα μουσουλμανικά στοιχεία εναντίον του αγγλικού ιμπεριαλισμού. Πράγματι, ανάμεσα στα 1871 – 1919 ο πραγματικός στόχος της γερμανικής αυτοκρατορίας ήταν να παραλύσει τη ρωσική και αγγλική αυτοκρατορία. Έναντι αυτού, ο Ενβέρ Πασά και οι σύντροφοί του ενεργούσαν με το σκεπτικό ότι οι απώλειες των εδαφών στα Βαλκάνια θα έπρεπε να αναπληρωθούν με την κατάκτηση εδαφών των τουρκικών φυλών επεκτείνοντας έτσι τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τα ανατολικά⁶⁷.

⁶⁴ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γάλλου συγγραφέα Αντρέ Μαλρό, ο Ενβέρ Πασά που είχε υπηρετήσει ως στρατιωτικός στο Βερολίνο, μετά την ανακατάληψη της Αδριανούπολης, μαζί με μια γερμανική επιτροπή της οποίας αρχηγός ήταν ο πατέρας του Μαλρό, είχε επισκεφθεί την Κεντρική Ασία για να δημιουργήσει σχέσεις με τους ηγέτες των τουρκικών Χανάτων. Βλέπε, Malraux André, «The Walnut Trees of Altenburg», London, John Lehmann, 1952, μτφρ. by A. W. Fielding, σελ. 43 – 57. Επίσης, Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», σπ. ανωτ., σελ. 80.

⁶⁵ Yıldız Ahmet, «Ne Mutlu Türküm Diyebilene.....», σπ. ανωτ., σελ. 76.

⁶⁶ Ο στρατάρχης του Γενικού Επιτελείου της Γερμανίας Χίντενμπουργκ αντικατέστησε τον στρατηγό Ερρίκο Φαλκενχάιν, λόγω των αποτυχιών του γερμανικού στρατού στο Βερντέν (29 Αυγούστου 1916) και παρέμεινε σ' αυτή τη θέση έως τις 3 Ιουλίου 1919.

⁶⁷ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», σπ. ανωτ., σελ. 153 – 154.

Βασιζόμενος στην ιδέα που διατυπώθηκε μόλις προ ολίγου, ο Ενβέρ Πασά (Enver Paşa) οραματιζόταν, από την αρχή των πολεμικών επιχειρήσεων, να ιδρύσει ένα «*Τουρανικό*» κράτος που θα εκτεινόταν στα βόρεια πέρα από την Κασπία Θάλασσα και στα νότια πέρα από το Αφγανιστάν. Τα σχέδιά του που απέβλεπαν στην κατάκτηση του Βατούμ με την 3^η Στρατιά υπό τις διαταγές του, κι έπειτα στην αποστολή του Χαλίλ Πασά (Halil Paşa) πάνω στις βόρειες περιοχές του Ιράν στο Νταγκεστάν (Dagestan), απέτυχαν καθώς υπέστη σφοδρή ήττα από τον ρωσικό στρατό στην περιοχή Σαρίκαμς (Sarikamis) το 1914. Αλλά ο Ενβέρ Πασά δεν εγκατέλειψε την περιοχή αυτή. Σύμφωνα με τα γερμανικά σχέδια, οι οθωμανικές στρατιωτικές μονάδες που νίκησαν στα εδάφη του Ιράκ με τον διοικητή Αλί Ιχσάν Σαμπίς Πασά (Ali İhsan Sabî Paşa), εστάλησαν στο Ιράν το 1916 με τις διαταγές του Ενβέρ Πασά⁶⁸.

Με την Σοβιετική Επανάσταση το 1917 και τον καταποντισμό του ρωσικού στρατού στον Καύκασο, αναπτερώθηκαν οι ελπίδες του Ενβέρ Πασά για την πραγματοποίηση των παντουρανιστικών σχεδίων του. Αυτή τη φορά στόχος του Ενβέρ Πασά ήταν η ίδρυση ενός Αζερικού κράτους που θα διοικούνταν από τον ετεροθαλή αδελφό του Νουρί Πασά. Στον Νουρί Πασά (Κιλλίγκιλ) (Nuri Paşa Killigil) δόθηκε εντολή να καταλάβει τις περιοχές του βορείου Καυκάσου και τα εδάφη του Νταγκεστάν (Dağıstan), αφού πρώτα συγκεντρώσει την 5^η και 36^η μεραρχία της Υπερκαυκασίας και δημιουργήσει μονάδα εθελοντών στρατιωτών προερχομένων από τον αζερικό λαό υπό την ονομασία «*Ισλαμικός Στρατός Καυκάσου*» (Kafkas İslâm Ordusu). Ο Νουρί Πασά και ο στρατός του αρχικά κατέλαβαν το Μπακού (Bakû) και το 1918 το Νταγκεστάν. Όμως, στην πραγματικότητα οι Γερμανοί ήταν αντίθετοι στα σχέδια του Ενβέρ Πασά κι έτσι ο «*Ισλαμικός Στρατός Καυκάσου*» αντιμετώπισε τη γερμανική άρνηση. Ο γερμανικός στρατός βρισκόταν ακόμη στον Καύκασο. Οι Γερμανοί το 1918 μετά την υπογραφή της Συμφωνίας Brest – Litovsk⁶⁹, συμφώνησαν με τους Σοβιετικούς, έναντι του δικαιώματος να χρησιμοποιούν το πετρέλαιο του Μπακού, να κρατήσουν μακριά τα οθωμανικά στρατεύματα από τον Καύκασο.

Την ίδια εποχή, οι πολεμικές και πολιτικές εξελίξεις διαμόρφωσαν ένα νέο σκηνικό στην περιοχή του Καυκάσου. Τα πλάνα του Ενβέρ Πασά (για τα εδάφη βόρεια της Κασπίας Θάλασσας) συγκρούονταν τώρα και με το Εθνικό Συμβούλιο του Αζερμπαϊτζάν που ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος στις 28 Μαΐου 1918. Ο «*Ισλαμικός Στρατός Καυκάσου*»

⁶⁸ Για τις οθωμανικές εκστρατείες στο βορειοανατολικό και το νότιο μέτωπο καθώς και για τον ανταγωνισμό στην Υπερκαυκασία ανάμεσα στην Γερμανία και την Αγγλία, βλέπε Stanford J. Shaw, «Osmanlı İmparatorluğu», οπ. ανωτ., σελ. 374 – 375. Όσον αφορά τα σχέδια του Ενβέρ Πασά κατά την διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, χρήσιμη πηγή θεωρείται το βιβλίο του Aydemir Şevket Süreyya, «Makedonya' dan Orta Asya' ya Enver Paşa», cilt 3, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1978, σελ. 115 – 194 και 359 – 442. Επίσης, Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 154.

⁶⁹ Στον πόλεμο που προηγήθηκε ο ρωσικός στρατός, καθώς βρισκόταν σε αποσύνθεση, νικήθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα.

λειτούργησε επικουρικά τόσο στον γερμανικό όσο και στον μπολσεβίκικο στρατό κι έτσι απέκτησε την πιθανότητα κατάκτησης του Μπακού. Από την άλλη πλευρά, όταν ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος με την ονομασία «*Ανεξάρτητος Αζερικός Καύκασος*» που ίδρυσε πρόσφατα ο Νουρί Πασά και το οποίο υπήρξε βραχύβιο (28 Μαΐου 1918 – 22 Απριλίου 1920), η αζερική κυβέρνηση όχι μόνο δεν δεχόταν να γίνει κομμάτι του «*Τουρανικού*» κράτους που οραματιζόταν ο Ενβέρ Πασά, αλλά αντέδρασε σκληρά στις εξωτερικές αναμειξεις του εθνικού κράτους της⁷⁰.

Η τρίτη φορά που επιχείρησε ο Ενβέρ Πασά να πραγματοποιήσει το όραμά του για τον Παντουρκισμό, συνέπεσε μετά την εγκατάσταση της μπολσεβίκικης κυβέρνησης στον Καύκασο. Ο Ενβέρ Πασά επιχείρησε αυτή τη φορά να συμβάλει στην ανεξαρτησία του Τουρκεστάν και το 1921 εγκαταστάθηκε γύρω από την περιοχή της Μπουχάρα. Αρχικά έστειλε ένα τηλεσίγραφο στη Μόσχα με την ιδιότητα του αυτόκλητου «*Αρχιστράτηγου των Δυνάμεων της Μπουχάρα, της Χίβα και του Τουρκεστάν*» (Buhara, Hibe ve Türkistan Ordulari Başkumandanı), ενώ αργότερα στις επιστολές του με τον Εμίρη της Μπουχάρα υπέγραφε ως «*Διοικητής του Μεγάλου Επαναστατικού Στρατού του Τουράν*» (Büyük Devrimci Turan Ordulari Kumandanı). Όμως, απέτυχε στην δημιουργία κοινού μετώπου των τουρκόφωνων λαών εναντίον του μπολσεβίκικου στρατού, καθώς οι προσπάθειές του να βρεθούν κοινοί στόχοι και προσεγγίσεις με τους τοπικούς τουρκομανικούς φυλάρχους ήταν απογοητευτικές. Όμως, ο Ενβέρ Πασά δεν εγκατέλειψε τα οράματά του έως ότου πέθανε στο πολεμικό μέτωπο, λίγο αργότερα τον Αύγουστο του 1922⁷¹. Η σορός του μεταφέρθηκε στην Πόλη (1997).

Η παντουρκική ιδέα εξακολουθούσε να παραμένει άσβεστη και κατά τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του τουρκικού κράτους. Στο εσωτερικό της Τουρκίας, πιο συγκεκριμένα στους κύκλους των παντουρκιστών και ιδιαίτερα μεταξύ των προσφύγων μορφωμένων Τατάρων, κυριαρχούσε η ιδέα ότι ένα νέο αυτοκρατορικό μέλλον περιμένει τους Τούρκους, των οποίων καθήκον δεν ήταν πλέον να αναβιώσουν την πολυγλωσσική, πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά να δημιουργήσουν μία νέα παντουρκική αυτοκρατορία με τη συγχώνευση του τουρκικού και των υπόλοιπων τουρκόφωνων λαών, δηλαδή που θα εκτεινόταν από το Αιγαίο Πέλαγος έως το Σινικό Τείχος.

Όμως, ο Μουσταφά Κεμάλ αντιτάχθηκε σθεναρά σε όλα αυτά τα σχέδια και τις φιλοδοξίες του παντουρκικού οράματος. Σύμφωνα με τον Κεμάλ Ατατούρκ, οι Τούρκοι είχαν ένα μακρόχρονο και σκληρό καθήκον: να εργαστούν για την Τουρκία. Οι απανταχού Τούρκοι

⁷⁰ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 154 – 155.

⁷¹ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 15.

αδελφοί τους μπορούσαν να απολαμβάνουν τη δική τους πολιτική μοίρα, και να αφήσουν απερίσπαστη την Τουρκική Δημοκρατία από μακρινές και επικίνδυνες περιπέτειες⁷².

Με τη μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία (1923) ο τουρκικός εθνικισμός υπέστη ουσιαστική αλλαγή και απέκτησε νέο περιεχόμενο, το κύριο χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η ρήξη με τον παντουρκισμό. Ακόμη, η επιρροή του τουρκικού εθνικισμού περιορίστηκε εντός των συνόρων του τουρκικού κράτους. Εξάλλου, πριν και κατά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οι κύριοι θεωρητικοί του παντουρκισμού, Ζιγιά Γκιοκάλπ και Γιουσούφ Ακτσουρά, είχαν αναθεωρήσει ριζικά τις απόψεις τους. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, ο Γιουσούφ Ακτσουρά διαχώρισε τον εθνικισμό σε «δημοκρατικό εθνικισμό» και «ιμπεριαλιστικό εθνικισμό» και ενέταξε τον παντουρκισμό στην κατηγορία του «ιμπεριαλιστικού εθνικισμού». Ο δε Ζιγιά Γκιοκάλπ, παρόλο που δεν εγκατέλειψε πλήρως τις παντουρκιστικές πεποιθήσεις του, τις χαρακτήριζε ως ένα απομακρυσμένο ιδανικό και υποστήριζε πως, στη συγκεκριμένη συγκυρία, ο τουρκικός εθνικισμός θα έπρεπε να περιοριστεί εντός της Τουρκίας. Από την άλλη, ο Κεμάλ Ατατούρκ τοποθετήθηκε για το ζήτημα αυτό με πιο ξεκάθαρο τρόπο. Σε ομιλία του στη μικρασιατική πόλη Εσκισεχίρ (Eskişehir) στις 15 Ιανουαρίου του 1923, περιγράφοντας το όραμά του για την πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσει το τουρκικό κράτος, ανέφερε: «Έχω την πεποίθηση πως ούτε ο Πανισλαμισμός ούτε και ο Παντουρκισμός είναι λογική πολιτική για εμάς»⁷³.

Αν επιχειρηθεί μια αντιπαραβολή ανάμεσα στον κεμαλικό εθνικισμό και στο παντουρκιστικό κίνημα, παρατηρείται, ότι το κοινό στοιχείο των δύο ιδεολογικών προσανατολισμών ήταν η απουσία ανεκτικότητας προς τους κατοίκους άλλων εθνικοτήτων, οι οποίοι εκλαμβάνονταν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας, αλλά και η έλλειψη ευαισθησίας και σεβασμού προς το ιστορικό παρελθόν του πληθυσμιακού μωσαϊκού της Μικράς Ασίας. Οι Κεμαλιστές στο όνομα της ενότητας και της ακεραιότητας, προβάλλοντας τον φόβο του «διαμελισμού», πίστευαν πως θα μπορούσαν με την καταπίεση να αφομοιώσουν τις μη μουσουλμανικές εθνότητες, ενώ οι παντουρκιστές εκφράζοντας ρατσιστικές τάσεις, θεωρούσαν απειλή όσους «δεν είχαν καθαρό τουρκικό αίμα» και για να συνεχίσουν την απόλυτη κυριαρχία «οι πραγματικοί Τούρκοι», προσπαθούσαν να υποβιβάσουν τους αλλόθρησκους και αλλοεθνείς σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας⁷⁴.

⁷² Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», τομ., Α', σπ. ανωτ., σελ. 78 – 79.

⁷³ Üstel Füsün, «Türkiye' nin Kürt Sorunu», İstanbul, Tüses Yayınları, 1996, σελ. 30. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», σπ. ανωτ., σελ. 53 – 54.

⁷⁴ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», σπ. ανωτ., σελ. 296.

Μία άλλη σημαντική λεπτομέρεια, που αξίζει να τονιστεί, είναι το γεγονός, ότι ακόμη και πριν την ίδρυση του τουρκικού κράτους, η ιδεολογία του Παντουρκισμού είχε απορριφθεί από τον «Εθνικό Όρκο» (Misak-ı Milli) και αντί του αρχαίου τουρκικού παρελθόντος προτεραιότητα είχε η θεμελίωση των εδαφικών ορίων και των πολιτισμικών στοιχείων. Στα χρόνια που ακολούθησαν, η πιο εμφανής σχέση ανάμεσα στον κεμαλικό εθνικισμό και τον Παντουρκισμό, ήταν η σχέση εντυπώσεων. Δηλαδή, την περίοδο του μονοκομματισμού το κίνημα του Παντουρκισμού είχε προχωρήσει σε ανοιχτή αντιπαράθεση με το εθνικιστικό καθεστώς, με το αιτιολογικό ότι οι κεμαλιστές προχώρησαν σε μεταρρυθμίσεις πολιτισμικές και κοινωνικές που θεωρούνταν δυτικές⁷⁵.

Όσο κι αν διέφερε ο κεμαλικός εθνικισμός από τον Παντουρκισμό, ο πρώτος περιορίστηκε εντός των συνόρων της τουρκικής δημοκρατίας, με τη δημιουργία μιας συγκεκριμένης αντίληψης για το έθνος παράλληλα προβάλλοντας σε πρώτο πλάνο την εθνοτική καταγωγή, διακήρυττε δε τη συγγένεια των τουρκογενών λαών υποστηρίζοντας ότι οι Τούρκοι αποτελούν μια οργανική οικογένεια. Η αντίληψη αυτή καλλιεργήθηκε σταδιακά και τονίστηκε με την ιδέα, ότι οι Τούρκοι είναι «ένα ανώτερο έθνος που μεταφέρει τον πολιτισμό στον κόσμο», προετοιμάζοντας έτσι το πολιτισμικό έδαφος για παντουρκιστικές αντιλήψεις που δεν ήθελαν να περιοριστούν εντός των συνόρων της τουρκικής δημοκρατίας. Παρά την απόρριψη⁷⁶, λοιπόν, του παντουρκιστικού αλυτρωτισμού ως επίσημου πολιτικού προγράμματος, κάποια στοιχεία ή ομάδες του πολιτισμικού παντουρκισμού προστέθηκαν στον κεμαλικό εθνικισμό. Ιδιαίτερα στο χώρο της παιδείας, με άξονα την Κεντρική Ασία και τους φυλετικούς μύθους που τη συνόδευαν προκάλεσαν την ενδυνάμωση του παντουρκιστικού ρεύματος ανάμεσα στη νέα γενιά της εποχής⁷⁷.

Η εκπαιδευτική πολιτική του νέου καθεστώτος, κατά κάποιο παράδοξο τρόπο, βοήθησε στην διαπαιδαγώγηση μιας νέας γενιάς παντουρκιστών η οποία παρουσίαζε πιο ρατσιστικές τάσεις από την προηγούμενη γενιά, του Ζιγιά Γκιόκάλπ που πέθανε το 1924 και των Γιουσούφ Ακτσουρά (1935) και Αχμέτ Αγάογλου (1939) που πέθαναν στη δεκαετία του 1930⁷⁸.

Ένα χαρακτηριστικό σημείο που είναι απαραίτητο να σημειωθεί, αφορά τις Σοβιετο - τουρκικές σχέσεις και την εξέλιξη τους καθ' όλη τη διάρκεια της μονοκομματικής και πολυκομματικής περιόδου. Ανάμεσα στην Τουρκία και τη Σοβιετική Ένωση, τόσο κατά τη

⁷⁵ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 39.

⁷⁶ Δηλαδή το Παντουρανικό ή Παντουρκιστικό κίνημα αδρανοποιήθηκε, αλλά δεν εξουδετερώθηκε.

⁷⁷ Landau M. Jacob, «Türkiye' de Sağ ve Sol Akımlar», Ankara, Turhan Kitabevi, 1979, σελ. 278.

⁷⁸ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 94.

διάρκεια του Αγώνα Ανεξαρτησίας όσο και το 1925, με την υπογραφή διμερών συμφωνιών απαγορευόταν η ανάπτυξη πολιτικής δραστηριότητας με παντουρκιστικούς στόχους. Επίσης, ο κεμαλικός εθνικισμός είχε προσδιορίσει το πλαίσιο και τους στόχους ανάπτυξης αμέσως μετά την παγίωση της δημοκρατίας. Οι Τουρκικές Εστίες, ως φορέας της κουλτούρας και των παραδόσεων, αναγκάστηκαν να επανεξετάσουν τις δραστηριότητές τους και το γεωγραφικό πλαίσιο αναφοράς.

Όμως, όσο κι αν η Τουρκία προσπαθούσε να φανεί συνεπής στις συμπεφωνημένες υποσχέσεις της έναντι της Σοβιετικής Ένωσης, ωστόσο στο εσωτερικό, καλλιεργούνταν άβεστη η φλόγα του Παντουρκισμού. Έτσι, παράλληλα προς τον εθνικό χαρακτήρα, μια άλλη πλευρά παντουρανικής αντίληψης του κεμαλικού εθνικισμού αποτελεί η χρήση μυθικών συμβόλων στον επίσημο πολιτικό λόγο. Η αναφορά του Κεμάλ Ατατούρκ για το έπος «*Εργκενεκόν*» που αφηγείται την προέλευση των Τούρκων, θεωρείται μια αντανάκλαση προσπάθειας να στηριχθεί ο εθνικισμός στον αρχαίο τουρκικό πολιτισμό. Ανάμεσα στις προσωνυμίες του Κεμάλ Ατατούρκ συμπεριλαμβάνεται και το όνομα του «*Γκρίζου Λύκου*» (Bozkurt) που θεωρείται ότι καθοδήγησε στην έξοδο των Τούρκων από την περιοχή «*Εργκενεκόν*». Αυτή η μορφή του μυθικού «*Γκρίζου Λύκου*» σε αρχαιότερη εποχή λατρεύτηκε ως μία θεότητα από τους Τούρκους. Με την ταυτόχρονη κοινωνική και πολιτισμική εξέλιξη, πίστευαν πως οι μεγάλοι ηγέτες τους είχαν την καταγωγή τους από τους λύκους. Στο λάβαρο των Γκιок Τουρκ (Gök Türk), ως σύμβολο χρησιμοποιήθηκε η φιγούρα του λύκου. Αργότερα, μετατράπηκε σε προσωνύμιο που δινόταν στους ηγέτες και διοικητές που προστάτευαν από μεγάλους και σοβαρούς κινδύνους το τουρκικό έθνος. Στα παιδιά, μάλιστα, δίνονταν ονόματα που είχαν την έννοια του λύκου (Kurt), όπως, Kurt, Kurtbay, Bozkurt, Asena, Börtçeine κτλ. Ο Ατατούρκ αποδέχτηκε, εκτός των άλλων, με ευχαρίστηση και το προσωνύμιο «*Γκρίζος Λύκος*». Επίσης, μετά το 1922, στα γραμματόσημα χρησιμοποιήθηκε η μορφή του «*Γκρίζου Λύκου*». Τέλος, την πρώτη περίοδο της δημοκρατίας η μορφή του «*Γκρίζου Λύκου*» τέθηκε στη μία πλευρά των τουρκικών νομισμάτων⁷⁹. Επιπλέον, η μορφή του «*Γκρίζου Λύκου*» διαδόθηκε με διάφορους τρόπους: ενώ ήταν παγανιστικό σύμβολο στις κοινωνίες της Κεντρικής Ασίας κατά την προ – ισλαμική εποχή, χρησιμοποιήθηκε στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και στα εμβλήματα των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων της Τουρκίας. Το υπουργείο Παιδείας υποστήριξε την έκδοση σύντομων ιστοριών που διαδραματίζονταν σε περιβάλλοντα μυθικά και φαντασιακά. Οι μαθητές που πήγαιναν

⁷⁹ Ünal Tahsin, «Türklüğün Sembolü Bozkurt», Konya, Milli Ülkü Yayınları, 1977, σελ. 51 – 52. Επίσης, Yıldız Ahmet, «Ne mutlu.....», οπ. ανωτ., σελ. 178 – 179.

στο σχολείο στα 1930 έλεγαν το σύνθημα «*Παράδειγμα για τους Γκρίζους Λύκους, είναι ο σύνδεσμος με το παρελθόν μας*» (Bozkurtlara örnektir dernektir mazimiz)⁸⁰.

Μετά το 1931, στην μονοκομματική περίοδο κατά την οποία ανεστάλη η λειτουργία όλων των οργανώσεων πλην του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (CHP), έστω και ονομαστικά διατηρήθηκε, ως ανεξάρτητη μορφή ο σύλλογος με την επωνυμία «*Εθνική Ένωση Τούρκων Φοιτητών*», ο οποίος είχε ως έμβλημά του τον «*Γκρίζο Λύκο*» και την ημισέληνο. Ακόμη, πάνω στα καπέλα που φορούσαν οι φοιτητές, είχαν κολλημένη τη μορφή του «*Γκρίζου Λύκου*». Επίσης, σε πολλές δημόσιες υπηρεσίες υπήρχαν αναρτημένες οι φωτογραφίες του «*Γκρίζου Λύκου*». Για παράδειγμα, στην είσοδο του σιδηροδρομικού σταθμού της Άγκυρας, είχαν τοποθετηθεί δύο εμβλήματα του «*Γκρίζου Λύκου*». Και στην «*Πλατεία του Έθνους*» (Millet Meydanı) όπου βρίσκεται το άγαλμα του Ατατούρκ, στις τέσσερις γωνίες της βάσης του τοποθετήθηκαν τέσσερις κεφαλές του «*Γκρίζου Λύκου*». Οι ομάδες προσκόπων των δημοτικών σχολείων ονομάζονταν «*λυκόπουλα*». Τέλος, τραγουδιούνταν και ύμνοι με παντουρκιστικό περιεχόμενο⁸¹.

Επιπρόσθετα, παρ' όλες τις απόψεις, ότι δηλαδή ο κεμαλικός εθνικισμός και ο Παντουρκισμός αποτελούσαν δύο ιδεολογίες αντίθετες μεταξύ τους, ωστόσο θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι κατά το 1930 ο κεμαλικός εθνικισμός συνέβαλε, ώστε να αναγεννηθεί η παντουρκιστική ιδεολογία. Με άλλα λόγια, τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας, ο Παντουρκισμός, αν και όχι φανερά, υποστηρίχθηκε από τον κεμαλικό εθνικισμό. Παρόλο που τέθηκε επίσημα στο περιθώριο ο Παντουρκισμός ως στόχος και σκοπός της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, εντούτοις στις αρχές του 1930, με πρόεδρο τον Κεμάλ Ατατούρκ, στην τουρκική πολιτική σκέψη και ιδεολογία επανεντάχθηκαν ο όρος «*τουρκική φυλή*», «*ανωτερότητα των αρχαίων Τούρκων*», «*σύμβολο του Τουράν*», στο πολιτισμικό και εκπαιδευτικό εθνικιστικό πρόγραμμα⁸².

Ειδικότερα, τόσο στον χώρο των ΜΜΕ όσο και στην κρατική οργάνωση και παρά την αδιαφορία των τουρκικών αρχών, το 1930 τέθηκε σε εφαρμογή από τον ηγέτη Νιχάλ Ατσιζ η εκ θεμελίων αναδιαμόρφωση του παντουρκιστικού κινήματος. Ορισμένοι Τούρκοι πρόσφυγες, (από τη Ρωσία και τα Βαλκάνια), που η πλειοψηφία τους ανήκε στους ακαδημαϊκούς κύκλους και συνεργάστηκε είτε με τον Atsız είτε ενήργησε ανεξάρτητα, δημιούργησαν ένα πολιτισμικό περιβάλλον στους τουρκικούς λαούς εκτός της Τουρκίας κι

⁸⁰ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 86.

⁸¹ Üngör Ethem, «Türk Marşları», Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965, σελ. 232. Οι περισσότεροι ύμνοι τόνιζαν και πρόβαλλαν περισσότερο τα θετικά στοιχεία της τουρκικής φυλής και κατά την κεμαλική περίοδο αποτελούσαν σημαντικό εργαλείο, καθώς χρησιμοποιούνταν για να αναπτερωθεί το εθνικό φρόνημα. Βλέπε, Yıldız Ahmet, «Ne mutlu.....», οπ. ανωτ., σελ. 179.

⁸² Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 40.

έτσι συνέβαλαν σημαντικά στο παντουρκιστικό κίνημα. Σε αντίθεση με την περιφρούρηση των εξωτερικών συνόρων του κράτους, που ήταν η κύρια μέριμνα του κεμαλικού καθεστώτος, ο Nihal Atsız παράλληλα με τον προσδιορισμό του πολιτισμικού Παντουρκισμού, επέμενε στις πολιτικές ιδιαιτερότητες και τις ιστορικο – φυλετικές ρίζες μιας μελλοντικής ένωσης ανάμεσα στους τουρκογενείς πληθυσμούς. Έτσι, γύρω στα 1930 δημοσιεύτηκαν οι απόψεις αυτές, και αποτέλεσαν τον προάγγελο της δράσης του παντουρκιστικού κινήματος που αναπτύχθηκε μετά από δέκα χρόνια. Κατά τη δεκαετία του 1940 διευρύνθηκε ο κύκλος των μελών του, με συνέπεια να εξασφαλιστεί ένα περιβάλλον που προοιωνίζονταν αισιόδοξο για το μέλλον και το οποίο προδιαγράφονταν χάρη στον ζήλο και την πολιτική που υποστηρίζονταν⁸³.

Έχει σημασία το γεγονός, ότι ένα μήνα μετά την αναστολή λειτουργίας των Τουρκικών Εστιών (Türk Ocakları) τον Απρίλιο του 1931 τέθηκε σε κυκλοφορία το περιοδικό του Nihal Atsız. Η εφημερίδα «Μπάρτιν» (Bartın) που θεωρούνταν ένα από τα τοπικά όργανα ενημέρωσης στην Ανατολία, στις 12 Απριλίου 1931 δημοσίευσε ένα άρθρο στο οποίο τονιζόταν η σημασία και ο ρόλος των Τουρκικών Εστιών, καθώς αναζωογόνησαν την ελπίδα της παντουρκικής ενότητας και εξακολουθούσαν ακόμη να επηρεάζουν τις νέες γενιές⁸⁴.

Σύμφωνα με τον Nihal Atsız το τουρκικό εθνικό ιδανικό δεν μπορούσε να περιοριστεί στην ιδέα «της ανάπτυξης μέσα στα οριοθετημένα σύνορα» και παράλληλα επεσήμαινε, ότι ο στόχος της Παντουρκιστικής Ένωσης θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει και μια «*ιμπεριαλιστική προοπτική*». Η ιδέα της παντουρκικής ενότητας ενισχύθηκε και με το σύνθημα που έχει σχέση με κάλεσμα σε πόλεμο: «*όλοι οι Τούρκοι ένας στρατός*». Αυτό το σύνθημα ήταν μια διασκευή από δίστιχο του Ζιγιά Γκιοκάλλ, που έγραφε:

***«Όλοι οι Τούρκοι ένας στρατός, ο αμέτοχος είναι λιποτάκτης,
Το γράφουν οι νόμοι μας, όποιος τρέπεται σε φυγή στον πόλεμο
είναι προδότης»⁸⁵.***

Το παντουρκιστικό κίνημα των δεκαετιών 1930 και 1940, πέρα από τις προσπάθειες συστηματοποίησης των ιδεών και εκλογίκευσης των στοιχείων απευθυνόταν κυρίως στο αίσθημα. Με την ιδιότητα ενός θεωρητικού καθοδηγητή, τα έργα του Ζιγιά Γκιοκάλλ, ήταν δημοφιλή στο αναγνωστικό κοινό και ενέπνεαν σεβασμό λόγω των ιδανικών που πρόβαλλε

⁸³ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 207.

⁸⁴ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 186.

⁸⁵ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 193.

στα ποιήματα και τα γραπτά κείμενά του. Αντίθετα, οι κοινωνικές και πολιτικές ιδέες του Τούρκου διανοούμενου δεν μελετήθηκαν σε βάθος κι ούτε έτυχαν αντικείμενο συλλογιστικής κριτικής εμβάθυνσης και πνευματικής επεξεργασίας. Το έργο του Γκιοκάλπ με τίτλο «*Οι Αρχές του Τουρκισμού*» επανεκδόθηκε από τον παντουρκιστή Reha Öğuz Türkkan. Όμως, δεν επιχειρήθηκε καμιά μελέτη σε βάθος από τα ηγετικά στελέχη των παντουρκιστών. Μάλιστα, τα γραπτά κείμενα της νέας γενιάς (ή του Μεσοπολέμου) δεν κατάφεραν να πλησιάσουν το επίπεδο λεπτότητας, επεξεργασίας και ανάλυσης που παρατηρείται στα έργα του Γκιοκάλπ. Σύμφωνα με μία αναδρομική αξιολόγηση που επιχειρήθηκε από έναν μαθητή του Nihal Atsız, οι Παντουρκιστές αυτής της περιόδου έθεσαν στο περιθώριο τα θεμέλια της φιλοσοφικής σκέψης και των ιδεών του Ζιγιά Γκιοκάλπ, και προσπάθησαν να μεταλαμπαδεύσουν στον λαό μέσα από την μελέτη της ιστορίας και της λογοτεχνίας τον Παντουρκισμό. Το αιτιολογικό ήταν το εξής: «*Περισσότερο από ένα άψυχο σύστημα ιδεών ο Παντουρκισμός είναι θέμα αισθήματος και πίστης*»⁸⁶.

Κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, παρατηρήθηκε μια ανεπανόληπτη πνευματική έξαρση της δραστηριότητας των παντουραριστών. Όντως, η ακατανίκητη επιθυμία για την επίτευξη του τουρανικού οράματος, και ο έντονος πόθος για την δημιουργία της «*Μεγάλης Τουρκίας*» είχε μετατραπεί σε ζωνφό πάθος που πρόβαλλε σε όλους τους τομείς της πολιτικής ζωής. Ο συγγραφέας Νιγιαζί Μπερκές υποστηρίζει την άποψη πως ο Παντουρκισμός ήταν η πιο διαδεδομένη μορφή εθνικισμού στην Τουρκία, ενώ αναφέρει ότι η Τουρκία την περίοδο αυτή ζούσε ένα «*πολιτικό ντελίριο*». Αναφερόμενος στον Γερμανό ιστορικό Φρίντριχ Μέϊνεκε (Friedrich Meineke) σημειώνει πως «*η Τουρκία ήταν η χώρα του κόσμου στην οποία ευδοκμούσαν οι περισσότεροι ανεγκέφαλοι και πονηροί άνθρωποι που θαύμαζαν τον Χίτλερ*» και συνεχίζει: «*Εάν κάνουμε έναν μικρό κατάλογο με τις βασικές αρχές της ναζιστικής σκέψης, δεν θα δυσκολευτούμε να εντοπίσουμε τις αντίστοιχες στην Τουρκία. Για παράδειγμα, την έλλειψη δημοκρατικής παράδοσης, το πάθος για την αρχηγία, τον σοβινισμό, την ξενοφοβία και την εχθρότητα προς τις μειονότητες, τον φόβο του κομμουνισμού, την εχθρότητα προς τους Ρώσους, τη λατρεία του πατερναλιστικού κράτους, τη διαφθορά, τον ομορποτισμό, την τάση προς τον ληστρικό καπιταλισμό και (γι' αυτό ακόμη και οι ναζιστές θα γελάσουν) την πεποίθηση πως ο Τούρκος έχει ως αποστολή την παγκόσμια κυριαρχία. Όλα αυτά υπάρχουν στο *Mein Kampf* του Χίτλερ*»⁸⁷. Με αφετηρία την αντίληψη «*είμαστε σύμμαχοι με τους Άγγλους, φίλοι με τους Γερμανούς*», ο Σαράτσογλου με τη στάση που ονόμασε

⁸⁶ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 227.

⁸⁷ Berkes Niyazi, «Unutulan Yıllar», İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, σελ. 161. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 104.

«ενεργητική ουδετερότητα», έκλεινε τα μάτια στην αύξηση των δραστηριοτήτων των παντουρκιστών. Όπως αναφέρει ο Νιγιαζί Μπερκές «ο πόθος που κρυβόταν πίσω από το όνομα του Παντουρκισμού ήταν, στην ουσία, ένα ρεύμα το οποίο έτρεφε ο ληστρικός καπιταλισμός, το οποίο αναπτυσσόταν από την εποχή της συνταγματικής μοναρχίας και του οποίου ο Σαράτσογλου ήταν ο τυπικότερος εκφραστής»⁸⁸.

Στην ουσία, όμως, η βασική αιτία πίσω από τη δήλωση της Τουρκίας το 1940, δηλαδή την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, να μην αναμειχθεί στα πολεμικά δρώμενα, επικρατούσε η άποψη του Ισμέτ Ινονού και οι σκέψεις των ηγετικών στελεχών του υπουργείου Εξωτερικών ότι θα έπρεπε η Τουρκία να μείνει έξω από τα πολεμικά γεγονότα και να διαφυλάξει την ακεραιότητα και την κυριαρχία της. Ωστόσο, στην πίσω πλευρά του μυαλού της, η τουρκική κυβέρνηση με συγκροτημένο τρόπο διαμόρφωνε την τουρανική πολιτική ανάλογα με την πορεία του πολέμου. Αυτό το εξέφρασε ξεκάθαρα ο Ισμέτ Ινονού σε μια συνάντηση που είχε με τον Γερμανό πρέσβη, Φον Πάπεν, στις 28 Αυγούστου 1941. Ο Ισμέτ Ινονού ξεκαθάρισε ότι «η συζήτηση γύρω από τον Τουρανισμό θα είναι δυνατή μονάχα όταν θα είναι οφθαλμοφανής η ήττα της Σοβιετικής Ένωσης. Μόνο τότε η Τουρκία θα είναι πρόθυμη να συζητήσει αυτά τα θέματα»⁸⁹. Παρ' όλα αυτά, τόσο επίσημα όσο και ανεπίσημα συνεχίζονταν οι προετοιμασίες στον «δρόμο προς το Τουράν»⁹⁰.

Οι βλέψεις της Άγκυρας, όσον αφορά το παντουρκιστικό κίνημα, σε συνδυασμό με τις ναζιστικές επιτυχίες στα πεδία των μαχών, δημιουργούσε ένα παράξενο αντιμειονοτικό κλίμα στο εσωτερικό της Τουρκίας. Πράγματι, η στάση της Άγκυρας στο μειονοτικό σκλήρυνε ακόμη περισσότερο μετά το θάνατο του Κεμάλ Ατατούρκ τον Νοέμβριο του 1938. Ιδιαίτερα μετά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στην Κωνσταντινούπολη κυριαρχούσε ένα σφοδρό εθνικιστικό και αντιμειονοτικό ρεύμα που αντικατόπτριζε την επιρροή των ρατσιστικών θεωριών του Άξονα στην Τουρκία. Την εξάπλωση της τάσης αυτής όχι μόνο ανέχθηκε αλλά και ενθάρρυνε η τουρκική κυβέρνηση και ειδικά μια ομάδα ηγετικών φιλοαξονικών στελεχών της Άγκυρας όπως ο υπουργός Εξωτερικών Νουμάν Μενεμεντζιογλου (Numan Menemencioğlu) και ο γενικός επιτελάρχης Φεβζί Τσακμάκ (Fevzi Çakmak). Ακόμη και οι έγκυρες εφημερίδες Τζουμχουριγιέτ (Cumhuriyet) και Τασβίρι

⁸⁸ Berkes Niyazi, «Unutulan Yıllar», οπ. ανωτ., σελ. 240. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 104.

⁸⁹ Koçak Cemil, «Türkiye' de Milli Şef Dönemi – (1938 – 1945)», cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, σελ. 663.

⁹⁰ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 102.

Εφκιάρ (Tasvir-i Efkâr) είχαν έντονα επηρεασθεί από τις εντυπωσιακές επιτυχίες των Ναζί στα Βαλκάνια και στο σοβιετικό μέτωπο το 1941 – 1942⁹¹.

Τον Ιούνιο του 1941 υπογράφηκε ανάμεσα στην Γερμανία και την Τουρκία σύμφωνο φιλίας και μη επίθεσης⁹². Σύμφωνα με αμερικανικές πηγές, μετά από αυτή την συμφωνία Γερμανοί ναζιστές κατασκόποι άρχισαν να κινούνται πιο ελεύθερα μέσα στην Τουρκία. Οι ίδιες πηγές έγραφαν, ότι χάρη στους κατασκόπους τους οι ναζιστές λάμβαναν πληροφορίες για τις περιουσίες και την οικονομική κατάσταση των Εβραίων της Τουρκίας και ανέφεραν πως τα στοιχεία αυτά βρισκόνταν στα χέρια της τουρκικής αστυνομίας.

Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας Φιλίας και μη Επίθεσης ανάμεσα στην Γερμανία και την Τουρκία, η γερμανική προπαγάνδα εντάθηκε μέσα στα τουρκικά εδάφη. Από το δεύτερο μισό του 1941 σε δημοσιεύσεις παντουρκιστικών εντύπων παρατηρήθηκε αύξηση άρθρων με παντουρκιστικό περιεχόμενο⁹³. Σε αυτές τις δημοσιεύσεις ξεχώριζαν τα ονόματα των παντουρκιστών Ρεχά Τουρκκάν, Νιχάλ Ατσιζ, Νετζντέτ Σαντζάρ (Reha Türkan, Nihal Atsız, Necdet Sancar). Τα κοινά χαρακτηριστικά των τουρανικών εντύπων, αυτή την εποχή, περιείχαν ένα ισχυρό αντισημιτισμό και ρατσισμό⁹⁴.

Το πρώτο περιοδικό που εκδόθηκε από τον Χουσεϊν Νιχάλ Ατσιζ, μεταξύ 15 Μαΐου 1931 και 25 Σεπτεμβρίου 1932, ήταν μηνιαίο, σημείωσε 17 εκδόσεις και ονομαζόταν «Atsız Mecmuası». Η ονομασία του περιοδικού «Atsız Mecmuası» (Ατσιζ Μετζμουά) ήταν αρχικά το προσωνύμιο του Χουσεϊν Νιχάλ κι αργότερα το χρησιμοποίησε ως επίθετο, παρέπεμπε δε στις παραδόσεις των Γκιόκ Τούρκ της Κεντρικής Ασίας. Αυτό το όνομα περιλαμβάνεται σε μια από τις μυθολογικές αφηγηματικές παραδόσεις των Γκιόκ Τουρκ (Gök Türk), που σύμφωνα με την ιστορία της υπόθεσης οι νέοι που δεν μπορούσαν να διεκπεραιώσουν ένα δημόσιο καθήκον ή χρέος απαγορευόταν να φέρουν ένα ιδιαίτερο όνομα. Μέχρι που να αποδείξουν αυτοί οι νέοι ότι ολοκλήρωσαν την υποχρέωσή τους ονομαζόνταν «ανώνυμοι» (Ατσιζ - Atsız)⁹⁵. Σε ένα ποίημα του Γκιόκάλπ, ένας τέτοιος νέος, αναλαμβάνει το καθήκον να επισκεφθεί το κέντρο του κράτους του Τουράν. Η επιλογή αυτού του ονόματος «Atsız» από τον Νιχάλ Ατσιζ, αφενός δήλωνε τη νοσταλγία του στις παραδόσεις των αρχαίων εποχών, κι αφετέρου με αυτή τη δραστηριότητα (την έκδοση του περιοδικού), συμβολικά

⁹¹ Αλεξανδρής Αλέξης, «Το ιστορικό πλαίσιο.....», οπ. ανωτ., σελ. 102.

⁹² Oran Baskın, «Türkiye' nin "Kuzeydeki Büyük Komşu" Sorunu Nedir? (Türk – Sovyet İlişkileri 1939 – 1970)», στο «Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi», Cilt XXV, Sayı 1, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, σελ. 52.

⁹³ Oran Baskın, «Türkiye' nin "Kuzeydeki Büyük Komşu" Sorunu.....», οπ. ανωτ., σελ. 53.

⁹⁴ Bali N. Rifat, «Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri.....», οπ. ανωτ., σελ. 412.

⁹⁵ Μία χρήσιμη διευκρίνιση: σήμερα η λέξη (Atsız) στα τουρκικά σημαίνει «δίχως άλογο». Στη σύγχρονη τουρκική η λέξη «Ad» σημαίνει «όνομα». Επειδή όμως έπεται ένα σύμφωνο μετά το γράμμα «d» δηλαδή το «s», το πρώτο σύμφωνο «d» μετατρέπεται σε «b». (Σ.τ.σ.)

αποδεικνυε την εκπλήρωση του καθήκοντός του⁹⁶. Το «Περιοδικό Ατσίζ» («Atsız Mecmua»), πλημμύριζε ταυτόχρονα από κείμενα που ανύψωναν τον Ζιγιά Γκιοκάλπ στους ουρανούς καθώς επίσης από ποιήματα που ήταν αφιερωμένα στον Τούρκο διανοούμενο. Στο πρώτο τεύχος είχε αναδημοσιευτεί αυτούσιο το άρθρο του Γκιοκάλπ «Çınaraltı» (Κάτω από τον Πλάτανο) ο οποίος το είχε πρωτοδημοσιεύσει το 1922 στο περιοδικό «Μικρό Περιοδικό» (Küçük Mecmua) όταν βρισκόταν στην πόλη Ντιγιαρμπεκίρ της ΝΑ Τουρκίας. Με την αναδημοσίευση ενός άρθρου που πραγματευόταν ο Γκιοκάλπ ως θέμα την τουρκική δημοτική γλώσσα, το δημοτικό ποίημα και τη μουσική, την χειροτεχνία και τις ομορφιές των λαϊκών επών, ο Νιχάλ Ατσίζ δεν επιδίωκε μόνο να εκφράσει τον σεβασμό του προς τον Γκιοκάλπ, αλλά συγχρόνως να δείξει ότι είναι προσηλωμένος στην υπόθεση του πολιτισμικού Τουρκισμού και αυτή την υπόθεση σκόπευε να συνεχίσει ως ένθερμος υποστηρικτής του⁹⁷.

Ένα από τα παντουρκικά περιοδικά που διοικούνταν από τον Γιουσούφ Ζιγιά Ορτάτς (Yusuf Ziya Ortaç) ονομαζόταν «Çınaraltı» (Κάτω από τον Πλάτανο 1948). Επίσης, τα υπόλοιπα δύο είχαν κι αυτά συμβολική ονομασία «Altın Işık» (Αλτίν Ισίκ – Χρυσό Φως), «Kızıl Elma» (Κιζίλ Ελμά – Κόκκινη Μηλιά). Και τα τρία παρουσίαζαν μεγάλη κυκλοφορία καθώς παρέπεμπαν απ' ευθείας στα έργα του Ζιγιά Γκιοκάλπ. Δηλαδή, το περιοδικό «Altın Işık» και το «Kızıl Elma» ήταν τίτλοι έργων του Ζιγιά Γκιοκάλπ και έτυχαν θετικής κριτικής από τους παντουρκιστές. Το πρώτο έργο, το «Altın Işık», σε πεζή και ποιητική μορφή αποτελεί δημοτικό παραμύθι με έντονη μυθολογία, ενώ το δεύτερο, το «Kızıl Elma» σε αφηγηματική μορφή, με μυθικό περιεχόμενο που πραγματευόταν την νοσταλγία για τη μητέρα πατρίδα και το «ιδανικό» που παρέπεμπε στο «Τουράν»⁹⁸.

Στις αρχές του 1943 παρατηρήθηκε μία έκρηξη των παντουρκιστικών εκδόσεων. «Στις εκδόσεις αυτές πολλοί Κεμαλιστές διανοούμενοι, μεταξύ των οποίων και ο Φαλίχ Ριφκί (Fahih Rifki Atay), παρουσιάζονταν ως υπηρέτες του κομμουνισμού». Συνθήματα όπως, «η τουρκική φυλή είναι ανώτερη από κάθε άλλη» κάλυπταν διακριτικά σημεία στις σελίδες των παντουρκιστικών περιοδικών. Σε ένα κείμενο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Γκρίζος Λύκος» (Bozkurt - Μποζκούρτ), ο Ρεχά Ογούζ Τουρκκάν (Reha Oğuz Türkkan) περιέγραφε ως εξής το πρόγραμμα του Τουρκισμού: «*Ιδεολογία μας (.....) είναι ο Τουρκισμός του Γκρίζου Λύκου (.....). Οι Γκρίζοι Λύκοι (.....) πιστεύουν πως η τουρκική φυλή και το τουρκικό έθνος είναι ανώτερα από κάθε άλλη φυλή και από κάθε άλλο έθνος (.....). Πηγή αυτής της ανωτερότητας (.....) είναι το τουρκικό αίμα (.....). Η ανωτερότητα αυτή*

⁹⁶ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 184 – 185.

⁹⁷ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 185.

⁹⁸ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 269 – 270.

(.....) θα χαθεί εάν το τουρκικό αίμα αναμειχθεί με άλλο αίμα (.....). Οι Γκρίζοι Λύκοι (.....) είναι ρατσιστές. Αναζητούν τις προϋποθέσεις για να είναι κανείς αγνός και καθαρός Τούρκος (.....). Όταν λένε Τούρκος, η καρδιά τους θα ήθελε ο Τούρκος να είναι Τούρκος εδώ και εννιά γενιές. Όμως οι Γκρίζοι Λύκοι, βλέποντας την πραγματικότητα, θεωρούν, επίσης, Τούρκους εκείνους που τα τρία τέταρτα των προγόνων τους είναι Τούρκοι και τους άλλους που το αίμα τους έχει εκτουρκιστεί εδώ και τέσσερις γενιές (.....). Οι Γκρίζοι Λύκοι είναι παντουρκιστές (.....). Είναι ιερό ιδανικό (.....) να βλέπει κάποιος το τουρκικό κράτος ως ένα έθνος 65 εκατομμυρίων»⁹⁹.

Επανερχόμενοι στις Σοβιετο – τουρκικές σχέσεις, θα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι οι Σοβιετικοί δεν ξεχνούσαν τη στάση που είχε υιοθετήσει η Τουρκία κατά τη διάρκεια της γερμανικής επίθεσης εναντίον τους το 1941 – 1942. Παρά την επίσημη πολιτική της ουδετερότητας, η Άγκυρα επέτρεψε την αναζωπύρωση ενός δυναμικού παντουρκιστικού κινήματος, πιστεύοντας ότι, με την επικείμενη ήττα και το διαμελισμό της Σοβιετικής Ένωσης, σύντομα θα γινόταν πραγματικότητα το όραμα της «Κόκκινης Μηλιάς», μιας τουρκικής δηλαδή ομοσπονδίας που θα περιλάμβανε όχι μόνο τους Τούρκους της Τουρκικής Δημοκρατίας αλλά και αυτούς της Κριμαίας, του Αζερμπαϊτζάν, του Τουρκεστάν, του βορειοδυτικού Ιράν και του βορείου Ιράκ. Το παντουρκιστικό κίνημα δεν είχε υποστηρικτές μόνο ανάμεσα στους Τούρκους διανοούμενους αλλά και στους στρατιωτικούς και πολιτικούς κύκλους. Την εποχή αυτή στο Βερολίνο και την Άγκυρα πραγματοποιήθηκαν μια σειρά από ανεπίσημες και ημιεπίσημες διαβουλεύσεις. Κύριοι συνομιλητές από την τουρκική πλευρά υπήρξαν οι στρατηγοί Ερκιλέτ, Ερντέν και Νουρί Πασά. (H. E. Erkilet, Ali Fuat Erden, Nuri Paşa). Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στις 18 Ιουνίου 1941 τέσσερις ημέρες πριν την επίθεση της ναζιστικής Γερμανίας κατά της Σοβιετικής Ένωσης, υπογράφηκε στην Άγκυρα μία δεκαετής γερμανοτουρκική συνθήκη φιλίας¹⁰⁰.

Την περίοδο του χειμώνα του 1941 – 1942 που συμπίπτει με την έναρξη του πολέμου της Γερμανίας εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, η γερμανική προπαγάνδα στην Τουρκία εντάθηκε και ενέτεινε τις δραστηριότητες των παντουρκιστικών τάσεων. Το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών αποσκοπούσε στην βοήθεια της Τουρκίας για την ανάπτυξη των γερμανικών στρατευμάτων στον Καύκασο και αν είναι δυνατόν στην ενεργητική συνεργασία της στις γερμανικές εκστρατείες εναντίον των σοβιετικών στρατευμάτων στην περιοχή¹⁰¹. Θα ήταν λάθος να υποστηριχθεί, ότι οι τουρανικές τάσεις που αναβίωσαν κατά την περίοδο αυτή,

⁹⁹ Koçak Cemil, «Türkiye' de Milli Şef Dönemi.....», οπ. ανωτ., σελ. 668. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 99 – 100.

¹⁰⁰ Αλεξανδρής Αλέξης, «Το ιστορικό πλαίσιο.....», οπ. ανωτ., σελ. 110 – 111.

¹⁰¹ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 152 – 153.

έμειναν περιορισμένες μονάχα στους τουραλικούς κύκλους. Γίνεται κατανοητό πως ακόμη και οι ίδιοι οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι, αν και πιο συγκρατημένα από τους παντουρκιστές, ένιωθαν συμπάθεια για το όραμα της «Μεγάλης Τουρκίας» (περίπου 1942)¹⁰².

Η παντουρκιστική προσέγγιση του τουρκιστικού ρεύματος η οποία αποσκοπούσε στην πολιτική ενότητα όλων των τουρκογενών λαών που πλειοψηφούσαν σε πολλές σοβιετικές δημοκρατίες, ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές της επίσημης τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η βασική αγωνία της διοίκησης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (CHP), υπό την καθοδήγηση του προέδρου Ισμέτ Ινονού ήταν να αποφύγει την έξοδο της Τουρκίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καθώς δέχονταν πιέσεις και από τα δύο αντίπαλα μέτωπα. Έναντι αυτού η γερμανική πρεσβεία στην Άγκυρα, μετά την έναρξη των εχθροπραξιών χρησιμοποίησε τις παντουρκιστικές τάσεις ως υλικό προπαγάνδας εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Συνέπεια αυτής της προσέγγισης η εθνικιστική κυβέρνηση δημιούργησε συμμαχία ανάμεσα στην Τουρκία και την ναζιστική Γερμανία, με αποτέλεσμα το παντουρκιστικό ρεύμα να χαρακτηριστεί κίνημα φαντασιόπληκτο, υπό την έννοια ότι υποστήριζε ως επιτακτική την είσοδο της Τουρκίας στον πόλεμο εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης¹⁰³.

Πιο συγκεκριμένα, ο Παντουρκισμός είχε αποτελέσει σοβαρό θέμα συζητήσεων στο τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών, επειδή το θέμα επιδέχονταν ειδικούς διπλωματικούς χειρισμούς, καθώς έκρινε ότι η συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο θα την οδηγούσε σε ανεπανόρθωτες περιπέτειες, γι' αυτό προτιμούσε να διατηρήσει αταλάντευτα την ουδετερότητά της. Δηλαδή, η προσπάθεια που κατέβαλλε το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών να ενισχύσει τις προσδοκίες των παντουρκιστών υποστηρίζονταν ανεπίσημα και από τους Τούρκους κυβερνητικούς αξιωματούχους. Η περίοδος ανάμεσα στο 1941 και 1943 είναι περίοδος αύξησης της γερμανικής προπαγάνδας στα θέματα της παντουρκικής ιδέας και παράλληλα περίοδος σοβαρών διπλωματικών εξελίξεων ανάμεσα στις δύο χώρες. Τόσο η γερμανική προπαγάνδα, όσο και το αμοιβαίο ενδιαφέρον για την περίπτωση που θα μπορούσε να δοθεί παντουρκιστικό πλήγμα εναντίον των Σοβιετικών, συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιτυχιών των γερμανικών στρατευμάτων στα σοβιετικά εδάφη. Όμως οι Ναζί δεν είχαν πετύχει οριστική νίκη. Με άλλα λόγια, το 1943 πριν η μοίρα του πολέμου στραφεί εναντίον της Γερμανίας, το τουρκικό πολεμικό επιτελείο στόχευε να κερδίσει χρόνο μπροστά σε μια ενδεχόμενη κατάκτηση της Τουρκίας από τα γερμανικά στρατεύματα¹⁰⁴.

¹⁰² Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 101.

¹⁰³ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 269 – 27.

¹⁰⁴ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 126 – 127.

Την ίδια εποχή με την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης στην Τουρκία, τα φιλοαξονικά μέλη της κυβέρνησης και ο τουρκικός Τύπος εξαπέλυσαν μία νέα εκστρατεία κατά των μειονοτήτων της Κωνσταντινούπολης. Ιδιαίτερα δραστήριο ρόλο στην εκστρατεία αυτή διαδραμάτισε ο υπουργός Εξωτερικών, και προσωπικός φίλος του προέδρου Ινονού, Νουμάν Μενεμεντζιόγλου. Οι παλιές φυλετικές προκαταλήψεις πυροδοτήθηκαν από την επίδραση του γερμανικού φυλετισμού, που επηρέασε σημαντικά την τουρκική κοινωνία κατά την περίοδο 1939 – 1944. Την εκστρατεία εναντίον των μειονοτήτων τροφοδοτούσε το παντουρκικό κίνημα που είχε αναζωπυρωθεί μετά το θάνατο του Κεμάλ Ατατούρκ. Θαυμαστές του Χίτλερ, οι παντουρκιστές είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τη ναζιστική ιδεολογία και ειδικότερα στα θέματα του φυλετισμού και της προσήλωσης στον εθνικοσοσιαλισμό. Αυτοί οι ακραίοι εθνικιστικοί κύκλοι, με την ενθάρρυνση της κυβέρνησης, καλλιέργησαν, με επιτυχία, την εντόπωση ότι οι Έλληνες, Αρμένιοι και Εβραίοι επιχειρηματίες ήταν οι κύριοι αίτιοι της άθλιας οικονομικής κατάστασης και του διαρκώς αυξανόμενου πληθωρισμού στην Τουρκία¹⁰⁵.

Μία ακόμη ιδιαιτερότητα αυτής της εποχής, κατά την οποία το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) εισήλθε σε διάλογο με τους ρατσιστές – παντουρκιστές, ήταν ότι σημειώθηκε έξαρση του αντικομμουνισμού στην Τουρκία και άρχισε μια γενικευμένη εκστρατεία κατά των κομμουνιστών. Οι διανοούμενοι που εναντιώνονταν στις παντουρκιστικές απόψεις θεωρούνταν κομμουνιστές και δέχονταν επιθέσεις. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, στην ανοικτή επιστολή που απήρθησε προς τον πρωθυπουργό Σαράτσογλου, «επειδή ήταν και πρωθυπουργός και παντουρκιστής», ο γνωστός παντουρκιστής Νιχάλ Ατσιζ τόνιζε τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» και «εξέφραζε παράπονα για τις κρυφές εκδοτικές δραστηριότητες με αριστερές τάσεις»¹⁰⁶.

Μόλις έγινε φανερή η ήττα της Γερμανίας, ο κρατικός έλεγχος μετατράπηκε σε πίεση εναντίον των παντουρκιστών και ο φιλοκυβερνητικός τύπος πρόβαλλε εκ νέου το σύνθημα: «ο Κεμαλισμός είναι τουρκιστικός μόνο εντός της Τουρκίας». Για παράδειγμα, ο Φαλίχ Ριφκί Ατάϊ έγραφε τα εξής: «Υπόθεσή μας είναι ο Τουρκισμός του Κεμαλισμού που περιορίζεται εντός της Τουρκίας. Εμείς αποβάλαμε τον Παντουρκισμό από την ιδεολογία μας (... ..). Είμαστε τουρκιστές μονάχα εντός της Τουρκίας»¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Αλεξανδρής Αλέξης, «Το ιστορικό πλαίσιο.....», οπ. ανωτ., σελ. 104.

¹⁰⁶ Koçak Cemil, «Türkiye’ de Milli Şef Dönemi.....», οπ. ανωτ., σελ. 220. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 106.

¹⁰⁷ Koçak Cemil, «Türkiye’ de Milli Şef Dönemi.....», οπ. ανωτ., σελ. 225. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 107.

Οι παντουρκιστές, που δεν μπορούσαν πλέον να στραφούν προς τη Σοβιετική Ένωση, με πρόφαση τον αντικομμουνισμό, άπλωσαν τα χέρια τους στην Κύπρο¹⁰⁸ και «αμφισβήτησαν» για μια ακόμη φορά τα επίσημα σύνορα της Τουρκίας. Στα χρόνια αμέσως μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εμφανίστηκαν αρκετοί εθνικιστικοί σύνδεσμοι παντουρκιστικού χαρακτήρα που βασιζόνταν στον ακραίο εθνικισμό και τα αντισοβιετικά αισθήματα. Οι πιο σημαντικοί, ίσως, από τους συνδέσμους αυτούς ήταν η «Ένωση Δραστηριοτήτων Τουρκικού Πολιτισμού» και η «Τουρκική Οργάνωση Νεολαίας» οι οποίες ιδρύθηκαν και διοικούνταν από φοιτητές. *«Αυτές καθώς και άλλες οργανώσεις, ιδρύθηκαν με σκοπό να εξυψώσουν τα τουρκικά ιδανικά που αναδείχτηκαν ιστορικά, να εμψυχώσουν και να βοηθήσουν τους Τούρκους του εξωτερικού και να παρεμποδίσουν την εξάπλωση του κομμουνισμού στην Τουρκία (... ..). Επειδή οι σκοποί τους ήταν σχεδόν όμοιοι, αυτές οι δύο οργανώσεις και μερικές άλλες μικρές ομάδες τον Μάιο του 1951 συνενώθηκαν με την ονομασία «Σύνδεσμος Τούρκων Εθνικιστών». Στη δεκαετία του 1950 ο «Σύνδεσμος Τούρκων Εθνικιστών» είχε διασυνδέσεις με διάφορες ομάδες και οργανώσεις που υπερασπίζονταν την υπόθεση της τουρκικής μειονότητας στην Κύπρο. Πράγματι, η ταύτιση του Κυπριακού ζητήματος από πολλούς Τούρκους στη «μητέρα πατρίδα» με τους ομογενείς τους στην Κύπρο, πρόσθεσε ένα πιο ξεκάθαρο παντουρκιστικό στοιχείο στις εθνικιστικές ομάδες των ακτιβιστών. Σύμφωνα με ορισμένους, οι Τουρκοκύπριοι ήταν αντιμέτωποι τόσο με τους Ελληνοκύπριους όσο και με τον κίνδυνο της καταπίεσης από μια πλειοψηφία κομμουνιστών στην Κύπρο. Αυτοί έβλεπαν την Κύπρο ως ένα τμήμα της Τουρκίας»¹⁰⁹.*

Η Τουρκία εισερχόταν στο πολυκομματικό σύστημα με ένα άκρως милитарιστικό, αντικομμουνιστικό «εθνικιστικό ανακλαστικό» το οποίο επισκίαζε τη δημοκρατία. Την ίδια περίοδο ο εθνικισμός έπαυε να είναι η ιδεολογία της ελίτ και σταδιακά γίνονταν μαζικός και έθετε υπό την κυριαρχία του ολόκληρη τη χώρα. Μετά την υποχώρηση του παντουρκιστικού κύματος, ο τουρκικός εθνικισμός υποβοηθούμενος από τον αντικομμουνισμό από τη μια εξελισσόταν σταδιακά προς την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*»¹¹⁰ και από την άλλη περιοριζόταν εντός των συνόρων της Τουρκίας και υποχρεωνόταν να κλείσει ξανά τις πόρτες

¹⁰⁸ Σύμφωνα με όσα γράφει η ιστορικός Σία Αναγνωστοπούλου, μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Κύπρος δεν συνιστά εθνική υπόθεση (Milli Dava) για την Τουρκία. Ο κεμαλικός αντιμπεριαλισμός επικεντρώνεται αποκλειστικά στον εθνικό χώρο. «.....η Κύπρος αναδεικνύεται σε εθνική υπόθεση της Τουρκίας μόνο μετά την εφαρμογή της πολιτικής του «διαίρει και βασίλευε» της Αγγλίας, επομένως από τη στιγμή που η Τουρκία «συμβάλλει» στην πραγματοποίηση των μπεριαλιστικών σχεδίων της Δύσης». Βλέπε, Αναγνωστοπούλου Σία, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός – Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Διαιδαλώδη Διαδρομή του Κεμαλισμού», Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόγραμμα, 2004, σελ. 163.

¹⁰⁹ Landau M. Jacob, «Türkiye' de Sağ ve Sol Akımları», οπ. ανωτ., σελ. 286 – 287. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 109 – 110.

¹¹⁰ Αναλυτικότερα βλέπε στο επόμενο υποκεφάλαιο.

του στους «Τούρκους εκτός Τουρκίας». Δεν μπορούσε πλέον να γίνεται λόγος για μια παντουρκιστική πολιτική που θα στόχευε τη Σοβιετική Ένωση. Γι' αυτό τον λόγο οι παντουρκιστές έστρεψαν την προσοχή τους προς άλλες περιοχές, ιδιαίτερα προς την Κύπρο που εμφανιζόταν ως «εσωτερικό πρόβλημα της δυτικής οικογένειας». Και μάλιστα, εξασφάλισαν τη στήριξη των αντικομμουνιστικών οργανώσεων που σχηματίστηκαν στο πλαίσιο του «δόγματος μη τακτικού πολέμου» (αργότερα γραφείο ειδικού πολέμου) κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου¹¹¹.

Με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έληξε και η «εποχή του Τουράν». Η πολιτική προστασίας των επίσημων συνόρων της Τουρκίας και η αποκήρυξη οποιασδήποτε βλέψης για εδαφική επέκταση αποτέλεσε και πάλι τη λυδία λίθο της εξωτερικής πολιτικής. Όμως, ο αντικομμουνισμός που ήλθε με το κύμα του Παντουρκισμού δεν υποχώρησε μαζί του και έγινε αναπόσπαστο τμήμα του τουρκικού εθνικισμού. Στην νέα τάξη πραγμάτων που δημιουργήθηκε μετά τον πόλεμο ο «κομμουνιστικός κίνδυνος» έγινε μόνιμη αναφορά και η αντικομμουνιστική στάση που εκδηλώθηκε ήταν εξαιρετικής σημασίας για να αποκτήσει η Τουρκία θέση στους κόλπους της δυτικής συμμαχίας¹¹².

Τον Μάιο του 1944, διαδηλώσεις φοιτητών στην Άγκυρα οδήγησαν σε έρευνα της αστυνομίας γύρω από παντουρανικές ομάδες που κατηγορούνταν για φασιστικές και ρατσιστικές δραστηριότητες, και το σημαντικότερο, για συνωμοσία με σκοπό την ανατροπή του καθεστώτος και του συντάγματος και τελικά την εγκαθίδρυση κυβέρνησης που θα έριχνε την Τουρκία στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας¹¹³.

Το παντουρκιστικό κύμα, που αναπτύχθηκε την περίοδο αυτή, έδειχνε να υποχωρεί, όταν άρχισε να διαφαίνεται η ήττα της Γερμανίας. Για να απαλλαγεί η Τουρκία από τη διπλωματική απομόνωση, στην οποία είχε οδηγηθεί ως αποτέλεσμα της πολιτικής που εφάρμοσε κατά τη διάρκεια του πολέμου, υποχρεώθηκε να κάνει κάποια ανοίγματα και το 1944 ο Ισμέτ Ινονού ισχυρίστηκε ξαφνικά πως είχε αποκαλυφθεί μια ρατσιστική – παντουρκιστική σκευωρία. Επειδή η τουρκική κυβέρνηση φοβόταν τη Σοβιετική Ένωση η οποία αναδείχτηκε νικήτρια του πολέμου και εξήλθε ενισχυμένη στη διεθνή πολιτική σκηνή, και επειδή ήθελε να αποκρύψει τη φιλογερμανική της στάση, οδήγησε στα δικαστήρια τους ηγέτες των παντουρκιστών.

Η τουρκική πολιτική ιστοριογραφία ασχολείται τόσο με την τουρκική πολιτική ζωή όσο και με την κοινή γνώμη, ενώ το παντουρκιστικό ρεύμα την περίοδο της δημοκρατίας το

¹¹¹ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 108 – 109.

¹¹² Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 107 – 108.

¹¹³ Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», τομ., Α', οπ. ανωτ., σελ. 587.

εκλαμβάνει ως σημείο αναφοράς που σφραγίστηκε με την δίκη της δεκαετίας του 1940. Η προαναφερθείσα δίκη βασίστηκε στις κατηγορίες της οργανωμένης μυστικής δραστηριότητας των παντουρκιστών οι οποίοι είχαν ως κύριο σκοπό να επιβάλουν στην κυβέρνηση τις προτάσεις τους που δημοσιεύονταν εξάλλου και στα έντυπά τους. Η εν λόγω δίκη ονομάστηκε «*Ρατσιστική – Τουρανιστική Δίκη*». Σε αυτή τη δίκη, ανάμεσα από μία πολυμελή ομάδα, εκδόθηκε ένταλμα σύλληψης για 23 άτομα, που κρίθηκαν ένοχα και τελικά συνελήφθησαν τον Μάιο του 1944. Οι ηγέτες του παντουρκιστικού ρεύματος, μαζί με τους οπαδούς τους καταδικάστηκαν σύμφωνα με το κυβερνητικό ανακοινωθέν, «για κατάσχεση σχεδίων ανατροπής που σκόπευαν να πραγματοποιήσουν», αλλά και που στηρίζονταν «σε ρατσιστικές και τουρανικές ιδέες με σκοπό να ιδρύσουν κράτος». Οι ενέργειες της κυβέρνησης να προχωρήσει στην πάταξη της δραστηριότητας των υποδίκων και να καταδικάσει επίσημα τις πράξεις τους, δόθηκε μεγάλη δημοσιότητα από τις εφημερίδες¹¹⁴.

Λίγο μετά την οριστική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας και την απόσυρση του νόμου για τον Φόρο Περιουσίας (Varlık Vergisi), η τουρκική κυβέρνηση αποφάσισε να εξουδετερώσει τις δραστηριότητες και να διαλύσει τις παντουρκιστικές – παντουρανικές οργανώσεις. Έτσι, ενεργώντας προς αυτή την κατεύθυνση, στις 18 Μαΐου 1944 η κυβέρνηση προχώρησε στη σύλληψη μιας ομάδας από αξιωματικούς του στρατού, δημοσιογράφους και συγγραφείς, όπως, τον Νιχάλ Ατσιζ, τον Ρεχά Ογούζ Τουρκκάν, τον Ζεκί Βελίντι Τογκάν, τον Χασάν Φερίτ Τζάνσεβερ και τον Αλπαρσλάν Τουρκές. Όσο διαρκούσε ο πόλεμος και δεν ήταν σίγουρη η έκβασή του, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι εθελοτυφλούσαν στις δραστηριότητές τους. Μια μέρα μετά τη σύλληψή τους, ο πρόεδρος Ινονού σε ομιλία του επιχειρήσε να δώσει τον ορισμό της εθνικιστικής Τουρκίας και να εμπνεύσει ασφάλεια στις μειονότητες: «*Το Σύνταγμα της εθνικιστικής Τουρκίας, έτσι όπως ορίζει τον Τούρκο πολίτη, του έδωσε κάθε δυνατότητα να γίνει Τούρκος εθνικιστής. Το κράτος μας είναι ένα εθνικό κράτος. Ένας οργανισμός που επιδιώκει ειλικρινείς σχέσεις με όλα τα έθνη και που οικοδομήθηκε πάνω σε εθνικά συμφέροντα και εθνικές αρχές. Στο εσωτερικό του κυριαρχεί το πνεύμα της δημιουργίας, της καλής βούλησης των πολιτών, της ενότητας, της συμφιλίωσης και της όσμωσης. Οι πολίτες μας που αναγνωρίστηκαν ως μειονότητες, όπως κάθε Τούρκος πολίτης, υπάγονται στην προστασία του νόμου για τα δικαιώματα ισοπολιτείας. Πέραν τούτου, κάθε πολίτης που επιθυμεί να καλλιεργηθεί με την τουρκική κουλτούρα και να γίνει Τούρκος εθνικιστής, γι' αυτόν είναι όλες οι πόρτες των δικαιωμάτων ανοιχτές.*

¹¹⁴ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 31.

Η ιδέα του Παντουρανισμού είναι ένδειξη της νοσηρής και επιζήμιας εποχής μας (... ..). Η εθνική μας πολιτική βρίσκεται μακράν της νοοτροπίας εκείνης που αναζητεί περιπέτειες έξω από την πατρίδα. Το ουσιώδες είναι, ότι αυτό δεν αποτελεί πολιτική ανάγκης αλλά μια πολιτική αντίληψης και πίστης»¹¹⁵.

Η κατηγορία ότι οι συλληφθέντες προσπαθούσαν να ανατρέψουν την κυβέρνηση με συνομοσία, να δημιουργήσουν ένα κράτος που να βασίζεται στις φυλετικές – τουρανικές αρχές, συμπεριλήφθηκε στο κυβερνητικό ανακοινωθέν της 18^{ης} Μαΐου 1944. Την επόμενη μέρα, η ίδια κατηγορία επαναλήφθηκε και από τον πρόεδρο Ινονού στην ομιλία του με αφορμή την Γιορτή Νεότητας και Αθλητισμού (Gençlik ve Spor Bayramı). Με την ιδιότητα του «Εθνικού Ηγέτη» (Milli Şef), στην ομιλία του ο Ινονού καταδίκασε την ιδεολογία των κατηγορουμένων, και κάλεσε τον λαό και τη νεολαία της Τουρκικής Δημοκρατίας σε επαγρύπνηση εναντίον εκείνων που προσπαθούν να παρεκκλίνουν από τις αρχές του CHP και του Κεμαλισμού. Ο Τύπος υποστήριξε αυτή την στάση της κυβέρνησης, έκρινε θετική την παρέμβαση του Ινονού και έκανε εκτενή αναφορά στη δίκη. Ο Ινονού ανέφερε τα ακόλουθα: *«Οι Παντουρανιστές βρήκαν ακριβώς το μαγικό μυστικό να μετατρέψουν το Τουρκικό Έθνος σε άσπονδο εχθρό των γειτόνων τους. Οποσδήποτε θα χρησιμοποιήσουμε όλα τα μέσα που διαθέτει η δημοκρατία μας, για να μην αφήσουμε το πεπρωμένο του Τουρκικού Έθνους στην συκοφαντία των αναισθητων και ασυνείδητων συνωμοτών (... ..). Οι ρασιιστές και Τουρανιστές προσέφυγαν σε μυστικές μεθόδους και οργανώσεις. Γιατί; Οι ιδέες τους άραγε μπορούν να επιβιώσουν στην πατρίδα με μυστικές μεθόδους ανάμεσα στους όμαιμούς τους; Και μάλιστα, χώρες από την Ανατολή και τη Δύση μπορούν να κατακτηθούν με μυστική Τουρανική οργάνωση; Αυτά είναι τέτοια πράγματα που μπορούν να ξεκινήσουν όταν τεθούν υπό τον έλεγχο του Συντάγματος και των νόμων του κράτους. Επομένως, (... ..) βρισκόμαστε απέναντι σε ενέργειες που είναι αντίθετες με το πνεύμα της δημοκρατίας και της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης (... ..). Ποιο έθνος ωφελούν και ποιου τους σκοπούς υπηρετούν αυτοί που διακηρύσσουν πως στη σημερινή κατάσταση πραγμάτων στον κόσμο η Τουρκία οφείλει να είναι ρασιιστική και παντουρκιστική; Είναι σίγουρο πως δεν θα ωφεληθούν με κανένα τρόπο την πατρίδα τους όσοι θέλουν να προωθήσουν αυτές τις ιδέες, παρά μόνο συμφορά και περιπέτειες θα προσθέσουν στο Τουρκικό Έθνος»¹¹⁶.*

Ανάμεσα στους συλληφθέντες παντουρανιστές συγκαταλέγετο ο γνωστός κυπριακής καταγωγής και μετέπειτα πολιτικός ηγέτης του ακροδεξιού Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης,

¹¹⁵ Bali N. Rıfat, «Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri.....», οπ. ανωτ., σελ. 483 – 484.

¹¹⁶ Koçak Cemil, «Türkiye’ de Milli Şef Dönemi – (1938 – 1945)», cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, σελ. 225. Επίσης, Özdoğan Göksu Günay, «Turan’ dan Bozkurt’ a», οπ. ανωτ., σελ. 107 – 108. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 106.

Αλπαρσλάν Τουρκές. Ως παράδειγμα, μπορούμε να αναφέρουμε ότι στη δίκη των παντουρκιστών – παντουρανιστών του 1944 ο Αλπαρσλάν Τουρκές υπερασπίστηκε τον εαυτό του λέγοντας ότι τις απόψεις που υιοθέτησε «τις είχε μάθει από τους διοικητές του»: «Το μεγαλείο, την ανωτερότητα του έθνους μου, της Τουρκικότητας, εγώ τα έμαθα πρώτα από τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Μετά, σε όλα τα σχολεία που πήγα, τα δίδασκαν οι δάσκαλοί μου. Όταν ξεκίνησε η στρατιωτική μου ζωή, οι διοικητές μου στις μονάδες και όλοι οι στρατηγοί υπό τη διοίκηση των οποίων υπηρέτησα, επαναλάμβαναν πάντα αυτή την αλήθεια»¹¹⁷. Ο παντουρκιστής Αλπαρσλάν Τουρκές, στο βιβλίο του «Το Εθνικιστικό Γεγονός του 1944» (1944 Milliyetçilik Olayı) έγραψε τα εξής: «Ο ίδιος πρωθυπουργός, ο Şükrü Saracoğlu, από το βήμα της Εθνοσυνέλευσης είχε διακηρύξει πρόσφατα: «Εγώ είμαι ένας τουρκιστής πρωθυπουργός» και επεξηγούσε, «Για μας η υπόθεση του Τουρκισμού αφορά όχι μόνο τα πολιτιστικά προβλήματα αλλά, πριν απ' όλα, και θέματα κοινού αίματος»¹¹⁸. Το βιβλίο αυτό του Τουρκές δεν αποτέλεσε μόνο τη βιογραφία του, αλλά υπήρξε και μια ευκαιρία να υπεραμυνθεί των επιλογών του και να συνηγορήσει υπέρ του Παντουρκισμού. Για το Τουράν ο Τουρκές είχε πει στους δικαστές του: «Το Τουράν, δηλαδή η ένωση των Τούρκων, σημαίνει ένωση όχι μόνο των Ασιατών Τούρκων, αλλά όλων των Τούρκων, – μία ένωση του πνεύματος, των παραδόσεων, του πολιτισμού και της θρησκείας..... δηλαδή, κατά την αντίληψή μου, το Τουράν ισχύει για τους Τούρκους στην Ελλάδα, στην Βουλγαρία και σε κάθε άλλη περιοχή»¹¹⁹.

Σύμφωνα με ένα σχόλιο, η καταστολή του «Φυλετικού – Τουρανικού» κινήματος από την κυβέρνηση και η χρονική συγκυρία που προέβη σε δηλώσεις προς την κοινή γνώμη για τις συλλήψεις, καταδεικνύεται από το γεγονός, ότι σκοπός δεν ήταν μόνο η σύλληψη μιας αντιδραστικής ομάδας, αλλά απευθυνόταν παράλληλα στην αμοιβαία οικοδομητή εμπιστοσύνης και εκτίμησης με την Σοβιετική Ένωση. Στις 19 Μαΐου 1944, η κυβέρνηση που κατηγορούσε τους «Ρασιιστές – Τουρανιστές», μια μέρα μετά την κυβερνητική δήλωση, ο Ινονού στην ομιλία του δήλωσε ότι: «Σκόπευε να απευθυνθεί όχι μόνο στην Τουρκική νεολαία αλλά και στην Σοβιετική Ένωση»¹²⁰.

Τα 23 άτομα που συνελήφθησαν τον Μάιο του 1944 δικάστηκαν στο Πρώτο Στρατοδικείο της Κωνσταντινούπολης. Η πρώτη δικάσιμη ορίστηκε στις 7 Σεπτεμβρίου 1944. Η «Φυλετική – Τουρανική Δίκη» ξεκίνησε επίσημα στις 18 Μαΐου 1944 με απόφαση της κυβέρνησης και μετά από πολύχρονες ακροαματικές διαδικασίες έληξε στις 31 Μαΐου 1947.

¹¹⁷ Türkes Alparslan, «1944 Milliyetçilik Olayı», İstanbul, Devlet Yayın Dağıtım, 1988, (1. Baskı 1968), σελ. 74. Επίσης, Μπορά Τανύλ, «Στρατός και Εθνικισμός», οπ. ανωτ., σελ. 163 – 164.

¹¹⁸ Αλεξανδρής Αλέξης, «Το ιστορικό πλαίσιο.....», οπ. ανωτ., σελ. 279.

¹¹⁹ Türkes Alparslan, «1944 Milliyetçilik Olayı», οπ. ανωτ., σελ. 75. Επίσης, Landau M. Jacob, «Παντουρκισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 201.

¹²⁰ Özdoğan Gökku Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 125.

Οι κατηγορούμενοι, πέρα από τις κατηγορίες που αποδόθηκαν στην κυβερνητική δήλωσή της 18^{ης} Μαΐου 1944, γενικά κατηγορήθηκαν και για «*συστηματική προσπάθεια για την επίτευξη των στόχων τους και συνεργασία με διάφορες ομάδες για τη μετάδοση των επιζήμιων ιδεών τους*», «*συνεργία με ξένες οργανώσεις που στόχευαν να λειτουργήσουν συνωμοτικά και προδοσία ενάντια στην πατρίδα ώστε να εκπληρώσουν τους σκοπούς τους*», «*την ίδρυση οργάνωσης με σκοπό την ανατροπή της κυβέρνησης, την προσβολή της κυβέρνησης και της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης και την αντιπολίτευση σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα*», «*την προσπάθεια προπαγάνδας ώστε να μειώσουν και να αποδυναμώσουν το Σύνταγμα και να δημιουργήσουν κραδασμούς στο εθνικό φρόνημα*»¹²¹.

Επιπλέον, το 1945 το παγκόσμιο περιβάλλον αλλά και η τουρκική εξωτερική πολιτική είχε αλλάξει με τον τερματισμό του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και χρειαζόταν να προσανατολιστεί στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονταν. Οι σοβιετο – τουρκικές σχέσεις άλλαξαν ριζικά εξαιτίας της πολιτικής που ακολούθησε η Τουρκία κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η Σοβιετική Ένωση είχε δηλώσει ότι έχει δικαίωμα λόγου στα ανατολικά σύνορα της Τουρκίας, καθώς και στο καθεστώς των Στενών, με αποτέλεσμα να επιδεινωθούν οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Αυτή η κατάσταση επηρέασε και την εσωτερική πολιτική της Τουρκίας. Η σοβιετική απειλή και η επιδείνωση των σοβιετο – τουρκικών σχέσεων οδήγησε στην αλλαγή της στάσης από την επίσημη πολιτεία προς την ομάδα των παντουρκιστών που καταδικάστηκε για «Τουρανική» δραστηριότητα. Το στρατοδικείο τροποποίησε την αρχική απόφαση και ξεκίνησε νέες ακροαματικές διαδικασίες τον Αύγουστο του 1946. Τέλος, το 1947 οι κατηγορούμενοι αθωώθηκαν επειδή έδρασαν μένοντας πιστοί στην «εθνική» υπόθεση¹²².

Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός, ότι οι παντουρανικές ελπίδες των Τούρκων αναπερνώνται κάθε φορά που η Ρωσία αντιμετωπίζει εμφανή σημάδια αδυναμίας. Γι' αυτό και «το οδοντωτό πριόνι της ιστορίας του Παντουρκισμού» ακολουθεί συχνά τις συγκυρίες εξέλιξης της ρωσικής πολιτικής. Έτσι, θα μπορούσαν να σημειωθούν τέσσερις σοβαρές περιόδοι:

Η πρώτη συμπίπτει στα χρόνια 1905 – 1906. Την περίοδο αυτή, η Ρωσία παρουσιάζει σημάδια αποδυνάμωσης με τις αλλεπάλληλες ήττες έναντι της Ιαπωνίας ενώ τα επόμενα χρόνια οι επαναστατικές ταραχές θα καλύψουν όλη τη χώρα. Ένα κείμενο που θα δημοσιευτεί για πρώτη φορά περιλαμβάνει θεωρητικά πολιτικά στοιχεία του Παντουρκισμού. Το κείμενο του Τούρκου Τατάρου Γιουσούφ Ακτσουρά (Yusuf Akçura) «*Τρεις μορφές*

¹²¹ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 110.

¹²² Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 177.

πολιτικής» (Üf Tarz-ı Siyaset) δημοσιεύεται λίγο μετά τον τσρπλισμό του ρωσικού στόλου από τους Ιάπωνες στο Port – Arthur τον Μάρτιο του 1904. Τότε οι Τούρκοι της Ρωσίας δεν χάνουν την ευκαιρία να απαιτήσουν δικαιώματα οργάνωσης. Το 1906, είχαν πραγματοποιήσει παντουρκικό συνέδριο και είχαν ιδρύσει την «Ένωση Μουσουλμάνων Ρωσίας» με αποτέλεσμα οι πιέσεις της Ρωσίας να τους υποχρεώσουν στον περιορισμό των δραστηριοτήτων τους ή στον εξαναγκασμό τους σε εξορία¹²³.

Η δεύτερη σοβαρή παντουρκική απόπειρα συνέπεσε με την Ρωσική Επανάσταση του 1917. Μετά τις κοινωνικές αναταραχές που δημιουργήθηκαν με την Επανάσταση του Φεβρουαρίου, οι μουσουλμάνοι της Ρωσίας οργανώνονται και το 1917 στη Μόσχα πραγματοποιείται ένα μεγάλο συνέδριο από 900 αντιπροσώπους όλων των μουσουλμανικών κοινοτήτων στα εδάφη της ρωσικής επικράτειας. Όμως, τελικά και αυτές οι προσπάθειες δεν απέδωσαν καρπούς, καθώς υπήρξε διάσταση απόψεων ανάμεσα στους οπαδούς της «Ένωσης Μουσουλμάνων Ρωσίας» και των υπερασπιστών της ομοσπονδιακής Ρωσίας. Σ' αυτό το χρονικό σημείο, οι προσπάθειες να ενωθούν οι μουσουλμάνοι της Ρωσίας σκοντάφτουν σε συμφέροντα που σχετίζονται με την αυτονομία και την ιδέα απόσχισής τους.

Ο οθωμανικός στρατός τον Σεπτέμβριο του 1918 καταλαμβάνει το Μπακού επωφελούμενος την ήττα των σοβιετικών στρατευμάτων στον Καύκασο από τον γερμανικό στρατό και την συνακόλουθη συμφωνία ειρήνης του Brest – Litovsk. Η οθωμανική κατάληψη διαρκεί λίγους μήνες. Έπειτα από μερικά χρόνια, μετά τον πόλεμο στον Σαγγάριο στη Μικρά Ασία, ο Ενβέρ Πασά βλέποντας να καταποντίζονται οι ελπίδες του για μια παντουρκική εκστρατεία με τον τουρκικό στρατό, προσανατολίζεται προς την Κεντρική Ασία. Το 1921, ο Ενβέρ Πασά καταφεύγει στην περιοχή της Μπουχάρα και τίθεται επικεφαλής των εξεγερμένων μουσουλμάνων εναντίον των Σοβιετικών¹²⁴. Αν και η υποδοχή των φυλάρχων του Τουρκεστάν δεν υπήρξε θερμή, ο ίδιος οραματίζεται να πραγματοποιήσει μια παντουρκική ένωση που θα αποτελέσει τον σπόρο μιας τουρκικής αυτοκρατορίας. Ο θάνατός του τον Αύγουστο του 1922 δίνει τέλος στις μπερλιαλιστικές βλέψεις του. Όμως, αν και τα οράματά του προσέκρουσαν στην Σοβιετική πραγματικότητα, ο Ενβέρ Πασά θα μείνει στη μνήμη των ομοϊδεατών του ως σύμβολο του παντουρκικού ιδανικού με τον ηρωισμό, την γενναιότητα και τον τυχοδιωκτικό χαρακτήρα του.

Η τρίτη περίπτωση των παντουρκικών δραστηριοτήτων συμπίπτει με την περίοδο του 1941 – 1944. Τα γερμανικά στρατεύματα καταλαμβάνουν μέρη της Σοβιετικής Ένωσης και σύντομα βρίσκονται στον Καύκασο. Η θεαματική επιτυχία των Γερμανών δίνει το έναυσμα

¹²³ Geogon François, «Pantürk Düşü», οπ. ανωτ., σελ. 200 – 201.

¹²⁴ Έχει γίνει εκτενέστερη αναφορά στις προηγούμενες σελίδες.

στο πάθος των Τούρκων ακραίων δεξιών και τουρανιστικών οργανώσεων για δράση στην Τουρκία. Κι ενώ η κυβέρνηση της Άγκυρας είχε δηλώσει την ουδετερότητά της, οι παντουραμιστές την ενθάρρυναν να ταχθεί με το μέρος των δυνάμεων του Άξονα στον πόλεμο. Υπολόγισαν ότι σε περίπτωση κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης, υπό τις πιέσεις του Wehrmacht, θα δημιουργούνταν ένα ελεύθερο πεδίο δράσης και θα διανοίγονταν μια νέα προοπτική στην παντουρκική υπόθεση. Οι τουραμιστές οργανώνονται, αρχίζουν να υψώνουν τη φωνή τους ώστε να εισακουστούν, και υποστηρίζουν αντάρτικα κινήματα εναντίον του Κόκκινου Στρατού. Όμως, η σοβιετική αντίσταση και η εκ νέου κατάληψη της Ουκρανίας αναγκάζουν τους παντουρκικούς κύκλους να υποχωρήσουν. Με την αγωνία να μη προκαλέσουν οι τελευταίοι την μήνιν του σοβιετικού στρατού, που πλησίαζε στα Βαλκάνια, τον Μάιο του 1944 η τουρκική κυβέρνηση πρόεβη στην διάλυση του παντουρκιστικού κινήματος. Συλλαμβάνονται περίπου 23 ηγετικά στελέχη, διαλύονται οι οργανώσεις και τον Σεπτέμβριο του 1944 ορίζεται η δίκη στο έκτακτο δικαστήριο. Αυτή η ξαφνική λάμψη του Παντουρκισμού, εν ολίγοις, θα αποδειχτεί πως δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα πυροτέχνημα ή πεφταστέρι¹²⁵.

Η τέταρτη περίπτωση αναβίωσης παντουρανικού οράματος από τους Τούρκους, προσδιορίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν διαλύεται οριστικά η Σοβιετική Ένωση και προκύπτουν μέσα από τα συντρίμια της οι ανεξάρτητες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας. Για την περίπτωση αυτή αναλυτικότερα γίνεται λόγος παρακάτω στο υποκεφάλαιο που αφορά την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*».

Αν και δεν κατόρθωσε να εκδηλωθεί ως ανεξάρτητο κίνημα η παντουρκιστική ιδεολογία, εντούτοις εξακολούθησε να υφίσταται κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Το πραξικόπημα που επιβλήθηκε στις 27 Μαΐου 1960 και ο ρόλος του Αλπαρσλάν Τουρκές σ' αυτό, αναπτέρωσε τους πόθους των παντουρκιστών. Όμως, η 27^η Μαΐου διέκοψε τις προσδοκίες και οδήγησε στην διάψευση των ελπίδων των παντουραμιστών. Οι εσωτερικές τριβές μεταξύ των στρατηγών του πραξικοπήματος, του Τουρκές και των συντρόφων του, δηλαδή της «*Ομάδας των 14*», συνέβαλαν στην απομάκρυνσή τους από το πολιτικό προσκήνιο. Ο Τουρκές και οι σύντροφοί του διορίστηκαν για ένα διάστημα στις πρεσβείες και στα προξενεία του εξωτερικού. Σύμφωνα με τους παντουρκιστές, το Σύνταγμα του 1961 είχε παρεκκλίνει από τις αρχές του εθνικισμού, ενώ το πολυκομματικό περιβάλλον των ετών του 1960 πρόσφερε πεδίο δράσης και οργάνωσης των παντουρκιστών¹²⁶.

¹²⁵ Georgeon François, «Pantürk Düşü», οπ. ανωτ., σελ. 201 – 202.

¹²⁶ Özdoğan Göksoy Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 277 – 278.

Όμως, την δεκαετία του 1970 ο Παντουρκισμός άρχισε να ενισχύεται εκ νέου ως σχέδιο δράσης υπό μορφήν κινήματος και ιδεολογίας. Το ριζοσπαστικό εθνικιστικό ιδεολογικό υπόβαθρο που έγινε αποδεκτό το 1969 από το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης του Αλπαρσλάν Τουρκές, σχολιάστηκε ότι ήταν παντουρκιστικό. Ο Παντουρκισμός δεν θεωρήθηκε μόνο σημαντικό ενοποιητικό στοιχείο του προγράμματος της ακροδεξιάς, αλλά παράλληλα προβλήθηκε και ως έσχατος στόχος «το ιδανικό» (Ülkü) που υποχρεούνταν να ακολουθήσουν οι οργανώσεις νεολαίας του κόμματος. Ο Παντουρκισμός υιοθετήθηκε και από κύκλους «σοφών» (Aydınlar), στο γενικό πλαίσιο του τουρκικού εθνικισμού, που βασίστηκε στις ιστορικές ρίζες της Κεντρικής Ασίας της προ-ισλαμικής εποχής, της μουσουλμανικής Ανατολίας την περίοδο των Σελτζούκων / Οθωμανών. Σημαντική εξέλιξη για τις επόμενες δεκαετίες θα αποτελέσει η «*Εστία των Σοφών*». Η *Εστία* αυτή και το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης δεν ήταν θεσμοί με διαφορετική ιδεολογία, αντίθετα είχαν κοινά μέλη και κοινή πολιτική ιδεολογία¹²⁷.

Το ίδιο συμβαίνει και με την «*Τουρκική Ένωση Εθνικιστών*». Μάλιστα, στο θέμα του τουρκικού εθνικισμού και του Παντουρκισμού αμφότερες οι οργανώσεις είχαν κοινές απόψεις. Κατά τη διάρκεια της ίδρυσης των «Σωματείων Εθνικοφρόνων» (Ülkücü Ocakları) αν επιχειρηθεί μια αντιπαραβολή ορισμένων φράσεων που γράφηκαν από τον παντουρκιστή Νιχάλ Ατσιζ με τα λόγια του προέδρου Ιμπραχίμ Καφέσογλου με αφορμή την ίδρυση της «*Εστίας των Σοφών*» το 1969 και στις δύο περιπτώσεις παρατηρείται ότι οι διατυπώσεις και οι πηγές είναι κοινές: α-) Σε ένα έθνος τα ιδανικά αποτελούν ενοποιητικά στοιχεία των ατόμων.....Το κίνημα του Τανζιμάτ ήταν η αρχή παρεμπόδισης αυτού του πνεύματοςκαι η συμπεριφορά εκδυτικισμού που διουκείται με το μυαλό και την εθνική συνείδηση εξαφάνισε και το εθνικό πνεύμα αλλά και το εθνικό ιδανικό. β-) Ο Παντουρκισμός είναι ένα εγχώριο προϊόν σκέψης και αρχών που έπαιξε μεγάλο ρόλο στην ζωή των Τούρκων (Νιχάλ Ατσιζ) εν αντιθέσει με τις ιδέες που έφθαναν από το εξωτερικό, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, ο φιλελευθερισμός, και η δημοκρατία¹²⁸.

Μία από τις αιτίες ίδρυσης της οργάνωσης «*Εστία των Σοφών*» δεν ήταν η ευρύτερη συμμετοχή έτσι όπως επιζητούσε η παντουρκιστική οργάνωση του Νιχάλ Ατσιζ, αλλά η ενίσχυση των βάσεων της ιδέας του τουρκικού εθνικισμού και η διεύρυνση του πεδίου διαλόγου της. Το παντουρκιστικό κίνημα υπό την ηγεσία του Ατσιζ δεν κατάφερε να ξεπεράσει τον ενθουσιασμό που εκδηλωνόταν από τον ηρωισμό των παλαιότερων εποχών, έναντι τούτου είχε περιοριστεί στις συναισθηματικές αντιδράσεις. Από μια ομολογία ενός

¹²⁷ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 268.

¹²⁸ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 279 – 280.

ομοϊδεάτη του Ατσίζ, επισημαίνεται ότι όσο περνούσαν τα χρόνια ο τελευταίος δεν είχε σωστή εκτίμηση και δεν υπολόγιζε την πραγματική διάσταση των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα. Σύμφωνα με τον Ατσίζ, η ύπαρξη του «εθνικού ιδανικού» αποτελούσε παράγοντα ικανό να σώσει μια κοινωνία από τον διαμελισμό. Κατά τον Ατσίζ ο παντουρκισμός παρέμενε, υπεράνω της καθημερινής οικονομικής πραγματικότητας, ένας «αιώνιος» στόχος, και αποτελούσε μια αφηρημένη «αναλλοίωτη ιδέα» πέρα από τόπο και χρόνο¹²⁹.

Με την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ το 1989, ο κεμαλικός τουρκικός εθνικισμός άρχισε να επεκτείνει την επιρροή του πέρα από τα εθνικά σύνορα. Έτσι, άνοιξε διάπλατα ο δρόμος της «Νέας Ενοποίησης» με ιμπεριαλιστικές προοπτικές στην εξωτερική πολιτική που ορίστηκε με την διατύπωση του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ ότι, «*Ο τουρκικός κόσμος εκτείνεται από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος*»¹³⁰. (.....). Στο πνεύμα αυτό του Παντουρανισμού το 1996 τα οστά του Ενβέρ Πασά, ο οποίος σκοτώθηκε στις 4 Αυγούστου 1922 στο Τατζικιστάν πολεμώντας με μια μικρή αντάρτικη ομάδα εναντίον των Μπολσεβίκων, μεταφέρθηκαν στην Τουρκία και μετά την επικήδειο ακολουθία όπου συμμετείχε ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και ορισμένοι υπουργοί, πραγματοποιήθηκε η ταφή τους. Ο Ντεμιρέλ στον επικήδειο λόγο του ανέφερε, ότι με τη μεταφορά των οστών στην Τουρκία, «*τερματίστηκε η εξορία και η νοσταλγία για την πατρίδα του Ενβέρ Πασά και ότι ο τάφος του στο Τατζικιστάν έμοιαζε με μανσωλείο, καθώς αποτέλεσε τόπος προσκυνήματος για τους επισκέπτες*», τέλος ότι, «*με τα λάθη και τις καλές πράξεις του ο Ενβέρ Πασά πέρασε στην ιστορία και στην ψυχή του τουρκικού λαού ως ήρωας*»¹³¹.

Την τελευταία δεκαετία, Τούρκοι αναλυτές διακρίνουν μία στροφή της τουρκικής ισλαμιστικής κυβέρνησης προς μια νέα αυτοκρατορική ιδέα, ενώ παράλληλα επισημαίνουν πως η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν αποτελεί πλέον πρώτη προτεραιότητα της τουρκικής πολιτικής. «*Κατά την άποψή μου, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης έκανε στροφή προς μία αυτοκρατορική προοπτική κατά την δεύτερη τετραετία. Εγώ έτσι ερμηνεύω τις εξελίξεις της τελευταίας περιόδου. Ο λόγος και οι ενέργειες του πρωθυπουργού επιβεβαιώνουν αυτή την κατεύθυνση. Η Τουρκία το τελευταίο διάστημα παρουσιάζει μια πολιτική αντίδραση. Πιστεύει ότι θα πρέπει να ακολουθήσει και να εφαρμόσει όχι μία στρατηγική εσωστρέφειας αλλά εξωστρέφειας. Ως επακόλουθο, θα έλθει στην επικαιρότητα και η στρατιωτική δύναμη. Γιατί δεν μπορεί να ακολουθηθεί μία ιμπεριαλιστική πολιτική δίχως την στρατιωτική ισχύ.*

¹²⁹ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a», οπ. ανωτ., σελ. 280 – 281.

¹³⁰ İnalçık Halil, «Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür – Makaleler I», οπ. ανωτ., σελ. 96 – 97.

¹³¹ Aktar Ayhan, «Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler.....», οπ. ανωτ., σελ. 44 – 45.

(.....). Σύμφωνα με τις δικές μου γενικές παρατηρήσεις, ο προσανατολισμός προς την Ευρωπαϊκή Ένωση μειώθηκε και έχασε την επίδρασή του. Πλέον το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης δεν έχει ανάγκη τις υποδείξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης για φιλελεύθερη πολιτική και εκδημοκρατισμό»¹³².

Εδώ και ενάμιση χρόνο (2004 – 2006) οι σχέσεις της Τουρκίας με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας αναπτύχθηκαν σε σημαντικό βαθμό. Η Τουρκία άνοιξε προξενεία σε όλες τις μεγάλες πόλεις αυτών των κρατών. Χάρη στις άμεσες διασυνδέσεις, ακολούθησαν αμοιβαία διαδοχικές επίσημες επισκέψεις επιτροπών και αποστολών. Επίσης, οικοδομούνται τα θεμέλια ανάπτυξης μελλοντικών οικονομικών σχέσεων. Η Κεντρική Ασία εξελίχθηκε σε σημαντική αγορά για τα τουρκικά αγροτικά προϊόντα διατροφής, τα καταναλωτικά προϊόντα, της τεχνολογίας και των υπηρεσιών. Ενώ η Τουρκία ενδιαφέρεται για τις πρώτες ύλες, όπως το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο, και τα υλικά που δεν περιλαμβάνουν σίδηρο¹³³.

Οι πολιτισμικές σχέσεις αναπτύχθηκαν με ακόμα πιο εντονότερους ρυθμούς. Από αυτή την άποψη η Τουρκία απέκτησε ένα πλεονέκτημα ως προς την γλώσσα. Επίσης, στις νέες πρωτεύουσες ίδρυσε πολιτιστικά κέντρα και προκηρύσσει κάθε χρόνο υποτροφίες για μεγάλο αριθμό φοιτητών. Για παράδειγμα, το 2006 από τα κράτη της Κεντρικής Ασίας και το Αζερμπαϊτζάν οι Τούρκοι υποδέχτηκαν περίπου 6.000 φοιτητές. Οι νέες τουρκόφωνες δημοκρατίες (εκτός του Καζακιστάν) εξέφρασαν τη βούληση να εγκαταλείψουν το κυριλλικό αλφάβητο το οποίο επιβλήθηκε από τον Στάλιν γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Η επιλογή του λατινικού αλφαβήτου, (ήδη χρησιμοποιείται από το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο επηρέασε και το Τουρκμενιστάν και το Κιργκιστάν), ή του αραβικού αλφαβήτου (που προβλέπεται να υιοθετήσει το ιρανόφωνο Τατζικιστάν), θα καθορίσουν και το μέλλον αυτών των χωρών. Τέλος, το Ουζμπεκιστάν έχει τις δικές του αντιρρήσεις. Ενώ οι Τούρκοι αξιωματούχοι συμπεριφέρονται με λεπτότητα ώστε να μεταπείσουν τις παραπάνω χώρες να υιοθετήσουν το λατινικό αλφάβητο, παράλληλα προσδοκούν στο γεγονός ότι με τον τρόπο αυτό η πολιτιστική και πολιτική επιρροή της Τουρκίας θα αποφέρει γρήγορα καρπούς¹³⁴.

Το σκηνικό της Κεντρικής Ασίας κυριαρχείται από χώρες ισχυρές στον ανταγωνισμό όπως είναι η Τουρκία, η Κίνα, το Ιράν, το Πακιστάν και η Ινδία. Παρ' όλες τις διπλωματικές ανακοινώσεις όσον αφορά το νέο ατατουρκιστικό μοντέλο που συζητείται στην Τουρκία, σε πολιτικό επίπεδο δεν φαίνεται να δημιουργεί εκνευρισμό στους διανοούμενους γραφειοκράτες της Κεντρικής Ασίας. Ωστόσο, αυτή η τάξη δείχνει να είναι καχύποπτη,

¹³² Arıboğan Deniz Ülke «21inci yüzyıl Türkiyesi.....», οπ. ανωτ., σελ. 248 – 249.

¹³³ Georjeon François, «Pantürk Düşü.....», οπ. ανωτ., σελ. 207.

¹³⁴ Georjeon François, «Pantürk Düşü.....», οπ. ανωτ., σελ. 207.

δύσκαμπτη και αναποφάσιστη μπροστά στη στάση της Τουρκίας να επιδιώκει να παίξει τον ρόλο του «προστάτη αδελφού». Και αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης θα πρέπει να εξηγηθεί από παράγοντες όπως, ο διαφορετικός ρυθμός εξέλιξης και οι μυστικές συγκρούσεις ανάμεσα στις δημοκρατίες, οι ηγεμονικές τάσεις που έχουν το Ουζμπεκιστάν και Καζακιστάν. Όλα τα ανωτέρω στοιχεία, αποδεικνύουν ότι η Κεντρική Ασία με κανένα τρόπο δεν αποτελεί ομοιογενή μάζα που είναι έτοιμη να συνενωθεί με την Τουρκία. Στην Σύνοδο Κορυφής των Τουρκόφωνων Κρατών που συνήλθε στις 30 και 31 Οκτωβρίου 1992 στην Άγκυρα, ένιωσαν ψυχρολουσία όσοι πίστεψαν σε αυτό το όραμα¹³⁵. Όμως, από τότε έχει κυλήσει πολύ νερό στο αυλάκι.

γ-) Η θεωρία της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η επίσημη πολιτική και πνευματική ζωή της Τουρκίας σφραγίστηκε από την επίδραση που άσκησε η θεωρία της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης» (Türk – Islâm Sentezi). Ίσως για πρώτη φορά στη νέα ιστορία της Τουρκίας, επιχειρήθηκε να συνταχθεί ένα μανιφέστο – με όλα τα σφάλματα και τις υπερβολές – το οποίο με την πάροδο του χρόνου απέκτησε οπαδούς και εξελίχθηκε σε ρεύμα. Και μιλώντας για την «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση», οι διανοούμενοι της τουρκικής γραφειοκρατίας εξέφρασαν την απορία: Πρώτον, γιατί μέχρι σήμερα δεν επινοήθηκε μία παρόμοια θεωρία, αφού ο Τουρκισμός και ο Ισλαμισμός συμπορεύτηκαν μαζί στον ρου της ιστορίας; Και δεύτερον, γιατί θα πρέπει να επικεντρωθούν οι προσπάθειες στις αιτίες που εμπόδισαν να πραγματοποιηθεί αυτή η συνύπαρξη;

Οι Τούρκοι συνάντησαν το Ισλάμ τον 7^ο αιώνα μ.Χ. γεγονός που συνεπάγεται πως το ασπάζτηκαν κι έμειναν πιστοί στο Ισλάμ για 1200 χρόνια περίπου. Ότι κατά τη μακρά ιστορική διαδρομή τους δεν υιοθετήθηκε καμία παρόμοια επίσημη Σύνθεση ορισμένοι ακαδημαϊκοί το αποδίδουν σε δύο λόγους: α-) δεν προλειάνθηκε το κατάλληλο έδαφος ώστε να πραγματοποιηθεί μία «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση» και β-) οι Τούρκοι δεν είχαν την ικανότητα να επιτύχουν μια τέτοια Σύνθεση¹³⁶.

Βασικά η «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση», θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, εν μέρει, ως μια αντίδραση των Τούρκων προς την Δύση. Αναλυτικότερα, αποτέλεσε μια προσπάθεια ιδεολογικοποίησης του Ισλάμ, που συνίστατο όχι αποκλειστικά στον αυστηρό αυτοπεριορισμό των αξιών του Ιερού Κορανίου, αλλά ως καρπός μιας σύνθεσης

¹³⁵ Georgeon François, «Pantürk Düşü.....», σπ. ανωτ., σελ. 208.

¹³⁶ «Türk – Islâm Sentezi» (Dosya), (Ομαδική εργασία από τους Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1991, σελ. 58.

προερχόμενης από το Ισλάμ και το παρελθόν των Τούρκων, με μια ενδεχόμενη προοπτική μετατροπής της σε «εθνική κουλτούρα». Σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις, οι τοποθετήσεις των ειδικών παρουσιάζουν διάσταση απόψεων, καθώς υπάρχουν μερικοί που υποστηρίζουν, ότι το Ισλάμ είναι ανώτερο από την τουρκική κουλτούρα, επειδή η ισλαμική παράδοση την στήριξε και την προστάτευε από την εξαφάνιση. Άλλοι πάλι μελετητές αναφέρουν πως η τουρκική κουλτούρα περιφρούρησε και ισχυροποίησε το Ισλάμ, ενώ δίχως την τουρκική κουλτούρα θα οδηγούνταν σε μια μακρά περίοδο παράλυσης και αδράνειας. Αποτέλεσμα των παραπάνω απόψεων είναι ότι η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» βασίστηκε στον τόπο και τον χρόνο συνύπαρξης των δύο στοιχείων της. Δηλαδή, τις περιοχές περιμετρικά της λίμνης Αράλης και της Κασπίας Θάλασσας, την πεδιάδα που εκτείνεται ανάμεσα στο Ιράν και το Αφγανιστάν, και τέλος, την Ανατολία την περίοδο μεταξύ του 9^{ου} και 11^{ου} αιώνα. Συνοπτικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» ορίζεται ως μία εθνικιστική ιδεολογία για την τουρκική ιδιαιτερότητα και διά μέσου του Ισλάμ αποτελεί θρησκευτική, ηθική και πηγή ταυτότητας¹³⁷.

Άτυπα, η ιδέα της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», ως προς την προέλευσή της, ιστορικά τοποθετείται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή στην γενιά του Ναμίκ Κεμάλ (Namik Kemal) και του Ζιγιά Πασά (Ziya Paşa). Οι Νέοι – Οθωμανοί αποδέχονταν τις εξελίξεις και τα επιτεύγματα της Δύσης στον τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας, παράλληλα όμως, υποστήριζαν την προστασία και διατήρηση, με θρησκευτική ευλάβεια, της ισλαμικής παράδοσης, των ηθών και εθίμων που πήγαζαν από αυτήν.

Σύμφωνα με τον Ζιγιά Γκιόκάλπ, ο οποίος το 1908 ανέλαβε να συντάξει το θεωρητικό μέρος της ιδεολογίας της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*, πρότεινε την υιοθέτηση από την οθωμανική κοινωνία της σύνθεσης «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός (Εκδυτικισμός)*». Στα πλαίσια αυτής της θεωρίας, ο Ζιγιά Γκιόκάλπ ενέταξε και την ιδέα του συγκερασμού του Τουρκισμού και του Ισλάμ, θέμα προσφιλές που επαναλήφθηκε και υποστηρίχθηκε επίμονα από τον Τούρκο θεωρητικό στα γραπτά του. Όμως, στη συνέχεια, με την ίδρυση του τουρκικού κράτους ο Γκιόκάλπ αναθεώρησε ορισμένες από τις απόψεις του και υποστήριξε ότι το έθνος αποτελεί την βασική κοινωνική δομή και ότι η πραγματική «οργανική» ουσία που δημιουργεί το έθνος είναι η εθνική κουλτούρα (*hars, харс*). Αντιλαμβανόμενος την στερέωση του τουρκικού κράτους με την απόκτηση συνόρων, ο Γκιόκάλπ υιοθέτησε την ιδέα ενός εκκοσμικευμένου τουρκικού εθνικισμού¹³⁸.

¹³⁷ Copeaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 82.

¹³⁸ İncalcık Halil, «Türkiye Cumhuriyeti.....», οπ. ανωτ., σελ. 392.

Μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων (1912 – 1914) και την απώλεια των ευρωπαϊκών εδαφών, η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετατράπηκε, αν ληφθεί υπόψη η ταυτότητα στη σύνθεση του πληθυσμού της, σε μια «*Τουρκο – Αραβική (Ισλαμική) Αυτοκρατορία*». Για την ίδρυση μιας παρόμοιας αυτοκρατορίας εκφράστηκαν πολλές απόψεις και θεωρίες. Μία από αυτές τις θεωρίες προτάθηκε από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ, ο οποίος βαθιά θλιμμένος από την απώλεια των οθωμανικών εδαφών της Βαλκανικής Χερσονήσου, οδηγήθηκε στην επινόηση ίδρυσης μιας «*Τουρκο – Αραβικής Αυτοκρατορίας*» με ηγέτη τον Οθωμανό σουλτάνο στα πρότυπα της «*Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας*»¹³⁹.

Όταν ιδρύθηκε το νέο τουρκικό κράτος, ο Κεμάλ Ατατούρκ έκρινε πως η παραπάνω άποψη του Ζιγιά Γκιοκάλπ ήταν ανεφάρμοστη, καθώς οι πολιτικο – κοινωνικές συνθήκες δεν ευνοούσαν ένα τέτοιο εγχείρημα. Αντίθετα, περιορίστηκε στην ενίσχυση των εθνικών συνόρων και την ομοιογενοποίηση του πληθυσμού της χώρας του. Η εθνικιστική πολιτική του βρήκε αντίθετους τους θρησκευτικούς κύκλους, καθώς οι τελευταίοι πίστευαν πως όχι μόνο έχαναν τα προνόμιά τους αλλά ταυτόχρονα υποβαθμιζόνταν και αποδυναμώνονταν ο κοινωνικός και θρησκευτικός ρόλος τους¹⁴⁰. Έτσι, ο Κεμάλ ερχόταν σε μετωπική σύγκρουση με το Ισλάμ και οι θρησκευτικές εξεγέρσεις ήταν αναπόφευκτες. Σοβαρή συνέπεια αυτής της σύγκρουσης ήταν η κατάργηση των διατάξεων του άρθρου 2 του Συντάγματος που όριζε το Ισλάμ ως επίσημη θρησκεία του κράτους και του άρθρου 26 που ανέθετε στην Εθνοσυνέλευση την αρμοδιότητα διαχείρισης των θρησκευτικών υποθέσεων. Παράλληλα, ο Κεμάλ προχώρησε στην απόρριψη της οθωμανικής, άρα και της θρησκευτικής, κληρονομιάς¹⁴¹, ενώ η υιοθέτηση της «*Τουρκικής Ιστορικής Θεωρίας*» (*Türk Tarih Tezi*) ως συνδεδετικού κρίκου ερχόταν να ενώσει τους Τούρκους με το μακρινό παρελθόν τους, δημιουργώντας έτσι ένα ιστορικό χάσμα. Όμως, η γοργή και βίαιη «αποθρησκευοποίηση» του κράτους από τον Κεμάλ Ατατούρκ δεν οδήγησε στην εξάφaniση του θρησκευτικού παράγοντα. Ακριβώς μετά τον θάνατο του ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας (10

¹³⁹ Yıldız Ahmet, «*Ne Mutlu Türküm.....*», οπ. ανωτ., σελ. 75.

¹⁴⁰ Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο Γεράσιμος Καραμπελιός στο βιβλίο του, «*Τουρκία – Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική*», οπ. ανωτ., σελ. 69: «*Παρά τις προσπάθειες της άρχουσας κεμαλικής τάξης για την πολιτική εξόντωση του ισλαμικού στοιχείου, ο λαός δεν έδειχνε να ασπάζεται το πρόγραμμά της. Περνώντας στο περιθώριο και την παρανομία, το Ισλάμ συνέχιζε να αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της πολιτιστικής ταυτότητας της πλειονότητας των Τούρκων πολιτών, και οι διάφοροι τοπικοί θρησκευτικοί παράγοντες περίμεναν καρτερικά την ημέρα εκείνη που θα τους επέτρεπε να εμφανιστούν και πάλι δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο της χώρας*».

¹⁴¹ Σύμφωνα με την κεμαλιστική άποψη, η Τουρκική Δημοκρατία εγκαθιδρύθηκε ως ένα πολιτικό σύστημα αντίθετο του οθωμανικού καθεστώτος. Από πλευράς βασικών θεμελιωδών νομικών δομών, ανθρωπίνων δικαιωμάτων των υπηκόων, διακρατικών σχέσεων και πολιτιστικής πολιτικής ήταν εντελώς αντίθετη με τους θεσμούς του Οθωμανικού Κράτους. Σε όλους αυτούς τους τομείς, η Δημοκρατία απέρριψε και αρνήθηκε την οθωμανική κληρονομιά. Βλέπε, İnalçık Halil, «*Osmanlı Tarihi Üzerinde Kamuyoyunu.....*», οπ. ανωτ., σελ. 208.

Νοεμβρίου 1938) και την ανάληψη της προεδρίας από τον Ισμέτ Ινονού άρχισε να εφαρμόζεται μια πιο ανεκτική πολιτική έναντι του Ισλάμ.

Κατά την περίοδο 1945 – 1950 παρατηρήθηκε μια ραγδαία αύξηση επιρροής σε δύναμη και εμβέλεια των ηγετών της μουσουλμανικής θρησκευτικής πτέρυγας, γεγονός το οποίο ευνόησε αυτή την αλλαγή, δηλαδή την αναβίωση ή την «επιστροφή στην θρησκεία»¹⁴². Ο ιστορικός Bernard Lewis αναφέρει σχετικά τα εξής: «.....οι θρησκευτικοί ηγέτες δεν είχαν συγχωρήσει ποτέ το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP), το κόμμα του Ατατούρκ που είχε επιβάλει την εκκοσμηκευμένη αλλαγή στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, και όταν τους δόθηκε η ευκαιρία να στραφούν εναντίον του το έκαναν με ευχαρίστηση»¹⁴³. Παράλληλα, την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε αύξηση της κυκλοφορίας πληθώρας περιοδικών όπως, «Εθνος» (Millet), «Ορχούν» (Orhun), «Κοπούζ» (Koruz), «Γκιок Μπερί» (Gök-böri), «Μεγάλη Ανατολή» (Büyük Doğu), «Κίνημα» (Hareket), «Εργκενεκόν» (Ergenekon), «Τσινάραλι» (Çınaraltı), «Τανρίνταγ» (Tanrıdağ), που από τους τίτλους και μόνο δήλωναν μία ανάμεικτη τάση προς τον εθνικισμό, την θρησκεία και τον Παντουρανισμό μέσω των οποίων οι ιδεολόγοι των ρευμάτων αυτών κατάφεραν να διαδώσουν τις θέσεις τους¹⁴⁴.

Επειτα από την μετριοπαθή πολιτική του Δημοκρατικού Κόμματος (Demokrat Partisi) του Μεντερές και ιδιαίτερα μετά το πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου 1960, τα προβλήματα της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής κουλτούρας έγιναν αντικείμενο σοβαρών συζητήσεων ανάμεσα στους πνευματικούς κύκλους της Τουρκίας. Το πνευματικό κίνημα με την επωνυμία «Κλαμπ των Σοφών»¹⁴⁵ (Aydınlar Kulübü) οργανώθηκε και ιδρύθηκε το 1962 από μια εθνικιστική ομάδα πανεπιστημιακών καθηγητών ειδικευμένων στους τομείς της τουρκικής ιστορίας, της τουρκικής λογοτεχνίας και της ιστορίας της τέχνης, ενώ στις αρχές της

¹⁴² Mardin Şerif, «Din ve İdeoloji», οπ. ανωτ., σελ. 149.

¹⁴³ Lewis Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.....», τομ., Α', οπ. ανωτ., σελ. 610 – 611. Υπάρχουν όμως και ορισμένοι μουσουλμάνοι διανοούμενοι στην Τουρκία που υποστηρίζουν ότι το πρόβλημα μεταξύ Κεμαλισμού και Ισλάμ δεν εστιάζεται στον διαχωρισμό τους αλλά στην συνύπαρξή τους. «Σύμφωνα με αυτούς εάν αφαιρεθεί το περιοριστικό παραβάν της κεμαλιστικής ιδεολογίας, οι Τούρκοι θα προσεγγίσουν και πάλι τον ισλαμικό κόσμο και με μια σύγχρονη ματιά αλλά και στον δρόμο του εξευρωπαϊσμού που διακηρύσσει η κεμαλική ελίτ θα δημιουργηθεί μια “δίκαιη” και “ανεκτική” κοινωνία». Βλέπε, Kasaba Reşat, «Eski ile Yeni Arasındaki Kemalizm.....», οπ. ανωτ., σελ. 14.

¹⁴⁴ Coreaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 83. Επίσης, Ουμούτ Οζκιρμίλι – Σπύρος Σοφός, «Το Βάσανο της Ιστορίας.....», οπ. ανωτ., σελ. 208. «Πάντως, παρότι ο αριθμός των πωλήσεών τους αυξανόταν σταδιακά με το πέρασμα του χρόνου, υπολείπονταν των αριστερών επιθεωρήσεων ή των εκδόσεων των Σπιτιών του Λαού. Το Atsız Mecmua και το Orhun είχαν πουλήσει μόλις 1.000 αντίτυπα στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ενώ τα μεταγενέστερα, όπως το Tanrıdağ και το Gök-böri είχαν αγγίξει τα 3.000· η δεύτερη έκδοση του Orhun αυξήθηκε από 3.000 σε 4.000 αντίτυπα το έτος 1943 – 1944 και το Koruz από 3.000 το 1939 σε 5.000 το 1943. Εντυπωσιακή ήταν η αύξηση πωλήσεων του περιοδικού Koruz καθώς με την υποστήριξη και της εφημερίδας «Τασβίρ-ι Εφκάρ» (Tasvir-i Efkâr) έφθασε στις 10.000 αντίτυπα στην έκδοση του Σεπτεμβρίου / Οκτωβρίου 1943». Βλέπε, Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 29.

¹⁴⁵ Özdoğan Göksu Günay, «Turan' dan Bozkurt' a.....», οπ. ανωτ., σελ. 278 – 279.

δεκαετίας του 1970 μετονομάστηκε σε «*Εστία των Σοφών*» (Aydınlık Ocağı)¹⁴⁶. Τα μέλη προσπάθησαν να συμβιβάσουν τις ιδεολογικές διαφορές των Τουρκιστών και των Ισλαμιστών, που αποτέλεσαν τα δύο στρατόπεδα της δεξιάς στην Τουρκία. Με λίγα λόγια, πρόταξαν την ανασυγκρότηση της «εθνικής κουλτούρας», της οποίας οι αξίες είχαν χαλαρώσει, εξαιτίας της κοινωνικής κρίσης, αλλά και των μεθόδων επιβολής και πρόταξης του εθνικισμού ως επίσημης κουλτούρας του κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την ανοικοδόμηση του περιεχομένου της «εθνικής κουλτούρας» πρότειναν την πετυχημένη «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» της Σελτζουκικής Αυτοκρατορίας¹⁴⁷.

Την εποχή εκείνη (το 1970 κ.ε.), ο πρόεδρος της «*Εστίας των Σοφών*»¹⁴⁸ Ιμπραήμ Καφέσογλου (İbrahim Kafesoğlu) αναφερόμενος στην θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» περιληπτικά τόνισε τα εξής: «*Ο Κεμαλισμός βασικά δεν είναι μια ιδεολογία, αλλά ένα βήμα προς τη δημοκρατία και τον εξευρωπαϊσμό. Η αντικατάσταση του φεσιού από το καπέλο και ορισμένες άλλες μεταρρυθμίσεις δεν συγκαταλέγονται στις ουσιαστικές αλλαγές του Ατατουρκισμού. Η ιστορία του τουρκικού λαού που είναι 1200 ετών, ως πολιτισμική παρακαταθήκη του τουρκικού έθνους, δημιούργησε ένα στέρεο υπόβαθρο στη μορφή της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης». Το Ισλάμ αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της τουρκικής κουλτούρας. Η αφοσίωση (πίστη) στην ιστορία και την εθνική κουλτούρα μας, θεωρείται φυσική εγγύηση εναντίον των αριστερών και ανθρωπιστικών ρευμάτων. Η «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση» δεν διέπεται από στεγανά, αλλά είναι ανοιχτή στην κρατική δομή της εκκοσμίκευσης και δημοκρατικότητας καθώς και στον εξευρωπαϊσμό. Οι συντάκτες του κειμένου υποστηρίζουν, ότι η Σύνθεση έχει προγραμματισμό πολιτισμικού χαρακτήρα για το κράτος και ως εργαλείο εθνικής άμυνας θα προστατέψει τη χώρα από τα επιζήμια ρεύματα που τείνουν να την πλήξουν και να την αποπροσανατολίσουν»¹⁴⁹.*

¹⁴⁶ İnalçık Halil, «Türkiye Cumhuriyeti.....», οπ. ανωτ., σελ. 392. Επίσης, Coreaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 84. Η λέξη “Εστία” (Ocak) υιοθετήθηκε το 1969 και απέκτησε μεγαλύτερη φήμη μέσα στην κοινωνία. Έτσι, αρχικά η “Εστία” αριθμούσε πενήντα μέλη, ενώ το 1987 ο αριθμός αυξήθηκε στα 130 μέλη, στην πορεία ο αριθμός αυξήθηκε οδηγώντας ορισμένους μελετητές να υποστηρίζουν πως οι θεωρητικές και πνευματικές ρίζες της απλώνονται στο παντουρκιστικό ρεύμα της μονοκομματικής περιόδου. Βλέπε, Επίσης, Oran Baskın, «Occidentalisation, Nationalisme et “Synthèse Turco – Islamique”», στο, Cahiers D’ Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco – Iranien» (CEMOTI), No 10, 1990, σελ. 46. Επίσης, Özdoğan Gökusu Günay, «Turan’ dan Bozkurt’ a.....», οπ. ανωτ., σελ. 279.

¹⁴⁷ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 198. Τα μέλη της «*Εστίας των Σοφών*» πίστευαν ότι η πολιτικο – κοινωνική σύνθεση του σελτζουκικού κράτους ταυτιζόταν εν μέρει με τις ιδέες της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», γι’ αυτό και θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως παράδειγμα ή ως πυξίδα για την εφαρμογή των ιδεών της στην σύγχρονη Τουρκία.

¹⁴⁸ Πρώτος πρόεδρος της «*Εστίας των Σοφών*» ήταν ο Ιμπραήμ Καφέσογλου (İbrahim Kafesoğlu) ο οποίος σε ένα συνέδριο του 1972 πρότεινε επίσημα τον όρο «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» η οποία υιοθετήθηκε από την Εστία το 1975.

¹⁴⁹ İnalçık Halil, «Türkiye Cumhuriyeti.....», οπ. ανωτ., σελ. 392 – 393.

Όπως έχει ειπωθεί παραπάνω, τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960, η ιδέα της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης» προέκυψε ως μία ισχυρή αντίδραση ενάντια στα αριστερά ιδεολογικά ρεύματα. Η θεωρία αυτή απέκτησε αμέσως οπαδούς, και για ένα διάστημα υπήρξε “μόδα” στους δεξιούς – συντηρητικούς κύκλους των διανοουμένων¹⁵⁰. Είναι απαραίτητο να επισημανθεί όμως, ότι η ιδέα αυτή δεν είχε λάβει ακόμη σάρκα και οστά, αλλά ούτε και επίσημο χαρακτήρα. Παράλληλα, θα πρέπει να τονιστεί η θετική στάση και η ανοχή της στρατιωτικής ηγεσίας του 1960 στα ισλαμιστικά κινήματα της εποχής. Δηλαδή, παρά την προσήλωσή της στην αρχή του εκκοσμικευμένου κράτους, η «Επιτροπή Εθνικής Ενότητας» (Milli Birlik Komitesi) των στρατηγών δεν αντέδρασε ούτε και επετέθη στα θρησκευτικά κέντρα. Αντίθετα, γρήγορα οι ιθύνοντες στρατηγοί του πραξικοπήματος συνειδητοποίησαν πόσο σημαντικός παράγοντας ήταν το Ισλάμ στην πολιτισμική και κοινωνική παράδοση της χώρας και προτίμησαν να το υπαγάγουν σε κρατικό έλεγχο. Μέσα στο σχετικά φιλελεύθερο περιβάλλον που εξασφάλιζε το Σύνταγμα του 1961, η εμφάνιση πολιτικών κινήματων με ισλαμιστικό προσανατολισμό προλείαναν το ιδεολογικό πεδίο και δικαίως θεωρήθηκαν προάγγελοι του ισλαμιστικού κόμματος¹⁵¹. Αρχικά το Κόμμα Εθνικής Τάξης¹⁵² (Milli Nizam Partisi) κι αργότερα το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας¹⁵³ (Milli Selâmet Partisi) αποτέλεσαν τα πρώτα κόμματα που εξέφρασαν καθαρά την ισλαμιστική ιδεολογία¹⁵⁴.

Την ίδια εποχή, στον χώρο της Δεξιάς γεννήθηκε κι ένα άλλο ριζοσπαστικό κόμμα, το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi) του Αλπαρσλάν Τουρκές, που θα παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο, για μισό αιώνα περίπου, στο τουρκικό πολιτικό σκηνικό. Το

¹⁵⁰ İnalçık, Halil, «Tarihçilerin Kutbu», οπ. ανωτ., σελ. 375.

¹⁵¹ Τα ισλαμιστικά πολιτικά κινήματα λειτούργησαν αρχικά ενάντια στην εκκοσμίκευση του CHP και αργότερα στα αριστερά κινήματα που κέρδιζαν ολοένα και περισσότερο έδαφος στους κόλπους της τουρκικής κοινωνίας. Έτσι, οι θρησκευτικές οργανώσεις καθώς ακολουθούσαν μια αντι-κοσμική και αντι-αριστερή πολιτική, αναγκάστηκαν να υποστηρίξουν τα δεξιά κόμματα. Βλέπε, Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset», οπ. ανωτ., σελ. 105.

¹⁵² Βασικός σκοπός του Κόμματος Εθνικής Τάξης ήταν η παγκόσμια ισλαμική τάξη και πάνω σ' αυτό τον στόχο ενεργούσε ιδεολογικά. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το κόμμα υπήρξε βραχύβιο καθώς ανεστάλη η λειτουργία του από το Συνταγματικό Δικαστήριο μετά το πραξικόπημα του 1971, με το πρόσχημα ότι εναντιώθηκε στην εκκοσμίκευση του κεμαλικού καθεστώτος. Βλέπε, Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 60.

¹⁵³ Το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας οφείλει την μακροβιότητά του στην πολιτική συγκυρία και την υποστήριξη της λαϊκής βάση. Η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται από την ενδυνάμωση των ισλαμιστικών κινήματων. Κυρίες οι πλούσιες πετρελαϊκές χώρες με ηγέτιδα την Σαουδική Αραβία, η οποία στηρίζει κάθε ισλαμιστικό ρεύμα που εκδηλώνεται σε οποιοδήποτε μέρος της υφής. Όμως, η περιπέτεια του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας εξαρτάται περισσότερο από την εσωτερική συγκυρία παρά από την εξωτερική. Μετά το πραξικόπημα της 12^{ης} Μαρτίου 1970 συμμετείχε σε συνασπισμούς που κυβέρνησαν την Τουρκία. Αυτή η ενέργεια είχε δύο σημαντικά αποτελέσματα: από τη μια συνέβαλε στην αναγνώριση του ισλαμιστικού πολιτικού ρεύματος ως σοβαρού παίχτη στην πολιτική ζωή της χώρας, κι από την άλλη μείωσε την καχυποψία που διαυωνίζονταν μεταξύ κράτους και Ισλάμ. Η οριστική λύση επήλθε με το πραξικόπημα της 12 Σεπτεμβρίου του στρατηγού Κενάν Εβρέν. Βλέπε, Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 60 – 61.

¹⁵⁴ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 59. Επίσης, Heper Metin, «Τουρκία: Το Πολιτικό Σύστημα.....», οπ. ανωτ., σελ. 28 – 29.

κόμμα αυτό διατήρησε την ιδεολογική του συνέπεια στα πλαίσια της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» και ακολούθησε μία εθνικιστική γραμμή που χαρακτηρίζεται τόσο ρατσιστική όσο και αντι – αριστερή ή αντι – κομμουνιστική. Το εθνικιστικό κόμμα δραστηριοποιήθηκε με τις οργανώσεις νέων εθνοκοφρόνων (Ülkücü – Ουλκουτζού) που σχημάτιζαν με τα δάχτυλα του δεξιού χεριού τους το σύμβολο του γκριζου λύκου. Περισσότερο κι από τις εκλογικές τους επιτυχίες, οι οργανώσεις αυτές έγιναν γνωστές και ως «κομάντο» που είχαν ως κύριο σκοπό την διάλυση και εξαφάνιση των αριστερών και προοδευτικών παρατάξεων¹⁵⁵.

Κατά την δεκαετία του 1970 παρατηρήθηκε μία ανεξέλεγκτη άνοδος του κουρδικού εθνικισμού με μαρξιστικό ιδεολογικό προσανατολισμό. Ο στρατός εκδήλωσε απλά τον φόβο του γι' αυτή την κατάσταση. Από την άλλη πλευρά, εκδηλώθηκε μια απίστευτη εξάπλωση της αριστερής ένοπλης μαοϊστικής πτέρυγας. Τότε όλος ο συντηρητικός κόσμος σκεφτόταν ότι οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις βρίσκονταν στα πρόθυρα του κινδύνου. Η μεγάλη αστική τάξη εξέφραζε σοβαρές ανησυχίες μπροστά σ' αυτή την εξέλιξη. Κι αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί με τον εξής απλό τρόπο: στο εξής η θρησκεία θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί από τους στρατηγούς (και από την μεγάλη αστική τάξη) ως την πιο φιλόπατρι κοινωνική ομάδα που ήταν ικανή να αντισταθεί στα δύο «Κ»: τον Κουρδισμό και τον Κομμουνισμό.

Στόχος της «*Εστίας των Σοφών*» (Aydınlar Ocağı – Αϊντινλάρ Οτζαγί) ήταν να ανακόψει την ολοένα και αυξανόμενη επιρροή της Αριστεράς και των αριστερών διανοουμένων στην κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της Τουρκίας¹⁵⁶. Την περίοδο του 1973 – 1986 η «*Εστία των Σοφών*» ίδρυσε διάφορες οργανώσεις σε όλη την επικράτεια της χώρας, και ως όργανο πολιτισμικού φορέα το «*Συμβούλιο Εθνικής Κουλτούρας*» (Millî Kültür Komisyonu – Μιλλί Κουλτούρ Κομισγιονού) διοργάνωσε συγκεντρώσεις οι οποίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην τουρκική πολιτισμική και πολιτική ζωή. Στην κατεύθυνση αυτή οργάνωσε σεμινάρια και χρηματοδότησε εκδόσεις που δεν αφορούσαν πλέον αποκλειστικά ζητήματα του πολιτισμού, της εκπαίδευσης, της γλώσσας, της τουρκικής κοινωνικής ζωής και της οικονομίας στα πλαίσια του εθνικιστικού μοντέλου. Αντίθετα, βασική θέση του ιδεολογικού κινήματος της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» ήταν η ιδιαίτερη επιρροή που ασκούσε το Ισλάμ στους Τούρκους. Με αυτό τον τρόπο προσπαθούσε να συνδέσει τον πολιτισμό της Κεντρικής Ασίας με το Ισλάμ, καθώς υποστηρίχθηκε, ότι παρατηρήθηκαν εντυπωσιακές ομοιότητες ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς. Οι κοινές αξίες μεταξύ των δύο πολιτισμών αφορούσαν την βαθιά πίστη στη δικαιοσύνη, τον μονοθεϊσμό,

¹⁵⁵ Çavdar Tevfik, «Türkiye' nin Demokrasi Tarihi.....», οπ. ανωτ., σελ. 226.

¹⁵⁶ Taşkın Yüksel, «Muhafazakâr bir Proje Olarak Türk – İslâm Sentezi», στο «Modern Türkiye' de Siyasî Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, σελ. 389.

την αθανασία της ψυχής, την έντονη πίστη τους στον θεσμό της οικογένειας και στην ηθική¹⁵⁷.

Σύμφωνα με την άποψη των μελών της «*Εστίας των Σοφών*», «ο μεγαλύτερος και απότερος στόχος» ήταν η διαμόρφωση μιας «κοινής κουλτούρας» (*müsterék kültür – μουστερέκ κουλτούρ*) για όλους τους Τούρκους παγκοσμίως. Κατά συνέπεια, η ιδεολογία δεν θα αφορούσε μόνο τους Τούρκους που διαβίωναν εντός των συνόρων της Τουρκίας, αλλά θα επεκτεινόταν «*Από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος*». Ουσιαστικά, αυτή η προοπτική αποτελεί νέα ερμηνεία της παλαιότερης ιδεολογικής διάστασης του «*Τουρανισμού*». Μόνο που, τα μέλη της *Εστίας* δεν αναφέρονταν σε μία κοινή πολιτική όλων των Τούρκων, και απέφευγαν να λάβουν θέση φανερά επί του θέματος. Όμως, επεσήμαιναν την ανάγκη διαμόρφωσης μιας κοινής κουλτούρας και ιδεολογίας, και θεωρούσαν ύψιστο χρέος τους να ασχοληθούν με το πεπρωμένο των απανταχού της γης Τούρκων¹⁵⁸.

Στα πλαίσια της ανωτέρω σκέψης, τα μέλη της *Εστίας* δεν παρέλειψαν να επιχειρήσουν μία αυθαίρετη σύνδεση ανάμεσα στους «Τούρκους εκτός Τουρκίας» και τον Ατατούρκ. Είναι γνωστή η ιδεολογική στάση του Κεμάλ Ατατούρκ έναντι του «*Τουρανισμού*» και των Τούρκων του εξωτερικού¹⁵⁹. Όπως τονίζεται, για την «*Εστία των Σοφών*» η εικόνα του Ατατούρκ αποτελεί λειτουργικό εργαλείο για δημιουργία σχέσεων με διάφορους κύκλους επιρροής¹⁶⁰. Για παράδειγμα, προβάλλεται ότι ο εθνικισμός του Ατατούρκ, πέρα από το γεγονός ότι τον χαρακτηρίζει η επιθετικότητα, ασχολείται και με την διαφύλαξη της ταυτότητας και του πεπρωμένου των Τούρκων που διαβιούν εκτός των συνόρων της Τουρκίας, με συνέπεια να επιτυγχάνεται η σύζευξη της ιδεολογίας της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» με τον Ατατουρκισμό¹⁶¹.

Είναι γεγονός, ότι στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970 διαπιστώνεται μία αύξηση της πολιτικής δράσης και επιρροής της «*Εστίας των Σοφών*». Τα μέλη της *Εστίας* πρωταγωνίστησαν στην ίδρυση του «*Εθνικιστικού Μετώπου*»¹⁶² (*Milliyetçi Cephe – Μίλλιγεττσι Τζεπχέ*), διακήρυξαν την άποψη, ότι κάθε Τούρκος εθνικιστής, σε οποιαδήποτε πολιτική παράταξη κι αν ανήκε, πλην της αριστερής, θα έπρεπε να ενταχθεί σ' αυτήν την

¹⁵⁷ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 369 – 370.

¹⁵⁸ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 165.

¹⁵⁹ Για την άποψη του Κεμάλ Ατατούρκ σχετικά με τον Παντουρανισμό έγινε εκτενέστερη αναφορά στις προηγούμενες σελίδες.

¹⁶⁰ Σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια που παρουσίαζον τον Ατατούρκ πιστό μουσουλμάνο, βλ. παρακάτω.

¹⁶¹ Αν και η άποψη αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, εντούτοις επιτυγχάνεται ο σκοπός, ότι ο Κεμάλ Ατατούρκ δεν θα πρέπει να αποκλειστεί από τη νέα ιδεολογία.

¹⁶² Τα κόμματα που συμμετείχαν στον συνασπισμό του «Εθνικιστικού Μετώπου» ήταν το Κόμμα Δικαιοσύνης (*Adalet Partisi*), το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (*Milli Selâmet Partisi*), το Κόμμα Δημοκρατικής Εμπιστοσύνης (*Cumhuriyetçi Güven Partisi*), το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (*Milliyetçi Hareket Partisi*). Περισσότερα βλέπε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

ενότητα αφήνοντας κατά μέρος όλες τις πολιτικές του απόψεις, και ταυτόχρονα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο επί των κυβερνήσεων του «*Εθνικιστικού Μετώπου*» παρ' όλη την αίγλη που είχε αποκτήσει ο Μπουλέντ Ετζεβίτ (Bülent Ecevit) εκείνο το διάστημα με την τουρκική στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο¹⁶³. Έτσι, πρωταρχικός στόχος των ηγετών της «*Εστίας των Σοφών*» ήταν να πείσουν τους αρχηγούς των ισχυρών κομμάτων ώστε να επιτευχθεί ο συνασπισμός του «*Εθνικιστικού Μετώπου*». Ιδιαίτερη επισήμανση θα πρέπει να γίνει αναφορικά στη συμφιλίωση του Αλπαρσλάν Τουρκές (Alparslan Türkeş) με το Ισλάμ, ο οποίος ώθησε το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi) σ' ευθυγράμμιση με την ιδεολογία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Επίσης, ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ (Süleyman Demirel), ο οποίος απέβλεπε στην ενότητα της Δεξιάς προκειμένου να αποκατασταθεί η αξιοπιστία του Κόμματος Δικαιοσύνης (Adalet Partisi), δεν χρειάστηκε αρκετή προσπάθεια για να πειστεί. Όμως, η αντίδραση προερχόταν από τον αρχηγό του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) Νετζμεττίν Ερμπακάν που δύσκολα πείσθηκε, καθώς η ισλαμιστική παράταξη διατηρούσε επιφυλάξεις και κρατούσε αποστάσεις λόγω καχυποψίας προς την «*Εστία των Σοφών*»¹⁶⁴.

Αλλά και από την πλευρά των κύκλων της κεμαλιστικής πτέρυγας υπήρχε μια διάχυτη καχυποψία προς την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*», δεδομένου ότι είχε αποκτήσει ιδιαίτερη θέση στον πνευματικό κόσμο της Τουρκίας. Ορισμένοι διανοούμενοι, μάλιστα, δήλωναν πως η *Σύνθεση* θα αποδυναμωθεί σταδιακά με αποτέλεσμα να υπερισχύσει το ένα σκέλος της που είναι ο ισλαμικός παράγοντας. Το Ισλάμ, επέμεναν οι ίδιοι πνευματικοί κύκλοι, όπως είναι γνωστό, απορρίπτει τους όρους μοντέρνο έθνος και εθνικισμός, και για να επιτευχθεί μία συνύπαρξη ανάμεσα στο Ισλάμ και τον εθνικισμό, υποστήριζαν, πως θα πρέπει το πρώτο στοιχείο (δηλαδή το Ισλάμ) να υποβληθεί σε μια ριζική μεταρρύθμιση ώστε να αποκτήσει ένα μοντέρνο - νεωτερικό πρόσωπο στην σύγχρονη εποχή. Γι' αυτό το λόγο, μια μεταρρύθμιση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στα πλαίσια της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Όμως, τόσο οι ριζοσπαστικοί ισλαμιστές όσο και τα ισλαμιστικά πολιτικά κινήματα δεν έκριναν θετικά αυτή την άποψη¹⁶⁵.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 η ιδεολογία του κινήματος της «*Εστίας των Σοφών*» είχε γίνει αρκετά δημοφιλής στο χώρο της Δεξιάς, στο Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi) του Νετζμεττίν Ερμπακάν, αλλά και στο Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi) του Τουρκές. Δεν είναι διόλου τυχαίο, ότι σε αυτό το χρονικό

¹⁶³ Εκείνη την περίοδο ο Μπουλέντ Ετζεβίτ είχε χαράξει νέα πορεία στην πολιτική του CHP με το σύνθημα «Αριστερά του Κέντρου» (Ortanın Solu).

¹⁶⁴ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 190 – 191.

¹⁶⁵ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 84.

σημείο η «*Εστία των Σοφών*», βιώνοντας το πολιτικό αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί με το κλίμα πόλωσης ανάμεσα στις αριστερές και δεξιές παρατάξεις, συνέβαλε τα μέγιστα στη δημιουργία συνασπισμού των δεξιών κομμάτων του «*Εθνικιστικού Μετώπου*». Όμως, από τη μια μεριά, η στήριξη της «*Εστίας των Σοφών*» προς το καθεστώς των στρατηγών του 1980, κι από την άλλη η ολοένα αυξανόμενη στενή σχέση της με το Κόμμα Μητέρας Πατρίδας, (βλέπε εκτενέστερη αναφορά παρακάτω), οδήγησε στην διάλυση της ενότητας και συνεργασίας του δεξιού συνασπισμού¹⁶⁶. Αποτέλεσμα, της διαμορφούμενης κατάστασης ήταν ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ να λάβει αποστάσεις από την «*Εστία των Σοφών*». Ο ίδιος εξηγεί γιατί έλαβε αυτήν την απόφαση: «*Εγώ είμαι δημοκράτης και δεν έχω κανένα σκοπό να παρεκκλίνω από αυτή την γραμμή. Επομένως, δεν έχω κανένα λόγο να συμφωνήσω με τις προφάσεις του τύπου, «χρονόταν αίμα» για να δικαιολογηθεί η στρατιωτική επέμβαση της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980. Κατά την άποψή μου, το να αιτιολογεί κανείς την αναρχία ως απόρροια της δημοκρατίας και της ελευθερίας είναι εντελώς αβάσιμο. Η ουσιαστική αιτία της απομάκρυνσής μας από αυτούς τους φίλους, (εννοεί την ομάδα της Εστίας των Σοφών), μετά το 1980 είναι αυτή»¹⁶⁷.*

Μετά την 12^η Σεπτεμβρίου 1980 επήλθαν σημαντικές αλλαγές στον δημόσιο βίο της χώρας. Και μία από αυτές τις αλλαγές αποτέλεσε η πολιτισμική προσέγγιση μεταξύ θρησκείας και κράτους έπειτα από διάρκεια 60 χρόνων σύγκρουσης και αντιπαλότητας, στον πολιτικό αγώνα των παρατάξεων. Οι νέοι ορίζοντες που επιχειρήσαν να διανοιξουν και να σηματοδοτήσουν την καινούργια εποχή οι κυβερνώντες από το 1980 έως το 1986, μερικώς τουλάχιστον θεωρητικά και έμπρακτα εγκατέλειψαν την κλασική αρχή της κεμαλικής εκκοσμίκευσης. Περιορίσαν δηλαδή την θρησκεία και την έθεσαν υπό τον κρατικό έλεγχο μέσα στα πλαίσια του δημόσιου βίου και ιδιαίτερα της πολιτικής ζωής. Η θρησκεία, και μάλιστα οι ιδιαίτερες θρησκευτικές ομάδες, διήλθαν από θέση αδυναμίας σε θέση ισχύος. Δηλαδή, η θρησκεία νομιμοποιούνταν και παράλληλα μετατρέπονταν σε εργαλείο του κράτους και με τον έλεγχο που της ασκούσε την τοποθετούσε ανάλογα είτε στο προσκήνιο είτε στο παρασκήνιο.

Για την αναζήτηση μιας νέας πολιτισμικής ταυτότητας από την τουρκική γραφειοκρατική ελίτ, εδώ και 250 χρόνια, προτάθηκαν διάφορες «θεωρίες». Αυτές οι «θεωρίες» περιλάμβαναν ως κεντρικό θέμα το πρόβλημα του εθνικισμού και της σχέσης μεταξύ θρησκείας – κράτους, το οποίο κατά καιρούς σκλήρυνε και αποτέλεσε τον άξονα μιας

¹⁶⁶ Για τον δεξιό συνασπισμό όπως ονομάστηκε «Εθνικιστικό Μέτωπο» (Milliyetçi Cephe) έχει γίνει λόγος στο προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁶⁷ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 194.

πολιτισμικής σύγκρουσης που είχε σοβαρές πολιτικο – ιδεολογικές διαστάσεις. Σ' αυτές τις θεωρίες, που δεν ήταν εντελώς ισορροπημένες, υιοθετήθηκε ή απορρίφθηκε κάποιο από τα τρία στοιχεία: «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός*». Λαμβάνοντας υπόψη την λεπτή εννοιολογική απόχρωση των ανωτέρω στοιχείων, κατηγορηματικά θα μπορούσε να υπογραμμιστεί ότι τα ποικίλα ρεύματα δεν είναι δυνατόν να τεθούν σε αντιπαράβολη από τις διαφορετικές πολιτικές ομάδες, αλλά ούτε και μπορεί να εκφραστεί κανείς με σαφήνεια με ποιον τρόπο και σε πιο βαθμό χρησιμοποιούνται. Επιγραμματικά αναφέρονται οι ακόλουθες θεωρίες¹⁶⁸:

«Γκιοκαλική Σύνθεση»: 1-) **Δύση** (ιδεολογία αλληλεγγύης, επιστήμη, φυσική επιστήμη και τεχνολογία) + 2-) **Τουρκισμός** (γλώσσα και εθνικιστική κουλτούρα, σύστημα αξιών) + 3-) **Ισλάμ** (σύστημα ηθικής που εκφράζεται από το μυστικιστικό Ισλάμ). Το ιδεολογικό αυτό τρίπτυχο εκφράζεται με/ή βασίζεται σε δύο σκέλη: α-) Το πρώτο σκέλος είναι ο πολιτισμός (*medeniyet*), ενώ το δεύτερο και το τρίτο είναι η κουλτούρα (*hars*). Τόσο οι τρεις ιδεολογικές κατευθύνσεις, όσο και οι δύο ουσιαστικοί όροι της ταυτότητας ενός λαού (πολιτισμός και κουλτούρα), στη σύνθεση του Γκιοκάιλ κατέχουν την ίδια βαρύτητα και ο ρόλος τους είναι εξισορροπητικός και ταυτόχρονα συμπληρωματικός. Όσο κι αν η ονομασία τους παραπέμπει σε εκ διαμέτρου αντίθετα στοιχεία, εντούτοις η σύνθεση επιτυγχάνεται ακριβώς από την αντίθεση, καθώς συνδυαστικό κρίκο στην λειτουργία αυτής της θεωρίας αποτελεί η αλληλοσυμπλήρωση. Πιο συγκεκριμένα, η κουλτούρα δεν είναι ανώτερη από τον πολιτισμό. Μάλιστα, ο πολιτισμός είναι ένα «διεθνές βιβλίο»¹⁶⁹ του οποίου τα μέρη συμπληρώνονται από τις ιδιαίτερες κουλτούρες των κρατών. Ο εθνικισμός στον Γκιοκάιλ δεν είναι θρησκευτικός. Η θρησκεία αποτελεί όχι μόνο σύστημα ηθικής αλλά και κοινωνιολογικό γεγονός. Ειδικότερα, η οργανωμένη θρησκεία, σύμφωνα με τις αντιλήψεις εκκοσμίκευσης του Γκιοκάιλ και την πίστη του στις θετικές επιστήμες, αποτελεί ανεξάρτητο κοινωνικό θεσμό.

«Κεμαλική Σύνθεση»: 1-) **Δύση** (ιδεολογία αλληλεγγύης, επιστήμη, φυσική επιστήμη και τεχνολογία, σύστημα αξιών) + 2-) **Τουρκισμός** (γλώσσα και εθνικιστική κουλτούρα) + 3-) **Ισλάμ** (απορρίπτεται). Ο Κεμαλισμός, που πιστεύει στην δραστικότητα και την βούληση, μπορεί να διακόψει την ιστορία και να την επανεκκινήσει από το μηδέν. Σύμφωνα με την κεμαλική αντίληψη, ο τομέας της ιστορίας που ενυπάρχει μέσα στην παράδοση, μπορεί να αποβληθεί αν δεν συνάδει με τις εθνικές απαιτήσεις, ενώ μπορεί να δημιουργηθεί μία ισάξια «*Τουρκο – Δυτική Σύνθεση*», και το νέο κράτος, η νέα κοινωνία, ο νέος άνθρωπος μπορεί να

¹⁶⁸ Parla Taha, «Türkiye' nin Siyasal Rejimi.....», οπ. ανωτ., σελ. 213 – 214.

¹⁶⁹ Gökalp Ziya, «Yeni Hayat», οπ. ανωτ., σελ. 22.

προκύψει με την καθοδήγηση των ηγετών και του μονοκομματισμού. Ο εθνικισμός στον Κεμαλισμό δεν κατάφερε να ξεπεράσει τα όρια που έθεσε ο Γκιοκάλπ. Τέλος, είναι ανώφελο να ζητείται ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της εκκοσμίκευσης και του ισχυρού κράτους (κόμματος – κράτους).

«Σύνθεση Εθνικιστικής Δράσης»: 1-) **Τουρκισμός** (βασίζεται στις φυλετικές διακρίσεις, στον σωβινισμό και στον επεκτατικό εθνικισμό, σύστημα αξιών και ηθικής) + 2-) **Ισλάμ** (“οργανωμένο έθνος”, ένα κοινωνικό – ελεγκτικό όργανο που βρίσκεται υπό τον έλεγχο του κράτους, κρατικό ορθόδοξο Ισλάμ) + 3-) **Δύση** (μόνο φυσική επιστήμη και τεχνολογία, στρατιωτικές, οικονομικές και πολιτικές συμμαχίες)¹⁷⁰.

Ο μετασηματισμός που έχει επέλθει μετά το πραξικόπημα του Κενάν Εβρέν, στις 12 Σεπτεμβρίου 1980, είναι ότι υπήρξε σταδιακή απομάκρυνση των εκάστοτε κυβερνήσεων και της γραφειοκρατίας από την παραδοσιακή κεμαλική – εκκοσμιευμένη γραμμή, με την ταυτόχρονη αποδοχή της θεωρίας της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» (εδώ τονίζεται ο όρος «τουρκικός»), που άρχισε να λαμβάνει σάρκα και οστά με χαρακτηριστικά θρησκευτικού εθνικισμού (εδώ τονίζεται ο όρος «εθνικισμός»). Σε αυτή τη θεωρία, η θρησκεία, πέρα από ένα κοινωνικό θεσμό και σύστημα ηθικών αξιών που εκπροσωπεί, θεωρείται και ένα από τα εργαλεία κοινωνικού ελέγχου το οποίο βρίσκεται στη διάθεση του γραφειοκρατικού – αυταρχικού κράτους.

Ένα σημείο που πρέπει, επίσης, να τονιστεί εδώ, είναι οι δύο διαστάσεις της κεμαλικής εκκοσμίκευσης κυρίως την περίοδο του μονοκομματισμού: 1-) Η θρησκεία δεν διαχωρίστηκε μόνο από την πολιτική και το κράτος, και 2-) Πέρα από μία πολιτισμική και εκπαιδευτική πολιτική (ενοποίηση της παιδείας, μεταρρύθμιση του αλφαβήτου κτλ.) ως μία πολιτικό – ιδεολογική τοποθέτηση η θρησκεία και οι θρησκευτικές οργανώσεις ωθήθηκαν εκτός των ορίων «νομιμότητας» που είναι χαραγμένα στην κοινωνική ζωή. (Σε αυτό το σημείο ο *Κεμαλισμός* διαχώρισε τη θέση του από τον *Γκιοκαλιισμό*).

Ανάμεσα στις αρχικές διαπιστώσεις του ανωτέρω παραδόξου (ίσως και του συμβιβασμού) υπάρχει το Σύνταγμα του 1982. Ως αρχική διαπίστωση, στις «*Γενικές Αρχές*» και σε αρκετά άρθρα, δηλώνεται ο Ατατουρκισμός ως επίσημη – και μόνη – ιδεολογία. Επίσης, τονίζεται η εκκοσμίκευση, αλλά στο άρθρο 136 επισημαίνεται πως θα πρέπει να λησμονηθεί το γεγονός ότι η θρησκεία αποτελεί υπόθεση ατομικής συνείδησης. Τέλος, αναφέρεται ότι οι αρμοδιότητες της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων τοποθετούνται στα πλαίσια της εκκοσμίκευσης.

¹⁷⁰ Η αναφορά στις τρεις ανωτέρω συνθέσεις κρίθηκαν απαραίτητες για να γίνει κατανοητή η σύνδεση των ιδεών του Γκιοκάλπ με την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*».

Στο άρθρο 42 του Συντάγματος του 1982 προβλέπεται πως η παιδεία και η εκπαίδευση θα εφαρμοστεί στην κατεύθυνση «των αρχών και των μεταρρυθμίσεων» του Ατατούρκ. Ο τίτλος: *«Η Ιστορία του Ατατουρκισμού και οι Πνευματικές Αξίες»*, (που με τη φράση «πνευματικές αξίες» δεν υπονοεί τίποτε άλλο παρά το Ισλάμ), και η υποχρεωτική διδασκαλία των μαθημάτων της θρησκείας και της ηθικής στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο, βρίσκει το στήριγμά της στις συνταγματικές ρυθμίσεις. Επομένως, δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται πλέον ο όρος «κεμαλικός εθνικισμός», αλλά «κεμαλικός και θρησκευτικός εθνικισμός»¹⁷¹.

Σύμφωνα με τον Τούρκο μελετητή Ταχά Παρλά, το στρατιωτικό καθεστώς του Κενά Εβρέν που επιβλήθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1980, εργαλειοποίησε την *«Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση»*, και κατ' επέκταση τη θρησκεία, ώστε να κατέχει πλήρως τον κοινωνικό έλεγχο. Κι ενώ, από τη μια, διακήρυττε ότι η θρησκεία είναι υπόθεση ατομικής συνείδησης, την ίδια στιγμή αναγνώριζε την σημασία της και της ανέθετε μια εθνική αποστολή¹⁷². Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο 136 του Συντάγματος του 1982 που όριζε ως εξής την αποστολή της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων: *«Έχει ως σκοπό, (η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων), την εθνική ενότητα και αλληλεγγύη, παραμένοντας ουδέτερη, σύμφωνα με την αρχή της εκκοσμίκευσης, έναντι όλων των πολιτικών απόψεων (.....)»*¹⁷³.

Το *«Ανώτατο Συμβούλιο Κουλτούρας, Γλώσσας και Ιστορίας του Ατατούρκ»* (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu) που ιδρύθηκε για να καθορίζει το πλαίσιο της επίσημης πολιτικής για την κουλτούρα, ανέφερε μεταξύ άλλων τα ακόλουθα: *«.....Ο Ατατουρκισμός, αφού απώλεσε την ικανότητά του να ανανεωθεί καθώς ηττήθηκε το μοντέλο σύνθεσης που συνδύαστηκε με τον εθνικισμό και τον δυτικό πολιτισμό, σήμερα αποτελεί ένα νέο κίνημα εκσυγχρονισμού του περιεχομένου της.....»*. Επομένως, ο Ατατουρκισμός έχει σαν στόχο του να πετύχει μια νέα σύνθεση, δηλαδή μια νέα πρόταση βασισμένη στην *«Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση»* και τον δυτικό πολιτισμό¹⁷⁴. Παράλληλα, επισημαίνονται τα ακόλουθα: *«Οι σημερινές γενιές έρχονται σε επαφή με τρία στοιχεία της πολιτιστικής*

¹⁷¹ Parla Taha, «Türkiye' nin Siyasal Rejimi.....», οπ. ανωτ., σελ. 212 – 217.

¹⁷² Αυτή η αποστολή παρουσιάστηκε σαν να περιλαμβανόταν στη σκέψη του Ατατούρκ. Βλέπε, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 139. Η έκθεση της Επιτροπής Ειδικής Έρευνας εξέφρασε με μεγάλη ακρίβεια αυτή τη νέα λειτουργία της θρησκείας: «Είναι λάθος να διατυπώνεται η ιδέα σύμφωνα με την οποία η θρησκεία είναι αποκλειστικά θέμα ατομικής συνείδησης και δεν έχει καμία επίπτωση στις προσωπικές συμπεριφορές και την κοινωνική ζωή..... Το γεγονός ότι ορισμένοι κανόνες συμπεριφοράς και θρησκευτικών υποχρεώσεων βιώνονται συγκεκριμένα είναι η καλύτερη απόδειξη ότι είναι αδύνατον να χωρίσουμε τη θρησκεία από την κοινωνία». Βλέπε, «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 129.

¹⁷³ Parla Taha, «Türkiye' nin Siyasal Rejimi.....», οπ. ανωτ., σελ. 217 – 221.

¹⁷⁴ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 75. Επίσης, Bora Tanil ve Can Kemal, «Devlet – Ocak – Dergâh. 12 Eylül' den 1990' lara Ülkücü Hareket», İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, σελ. 57. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 143.

κληρονομιάς: τον Τουρκισμό, το Ισλάμ, και τον Δυτικό πολιτισμό. Άρα, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα ζήτημα σύμφωνα με το οποίο θα πρέπει να βρεθεί τρόπος εναρμόνισης των τριών στοιχείων, ώστε να ενδυναμωθεί η τουρκική εθνική κουλτούρα»¹⁷⁵.

Στην έκθεση του «Ανώτατου Συμβουλίου Κουλτούρας» παρατηρείται μια τάση αναγκαστικής αναφοράς στον Ατατούρκ και τον Ατατουρκισμό. Κι ενώ οι περισσότερες ιδέες που παρατίθενται έχουν τις αρχικές πηγές τους στη “γκιοκαλική” σκέψη, ωστόσο οι συντάκτες δεν μπορούν να αποφύγουν την υποχρεωτική παραπομπή στην ατατουρκιστική σκέψη: «Στην ιδεολογική βάση της Τουρκικής Δημοκρατίας υπάρχει ο Ατατουρκισμός. Από την «Εισαγωγή» του Συντάγματός μας έως το τέλος του, το πνεύμα και η μορφή που το διέπει είναι το σύστημα της ατατουρκιστικής ιδεολογίας. Για την διαφύλαξη του συγκεκριμένου ιδεολογικού συστήματος της Τουρκικής Δημοκρατίας, είναι ανάγκη να ερευνηθεί, να εμπλουτισθεί και να διαδοθεί. Επομένως, ο Ατατουρκισμός αποτελεί ένα ιδεολογικό σύστημα που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κάθε φορά που θα ερευνώνται όλα τα πολιτισμικά στοιχεία (... ..). Όσο είναι αναπόφευκτη η αρχή της «προστασίας της εθνικής μας κουλτούρας», στην πολιτιστική πολιτική του Ατατουρκισμού, τόσο αναγκαία είναι και «ο εμπλουτισμός της κουλτούρας μας σύμφωνα με τις διεθνείς πολιτισμικές αξίες»¹⁷⁶. Αυτό σημαίνει, ότι όπως κι αν εκφραστεί κανείς, στην Τουρκία επικρατεί μία αναγκαστική υποχρέωση του σεβασμού μνήμης του Ατατούρκ και κάθε είδους πολιτική θα πρέπει να προσαρμόζεται στις κεμαλικές αρχές. Ακόμη, η αντικατάσταση και χρήση της ονομασίας από «Κεμαλισμό» σε «Ατατουρκισμό» περισσότερο από την ιδεολογία παραπέμπει στην προσωπικότητα του ιδρυτή της Τουρκίας. Γι’ αυτό, στα σχολικά εγχειρίδια της περιόδου μετά το 1980, θα παρατηρηθεί μία πολυφωνία στην αφήγηση, διότι στα εγχειρίδια αυτά οι δύο ιδεολογίες, ο Κεμαλισμός και η «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση» συνενώθηκαν¹⁷⁷.

Σύμφωνα με το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1982, η εκπαίδευση της θρησκευτικής πίστης θα προσφερόταν από το κράτος, άρα θα είχε τον έλεγχο της και το αποκλειστικό δικαίωμα να οργανώσει την διδασκαλία των θρησκευτικών μαθημάτων. Στο άρθρο 24 του Συντάγματος του 1982, σχετικά με την θρησκευτική και την ελευθερία συνείδησης, αναφέρονται τα εξής: «Η θρησκευτική και ηθική διδασκαλία στην εκπαίδευση εφαρμόζεται υπό τον έλεγχο και την εποπτεία του κράτους. Η διδασκαλία της θρησκευτικής κουλτούρας και των ηθικών αξιών συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στα υποχρεωτικά μαθήματα της δημοτικής και γυμνασιακής εκπαίδευσης». Ενώ στο άρθρο 42, παρατηρείται η ακόλουθη αναφορά: «Η

¹⁷⁵ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 75. Η επιρροή του Γκιόκαλπ είναι εμφανής καθώς παραπέμπει άμεσα στην θεωρία του «Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός».

¹⁷⁶ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 101 – 103.

¹⁷⁷ Copeaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 89.

εκπαίδευση και η διδασκαλία εφαρμόζεται με γνώμονα την διάδοση των αρχών και των μεταρρυθμίσεων του Ατατούρκ. Απαγορεύεται η οργάνωση της μόρφωσης και της εκπαίδευσης εκτός του πλαισίου αυτών των αρχών».

Χαρακτηριστικό, όμως, είναι το γεγονός ότι η ένταξη της θρησκευτικής διδασκαλίας στο εθνικό σύστημα παιδείας, αντίκειται στις «αρχές και τις μεταρρυθμίσεις» του Ατατούρκ και κυρίως δεν συνάδει με το πνεύμα της αρχής της εκκοσμίκευσης. Πράγματι, οι συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων ακολούθησαν μια αυστηρή ατατουρκιστική γραμμή η οποία πέρα από το περιεχόμενο χαρακτηριζόταν και για την πληθώρα φωτογραφιών του Ατατούρκ που περιείχαν¹⁷⁸. Πιο συγκεκριμένα, στο περιεχόμενό τους, τα σχολικά εγχειρίδια προσπαθούσαν επίμονα να αποδείξουν πως ο Μουσταφά Κεμάλ υπήρξε ένας πιστός μουσουλμάνος. Ένα παράδειγμα, το οποίο περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου, «Θρησκευτική Κουλτούρα και Ηθικές Γνώσεις», αφορούσε ένα απόσπασμα από δημόσια ομιλία του Κεμάλ Ατατούρκ που έλεγε ότι: «.....έχουμε μία θρησκεία που έχει στέρεα θεμέλια, υλικό πολύτιμο, όμως αυτός ο θεσμός για πολλούς αιώνες παραμελήθηκε». Αναλύοντας το συγκεκριμένο απόσπασμα, όντως ο πατέρας των Τούρκων παρουσιάζεται ως καλός και ενάρετος μουσουλμάνος που ενδιαφέρεται ειλικρινά για την ισλαμική θρησκεία. Όμως, εάν ανατρέξει κανείς στη συνέχεια του αποσπάσματος, το νόημα ανατρέπεται εντελώς, καθώς ο Κεμάλ Ατατούρκ στο λόγο του τηρεί αντίθετη στάση έναντι της θρησκείας και τονίζει την ανάγκη μεταρρυθμίσεώς της¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, ο ιστορικός Niyazi Kizilyürek βασισμένος στις απόψεις του Etienne Copeaux, αναφέρει τα ακόλουθα: «Η κυβέρνηση της 12^{ης} Σεπτεμβρίου ανέδειξε νέες διαστάσεις της κεμαλικής κουλτούρας, την ίδια στιγμή που προσανατολιζόταν στην «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση». Ο Ετιέν Κοπό στη μελέτη του για την «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση» στα σχολικά εγχειρίδια, σημειώνει τα εξής: «Η ισχυρή παρουσία του Κεμαλισμού στα σχολικά εγχειρίδια εμπεριέχει ένα παράδοξο. Από τα χρόνια 1985 – 1986 η εμμονή στον Ατατούρκ, που ξεπερνάει ακόμη και τα όσα μπόρεσαν να γίνουν όσο εκείνος ζούσε, στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά προσωπολατρία – αναπτύχθηκε από ένα καθεστώς που επισημοποίησε μια σημαντική υποχώρηση στον τομέα της εκκοσμίκευσης [πρόκειται για το καθεστώς της 12^{ης} Σεπτεμβρίου. Σ.τ.σ.]». Σύμφωνα με τον Ετιέν Κοπό «ένας από τους λόγους για τον οποίο το καθεστώς της 12^{ης} Σεπτεμβρίου πολλαπλασίασε με επιδεικτικό τρόπο τα σύμβολα αυτής της προσωπολατρίας στα σχολικά βιβλία και άλλοι, είναι ίσως ότι ήθελε να διαβεβαιώσει πως το καθεστώς παρέμεινε πιστό στις θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας». Βλέπε, Kizilyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 142 – 143. Αξίζει να σημειωθεί επίσης, ότι στο σχολικό εγχειρίδιο «Ιστορία της Μεταρρύθμισης της Τουρκικής Δημοκρατίας και Ατατουρκισμού», έκδοση 2005, της 8^{ης} τάξης του Δημοτικού σχολίου, συμπεριλαμβάνονται 81 φωτογραφίες από τις οποίες οι 53 αφορούν τον Κεμάλ Ατατούρκ.

¹⁷⁹ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 64 – 65. Χαρακτηριστικά είναι όσα σχετικά αναφέρει ο ιστορικός Niyazi Kizilyürek: «Συνοψίζοντας, η στρατιωτική εξουσία της 12^{ης} Σεπτεμβρίου ενσωμάτωσε μία αντίληψη που θεωρούσε τη θρησκεία παράγοντα κοινωνικής εννοποίησης και συνοχής. Έτσι, η πολιτική του κράτους συμμορφώθηκε προς το όραμα των υπέρμαχων της «σύνθεσης» που πίστευαν ότι η «Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση», υπό την κρατική μορφή του πολιτιστικού σχεδιασμού, αποτελεί εργαλείο εθνικής άμυνας ενάντια σε ενδεχόμενες ανατροπές». Κατ' αυτόν τον τρόπο, σημειώθηκε ένα νέο κύμα διοικητικής στελέχωσης. Καθηγητές θρησκευτικών κατέκλυσαν τα σχολεία και χώροι προσευχής ιδρύθηκαν στον περίγυρο των σχολικών ιδρυμάτων. Τα βιβλία των θρησκευτικών περιείχαν πολλές εικόνες του Ατατούρκ που τον παρουσίαζαν ως «πιστό μουσουλμάνο». «Το πρόγραμμα ενός κράτους με θρησκευτικότητα – που όμως δεν είναι θρησκευτικό – περιλήφθηκε, επίσης, στα υποχρεωτικά μαθήματα «Κεμαλισμού και ιστορίας της

Την τελευταία δεκαετία, στα εισαγωγικά σημειώματα των ιστορικών σχολικών εγχειριδίων ακολουθείται μία γραμμή που έχει ως στόχο να προβάλλει την εθνική κουλτούρα. Δηλαδή, η κουλτούρα στην υπηρεσία του κράτους και του έθνους, η αντιμετώπιση του πανεπιστημίου ως χώρου παραγωγής πατριωτικής παιδείας¹⁸⁰, η οργάνωση του συνόλου της κουλτούρας με σοβινιστική και εθνικιστική σκοπιά, η ενθάρρυνση των Τούρκων που ζουν στην Ευρώπη να μην αποκοπούν από τις ρίζες τους¹⁸¹, και τέλος, η ενίσχυση της ιδέας της μιας πατρίδας και της τουρκικής καταγωγής στους ομογενείς των τουρκογενών χωρών της Κεντρικής Ασίας ή των «*Τούρκων εκτός Τουρκίας*» (τουλάχιστον στον πολιτισμικό τομέα)¹⁸². Μία ημέρα πριν την επίσκεψή της στην Άγκυρα στα τέλη Μαρτίου του 2010, στο εβδομαδιαίο μήνυμά της, η Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ δήλωσε κατηγορηματικά ότι, «*Οι Τούρκοι μετανάστες πρέπει να μάθουν τη γερμανική γλώσσα και να σέβονται τους γερμανικούς νόμους*» και υπογράμμισε πως, «*Συζητούμε συχνά για την ενσωμάτωση των ανδρών και των γυναικών από την Τουρκία που ζουν ανάμεσά μας, αλλά επίσης και των νέων ανθρώπων. Λέμε σαφώς ότι δεν εννοούμε ότι θέλουμε να απαρνηθούν τις ρίζες τους. Αυτό που θέλουμε είναι αυτοί που ζουν ανάμεσά μας επί γενιές να ενσωματωθούν στη χώρα αυτή δηλαδή να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή. Να έχουν επαγγελματική ζωή και οικογενειακή. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να μάθουν τη γερμανική γλώσσα και να σέβονται τους γερμανικούς νόμους*»¹⁸³.

Στην Τουρκία η εκκοσμίκευση έχει δύο όψεις: η μία είναι ιστορικό – κοινωνιολογική, ενώ η άλλη πολιτικό – ιδεολογική. Όπως έχει υπογραμμιστεί αλλεπάλληλες φορές, στην

Επανάστασης» των κολεγίων, των λυκείων και των πανεπιστημίων (.....). Έτσι, το σχολικό εγχειρίδιο με τίτλο «Η ιστορία της Επανάστασης της Δημοκρατίας της Τουρκίας και ο Κεμαλισμός» υπογραμμίζει ότι ο Ατατούρκ δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί «μη μουσουλμάνος» και περιγράφει ένα καθεστώς εκκοσμιευμένο ή κα ταυτόχρονα μουσουλμανικό (.....). Στην ίδια κατεύθυνση, από το 1982, τα σχολικά εγχειρίδια «Θρησκευτικών και Ηθικής» που χρησιμοποιούνται στα κολέγια και τα λύκεια αναφέρουν τις διακηρύξεις του Ατατούρκ σχετικά με το Ισλάμ, το οποίο παρουνισιάζεται πλήρως σύμφωνα με τον Κεμαλισμό». Βλέπε, Kizilyirek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 141 – 142.

¹⁸⁰ Μαυροπούλου Μάρα, «Νουτούκ – Ο Μέγας Ρητορικός.....», οπ. ανωτ., σελ. 144. Στο άρθρο 5 του «Νόμου περί Ανάτατης Εκπαίδευσης» αναφέρονται τα ακόλουθα: «Εξασφαλίζεται στους φοιτητές η απόκτηση συνείδησης που θα υπηρετήσει με πίστη την ιδέα του εθνικισμού του Ατατούρκ, σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις και τις αρχές του Ατατούρκ».

¹⁸¹ Χαρακτηριστικές είναι οι αντικρουόμενες δηλώσεις της καγκελάριας της Γερμανίας Άνγκελας Μέρκελ και του Τούρκου πρωθυπουργού Ρετζέπ Ερντογάν: Στο πλαίσιο της επίσκεψής του στη Γερμανία, στις 11 – 02 – 2008 μιλώντας σε ανοιχτή διαδήλωση 20.000 Τούρκων μεταναστών, ο Ερντογάν είχε αναφέρει προκλητικά πως: «Το επαναλαμβάνω, η αφομοίωση αποτελεί έγκλημα κατά της ανθρωπότητας». Τα λόγια αυτά επανέλαβε και στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση όταν επέστρεψε στην Τουρκία. Αντιδρώντας στα λόγια του Τούρκου πρωθυπουργού η κα Μέρκελ δήλωσε πως: «όσον αφορά την κατανόηση για την ενσωμάτωση, που ανέφερε ο Τούρκος πρωθυπουργός, δεν βρισκόμαστε ακόμα στην αρχή των συζητήσεων (.....). Η ενσωμάτωση (από την πλευρά των μεταναστών Σ.τ.σ.) προϋποθέτει την ύπαρξη διάθεσης για προσαρμογή στον τρόπο ζωής μιας χώρας». Βλέπε, δημοσίευμα της γαλλικής εφημερίδας LE MONDE στις 14 – 02 – 2008.

¹⁸² Coreaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 88.

¹⁸³ Βλέπε την είδηση που δημοσιεύτηκε στην ομογενειακή εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης «Απογευματινή» στις 29 Μαρτίου 2010.

τουρκική κοινωνία, με αφετηρία την περίοδο του 1920, είχε αρχίσει να αφαιρείται ο ισλαμικός χαρακτήρας της. Το Ισλάμ δεν περιθωριοποιήθηκε μόνο ως αμερόληπτος θεσμός που είναι το θεμέλιο του συνεκτικού ιστού της κοινωνίας, αλλά και ως κοινωνικό ηθικό σύστημα. Πρώτα απ' όλα, ο «Λαϊκισμός» που επινοήθηκε από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ, υιοθετήθηκε από τους κεμαλιστές και εφαρμόστηκε με μια εννοιολογική μεταλλαγή ενσωματώνοντας τον στις κεμαλικές αρχές¹⁸⁴. Ίσως από τα κεμαλικά «Εξι Βέλη» το βέλος που εμπεριέχει περισσότερα επαναστατικά χαρακτηριστικά, είναι η αρχή του «Λαϊκισμού».

Εν τω μεταξύ, στην λαϊκή παράδοση το θρησκευτικό στοιχείο μέσα σε διάστημα τριών δεκαετιών έχει αποδυναμωθεί από την κρατική – κυβερνητική παρέμβαση, παρ' όλα αυτά εξακολούθησε να υφίσταται σαν υπόγειο ρεύμα. Αργότερα, κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960 οι προσπάθειες του Δημοκρατικού Κόμματος του Μεντερές και του Κόμματος Δικαιοσύνης του Ντεμιρέλ να βολιδοσκοπήσουν την κοινωνία με θρησκευτικά θέματα προς άγραν ψήφων, υπήρξαν σχεδόν αναποτελεσματικές. Από την άλλη, με την ιδεολογία του θρησκευτικού εθνικισμού του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης και του θρησκευτικού ριζοσπαστισμού του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας, τα κόμματα δεν κατόρθωσαν να αυξήσουν τις ψήφους τους πέρα από το 7% και 9% αντίστοιχα. Εν συντομία, παρατηρήθηκε ότι έως το 1980 η θρησκεία δεν παρουσίαζε σοβαρή ανοδική τροχιά ως κοινωνικός ρυθμιστικός παράγοντας.

Η πιο σημαντική όψη του προβλήματος εστιάζεται στην ενσυνείδητη πολιτικό – ιδεολογική παρέμβαση που επιχειρήθηκε, ώστε η θρησκεία να ενισχύσει τη θέση της στην κοινωνία μέσα στο κράτος. Η προσπάθεια αυτή αποτελεί ταυτόχρονα ένα κοινωνικό σχέδιο και πολιτικό πρόγραμμα.

Στην Εισαγωγή του Συντάγματος, που επέβαλε το καθεστώς του στρατηγού Κενάν Εβρέν το 1982, περιλαμβάνονται μεταφυσικές και θεολογικές ρήσεις του τύπου: «*Η αιώνια τουρκική πατρίδα και το έθνος*», «*το ένδοξο τουρκικό κράτος*», «*τα ιερά θρησκευτικά αισθήματα*», «*Η Ιστορία του Τουρκισμού και οι ηθικές Αξίες*», «*Η υλική και πνευματική ευτυχία της Τουρκικής Δημοκρατίας*». Δίπλα στις προηγούμενες εκφράσεις χρησιμοποιούνται και άλλες που υπονοούν αισθήματα τόσο θρησκευτικά όσο και ενωτικά για τους πολίτες της

¹⁸⁴ Ο Ζιγιά Γκιοκάλπ με τον όρο “Λαϊκισμός” εννοούσε και μετέφραζε την “Δημοκρατία”. Σύμφωνα με την ανάλυση του Taha Parla, («Ziya Gökalp, Kemalizm.....», οπ. ανωτ., σελ. 57 – 58.) που μεταφέρει η Σία Αναγνωστοπούλου, «Η αντίληψη του λαού (χαλκ) χωρίς διάκριση τάξης, από τον οποίο προκύπτει το έθνος, είναι ιδέα την οποία επεξεργάζεται ο Ζιγιά Γκιοκάλπ. Κατ’ αυτόν ο κοινοτισμός της τουρκικής κουλτούρας και του ισλαμικού τασαββούφ μεταγράφονται στο πλαίσιο ενός ευρωπαϊκού, κορπορατιστικού σολινταρισμού». Ενώ στα “Εξι Βέλη”, η έννοια του λαού «παρπαέμπει σε ένα αταξικό και γ’ αυτό, θα μπορούσαμε να πούμε, ιερό σύνολο. Η αταξικότητα ανάγεται σε ύψιστη εθνική αξία (πνευματική αξία του έθνους), από την οποία αποκλείονται οι οισοδήποτε παρεκκλίσεις». Βλέπε, Αναγνωστοπούλου Σία, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός.....», οπ. ανωτ., σελ. 60.

τουρκικής κοινωνίας: «*Ενωμένοι στις εθνικές χαρές και λύπες*», «*αμοιβαία αισθήματα αγάπης και αδελφότητας*». Οι παραπάνω εκφράσεις περιλαμβάνονται στο κείμενο της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», από το οποίο αντλήθηκαν και ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα.

Σχετικά με το άρθρο 136 του Συντάγματος που αφορά την Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων, γράφονται τα εξής: «*Στα πλαίσια των γενικότερων αρμοδιοτήτων και πιστή στην κατεύθυνση της αρχής της εκκοσμίκευσης, η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων δεν εκφράζει πολιτικές απόψεις και ιδέες αλλά έχει σαν σκοπό να εκτελεί τα καθήκοντά της με γνώμονα την εθνική ενότητα και αλληλεγγύη*». Έτσι, η θρησκεία θα βοηθήσει τον Κεμαλισμό, ως δευτερεύον ιδεολογικό εργαλείο με σκοπό την ιδεολογική ομοιογενοποίηση των πολιτών, την αποπολιτικοποίηση της κοινωνίας και την αποφυγή της πολυφωνίας στην πολιτική. Σε θεωρητικό – θεσμικό επίπεδο, δύο εκ διαμέτρου διαφορετικές ασυμβίβαστες μεταξύ τους ιδεολογίες, ο Κεμαλισμός και ο Ισλαμισμός, επιχειρούνται με συμβιβαστικό τρόπο να εφαρμοστούν ταυτόχρονα σε λειτουργικό επίπεδο και ως διπλό στήριγμα στο αυταρχικό κράτος¹⁸⁵.

Στο ανακοινωθέν του «*Συνεδρίου των Εθνικιστών*» (Milliyetçiler Kurultayı – Μιλλιγετσιλέρ Κουρουλταγι) τίθενται οι κατωτέρω απόψεις: «*Στα θρησκευτικά θέματα, θα πρέπει να γίνει σεβαστή η επιλογή του τρόπου ζωής των πολιτών, αντί να επιβάλλονται περιορισμοί που αυξάνουν την κοινωνική αναταραχή και ζημιώνουν (βλάπτουν) την συνοχή και ακεραιότητα του έθνους – κράτους*». Θα πρέπει να παραχωρηθούν ελευθερίες, υπό τον όρο ότι δεν θα διαταραχθεί η δημόσια τάξη με τέτοιο τρόπο ώστε να δίνεται η εικόνα «*μιας Τουρκίας με διαρκείς μόνιμες απαγορεύσεις*». Επίσης, στην ίδια συνεδρίαση καθορίστηκαν οι ακόλουθες σκέψεις – ιδέες: «*Θα πρέπει να αποφεύγονται λανθασμένες πρακτικές που θα είναι αιτίες εξαγωγής συμπερασμάτων, του τύπου η εκκοσμίκευση είναι αθεϊσμός*»¹⁸⁶.

Οι συντάκτες της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» εκλαμβάνουν τον εθνικισμό ως θεμελιώδες στοιχείο και από αυτή την σκοπιά ερμηνεύεται ο Ατατουρκισμός – Κεμαλισμός. Διαβάζουμε τις παρακάτω γραμμές: «*Η πρώτη από τις αρχές του Ατατούρκ, είναι ο τουρκικός εθνικισμός, ο οποίος δεν βασίζεται στον φυλετισμό, αντίθετα είναι διαλλακτικός, δηλαδή ενθαρρύνει την επίλυση των προβλημάτων ή ενισχύει την αποτροπή των συγκρούσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, και στηρίζεται στην θρησκεία, την ιστορία και την ενιαία μορφή κουλτούρας. Η δεύτερη αρχή είναι η εκκοσμίκευση, δηλαδή η μη ανάμιξη της θρησκείας στις υποθέσεις του κράτους και τανάπαλιν*». Η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» καταβάλλει προσπάθεια ώστε να δημιουργήσει μία κοινή ιδεολογία στην Τουρκία, επιχειρεί, μάλιστα, να

¹⁸⁵ Parla Taha, «Türkiye' nin Siyasal Rejimi.....», οπ. ανωτ., σελ. 230 – 234.

¹⁸⁶ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 129.

συμβάλει στην αλληλεγγύη μεταξύ των συντηρητικών και των εθνικιστών και στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζει την ενότητα των εθνικών ομάδων υπό την ομπρέλα του τουρκικού εθνικισμού ενώ θεωρεί το «*Τουρκικό Ισλάμ*» έναν από τους θεμελιώδεις παράγοντες της εθνικής ενότητας¹⁸⁷.

Η σημασία που δόθηκε στη θρησκεία από το δικτατορικό καθεστώς του Κενάν Εβρέν (1980), αντικατοπτρίζεται στα κρατικά κονδύλια που προορίζονταν για την Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων τα οποία έφθασαν σε υπέρογκα ποσά. Μια σύγκριση των οικονομικών μεγεθών στα κονδύλια φανερώνουν τις προθέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος στο κρατικό αυτό όργανο έναντι των υπόλοιπων υπουργείων: 1,5 φορά περισσότερα του υπουργείου Εξωτερικών, 2 φορές άνω του υπουργείου Εσωτερικών και του Πολιτισμού, 3,5 φορές άνω του προϋπολογισμού του υπουργείου Βιομηχανίας, 6 φορές άνω του υπουργείου Τουρισμού, 10 φορές άνω του υπουργείου Εργασίας¹⁸⁸.

Κατά την περίοδο της κυβέρνησης Οζάλ, πολύ πιο σημαντικό θεωρείται το ενδιαφέρον για τη γέννηση του «*Ισλαμικού Καπιταλισμού (Πράσινου ή Ανατολίας)*», ο οποίος υπήρξε χορηγός του ισλαμικού κόμματος και ανέπτυξε διάφορες ισλαμικές δραστηριότητες. Με αυτή την χορηγία, οι ισλαμιστές δημιούργησαν 854 ιδιωτικά σχολεία, 900 δημόσια σχολεία, περίπου 5.000 ιδιωτικά φροντιστήρια διδασκαλίας του Ιερού Κορανίου, 124 ιδιωτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, 41 τηλεοπτικούς σταθμούς, 5.200 τοπικές εφημερίδες, 11 οικονομικούς φορείς (οργανισμούς) που ελέγχουν περίπου 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια, 7 μεγάλες επιχειρήσεις, περισσότερες από 7.000 συντεχνίες, 2.000 καταλύματα νεολαίας, 4.000 συνεταιρισμούς, 4.500 ευαγή ιδρύματα, 40 διοικητικά κτίρια και 300 κτίρια υποδιοικήσεων. Εν τω μεταξύ, οι ισλαμιστές ηγέτες άρχισαν να συζητούν εάν η «μετάβαση» θα γίνει «*με ή χωρίς να χυθεί αίμα!*»¹⁸⁹.

Για να δοθεί μια εικόνα, όσον αφορά τις συνέπειες αυτής της πολιτικής, μεταφέρονται τα ακόλουθα: στοιχεία του 2005 προσφέρουν πληροφορίες της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων το οποίο υπολογίζει τους θρησκευτικούς λειτουργούς (imam) σε 90.000 για όλα τα τεμένη της Τουρκίας από τα οποία μόνο οι μισοί προέρχονται από θεολογικές σχολές

¹⁸⁷ İnalçık Halil, «Türkiye Cumhuriyeti.....», οπ. ανωτ., σελ. 394.

¹⁸⁸ Oran Baskin, «Kemalist Milliyetçilik Bağlamında Cumhuriyet Demokrasi Tartışmaları», στο Συνέδριο Lefke Avrupa Üniversitesi – Güzelyurt Tarih Buluşması (3 – 4 Nisan 2001), Haziran - Lefke, 2001, σελ. 47. Επίσης, Oran Baskin, «Etat et Religion en Turquie», Multitudes / Altyazi, No 9, Octobre, Ekim 2005, σελ. 14.

¹⁸⁹ Oran Baskin, «Etat et Religion en Turquie», οπ. ανωτ., σελ. 14. Επίσης, Oran Baskin, «Kemalizm, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», στο περιοδικό «Journal of Southeast European and Black Sea Studies», Volume 1, No 3, September 2001, σελ. 32. Η φράση «η μετάβαση θα γίνει με ή χωρίς να χυθεί αίμα», ανήκει στον μουσουλμάνο Ερμπακάν όταν άρχισε να αισθάνεται ισχυρός κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1990. (σημείωση του γράφοντα).

(İmam Hatip)¹⁹⁰. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η πληροφορία, ότι οι πτυχιούχοι αυτών των σχολών προτιμούν να γίνουν διευθυντές αστυνομίας και κυρίως υποδιοικητές. Κατά το 1999 ο αριθμός των τζαμιών ανερχόταν σε 70.000 (έναντι 860 νοσοκομείων). Τα τελευταία χρόνια, σε ετήσια βάση χτίζονται 1.500 τεμένη, δηλαδή 1 τζαμί κάθε 6 ώρες (έναντι ενός σχολείου που χτίζεται κάθε 6 μέρες). Η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων δήλωσε πρόσφατα, ότι έως το 2010 ο αριθμός των θρησκευτικών λειτουργιών θα ανέλθει στους 238.000 και ο αριθμός των τζαμιών θα ξεπεράσει τα 103.000¹⁹¹.

Εντούτοις, είναι αρκετά τα σφάλματα στα οποία περιέπεσε το κεμαλιστικό κράτος. Κατά πρώτο λόγο, το κράτος στην Τουρκία αναμείχθηκε φανερά σε υποθέσεις που δεν έχει την αρμοδιότητα, με συνέπεια όχι μόνο ενδυνάμωσε τους μουσουλμάνους αλλά οδηγήθηκε και σε ευτράπελες καταστάσεις. Το βασικό εργαλείο επέμβασης του κράτους πάνω στη θρησκεία αποτέλεσε και αποτελεί η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων, το οποίο κατά καιρούς έχει εκδώσει κάποιες οδηγίες υπό τύπον «φετβά»¹⁹². Αξίζει να παρατεθούν, λοιπόν, ορισμένα παραδείγματα από τον τουρκικό τύπο: «Δεν επιτρέπεται σε κανένα να κάνει ναμάζι¹⁹³ με ροζέτα» (Yeni Yüzyıl 11 Φεβρουαρίου 1996). Επίσης, «Απαγορεύεται από τη θρησκεία, η κατασκευή περούκας από ανθρώπινο μαλλί, το τατουάζ και το κάπνισμα» (Cumhuriyet Gazetesi 6 Μαρτίου 1996). Επίσης, από μία εγκύκλιο της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων: «Είναι ντροπή για την ανθρωπότητα να αναμειγνύεται η αθεΐα με την ελευθερία ιδεών. Οι άνθρωποι πρέπει να χρησιμοποιούν την κυριολεκτική έννοια της ελευθερίας ιδεών και να την χρησιμοποιούν με τέτοιο τρόπο ώστε να ωφελούν τους δούλους του Αλλάχ» (Cumhuriyet Gazetesi 22 Ιουνίου 1998). Υπάρχει κι ένα τελευταίο στοιχείο που αφορά τους αστακούς και τα θαλασσινά όστρακα για τα οποία δίνεται η ακόλουθη οδηγία: «Απαγορεύεται η βρώση του αστακού και των θαλασσινών οστράκων». Η αντίδραση του τύπου να σχολιάσει με ειρωνεία και σαρκασμό την προηγούμενη οδηγία, οδήγησε στην έκδοση νέας εγκυκλίου που έλεγε: «Αν και απαγορεύτηκε η βρώση αστακού και οστράκων, εάν το άτομο δεν τα σιχαίνεται μπορεί να τα καταναλώσει». (Hürriyet 3 Μαρτίου 1996). Φυσικά ο τουρκικός τύπος εξακολουθούσε τα ειρωνικά σχόλια και με ευτράπελο τρόπο

¹⁹⁰ Το δικτατορικό καθεστώς του Εβρέν είχε αφήσει ελεύθερη την λειτουργία των σχολών Ιμάμ Χατίπ (İmam Hatip) με αποτέλεσμα να παρουσιάσουν μια αξιόλογη ανάπτυξη την περίοδο αυτή. Βλέπε, Coreaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 85 – 86.

¹⁹¹ Oran Baskın, «Kemalizm, İslamizm and Globalisation.....», οπ. ανωτ., σελ. 32.

¹⁹² Φετβάς (ή Φετφάς, τουρκιστί fetva): νομική γνωμοδότηση του ιμάμη ή του μωφτι πάνω στους κανόνες που αποτελούν τις θεμελιώδεις αρχές της ισλαμικής θρησκείας.

¹⁹³ Προσευχή με γονυκλισία στους μουσουλμάνους.

ονόμασε την δεύτερη εγκύκλιο: «*Δεύτερο Φετβά για τους Αστακούς*» (İkinci İstakoz Fetvası)¹⁹⁴.

Ιδωμένου από μια διαφορετική σκοπιά, πέραν της φαινομενικής κοινής γενικής ιδεολογικής κατεύθυνσης των κομμάτων, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, ότι κατά καιρούς έγιναν απόπειρες εφαρμογής της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Αναλυτικότερα, τα τρία μεγάλα κόμματα του «*Εθνικιστικού Μετώπου*»¹⁹⁵ δεν αντιπροσώπευαν τίποτε άλλο παρά το ιδεολογικό περιεχόμενο της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*»: το Κόμμα Δικαιοσύνης είχε υιοθετήσει τον κεμαλικό εθνικισμό, ενώ η ιδεολογία του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης έτεινε ιδεολογικά προς τον Παντουρκισμό – Παντουρανισμό, τέλος, το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας είχε στηριχθεί στο Ισλάμ. Όμως, εκείνη την χρονική περίοδο ο πολιτικός χώρος αποδείχτηκε ανόριμος να εμπεδώσει, να αφομοιώσει και να εφαρμόσει πρακτικά αυτή τη νέα θεωρητική προοπτική.

Επιπλέον, αξίζει να τονιστεί, ότι, παρά την εκκοσμικευμένη παράδοση που υπερασπιζόνταν, η θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» βρήκε απήχηση ανάμεσα σε διακεκριμένους στρατιωτικούς αξιωματικούς, με επικεφαλής τον στρατηγό Κενάν Εβρέν. Επειδή ο στρατός είχε γαλουχηθεί με την ιδέα ότι ο σοσιαλισμός και ο κομμουνισμός θεωρούνταν άσπονδοι εχθροί της Τουρκίας, ο στρατηγός Εβρέν έκρινε πως εκείνο που θα μπορούσε να αποτελέσει ανάχωμα στην εξάπλωσή τους, θα ήταν η συγκεκριμένη *Σύνθεση*, δηλαδή ένα μείγμα ακραίου εθνικισμού και μετριοπαθούς ισλαμικού ρεύματος φιλικού προς το κράτος. Αλλά ζητούσε τον κρατικό έλεγχο πάνω στην θρησκεία, καθώς παρατηρούνταν μια ακαταμάχητη εξάπλωσή της στις λαϊκές μάζες. Για να δώσει το στίγμα αυτής της παράξενης πολιτικής συνύπαρξης, ο στρατηγός Εβρέν δεν παρέλειπε στους λόγους του να απαγγείλει εδάφια από το Ιερό Κοράνιο¹⁹⁶.

Επίσης, κατά τη δεκαετία του 1980, στο πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας, επικράτησε το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας με ηγέτη τον Τουργκούτ Οζάλ. Οι στρατηγοί τον επέλεξαν

¹⁹⁴ Oran Baskin, «Kemalist Milliyetçilik Bağlamında Cumhuriyet.....», οπ. ανωτ., σελ. 47.

¹⁹⁵ Το Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi), το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi), και το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi).

¹⁹⁶ Χρόνια αργότερα, την προσπάθειά του να θέσει πρώτα υπό τον κρατικό έλεγχο την θρησκεία και μετά να την εργαλειοποιήσει προς όφελος της επίσημης πολιτικής, ο Κενάν Εβρέν ομολογούσε τα εξής: «Δεν υπάρχει έθνος χωρίς θρησκεία. Η Σοβιετική Ένωση θέλησε να είναι τέτοιο έθνος. Γνωρίζουμε το αποτέλεσμα (.....). Διάβασα τις χαντίθ (hadith) του Προφήτη για να ενστερνιστώ την πίστη του (την πίστη του ισλαμιστή). Γιατί διάβασα τις χαντίθ; Γιατί εκείνος πίστευε στη θρησκεία. Για να τον καταστρέψω, χρησιμοποίησα τα όπλα του». Βλέπε, Kizilyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 136. Επίσης, Oran Baskin, «Kemalist Milliyetçilik Bağlamında Cumhuriyet.....», οπ. ανωτ., σελ. 46. Διαφορετικά είναι τα όσα αναφέρει ο Γεράσιμος Μακρής σχετικά με τον όρο χαντίθ (hadith): «Η sunna του Προφήτη ονομάζεται επίσης χαντίθ, ένα σύνολο ιστοριών που αφορούν πράξεις και λόγια του Προφήτη. Ετυμολογικά, ο όρος hadith σημαίνει διήγηση ή αφήγηση, με την προσθήκη όμως του οριστικού άρθρου (al - hadith) σημαίνει «παράδοση του Προφήτη» και αναφέρεται σε κάτι που ο Μωάμεθ είπε ή έκανε ή σε κάτι που έγινε ή ελέχθη μπροστά του και για το οποίο εξέφρασε θετική γνώμη». Βλέπε, Μακρής Γεράσιμος, «Ισλάμ.....», οπ. ανωτ., σελ. 127.

ως πρωθυπουργό, ο οποίος ήταν θρησκευόμενος μουσουλμάνος οπαδός ενός ορθόδοξου τάγματος αρκετά δημοφιλούς και με επιρροή στην τουρκική κοινωνία: το τάγμα των Νακσιμπεντί (Nakşibendi)¹⁹⁷. Ακόμη ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του Τουργκούτ Οζάλ, ως προέδρου της Τουρκικής Δημοκρατίας, ήταν ότι υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος που συμμετείχε στην προσευχή της Παρασκευής¹⁹⁸. Έτσι, στο πρόσωπο και την προσωπικότητα του Οζάλ επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*».

Ο Τουργκούτ Οζάλ πολιτεύτηκε για πρώτη φορά και εκλέχτηκε βουλευτής με το ισλαμιστικό Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας, δίχως ωστόσο να σημειώσει κάποια ιδιαίτερη επιτυχία. Χάρη στη γνωριμία του με τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, ανέλαβε επικεφαλής του οικονομικού σχεδιασμού της κυβέρνησης Ντεμιρέλ στα τέλη του 1979 και εισήγαγε μέτρα φιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς που θεωρήθηκαν επαναστατικά. Η οικειότητα που αισθανόταν προς την «*Εστία των Σοφών*» θα μπορούσε να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι την ίδια περίπου περίοδο συμμετείχε ως οικονομολόγος στα ετήσια συνέδρια της *Εστίας*¹⁹⁹. Όταν ανήλθε στην εξουσία με το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας, ο ίδιος και αρκετοί βουλευτές του είχαν επηρεαστεί από την ιδεολογία της «*Εστίας των Σοφών*». Μετά το 1983, η πολιτισμική πρόταση της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» δηλαδή ο Τουρκο – Ισλαμικός πολιτισμός αποτέλεσε την κυρίαρχη ιδεολογία στο Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας²⁰⁰, και

¹⁹⁷ Oran Baskin, «Etat et Religion en Turquie», οπ. ανωτ., σελ. 14. Όσον αφορά το τάγμα Νακσιμπεντί (Nakşibendi), θεωρείται το ορθόδοξο σουννιτικό τάγμα της Μικράς Ασίας. Οι οπαδοί του έχουν μία τάση άσκησης πολιτικής και γι' αυτό αποτελεί σημαντικό παράγοντα που καθορίζει την πολιτική ζωή της Τουρκίας. Η δομή του συγκεκριμένου τάγματος αποτελείται από 14 βραχίονες που εδρεύουν στην Ανατολία. Επειδή το τάγμα των Νακσιμπεντί δεν έχει χαρακτήρα συγκεντρωτικού συστήματος, κατά συνέπεια δεν ακολουθείται και μια συγκεκριμένη πολιτική γραμμή ανάμεσα στους βραχίονές του. Για παράδειγμα, πριν το 1980 ενώ μία πτέρυγα υποστήριζε το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (Milli Selâmet Partisi), η άλλη πτέρυγα υποστήριζε το Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi). Εν συνεχεία, μετά το 1980 με την αλλαγή του πολιτικού προσκήνιου και τις εξελίξεις, η πλειοψηφία του τάγματος υποστήριξε το Κόμμα Μητέρας Πατρίδας (Anavatan Partisi) και μια μικρή μερίδα εξέφρασε την εχνοία του προς το Κόμμα Ενημερίας (Refah Partisi). Γενικά, το τάγμα Νακσιμπεντί παρόλο που η δομή του χαρακτηρίζεται πολυκλαδική, εντούτοις κατέχει σημαίνουσα θέση ανάμεσα στα ισλαμικά πολιτικά ρεύματα και επομένως θεωρείται σημαντικός παράγοντας που διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της Τουρκίας. Βλέπε, Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Sijaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 98 – 99.

¹⁹⁸ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», οπ. ανωτ., σελ. 146. Η συνθήκη αυτή ανάγεται στην οθωμανική εποχή. Ας μη λησμονηθεί το γεγονός ότι ο Οζάλ υπήρξε υποστηρικτής της ιδεολογίας του *Νέου Οθωμανισμού*. Βλέπε αναλυτικότερα παρακάτω.

¹⁹⁹ Coreaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 90.

²⁰⁰ Αρκετά διαφωτιστικά είναι όσα αναφέρει ο καθηγητής Κωνσταντινίδης Στέφανος για την περίπτωση του Τουργκούτ Οζάλ: «*Η περίπτωση του Οζάλ είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης σοβαρής προσπάθειας σύνθεσης Ισλάμ – κεμαλισμού. Είναι ακόμη η ένδειξη πως η ευρωπαϊκή προοπτική που προωθούσε ο Οζάλ έγινε αποδεκτή από ευρύτερες δυνάμεις ισλαμικού, κεμαλικού και τεχνοκρατικού εκσυγχρονιστικού προσανατολισμού. Ο ίδιος ο Οζάλ ήταν ένας μετριοπαθής μουσουλμάνος, που άρχισε την πολιτική του καριέρα στο ισλαμικό Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας του Νετζμεττίν Ερμακάν. Ήταν όμως ταυτόχρονα και τεχνοκράτης εκσυγχρονιστής, που αντιμετώπιζε με σχετική μετριοπάθεια το κουρδικό πρόβλημα και για πρώτη φορά ανέδειξε τη δυνατότητα της σύνθεσης του πολιτικού Ισλάμ με τον κεμαλισμό και άλλα εκσυγχρονιστικά, δυτικόφιλα πολιτικο – κοινωνικά ρεύματα (αστικά στρώματα, διανοούμενοι, επιχειρηματίες κτλ.). Βλέπε, Κωνσταντινίδης Στέφανος, «Νέο – Οθωμανισμός: Έννοια κλειδί.....», οπ. ανωτ., σελ. 28.*

αναnevώθηκε ενσωματώνοντας τη θρησκεία με τη βαθιά πίστη στην τεχνολογική ανάπτυξη, ωθώντας έτσι την Τουρκία να αγγίξει – τεχνολογικά, οικονομικά και πολιτισμικά τη Δύση,²⁰¹ ή σύμφωνα με τα λόγια του Οζάλ, να «υπερπηδήσει μια ιστορική φάση»²⁰². Πράγματι, ο Οζάλ, από τη μια, επισκεπτόμενος τους θρησκευτικούς και πνευματικούς ηγέτες των ταγμάτων πρόβαλλε την θρησκεία ως κοινωνικό αγαθό, κι από την άλλη, προσπαθούσε να τονίσει την εθνική και πολιτισμική προέλευση των Τούρκων επισκεπτόμενος τις τουρκόφωνες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας. Παράλληλα, προσέγγιζε και την Ευρώπη. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας συγκαταλέγεται ανάμεσα στους κυριότερους στόχους, με απώτερο σκοπό την πλήρη ενσωμάτωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Χαρακτηριστικό, όμως, γνώρισμα του κόμματός του ήταν η πολυσυλλεκτικότητα, δηλαδή, «απορροφώντας δυνάμεις από τον χώρο των παλαιών εθνικιστικών και ισλαμικών κομμάτων, αλλά και τους μετριοπαθείς από την δεξιά και την αριστερά, διατήρησε την ανεξαρτησία του από τον χώρο των στρατιωτικών»²⁰³. Γρήγορα, όμως, το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας εμφάνισε σημάδια εσωτερικής πόλωσης με την δημιουργία δύο παρατάξεων: από τη μια των φιλελευθέρων δεξιών, και από την άλλη την πτέρυγα των ισλαμιστών.

Ο αιφνίδιος θάνατος του Οζάλ στις 17 Απριλίου 1993 δημιούργησε έντονο προβληματισμό, συγκίνηση και αγωνία στους Τούρκους, καθώς μεταξύ των ετών 1983 – 1993 οδήγησε στην ριζική μεταλλαγή των σχέσεων κράτους – κοινωνίας. Αυτή η άριστη σχέση εξουσίας – κοινωνίας αντικατοπτρίζεται στα συνθήματα που κυριάρχησαν κατά την πορεία της κηδείας του με τη συμμετοχή εκατοντάδων χιλιάδων Τούρκων πολιτών. Τα τέσσερα κυρίαρχα συνθήματα θα μπορούσαν να αναλυθούν ως εξής: «ο θρησκευόμενος πρόεδρος» (δημόσια τέλεση κηδείας σε πρόεδρο για πρώτη φορά μετά την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία μεταδόθηκε από την τηλεόραση), «ο δημοκράτης πρόεδρος» (ότι κατόρθωσε να συγκεράσει τις ιδέες των φιλελευθέρων, των ισλαμιστών, των τουρκιστών και των Κούρδων, της δεξιάς και της αριστεράς), «ο πολιτικός πρόεδρος» (ότι υπήρξε ένας ισχυρός υποστηρικτής της πολιτικής εξουσίας έναντι της στρατιωτικής), και τέλος, «ο πρόεδρος του λαού», (ότι ο λαός μπορούσε εύκολα και αυθόρμητα να εξομοιωθεί με τον ίδιο και την οικογένειά του)²⁰⁴.

²⁰¹ Η πολιτική του αυτή απεικονίζεται στο βιβλίο που εκδόθηκε με τίτλο: Özal Turgut, «La Turquie en Europe», Paris, Plon, 1998.

²⁰² Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 370.

²⁰³ Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα.....», οπ. ανωτ., σελ. 435. Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε νύξη, ότι ο στρατηγός Κενάν Εβρέν κήρυξε εκτός νόμου όλα τα κόμματα που λειτουργούσαν πριν την 12^η Σεπτεμβρίου 1980.

²⁰⁴ Göle Nilüfer, «İslâm'ın Demokratik Hak Davası», στο «Türkler – Doğu ve Batı İslâm ve Lâiklik», (επιμ., Yerasimos St.), Ankara, Doruk Yayınları, 2006, σελ. 127.

Μετά τον θάνατο του Οζάλ, το 1993, η τουρκική – εκκοσμικευμένη – ευρωπαϊκή ιδέα ενσαρκώθηκε στο πρόσωπο μιας καθηγήτριας με δυτική μόρφωση και ιδέες, στο πανεπιστήμιο Μπογαζίτσι (Boğaziçi Üniversitesi), της Τανσού Τσιλλέρ (Tansu Çiller). Η Τσιλλέρ εξελέγη πρόεδρος του Κόμματος του Ορθού Δρόμου (Doğru Yol Partisi) μετά την εκλογή του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ στην προεδρία της Τουρκικής Δημοκρατίας. Κατόπιν, σε συνεργασία με τους Σοσιαλδημοκράτες διορίστηκε πρώτη γυναίκα πρωθυπουργός στην ιστορία της Τουρκίας. *«Η νέα ηγέτις στηρίχθηκε στην ανάδειξη των πατριωτικών – εθνικιστικών χαρακτηριστικών του κόμματος, προβάλλοντας τις «αξίες της σημαίας, του έθνους, του αίματος, της θυσίας», ανάμεικτες με θρησκευτικά στοιχεία, όπως η προσευχή, ο Αλλάχ, η μουσουλμανική ταυτότητα»²⁰⁵.*

Όμως, η *«Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση»* εκφράστηκε με έναν παράξενο συνδυασμό πολιτικού συνασπισμού μετά την διάλυση της βραχύβιας συνεργασίας Κόμματος Ορθού Δρόμου – Σοσιαλδημοκρατών. Το νέο κυβερνητικό συνασπισμό αποτελούσε από τη μια ο Ερμπακάν και το Κόμμα Ευημερίας (Refah Partisi) που αντιπροσώπευε το ισλαμιστικό ρεύμα, ο οποίος επέμενε να προβάλλει ένα προφίλ ριζοσπαστικού ισλαμιστή ηγέτη, κι από την άλλη η Τανσού Τσιλλέρ και το Κόμμα του Ορθού Δρόμου. Αλλά η σκληρή και άτεγκτη πολιτική συμπεριφορά του πρωθυπουργού Ερμπακάν, προκάλεσε την οργή και την αγανάκτηση του στρατιωτικού κατεστημένου, το οποίο έλαβε την απόφαση το 1997 να ανατρέψει την κυβέρνηση συνασπισμού, επεμβαίνοντας με ένα *«μεταμοντέρνο πραξικόπημα»*, να επιβάλει την αναστολή λειτουργίας του Κόμματος Ευημερίας και την καταδίκη του ισλαμιστή πολιτικού ηγέτη.

Επανερχόμενοι στην ιστορική διαδρομή που διένυσαν οι ιδέες της *«Εστίας των Σοφών»*, αξίζει να σημειωθεί, ότι μετά το πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, ο ιδεολογικός σκοπός και το περιεχόμενο της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»* αρχικά επινοήθηκαν και προβλήθηκαν ως απόψεις της *«Εστίας των Σοφών»*, κατόπιν, υιοθετήθηκαν και έγιναν αποδεκτές από τις πολιτικές κυβερνήσεις, και τέλος, το 1986 συμπεριλήφθηκαν στην έκθεση του *«Οργανισμού Κρατικού Σχεδιασμού»* ως συμπληρωματικό έγγραφο του *«Πενταετούς Προγράμματος Ανάπτυξης»* με τον τίτλο *«Έκθεση της Ειδικής Επιτροπής για την Εθνική Κουλτούρα»*. Το γεγονός αυτό σήμαινε ότι οι ιδέες της *«Εστίας των Σοφών»*, που αποτυπώθηκαν στην θεωρία της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»*, αναγνωρίζονταν σε δόγμα του επίσημου τουρκικού κυβερνητικού καθεστώτος²⁰⁶.

²⁰⁵ Φουντεδάκη Πηνελόπη, *«Το Τουρκικό Πολίτευμα.....»*, οπ. ανωτ., σελ. 438.

²⁰⁶ *«Türk – İslâm Sentezi»* (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 40 – 41. Επίσης, İnalçık Halil, *«Türkiye Cumhuriyeti.....»*, οπ. ανωτ., σελ. 393.

Παράλληλα, όσοι υποστήριζαν την «*Εστία των Σοφών*» τοποθετήθηκαν σε ύπατα αξιώματα σε διάφορες στρατηγικές θέσεις στους κρατικούς και πολιτιστικούς οργανισμούς, με απώτερο σκοπό οι ιδέες της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» να μεταδοθούν και να γίνουν αποδεκτές στις πλατιές μάζες της τουρκικής κοινωνίας. Παραμερίζοντας κατά μέρος τις εσωτερικές αντιγωνίες, τα αντικρουόμενα επιχειρήματα και τις ιδέες, η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*», που υπερασπίστηκε η ομάδα των φωτισμένων, δεν θα μπορούσε πλέον παρά να χαρακτηριστεί πολιτικό πρόγραμμα. Το πολιτικό αυτό πρόγραμμα δεν μεταλαμπαδεύτηκε με φυσιολογικό τρόπο, αλλά το στρατιωτικό καθεστώς της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 προσπάθησε να επιβάλει στην κοινωνία την καταναγκαστική υιοθέτηση αυτής της ιδεολογίας. Τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, η Κρατική Ραδιοφωνία Τηλεόραση, το Ανώτατο Συμβούλιο Κουλτούρας του Ατατούρκ για την παραγωγή κουλτούρας, οργανισμοί – που θα έπρεπε να έχουν αυτόνομη και ανεξάρτητη λειτουργία – τέθηκαν υπό τον έλεγχο της «*Εστίας των Σοφών*» και της ιδεολογίας της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Έτσι, το ισχυρό κράτος με μια λογική ολοκληρωτισμού προσπάθησε να μεταλαμπαδεύσει την ιδεολογία αυτή σε όλη την κοινωνία²⁰⁷.

Οι συντάκτες της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» όρισαν ως βασικές αρχές και στόχους της κρατικής πολιτισμικής πολιτικής («*Εκθεση για την Εθνική Κουλτούρα*») τις ακόλουθες ιδέες:

1. **Εκδυτικισμός ή Εξευρωπαϊσμός:** Η Τουρκία δέχεται πολιτισμική επίθεση από τους εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς της. Ο δυτικός ιμπεριαλισμός προσπαθεί να αλλοτριώσει (καταστρέψει) την εθνική μας κουλτούρα. Η πολιτική εξευρωπαϊσμού που ακολουθήθηκε μετά τον Κεμάλ Ατατούρκ, επειδή δεν προστάτευσε αλλά παραμέλησε την εθνική κουλτούρα, με την πάροδο του χρόνου εκφυλίστηκε. Έτσι, η εθνική κουλτούρα τέθηκε στο περιθώριο. Οι υποστηρικτές αυτών των θέσεων τονίζουν, ότι η μίμηση του δυτικού προτύπου από το τουρκικό κράτος οδήγησε στην εισαγωγή αρχών όπως ο θετικισμός, ο πραγματισμός, ο ουμανισμός, αρχών ξένων προς την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*», με καταστροφικά αποτελέσματα και η μόνη λύση που προτείνεται είναι η επαναφορά στο παραδοσιακό πολιτιστικό πρότυπο. Επομένως, από τη Δύση δεν δανειζόμαστε κουλτούρα, αλλά επιστήμη και τεχνολογία. Το να μιμείται κανείς τη Δύση, εμποδίζει την πραγματική ανάπτυξη ή γίνεται τροχοπέδη στην πρόοδο της χώρας.

²⁰⁷ Şaylan Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 69. Επίσης, «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 191 – 192.

2. **Εθνική κουλτούρα:** Αποτελεί το βασικό και το αναλλοίωτο συστατικό στοιχείο για την ουσία ύπαρξης του έθνους. Συγκροτείται από αμετάβλητα ιστορικά χαρακτηριστικά που ενώνουν οργανικά τα άτομα και διακρίνουν τις κοινωνίες τη μια από την άλλη. Καθώς ο τουρκικός εθνικισμός είναι ριζωμένος στην κουλτούρα, η κουλτούρα της κοινωνίας πρέπει να είναι εθνική και ανάλογα να διαχέεται στα άτομα. Ο εθνικισμός της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», είναι εθνικισμός της κουλτούρας (πολιτισμικός εθνικισμός) και όχι φυλετικός και αποσχιστικός.
3. **Βασικές αξίες και Ισλάμ:** Βασικό παράγοντα αποτελούν οι ουσιώδεις και θεμελιώδεις αξίες, όπως ο Τουρκισμός και ο Ισλαμισμός, που έχουν τις ρίζες τους στην Κεντρική Ασία και μεταδίδονται σε κάθε Τούρκο. Πριν την εμφάνιση του Ισλάμ, οι Τούρκοι είχαν μία κοινωνία ηθική, πατριωτική, συγκροτημένη με θεμελιώδεις αρχές τους πλώνες της οικογένειας και του κράτους. Η θρησκεία του Ισλάμ ταιριάζει περισσότερο στη φύση και στον χαρακτήρα του Τούρκου. Η εθνικοποίηση αρχίζει με τη θρησκεία και ολοκληρώνεται με αυτήν. Η Ανατολία πρώτα εξισλαμίστηκε και αργότερα εκτουρκίστηκε. Στο διάβα της ιστορίας, όσοι Τούρκοι ασπάστηκαν άλλη θρησκεία, απώλεσαν την ταυτότητά τους.
4. **Κρατικός Προγραμματισμός:** Είναι θέμα προγραμματισμού του κράτους να διαφυλάξει και να ενισχύσει την εθνική κουλτούρα. Το βασικό πρόβλημα που προβάλλει μπροστά μας, είναι η διαφύλαξη της ακεραιότητας του κράτους. Αυτή η εθνική πολιτική συνάδει με την δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα.
5. **Βιομηχανική ανάπτυξη της Τουρκίας:** Αναγκαία είναι η εκβιομηχάνιση της Τουρκίας. Όμως, κατά την διάρκεια της εκβιομηχάνισης της χώρας, η κοινωνία δεν θα πρέπει να απορρίψει τις θρησκευτικές και ηθικές αξίες που αποτελούν θεμελιώδεις χαρακτηριστικό της. Στο αναπτυξιακό πρόγραμμα η πολιτική θα πρέπει να δώσει έμφαση στην θρησκεία²⁰⁸.

Το Συμβούλιο Εθνικής Κουλτούρας που συνεδρίασε το 1983 προχώρησε στον ορισμό του έθνους, έτσι όπως προσδιορίστηκε από τον Ζιγιά Γκιοκάλπ. Σύμφωνα με τον Τούρκο θεωρητικό, το έθνος είναι η φυσική και θεμέλια μορφή της κοινωνίας. Εκείνο που δημιουργεί και στηρίζει το έθνος είναι η ιστορία και η κουλτούρα του. Κατά την θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» ο ανθρωπισμός (ουμανισμός) και ο κομμουνισμός είναι ρεύματα που διαβρώνουν την εθνική ύπαρξη από τα θεμέλιά της. Επομένως, προκύπτει μια γενική

²⁰⁸ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), σπ. ανωτ., σελ. 50. Επίσης, İnalıc Halil, «Türkiye Cumhuriyeti», σπ. ανωτ., σελ. 393. Επίσης, Oran Baskın, «Occidentalisation, Nationalisme et «Synthèse Turco – Islamique.....», σπ. ανωτ., σελ. 47 – 48. Επίσης, Φουντεδάκη Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα», σπ. ανωτ., σελ. 113 – 114.

διαπίστωση, η οποία δεν επιδέχεται αμφισβήτηση: Ότι δηλαδή το νέο δόγμα της σύγχρονης Τουρκίας, η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*», βασίζεται, κατά πολύ, στις κοινωνιολογικές και πολιτικές ιδέες που εμπνεύστηκε και πρόσφερε απλόχερα στον τουρκικό λαό ο πατέρας του τουρκικού εθνικισμού Ζιγιά Γκιοκάλπ. Επομένως, γίνεται κατανοητό, ότι ο Ζιγιά Γκιοκάλπ επηρεασμένος από την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στους Βαλκανικούς Πολέμους, και μετά την υιοθέτηση της ιδέας του «Οθωμανισμού» και του «Πανισλαμισμού», προσανατολίστηκε στην θεωρία μιας σύγχρονης «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Όμως, μετά την κατάρρευση του Οθωμανικού Κράτους ανακάλεσε τις απόψεις του αυτές.

Ο Γκιοκάλπ επειδή απεβίωσε πρόωρα, το 1924 σε ηλικία 48 ετών, δεν πρόλαβε να δει ολοκληρωμένο το σύγχρονο εκκοσμικευμένο και εθνικιστικό καθεστώς που πήρε σαφείς αποστάσεις από τον κληρικαλισμό και την θεοκρατία. Η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» που ήταν κυρίαρχη την εποχή της Β' Συνταγματικής Μεταρρύθμισης (1908), δεν μπόρεσε να εμποδίσει τον καταποντισμό και την διάλυση του Οθωμανικού Κράτους. Σύμφωνα με την ατατουρκιστική αντίληψη, αυτή η Σύνθεση δεν είχε θέση στο σύγχρονο κεμαλικό καθεστώς. Η τουρκική εθνική κουλτούρα θα στηριχθεί στα θεμέλια του εκσυγχρονισμού, της εκκοσμίκευσης και του εθνικισμού της ιδεολογίας του Κεμαλισμού²⁰⁹.

Μετά την δημοσίευση του έργου «*Οι Αρχές του Τουρκισμού*», ο Γκιοκάλπ επινόησε τον όρο «*εθνική κουλτούρα*», ο οποίος απέκτησε ένα είδος ιερής παρακαταθήκης και διαδόθηκε. Αυτή η ιδέα θα χρησιμοποιηθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και θα προσδιορίσει την «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*». Το θέμα αυτό έγινε συχνά αντικείμενο στα ιστορικά σχολικά εγχειρίδια, όπου αναλύεται η μακρά ιστορική και γεωγραφική διαδρομή της τουρκικής κουλτούρας που επιβίωσε διά μέσου των αιώνων²¹⁰.

Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, η ιδεολογία της «*Εστίας των Σοφών*» επισημοποιήθηκε το 1983 και εξής. Στην έκθεση του «*Πενταετούς Προγράμματος Ανάπτυξης*», ζητείται να επανατοποθετηθεί η πολιτισμική πολιτική του κράτους και να προστατευτεί η «εθνική κουλτούρα», η οποία δημιουργήθηκε από τον συγκερασμό του Ισλαμισμού και του Τουρκισμού, διατηρώντας τις αξίες που επιβίωσαν από το μακρινό παρελθόν της Κεντρικής Ασίας, κοιτίδας του πολιτισμού των Τούρκων, αλλά και την υιοθέτηση της δυτικής τεχνολογίας και επιστήμης επ' ωφελεία της τουρκικής οικονομίας. Παράλληλα, διαμορφώθηκε η σχέση ανάμεσα στην κουλτούρα και την θρησκεία: «*Η θρησκεία είναι η ουσία της κουλτούρας και η κουλτούρα ένα είδος της θρησκείας*»²¹¹.

²⁰⁹ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 257.

²¹⁰ Copeaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 44 – 45.

²¹¹ Copeaux Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında.....», οπ. ανωτ., σελ. 86.

Η «*Εστία των Σοφών*» υποστήριζε, ότι η κουλτούρα μπορεί να υποστεί μεταλλαγές αλλά η ουσία της δεν αλλοιώνεται. Αυτή η «ουσία» ή η αξία της κουλτούρας είναι αδύνατον να αναλυθεί στον βαθμό που θεωρείται πολύτιμη. Γι' αυτό τον λόγο, ο τρόπος ύπαρξης αυτής της ουσίας δεν γίνεται κατανοητός, δηλαδή με ποιον τρόπο έγινε η μετάβαση της αγροτικής ζωής και των συνηθειών της στην βιομηχανική κοινωνία του άστεως. Η «*Εστία των Σοφών*» δεν υπερβαίνει τους όρους θρησκεία, κουλτούρα και πολιτισμός που επινόησε ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, όροι που αποτελούν τους θεμελιώδεις πυλώνες του τουρκικού εθνικισμού. Επίσης, αδυνατεί να ερμηνεύσει την κοινή δομή ανάμεσα στις έννοιες και τις αρχές²¹².

Στις μέρες μας, καταβάλλεται κάθε προσπάθεια να επιτευχθεί ο συγκερασμός της εθνικιστικής ιδεολογίας με την ισλαμική θρησκευτική δογματική αντίληψη, μέσα στα πλαίσια της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», (όπως και τα πολιτικά ρεύματα που προέκυψαν στο ιστορικό προσκήνιο του 20^{ου} αιώνα), η οποία επιχείρησε να διαμορφώσει μία διαφορετική κοινωνία από εκείνη της Δύσης. Ο ιδεολόγος και θεωρητικός του τουρκικού εθνικισμού Ζιγιά Γκιοκάλπ αναζήτησε μια θεωρία Τουρκο – Ισλαμική, μόνο που στις αναλύσεις του η έννοια «Τουρκικός» έχει μεγαλύτερη βαρύτητα στο ιδεολογικό περιεχόμενο έναντι του όρου «Ισλαμικός». Αντίθετα, για παράδειγμα η ομάδα των ισλαμιστών διανοουμένων προσπάθησε να προβάλει μία «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*» της οποίας ο όρος «Ισλαμικός» να κατέχει μεγαλύτερη βαρύτητα²¹³.

Στην ίδια κατεύθυνση και στο ίδιο θέμα δημιουργήθηκε αρκετή φιλολογία, όπου παρατηρήθηκε διάσταση απόψεων μεταξύ των μελών της «*Εστίας των Σοφών*». Στην Τουρκία η «*εθνική κουλτούρα*» αντλεί τα ιδιαίτερα στοιχεία και χαρακτηριστικά της από δύο πηγές: η πρώτη πηγή απορρέει από τα βάθη των αιώνων και στην κοιτίδα του τουρκικού πολιτισμού την Κεντρική Ασία, απ' όπου μεταφέρθηκαν οι αυθεντικές αξίες από τις τουρκικές φυλές και επιβίωσαν διά μέσου των αιώνων. Η δεύτερη πηγή απορρέει από την ισλαμική θρησκεία. Η ισλαμική θρησκεία ως δόγμα αρμόζει περισσότερο στον χαρακτήρα και την ιδιοσυγκρασία των Τούρκων. Οι Τούρκοι δεν θα μπορούσαν να εκφράσουν τις πεποιθήσεις τους με άλλο θρησκευτικό δόγμα. Δημιουργώντας την σύνθεση αυτών των δύο πολιτισμικών στοιχείων, που δεν αλληλο – απορρίπτονται, επινόησαν την «*εθνική κουλτούρα*». Ανάμεσα σε αρκετούς οπαδούς της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» προέκυψαν σοβαρές ιδεολογικές διαφοροποιήσεις, σχετικά με το ποιο σκέλος της σύνθεσης κατέχει την μεγαλύτερη βαρύτητα. Πιο συγκεκριμένα, μία μερίδα οπαδών ισχυρίζεται πως το κυριότερο σκέλος είναι το «Τουρκικό» στοιχείο, ενώ το «Ισλαμικό» αποτελεί το δευτερεύον, το

²¹² «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 42.

²¹³ Şaylan Gency, «İslâmiyet ve Siyaset.....», οπ. ανωτ., σελ. 134.

βοηθητικό, το συμπληρωματικό. Την πρόταξη της ισλαμικής θρησκείας, ο Τούρκος επιστήμονας Ταχά Παρλά την ερμηνεύει ως παραχώρηση που έγινε σε βάρος της κεμαλικής και της κοσμικής ιδεολογίας: «*Η κεμαλική εκκοσμίκευση είχε πάντα δύο διακριτές διαστάσεις. Πρώτον, η θρησκεία κρατήθηκε μακριά από την πολιτική του κράτους, και δεύτερον, ακόμη περισσότερο, η θρησκεία και οι θρησκευτικές ομάδες ως ιδεολογία και πολιτική απορρίφθηκαν από τη νόμιμη δημόσια ζωή. Έτσι, οι μεταλλαγές της δεκαετίας του 1980 μετέβαλαν αυτό το δεύτερο σημείο. Η θρησκεία, κυνηγημένη μέχρι το 1980, εμφανίστηκε στη δημόσια ζωή με επέμβαση του κράτους (.....). Στο εξής η θρησκεία, που θεωρείτο υποδεέστερη κουλτούρα, παρουσιάζονταν σαν μια επίσημη κουλτούρα ενθρονισμένη στο πλευρό του Κεμαλισμού ως κρατική ορθόδοξη ισλαμική θρησκεία*»²¹⁴.

Εν τω μεταξύ, θα πρέπει να τονιστεί ότι το τρίπτυχο των εννοιών «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός - Εκσυγχρονισμός*», που βασίζεται στην θεωρία του Ζιγιά Γκιοκάλπ, στα πλαίσια του Ατατουρκισμού οι έννοιες μειώθηκαν στις δύο²¹⁵. Όπως είναι γνωστό, στη μελέτη του αυτή που δημοσιεύτηκε το 1918, ο Γκιοκάλπ εκείνο το χρονικό διάστημα προσπάθησε να συμβιβάσει τις τρεις διαφορετικές έννοιες οι οποίες υποστηρίζονταν από τρεις διαφορετικές ομάδες. Ο Γκιοκάλπ υποστήριζε πως οι δυτικές πνευματικές αξίες και ανάγκες που πηγάζουν από την θρησκεία και τον εθνικισμό δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν παράδειγμα για τους μουσουλμάνους, ούτε και να υιοθετηθούν, ωστόσο δεν μπορεί να εμποδίσει κανείς την τουρκική κοινωνία να δανειστεί την τεχνολογία και την επιστήμη της Δύσης, και τόνιζε ότι «*ιδανικό των Τούρκων είναι να δημιουργηθεί ένας μοντέρνος Τουρκο – Ισλαμισμός*». Μόνο που αργότερα, με την δημιουργία του εθνικού κράτους ο Γκιοκάλπ το 1924 τροποποίησε το ανωτέρω τρίπτυχο των εννοιών σε ένα επίπεδο του «*ανήκειν*»: δηλαδή, «*ανήκω στο τουρκικό έθνος*», «*ανήκω στην ισλαμική κοινότητα*», «*ανήκω στον δυτικό πολιτισμό*».

Η σύνθεση του τρίπτυχου των εννοιών του Γκιοκάλπ μειώθηκε σε δύο εννοιολογικούς πυλώνες από τον Ατατούρκ. Ο Κεμάλ Ατατούρκ που εμπνεύστηκε σε πολλά θέματα από τις ιδέες του Γκιοκάλπ, επέμεινε περισσότερο στις έννοιες του «*Εκτουρκισμού*» και του «*Εκσυγχρονισμού*», ενώ απέρριψε την έννοια του «*Εξισλαμισμού*», υποστηρίζοντας πως η ιδέα αυτή ολοκλήρωσε τον κύκλο της και ότι η θρησκεία αποτελεί θέμα συνείδησης του καθενός προσωπικά.

²¹⁴ Parla Taha «Türkiye' nin Siyasal Rejimi.....», οπ. ανωτ., σελ. 217 – 221. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 146.

²¹⁵ Βλέπε την ανάλυση των δύο συνθέσεων: «Γκιοκαλική Σύνθεση» και «Κεμαλική Σύνθεση» στις προηγούμενες σελίδες.

Βασική προϋπόθεση της εκκοσμίκευσης ήταν η αποδυνάμωση της θρησκευτικής επιρροής στην τουρκική κοινωνία. Επομένως, στην έκθεση του *«Ανώτατον Συμβούλιο Κουλτούρας, Γλώσσας, και Ιστορίας του Ατατούρκ»*, το οποίο επιλήφθηκε του θέματος με δήθεν κάποια άγνοια, γεννιέται το ερώτημα, εάν υπάρχει συνειδητή πρόθεση ο Ατατουρκισμός να συγχωνευθεί μέσα στην θεωρία της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»*²¹⁶. Αυτό το χαρακτηριστικό ο Γκιοκάλπ το αναφέρει στις σελίδες 9 – 10 της μελέτης του *«Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός - Εκσυγχρονισμός»* ως εξής: *«Προσδιορίζοντας τα πεδία επιρροής της καθεμιάς από τις ανωτέρω έννοιες, θα πρέπει να υιοθετήσουμε και τις τρεις. Ορθότερα, θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως ακολούθως: «Ότι θα πρέπει να δημιουργήσουμε έναν «Μοντέρνο Τουρκο – Ισλαμισμό» από την σκοπιά ότι έχουμε μία ανάγκη ιδωμένη από τρεις φάσεις». Ο Γκιοκάλπ στην 24^η σελίδα της ίδιας μελέτης του δίνει τις ακόλουθες οδηγίες: «Εμείς οι Τούρκοι, παρ' όλο που είμαστε εμποτισμένοι με το πνεύμα και την επιστήμη του σύγχρονου πολιτισμού, θα πρέπει να δημιουργήσουμε μία τουρκο – ισλαμική κουλτούρα». Και πάλι στη σελίδα 33 του ίδιου έργου υπάρχει ανανεωμένη η ακόλουθη άποψη (έκφραση): «Όταν οι Τούρκοι αφυπνίστηκαν από την ιδέα του εθνικισμού, η ιδιότητα «Τούρκος» υπέστη άλλες επιθέσεις. Από τη μια πλευρά, ο Τουρκισμός κατηγορήθηκε ως αντίθετος στον Ισλαμισμό, κι από την άλλη, σκοπός των Τουρκιστών ήταν η δημιουργία ενός μοντέρνου Τουρκο – Ισλαμισμού. Εάν η ιδέα του έθνους για τους τουρκιστές είναι ο Τουρκισμός, τότε η ιδέα της κοινότητας (των πιστών) είναι ο Ισλαμισμός»²¹⁷.*

Εάν εξεταστούν προσεκτικά οι ανωτέρω σκέψεις, προκύπτει ότι η θεωρία της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»* με την θεωρία του Γκιοκάλπ όσον αφορά τον μοντέρνο Τουρκο – Ισλαμισμό έχουν κοινό σημείο προοπτικής. Ένα είναι σίγουρο, ότι ο Γκιοκάλπ που υποστήριζε τον μοντέρνο Τουρκο – Ισλαμισμό, εκείνη την περίοδο βρισκόταν υπό την επιρροή των ιδεολογιών του *«Οθωμανισμού»* και του *«Πανισλαμισμού»*. Αυτή η κατάσταση εκφράζεται στην σελίδα 12 του βιβλίου *«Οι Αρχές του Τουρκισμού»* ως εξής: *«Οι νέοι διανοούμενοι αναζητούσαν μία σωτήρια ιδέα που θα σώσει την πατρίδα από τους κινδύνους που τυχόν θα προκύψουν: όπως την ιδέα του «Οθωμανισμού» και του «Πανισλαμισμού».*

Μπροστά σ' αυτήν την συγκυρία, ο Γκιοκάλπ αντιλήφθηκε τους κινδύνους που θα προκαλούσαν οι ιδέες του *«Μοντέρνου Τουρκο – Ισλαμισμού»* και της δημιουργίας μιας *«Τουρκο – Ισλαμικής Κουλτούρας»* και ένα χρόνο πριν τον θάνατό του, όταν το νέο τουρκικό εθνικό κράτος άρχισε να λαμβάνει υπόσταση, στο βιβλίο του *«Οι Αρχές του Τουρκισμού»* που

²¹⁶ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 124 – 125.

²¹⁷ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 254 – 255.

εξέδωσε, απέρριψε την ιδέα της συγχώνευσης του Τουρκισμού με τον Ισλαμισμό, και κατευθύνθηκε σε ιδέες που οδηγούσαν στην εκκοσμίκευση²¹⁸.

Είναι προφανές ότι ο Ζιγιά Γκιοκάλπ εγκατέλειψε την θεωρία του μοντέρνου Τουρκο – Ισλαμισμού που αναλύεται στη μελέτη του «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός*», (το 1918), όταν εξέδωσε το βιβλίο του «*Οι Αρχές του Τουρκισμού*» (το 1923). Εν συνεχεία, η νέα θεώρηση των πραγμάτων ενισχύθηκε και στο φυλλάδιο που εκδόθηκε με τίτλο «*Ορθός Δρόμος*» (Εθνική Κυριαρχία και η Κατάταξη, η Ανάλυση, και η Επεξήγηση των Αρχών – Doğru Yol – Hakimiyet – i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri)²¹⁹. Αλλά αντίθετα με ό, τι υποστηρίζει η θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» ο Γκιοκάλπ πίστεψε πως είναι αδύνατο να προκύψει μία σύνθεση τουρκικής και ισλαμικής κουλτούρας, αλλά και ότι δεν υπάρχει κανένα ενδεχόμενο να συγχωνευτεί η τουρκική κουλτούρα με τον κληρικαλισμό και την θεοκρατία. Αυτές οι ιδέες και απόψεις, εκφράζονται στις σελίδες 170 – 171 του βιβλίου του «*Οι Αρχές του Τουρκισμού*» ως ακολούθως: «*Η τουρκική κουλτούρα αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο σε σχέση με τις υπόλοιπες πολιτικές ιδέες. Για παράδειγμα, ο Τουρκισμός δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τον κληρικαλισμό και την θεοκρατία. Ο Τουρκισμός είναι ένα σύγχρονο ρεύμα. Και μόνο με σύγχρονα ρεύματα μπορεί να συμβιβαστεί.*

Στις σελίδες 39 – 40 του ίδιου έργου αναφέρονται τα παρακάτω: «Ένα έθνος μπορεί να ανήκει είτε στην Ανατολή είτε στη Δύση. Όπως δεν μπορεί να υπάρξει άτομο που να ασπάζεται δύο θρησκείες, έτσι δεν μπορεί να υπάρξει έθνος με δύο πολιτισμούς. Με τον όρο να παραμείνουν Τούρκοι και Μουσουλμάνοι, οι Τουρκιστές θα ήθελαν να ενταχθούν στον δυτικό πολιτισμό»²²⁰.

Οι ανωτέρω αναλυτικές απόψεις καταδεικνύουν την αξία του έργου του Γκιοκάλπ η οποία επιβεβαιώνεται από το γεγονός, ότι ενώ ο Κεμαλισμός, ως ιδεολογική πρόταση διοικητικού συστήματος σήμερα, έχει πέσει σε βαθύ λήθαργο, αντίθετα ο «*Γκιοκαλισμός*» εξακολουθεί να στηρίζει ιδεολογικά την εσωτερική κοινωνικο – πολιτική δομή της Τουρκίας και να προσφέρει καιρίες και πολύτιμες διεξόδους στην εξωτερική πολιτική της. Για να δοθεί περισσότερη σαφήνεια στην παραπάνω σκέψη, αξίζει να παρατεθεί η ακόλουθη διαπίστωση: επιθυμώντας ο Ζιγιά Γκιοκάλπ να αφυπνίσει την εθνική συνείδηση των Τούρκων και να προσδιορίσει την εθνική ταυτότητά τους, στηρίχθηκε σε ένα θεωρητικό τρίπτυχο που αποτελεί την πιο σοβαρή κοινωνιολογική ανάλυση για την υιοθέτηση της τουρκικής

²¹⁸ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 255.

²¹⁹ Συγγραφέας του «Ορθού Δρόμου» υπήρξε ο Γκιοκάλπ όπου συνένταξε το προεκλογικό πρόγραμμα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος πριν το 1924.

²²⁰ «Türk – İslâm Sentezi» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 255 – 256.

ταυτότητας. Η θεωρία του συνίστατο σε τρεις εννοιολογικά αντίθετες προτάσεις αλληλοσυμπληρούμενες που αποτελούν τα κύρια συστατικά στοιχεία ώστε κάποιος να λέγεται Τούρκος: «*Εκτουρκισμός, Εξισλαμισμός, Εκσυχρονισμός*».

Σήμερα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί σχεδόν με βεβαιότητα, πως η διπλωματία της Άγκυρας βασίζεται στο προαναφερθέν «γκιοκαλπικό» τρίπτυχο, και εφαρμόζει την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της σε δύο γενικά επίπεδα. Δηλαδή, στο πρώτο επίπεδο, η Τουρκία εφαρμόζει μια εσωτερική πολιτική η οποία θέλει τους πολίτες της να είναι ταυτόχρονα «Τούρκοι» στη συνείδηση, «Μουσουλμάνοι» στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και «Δυτικοί» στον τρόπο σκέψης και τη συμπεριφορά τους. Όσον αφορά το δεύτερο επίπεδο, η Τουρκία στην εξωτερική πολιτική της επιδιώκει την «*Παντουρκική Ενότητα*», (άρα τον Παντουρανισμό), όλων των τουρκόφωνων πληθυσμών και κρατών της Κεντρικής Ασίας, την στενή συνεργασία με το «*Ισλάμ*» και τα μουσουλμανικά κράτη, και καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια να εναρμονιστεί με τα κριτήρια που θέτει η «*Ευρωπαϊκή Ένωση*» ώστε να επιτύχει την πλήρη ένταξή της. Έτσι, στην εξωτερική πολιτική της η Τουρκία χρησιμοποιεί «*τρεις γλώσσες*» προκειμένου να προωθήσει τα συμφέροντά της τόσο στην εγγύτερη όσο και στην ευρύτερη περιοχή της. Αμέσως παρακάτω επιχειρείται μια εκτενής ανάλυση για να καταστεί σαφέστερη η ανωτέρω άποψη.

Πρώτα – πρώτα, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1990 και η νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφώθηκε στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, δεν μπορούσε να αφήσει αδιάφορη την Τουρκία, η οποία διέβλεψε, αμέσως, πως δημιουργούνταν νέες προοπτικές και νέες προκλήσεις στην πολιτική και διπλωματική σκακιέρα. Ας σημειωθεί ακόμα, ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Τουρκία είχε ήδη χαράξει την εθνική της εξωτερική πολιτική συνδυάζοντας και συμπεριλαμβάνοντας την ιδέα του «*Νέο – Οθωμανισμού*». Το δόγμα αυτό απέβλεπε στην οικειοποίηση και σύσφιξη των σχέσεων της Τουρκίας με τις μουσουλμανικές μειονοτικές κοινότητες κυρίως στην Βαλκανική. Η πάγια επιμονή της τουρκικής διπλωματίας να μετατρέψει τον «*λωζαννικό όρο*» από θρησκευτικό προσδιορισμό, δηλαδή «*μουσουλμανική μειονότητα*» σε εθνικό προσδιορισμό, δηλαδή «*τουρκική μειονότητα*», αποδεικνύει την επιθυμία της Άγκυρας να αναδειχθεί ηγέτιδα δύναμη στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των βαλκανικών μουσουλμανικών μειονοτήτων. Η τάση αυτή ενισχύεται από το γεγονός, ότι οι Τούρκοι διπλωμάτες γνωρίζουν πολύ καλά, ότι «*η θρησκεία για τους μουσουλμανικούς λαούς στα χριστιανικά κράτη των Βαλκανίων αποτελεί την ισχυρότερη ασπίδα της ταυτότητάς τους*»²²¹. Έτσι, τα τελευταία χρόνια, μετά το 1990, η

²²¹ Oran Baskin, «Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler – (Bulgaristan – Makedonya - Kosova)», στο «Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi», Cilt 48, Sayı 1 – 4, Ankara, Sevinç Matbaası, 1993, σελ. 139.

προθυμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης να παίξει ρόλο ρυθμιστή και εγγυητή της σταθερότητας και η ρητώς εκπεφρασμένη επιθυμία της να εντάξει τις χώρες των βαλκανικών χωρών στην ευρωπαϊκή οικογένεια, κινητοποίησε την τουρκική διπλωματία να αναπτύξει μία νέο-οθωμανική πολιτική στα Βαλκάνια, αλλά και στις χώρες που συνορεύουν με την Νοτιοανατολική Τουρκία και την Παρευξείνια λεκάνη.

Αναλυτικότερα, το ιδεολογικό πλαίσιο του οράματος του «*Νέο – Οθωμανισμού*» περιλαμβάνει τα ακόλουθα: Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, προέκυψε μία ομάδα που στήριζε ένθερμα την ιδέα του «*Νέο – Οθωμανισμού*», χωρίς φυσικά να απορρίπτει την κυρίαρχη κεμαλική ιδεολογία που επικρατούσε στην εσωτερική πολιτική. Ωστόσο, η ομάδα αυτή εκφράζοντας ευθαρσώς τις απόψεις της, απαιτούσε προτείνοντας να τις υιοθετήσουν οι αρμόδιοι της εξωτερικής πολιτικής καθώς κρίνονταν οι ιδέες της επίκαιρες, κυρίως μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Πράγματι, τότε η ανθρωπότητα εισερχόταν σε μια νέα φάση, με τα γεγονότα να διαδέχονται το ένα μετά το άλλο και να παρουσιάζουν γενικό ενδιαφέρον και γι' αυτό το λόγο να έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα. Στη νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφωνόταν, σύμφωνα πάντα με την συγκεκριμένη ομάδα, διανοίγονταν νέοι ορίζοντες για την Τουρκία, και συνεπώς, αφενός υποδεικνύονταν έντονα η ανάγκη ανάληψης δραστηρίας και επιθετικής εξωτερικής πολιτικής και αφετέρου ενθαρρύνονταν για τη χάραξη νέας στρατηγικής η οποία θα συνέβαλλε στην επίτευξη τεράστιων αλμάτων. Τα μέλη της ομάδας αυτής, με αφετηρία το σύνθημα: «*συμφιλίωση με την ιστορία και την γεωγραφία*», ονομάστηκαν «*Νέο – Οθωμανιστές*» οι οποίοι υποστήριζαν ότι η Τουρκία για να πετύχει τους στόχους της θα πρέπει να χαράξει μια «*ιμπεριαλιστική προοπτική*».

Η ανωτέρω πρόταση, έγινε αντικείμενο ζωνρών συζητήσεων, (κυρίως μετά την πτώση του σιδηρού παραπετάσματος και την διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας), και μεταξύ των απόψεων που εκφράστηκαν, κυριαρχούσαν οι ιδέες του προέδρου Τουρκκούτ Οζάλ (Turgut Özal) και του διακεκριμένου δημοσιογράφου Τζενγκίλ Τσαντάρ (Cengiz Çandar). Η ιδέα αυτή έγινε αμέσως δημοφιλής και υποστηρίχθηκε από αρκετούς διανοούμενους. Χαρακτηριστικές είναι οι σχετικές απόψεις Τούρκων επιστημόνων, ότι για να επανακτήσει την οθωμανική αυτοκρατορική της αίγλη η Τουρκία χρειάζεται «*μια ισλαμική φιλοσοφία, εγχώρια παραγωγή, εθνικό έδαφος, μια πολιτισμική ταυτότητα με παγκόσμια απήχηση, μια τέλεια δημοκρατία που να μην εκμηδενίζει τις ανθρώπινες και φυσικές αξίες, όμως, να μπορεί να ανταγωνίζεται τα ισχυρά κράτη, να διαθέτει μια οικονομική δομή και μια κοινωνική ιεραρχία που σε κάθε τομέα να προϊστανται οι πιο άξιοι. (... ..)*. Η Τουρκία δεν χωράει

πλέον ούτε στον Κεμαλισμό, ούτε αρκείται στη “Δεύτερη Δημοκρατία”. Η Τουρκία θέλει μια νέα οθωμανική σύνθεση και μια «αυτοκρατορική» δημοκρατία»²²².

Σύμφωνα με τις απόψεις των οπαδών του «Νέο – Οθωμανισμού», τρεις σημαντικές διεθνείς εξελίξεις, (όπως η γέννηση νέων κρατών στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, επίσης ο διαμελισμός της Γιουγκοσλαβίας και η διαμόρφωση νέας γεωστρατηγικής στα Βαλκάνια και τέλος, η ήττα του Ιράκ στον Πόλεμο του Κόλπου και η ανάφλεξη του Κουρδικού προβλήματος), ήταν «η εκδίκευση της ιστορίας και της γεωπολιτικής» για την Τουρκία, καθώς άνοιξαν διάπλατα οι πύλες προβάλλοντας νέες ευκαιρίες, για την τουρκική εξωτερική πολιτική, τις οποίες η Άγκυρα δεν έπρεπε να αφήσει ανεκμετάλλευτες²²³. Σύμφωνα με τον Τουργκούτ Οζάλ, μετά την περίοδο του Ψυχρού πολέμου «.....άνοιξαν οι ιερές πύλες (*hâcet kapısı*) για το τουρκικό έθνος. Αυτή η δυνατότητα αποτελεί τη μεγαλύτερη ευκαιρία της πατρίδας μας εδώ και 400 χρόνια. Σήμερα φθάσαμε σε τέτοιο σημείο της ιστορίας μας, που μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, άνοιξε μπροστά μας ένα τεραστίων διαστάσεων πεδίο, από τα Βαλκάνια έως την Κεντρική Ασία, όπου κατοικούν μουσουλμάνοι και τουρκικοί πληθυσμοί»²²⁴. Ο Οζάλ αποκαλεί την Τουρκία επιδοχή χώρα που με την ισχύ και την επιρροή της, καλείται να παίξει δεσπόζοντα ρόλο τόσο στην περιοχή των Βαλκανίων, όσο και στις χώρες της Κεντρικής Ασίας. Επίσης, ο Οζάλ αναφέρεται σε διαφορετικές γεωγραφικές συντεταγμένες και σε ορισμένες μεγάλες ζώνες που εκτείνονται από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος: Έχοντας την αντίληψη ότι είναι μακρινή η ζώνη της στέπας, που φιλοξενεί τις τουρκογενείς δημοκρατίες οι οποίες δεν έζησαν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, επικεντρώνει αρχικά το πραγματικό ενδιαφέρον του στα Βαλκάνια και ταυτόχρονα στην γεωγραφική περιοχή της Μέσης Ανατολής (ιδιαίτερα στο Βόρειο Ιράκ και τη Συρία όπου κατοικούν τουρκομανικές φυλές και κουρδικά πληθυσμιακά στοιχεία)²²⁵.

²²² Akça İsmet, «Türkiye Günlüğü: Yeni Sağın Organik Aydınları», στο «Modern Türkiye’ de Siyasî Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, σελ. 463. Επίσης, Çalık Mustafa, «Miras Davasında Yol Ayrımı: Hangi Türkiye?», Türkiye Günlüğü, sayı 19, Ankara, 1992, σελ. 59. Επίσης, Çalık Mustafa, «Sene Sonu Mektubu», Türkiye Günlüğü, sayı 31, Ankara, 1994, σελ. 4. Επίσης, Çalık Mustafa, «Neo – Osmanlı Tartışmalarına Sade bir Derkenar», Türkiye Günlüğü, sayı 21, Ankara, 1992. Επίσης, Alkan Ahmet Turan, «Bu Ülkenin Aydınları», Türkiye Günlüğü, sayı 22, Ankara, 1993. Επίσης, Gürsel D., «Türkiye İkininli Yıllara Emin Adımlarla İlerliyor», Türkiye Günlüğü, sayı 32, Ankara, 1995.

²²³ Çandar Cengiz, «21. Yüzyıla Doğru Türkiye Tarih ve Jeopolitiğinin İntikamı», στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», Sayı 19, Ankara, 1992. Επίσης, για την εκτενή αναφορά στις απόψεις του Τουργκούτ Οζάλ βλ.επε, Çetinsaya Gökhan, «Cumhuriyet Türkiye’ sinde “Osmanlılık”», στο «Modern Türkiye’ de Siyasî Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, σελ. 378 – 379.

²²⁴ Hâcet kapısı, (χατζέτ καπισί), σημαίνει κυριολεκτικά «Το μαυσαλείο ή ο τάφος όπου προσέρχεται κανείς να προσενηθεί ή να αιτηθεί κάτι».

²²⁵ Çandar Cengiz, «21. Yüzyıla Doğru Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 12 – 13.

Ιδιαίτερα για τα Βαλκάνια, ο Οζάλ εκφράζει τη γνώμη ότι αποτελεί ξεχωριστή ζώνη σε σχέση με εκείνη που ονομάζεται «Τουρκικός Κόσμος». Ο Τουργκούτ Οζάλ δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις χώρες της βαλκανικής χερσονήσου και τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς που δεν είναι Τούρκοι εθνικά, όμως που έζησαν ως υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με τους πληθυσμούς που δεν έζησαν μέσα στα οθωμανικά γεωγραφικά όρια: «Ο πιο σημαντικός συνδετικός κρίκος για την Τουρκία ίσως να είναι οι μουσουλμάνοι, εκείνοι που με ειλικρίνεια δηλώνουν ακόμα πως είναι «Τούρκοι», όπως μια μικρή μερίδα κατοίκων αν και δεν έχουν τουρκική καταγωγή, ωστόσο ένωσαν την μοίρα τους με τους Τούρκους και ένα μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού που έζησε μέσα στα οθωμανικά σύνορα πριν καταρρεύσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σ' αυτόν τον κρίκο συμπεριλαμβάνονται οι μουσουλμανικές κοινότητες, είτε είναι τουρκογενείς είτε όχι, δηλαδή εκείνες που βρίσκονται στην Αλβανία, στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη, στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (FYROM), στο Κοσσυφοπέδιο και στη Δυτική Θράκη»²²⁶.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, πως την ίδια περίοδο οι τουρκικές εφημερίδες, «Türkiye» (Τούρκιε), «Milliyet» (Μιλλιέτ), «Hürriyet» (Χουριέτ), ακολουθώντας την θεωρία του Οζάλ «Οι Τούρκοι εκτός Τουρκίας» δημοσίευσαν θέματα σε συνέχειες που αφορούσαν κυρίως τα Βαλκάνια²²⁷. Στα ρεπορτάζ των εφημερίδων που δημοσιεύονταν, περιγράφονταν με σπαραξικάρδιο τρόπο η κατάσταση των μουσουλμανικών μειονοτήτων στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Χαρακτηριστικοί είναι και οι τίτλοι των σχετικών δημοσιευμάτων: «Χαιρετίσματα από τη Ρούμελη»²²⁸ (Milliyet, από 31 – 01 – 1992 έως 09 – 02 – 1992), «Νοσταλγικό γράμμα από τη Ρούμελη» (Sabah, 08 – 02 – 1992 έως 16 – 02 – 1992), «Ρούμελη 92» (Milliyet, από 25 – 02 – 1992 έως 02 – 03 – 1992), «Αυτή η δική μας Ρούμελη» (Sabah, από 01 – 06 – 1993 έως 10 – 06 – 1993). Με αυτή την προσπάθεια, θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς πως οι εφημερίδες της Τουρκίας έμμεσα επιχειρούσαν να φανατίσουν την τουρκική κοινωνία, και παράλληλα να αφυπνίσουν τις επεκτατικές βλέψεις τους. Τα ρεπορτάζ, από τη μια μεριά προσπαθούσαν να παρουσιάσουν, μία εικόνα ευτυχισμένης ζωής που διήγαν οι μουσουλμανικές μειονότητες σ' αυτά τα εδάφη κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και από την άλλη πόσο δυστυχημένες είναι σήμερα που ζουν μέσα στις κοινωνίες των βαλκανικών χωρών. Έτσι, γενικό χαρακτηριστικό όλων των

²²⁶ Çandar Cengiz, «21. Yüzyıla Doğru Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 14 – 15.

²²⁷ Copeaux Etienne, «Les “Turcs de l’ extérieur” dans Türkiye: un aspect du discours nationaliste turc», CEMOTI, No 14, 1992, σελ. 31 – 52.

²²⁸ Οι Οθωμανοί με τον γεωγραφικό όρο «Ρούμελη» εννοούσαν όλες τις βαλκανικές κτήσεις, δηλαδή τη «Βαλκανική Χερσόνησο».

ανταποκρίσεων ήταν η δημιουργία ενός περιβάλλοντος νοσταλγίας, δραματοποίησης και ενοχοποίησης των βαλκανικών κυβερνήσεων²²⁹.

Σύμφωνα πάντα με τον Οζάλ, μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, που προέκυψαν αυτοί οι γεωπολιτικοί κρίκοι, εάν ενωθούν και διαδραματίσουν ένα σωστό ρόλο, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Τουρκία θα αποτελέσει την ισχυρή και ηγέτιδα χώρα σε αυτή τη σημαντική περιοχή του κόσμου η οποία δημιουργεί μια αλυσίδα από κρίκους που συμβολίζουν τις χώρες και τους λαούς. Η Τουρκία ως ηγέτιδα και ισχυρή χώρα της περιοχής αυτής κατέχει μια βαρύνουσα θέση στην παγκόσμια πολιτική σκηνή. Δεν υπάρχει καμία χώρα στην ευρύτερη περιοχή, όσο η Τουρκία, που να διεκδικεί και να δικαιούται τον ρόλο της ηγέτιδας δύναμης, να εμπνέει εμπιστοσύνη και να είναι φιλειρηνική. Διότι, *«η Τουρκία είναι κληρονόμος ενός αυτοκρατορικού πολιτισμού που σφράγισε μία μακρά περίοδο γαλήνης, ηρεμίας και ειρήνης στην περιοχή, η οποία σήμερα μετατράπηκε σε θέατρο συγκρούσεων και αιματοχυσίας»*²³⁰. Επίσης, κατά τον Οζάλ, η λύση για τα Βαλκάνια θα μπορούσε να δοθεί με την εφαρμογή ενός οθωμανικού διοικητικού μοντέλου ή μιας *Pax Ottomana*, όπου σαν άλλοτε οι λαοί ζώντας υπό την οθωμανική κυριαρχία ουσιαστικά απολάμβαναν την εθνική και θρησκευτική αυτονομία τους. Επειδή η οθωμανική αυτοκρατορική διοίκηση δεν εφάρμοσε κανένα πρόγραμμα αφομοίωσης και ολοκληρωτισμού, αυτές οι εθνικές κοινότητες υπό την αυτοκρατορική σκέπη επιβίωσαν διαφυλάσσοντας τις εθνικές και θρησκευτικές τους ταυτότητες.

Το δεύτερο ζήτημα στο οποίο επικεντρώνεται ο Οζάλ είναι οι Κούρδοι. Σύμφωνα με την θεωρία του *«Οι Τούρκοι εκτός Τουρκίας»*, στο παρελθόν υπήρξαν υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κι όταν η Τουρκία εγκατέλειψε τα εδάφη που ζουν σήμερα, (όπως οι Τούρκοι, οι Κούρδοι, οι Αρβανίτες και οι Βόσνιοι), είναι ομοεθνείς των Τούρκων, ζουν εκτός των τουρκικών συνόρων και αποτελούν πληθυσμιακές ομάδες που ενδιαφέρονται σε πρώτο βαθμό τις τουρκικές κυβερνήσεις. *«Εμείς όπως ενδιαφερόμαστε για τους Τούρκους της Βουλγαρίας, πρέπει να ασχοληθούμε με παρόμοιο ζήτημα και με τους Κούρδους του Ιράκ και της Συρίας. Οι Κούρδοι και οι Τούρκοι που διαβιούν στο Ιράκ και στη Συρία είναι απόγονοι των κατοίκων που ήταν άλλοτε πατριώτες μας.....»*. Κατά τον Οζάλ, *«και στο Ιράν που βιώνουν οι Κούρδοι, αλλά και οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί των δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας, δεν έχουν κοντινή συγγένεια με τους υπηκόους Οθωμανούς Τούρκους»*. Όλες οι ανωτέρω σκέψεις και ιδέες αποτέλεσαν για τον Οζάλ ένα νόμιμο και θεμιτό πεδίο για την προοπτική μιας δραστηρικής και επιθετικής πολιτικής, που πρέπει να ακολουθηθεί η τουρκική

²²⁹ Akgönül Samim, «Türkiye Rumları.....», οπ. ανωτ., σελ. 314 και υποσημείωση Νο 4.

²³⁰ Çandar Cengiz, «21. Yüzyıla Doğru Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 16 – 17.

διπλωματία στην περιοχή: «Κατ' αρχάς, τα στοιχεία που πρέπει να μας απασχολήσουν είναι οι πληθυσμοί που ζήσαμε μαζί και υπό την ίδια διοίκηση μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο»²³¹.

Συγκεφαλαιώνοντας τις ανωτέρω σκέψεις, γίνεται κατανοητό, ότι οι βλέψεις της Τουρκίας στην περιοχή της βαλκανικής χερσονήσου συνοψίζονται στις ακόλουθες παρατηρήσεις: Σύμφωνα με τις απόψεις του Τουργκούτ Οζάλ, μετά τον Ψυχρό Πόλεμο επικράτησε στα Βαλκάνια μια αποσταθεροποιητική κατάσταση, γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια λύση εάν η διεθνής κοινότητα προσανατολιζόταν στην εφαρμογή ενός οθωμανικού μοντέλου διοίκησης, δηλαδή με την δημιουργία μιας πολυπολιτισμικής, πολυθρησκευτικής και πολυεθνικής κοινωνίας. Πίσω από αυτήν την προοπτική φωλιάζει η σκέψη, ότι η ιστορία της Τουρκίας στα Βαλκάνια μπορεί να αφυπνίσει τις συνειδήσεις για τους δημογραφικούς και πολιτισμικούς δεσμούς της, διότι, η νέα τάξη πραγμάτων στα βαλκανικά εδάφη, θυμίζει το «οθωμανικό παρελθόν» της. Σύμφωνα με τον Τούρκο δημοσιογράφο Τζενγκίζ Τσαντάρ (Cengiz Çandar), «όταν λέμε «οθωμανική λεκάνη»²³² πρωτίστως υπονοούνται οι χώρες των Βαλκανίων. Ενσυνείδητα τονίζεται ο Οθωμανισμός (οθωμανική γεωγραφία) αντί του Παντουρανισμού, επίσης, αντί του εθνικισμού του έθνους αναφέρεται η θρησκευτική αδελφότητα (ο Ισλαμισμός). Διότι, σήμερα «οι πρόσφυγες Οθωμανοί υπήκοοι που αποτελούν κομμάτι του πληθυσμού της τουρκικής κοινωνίας, έχουν νοερούς δεσμούς με την οθωμανική λεκάνη». Στα πλαίσια της νέας προοπτικής που προτείνεται, η Τουρκία θα πρέπει να θεωρεί την οθωμανική επικράτεια ως φυσιολογικό χώρο δράσης, δίχως να υπονοείται συγκεκριμένος στόχος για επεκτατικές βλέψεις των εδαφών αυτών. Αντίθετα, από την τουρκική κυβέρνηση εκλαμβάνονταν ως θεμέλια λίθος της παγκόσμιας τάξης η φυσική επιρροή πάνω στον χώρο όπου θεωρούνταν πρώην οθωμανικές κτήσεις.

Τέλος, με τον θάνατο του Οζάλ το 1993, οι συζητήσεις και το ενδιαφέρον των παραπάνω απόψεων αν και έχασαν την βαρύτητά τους στο πολιτικό προσκήνιο, εντούτοις δεν εγκαταλείφθηκαν. Ο «Νέο – Οθωμανισμός» έγινε αντικείμενο έντονων συζητήσεων, σχολιάστηκε και κρίθηκε από την παράταξη της αριστερής ιδεολογίας, αλλά και από την ισλαμιστική πτέρυγα, καθώς υποστήριζαν πως η θεωρία του «Νέο – Οθωμανισμού» δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μία συνέχεια του τουρκικού εθνικισμού²³³.

Σήμερα, η ιδέα του «Νέο – Οθωμανισμού» αναβιώνει κι επιβεβαιώνεται κάθε φορά που Τούρκοι πολιτικοί, διπλωμάτες και υψηλοί αξιωματούχοι επισκέπτονται τις χώρες της

²³¹ Çandar Cengiz, «21. Yüzyıla Doğru Türkiye.....», οπ. ανωτ., σελ. 20 – 21.

²³² Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε από τον Τούρκο δημοσιογράφο Cengiz Çandar στο άρθρο του: Çandar Cengiz, «Türklük, Milliyetçilik, Osmanlı Havzası», στο Yeni Türkiye No 3 / 16, Temmuz – Ağustos, 1997.

²³³ Çetinsaya Gökhan, «Cumhuriyet Türkiye' sinde "Osmanlıcılık"», οπ. ανωτ., σελ. 380.

νοτιοανατολικής Ευρώπης. Στις συνομιλίες με ομολόγους τους, καθώς και στις διαλέξεις τους, οι Τούρκοι επίσημοι δεν παραλείπουν να χρησιμοποιούν την «*οθωμανική γλώσσα*». Πρόσφατα, μάλιστα, τον Οκτώβριο του 2009, στα πλαίσια επίσκεψής του στο Σαράγιεβο της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου (Ahmet Davutoğlu) μιλώντας σε διεθνές συνέδριο με θέμα, «*Η Οθωμανική Κληρονομιά και οι Μουσουλμανικές Κοινότητες στα Βαλκάνια*», ανέφερε τα εξής: «*Πρότυπο συνεργασίας σε όλους τους τομείς υπήρξαν τα Βαλκάνια κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιθυμούμε μια νέα Βαλκανική, που θα θεμελιώνεται στις πολιτικές αξίες, στην οικονομική αλληλεξάρτηση, στη συνεργασία και στην πολιτιστική αρμονία. Όλα αυτά εξασφαλιζόνταν στα οθωμανικά Βαλκάνια*». Ο κ. Νταβούτογλου, πίσω από τις θεωρητικές διατυπώσεις, δεν έκρυψε τον μεγαλοϊδεατισμό και τις επεκτατικές βλέψεις της Άγκυρας: «*Εμείς θα αναβιώσουμε την εποχή αυτή, τα οθωμανικά Βαλκάνια, τον Καύκασο, τη Μέση Ανατολή, μαζί με την Τουρκία στο επίκεντρο της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής. Αυτός είναι ο στόχος της εξωτερικής πολιτικής στο μέλλον και θα τον πετύχουμε*»²³⁴.

Βαλκάνιοι αναλυτές επεσήμαναν, ότι η Τουρκία κλιμακώνει τη διπλωματική δραστηριότητά της στην περιοχή των χωρών της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η επίσκεψη στις 26 Οκτωβρίου 2009 του Τούρκου προέδρου Αμπντουλάχ Γκιουλ στο Βελιγράδι. Ο κ. Γκιουλ είχε την ευκαιρία να θέσει στον Σέρβο ομολόγό του Μπόρις Τάντιτς το ενδιαφέρον των τουρκικών κατασκευαστικών εταιρειών για την υλοποίηση έργων στην Σερβία, όπως ο Πανευρωπαϊκός Οδικός Άξονας 10 (Corridor 10), τμήμα του οποίου θα διέρχεται από τα σέρβικα εδάφη. Επίσης, η ενίσχυση των διμερών σχέσεων της Άγκυρας με την κυβέρνηση των Σκοπίων είναι εντυπωσιακή. Στα πλαίσια της συνεργασίας των δύο κρατών ο σκοπιανός πρόεδρος Γκεόργκι Ιβανόφ επισκέφθηκε πρόσφατα την Τουρκία όπου του επιφυλάχθηκε θερμή υποδοχή. Ακόμη, ο άξονας Άγκυρας – Σκοπίων ισχυροποιείται ιδιαίτερα σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο. Έτσι, πριν από μερικούς μήνες ο Τούρκος αρχηγός ΓΕΕΘΑ στρατηγός Ιλκέρ Μπασμπούγ (İlker Başbuğ) επισκέφθηκε τα Σκόπια, ενώ η Τουρκία είναι ο βασικότερος – μετά τις ΗΠΑ – υποστηρικτής της ένταξης της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (FYROM) στην ατλαντική συμμαχία (NATO).

Επιπλέον, η Τουρκία δείχνει υπερβολική ευαισθησία για την Βοσνία, την Βουλγαρία και την Ελλάδα, λόγω του μουσουλμανικού στοιχείου που διαβιώνει στα εδάφη των χωρών της Βαλκανικής Χερσονήσου. Κατ' αρχάς, η Τουρκία ενώ δεν αποτελεί μέλος της

²³⁴ Βλέπε, άρθρο στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ, στις 27 Οκτωβρίου 2009.

Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει ήδη υποβάλει υποψηφιότητα για να αναλάβει την ηγεσία της ευρωπαϊκής στρατιωτικής δύναμης στην Βοσνία. Επιπλέον, υπήρξε μία από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισαν την ανεξαρτησία του Κοσσυφοπεδίου, προσδοκώντας προφανώς ότι η συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσε μελλοντικά να την ευνοήσει στην περίπτωση της Κύπρου. Τέλος, δεν θα πρέπει να διαφύγει από την προσοχή κανενός ότι η Άγκυρα παρακολουθεί με άγρυπνο μάτι την κατάσταση της τουρκικής μειονότητας στην Βουλγαρία και της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη²³⁵.

Το δόγμα του «*Νέο – Οθωμανισμός*» διευρύνθηκε περαιτέρω, όταν το 1990, με τον καταποντισμό του κομμουνισμού και την ανεξαρτητοποίηση των χωρών της Κεντρικής Ασίας, διαμορφώθηκαν νέες γεωστρατηγικές και γεωπολιτικές προοπτικές. Αμέσως τότε τέθηκε σε εφαρμογή το «*νέο δόγμα του Παντουρκισμού ή Παντουρανισμού*», το οποίο στο εξής συμπεριλαμβάνει και το δόγμα του «*Νέο – Οθωμανισμού*». Επομένως, όταν οι Τούρκοι συνομιλούν με υψηλούς αξιωματούχους των δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας χρησιμοποιούν την «*παντουρκική ή παντουρανική γλώσσα*».

Οι Τούρκοι στηριζόμενοι στις εθνικές τους καταβολές, έστρεψαν τα βλέμματά τους προς την κοιτίδα του αρχαίου πολιτισμού τους και τα εδάφη των προγόνων τους. Από την περίοδο αυτή, άρχισε ένας αγώνας δρόμου με σκοπό την προσέγγιση και την δημιουργία φιλικών και αδελφικών δεσμών, ώστε να πραγματοποιήσουν το γιγάντιο σχέδιό τους, την Παντουρκική Ενότητα. Την ίδια περίοδο ο πρόεδρος Τουργκούτ Οζάλ μίλησε για την έλευση ενός «*Τουρκομανικού ή Τουρκικού Αιώνα*» και η Τουρκία έσπευσε αμέσως να αναγνωρίσει διπλωματικά τις δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας. Το 1991 και το 1992, παρατηρήθηκε μία έντονη διπλωματική κινητικότητα σε αντιπροσωπείες από την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, γεγονός που δόθηκε μεγάλη δημοσιότητα στα τουρκικά ΜΜΕ. Ο Καύκασος, από γεωγραφικής και οικονομικής άποψης, αποτελεί την εμπορική δίοδο προς την Κεντρική Ασία και την Ρωσία. Πέρα από το τεράστιο πολιτικό, εμπορικό, οικονομικό και ενεργειακό ενδιαφέρον που επιδεικνύει η Άγκυρα για τις τουρκόφωνες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, ταυτόχρονα ενισχύει και τις σχέσεις της σε όλους τους τομείς με την Ρωσία. Ιδιαίτερα στον ενεργειακό τομέα, η Τουρκία επειδή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από το ρωσικό φυσικό αέριο, θεωρεί σημαντική εξέλιξη αν καταφέρει να προμηθευτεί και φυσικό αέριο από το Τουρκμενιστάν²³⁶.

²³⁵ Αθανασόπουλος Άγγελος, «Η νέο-οθωμανική (εξωτερική) πολιτική της Τουρκίας», άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ στις 1 Νοεμβρίου 2009.

²³⁶ Oran Baskın, «Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar», στο «Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi», Cilt 51, Sayı 1 – 4, Ankara, 1996, σελ. 363.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι η Άγκυρα ευνοήθηκε και παροτρύνθηκε ιδιαίτερα από την πολιτική των ΗΠΑ να αναπτύξει δυναμική πολιτική στην Κεντρική Ασία. Το κενό ηγετικής δύναμης που δημιουργήθηκε στην περιοχή μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, δημιούργησε το σοβαρό δίλημμα των ΗΠΑ αν θα μπορούσε να καλυφθεί (αυτό το κενό) από την Τουρκία ή από το Ιράν. Όλες οι προοπτικές της ΗΠΑ συνέκλιναν στην απόφαση της ενθάρρυνσης της Τουρκίας να αναλάβει έναν τέτοιο στρατηγικό ρόλο. Κι η Άγκυρα δίχως χρονοτριβή ανταποκρίθηκε άμεσα και άσκησε πραγματικά δυναμική πολιτική στην Κεντρική Ασία.

Ανάμεσα στην Τουρκία και τις διάφορες τουρκόφωνες δημοκρατίες, υπογράφηκαν πάνω από 300 συμφωνίες κάθε είδους που κάλυπταν τόσο διαφορετικά αντικείμενα όπως η πολιτική αεροπορία και η αποφυγή της διπλής φορολόγησης. Συγκλήθηκαν τρεις «τουρκομανικές» συσκέψεις κορυφής, και ιδρύθηκε στο τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών μία ειδική «*Τουρκική Υπηρεσία για τη Συνεργασία και Ανάπτυξη*» μεταξύ των τουρκόφωνων λαών (TIKA – Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)²³⁷. Ταυτόχρονα, πραγματοποιήθηκαν κοινές τραπεζικές και χρηματοδοτικές επενδύσεις. Επιπλέον, έως το 1996 η Τουρκία είχε χορηγήσει περίπου 7.000²³⁸ υποτροφίες σε φοιτητές από όλες τις τουρκόφωνες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, παρά τον απελπιστικό συνωστισμό των τουρκικών πανεπιστημίων. Σημαντική ανάμειξη σε όλα αυτά είχε, επίσης, ο ιδιωτικός τομέας. Έτσι, εκατοντάδες τουρκικές εταιρείες άνοιξαν παραρτήματα στις νέες Δημοκρατίες, ιδιαίτερα στον τομέα των κατασκευών, καθώς επίσης καταστήματα και εστιατόρια. Ο όγκος των τουρκικών επιχειρήσεων στα νέα κράτη εκτιμάται από 2,5 έως 4 δισεκατομμύρια δολάρια – τα οποία, παρεμπιπτόντως, είναι λιγότερα από αυτά που επενδύθηκαν στη Ρωσική Ομοσπονδία²³⁹.

Στην κατεύθυνση αυτή κινείται το σημερινό Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP), το οποίο, σε αντίθεση με τα προηγούμενα πολιτικά κόμματα που κυβέρνησαν μέσα σε μία απόλυτα οριοθετημένη επικράτεια, αναπτύσσει μια πολιτισμική πολιτική που υπερβαίνει τα σύνορα της Τουρκίας. Στις προγραμματικές δηλώσεις που είναι αναρτημένες στην επίσημη ιστοσελίδα του κόμματος, ενόψει των βουλευτικών εκλογών του 2007, αναφέρονται πως η κουλτούρα δεν αντιμετωπίζεται από το κόμμα ως θολό πεδίο,

²³⁷ Για περισσότερες δραστηριότητες της υπηρεσίας αυτής στο χώρο της Βαλκανικής χερσονήσου, στη Μέση Ανατολή και στις χώρες της Κεντρικής Ασίας, βλέπε στην επίσημη ιστοσελίδα του τουρκικού οργανισμού «Τουρκική Υπηρεσία για τη Συνεργασία και Ανάπτυξη - Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı» - TIKA»: <http://www.tika.gov.tr>.

²³⁸ Για την αποφυγή παρερμηνειών, χρήσιμο είναι να αναφερθεί ότι ο Τούρκος διεθνολόγος Baskın Oran ανεβάζει τον συνολικό αριθμό των υποτροφιών που χορήγησε η Τουρκία στις 11.000. Όμως, εάν στις 7.000 που σημειώθηκαν ανωτέρω προστεθούν και οι υποτροφίες για τους φοιτητές του Αζερμπαϊτζάν τότε ο αριθμός αγγίζει περίπου τις 11.000. Βλέπε, Oran Baskın, «Türk Dış Politikası.....», οπ. ανωτ., σελ. 365.

²³⁹ Zürcher J. Eric, «Σύγχρονη Ιστορία.....», οπ. ανωτ., σελ. 417.

τυποποιημένο κι αμετάβλητο, αλλά η κουλτούρα και η τέχνη γενικότερα για να ανταποκριθούν στις ολοένα και μεταβαλλόμενες συνθήκες, θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από δυναμικότητα και διάρκεια. Αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα ο γεωγραφικός χώρος μέσα στον οποίο κινείται και ενεργεί η πολιτισμική πολιτική του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, αιχμή του δόρατος της οποίας είναι η διαφύλαξη των μνημείων της κοινής ιστορίας και κουλτούρας των χωρών που βρίσκονται στην εγγύτερη και ευρύτερη πολιτισμική ακτίνα με την Τουρκία.

Η σημασία που επιδεικνύει το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης επικεντρώνεται στην κουλτούρα και παίρνει παντουρανιστικές διαστάσεις, εάν παρατηρήσει ο μελετητής τα παρακάτω στοιχεία που περιλαμβάνονται στην επίσημη ιστοσελίδα του κόμματος: Στον τομέα της κουλτούρας, το όραμα του Κόμματός Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης είναι και εθνικό και παγκόσμιο, γι' αυτό και ενεργοποιεί το ενδιαφέρον του στην προστασία ιστορικών και πολιτισμικών μνημείων εκτός των ορίων της Τουρκίας, εγκρίνοντας προγράμματα και σχέδια αναστύλωσης και αναπαλαίωσης τους που βρίσκονται στις τρεις ηπείρους: Ευρώπη – Ασία – Αφρική. Στο πλαίσιο αυτό η κυβέρνηση του Ρετζέπ Ταγίτ Ερντογάν προχώρησε ήδη στις ακόλουθες ενέργειες αναστύλωσης:

1. Τέθηκαν υπό προστασία τα Μνημεία του Ορχόν (Orhun Abideleri)²⁴⁰ στην Μογγολία, ασφαλοστρώθηκαν δρόμοι για την καλύτερη πρόσβασή τους και δρομολογήθηκε η ανέγερση ενός μουσείου στην περιοχή.
2. Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αναστύλωσης στο μασωλείο του σουλτάνου Σεντζέρ που βρίσκεται στην πόλη Μερβ του Τουρκμενιστάν.
3. Επισκευάστηκε το συγκρότημα των κτιρίων (πανεπιστήμιο) του Αχμέτ Γιεσεβί (Ahmet Yesevi) στο Καζακιστάν.
4. Βρίσκονται σε εξέλιξη οι εργασίες αναστύλωσης του τεμένου Μουσταφά Πασά, έργο του περίφημου Οθωμανού αρχιτέκτονα Σινάν (Mimar Sinan) στα Σκόπια.
5. Αναστυλώθηκε το μασωλείο του Οθωμανού σουλτάνου Μουράτ του Α' στο Κοσσυφοπέδιο²⁴¹.

²⁴⁰ Τα Μνημεία του Ορχόν πιθανολογούνται ότι περιέχουν την πρώτη αλφαβητική γραφή των Τούρκων της Κεντρικής Ασίας, δηλαδή την αλφαβητική γραφή των Γκιουκ Τουρκ (Gök Türk). Οι στήλες με χαραγμένες τις γραφές εντοπίστηκαν το 1889 στο οροπέδιο Ορχόν της Μογγολίας. Η χρονολογία γραφής τους τοποθετείται στις αρχές του 5^{ου} μ. Χ. αιώνα. Η γραφή αποκρυπτογραφήθηκε το 1893 από τον Δανό επιστήμονα Vilhelm Ludwig Peter Thomsen με την βοήθεια του Ρώσου τουρκολόγου Vasili Vasilyevic Radlof. Οι γραφές του Ορχόν προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την πολιτιστική, οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή των τουρκομανικών φυλών.

²⁴¹ Ο σουλτάνος Μουράτ Α' (1359 – 1389) διαδέχτηκε στο θρόνο τον σουλτάνο Ορχάν. Ο Μουράτ εξακολούθησε τις κατακτήσεις του προκατόχου του. Κυριέψε την Κρόια της Αλβανίας, τη Σόφια της Βουλγαρίας (1382) και ανάγκασε το βασιλιά των Σέρβων να πληρώνει φόρο. Αν και είχε υπογράψει συνθήκη με το Βυζάντιο, κυριέψε ο ίδιος τη Θεσσαλονίκη το 1387 και το 1388 συμπλήρωσε την κατάκτηση της

6. Η Τουρκία συνεισέφερε σημαντικό ποσό για την επισκευή των γεφυρών της Κόντσα, της Ντρίνα, και του Μόσταρ στην Βοσνία – Ερζεγοβίνη.
7. Εκτός των ανωτέρω δραστηριοτήτων της τουρκικής κυβέρνησης, τέθηκαν επιπλέον υπό προστασία και αναστυλώθηκαν οθωμανικά μνημεία σε διάφορες χώρες, όπως στην Βουλγαρία, στην Κριμαία της Ρωσίας, στην Παλαιστίνη, στην Συρία, στον Λίβανο και στην Αλγερία²⁴².

Επιπλέον, παντουρανιστικές τάσεις στο όραμα του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης είναι έκδηλες στην επιθυμία του να αναβιώσει τον Δρόμο του Μεταξιού. Στις ίδιες προγραμματικές δηλώσεις το κόμμα αναφέρει σχετικά τα ακόλουθα: «Στα πλαίσια προστασίας και διαφύλαξης των βακουφικών ιδρυμάτων υπάρχουν ορισμένα σχέδια. Ένα από αυτά, το «Σχέδιο Βακουφίου του Δρόμου του Μεταξιού» πρόκειται να τεθεί σε εφαρμογή προσεχώς, σύμφωνα με το οποίο θα ολοκληρωθούν οι αναστυλώσεις και επισκευές των ιστορικών μνημείων καθ' όλη την διαδρομή του «Δρόμου του Μεταξιού». Με αυτό το σχέδιο σε όλη την απόσταση του «Δρόμου του Μεταξιού» θα δημιουργηθούν χάνια, караβάνσараї, ξενοδοχεία, εστιατόρια, εγκαταστάσεις αναψυχής, καταστήματα με αναμνηστικά δώρα, εμπορικά κέντρα κτλ., μετατρέποντας έτσι αυτό τον δρόμο σε τουριστικό προορισμό»²⁴³.

Εκτός από τα παραπάνω, είναι οφθαλμοφανές ότι η τουρκική κυβέρνηση αισθάνεται αναβαθμισμένη μετά την επίσκεψη του Μπαράκ Ομπάμα τον Απρίλιο του 2009. Η νέα αμερικανική κυβέρνηση θεωρεί την Τουρκία «κομβικό κράτος» για τους σχεδιασμούς της. Ταυτόχρονα, όμως, μέσα από την σημαντική συμφωνία με τη Ρωσία για την κατασκευή του αγωγού South Stream, η Τουρκία μετατρέπεται σε ενεργειακό κόμβο στρατηγικής σημασίας. Στο νέο αυτό σχέδιο η ευέλικτη τουρκική διπλωματία συναλλάσσεται εξίσου άνετα τόσο με τον Αμερικανό πρόεδρο Μπάρακ Ομπάμα όσο και με τον Ρώσο πρωθυπουργό Βλαντίμιρ Πούτιν. Γι' αυτό και η Άγκυρα είναι πολύ προσεκτική στις κινήσεις της για να μη δυσαρεστήσει τη Μόσχα, καθώς οι οικονομικές και ενεργειακές σχέσεις των δύο χωρών σημειώνουν μεγάλη άνοδο.

Προς αυτή την κατεύθυνση, δηλαδή της ενεργειακής και οικονομικής πολιτικής, κινήθηκε και η διπλωματική τακτική της Τουρκίας στον Καύκασο. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η «Συμφωνία της Παρευξείνιας Οικονομικής Συνεργασίας», που

Βουλγαρίας, που την έκανε τμήμα του κράτους του. Τότε, οι Σέρβοι, οι Κροάτες, οι Βόσνιοι και οι Πολωνοί ενώθηκαν και θέλησαν, με την υποστήριξη των Ούγγρων και των Αλβανών, να αντιμετωπίσουν τους Οθωμανούς. Αλλά το 1389 νικήθηκαν στο Κοσσυφοπέδιο της Σερβίας, όπου ο Μουράτ Α' σκοτώθηκε ύστερα από τη νίκη.

²⁴² Βλέπε στην επίσημη ιστοσελίδα <http://www.akparti.org.tr> οι προγραμματικές δηλώσεις του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi) για τις εκλογές του 2007. (τελευταία ενημέρωση 22 Ιουλίου 2007).

²⁴³ Βλέπε ανωτέρω στην επίσημη ιστοσελίδα <http://www.akparti.org.tr>.

προτάθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 από τον πρόεδρο Τουργκούτ Οζάλ και στην οποία ο Καύκασος κατέχει σημαντική θέση. Μετά την υπογραφή αυτής της διεθνούς συμφωνίας ο Καύκασος αναδείχθηκε σε κομβικό σημείο και πύλη εξόδου για την οικονομική και εμπορική εξόρμηση των Τούρκων επιχειρηματιών προς τις χώρες της Κεντρικής Ασίας.

Η Τουρκία, δίχως χρονοτριβή, θέτοντας επί τάπητος το σχέδιο της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» στην περιοχή της Υπερκαυκασίας ήλθε σε σιωπηρή αντιπαράθεση με την Ρωσία η οποία δεν έκρυψε την καχυποψία και την ενόχλησή της. Πιο συγκεκριμένα, σε ανταπόκρισή της από τη Μόσχα στις 20 – 06 – 2008 η τουρκική εφημερίδα Μιλλιέτ (Milliyet Gazetesi) επιβεβαιώνει ακριβώς αυτές τις ανησυχίες της Ρωσίας. Σύμφωνα με την είδηση της εφημερίδας, 44 Τούρκοι μετακλητοί εκπαιδευτικοί που υπηρετούσαν σε τουρκόφωνα Ταταρικά σχολεία κρίθηκαν ανεπιθύμητοι, με απόφαση του τοπικού εισαγγελέα και απελάθησαν από την Ρωσία. Το αιτιολογικό αποπομπής του εισαγγελέα της «Αυτόνομης Δημοκρατίας του Ταταριστάν» αναφέρει πως, «*οι Τούρκοι εκπαιδευτικοί εξορίστηκαν, επειδή ενήργησαν ενάντια στους ρωσικούς νόμους*». Η είδηση αρχικά δεν είναι τόσο σπουδαία, όμως στην πορεία διαβάζοντας τις λεπτομέρειες, εκτυλίσσεται η σοβαρότητα του γεγονότος: «*Το γεγονός αυτό, δηλαδή των Τούρκων εκπαιδευτικών και των επτά τουρκικών σχολείων στην περιοχή των Τατάρων, υπήρξε θέμα συζητήσεων για αρκετό χρονικό διάστημα. Το υπουργείο Παιδείας της Ρωσίας και οι Τάταροι αρμόδιοι, ανέφεραν πως στα συγκεκριμένα σχολεία παρέχονταν θρησκευτική εκπαίδευση που συνδέονταν με το κίνημα του Φετχουλάχ Γκιουλέν, αλλά υπήρχαν και εκκρεμότητες στα έγγραφα των εκπαιδευτικών. Ενώ οι κηδεμόνες των μαθητών και μικρή μερίδα της κοινής γνώμης αντέκρουσαν τις κατηγορίες και υποστήριζαν ότι στα σχολεία παρέχονταν ποιοτική μόρφωση. Υπενθυμίζεται, ότι την δεκαετία του 1990 στις περιοχές της Ρωσίας όπου κατοικούν στην πλειονότητα μουσουλμάνοι, ανεστάλη η λειτουργία των τουρκικών σχολείων με το αιτιολογικό πως αναπτύσσονταν πανισλαμιστική και παντουρκιστική προπαγάνδα, με συνέπεια να απολυθούν και να απελαθούν Τούρκοι πολίτες*»²⁴⁴.

Ότι διαχρονικά οι παντουρκιστικές βλέψεις των Τούρκων παρακολουθούνται με διακριτικό τρόπο από τις ρωσικές αρχές, υποδηλώνουν τη διαρκή καχυποψία και επιβεβαιώνουν την ευαισθησία των Ρώσων. Έτσι, πριν από εξήντα περίπου χρόνια (1950 – 1951) στα σχολεία της δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν διδάσκονταν τα διηγήματα του Ντεντέ Κορκούτ (Dede Korkut)²⁴⁵. Ωστόσο, οι σοβιετικές αρχές απαγόρευσαν την διδασκαλία του

²⁴⁴ Βλέπε άρθρο της εφημερίδας MİLLİYET που δημοσιεύτηκε στις 20 – 06 – 2008.

²⁴⁵ Τα διηγήματα του Ντεντέ Κορκούτ (Kitab – 1 Dede Korkut) είναι γνωστά ως μυθικά επικά διηγήματα, γραμμένα στην αζέρικη τουρκική διάλεκτο. Τα πρώτα δείγματα της κατηγορίας αυτής καταγράφηκαν για

συγκεκριμένου λογοτεχνικού έργου με την αιτιολογία ότι συνεχίζει το πνεύμα «πολέμων με συνεπαγόμενη ληλασία» και τον «παντουρκιστικό εθνικισμό». Επομένως, αιωρείται το ερώτημα, κατά πόσο μπορεί να διαρκέσει μια ιδεολογία που βασίζεται στον ιερό πόλεμο (gaza)²⁴⁶.

Επειδή προαναφέρθηκε το όνομα του Φετχουλάχ Γκιουλέν, αξίζει να σημειωθούν ορισμένα στοιχεία που αφορούν την κοσμοαντίληψη και τις δραστηριότητές του. Στη φιλοσοφία του Φετχουλάχ Γκιουλέν²⁴⁷ ο Ισλαμισμός και ο Εθνικισμός συνυπάρχουν, καθώς υποστηρίζει ότι κάθε Τούρκος θα πρέπει να ανακαλύψει την πραγματική του ταυτότητα αντλώντας στοιχεία από την οθωμανική περίοδο, αλλά και από την ισλαμική παράδοση. Εξάλλου, σ' αυτήν την ιδεολογική γραμμή κινείται και η θεωρία της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης». Ο Γκιουλέν είναι υπέρμαχος μιας δημοκρατίας όπου θα υπάρχει ανοχή στη διαφορετικότητα, γεγονός το οποίο σημαίνει πως στην Τουρκία Κούρδοι και Τούρκοι, συννίτες και αλεβίτες, δεξιοί και αριστεροί, αποτελούν μία κοινότητα. Θεωρεί, ακόμα, τη δημοκρατία ως το ύψιστο πολιτειακό καθεστώς και διακηρύττει ότι το Ισλάμ όχι μόνο δεν αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα μέσα σε ένα τέτοιο καθεστώς αλλά, επιπλέον, ωφελείται²⁴⁸.

Η άποψη του Γκιουλέν για αναβίωση του «Νέο – Οθωμανισμού» και του Παντουρανισμού δεν απέχει πόρρω από τις ιδέες των μελών της «Εστίας των Σοφών»: «Με εμφανείς τάσεις για αναβίωση του οθωμανικού ιμπεριαλισμού, ο Γκιουλέν υποστηρίζει σθεναρά τη σύναψη σχέσεων στον εκπαιδευτικό, οικονομικό και πολιτιστικό τομέα μεταξύ της Τουρκίας και των κρατών της Κεντρικής Ασίας, οι οποίες θα οδηγήσουν αργότερα σε μια ένωσή τους (την οποία δεν προσδιορίζει). Θεωρεί ότι η ενεργός παρουσία της Τουρκίας στη μουσουλμανική

πρώτη φορά κατά τον 15^ο – 16^ο αιώνα. Τα διγήματα που περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Dede Korkut αποτελούν παραδοσιακά στοιχεία που μεταδόθηκαν προφορικά από στόμα σε στόμα και από αιχμό σε αιχμό, ενώ με την πάροδο του χρόνου υπέστησαν αλλαγές κι έλαβαν την οριστική γραπτή μορφή τον 16^ο αιώνα. Βλέπε, Özkırımlı Atilla, «Türk Edebiyatı Tarihi», (Ansiklopedik), cilt 2, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2004, σελ. 813 – 814. Επίσης, Köprülü M. Fuad, «Türk Edebiyatı Tarihi», οπ. ανωτ., σελ. 79.

²⁴⁶ Mardin Şerif, «Din ve Ideoloji», οπ. ανωτ., σελ. 90.

²⁴⁷ Σημαντικά στοιχεία για την πορεία του Φετχουλάχ Γκιουλέν αναφέρει ο Γεράσιμος Καραμπελιάς: «Αν και ο Φετχουλάχ Γκιουλέν είναι ο ιδρυτής μίας μόνο από τις τριάντα τουλάχιστον ισλαμικές κοινότητες που στηρίζονται στη διδασκαλία και στις αρχές του Σαϊντ Νουρσί (Said Nursi), σίγουρα η δική του είναι αυτή που έχει μεγαλύτερη εξάπλωση και επιρροή στον πολιτικό και εκπαιδευτικό χώρο της Τουρκίας. Ακολουθώντας την πορεία, του πνευματικού του δασκάλου, του Σαϊντ Νουρσί, ο Γκιουλέν επιδιώκει να πετύχει την ανανέωση, τον εκσυγχρονισμό του Ισλάμ μέσω της εφαρμογής ενός δυτικοτρόφου τρόπου εκπαίδευσης, δίχως όμως να παραλείπει τη διατήρηση της τουρκικής κουλτούρας και την υπακοή στο κράτος. Επιζητεί δηλαδή την άντληση στοιχείων από τη Δύση δίχως όμως να απολεσθεί η τουρκική – ισλαμική, ταυτότητα. Πιστεύει ότι η κεμαλική ιδεολογία και ο ισλαμικός φονταμενταλισμός δεν θα μπορέσουν ποτέ να επιβληθούν με την καθαρή τους μορφή στην Τουρκία και ότι η δική του πρόταση, εμπιέροντας στοιχεία και από τους δύο ιδεολογικούς κόσμους, αποτελεί την πολυπόθητη χρυσή τομή. Ιδιαίτερα θετικοί προς το μήνυμά του έχουν εμφανιστεί τόσο φιλελεύθεροι όσο και συντηρητικοί πολιτικοί ηγέτες της Τουρκίας.....». Βλέπε, Καραμπελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία», οπ. ανωτ., σελ. 126 – 127.

²⁴⁸ Καραμπελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία», οπ. ανωτ., σελ. 116.

ζώνη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης θα βοηθήσει σε μεγάλο βαθμό στην ανατροπή της αρνητικής εικόνας που έχει η Δύση για το ισλαμικό θρήσκευμα. Ο ίδιος έχει δημιουργήσει πάνω από 100 εκπαιδευτικά ιδρύματα σε κράτη της Κεντρικής Ασίας, με την ελπίδα ότι μέσα από τα πρώτα θα ξεπηδήσουν οι αυριανοί οικονομικοί και πολιτικοί ηγέτες των δευτέρων»²⁴⁹. Στα εκπαιδευτικά ιδρύματα που έχει ιδρύσει σε τουρκόφωνους πληθυσμούς της διασποράς, η διδασκαλία βασίζεται κυρίως στο Ισλάμ και τη νεότερη επιστήμη. Η σύνδεση του Ισλάμ με τη δυτική φιλοσοφία, τη λογική και με τις θετικές επιστήμες, που θα αποτελεί την σπονδυλική στήλη της παρεχόμενης παιδείας, ο Φετχουλάχ Γκιουλέν επιδιώκει να δημιουργήσει μια νέα γενιά αποφοίτων, με τουρκική, ισλαμική και δυτική παιδεία, που δεν βασίζεται παρά στο τρίπτυχο του Ζιγιά Γκιοκάλπ «Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός».

Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία προσέγγισε τον Καύκασο με δύο συνθήματα: ανεξάρτητα καθεστώτα, εκκοσμικευμένα και δημοκρατικά, φιλελεύθερες οικονομίες και ελεύθερες αγορές. Έτσι, ξεκίνησε μια επιθετική πολιτική στον πολιτισμικό και οικονομικό τομέα προς το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο χρησιμοποιεί μεν την τουρκική γλώσσα, αλλά στην πλειονότητα ο πληθυσμός ασπάζεται το σιιτικό δόγμα²⁵⁰. Σε μικρό, λοιπόν, χρονικό διάστημα η Άγκυρα δρομολόγησε σημαντικά θέματα, όπως στον εκπαιδευτικό τομέα επιθυμώντας να δημιουργηθεί μια εναλλακτική λύση προς την ρωσική κουλτούρα, ενέκρινε για τους Αζέρους φοιτητές 2.000 υποτροφίες από τις οποίες οι 400 ήταν στρατιωτικές.

Επίσης, στις μεταφορές η Τουρκία ήταν η πρώτη χώρα που συνδέθηκε αεροπορικά με απ' ευθείας πτήσεις προς τις πρωτεύουσες των χωρών της Κεντρικής Ασίας. Έστω και σε επίπεδο συμβολισμών, η «παντουρανική ένωση» επιτεύχθηκε μέσω των τουρκικών αερογραμμών συνδέοντας έτσι όλα τα τουρκομανικά ασιατικά κέντρα. Επιπλέον, άλλη μία επιτυχία παντουρκιστικής ένωσης θα μπορούσε να καταγραφεί στο χώρο των τηλεπικοινωνιών: η Τουρκία προώθησε προς το Καζακστάν και το Αζερμπαϊτζάν τα πρώτα τρία συστήματα ψηφιακής τηλεφωνίας που παρακάμπτουν την Ρωσία. Έτσι, 2.500 τηλεφωνικές γραμμές λειτουργούν μέσω των τουρκικών δορυφόρων (Türksat)²⁵¹. Μάλιστα, οι ίδιοι δορυφόροι εκπέμπουν προς την Κεντρική Ασία πολιτισμικά προγράμματα πολλών ωρών με το τηλεοπτικό κανάλι «Ευρασία» (Avrasya), προσπαθώντας να μεταδώσουν και να εμπνεύσουν την κοινή πολιτισμική κληρονομιά και κουλτούρα²⁵². Ακόμη, στις αρχές του

²⁴⁹ Καραμπελιάς Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία», οπ. ανωτ., σελ. 118.

²⁵⁰ Bruinessen Martin Van, «Kürtlük, Türklük, Alevilik.....», οπ. ανωτ., σελ. 24.

²⁵¹ Oran Baskin, «La Politique Turque dans les Balkans et le Caucase», στο «Le Rôle Géostratégique de la Turquie» (επιμ., Didier Billon – Ouvrage Collectif), Iris, Paris, 1995, σελ. 35.

²⁵² Oran Baskin, «Türk Dış Politikası.....», οπ. ανωτ., σελ. 365.

Οκτωβρίου 2009 στο κρατίδιο του Ναχιτσεβάν, (βρίσκεται στα ανατολικά σύνορα της Τουρκίας), πραγματοποιήθηκε μία, «*Συνάντηση Κορυφής των προέδρων των Τουρκόφωνων Κρατών*» (Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi), στο τέλος της οποίας, ο Τούρκος πρόεδρος Αμπντουλάχ Γκιουλ δήλωσε πως, «*Οι αρχηγοί κρατών του τουρκικού κόσμου υιοθέτησαν την τουρκική ταυτότητα*»²⁵³. Ο οργανισμός που θα προκύψει από την συνεργασία αυτών των κρατών θα ονομαστεί «*Ηνωμένα Έθνη Τουρκοφωνίας*».

Τέλος, δεν θα πρέπει να λησμονηθεί, η αντίδραση της Τουρκίας μετά τα γεγονότα που συνέβησαν στην περιοχή των Ουϊγκούρων στην Κίνα. Σύμφωνα με τις τουρκικές εφημερίδες, «*η πολιτική καταπίεσης των Ουϊγκούρων στην περιοχή του «Ανατολικού Τουρκεστάν» βορειοανατολικά της Κίνας, τους οδήγησε σε εξέγερση. Τον Ιούνιο του 2009 είχαν σκοτωθεί, εν ψυχρώ, δύο Ουϊγκούροι σε εργοστάσιο, γεγονός που ξεσήκωσε τον επόμενο μήνα τους συμπατριώτες τους να διαμαρτυρηθούν και να ζητήσουν δικαιοσύνη. Στις διαδηλώσεις που διοργανώθηκαν, οι κινεζικές αρχές άνοιξαν πυρ με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 140 Ουϊγκούροι και να τραυματιστούν περίπου 800*»²⁵⁴. Η χώρα που αντέδρασε πιο έντονα ήταν η Τουρκία, η οποία δήλωσε πως θα μεταφέρει το θέμα προς συζήτηση στα Ηνωμένα Έθνη, για να λάβει την απάντηση «*ότι η Τουρκία δεν πρέπει να αναμειγνύεται στα εσωτερικά ζητήματα της Κίνας*». Εν συνεχεία, η τουρκική κοινωνία αντέδρασε με το μποϊκοτάζ των κινεζικών προϊόντων, διοργανώθηκαν διαδηλώσεις στην Κωνσταντινούπολη και μπροστά στο κινεζικό προξενείο έβαλαν φωτιά στα κινεζικά εμπορεύματα. Τελικά, για όσους Ουϊγκούρους έχασαν τη ζωή τους τελέστηκαν σε διάφορες τουρκικές πόλεις, (Κωνσταντινούπολη, Άγκυρα, Προύσα, Αδριανούπολη, Σεβάστεια), μνημόσυνα μετά την προσευχή της Παρασκευής²⁵⁵.

Πέρα, όμως, από τις πολιτισμικές δραστηριότητες στα κράτη της Κεντρικής Ασίας, η Τουρκία έχει προχωρήσει σε επενδύσεις αρκετών δισεκατομμυρίων δολαρίων στον οικονομικό και εμπορικό τομέα.

Η υπογραφή των πρωτοκόλλων της Τουρκίας με την Αρμενία για αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων και άνοιγμα των συνόρων, χωρίς να έχει επιλυθεί το ζήτημα της

²⁵³ Βλέπε άρθρο της εφημερίδας RADİKAL που δημοσιεύτηκε στις 05 – 10 – 2009. Στην «Συνάντηση Κορυφής των προέδρων των Τουρκόφωνων Κρατών» συμμετείχαν οι πρόεδροι της Τουρκίας, του Ναχιτσεβάν, του Αζερμπαϊτζάν, του Καζακστάν, του Κιργκιζιστάν και ο βοηθός του προέδρου του Τουρκμενιστάν.

²⁵⁴ Βλέπε άρθρο της εφημερίδας RADİKAL που δημοσιεύτηκε στις 06 – 07 – 2009.

²⁵⁵ Βλέπε άρθρο του δημοσιογράφου Süleyman Kurt στην εφημερίδα ZAMAN στις 11 Ιουλίου 2009. «Η περιοχή του ανατολικού Τουρκεστάν με εδάφη 1,6 εκατομ. τετραγωνικών χιλιομέτρων θεωρείται η πύλη της Κίνας στην Βορειοανατολική Ασία. Η περιοχή είναι πλούσια σε κοιτάσματα πετρελαίου και φυσικού αερίου. Η πολιτική της Κίνας να αποικήσει την περιοχή με τη φυλή Χαν του οποίου ο πληθυσμός το 1949 ανερχόταν στο 6% ενώ σήμερα υπολογίζεται στο 40%. Στην περιοχή αναπτύσσουν δραστηριότητα το Ισλαμικό Κίνημα του Ανατολικού Τουρκεστάν και το Ισλαμικό Κόμμα του Τουρκεστάν, ομάδες οι οποίες αγωνίζονται για την ανεξαρτησία τους». Οι ανωτέρω πληροφορίες αντλήθηκαν από το άρθρο της εφημερίδας RADİKAL που δημοσιεύτηκε στις 06 – 07 – 2009.

σφαγής των Αρμενίων από τους Νεότουρκους – Οθωμανούς το 1915, – που οι Αρμένιοι επιζητούν κι επιμένουν να αναγνωριστεί ως γενοκτονία –, κρίθηκε ως μια καλή θέληση των δύο κρατών για την περιφερειακή σταθερότητα. Ωστόσο, έμπειροι σχολιαστές υπενθυμίζουν ότι, «οι ΗΠΑ εξακολουθούν να θεωρούν την Τουρκία ανάχωμα της ρωσικής επιρροής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Οι Ρώσοι το γνωρίζουν. Η τουρκοαρμενική προσέγγιση δεν θα γινόταν χωρίς τη σιωπηρή συγκατάθεσή τους. Η επιρροή τους στο Ερεβάν διατηρείται. Και την ίδια στιγμή, το Αζερμπαϊτζάν τους έχει προσεγγίσει επειδή θεωρεί ότι η Τουρκία το εγκατέλειψε στη διαμάχη με την Αρμενία για το Ναγκόρνο – Καραμπάχ»²⁵⁶. Στη δυσαρέσκεια του Αζερμπαϊτζάν έσπευσε ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών να το διαβεβαιώσει και να το καθησυχάσει ότι «η κατοχή αζερικών εδαφών είναι μία από τις πρώτες προτεραιότητες της Τουρκίας»²⁵⁷.

Το δόγμα της «Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης» περιλαμβάνει, τέλος, και την ιδέα του Ισλάμ. Η αποδοχή του συγκεκριμένου δόγματος από την στρατιωτική ηγεσία του 1980 και την ενσωμάτωσή του στο Σύνταγμα του 1982, το ανέδειξε ως την κυρίαρχη ιδεολογία της τελευταίας τριακονταετίας στην Τουρκία. Το παράδοξο της συνύπαρξης Κεμαλισμού και Ισλάμ υπό την στενή κρατική εποπτεία, μετέβαλαν την ισλαμική θρησκεία σε σημαντικό ρυθμιστή των πολιτικών εξελίξεων.

Η Μέση Ανατολή είναι το έτερο μείζον πεδίο όπου η Άγκυρα πρωταγωνιστεί. Η Τουρκία αποβλέπει σε μια σταθερή και υψηλού επιπέδου συνεργασία με τις ισλαμικές χώρες της Μέσης Ανατολής και καταβάλλει κάθε προσπάθεια για να τις προσεγγίσει και να εμπνεύσει την εμπιστοσύνη τους. Για τη βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με τον αραβικό και εν γένει τον ισλαμικό κόσμο, η πολιτική του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν συνδυάζεται με τις σύγχρονες γεωπολιτικές και ενεργειακές ανάγκες άλλων μεγάλων δυνάμεων, ιδιαίτερα της Ρωσίας και των ΗΠΑ. Προφανής στόχος και πάγια επιδίωξη είναι να αναδειχθεί η Άγκυρα περιφερειακή δύναμη. Με άλλα λόγια, η Άγκυρα για να προσεγγίσει τις αραβικές χώρες, προβάλλει την ισλαμική θρησκεία ως αντικείμενο διπλωματικής έκφρασης και χρησιμοποιεί «*ισλαμική γλώσσα*».

Στο πνεύμα της παραπάνω διαπίστωσης, η Άγκυρα καταβάλλει κάθε προσπάθεια για να καμφθεί η καχυποψία των αραβικών ισλαμικών κρατών έναντι της Τουρκίας, ως χώρας φιλικά προσκείμενης προς τις ΗΠΑ και το Ισραήλ. Τα τελευταία δύο χρόνια, η Άγκυρα επιχείρησε να υπερβεί τα τυπικά στην διπλωματία εφαρμόζοντας επιθετική πολιτική και

²⁵⁶ Βλέπε ανωτέρω στο ίδιο άρθρο του Αθανασόπουλου Άγγελου, «Η νέο-οθωμανική (εξωτερική) πολιτική της Τουρκίας».

²⁵⁷ Βλέπε, άρθρο στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ, στις 27 Οκτωβρίου 2009.

τηρώντας σκληρή στάση εναντίον των Ισραηλινών αξιωματούχων αιφνιδιάζοντάς τους αρνητικά. Σημείο καμπής υπήρξε η ισραηλινή επίθεση στη Γάζα και το σοβαρό «πεισοδίο του Νταβός» τον Ιανουάριο του 2009, όπου ο Τούρκος πρωθυπουργός Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν επιτέθηκε δημόσια στον σύμμαχό του Ισραηλινό πρόεδρο Σιμόν Πέρες²⁵⁸. Επόμενο βήμα της Τουρκίας να αιφνιδιάσει το Ισραήλ ήταν ο πρόσφατος αποκλεισμός της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας από τις στρατιωτικές ασκήσεις «Αετός της Ανατολίας», όπου συμμετείχε ανελλιπώς από το 2001. Αίσθηση προκάλεσε, επίσης, η πρόσφατη επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού στην Τεχεράνη και οι δηλώσεις του, ότι ο Ιρανός πρόεδρος Μαχμούτ Αχμεντινετζάτ «είναι αναμφίβολα φίλος μας» και ότι η Δύση «δεν συμπεριφέρεται δίκαια στο Ιράν», αλλά και οι έμμεσες αρνητικές δηλώσεις του για το ισραηλινό πυρηνικό οπλοστάσιο, γεγονός που επιβάρυναν ακόμη περισσότερο τις ήδη οξυμμένες σχέσεις των δύο συμμάχων²⁵⁹.

Η επιθετική πολιτική της Τουρκίας έναντι του Ισραήλ θα μπορούσε εν μέρει να αποδοθεί στο ναυάγιο ενός μεγάλου οράματος των Τούρκων να εφαρμόσουν για την Μέση Ανατολή το λεγόμενο «Σχέδιο της Μεγάλης Μέσης Ανατολής» (Büyük Ortadoğu Projesi). Το σχέδιο αυτό θα ανήγαγε την Τουρκία σε περιφερειακή δύναμη ανάμεσα στα ισλαμικά κράτη της Μέσης Ανατολής και προβλεπόταν η επorroή της να απλωθεί μέχρι και τις ισλαμικές χώρες της Βόρειας Αφρικής, αλλά και έως το Σουδάν. Το σχέδιο αυτό ναυάγησε εξαιτίας της άρνησης των ΗΠΑ²⁶⁰. Αυτό το σχέδιο για την Μεγάλη Μέση Ανατολή περιγράφεται με σαφήνεια από τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών ως ακολούθως: «*Η Τουρκία είναι μια ασιατική χώρα, μια ευρωπαϊκή χώρα, μια γειτονική χώρα της αφρικανικής ηπείρου άμεσα συνδεδεμένη με την Ανατολική Μεσόγειο, μια βαλκανική χώρα, μια χώρα της μεσανατολικής*

²⁵⁸ Κατά τη διάρκεια του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ τον Ιανουάριο του 2009 στην Ελβετία διοργανώθηκε μία συνεδρίαση (πάνελ) με θέμα «Η Γάζα Μοντέλο για την Μέση Ανατολή», όπου συμμετείχαν ο πρόεδρος του Ισραήλ Σιμόν Πέρες και ο Τούρκος πρωθυπουργός Ταγίπ Ερντογάν. Στην διάρκεια της συζήτησης ο Ερντογάν αιφνιδίασε τον ισραηλινό πρόεδρο λέγοντας του μεταξύ άλλων τα εξής: «Όσον αφορά το θέμα του θανάτου, εσείς ξέρετε πολύ καλά να σκοτώνετε. Ξέρω πολύ καλά πώς χτυπάτε και σκοτώνετε τα παιδιά στις παλαιές. Γνωρίζω τα λόγια δύο ατόμων που διετέλεσαν πρωθυπουργοί να εκφράζονται με λόγια όπως: «Θεωρώ τον εαυτό μου πολύ ευτυχισμένο όταν τα ισραηλινά τανκς εισέρχονται στην Παλαιστίνη». Και χρησιμοποιώντας εδάφια από το Ιερό Κοράνι συμπλήρωσε: «Το εδάφιο 6 του Κορανίου αναφέρει ότι: «Δεν θα σκοτώσεις. Στην δική σας όμως περίπτωση υπάρχει φόνος. Κι αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον». Τέλος, επιχείρησε μία θεαματική κίνηση, με την αποχώρησή του από την συνεδρίαση. Βλέπε, ειδίση της εφημερίδας ZAMAN στις 29 – 01 – 2009.

²⁵⁹ Η δημιουργία έντασης της Τουρκίας έναντι του Ισραήλ δεν αποσκοπεί μόνο στην περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεών της με τον μουσουλμανικό κόσμο και κατ' επέκταση στον Ισλαμικό Συνασπισμό, αλλά επιδιώκει να τονώσει και το εθνικιστικό φρόνημα στο εσωτερικό της καθώς αυτό βρίσκεται στο ναδίρ εδώ και αρκετά χρόνια.

²⁶⁰ Βλέπε την ανακοίνωση του τότε ειδικού συμβούλου για θέματα εξωτερικής πολιτικής του Τούρκου πρωθυπουργού και νυν υπουργού Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου δημοσιευμένη στην τουρκική εφημερίδα RADİKAL στις 18 – 12 – 2008.

*Καυκασίας, μια χώρα της Κεντρικής Ασίας, μια χώρα της Κασπίας Θάλασσας και, έμμεσα, μια χώρα του Αραβικού Κόλπου (λόγω της σύνδεσής της με τον Κόλπο μέσω Ιράκ)*²⁶¹.

Σε γενικές γραμμές το ιστορικό αναφορικά με το «*Σχέδιο της Μεγάλης Μέσης Ανατολής*» έχει ως εξής: Η επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στις ΗΠΑ, στα τέλη Ιανουαρίου 2004, οι δύο πλευρές είχαν επιχειρήσει να επαναφέρουν τις διαταραγμένες σχέσεις τους στην προηγούμενη άριστη κατάσταση. Μετά την επίσκεψη αυτή, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών είχε δηλώσει ότι οι σχέσεις ΗΠΑ – Τουρκίας δεν περιοριζόνταν μόνο σε στρατηγικές αλλά βασίζονταν και σε θέματα που είχαν άμεση σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον εκδημοκρατισμό. Έτσι, ήλθε στην επικαιρότητα το ζήτημα, εάν στην υπάρχουσα κατάσταση η Τουρκία θα μπορούσε να παίξει τον ρόλο μιας «μετριοπαθούς ισλαμικής χώρας» στην ευρύτερη περιοχή, και αν το σύστημα κυβέρνησής της θα μπορούσε να αποτελέσει μοντέλο για ένα δημοκρατικό «*Σχέδιο της Μεγάλης Μέσης Ανατολής*». Αρκετοί παράγοντες είχαν εκφράσει τη γνώμη, ότι ο ρόλος αυτός είχε ανατεθεί στην Τουρκία με σκοπό η Άγκυρα να οικοδομήσει την αμερικανική ηγεμονία στον ισλαμικό κόσμο. Όμως, οι στρατηγικοί και οι διανοούμενοι απέρριψαν την ιδέα για ένα «μετριοπαθές Ισλάμ» στην Τουρκία, με το σκεπτικό ότι δεν θα μπορούσαν να συμβιβαστούν και να εφαρμοστούν στη χώρα δύο πολιτικά συστήματα εκ διαμέτρου αντίθετα μεταξύ τους: το ένα ισλαμικό και το άλλο κοσμικό. Η ανωτέρω άποψη έβρισκε σύμφωνο τον Ερντογάν ο οποίος είχε δηλώσει, ότι η Τουρκία αποτελούσε ένα εκκοσμικευμένο και κοινωνικό κράτος κι επιπλέον ότι εντός ενός τέτοιου δεν είχε θέση ένα ισλαμικό κράτος. Οι αμερικανικές αρχές εξακολουθούσαν να συζητούν τον ρόλο της Τουρκίας στο πλαίσιο του «*Σχεδίου της Μεγάλης Μέσης Ανατολής*», έως το 2008 οπότε και έπαψε να κατέχει ύψιστη προτεραιότητα στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ²⁶².

Παρά την ψύχρανση που επήλθε στις σχέσεις ΗΠΑ – Τουρκίας και τις προσπάθειες αναθέρμανσης των διμερών σχέσεων, οι διπλωμάτες της Άγκυρας συνέχισαν ακάθεκτοι την σταθερή εξωτερική πολιτική που χαρακτήριζε εδώ και κάποιες δεκαετίες με κύριο αρχιτέκτονα τον υπουργό Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου. Έτσι, ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην πολιτική κίνηση της Τουρκίας, όχι μόνο να κρατήσει αποστάσεις από το Ισραήλ και να στραφεί προς την πλευρά των Παλαιστινίων αλλά και να προσεγγίσει το Ιράν και την Συρία. Η πρόσφατη προσέγγιση της Άγκυρας με τη Δαμασκό απέφερε άμεσα καρπούς, καθώς οι τουρκικές και οι συριακές στρατιωτικές δυνάμεις προχώρησαν σε κοινές ασκήσεις κοντά στην Άγκυρα. Παράλληλα, στις 13 Οκτωβρίου 2009 ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Αχμέτ

²⁶¹ Μαρκεζίνης Βασίλειος, «Επικοινωνιακή Διπλωματία.....», οπ. ανωτ., σελ. 142.

²⁶² Ahmad Feroz, «Bir Kimlik Peşinde.....», οπ. ανωτ., σελ. 226.

Νταβούτογλου και άλλοι δέκα (10) υπουργοί που τον συνόδευαν, συναντήθηκαν στο νεοϊδρυθέν «Ανώτατο Συμβούλιο Στρατηγικής Συνεργασίας Τουρκίας – Συρίας». Σε αυτή τη συνάντηση υπεγράφησαν 40 περίπου συμφωνίες²⁶³. Στην προσέγγιση της Τουρκίας με τη Συρία επικυρώνεται έμπρακτα η ιδέα της μείωσης των προβλημάτων με τους γείτονες «σε μηδενική βάση» που υποστηρίζει θερμά ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου.

Πρόσφατα, μία είδηση του γαλλικού πρακτορείου ειδήσεων (Agence France Presse) σχετικά με τη διπλωματική δραστηριότητα της Άγκυρας στις χώρες της Αφρικής, έρχεται να ενισχύσει τις ανωτέρω απόψεις. Εμμένοντας στο σταθερό δόγμα για την επίτευξη του «Σχεδίου της Μεγάλης Μέσης Ανατολής», η Τουρκία επιδιώκει να αναδειχθεί στρατηγικός εταίρος της «Αφρικανικής Ένωσης». Το γαλλικό πρακτορείο, ανέφερε χαρακτηριστικά, ότι πέρασαν 100 χρόνια αφότου ο τελευταίος Οθωμανός στρατιώτης εγκατέλειψε την αφρικανική ήπειρο, ενώ σήμερα η Τουρκία ετοιμάζεται να επιστρέψει σ' αυτήν ως περιφερειακή δύναμη. Στο πλαίσιο αυτό, τα τελευταία δύο χρόνια η Άγκυρα αύξησε από 12 σε 17 τις πρεσβείες της σε χώρες της Αφρικής και σχεδιάζει να ανοίξει άλλες δέκα. Τέλος, μέσα σε μία δεκαετία επταπλασιάστηκαν οι εξαγωγές των τουρκικών προϊόντων προς τη μαύρη ήπειρο αγγίζοντας το 2009 τα 10,2 δισεκατομμύρια δολάρια ενώ οι εισαγωγές αφρικανικών προϊόντων διπλασιάστηκαν φθάνοντας τα 5,5 δισεκατομμύρια δολάρια²⁶⁴.

Στα πλαίσια, λοιπόν, της πολυδιάστατης πολιτικής της Τουρκίας εντάσσεται και η νέα εξωτερική διπλωματική δραστηριότητα της Άγκυρας, την οποία έχει σχεδιάσει ο ίδιος ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου, την εποχή που ήταν ο επικεφαλής εκ των συμβούλων του πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, και αποτελεί μείγμα του μεταπολεμικού δυτικού της προσανατολισμού, της οθωμανικής κληρονομιάς και ιδιαίτερα της επίτευξης του παντουρκικού – παντουρανικού οράματός της. Αυτός ο συνδυασμός τής προσδίδει «στρατηγικό βάθος» (ο ομώνυμος τίτλος του βιβλίου του Νταβούτογλου)²⁶⁵,

²⁶³ Βλέπε άρθρο του Pipes Daniel στην τουρκική εφημερίδα RADİKAL δημοσιευμένο στις 30 – 10 – 2009.

²⁶⁴ Βλέπε άρθρο της τουρκικής εφημερίδας MİLLİYET που δημοσιεύτηκε στις 19 – 04 – 2010.

²⁶⁵ Davutoğlu Ahmet, «Strateji Derinlik. Türkiye' nin Uluslararası Konumu», 24^η έκδοση, İstanbul, Küre Yayınları, 2008. «.....ο Νταβούτογλου χρησιμοποίησε την έννοια του «στρατηγικού βάθους» στη διατύπωση των κατευθυντήριων γραμμών της νέας τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Ουσιαστική θέση αυτού του δόγματος συνιστά το ότι το «στρατηγικό βάθος» προϋποθέτει «γεωγραφικό» και «ιστορικό βάθος». Η Τουρκία έχει, ως ιστορικός κληρονόμος της Οσμάνικής Αυτοκρατορίας, και σπουδαίο γεωγραφικό βάθος. Κατά τον Τούρκο γεωπολιτικό, «αυτό το γεωγραφικό βάθος τοποθετεί την Τουρκία στο επίκεντρο πολλών γεωπολιτικών πεδίων επιρροής», και το δόγμα του «στρατηγικού βάθους» συνεπάγεται ενεργό δράση σε όλα τα γειτονικά προς την Τουρκία περιφερειακά (υπο)συστήματα». Βλέπε, Davutoğlu Ahmet, «Strateji Derinlik.....», οπ. ανωτ., σελ. 102 και 119. Επίσης, Μπατρακούλης Θεόδωρος, «Η στρατηγική της Τουρκίας στα Βαλκάνια», στο «Νέο – Οθωμανισμός», (επιμ., Γιώργος Καραμπελιάς), Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις – Αντιπαράθεσεις, 2009, σελ. 75 – 76. Ακρως διαφωτιστική θεωρείται η περιγραφή του κ. Νταβούτογλου στο άρθρο του ακαδημαϊκού κ. Βασιλείου Μαρκεζίνη βαθύ γνώστη της διεθνοπολιτικής σκηνής, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «ΕΘΝΟΣ».

επιτρέποντάς της να διεκδικεί ρόλο γέφυρας Δύσης – Ανατολής και να προπαγανδίζει την πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες. Πρόσφατα, σε αποκλειστική συνέντευξή του στην εφημερίδα «Το Βήμα» στις 07 – 04 – 2010, ο κ. Νταβούτογλου περιέγραψε λακωνικά την ουσία του όρου «στρατηγικό βάθος» ως εξής: «Η αυξημένη εμπλοκή στις προσπάθειες επίλυσης περιφερειακών και παγκοσμίων ζητημάτων διευρύνει, όπως είναι φυσικό, το “στρατηγικό βάθος” της Τουρκίας. Ωστόσο, δεν χρησιμοποιώ αυτόν τον όρο υπό μία στενή γεωπολιτική έννοια, αλλά υπό μία ευρύτερη που συμπεριλαμβάνει γεωοικονομικές και γεωπολιτισμικές πραγματικότητες. Αυτές απορρέουσες από μια κοινή ιστορία και τις πολιτισμικές συγγένειες που μοιράζεται ένας αριθμός περιοχών στην καρδιά του αφρο-ευρασιατικού εδαφικού όγκου, καθιστούν τόσο επιτακτικό όσο και ευκολότερο για την Τουρκία να απευθυνθεί σε αυτές τις γειτονικές περιοχές αλλά και πέρα από αυτές. Με άλλα λόγια, η απόκτηση στρατηγικού βάθους μάς επιτρέπει να συνδεόμαστε ευκολότερα με σημαντικές χώρες και περιοχές στην περιφέρειά μας όπου δεν είχαμε τόσο εύκολη πρόσβαση στο παρελθόν και να αποκαταστήσουμε μια αίσθηση “φυσικότητας” στις σχέσεις μας»²⁶⁶.

Αυτή ακριβώς η κινητικότητα της Άγκυρας που παρατηρείται στην παγκόσμια διπλωματική σκακιέρα, προσπαθεί να συνδυάσει την νέα παντουρκική – παντουρανική αντίληψη με τις ευρωπαϊκές φιλοδοξίες της. Ορισμένοι πολιτικοί αναλυτές σχολιάζουν πως, «.....η Άγκυρα πείθεται όλο και περισσότερο ότι αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως η Γαλλία και η Γερμανία, δεν επιθυμούν να ενταχθεί πλήρως στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Και επιχειρεί να ισχυροποιηθεί εν όψει ενδεχομένου ειδικής σχέσης για να συνομιλήσει με τις Βρυξέλλες ως ίσος προς ίσον»²⁶⁷. Η προηγούμενη άποψη, σχετικά με την απροθυμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης να εντάξει την Τουρκία στους κόλπους της, ενισχύεται και από τις δημοσιεύσεις Ισραηλινών διπλωματικών σχολιαστών. Μετά την περίεργη συμπεριφορά της Τουρκίας προς το Ισραήλ ο Bury Rubin επεσήμανε πως: «Η τουρκική κυβέρνηση πολιτικά τίθεται ολοένα και πιο κοντά στο Ιράν και τη Συρία παρά στις ΗΠΑ και το Ισραήλ». Επίσης, και μία δημοσιογράφος της ισραηλινής εφημερίδας Jerusalem Post, εξέφρασε μια ακόμη πιο τολμηρή άποψη: «Η Άγκυρα εγκατέλειψε προ πολλού την Δυτική Συμμαχία και μετατράπηκε σε μέλος τεσσάρων τετάρτων με τον ιρανικό άξονα»²⁶⁸.

Η πάγια τακτική της Τουρκίας να προβαίνει σε απρόβλεπτες κινήσεις, επιβεβαιώνεται με την άρνηση της Άγκυρας το 2003 να συναινέσει στη διέλευση από το έδαφός της

Σχετικά βλέπε, Μαρκεζίνης Βασίλειος, «Η Ελλάδα και το φαινόμενο Αχμέτ Νταβούτογλου», άρθρο στην εφημερίδα το «ΕΘΝΟΣ» που δημοσιεύτηκε στις 25 – 07 – 2009.

²⁶⁶ Βλέπε αποκλειστική συνέντευξη του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου στον δημοσιογράφο Άγγελο Αθανασόπουλο, «ΤΟ ΒΗΜΑ» στις 07 – 04 – 2010.

²⁶⁷ Βλέπε άρθρο του Αθανασόπουλου Άγγελου στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ στις 1 Νοεμβρίου 2009.

²⁶⁸ Βλέπε ανωτέρω, στο ίδιο άρθρο του Pipes Daniel στην τουρκική εφημερίδα RADİKAL.

αμερικανικών στρατευμάτων προς το Ιράκ. Τα ανταλλάγματα που έλαβε από αυτήν την υπόθεση από τους Αμερικανούς για να μεταβάλει την στάση της αυτή ήταν η υποστήριξη τους στον αγώνα κατά των Κούρδων του ΠΚΚ που εδρεύουν στο Βόρειο Ιράκ. Η υποστήριξη της στην εδαφική ακεραιότητα του Ιράκ της επέτρεψε να προσεγγίσει κυρίως τους συνίτες της χώρας, να υπογράψει συμφωνίες για τις τουρκικές επιχειρήσεις σε πολλούς τομείς, μεταξύ των οποίων οι κατασκευές, η ενέργεια και η διαχείριση των υδάτινων πόρων.

Τέλος, χρησιμοποίησε την εκλογή νέου γραμματέα του NATO προς όφελός της με τον εξής τρόπο: Όταν ανακοινώθηκε η υποψηφιότητα του Δανού πρωθυπουργού Άντερς Φογκ Ράσμουςεν ως διαδόχου του Ολλανδού γενικού γραμματέα του NATO Γιαπ ντε Χοπ Σέφερ, του οποίου η θητεία εξέπνεε στις 31 Ιουλίου 2009, ο Τούρκος πρωθυπουργός εξέφρασε τις επιφυλάξεις του (άρα και το ενδεχόμενο να ασκήσει βέτο). Νωρίτερα, ο Ερντογάν είχε δηλώσει ότι ο λαός της Τουρκίας ήταν δυσαρεστημένος από τη θέση που είχε πάρει ο Δανός πρωθυπουργός το 2006, για την υπόθεση της δημοσίευσης σειράς σκίτσων με τον προφήτη Μωάμεθ από εφημερίδα της Δανίας. Ο Ράσμουςεν είχε τότε αρνηθεί να απολογηθεί για τα σκίτσα, γεγονός που προκάλεσε διαδηλώσεις και επιθέσεις εναντίον των πρεσβειών της Δανίας σε αρκετές μουσουλμανικές χώρες. Ο Τούρκος πρωθυπουργός είχε εκφράσει, επίσης, τη δυσαρέσκειά του για το γεγονός ότι η Δανία είχε επιτρέψει σε ένα φιλοκουρδικό τηλεοπτικό δίκτυο να εκπέμπει από το έδαφός της.

δ-) Τουρκία και Ευρωπαϊκή Ένωση

Το 1986, που είχε επικρατήσει πλήρως η θεωρία της *«Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης»*, υποβλήθηκε στις τουρκικές κυβερνητικές αρχές ένα κείμενο με τίτλο *«Εθνική Ομοφωνία»* (Milli Mutabakatlar) και υπότιτλο *«Εθνική Κουλτούρα»* (Milli Kültür). Το κείμενο αυτό φιλοδοξούσε να καθορίσει την προοπτική, σύμφωνα με την οποία έπρεπε να ακολουθηθεί και να διαμορφωθεί η τουρκική εθνική κουλτούρα. Στο συγκεκριμένο κείμενο, μεταξύ άλλων τονίζονταν τα ακόλουθα: *«Η τουρκική κουλτούρα είναι μια θεωρία που βασίζεται στο τρίπτυχο της «Τουρκικής – Ισλαμικής – Δυτικής Σύνθεσης». Ο πρώτος όρος του τρίπτυχου ο οποίος έχει την μεγαλύτερη βαρύτητα, είναι ο «Τουρκισμός», ο δεύτερος το «Ισλάμ» και ο τρίτος ο «Δυτικισμός». Στο θεωρητικό επίπεδο της εθνικής κουλτούρας, η ιστορική παρουσία του Τουρκισμού υπολογίζεται στα 2.500 χρόνια, του Ισλαμισμού στα 1.000 χρόνια και τέλος του Δυτικισμού περίπου στα 150 με 200 χρόνια. Τα αναλλοίωτα και αμετάβλητα στοιχεία αυτής της κουλτούρας ενυπάρχουν στο «Τουρκο – Ισλαμικό» δίπτυχο, ενώ το τρίτο σκέλος, «ο Δυτικισμός» έχει την ιδιότητα να μεταλλάσσεται και να εξελίσσεται. Αυτό το τελευταίο σκέλος*

περιλαμβάνει τον πολιτισμό, τον εκσυγχρονισμό, την εκβιομηχάνιση, τις θετικές επιστήμες, την τεχνολογία, και τις επιρροές του πολιτισμού πάνω στην κουλτούρα»²⁶⁹. Η ανωτέρω πρόταση αποτελεί μία εξέλιξη της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*», η οποία δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία αντιγραφή των απόψεων του Ζιγιά Γκιόκάλπ με σύγχρονο περιβλήμα.

Πράγματι, τα μέλη της «*Εστίας των Σοφών*» αντιλαμβανόμενα πως η Τουρκία θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι του δυτικού πολιτισμού, αποφάσισαν στην προσθήκη και τρίτου σκέλους «τον Δυτικισμό». Επομένως, η συγκεκριμένη προτεινόμενη θεωρία της «*Τουρκικής – Ισλαμικής – Δυτικής Σύνθεσης*» αποτελεί μια λεξιλογική παραλλαγή του τρίπτυχου του Γκιόκάλπ «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός*»²⁷⁰. Μάλιστα, στο έκτο κεφάλαιο με τίτλο «*Προς τη Δύση*» του έργου του «*Οι Αρχές του Τουρκισμού*», ο Γκιόκάλπ για να αναλύσει αυτό το τρίπτυχο καταφεύγει σε ένα τουρκικό γνωμικό. Το γνωμικό αυτό προτρέπει τον άνθρωπο «*Να γνωρίζει την δουλειά του, την διατροφή του και τον σύντροφό του*» (İşini bil, Aşını bil, Eşini bil), δηλαδή, εκείνος που επιθυμεί να ζήσει μία ευτυχισμένη και υγιεινή ζωή, θα πρέπει να έχει μια καλή δουλειά, να προσέχει τι τρώει και να επιλέγει τους σωστούς φίλους του. Παραφράζοντας, λοιπόν, αυτό το γνωμικό ο Ζιγιά Γκιόκάλπ και προσαρμόζοντας το στο τρίπτυχο της θεωρίας του, προτρέπει τους συμπατριώτες του ως εξής: «*Να γνωρίζεις το έθνος σου, τους ομόθητους σου και τον πολιτισμό σου*» (Ulusunu tanı, İnanışlarını (ümmetini) tanı, Uygarlığını tanı)²⁷¹. Η παράφραση του Γκιόκάλπ θα μπορούσε να αναλυθεί ως εξής: δηλαδή όταν έχει κανείς πλήρη γνώση των τριών ανωτέρω παροτρύνσεων, τότε μπορεί να κάνει ανοίγματα, δίχως ενδοιασμούς και διλήμματα, προς τη Δύση. Επιπλέον, είναι απαραίτητο να επισημανθεί, ότι ως κοινωνιολόγος ο Γκιόκάλπ διέβλεπε, ότι το τουρκικό έθνος ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με την θρησκεία και θα αποτελούσε θανάσιμο πλήγμα στην δομή της κοινωνίας να αφαιρεθεί αυτό το ζωτικό στοιχείο ύπαρξής του. Κι ενώ υποστήριξε σθεναρά την αδιάλειπτη λειτουργία της θρησκείας μέσα στην τουρκική κοινωνία, παράλληλα δεν απέκλειε και τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της.

Μια σύντομη αναδρομή προσπάθειας εκδυτικισμού θα ήταν χρήσιμη για την κατανόηση της σύγχρονης επιθυμίας και προσπάθειας ένταξης της Τουρκίας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες άρχισαν, τότε που οι κυβερνώντες Οθωμανοί αντελήφθησαν

²⁶⁹ Ergin Muharrem, Bolak Aydın, Yalçın Süleyman, «Milli Mutabakatlar», στο «*Türk – İslâm Sentezi*» (Dosya), οπ. ανωτ., σελ. 274. Επίσης, Alper Emin – Göral Özgü Sevgi, «Aydınlar Ocağı», στο «*Modern Türkiye' de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, σελ. 588.

²⁷⁰ Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση του τρίπτυχου «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκσυγχρονισμός*» του Ζιγιά Γκιόκάλπ βλ. στο «*Δεύτερο Κεφάλαιο*» του Α' Μέρους στο παρόν πόνημα.

²⁷¹ Gökalp Ziya, «Türkçülüğün Esasları», οπ. ανωτ., σελ. 46.

την ανατροπή της πολεμικής υπεροχής τους. Οι συνεχείς πολεμικές ήττες και οι απώλειες εδαφών πριν το 1800, διολίσθησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία 200 χρόνια πίσω έναντι της Ευρώπης, καθώς η πρώτη μετά από μία χρονική περίοδο αδυνατούσε να ακολουθήσει τις εξελίξεις που πραγματοποιούνταν σε όλους τους τομείς της κρατικής δομής των δυτικών χωρών. Έτσι, τα γεγονότα αυτά ανάγκασαν τους Οθωμανούς να εισέλθουν σε μια περίοδο μεταρρυθμίσεων που ονομάστηκε από ορισμένους ιστορικούς «αμυντικός εκσυγχρονισμός ή εκμοντερνισμός». Ο εκμοντερνισμός, ανέκαθεν και ως ένα σημείο είχε την έννοια του «Εκδυτικισμού», διότι οι Οθωμανοί για να αντισταθούν στον ισχυρό αντίπαλο προσπαθούσαν να ταυτιστούν με αυτόν. Οι πρώτες προσπάθειες, λοιπόν, εκμοντερνισμού (1718 – 1839) προσανατολίστηκαν στην προσαρμογή της πολεμικής τεχνικής και τέχνης των δυτικών, των όπλων, της εκπαίδευσης της στρατιωτικής ελίτ και της οργάνωσης. Σε ένα δεύτερο στάδιο (1839 – 1876) πραγματοποιήθηκαν ευρείες μεταρρυθμίσεις στους τομείς της εκπαίδευσης, της διοίκησης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που βασιζόνταν και πάλι στα δυτικά μοντέλα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές συντέλεσαν στην σταδιακή απομάκρυνση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το ισλαμικό δίκαιο και την οδήγησαν έχοντας σταθερή κατεύθυνση προς το ευρωπαϊκό δίκαιο. Οι μεταρρυθμίσεις συνεχίστηκαν μετά από έναν αναποτελεσματικό κοινοβουλευτισμό την περίοδο 1876 – 1878, την τριακονταετή αυταρχική, δεσποτική διοίκηση του σουλτάνου Αμπντούλχαμίτ Β' (1878 – 1908) και τέλος, την διακήρυξη της Β' Συνταγματικής Μεταρρύθμισης και την επανάσταση των Νεότουρκων (1908 – 1918)²⁷².

Κατά τον 18^ο αιώνα, οι Οθωμανοί αντλούσαν τις δυτικές ιδέες κυρίως από τη Γαλλία. Αργότερα, μετά τα μισά του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να δέχονται επιρροές και από την Αγγλία, ενώ από το 1890 και εξής, ιδίως όμως κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά δέχτηκαν τις γερμανικές επιρροές²⁷³. Όλες οι προσπάθειες εκδυτικισμού δεν οδήγησαν μόνο σε συχνές προστριβές και αντιδράσεις από την παραδοσιακή πτέρυγα της οθωμανικής κοινωνίας, αλλά δημιούργησε και σοβαρά διλήμματα σε εκείνους που προωθούσαν τον εκμοντερνισμό²⁷⁴.

Από την διαμάχη αυτή, δηλαδή ανάμεσα στους οπαδούς του δυτικισμού και στους υποστηρικτές της οθωμανικής παράδοσης, φαίνεται πως άρχισε να επικρατεί η «δυτική ανωτερότητα» στο επίπεδο των κυβερνώντων και της διανόησης. Αυτή η άποψη βασίστηκε στην αντίληψη, ότι οι εμπειρίες από την τεχνολογία και τις φυσικές επιστήμες και γενικότερα

²⁷² Parla Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm,» οπ. ανωτ., σελ. 19.

²⁷³ Για την επιρροή της Γερμανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλέπε το βιβλίο του Ortaylı İber, «Alman Nüfuzunda Osmanlı İmparatorluğu», İstanbul, Timaş Yayınları, 2008. Επίσης, Ortaylı İber, «Üç Kitada Osmanlılar», οπ. ανωτ., σελ. 151 – 152.

²⁷⁴ Parla Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm,» οπ. ανωτ., σελ. 19.

από τα σύγχρονα δυτικά επιτεύγματα, θα μπορούσαν να διοχετευτούν στην κοινωνία ενισχύοντας έτσι το κράτος, με συνέπεια να επέλθει η ομαλή συμφύλιωση των θετικών επιστημών με την ισλαμική κοσμοαντίληψη²⁷⁵. Αξιοσημείωτος είναι επίσης ο τρόπος με τον οποίο ο ιστορικός Bernard Lewis περιγράφει τις απόψεις των οπαδών του «Δυτικισμού»: «Για τους ακραίους ευρωπαϊστές, η λύση δεν ήταν λιγότερος αλλά περισσότερος εξευρωπαϊσμός. Έλεγαν ότι το πρόβλημα των προηγούμενων μεταρρυθμίσεων ήταν πως δεν είχαν προχωρήσει πολύ. Ο εξευρωπαϊσμός δεν ήταν θέμα επιλογής, αλλά επιβίωσης. «Είτε θα εξευρωπαϊστούμε, είτε θα καταστραφούμε», έγραφε ο Αχμέτ Μουράτ (Ahmet Murat) το 1912. Ο πιο συνεπής υποστηρικτής τούτης της άποψης ήταν ο Αμπντούλάχ Τζεβνέτ (Abdullah Cevdet), που οι απόψεις του συνοψίζονταν στη φράση: «Δεν υπάρχει δεύτερος πολιτισμός: πολιτισμός σημαίνει ευρωπαϊκός πολιτισμός και πρέπει να εισαχθεί μαζί με τα ρόδα και τα αγκάθια του». Ο δανεισμός ήταν άσκοπος, η αντιγραφή επιδερμική και επικίνδυνη. Η μόνη λύση ήταν η πλήρης αποδοχή του ευρωπαϊκού πολιτισμού – η ενσωμάτωση της Τουρκίας στην Ευρώπη ως τμήματός της»²⁷⁶.

Στην ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας επιχειρήθηκαν δύο προσπάθειες εκμοντερνισμού. Η πρώτη από αυτές συνέβη μεταξύ 1920 – 1930, με τις μεταρρυθμίσεις της άνωθεν επιβολής του Κεμαλισμού που αποσκοπούσε στον εκδυτικισμό. Όμως, η εκ των άνω διαδικασία εκσυγχρονισμού επιβλήθηκε από μία αυταρχική ελίτ της εξουσίας της οποίας κύριος σκοπός ήταν να χειραγωγήσει την πολιτική ζωή. Στην πορεία, η ελίτ που εξευρωπαϊάζε τη χώρα, στην πραγματικότητα δεν γνώριζε τις δυτικές αξίες και δεν ήθελε να τις κατανοήσει²⁷⁷. Επιπλέον, όπως συνέβη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, είχαν δημιουργηθεί δύο στρατόπεδα, (τους «δυτικιστές» και τους «παραδοσιακούς Οθωμανούς»), έτσι και τώρα στο μεταίχμιο του 20^{ου} προς τον 21^ο αιώνα η Τουρκία εισήλθε σε μια φάση πάλης ανάμεσα σε εκείνους που προσδοκούσαν τον εκδημοκρατισμό της χώρας και τις δυνάμεις που επιδίωκαν

²⁷⁵ Tunaya Tark Zafer, «Türkiye’ nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri», İstanbul, Yedigün Matbaacılık, 1960, σελ. 51. Επίσης, Köker Levent, «Modernleşme, Kemalizm.....», σπ. ανωτ., σελ. 126 – 127. Επίσης, Hanioglu Sükrü, «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.....», σπ. ανωτ., σελ. 17.

²⁷⁶ Lewis Bernard, «Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας.....», τόμος Α’, σπ. ανωτ., σελ. 468 – 469.

²⁷⁷ Kizilyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση.....», σπ. ανωτ., σελ. 187. Σχετικά με αυτή την εθνικιστική ελίτ, ο Τούρκος ιστορικός αναφέρει τα εξής: «Η εθνικιστική συντηρητική μερίδα (των Γερμανών και των Γάλλων), δεν μοιάζει με τους δικούς μας επαρχιώτες εθνικιστές που είναι εσωστρεφείς, που αγνοούν τον υπόλοιπο κόσμο, που δεν γνωρίζει γλώσσες, που δε μαθαίνει τα υπόλοιπα έθνη, που δεν παρακολουθεί τις εξελίξεις τους, που δεν επικοινωνεί, που δεν μπορεί να συνυπάρξει και να ανασυνθέσει τον ίδιο αέρα με άλλους. Δηλαδή, ο εθνικισμός ουσιαστικά θα μπορούσε να θεωρηθεί αντιφατικός, όμως θα πρέπει να περνάει από τον διεθνισμό. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι θα πρέπει να μάθουν τους άλλους ανθρώπους. Και η ισορροπία που θα προκύψει στο τέλος είναι σημαντική. Κυρίως στη δική μας περίπτωση είναι σημαντική. Στην Τουρκία, κανείς και ιδιαίτερα η σοσιαλιστική ομάδα αγνοεί τη Δύση. Οι ισλαμιστές δεν έχουν καμία στοιχειώδη γνώση για τις ισλαμικές χώρες. Συχνά γεννώνται υποψίες για τους εθνικιστές εάν γνωρίζουν την δική μας χώρα. Πού να μάθει τους άλλους λαούς. Από αυτή την άποψη, θα πρέπει να απαλειφθεί του επαρχιώτη εθνικιστή - συντηρητικού». Βλέπε, Ortaylı İlber, «Tarihin İzinde», σπ. ανωτ., σελ. 59 – 60.

να προστατεύσουν την καθεστηκία τάξη. Παράλληλα, «οι δυνάμεις που κυβερνούσαν πριν από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης,.....επέδειξαν αυταρχική εθνικιστική στάση και ενήργησαν απρόθυμα για την πραγματοποίηση των μεταρρυθμίσεων που απαιτούσε η Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτή η στάση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη μεγάλη ήττα που υπέστησαν αυτά τα κόμματα στις εκλογές του 2002»²⁷⁸.

Η δεύτερη προσπάθεια εκμοντερνισμού άρχισε να εφαρμόζεται μεταξύ 2002 – 2010 με μεταρρυθμίσεις που προσανατολίστηκαν προς την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην Ευρώπη. Ωστόσο, οι βάσεις είχαν θεθεί περίπου πέντε χρόνια πριν. Δηλαδή, μετά την στρατιωτική επέμβαση της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1997 (γνωστής και ως «μεταμοντέρνο πραξικόπημα») και της συνακόλουθης παραίτησης του μουσουλμάνου πρωθυπουργού Νετζμεττίν Ερμπακάν, τη νέα διακυβέρνηση της Τουρκίας ανέλαβε η κυβέρνηση συνασπισμού αποτελούμενη από το κεντροαριστερό Κόμμα Δημοκρατικής Αριστεράς (Demokratik Sol Partisi) του Μπουλέντ Ετζεβίτ, το ακροδεξιό Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi) του Ντεβλέτ Μπαχτσελί και το κεντροδεξιό Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας (Anavatan Partisi) του Μεσουύτ Γιλμάζ. Ανάμεσα στις επιτυχίες της κυβέρνησης οφείλεται και η απόφαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να κάνει αποδεκτή την αίτηση της Τουρκίας για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων²⁷⁹.

Η ανάπτυξη των σχέσεων Ευρωπαϊκής Ένωσης – Τουρκίας σηματοδότησε την αρχή μιας νέας περιόδου, τόσο για την Τουρκία όσο και για την Ευρώπη. Κατ' αρχήν, άλλαξε το πρόσωπο της τουρκικής νεωτερικότητας και η αντίληψη περί εκδυτικισμού απέκτησε νέα διάσταση. Όταν το 2002 το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης κέρδισε τις εκλογές και ανήλθε στην εξουσία, η μεγάλη πλειοψηφία της τουρκικής κοινωνίας είχε εναποθέσει τις ελπίδες της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς το νέο κυβερνών κόμμα, αν και ισλαμικό, προσπάθησε από τις πρώτες ενέργειές του να πραγματοποιήσει μεταρρυθμίσεις ευρείας κλίμακας ώστε να προσεγγίσει την Ευρώπη. Έτσι, βασική αναφορά και σύνθημα του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, στο εξής έγινε η Ευρωπαϊκή Ένωση και καθόρισε τις κοινωνικο – οικονομικές συνθήκες στην Τουρκία. Στην προσπάθεια αυτή του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης προς τη Δύση, αρωγοί υπήρξαν η μεγάλη οργάνωση επιχειρηματιών (TÜSİAD) και ο τουρκικός τύπος, οι οποίοι υποστήριζαν ενεργά την πορεία για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Όμως, υπήρξαν και

²⁷⁸ Kızılyürek Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γέννηση,» οπ. ανωτ., σελ. 187.

²⁷⁹ Heger Metin, «Τουρκία: Το Πολιτικό Σύστημα.....», οπ. ανωτ., σελ. 42.

αντιφρονούντες ή πολέμιοι της ιδέας της Ευρώπης, καθώς αντιμετώπιζαν την Ευρωπαϊκή Ένωση ως απειλή²⁸⁰.

Η ίδρυση του νέου τουρκικού κράτους σήμανε παράλληλα και την επικράτηση του δυτικού πολιτισμού και των αξιών του έναντι της ισλαμικής κληρονομιάς που ενσαρκώνονταν στο διοικητικό σύστημα του οθωμανικού καθεστώτος. Έτσι, για τον Κεμάλ Ατατούρκ ο εκσυγχρονισμός ήταν ζωτικής σημασίας για την Τουρκία, ενώ η οθωμανική και ισλαμική κληρονομιά αποτελούσε το κατ' εξοχήν εμπόδιο για την πορεία της τουρκικής κοινωνίας προς τον εξευρωπαϊσμό και την συγκρότησή της σε έθνος. Στους δημόσιους λόγους του, ο Κεμάλ Ατατούρκ διακήρυττε πως, «*Θέλουμε να εκσυγχρονίσουμε τη χώρα μας. Όλες μας οι προσπάθειες έχουν ως στόχο να εγκαθιδρύσουμε στην Τουρκία μία σύγχρονη και συνεπώς δυτικού τύπου διακυβέρνηση. Ποιο είναι το έθνος που μπορεί να προσποιηθεί ότι είναι νεότερο χωρίς να στραφεί προς τη Δύση;*». Ο «*πατέρας των Τούρκων*» ανήγαγε το θέμα του εκσυγχρονισμού σε υπαρξιακό πρόβλημα, καθώς οραματιζόταν μία Τουρκία πλήρως προηγμένη τεχνολογικά και επιστημονικά και ενταγμένη στις ευρωπαϊκές δομές: «*Η χώρα θα γίνει απολύτως σύγχρονη, πολιτισμένη και νεωτερική. Για εμάς αυτό είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου. Από αυτό εξαρτάται η ευδόση όλων των θυσιών μας. Η Τουρκία ή θα αποκτήσει μια ενάρετη κυβέρνηση εξοπλισμένη με καινοτόμες ιδέες ή δεν θα υπάρξει*»²⁸¹. Όμως, η απόλυτη προσήλωση στον δυτικό πολιτισμό και η ταυτόχρονη απόρριψη της θρησκείας ή η αφαίρεση της ψυχής που στηρίζει το σώμα μιας κοινωνίας, σημαίνει σώμα δίχως ψυχή, άρα νεκρό σώμα. Αυτό έγινε συνείδηση μετά από τριάντα χρόνια, όταν η κυβέρνηση Μεντερές προσπάθησε να προσεγγίσει τις πλατιές μάζες με θρησκευτικούς όρους και να κερδίσει τις εκλογές του 1950.

Σήμερα, η Τουρκία χάρη στο δεύτερο κύμα εκμοντερνισμού βρίσκεται στο μεταβατικό στάδιο από το «*Έθνος – Κράτος*» στο «*Δημοκρατικό Κράτος*». Βασικό χαρακτηριστικό του «*Έθνους – Κράτους*» αποτέλεσε η προσπάθεια αφομοίωσης των μειονοτήτων και αντιμετώπισής τους ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Η Ευρώπη των αρχών του 20^{ου} αιώνα δεν επέκρινε την αφομοίωση, διότι ο συγκεκριμένος τρόπος θεωρούνταν κανόνας. Όμως, τον 21^ο αιώνα αυτό το κρατικό σύστημα άρχισε να εγκαταλείπεται και να αντικαθίσταται με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ένα κράτος δικαίου και δημοκρατικών αξιών, όπου το σύνολο των πολιτών θα αισθάνονται ελεύθεροι και ισότιμοι. Σε αυτή τη νέα φάση που διέρχεται η Τουρκία προσπαθεί να απευθυνθεί σε όλους τους

²⁸⁰ Oran Baskin, «*Türkiye' de Azinliklar.....*», οπ. ανωτ., σελ. 116 – 117. Επίσης, Kızılyürek Niyazi, «*Κεμαλισμός – Η γέννηση*», οπ. ανωτ., σελ. 188.

²⁸¹ Kızılyürek Niyazi, «*Κεμαλισμός – Η γέννηση*», οπ. ανωτ., σελ. 66.

πολίτες της με θέσπιση νόμων που συνάδουν με τις σύγχρονες κοινωνικο – πολιτικές απαιτήσεις, ώστε να αποτρέψει την τουρκική κοινωνία από μια ενδεχόμενη σοβαρή σύγκρουση ταυτότητας. Έτσι, προσπαθεί να επιβάλει τον όρο «*Τούρκιγιελι*» (Türkiyeli) από το περιεχόμενο του οποίου έχει αφαιρεθεί η εθνική και θρησκευτική έννοια, και που σημαίνει ότι δεν είναι κάποιος καταναγκαστικά στην καταγωγή «*Τούρκος*»²⁸².

Τελικά, το πιο εξευρωπαϊσμένο κόμμα θεωρείται αναμφίβολα το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi). Ένα ισλαμικό κόμμα. Και πραγματικά είναι εξευρωπαϊσμένο. Επιπλέον, όντας τέτοιο, δεν προσπαθεί ιδεολογικά να ανέλθει στην εξουσία, γιατί είναι το μόνο «μη εθνικιστικό» κόμμα. Γι' αυτό, διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα κόμματα τα οποία χρησιμοποιούν, όπως το CHP, τον εθνικιστικό λόγο. Όλα τα άλλα πολιτικά κόμματα, ξεκινώντας και πάλι από το CHP, είναι αντίθετα στον εκδημοκρατισμό της Τουρκίας διά μέσου της ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτές τις τελευταίες προσπάθειες, δηλαδή να βάζουν κάθε φορά φρένο στις μεταρρυθμίσεις προτάσσοντας τον φόβο, ονομάζονται «*Σύνδρομο των Σεβρών*»²⁸³.

Το τελευταίο διάστημα στην Τουρκία, ολοένα και περισσότερο πληθαίνουν οι φωνές διαμαρτυρίας εναντίον εκείνων (των Κεμαλιστών) που λειτουργούν ως τροχοπέδη στην ενταξιακή πορεία της Τουρκίας. Χαρακτηριστική είναι η διαπίστωση του Τούρκου διεθνολόγου καθηγητή Μπασκίν Οράν (Baskin Oran): «*Είναι περίεργο, οι αρμόδιοι του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης που αγωνίζονται με πείσμα και επιμονή για την προσαρμογή και εναρμόνιση της χώρας στα κριτήρια που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρούνται οι απόγονοι (των μουσουλμάνων) εκείνων που αντέδρασαν στις μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ (1920 – 1930) (.....). Από την άλλη πλευρά, στις μέρες μας υπάρχουν ορισμένοι που αντιδρούν στις μεταρρυθμίσεις της σύγχρονης εποχής. Γι' αυτό το λόγο, μια μερίδα ατόμων με αγκυλώσεις στην κεμαλική ιδεολογία του 1920 επικαλείται το «Σύνδρομο των Σεβρών», και διατρανώνει πως ο σεβασμός των μειονοτήτων που διέπεται από τα ανθρώπινα δικαιώματα θα διαταράξει την ενότητα και την ακεραιότητα του έθνους και του κράτους. (.....). Αυτή η κεμαλιστική άποψη, η οποία αντανακλά και το πνεύμα της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, σφηνώθηκε στην δεκαετία του 1920. Αν και το 1920 η κεμαλική ιδεολογία ήταν προοδευτική, σήμερα θεωρείται συντηρητική και μάλιστα για να μιλήσουμε πιο καθαρά, τίθεται εμπόδιο στη διαδικασία εκδημοκρατισμού προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα κλίμα ψύχωσης δήθεν διαμελισμού της Τουρκίας. Απ' αυτήν την άποψη είναι επιζήμιοι για το κράτος. Είναι πράγματι θλιβερό, αυτοί οι σύγχρονοι «κεμαλιστές» να είναι*

²⁸² Oran Baskin, «Türkiye' de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 167 – 168.

²⁸³ Oran Baskin, «Etat et Religion en Turquie», οπ. ανωτ., σελ. 16.

απόγονοι εκείνων της δεκαετίας του 1920 που δημιούργησαν το πρώτο κύμα μεταρρυθμίσεων»²⁸⁴.

Η Τουρκία σήμερα βρίσκεται μπροστά σε δύο θεμελιώδη προβλήματα τα οποία φαίνεται να απειλούν την εσωτερική ενότητα και ανάπτυξή της: το πρώτο πρόβλημα έχει σχέση με τους δύο πόλους τον Ατατουρκισμό και τον Ισλαμισμό. Πιο συγκεκριμένα, το πρόβλημα εναρμόνισης του ιδανικού απόλυτου εκκοσμικευμένου κράτους και οι ανάγκες μιας θρησκευόμενης πλειοψηφίας, ένα βαθύ πρόβλημα που συμβολίζεται με το θέμα της μαντίλας. (Γι' αυτό το λόγο, ο Samuel Huntington κατατάσσει την Τουρκία ανάμεσα στις πολιτισμικά διχασμένες κοινωνίες του σύγχρονου κόσμου). Η δεύτερη περίπτωση προβλήματος αφορά την ταχεία αύξηση ενός πληθυσμού και τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες του, γεγονός που διαταράσσει τις οικονομικές ισορροπίες²⁸⁵.

²⁸⁴ Oran Baskın, «Türkiye' de Azınlıklar.....», οπ. ανωτ., σελ. 164 – 166. Επίσης, βλέπε άρθρο – σχόλιο του Τούρκου δημοσιογράφου Gökçe Mehmet Ali, «Bir Nakşibendî Projesi Olarak AKP», δημοσιευμένο στην εφημερίδα RADİKAL στις 23 – 03 – 2008.

²⁸⁵ İnalçık Halil, «Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye - Makaleler II», οπ. ανωτ., σελ. 237 – 238.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

«Πάντα στον νου σου νάχεις την Ιθάκη.

Το φθάσιμον εκεί είν' ο προορισμός σου».

Κ. Π. Καβάφης, Ποήματα, «Ιθάκη», τομ. Α,
Αθήνα, 1983, σελ. 23

Η αφύπνιση της τουρκικής εθνικής συνείδησης δεν θα πρέπει να ιδωθεί ως ένα μεμονωμένο γεγονός το οποίο συνέβη την αυγή του 20^{ου} αιώνα με την Επανάσταση των Νεότουρκων και την εγκαθίδρυση της Β' Συνταγματικής Μεταρρύθμισης (II. Meşrutiyet – 1908). Αντίθετα, προϋπήρξε μία αλυσίδα ιστορικών γεγονότων, τα οποία οδήγησαν αναπόδραστα σε ανατροπές (όπως η καθαίρεση του σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Β' και η ανάληψη της εξουσίας από την οργάνωση *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*) και αναπόφευκτα στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα γεγονότα αυτά θα μπορούσαν να σταχυολογηθούν ως εξής:

1. Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου} παρατηρείται μια συνεχής συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με αποκορύφωμα την ελληνική εθνεγερσία το 1821, δόθηκε το έναυσμα στους λαούς της Βαλκανικής χερσονήσου για μια σειρά επαναστάσεων που υπονόμευσαν τη δύναμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα κυριότερα ιστορικά γεγονότα σε βάθος εκατό χρόνων συνοψίζονται ως ακολούθως: α-) 1817 Ανεξαρτησία της Σερβίας, β-) 1821 Ελληνική Επανάσταση· 1830 Ανεξαρτησία της Ελλάδας, γ-) Μετά τον πόλεμο της Κριμαίας (1853 – 1856) στη Ρωσία γεννήθηκε και με τα χρόνια εξαπλώθηκε η ιδέα απελευθέρωσης των Σλάβων (Πανσλαβισμός), οι οποίοι ζούσαν μέσα στα σύνορα της Αυστρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δ-) 1878 Ανεξαρτησία της Βουλγαρίας, ε-) 1911 Ανεξαρτησία της Αλβανίας.
2. Η περίοδος μεταρρυθμίσεων που ονομάστηκε Τανζιμάτ (Tanzimat 1830 – 1865). α-) Το 1839 ο σουλτάνος Αμπντουλμετζίτ Α' (I. Abdülmecit 1839 – 1861) εξέδωσε το διάταγμα που ονομάστηκε «Γκιουλχανέ Χάττι Σερίφ» (Gülhane Hatt-ı Şerif). β-) Το 1856 ο σουλτάνος εξέδωσε το Χάττι Χιουμαγιούν (Hatt-ı Hümayun) που διακήρυττε την ισονομία, την ισοπολιτεία και την ανεκτικότητα για όλους τους Οθωμανούς υπηκόους ανεξαρτήτως της εθνικότητάς τους.
3. Το 1865 μία ομάδα νέων αποφάσισαν να δραστηριοποιηθούν εναντίον της οθωμανικής κυβέρνησης, η οποία, κατά την γνώμη τους, οδηγούσε την αυτοκρατορία σε βέβαιη καταστροφή. Η κοινή αγωνία αυτών των νέων (Νέων Οθωμανών), σχετικά

με τον διαφαινόμενο διαμελισμό και τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και τη γενική γνώση που κατείχαν για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αποτέλεσε αιτία της συσπείρωσής τους. Κατά τα μέσα, λουπόν, του 19^{ου} αιώνα οι Ευρωπαίοι στοχαστές, όπως ο Descartes, ο Voltaire, ο Condorcet, ο Turgot κ.α., δεν ήταν απλώς γνωστοί στους κύκλους των Οθωμανών διανοουμένων, αλλά επηρέασαν και τον τρόπο σκέψης τους, καθώς οι δεύτεροι εξέφραζαν τον θαυμασμό και την υποστήριξή τους προς τις θετικές επιστήμες και τον θετικισμό. Οι Νέοι Οθωμανοί, ως μουσουλμάνοι διανοούμενοι, αναγνώρισαν την υπεροχή του δυτικού πολιτισμού και προσανατολίστηκαν στην υιοθέτηση δυτικών αξιών και ιδεών σε συνδυασμό και εναρμόνιση με το Ισλάμ.

4. Οι Νέοι Οθωμανοί με τον δραστήριο πνευματικό ηγέτη Ναμίκ Κεμάλ άσκησαν σκληρή κριτική στο σύστημα διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και με αυτόν τον τρόπο βοήθησαν την εισαγωγή του οθωμανικού Συντάγματος ή της Α' Συνταγματικής Μεταρρύθμισης (αρχές της μοναρχίας του σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Β' το 1876).
5. Το σκληρό δικτατορικό καθεστώς του Αμπντουλχαμίτ Β', (τέλος 19^{ου} αρχές 20^{ου} αιώνα), οδήγησε μια νέα γενιά μορφωμένων γραφειοκρατών σε επαναστατικές ενέργειες, καθώς είχαν γαλουχηθεί με φιλελεύθερες, συνταγματικές, πατριωτικές και εθνικιστικές ιδέες. Οι εκπρόσωποι της γενιάς αυτής ονομάστηκαν «Δυτικιστές» (Garpcilar), με κυριότερους τον Κεμάλ Ατατούρκ και τον Ζιγιά Γκιοκάλπ, των οποίων οι ιδέες γεννήθηκαν την περίοδο αυτή.
6. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι οι Τούρκοι επηρεάστηκαν τελευταίοι από την ιδέα της εθνικής συνείδησης. Για την εθνική αφύπνιση και τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας των Τούρκων αρωγοί υπήρξαν οι Ευρωπαίοι οριενταλιστές, οι οποίοι με το έργο τους άσκησαν επίδραση στην ανάπτυξη της τουρκικής εθνικής συνείδησης και αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τους Νεότουρκους. Πράγματι, προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με την ίδρυση της οργάνωσης *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος* ο προσδιορισμός της ταυτότητας του «Τούρκου» άρχισε να λαμβάνει συγκεκριμένη μορφή και επισφραγίστηκε με την Β' Συνταγματική Μεταρρύθμιση, την Επανάσταση των Νεότουρκων και την καθαίρεση του σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Β' το 1908.

Την περίοδο που ανέλαβε την εξουσία η οργάνωση *Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος*, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ αναδείχτηκε ως ο κυριότερος θεωρητικός του τουρκικού εθνικισμού. Την εποχή αυτή, μετά από σειρά πολέμων, (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος), η Οθωμανική Αυτοκρατορία συρρικνώθηκε περαιτέρω με την απώλεια του συνόλου των

εδαφών της Βαλκανικής χερσονήσου. Τότε, ακριβώς, γεννήθηκε η ιδέα του Παντουρκισμού ή Παντουρανισμού και η προοπτική δημιουργίας μιας Τουρκο – Ισλαμικής συμμαχίας, εμπνευστής των οποίων ήταν ο Γκιοκάλπ, ο οποίος πίστευε πως ο κατακερματισμένος οθωμανικός ιμπεριαλισμός θα μπορούσε να αντικατασταθεί με κάποια αντίστοιχη μεγάλη ιδέα. Όλες οι προσπάθειες του Γκιοκάλπ να ενθαρρύνει τους συμπατριώτες του για την αναγέννηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καταποντίστηκαν με την ήττα της και τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Την περίοδο αυτή εκδίδεται το καθοριστικό για τον τουρκικό εθνικισμό έργο του Ζιγιά Γκιοκάλπ «*Εκτουρκισμός – Εξισλαμισμός – Εκδυτικισμός*», σύμφωνα με το οποίο ο τουρκικός λαός για να κατανοήσει την οντότητά του, έχοντας πλήρη επίγνωση της υπόστασής του, θα πρέπει αρχικά να «*εκτουρκιστεί*», δηλαδή να αποκτήσει τουρκική συνείδηση, εν συνεχεία να «*εξισλαμιστεί*», δηλαδή να συνειδητοποιήσει ότι μέρος της κουλτούρας του αποτελεί η ισλαμική θρησκεία, και τέλος, να «*εκμοντερνιστεί*», δηλαδή να καταβάλει προσπάθειες ανάπτυξης και προόδου ώστε να συμπορευτεί με τα δυτικά κράτη. Ωστόσο το σημαντικότερο έργο του Ζιγιά Γκιοκάλπ πιστεύεται ότι είναι «*Οι Αρχές του Τουρκισμού*», στο οποίο αναλύονται όλα τα στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης, ώστε οι Τούρκοι αντλώντας ιδέες από αυτό να σχηματίσουν μία σταθερή υποδομή που θα είναι ικανή να στηρίξει την αυτοσυνείδηση και την ταυτότητά τους.

Το εθνικιστικό κίνημα που απέκτησε συγκεκριμένη μορφή με την Επανάσταση των Νεότουρκων (1908), έλαβε σάρκα και οστά με την ίδρυση του τουρκικού κράτους από τον «*αρχιτέκτονα*», καθοδηγητή, οξυδερκή στρατηγό και πολιτικό Μουσταφά Κεμάλ. Προικισμένος με έκτακτες οργανωτικές αρετές στον στρατιωτικό και στον πολιτικό τομέα, ο Κεμάλ Ατατούρκ κατόρθωσε το 1919 να προσεταιριστεί στη Μικρά Ασία ένα υπολογίσιμο τμήμα των νεότερων αξιωματικών και των διάσπαρτων ένοπλων ομάδων στο όνομα μιας «*κοινής τουρκικής πατρίδας*». Αυτή η κοινή πατρίδα, ανεξάρτητα από την εθνικότητα κάθε ομάδας, θα ήταν πατρίδα όλων των μουσουλμάνων, οι οποίοι δεν θα έπρεπε να ανεχτούν στο έδαφός της την παρουσία χριστιανικού (ελληνικού ή αρμένικου) πληθυσμιακού στοιχείου. Με την ίδρυση του τουρκικού κράτους, ο Κεμάλ διαμόρφωσε την πολιτική του κι έθεσε αρχές προβάλλοντας πλέον όχι την θρησκευτική ταυτότητα ως κοινό στοιχείο όλων των μουσουλμανικών εθνοτήτων, αλλά την τουρκική εθνική ταυτότητα ως κυρίαρχου προσδιοριστικού στοιχείου. Έτσι, αντιμέτωπος με τις αντιδράσεις των εθνικών ομάδων στο εσωτερικό, ο μετέπειτα «*πατέρας των Τούρκων*», Ατατούρκ, για να στερεώσει το νέο κράτος έλαβε δραστικά μέτρα και επέβαλε τις μεταρρυθμίσεις διά πυρός και σιδήρου προκειμένου να υιοθετηθούν από τον τουρκικό λαό. Ο τουρκικός εθνικισμός, στα χρόνια που ακολούθησαν,

περιορίστηκε στα εθνικά σύνορα και καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια από την μονοκομματική κυβέρνηση του CHP, ώστε η τουρκική κοινωνία να αποκτήσει ομοιογενή χαρακτήρα.

Δεν χωράει καμία αμφιβολία, ότι ο Κεμάλ Ατατούρκ ενστερνίστηκε τις ιδέες του θεωρητικού και «πατέρα του τουρκικού εθνικισμού» Ζιγιά Γκιοκάλπ. Ο ίδιος μάλιστα δεν έκρυψε ποτέ την επίδραση που άσκησαν οι γκιοκαλπικές ιδέες στη σκέψη διότι δήλωνε: *«Πατέρας μεν των αισθήσεών μου είναι ο Ναμίκ Κεμάλ, πατέρας δε των ιδεών μου είναι ο Ζιγιά Γκιοκάλπ»* (Hissimin babası Namik Kemal, fikrimin babası Ziya Gökalp). Εν συνεχεία, η συγχώνευση των ιδεών του τουρκικού εθνικισμού του Γκιοκάλπ με τις πολιτικές αντιλήψεις του αυταρχικού κεμαλικού καθεστώτος, δημιούργησε ένα νέο ιδεολογικό πολιτικό σύστημα: τον Κεμαλισμό ή τον Κεμαλικό Εθνικισμό. Πιο συγκεκριμένα, οι απόψεις του Γκιοκάλπ αποτέλεσαν τη θεωρητική πλατφόρμα, τα *«Έξι Βέλη»* (Altı Ok), πάνω στην οποία στηρίχθηκε ο Κεμαλισμός. Τα *«Έξι Βέλη»* αρχικά υιοθετήθηκαν από το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi) και τελικά, ως θεσπισμένη ιδεολογία του κράτους, ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα ως αναλλοίωτες και απαρέγκλιτες αρχές.

Η πολιτική που ακολούθησε ο Κεμάλ Ατατούρκ και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα απέβλεπαν στην ενίσχυση της εθνικής συνείδησης και υιοθέτησης της ιστορικής ταυτότητας, στην εθνοκάθαρση από τα μειονοτικά στοιχεία και στη δημιουργία ενός έθνους – κράτους που να βασίζεται σε ένα έθνος, σε μια γλώσσα, σε μια θρησκεία, σε μια ιστορία κτλ. Στο όνομα αυτής της εθνικιστικής πολιτικής εκτουρκισμού, οι σκληρές πρακτικές που εφαρμόστηκαν εναντίον των μειονοτήτων, στον οικονομικό, τον εκπαιδευτικό και τον θρησκευτικό τομέα και οι συνακόλουθες αντιδράσεις, οδήγησαν το κεμαλικό καθεστώς να λάβει αυταρχικά μέτρα. Με την εφαρμογή των μέτρων αυτών οι μειονότητες υπέστησαν ένα είδος ρατσιστικής και μισαλλόδοξης καταπίεσης, (π.χ. τα γεγονότα της Ανατολικής Θράκης εναντίον των Εβραίων το 1934), με συνέπεια να εκριζωθούν από τις πατρογονικές εστίες τους. Οι πρακτικές αυτές αφορούσαν κυρίως την οικονομική αποδυνάμωση, όπως η επαχθής φορολόγηση Varlık Vergisi, ο λεγόμενος φόρος περιουσίας, τα τάγματα εργασίας (Amele Taburu), η επιστράτευση των «είκοσι ηλικιών» (Yirmi Kura Askerlik), οι εκστρατείες δυσφήμισης και η παρότρυνση αποφυγής αγοράς των μειονοτικών προϊόντων από καταστήματα που ανήκαν σε μη μουσουλμάνους κ.α.

Η πολιτική εκτουρκισμού με τη μετάβαση στο μοντέλο του πολυκομματισμού (1950 κε.) δεν διέφερε ουσιαστικά από την πολιτική πρακτική του μονοκομματισμού έναντι των μειονοτήτων, καθώς η διοικητική γραφειοκρατική διανόηση ακολούθησε τη δοκιμασμένη, σταθερή και πάγια συνταγή πολιτικής καταπίεσης και εκρίζωσης των μειονοτικών

πληθυσμών. Τα γεγονότα της 6^{ης} προς την 7^η Σεπτεμβρίου 1955 και οι απελάσεις του 1964, το πρόγραμμα διάλυσης (Eritme Programı) που εφαρμόστηκε εναντίον των κατοίκων της Ίμβρου και Τενέδου, αποτελούν αμειψόμοιρες αποδείξεις της χαριστικής βολής των τουρκικών αρχών κατά της ρωμεικής μειονότητας με συνέπεια να αποδεκατιστεί κυριολεκτικά.

Η περίοδος του πολυκομματισμού σήμανε και τη μετάβαση της τουρκικής κοινωνίας στη σύγχρονη εποχή. Η εποχή του Ψυχρού Πολέμου και ο κομμουνιστικός κίνδυνος, δημιούργησαν νέα δεδομένα και προσδιόρισαν καθοριστικά τη διαμόρφωση του νέου πολιτικού σκηνικού της Τουρκίας. Η μεταλλαγή του Κεμαλισμού να επεκταθεί στις πλατιές μάζες της κοινωνίας, η δυναμική επιστροφή της θρησκείας στην καθημερινότητα και η ανάμειξή της στην πολιτική, τέλος η πόλωση που επήλθε ανάμεσα στις αριστερές και δεξιές παρατάξεις, σφράγισαν τις μετέπειτα δεκαετίες. Οι αναταραχές που προκάλεσαν οι τελευταίες στους κόλπους της τουρκικής κοινωνίας, δημιούργησαν ένα προηγούμενο για τις στρατιωτικές επεμβάσεις στην πολιτική ζωή της χώρας. Ο τουρκικός στρατός που αυτοανακηρύχθηκε προσάτης και θεματοφύλακας του Κεμαλισμού, επενέβαινε, κατά το δοκούν, όταν έκρινε ότι το πολιτικό σύστημα εκτροχιαζόταν από την πορεία που χάραζαν οι αρχές του Κεμαλισμού. Η νομομοποίηση της επέμβασης απέκτησε θεσμικό χαρακτήρα, καθώς οι κεμαλικές αρχές ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα. Οι δικτάτορες του 1960, του 1971, του 1980 και του 1997 επιβλήθηκαν στο όνομα του Κεμαλισμού – Ατατουρκισμού.

Τα στρατιωτικά καθεστάτα αποτέλεσαν ένα ιδιαίτερο φαινόμενο στην πολιτική ζωή της Τουρκίας, καθώς από το 1960 έως το 2000 εκδηλώθηκαν τέσσερα πραξικοπήματα. Ένα ανά δεκαετία. Αν και υπήρξαν σύντομα στην χρονική τους διάρκεια, παρουσίασαν ωστόσο ένα άκρως τραχύ πρόσωπο στην τουρκική κοινωνία, γεγονός που έδινε την αίσθηση ότι ήταν παρόντα, ακόμα κι όταν απουσίαζαν από το πολιτικό προσκήνιο. Ίσως έτσι θα μπορούσε να αποδοθεί και να ερμηνευτεί καλύτερα η έννοια του «βαθέος κράτους», καθώς σαν «δαμόκλειος σπάθη» κρεμόταν πάνω από την κεφαλή των ηγετών των κομμάτων, όταν αυτοί παρέκκλιναν, σύμφωνα με τη στρατιωτική ελίτ, από τον «σωστό» δρόμο του Κεμαλισμού. Όμως, κατά την διάρκεια του στρατιωτικού νόμου που επιβλήθηκε κατά καιρούς στην Τουρκία, προέκυπτε μία «κρατική τρομοκρατία» με καταπίεσεις και με ανυπολόγιστες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η παρούσα δομή της τουρκικής πολιτικής οφείλεται στην ισχυρή και παρεμβατική παρουσία του στρατού. Αυτή η τάση της στρατιωτικής ελίτ να αναμειγνύεται, περισσότερο παρασκηνακά και λιγότερο φανερά, στην πολιτική σκηνή και να ρυθμίζει τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της Τουρκίας, τονίζει έντονα το έλλειμμα δημοκρατίας, του περιορισμού της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών. Έτσι, το προφίλ

που έχει καλλιεργήσει στην τουρκική κοινωνία ο στρατός, τίθεται υπεράνω της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας. Με αφητηρία την παραπάνω άποψη, η λέξη «κράτος» χάνει την πραγματική του έννοια, ταυτίζεται με τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες αποτυπώνουν αλλά και προσδιορίζουν το σύνολο του τουρκικού λαού.

Ακόμη και στη σύγχρονη εποχή, η Τουρκία που οφείλει να συμμορφωθεί με τα κριτήρια που θέτει η Ευρώπη, που επιθυμεί να αρχίσει τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις σκοντάφτει, μεταξύ άλλων, και στο γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας αποτελούν την όψη ενός ζητήματος που απασχολεί κατεξοχήν την Ευρωπαϊκή Ένωση και ορισμένους κύκλους των διανοουμένων. Ίσως να μην είναι καθόλου τυχαίο, που τα τέσσερα πραξικοπήματα μέσα σε μια πεντηκονταετία καθώς επίσης και η διαρκής παρέμβαση του στρατού στα πολιτικά ζητήματα, υποχρέωσαν έναν Άγγλο δημοσιογράφο να γράψει: «Η Τουρκική Δημοκρατία ασθενεί, είναι μία δημοκρατία πραξικοπημάτων»¹.

Από τη δεκαετία του 1970, με εμφανείς επιρροές των ιδεών του Ζιγιά Γκιοκάλπ στο περιεχόμενό του, αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο τις επόμενες δεκαετίες θα επηρεάσει την πολιτική ζωή της Τουρκίας: η θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*». Η «*Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση*», όπως και τα «*Έξι Βέλη*» του Κεμαλισμού, αποτέλεσαν μέρος του Συντάγματος του 1982, συμφιλιώνοντας έτσι δύο αντίθετα – αντίπαλα δόγματα: το δόγμα του εκκοσμικευμένου κράτους που υποστηριζόταν από το κεμαλικό καθεστώς κι εκείνο που εμμένει στη διαφύλαξη των παραδόσεων και της λατρείας που υπηρετούσε η θρησκεία.

Ο συμβιβασμός των δύο δογμάτων συνέπεσε και με ορισμένα κοσμοϊστορικά γεγονότα που διαμόρφωσαν τη νέα τάξη πραγμάτων. Από τη μια, η κατάρρευση του κομμουνισμού ως πολιτικού συστήματος και ο συνακόλουθος διαμελισμός της Σοβιετικής Ένωσης, κι από την άλλη η γέννηση των ανεξάρτητων τουρκόφωνων δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας, ώθησαν την τουρκική εξωτερική πολιτική να συμπεριλάβει στην θεωρία της «*Τουρκο – Ισλαμικής Σύνθεσης*» αρχικά την ιδέα του «*Νέο Οθωμανισμού*» (1980) και εν συνεχεία το όραμα του «*Παντουρανισμού ή Παντουρκισμού*». Το όραμα αυτό αποβλέπει στην παντουρκική ενοποίηση μέσω της χάραξης «κοινής κουλτούρας» στο πλαίσιο ενός γεωγραφικού χώρου που εκτείνεται «Από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος» με τον μύχιο πόθο και την σταθερή επιδίωξη της Τουρκίας να αναλάβει ηγεμονικό και πρωταγωνιστικό ρόλο περιφερειακής δύναμης σε περιοχές όπως οι τουρκογενείς λαοί στην Κεντρική Ασία, τα Βαλκάνια και τα συνορεύοντα κράτη της ΝΑ Τουρκίας. Έτσι, Τούρκοι πολιτικοί πιστεύουν

¹ Το μαρτυρεί ο Τούρκος ιστορικός Χαλίλ Ινατζίκ στο βιβλίο του: İnalçik Halil, «Tarihçilerin Kutbu», σπ. ανωτ., σελ. 174, χωρίς να κατονομάζει τον δημοσιογράφο.

κι αισιοδοξούν, ότι η Άγκυρα θα κατορθώσει να πετύχει τον απώτερο στόχο της: τη δημιουργία της «*Μεγάλης Τουρκίας*».

Στις αρχές του περασμένου αιώνα, κατά τον οποίο η τουρκική κοινωνία βίωσε ακόμη την απάνθρωπη δικτατορία του σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Β' το 1905, οργανώθηκε μία απόπειρα δολοφονίας του², η οποία απέτυχε τον στόχο της. Ως φυσικό επακόλουθο αυτής της αποτυχημένης απόπειρας δολοφονίας του μονάρχη, ήταν, από τη μια το τυραννικό σουλτανικό καθεστώς να προχωρήσει σε περαιτέρω σκλήρυνση των ήδη επιβεβλημένων καταπιεστικών μέτρων, κι από την άλλη η απαισιοδοξία που κάλυψε την κοινωνία συνειδητοποιώντας το αβέβαιο πολιτικό μέλλον που διαγραφόταν στην χώρα. Αυτή, λοιπόν, η αβεβαιότητα και η αμηχανία που επισκίασαν «σαν ομίχλη»³ την κοινωνία της Κωνσταντινούπολης, και κατ' επέκταση όλο το Οθωμανικό Κράτος, αποδίδεται με επάρκεια στο ποίημα «*Ομίχλη*» (Sis) του Τούρκου ποιητή Τεβφίκ Φικρέτ (Tevfik Fikret)⁴ ο οποίος εμπνεύστηκε επηρεασμένος από τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής εκείνης. Η εισαγωγή του μακροσκελούς ποιήματος έχει ως εξής:

Ομίχλη

*«Τους ορίζοντές σου καλόπτει ξανά ένα επίμονο νέφος,
Μία λευκή καταχνιά που, κάτω από το ολόενα
αυξανόμενο βάρος της έχουν εξαφανιστεί τα πάντα,
καθώς όλα τα τοπία είναι καλυμμένα από ένα πυκνό πούσι.
Μία σκονισμένη κι επιβλητική πυκνότητα, που
προκαλεί ρίγος και δέος σε όσους ατενίζουν τα βάθη της!
Όμως, αυτό το βαθύ σκοτεινό πέπλο σου αρμόζει,
Αρμόζει σε σένα τέτοιο πέπλος, ω, πεδίο τυραννιών.»*

² Στην βομβιστική απόπειρα δολοφονίας του Αμπντουλχαμίτ Β' πάνω από είκοσι άτομα και τραυματίστηκαν περισσότερα από πενήντα. Ο σουλτάνος επέζησε της τρομοκρατικής επίθεσης.

³ Το φαινόμενο της ομίχλης εκδηλώνεται αρκετά συχνά στην Κωνσταντινούπολη. Όταν πέσει η ομίχλη παραλαύει η θαλάσσια συγκοινωνία ένθεν και ένθεν του Βοσπόρου.

⁴ Τεβφίκ Φικρέτ (Tevfik Fikret, 1867 – 1915): Γεννήθηκε στην Πόλη και θεωρείται ένας από τους μεγάλους ποιητές των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής περιόδου. Καταγωγή του πατέρα του από την πόλη της Μ. Ασίας Τσάνκιρι (Çankiri) ενώ η μητέρα του ήταν χριστιανή ελληνικής καταγωγής από τη Χίο. Μετά το Λύκειο εργάστηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών και το Υπουργείο Παιδείας. Επίσης για ένα διάστημα παρέδιδε μαθήματα της γαλλικής και της τουρκικής γλώσσας στην Ανωτέρα Εμπορική Σχολή καθώς και στη Ροβέρτειο Σχολή (σήμερα Μπογάζιτσι Ονιβερσιτεσί – Boğaziçi Üniversitesi). Ο έρωτας, το σπίτι – η οικογένεια, η φύση, και αργότερα τα κοινωνικά προβλήματα για την ελευθερία και τη δικαιοσύνη, αποτελούν τα βασικότερα θέματα των ποιημάτων του. Μετά την αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του Αμπντουλχαμίτ Β', ο ποιητής κυριεύτηκε από απαισιοδοξία. Την «Επανάσταση των Νεοτουρκών», ο ποιητής την υποδέχτηκε αρχικά με ενθουσιασμό και προχώρησε με φίλους του στην έκδοση της γνωστής εφημερίδας «Τανίν» (Tanin). Όμως, απομακρύνθηκε έπειτα από μικρό χρονικό διάστημα, καθώς η εφημερίδα παρεκκλίνοντας από τις αρχικές ιδέες τους μετατράπηκε σε όργανο της «Επιτροπής Ένωση και Πρόοδος» μη μπορώντας να αντέξει τις πιέσεις της οργάνωσης.

*Ω πεδίο τυραννιών Ναι, ω απαστράπτουσα αυλαία,
Ω θέατρο τραγωδιών που φωταγωγήθηκες και με μεγαλοπρέπεια
στολίστηκες!»⁵.*

Εκατό χρόνια μετά, η «ομίχλη» φαίνεται να έχει σχεδόν διαλυθεί και στη θέση του θολού τοπίου που κάλυπτε τον ουρανό της άλλοτε έκπαγλης οθωμανικής πρωτεύουσας, σήμερα διακρίνεται ένας απέραντος ορίζοντας, προς τον οποίο η Τουρκία βαδίζει με σίγουρα βήματα και με αυτοπεποίθηση έχοντας σταθερό στόχο την πραγματοποίηση της τιτάνιας ιδέας, τη δημιουργία της *«Μεγάλης Τουρκίας»*, το κράτος του Τουράν, δηλαδή την ένωση όλων των τουρκόφωνων λαών της Κεντρικής Ασίας, τον Παντουρανισμό. Αυτός είναι ο επιδιωκόμενος απώτερος στόχος της Τουρκίας στο σύγχρονο παγκόσμιο σκηνικό.

Όσον αφορά την εσωτερική της οργάνωση, η Τουρκία σήμερα για να πορευτεί προς τη νέα εποχή που προδιαγράφεται με νέες και ανανεωτικές ιδέες, θα χρειαστεί να προχωρήσει σε βαθιές τομές. Αυτές οι τομές αφορούν πρωταρχικά τον πολιτικό, έπειτα τον κοινωνικό, κατόπιν τον εκπαιδευτικό και κυρίως τον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Προϋπόθεση για την επίτευξη αυτών των διαρθρωτικών αλλαγών, είναι η ύπαρξη μιας ισχυρής προσωπικότητας ικανής να συνδυάζει την πραγματιστική πολιτική του Κεμάλ Ατατούρκ και την θεωρητική αντίληψη του Ζιγιά Γκιοκάλπ.

⁵ Fikret Tevfik, «Rûbab-ı Şikeste ve diğer eserleri», İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1995, σελ. 2.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΗΜΟΣΚΟΠΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ
"ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ"

(ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1)

ΠΟΙΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΜΕΙΣ;

Στην έρευνα που διεξήχθη προφορικά με τίτλο «Κοινωνική Δομή», σε 3.000 σημεία της Τουρκίας ερωτήθηκαν 47. 958 άτομα από 1.500 υπευθύνους τα οποία αντιπροσώπευαν το σύνολο του πληθυσμού της χώρας. Είναι εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός, ότι τα άτομα που εκλήθησαν να αυτοπροσδιοριστούν επέλεξαν ορισμένους πρωτεύοντες παράγοντες.

Για να προκύψουν τα στατιστικά συμπεράσματα, ζητήθηκαν από όσους συμμετείχαν στην έρευνα να επιλέξουν ορισμένα στοιχεία δηλώνοντας την προτίμησή τους με αριθμητική προτεραιότητα:

- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση τον τόπο γέννησής του.
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση την χώρα του την Τουρκία.
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση το φύλο.
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση την εθνική καταγωγή του.
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση την θρησκεία του.
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση την ηλικία του (νέος /ηλικιωμένος κλπ.)
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση την ένδυσή του.
- Να αυτοπροσδιορίζεται με βάση το επάγγελμά του.

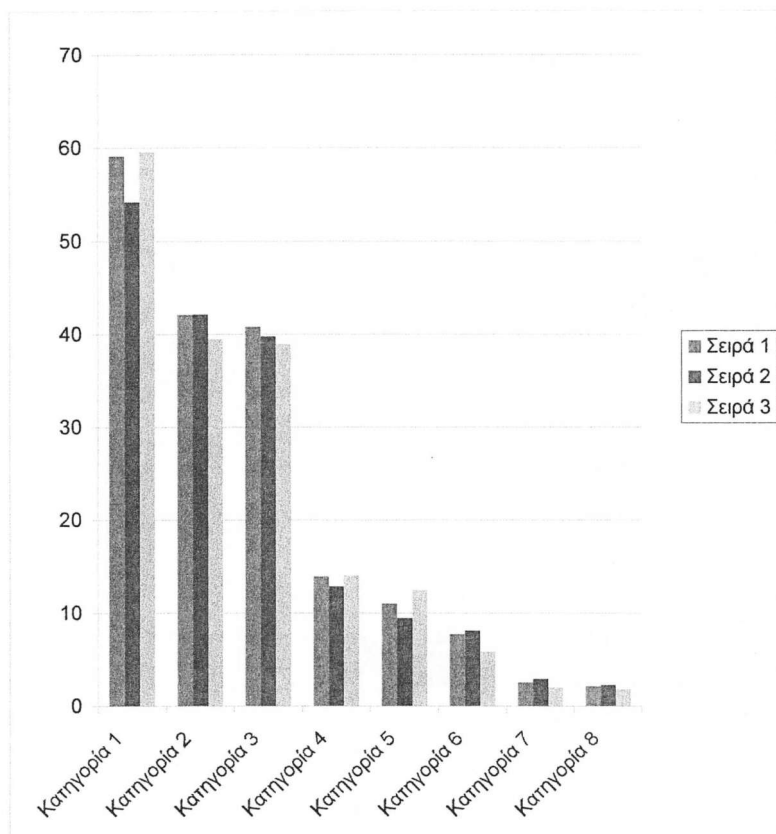
Η θρησκεία καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση

Το πιο σημαντικό εύρημα σ' αυτή την δημοσκόπηση είναι ότι από όλες τις δημογραφικές ομάδες δόθηκε μεγαλύτερη σημασία στη θρησκεία και λιγότερη στην εθνικότητα. Δηλαδή, σχετικά με τον προσδιορισμό της ταυτότητας στο σύνολο της Τουρκίας, η θρησκεία προτάσσεται αντί της εθνικής καταγωγής.

Οστόσο, η «Τουρκικότητα» αποτελεί το κύριο στοιχείο προσδιορισμού της ταυτότητας για όλες τις ομάδες. Θα πρέπει να αναφέρουμε πως, το θέμα της «Τουρκικής υπηκοότητας», το οποίο τέθηκε ως προϋπόθεση να απαντηθεί, η επιλογή «η αγάπη για την Τουρκία» κατατάσσεται πρώτη μεταξύ των υπόλοιπων παραγόντων.

Στις απαντήσεις με σειρά προτίμησης, προέκυψαν οι παρακάτω επιλογές: πρώτη τοποθετείται «η Τουρκικότητα», και ακολουθούν η «Θρησκεία», «ο τόπος γέννησης», «η εθνική καταγωγή», και «το φύλο».

Τα στοιχεία που προτιμήθηκαν σε μικρότερο βαθμό για τον προσδιορισμό της ταυτότητας είναι «η ηλικία» (νέος / ηλικιωμένος) και «η ένδυση».

Ποιος και ως προς τι προσδιορίζει την ταυτότητά του (σε %)

Σειρά 1 = Τουρκία, Σειρά 2 = Γυναίκα Σειρά 3 = Άνδρας

Κατηγορία 1: Σειρά 1: 59,14 Σειρά 2: 54,20 Σειρά 3: 59,56 (Τουρκικότητα)

Κατηγορία 2: Σειρά 1: 42,11 Σειρά 2: 42,12 Σειρά 3: 39,45 (Θρησκεία)

Κατηγορία 3: Σειρά 1: 40,76 Σειρά 2: 39,77 Σειρά 3: 38,95 (Τόπος γέννησης)

Κατηγορία 4: Σειρά 1: 13,95 Σειρά 2: 12,82 Σειρά 3: 14,02 (Εθνική καταγωγή)

Κατηγορία 5: Σειρά 1: 11,05 Σειρά 2: 09,46 Σειρά 3: 12,50 (Επάγγελμα)

Κατηγορία 6: Σειρά 1: 07,74 Σειρά 2: 09,10 Σειρά 3: 05,89 (Φύλο)

Κατηγορία 7: Σειρά 1: 02,52 Σειρά 2: 02,95 Σειρά 3: 02,05 (Ένδυση)

Κατηγορία 8: Σειρά 1: 02,15 Σειρά 2: 02,29 Σειρά 3: 01,85 (Ηλικία)

Εάν συγκρίνουμε τα δεδομένα με βάση το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα, «η Τουρκικότητα» είναι επίσης σημαντική για τα άτομα που έχουν μορφωτικό επίπεδο κάτω του λυκειακού. Θα πρέπει να σημειωθεί και να τονιστεί ότι για την ίδια κατηγορία μορφωτικού επιπέδου των πολιτών «η θρησκεία» αποτελεί την πρώτη προτίμηση.

Στα άτομα σημασία έχει ο τόπος καταγωγής

Στην έρευνα, μετά την επιλογή για τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους, ζητήθηκε από τους ερωτηθέντες να επιλέξουν από την ίδια λίστα δύο επιπλέον προτιμήσεις. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε όχι τόσο για να επισημανθούν οι προτιμήσεις των ερωτηθέντων, όσο για τις τάσεις τους.

Για τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους από τις δύο σημαντικότερες επιλογές πρώτη έρχεται με 59,14 % «η Τουρκικότητα» και δεύτερη με 42,11% η «Θρησκεία». Ο προσδιορισμός με βάση «τον τόπο γέννησης» ακολουθεί ως τρίτη σειρά προτίμησης με μικρότερα ποσοστά, δηλαδή 40,78%.

Η εθνική καταγωγή δεν επελέγη ανάμεσα στις τρεις πρώτες επιλογές

Άξιο προσοχής είναι το ακόλουθο εύρημα: ότι η επιλογή για την εθνική καταγωγή συγκέντρωσε σχεδόν το ένα τρίτο (1/3), δηλαδή 13,96%, του ποσοστού που συγκέντρωσαν καθεμία από τις τρεις πρώτες επιλογές. Ο αυτοπροσδιορισμός της ταυτότητας του συνόλου των πολιτών της χώρας που επιλέγουν την εθνική καταγωγή ισοβαθεί σχεδόν με την επιλογή του επαγγέλματος.

Η Τουρκικότητα 54,20% και η Θρησκεία 42,12% ήταν για τις γυναίκες οι δύο πιο σημαντικές επιλογές.

Οι γυναίκες που προτίμησαν να αυτοπροσδιοριστούν σύμφωνα με τον τόπο γέννησής τους με ποσοστό 39,77% καθώς και η σημασία που έδωσαν στην εθνική καταγωγή με 12,82% δεν διαφοροποιείται σημαντικά με την προτίμηση του συνόλου των ερωτηθέντων. Ενώ στους άνδρες οι προτιμήσεις έχουν την ακόλουθη σειρά: 59,56% Τουρκικότητα, 39,45% Θρησκεία, 38,95% τόπος γέννησης και 14,02% εθνική καταγωγή.

Η εθνική καταγωγή προηγείται σε δύο περιοχές

Στον προσδιορισμό ταυτότητας στο σύνολο των περιοχών προτάχθηκε η «Τουρκικότητα», πλην της ΝΑ Τουρκίας και της Μεσανατολικής Τουρκίας, όπου ως πρώτη προτίμηση οι ερωτηθέντες ψήφισαν την «Εθνική καταγωγή».

Η «Τουρκικότητα» και η «Θρησκεία» είναι οι δύο πιο σημαντικοί παράγοντες που προτιμήθηκαν στις περιοχές της Κωνσταντινούπολης, του Δυτικού Μαρμαρά (Προποντίδας), της Δυτικής Ανατολίας, της Μέσης Ανατολίας, και του Δυτικού Πόντου. Ενώ η «Τουρκικότητα» και ο «Τόπος γέννησης» είναι οι πιο σημαντικοί παράγοντες στις εξής περιοχές: στον Ανατολικό Μαρμαρά (Προποντίδα), στην Νότια Ανατολία (Ακτές Μεσογείου), στον Ανατολικό Πόντο, και στην ΒΑ Ανατολία.

Περιοχές όπου προτάσσεται η «Θρησκεία»

Η πλειοψηφία των κατοίκων της Μεσανατολικής Ανατολίας και της ΝΑ Τουρκίας προτιμά να προσδιορίζει την ταυτότητά της πρωτίστως με τη θρησκεία και δευτερευόντως με την Τουρκικότητα.

Οι ερωτηθέντες στις περιοχές της Μεσανατολικής Ανατολίας και της ΝΑ Τουρκίας προτιμούν την «Εθνική καταγωγή» ως τον πιο σημαντικό παράγοντα προσδιορισμού της ταυτότητάς τους.

Όταν διαχωρίζονται τα δεδομένα σε εθνικές ταυτότητες, η ιεράρχηση αποκτά ενδιαφέρον.

Κούρδοι και Τουρκικότητα

Η Τουρκικότητα που στο σύνολο των ερωτηθέντων αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα προσδιορισμού της ταυτότητας, στους Κούρδους καταλαμβάνει την τρίτη θέση. Γι' αυτήν την πληθυσμιακή ομάδα η εθνική καταγωγή αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα στον προσδιορισμό της ταυτότητάς του (81,40%). Επίσης, για τους Κούρδους ο προσδιορισμός της ταυτότητας μέσω της θρησκείας είναι εξίσου σημαντικός (81%) όσο και μέσω της «Εθνικής καταγωγής».

Η θρησκεία σ' αυτήν την περιοχή καταλαμβάνει την δεύτερη θέση στις προτιμήσεις, όπως συμβαίνει και στο σύνολο των ερωτηθέντων όπου η θρησκεία βρίσκεται στην δεύτερη θέση μετά την Τουρκικότητα.

Για τους αραβόφωνους, ο παράγοντας της θρησκείας είναι σημαντικότερος εν συγκρίσει με την Τουρκικότητα. Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε, ότι ο παράγοντας της εθνικής καταγωγής είναι πιο σημαντικός στους Κούρδους (81,40%) και στις αραβόφωνες μειονότητες (78,8%).

Μετριοπαθής πατριωτισμός

Οι κάτοικοι στο σύνολο της Τουρκίας δηλώνουν την «Τουρκικότητα» και τη «Θρησκεία», γεγονός που αποτελεί το πιο σημαντικό εύρημα. Εάν ληφθεί υπόψη η

Τουρκικότητα που δηλώνεται στην πρώτη σειρά, τα σχετικά μειωμένα ποσοστά της προτίμησης και της σημασίας που αποδίδεται στην εθνική καταγωγή, μπορούν να θεωρηθούν (εκτιμηθούν) ως απλή αναφορά προς τον πατριωτισμό.

Εδώ το σημείο που πρέπει να τονιστεί και να διευκρινιστεί είναι η προτίμηση στην Τουρκικότητα. Η έρευνα δεν περιλάμβανε ερώτηση του τύπου τι αντιλαμβάνεται το άτομο με την έννοια Τουρκικότητα (Türkiyelilik). Στο ίδιο θέμα που αρκέστηκε με τις απαντήσεις των δειγμάτων θα πρέπει μελλοντικά να διεξαχθούν νέες έρευνες για να προκύψουν νέα δεδομένα. Κατά την άποψή μας, τα άτομα που προτίμησαν την Τουρκικότητα, περιγράφουν μία κοινωνία της οποίας τα άτομα, αν και δεν βασίζονται στην εθνική ταυτότητα, ωστόσο εκδηλώνουν μία πατριωτική αγάπη. Μόνο που θα πρέπει να αξιολογηθεί το κατά πόσο αυτή η προτίμηση περικλείει ένα επικάλυμμα σαν κι εκείνο των πολιτικών όρων.

Κατάταξη στατιστικών περιφερειακών μονάδων της Τουρκίας (Απόσπασμα του νόμου με αριθμ. 5449)	
Κωνσταντινούπολη Κωνσταντινούπολη	Μέση Ανατολία 1-) Ακσαράϊ, Κιρίκκαλε, Κίρσεχίρ, Νίγδε, Νεβσεχίρ, 2-) Καϊσερί, Σίβας, Γιόζγκατ
Δυτικός Μαρμαράς (Δυτική Προποντίδα) 1-) Εντίρνε, Κιρκλάρελι, Τεκίρναγ 2-) Μπαλικεσίρ, Τσανάκκαλε	Δυτικός Πόντος 1-) Μπάρτιν, Καραμπούκ, Ζονγκουλντάκ, 2-) Τσανκιρί, Κασταμονού, Σινόπ, 3-) Αμάσεια, Τσόρουμ, Σαμσουν, Τοκάτ
Αιγαίο (Δυτική Μικρά Ασία) 1-) Ιζμίρ, 2-) Αϊντίν, Ντενιζλί, Μούγλα, 3-) Αφγιονκαραχισάρ, Κιουτάχγια, Μανίσα, Ουσάκ	Ανατολικός Πόντος 1-) Αρτβίν, Γκιρέσουν, Γιουμουσχανέ, Ορντού, Ρίζε, Τραμπζόν
Ανατολικός Μαρμαράς 1-) Μπιλετζίκ, Μπούρσα, Εσκισεχίρ 2-) Μπόλου, Ντούζτζε, Κοτζαελί, Σακάργια, Γιάλοβα	Βορειοανατολική Ανατολία 1-) Μπαϊμπούρτ, Ερζιντζάν, Ερζερούμ, 2-) Άγρι, Αρνταχάν, Ιγντίρ, Καρς
Μέση Ανατολία 1-) Άνκαρα, 2-) Καραμάν, Κόνγια	Μεσανατολική Ανατολία 1-) Μπινγκιολ, Ελάζιγ, Μαλάτεια, Τούντζελι 2-) Μπιτλίσ, Χακκιάρι, Μους, Βαν

<i>Νότια Ανατολία</i>	<i>Νοτιοδυτική Ανατολία</i>
1-) Αττάλεια, Μπούρντουρ, Ισπάρτα, 2-) Αδανα, Μερσίν, 3-) Χατάϊ, Καχραμάνμαρας, Οσμανγιέ	1-) Αντιγαμάν, Γκαζιάντεπ, Κιλίς, 2-) Ντιγαρμπεκίρ, Σανλίουρφα, 3-) Μπάτμαν, Μάρντιν, Σιρνάκ, Σίρτ

Οι κάτοικοι του Ανατολικού Πόντου είναι συμπαγείς (άκαμπτοι) ως προς την αφοσίωσή τους στην ταυτότητα

Στην ερώτηση: «Θα δεχόσασταν να έχετε νύφη ή γαμπρό ή σύζυγο άλλης θρησκείας ή εθνικής καταγωγής ή χώρας;» η περιοχή του Ανατολικού Πόντου κατατάσσεται στην πρώτη σειρά όσον αφορά την αρνητική απάντηση και ως κοινωνική ομάδα την πρώτη θέση καταλαμβάνουν οι αμόρφωτοι άνδρες πάνω από 44 ετών.

Στην έρευνα μετρήθηκε και το ποσοστό αφοσίωσης των ατόμων στην ταυτότητά τους. Για να εκφράσουν τα άτομα τα αισθήματα αφοσίωσης στην ταυτότητά τους προστέθηκε στα δείγματα και μία προσωπική ερώτηση: «Η νύφη σας, ο γαμπρός σας ή στο μέλλον η σύζυγός σας θα δεχόσασταν να είναι από διαφορετική θρησκεία, εθνική καταγωγή ή χώρα;»

Με την πρώτη ματιά εκείνο που δημιουργεί εντύπωση είναι η αγκόλωση των πολιτών πάνω στο θέμα αυτό. Τα άτομα που προτάσσουν ως σημαντικότερο παράγοντα για τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους τη «Θρησκεία» και την «Τουρκικότητα» αντί της «Εθνικής καταγωγής», είναι αρνητικά στο θέμα δημιουργίας οικογένειας με άτομα άλλης θρησκείας ή χώρας. Εξετάζοντας την γενική εικόνα, τα άτομα αν και είναι ανεκτικά στο να έχουν νύφη / σύζυγο / γαμπρό άλλης εθνικής καταγωγής, ωστόσο έχουν σοβαρές επιφυλάξεις στη δημιουργία δεσμού αυτού του είδους.

Οι γυναίκες είναι πιο ανεκτικές

Όταν εξεταστεί αυτό το θέμα κατά φύλο, αξίζει να σημειωθεί ότι οι γυναίκες είναι πιο ανεκτικές σε σύγκριση με τους άνδρες όλων των ηλικιών. Εάν προχωρήσουμε σε διαφορετικές δημογραφικές ομάδες, τα αποτελέσματα είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα.

Για παράδειγμα, τα άτομα με πανεπιστημιακή μόρφωση είναι θετικά (εγκρίνουν, επιδοκμάζουν) με υψηλότερα ποσοστά.

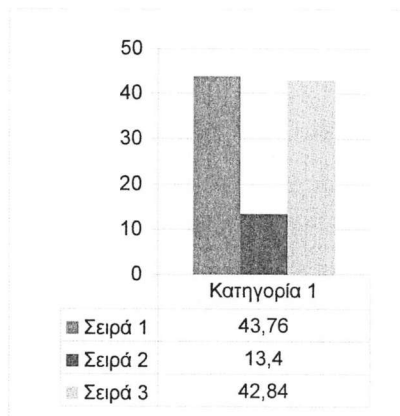
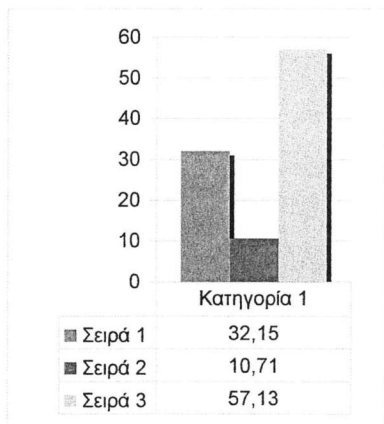
Οι γυναίκες μέσης ηλικίας και άνω και με πανεπιστημιακή μόρφωση δηλώνουν με την απάντηση «είναι δυνατόν» με υψηλά ποσοστά περίπου 65% τη δημιουργία οικογένειας με νύφη ή γαμπρό ή σύζυγο διαφορετικής θρησκείας.

Οι γυναίκες με 66,96% και οι άνδρες με 69,93% ανήκουν στην ομάδα ατόμων με τα υψηλότερα αρνητικά ποσοστά σε ηλικία άνω των 44 ετών και με χαμηλό επίπεδο μόρφωσης.

Υψηλότερα ποσοστά με 69,66% οι άνδρες και οι γυναίκες με 66,06% δίνουν θετική απάντηση από 29 – 43 ετών. Με ποσοστά 55,22% κατέχουν οι άνδρες και 54,47% οι γυναίκες ανήκουν στην ομάδα ηλικίας άνω των 44 ετών και χαμηλού επιπέδου μόρφωσης, η οποία χαρακτηρίζεται άκαμπτη και ανυποχώρητη στις απόψεις της.

Προσέγγιση εθνικών ταυτοτήτων στην επιλογή συζύγου / νύφης / γαμπρού									
Η νύφη σας, ο γαμπρός σας ή ο/η μελλοντικός / ή σύζυγός σας									
	Από άλλη θρησκεία			Από άλλη εθνική καταγωγή			Από άλλη χώρα		
	Είναι δυνατόν %	Ίσως %	Όχι %	Είναι δυνατόν %	Ίσως %	Όχι %	Είναι δυνατόν %	Ίσως %	Όχι %
Τούρκοι	30,2	11,1	58,7	40,8	14,0	45,3	31,3	10,9	57,7
Τουρκικής καταγωγής	29,0	8,5	62,5	48,1	10,7	41,2	30,5	9,5	60,0
Κούρδοι Ζαζά	47,4	8,9	43,7	66,3	11,3	22,4	48,6	9,4	42,0
Αραβες	37,7	7,0	55,3	60,5	11,4	28,1	35,2	5,6	59,3
Γενικός προσδιορισμός	39,7	7,9	52,4	50,0	10,0	40,0	38,8	8,5	52,8
Άλλοι	39,9	13,7	46,4	58,6	12,4	29,0	43,8	10,7	45,6
Σύνολο	31,0	10,3	55,1	42,2	12,9	41,3	31,8	10,2	53,9

Τα ποσοστά άρνησης στην επιλογή της νύφης / γαμπρού / συζύγου από άλλη θρησκεία ή χώρα είναι μεγαλύτερα από την επιλογή της εθνικής καταγωγής

Από άλλη θρησκεία

Σειρά 1. Είναι δυνατόν

Σειρά 2. Πιθανόν

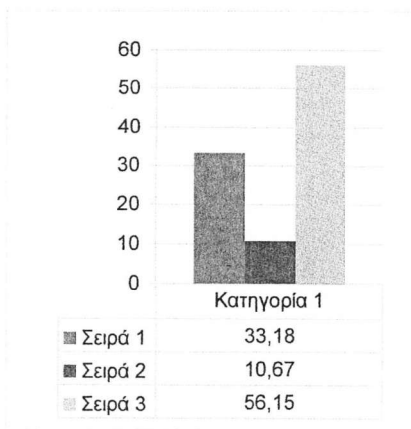
Σειρά 3. Αδύνατον

Από άλλη εθνική καταγωγή

Σειρά 1. Είναι δυνατόν

Σειρά 2. Πιθανόν

Σειρά 3. Αδύνατον

Από άλλη χώρα

Σειρά 1. Είναι δυνατόν Σειρά 2. Πιθανόν Σειρά 3. Αδύνατον

Ποσοστά ανεκτικότητας κατοίκων σε ορισμένες περιοχές της Τουρκίας

Όταν οι απαντήσεις ταξινομούνται κατά περιοχές, τα άτομα που απαντούν καταφατικά, δηλαδή θα δεχόταν («είναι δυνατόν») να έχουν νύμφη ή γαμπρό από άλλη θρησκεία, το μεγαλύτερο ποσοστό με 46,22% σημειώνεται σε περιοχές της Μεσανατολικής Τουρκίας και της Κωνσταντινούπολης με 42,70%, ενώ το χαμηλότερο ποσοστό ανεκτικότητας σημειώνεται στις περιοχές του Ανατολικού Πόντου με 15,96% και της Μέσης Ανατολίας με 23,98%.

Από τη Μεσανατολική Τουρκία με ποσοστό 60,74%, και στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης με 53,09% καταγράφονται τα υψηλότερα ποσοστά των ατόμων που απαντούν καταφατικά, δηλαδή ότι είναι δυνατό να δεχτούν νύφη ή γαμπρό από άλλη εθνική καταγωγή, ενώ τα πιο χαμηλά ποσοστά παρατηρούνται στις περιοχές του Ανατολικού Πόντου με 25,64% και του Αιγαίου (Δυτική Μ. Ασία) με 33,70%. Τέλος, νύφη ή γαμπρό από άλλη χώρα δέχονται με υψηλότερα ποσοστά οι περιοχές της Μεσανατολικής Τουρκίας με 48,78% και της Κωνσταντινούπολης με 42,59%, ενώ με πολίτες άλλης χώρας τα άτομα που λιγότερο επιθυμούν να δημιουργήσουν οικογένεια βρίσκονται στις περιοχές του Ανατολικού Πόντου με 20,11% και της Μέσης Ανατολίας με 24,45%.

Οι Τούρκοι είναι πιο κλειστοί (συντηρητικοί)

Επίσης, σημαντικά στοιχεία προκύπτουν όσον αφορά την «εθνική δομή», δηλαδή την αφοσίωση των ατόμων στον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους.

Οι Τούρκοι δίνουν πιο συντηρητικές απαντήσεις σε ερωτήσεις σχετικές με το θέμα. Η ομάδα που αποτελείται από άτομα «Τουρκικής καταγωγής» τα οποία έχουν μεν Τουρκική εθνικότητα προσδιορίζονται δε με διαφορετικές λέξεις όπως (Τουρκομάνος, μετανάστης, μουσουλμάνος – Τούρκος οπωροπώλης) και προέρχονται από την περιοχή που απλώνεται από την Κεντρική Ασία έως τα Βαλκάνια, συγκεντρώνουν υψηλά ποσοστά άρνησης με 62,5% στο θέμα της νύφης ή του γαμπρού να προέρχεται από άλλη θρησκεία. Επιπλέον, αρνητική άποψη έχει, με επίσης υψηλά ποσοστά (60% «αρνητικό») στη δημιουργία δεσμού με άτομα άλλης χώρας. Οι Άραβες και οι άλλες ομάδες από διαφορετικές εθνικές ταυτότητες, είναι λίγο επιφυλακτικοί σε σχέση με το σύνολο του λαού στο θέμα της δημιουργίας οικογένειας με άτομα από άλλη θρησκεία, καταγωγή ή χώρα.

Η περίπτωση των Κούρδων Ζαζά

Οι Κούρδοι Ζαζά είναι περισσότερο ανεκτικοί και απαντούν, σε σχέση με το σύνολο του λαού, με υψηλότερο ποσοστό κατάφασης («είναι δυνατό»). Η θετική – καταφατική

απάντηση που δίνουν για τη νύφη ή το γαμπρό ή τον / την σύζυγο που να προέρχεται από άλλη θρησκεία ανέρχεται στο 47,4% (το ποσοστό επί του συνόλου της Τουρκίας είναι 31%), από άλλη εθνική καταγωγή στο 66,3% (το ποσοστό επί του συνόλου της Τουρκίας είναι 42,2%) και από άλλη χώρα στο 48,8% (το γενικό ποσοστό 31,8%).

Όσο κι αν είναι σημαντική η εθνική καταγωγή, οι Κούρδοι δεν αντιμετωπίζουν τον γάμο ή τη ζύμωση ανάμεσα στις ομάδες ως παράγοντα γέννησης προβλήματος στην ταυτότητα.

Οι Αλεβίδες είναι πιο ανεκτικοί

Οι ίδιες ερωτήσεις όταν τεθούν με βάση τη θρησκεία, οι Αλεβίδες αντιμετωπίζουν με διαφορετική ανεκτικότητα το γάμο με τάιρι που να προέρχεται από άλλη χώρα ή διαφορετικό θρησκευτικό δόγμα ή εθνική καταγωγή.

Ότι θα ήταν «δεκτό» αν προκύψει γάμος με άτομο άλλης θρησκείας ή άλλης εθνικής καταγωγής ή άλλης χώρας, οι Αλεβίδες απαντούν με ποσοστά 60 – 65%, ενώ οι Σουνίτες Χανεφίδες δηλώνουν με ποσοστά μεταξύ 28 – 40%. Αν αξιολογήσουμε όλες τις απαντήσεις συγχρόνως σχετικά με το ίδιο θέμα, δηλαδή για την ταυτότητα της νύμφης / συζύγου / γαμπρού, το μεγαλύτερο ποσοστό ανεκτικότητας εστιάζεται στα άτομα που έχουν διαφορετική εθνική ταυτότητα. Μικρότερη αποδοχή απολαμβάνουν τα άτομα που έχουν διαφορετική θρησκεία. Εδώ, τα άτομα δίνουν μικρότερη σημασία στην εθνική ταυτότητα και την διαφορετικότητα όπως επίσης στην θρησκευτική ταυτότητα και την διαφορετικότητα.

Το να ζει κανείς αποδεχόμενος την ταυτότητά του είναι θέμα συζήτησης

Τα δείγματα που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα δείχνουν ότι το 82,55% των ατόμων ζει άνετα (ελεύθερα) με την ταυτότητά του, όμως αυτό το ποσοστό μειώνεται στο 53,57% όταν τίθεται η ερώτηση «Άλλος μπορεί να ζήσει με την ταυτότητά του;»

Αφού θέσουμε τα ευρήματα προς ανάλυση σχετικά με τον προσδιορισμό των περιγραφών, θα πρέπει να εξαγάγουμε κοινωνικά συμπεράσματα σχετικά με το πόσο ελεύθερα μπορούν να ζήσουν τα άτομα που επιμένουν στην εθνική ταυτότητά τους μέσα στη χώρα που διαβιών. Γι' αυτό το λόγο, η σωστή μέθοδος περιλαμβάνει ένα στόχο δύο επιπέδων. Στην έρευνα ρωτήθηκαν τα άτομα με «που προσδιορίζουν τον εαυτό τους με την εθνική ταυτότητα» αν ζουν ελεύθερα και αισθάνονται γαλήνη. Στη συνέχεια στα ίδια

δείγματα, ζητήθηκε η γνώμη τους σχετικά «πώς κρίνουν τους άλλους, αν δηλαδή αντιμετωπίζουν ή δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα με την ταυτότητά τους».

Στο σύνολο της χώρας το 82,55% των ατόμων δηλώνει ότι ζει άνετα με την εθνική ταυτότητά του.

Εκείνοι που θεωρούν πως έχουν νομικά προβλήματα με την εθνική ταυτότητά τους αποτελούν το 3,91%. Το 11,93% ισχυρίζεται ότι αντιμετωπίζει ορισμένα προβλήματα αλλά μπορεί και ζει άνετα με την ταυτότητά του, ενώ το 1,61% αποδέχεται ότι αντιμετωπίζει κάποια κοινωνικά εμπόδια λόγω της ταυτότητάς του.

Στο ερώτημα πώς κρίνουν τους άλλους, αν δηλαδή οι άλλοι «ζουν άνετα που επιμένουν στην εθνική ταυτότητά τους», τα συμπεράσματα είναι διαφορετικά:

Στην παραπάνω ερώτηση το 53,57% απάντησε «Ναι», δηλαδή, μεγαλύτερο είναι το ποσοστό εκείνων που σκέφτονται ότι οι άλλοι πράγματι έχουν πρόβλημα που επιμένουν να ζουν με την ταυτότητά τους.

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα απάντησαν ως εξής: το 31,90% απάντησαν ότι έχουν κάποιο πρόβλημα που ζουν επιμένοντας στην ταυτότητά τους, το 9,38% ότι αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα και το 5,14% ότι αντιμετωπίζουν εμπόδια που προκύπτουν στο κοινωνικό περιβάλλον τους.

Πρόβλημα ταυτότητας στη γυναίκα

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο απαντούν οι νέες γυναίκες με μόρφωση όταν γίνονται δημογραφικοί διαχωρισμοί όπως το φύλο και η εκπαίδευση. Το 25,74% των νέων γυναικών με ηλικία κάτω των 29 ετών και με πανεπιστημιακή μόρφωση απαντά πως δεν αισθάνονται άνετα που ζουν επιμένοντας στην εθνική ταυτότητά τους, ενώ με ποσοστά 68% των νέων γυναικών κρίνουν πως «οι άλλες γυναίκες δεν αισθάνονται ελεύθερα αποδεχόμενες την ταυτότητά τους».

Όσο αυξάνεται το επίπεδο μόρφωσης, κυρίως οι νέες δηλώνουν πως έχουν πρόβλημα με την εθνική ταυτότητά τους. Μόνο που, σχετικά με το ίδιο θέμα, σκέφτονται πως οι άλλες έχουν τρεις φορές μεγαλύτερο πρόβλημα με την ταυτότητά τους.

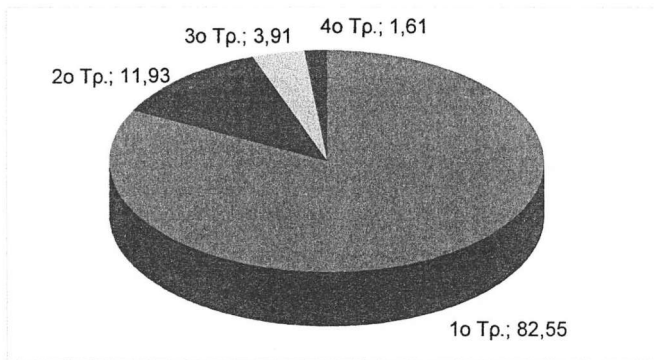
Σύμφωνα με τα ευρήματα του ίδιου πίνακα, το ζήτημα ταυτότητας των γυναικών, ότι δηλαδή έχουν κοινωνικό πρόβλημα στο περιβάλλον τους, σε σχέση με τους άνδρες, το ποσοστό είναι πιο υψηλό. Όσον αφορά το θέμα της ελεύθερης ή όχι διαβίωσης, προκύπτουν διαφορετικά στοιχεία όταν οι ερωτηθέντες έχουν διαφορετική εθνική καταγωγή. Από πλευράς εθνικότητας, όσες προσδιορίζονται ως Τουρκάλες είναι πιο άνετες αποδεχόμενες την ταυτότητά τους. Πιο συγκεκριμένα με ποσοστό 86,8% «ναι» απαντά, ενώ το μεγαλύτερο από

τον μέσον όρο ισχυρίζεται πως και οι άλλες ζουν άνετα αποδεχόμενες την εθνική ταυτότητά τους. Επομένως, οι απόψεις των κατοίκων τουρκικής καταγωγής δεν διαφέρουν από τον μέσον όρο των απόψεων που εκφράζονται στο σύνολο της Τουρκίας.

Μόνο που σ' αυτό το θέμα καμία ομάδα με εθνική ταυτότητα δεν περιλαμβάνει σαφείς και σημαντικές αποστάσεις από το γενικό σύνολο, όσο εκείνης των Κούρδων. Δηλαδή, ενώ το σύνολο της κοινωνίας (ανεξαρτήτου εθνικότητας) απαντά με 82,5% ότι ζει άνετα και ελεύθερα αποδεχόμενο την εθνική ταυτότητά του, καθώς και με ποσοστό 53,57%, ότι οι άλλοι μπορούν να ζήσουν άνετα με την ταυτότητά τους, ωστόσο οι Κούρδοι δηλώνουν με ποσοστό 39,2% ότι ζουν ελεύθερα με την ταυτότητά τους. Οι Κούρδοι δηλώνουν με 24,9% πως και οι άλλοι αισθάνονται άνετα αποδεχόμενοι την ταυτότητά τους.

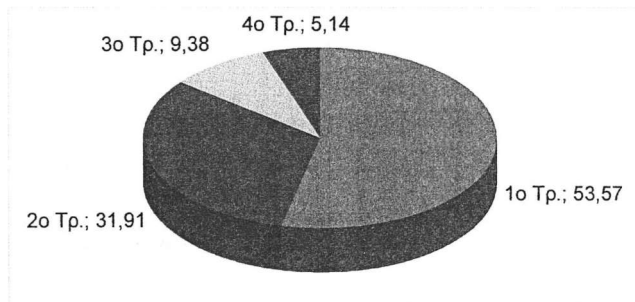
Διατηρώντας την ταυτότητά σας, ζείτε άνετα και ελεύθερα;					
	Ναι %	Υπάρχουν κάποια προβλήματα %	Υπάρχουν νομικά προβλήματα %	Υπάρχουν κοινωνικά εμπόδια %	Σύνολο %
Τούρκοι	86,8	9,7	2,2	1,3	100
Τουρκικής Καταγωγής	81,1	12,2	3,8	2,9	100
Κούρδοι	39,2	33,4	22,7	4,7	100
Άραβες	77,6	17,2	2,6	2,6	100
Γενικοί προσδιορισμοί	83,5	11,5	3,7	1,3	100
Άλλες εθνικές ταυτότητες	74,6	20,7	3,6	1,2	100
Τουρκία	82,5	11,9	3,9	1,6	100

Ζεις άνετα αποδεχόμενος την ταυτότητά σου;

1° *Ναι* 2° *Υπάρχουν κάποια προβλήματα* 3° *Υπάρχουν νομικά (θεσμικά) προβλήματα* 4° *Υπάρχουν περιφερειακά εμπόδια*

Οι άλλοι ζουν άνετα αποδεχόμενοι την ταυτότητά τους;

1° *Ναι* 2° *Υπάρχουν κάποια προβλήματα* 3° *Υπάρχουν κάποια νομικά εμπόδια* 4° *Υπάρχουν περιφερειακά εμπόδια*

Οι Αλεβίδες είναι οι πιο ενοχλημένοι

Ένα από τα πιο χτυπητά ευρήματα είναι, ότι οι Αλεβίδες εμφανίζονται ως η πιο ενοχλημένη θρησκευτική ομάδα στο θέμα του να «ζει κανείς άνετα και ελεύθερα αποδεχόμενος την ταυτότητά του». Ενώ, μόνο το 53% των Αλεβίδων δηλώνει ότι «ζει άνετα αποδεχόμενο την ταυτότητά του», ωστόσο το 47% δηλώνει πως αντιμετωπίζει προβλήματα.

Οι Αλεβίδες με ποσοστό 79,1% πιστεύουν πως «οι άλλοι δεν ζουν άνετα αποδεχόμενοι την ταυτότητά τους» που είναι το υψηλότερο για άποψη σχετική με άλλες θρησκευτικές ομάδες. Οι Σουνίτες – Χανεφίδες εκφράζουν με ποσοστό 87,2% ότι «μπορούν και ζουν ελεύθερα αποδεχόμενοι την εθνική ταυτότητά τους» και με ποσοστό 57,2% πιστεύουν ότι άλλες θρησκευτικές ομάδες, «μπορούν και ζουν άνετα αποδεχόμενες την ταυτότητά τους».

Το πιο σημαντικό εύρημα που προκύπτει από τη σύζευξη και των δύο παραπάνω ερωτήσεων, είναι ότι οι άνθρωποι έχουν γνώση των προβλημάτων των συνανθρώπων τους. Η κοινωνία τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει θέματα συζητήσεων που αφορούν το θέμα της εθνικής ταυτότητας και έχει συναίσθηση των προβλημάτων που εστιάζονται γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας.

ΔΗΜΟΣΚΟΠΗΣΗ ΓΙΑ "ΤΗ ΜΑΝΤΙΛΑ"

(ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2)

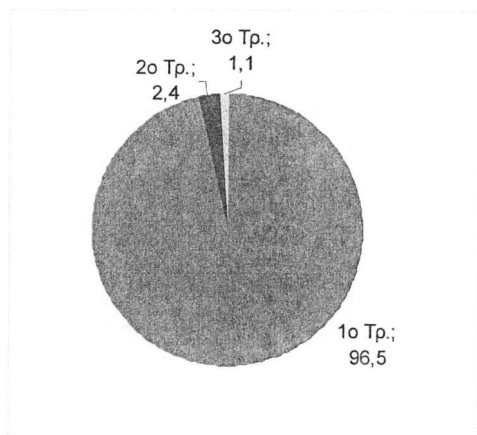
Το 80% του πληθυσμού επιθυμεί να αρθεί η απαγόρευση της μαντίλας

Τον τελευταίο μήνα η Τουρκία επικεντρώθηκε στο θέμα της άρσης απαγόρευσης της μαντίλας. Η Βουλή σήμερα ψηφίζει για δεύτερη φορά τις σχετικές με το θέμα τροποποιήσεις του Συντάγματος.

Όπως συνέβη και στον πρώτο γύρο, το λεγόμενο μικρό πακέτο αναμένεται να ψηφιστεί με 400 ψήφους. Την περίοδο μεταξύ 31 Ιανουαρίου και 4 Φεβρουαρίου, κατά τις οποίες οι συζητήσεις έφθαναν στην αποκορύφωσή τους, η εφημερίδα ZAMAN κατόρθωσε να εξάγει εντυπωσιακά συμπεράσματα δοκιμάζοντας την σφυγμομέτρηση της κοινωνίας σε συνεργασία με την Εταιρεία Έρευνας Δημοσκοπήσεων. Σύμφωνα μ' αυτά τα αποτελέσματα, η συντριπτική πλειοψηφία (μέσος όρος 80%) του πληθυσμού επιθυμεί την άρση απαγόρευσης της μαντίλας στα πανεπιστήμια. Όσον αφορά το θέμα υποστήριξης των δικαιωμάτων των γυναικών που δεν φέρουν μαντίλα, οι συμμετέχοντες στο γκάλοπ παρουσίασαν μία κοινή στάση, η οποία ανατρέπει τις φήμες που λένε, ότι με την άρση απαγόρευσης της μαντίλας θα διαταραχθεί η κοινωνική γαλήνη (ειρήνη) και θα προκύψουν φαινόμενα καταπίεσης σε τοπικό επίπεδο.

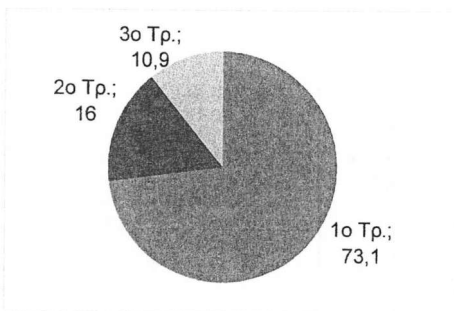
Το πιο επίκαιρο και περιεκτικό γκάλοπ της Τουρκίας για την μαντίλα πραγματοποιήθηκε σε 12 νομούς και 140 περιφέρειες με δείγματα 7. 422 ερωτηθέντων. Για πρώτη φορά απευθύνθηκαν ερωτήσεις σε τρεις κατηγορίες ατόμων: δηλαδή σε γυναίκες «φέρουσες μαντίλα», σε γυναίκες «μη φέρουσες μαντίλα» και σε άνδρες. Το θέμα της έρευνας περιλάμβανε δέκα ενότητες που πραγματεύονταν θέματα όπως: την αιτία της κάλυψης και τον τρόπο δεσίματος της μαντίλας, την διαφορά ανάμεσα στη μαντίλα και το τουρμπάνι (λευκό λεπτό ύφασμα για περιτύλιξη του κεφαλιού), επίσης τη διαφορά του καλυμμένου κεφαλιού από το ακάλυπτο και τέλος από την τοπική καταπίεση έως τις ανησυχίες των ατόμων για την απειλή της κοσμικότητας της Τουρκίας.

Θέλετε η μαντίλα να είναι ελεύθερη στα πανεπιστήμια;
 Οι φέρουσες μαντίλα

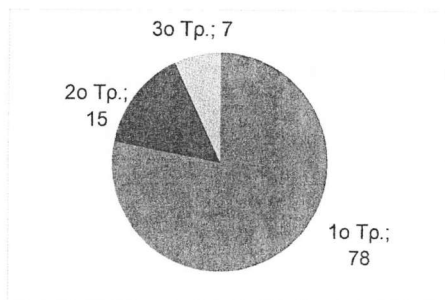
1^ο -] Ναι 2^ο -] Όχι 3^ο -] Δεν ξέρω δεν απαντώ

Οι μη φέρουσες μαντίλα

1^ο -] Ναι 2^ο -] Όχι 3^ο -] Δεν ξέρω δεν απαντώ

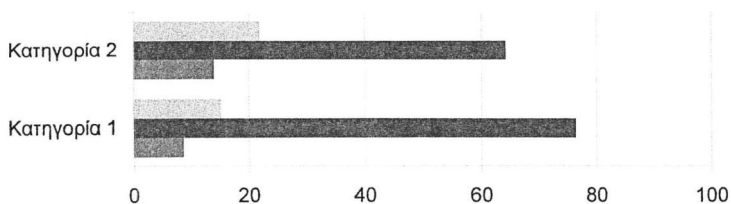
Οι άντρες

1^ο -] Ναι 2^ο -] Όχι 3^ο -] Δεν ξέρω δεν απαντώ

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του γκάλοπ, η μαντίλα δεν εκλαμβάνεται ως πολιτικό σύμβολο αλλά ως θρησκευτική αναγκαιότητα. Μία συντριπτική πλειοψηφία (μέσος όρος 80%) από τη μια επιθυμεί να αρθεί η απαγόρευση της μαντίλας στα πανεπιστήμια, ενώ από την άλλη δεν το κουβεντιάζει αλλά ούτε επιθυμεί να υπάρξει ελεύθερη επιλογή ώστε η μαντίλα να επιτραπεί ή όχι στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα, που προέκυψαν από το γκάλοπ, των γυναικών που δεν φέρουν μαντίλα αποτελεί η κοινή στάση στο θέμα υπεράσπισης των δικαιωμάτων. Στην ερώτηση, «Εγκρίνετε το δικαίωμα “των γυναικών που δε φέρουν μαντίλα” να υποστηρίζουν την ελεύθερη επιλογή της μαντίλας;», οι γυναίκες οι φέρουσες τη μαντίλα και οι άνδρες απάντησαν θετικά («Ναι») με ποσοστά 83,6% και 75,1% αντίστοιχα. Αυτή η απάντηση διαλύει το θολό τοπίο που προσπάθησαν να δημιουργήσουν τον τελευταίο μήνα οι πολιτικοί και ορισμένα ΜΜΕ. Όμως, αξιοσημείωτες είναι και οι ερωτήσεις στο θέμα της γνώμης των γυναικών που φέρουν μαντίλα σε σύγκριση με εκείνες που δεν καλύπτονται και αντίστροφα. Για παράδειγμα, η “θετική” γνώμη των γυναικών που φέρουν μαντίλα έναντι εκείνων που δεν φέρουν αγγίζει το 80,3%, ενώ η “θετική” γνώμη των γυναικών που δεν φέρουν μαντίλα έναντι των γυναικών που καλύπτουν το κεφάλι τους αγγίζει το 79,8%. Δηλαδή, οι γυναίκες αναμεταξύ τους παρέχουν “δημοκρατική υποστήριξη”, δίχως να προβαίνουν σε διάκριση του τύπου “γυναίκες με μαντίλα και γυναίκες δίχως μαντίλα”. Η θεωρία, ότι με την άρση απαγόρευσης της μαντίλας θα διαταραχθεί η κοινωνική τάξη δεν βρίσκει έδαφος στα κοινωνικά στρώματα.

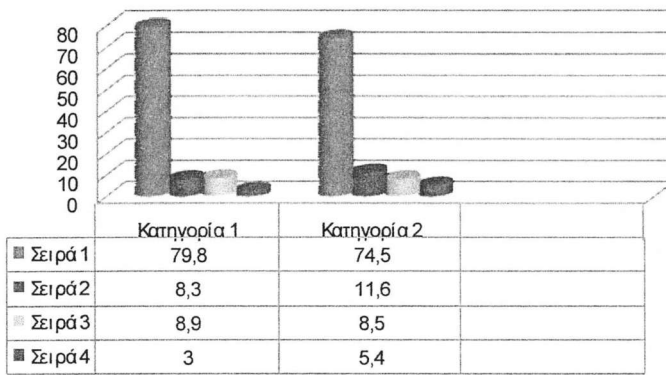
Γνωρίζετε άτομα που να φόρεσαν μαντίλα έπειτα από πίεση;

	Κατηγορία 1	Κατηγορία 2
Σειρά 3	15,1	21,9
Σειρά 2	76,3	64,2
Σειρά 1	8,6	13,9

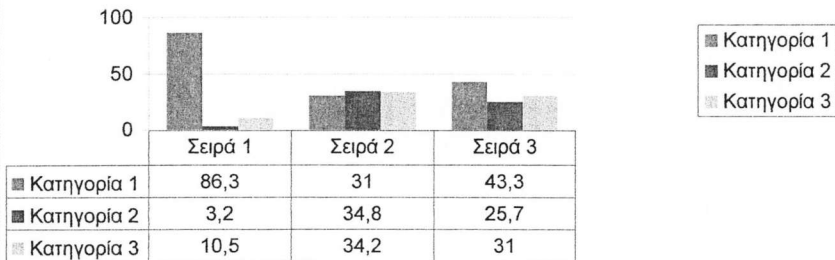
Κατηγορία 1 = Φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 2 = Μη φέρουσες μαντίλα
Σειρά 1 = Ναι Σειρά 2 = Όχι Σειρά 3 = Δεν ξέρω δεν απαντώ

Τι γνώμη έχετε για τις μανπλοφορούσες;

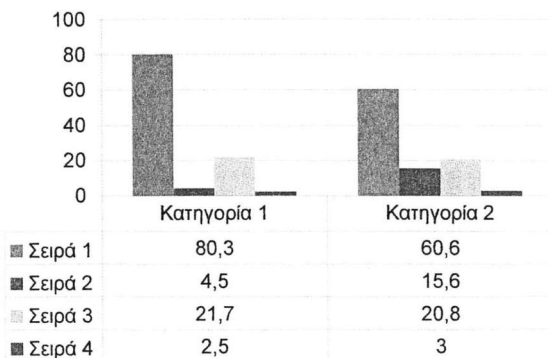
Κατηγορία 1 = Μη φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 2 = Άντρες
 Σειρά 1 = Θετική Σειρά 2 = Αρνητική Σειρά 3 = Ούτε θετική ούτε αρνητική
 Σειρά 4 = Δεν ξέρω δεν απαντώ

Κατά την άποψή σας η μαντίλα είναι μία θρησκευτική ανάγκη;

Κατηγορίες: 1^ο -] Οι φέρουσες μαντίλα 2^ο -] Οι μη φέρουσες μαντίλα 3^ο -] Άντρες
 Σειρά 1 = Ναι Σειρά 2 = Όχι Σειρά 3 = Δεν ξέρω δεν απαντώ

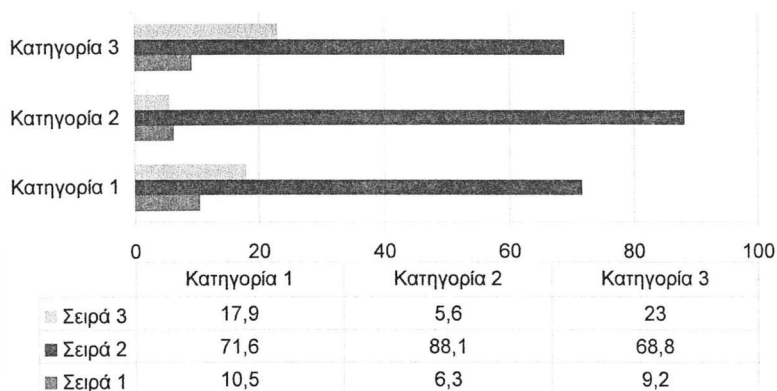
Τι γνώμη έχετε για τις μη φέρουσες μαντίλα;

Κατηγορία 1 = Οι μη φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 2= Άντρες

Σειρά 1 = Θετική Σειρά 2 = Αρνητική Σειρά 3 = Ούτε θετική ούτε αρνητική Σειρά 4 = Δεν γνωρίζω δεν απαντώ

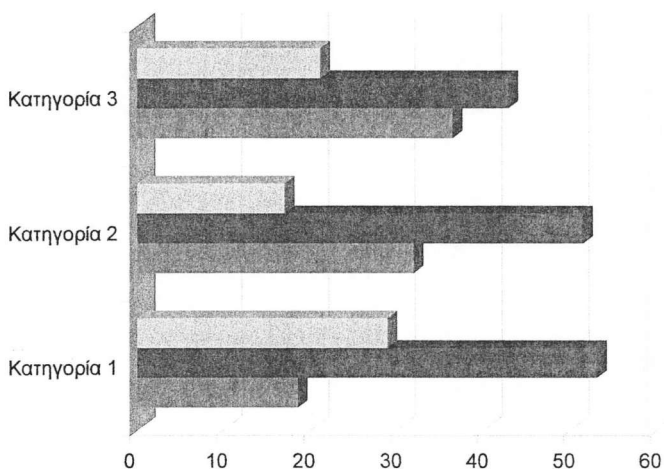
Θέλετε να ζήσετε σε μία χώρα που διοικείται με το νόμο της σαρία;

Κατηγορία 1 = Οι φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 2= Οι μη φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 3 = Άντρες

Σειρά 1= Ναι Σειρά 2 = Όχι Σειρά 3 = Δεν ξέρω δεν απαντώ

Το τουρμπάνι και η μαντίλα είναι το ίδιο πράγμα;

	Κατηγορία 1	Κατηγορία 2	Κατηγορία 3
Σειρά 3	28,7	16,9	21
Σειρά 2	52,9	51,3	42,7
Σειρά 1	18,4	31,8	36,3

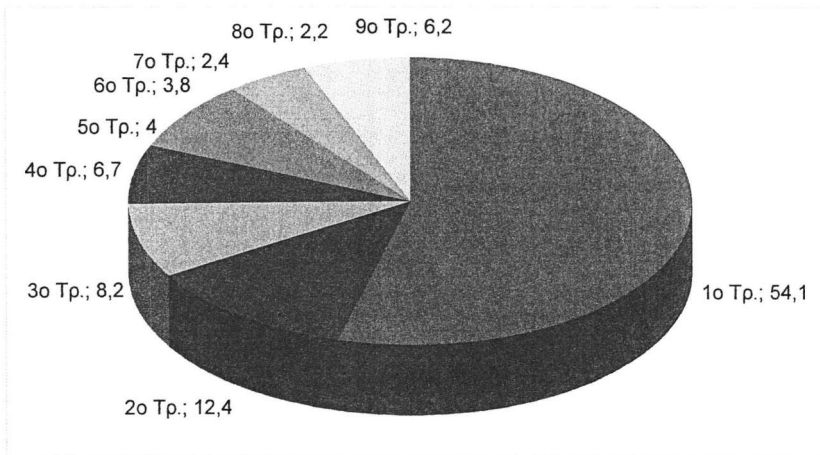
Κατηγορία 1 = Οι φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 2= Οι μη φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 3 = Άντρες
 Σειρά 1= Ναι Σειρά 2 = Όχι Σειρά 3 = Δεν ξέρω δεν απαντώ

Ο στρατηγικός ερευνητής Χουσεΐν Κοτζάμπιγκ παρουσιάζει μία ξεκάθαρη εικόνα της έρευνας που αντιπροσωπεύει το σύνολο του πληθυσμού της Τουρκίας, ότι προτείνει “μία κοινωνική λύση στο θέμα της μαντίλας”. Εν αντιθέσει με την εικόνα και τις παράνοιες που επιχειρήσαν να προβάλλουν τις «γυναίκες που φορούν μαντίλα» ως μία ομάδα γυναικών με “φανατική ιδεολογική” τάση διαφεύστηκαν. Η έρευνα παρουσιάζει τις γυναίκες αυτές ως ένα πορτρέτο συμφιλωμένων με την κοινωνία ανεξάρτητων που επιθυμούν την γαλήνη και την ειρηνική συμβίωση. Παρομοίως, και οι γυναίκες που δεν φέρουν μαντίλα, παρ’ όλες τις προσπάθειες των πολιτικών και των ΜΜΕ να επιχειρήσουν την πόλωση, είναι υπέρ της ειρηνικής συμβίωσης στην κοινωνία. Στις απαντήσεις τους, οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα και οι ακάλυπτες, δίχως να κάνουν καμία διάκριση φανεράνουν ένα πρόσωπο ελεύθερων – δημοκρατικών γυναικών. Όλες προσδοκούν μία λύση του θέματος της μαντίλας, δηλαδή μία ιδανική λύση.

Ένα άλλο σημείο που έθεσε η έρευνα είναι, ότι οι συζητήσεις για τη «μαντίλα» και το «τουρμπάνι» διεξάγονται κυρίως από άνδρες και επομένως αντιλαμβάνονται περισσότερο

έτσι το πρόβλημα. Δηλαδή, ότι το πρόβλημα της μαντίλας έγινε περισσότερο οξύ, σ' αυτό το θέμα, μεγαλύτερο ρόλο παίζουν οι άνδρες και όχι οι γυναίκες. Ακόμα, και οι απαντήσεις που έδωσαν οι γυναίκες στις ερωτήσεις: “Οι φόβοι και τα προβλήματα της Τουρκίας” δείχνουν πως, σε σύγκριση με τους άνδρες, οι γυναίκες κρίνουν τις υποθέσεις μέσα από μία ορθολογική οπτική γωνία.

Γιατί καλύπτετε το κεφάλι σας;

1^ο -] Επειδή πιστεύω το καλύπτω 2^ο -] Είναι εντολή του Ισλαμισμού 3^ο -] Επειδή είμαι μουσουλμάνα 4^ο -] Έτσι το θέλει η οικογένειά μου 5^ο -] Ο σύζυγός μου θέλει να καλύπτω το κεφάλι μου 6^ο -] Αυτές είναι οι παραδόσεις μας 7^ο -] Από συνήθεια 8^ο -] Άλλο 9^ο -] Δεν απάντησαν.

Στην ερώτηση προς τις γυναίκες τις φέρουσες μαντίλα: “Εάν θέλει ο πατέρας σας, ο σύζυγός σας ή ο σύντροφός σας να μη φοράτε μαντίλα θα το κάνατε;”, η απάντηση είναι εξαιρετική διότι μία μικρή μειοψηφία απαντά «Ναι». Από τις 2.445 γυναίκες με μαντίλα ένα ποσοστό 2,9% θα αποδεχόταν συμβουλές – υποδείξεις μόνο από συγγενικό πρόσωπο πρώτου βαθμού. Ενώ ένα ποσοστό 10% των γυναικών που δε φέρουν μαντίλα δηλώνει, ότι θα δεχόταν να φορέσει μαντίλα με τη συμβουλή – υπόδειξη συγγενικού προσώπου πρώτου βαθμού. Όσον αφορά την ερώτηση “Έχετε γνωστές (φίλες) οι οποίες έπειτα από καταπίεση δεν φόρεσαν μαντίλα;”, θετική «Ναι» απάντηση, με ποσοστό 6%, έδωσαν οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα, ενώ με 4,3% απάντησαν οι γυναίκες οι μη φέρουσες μαντίλα. Επιπλέον, στην ερώτηση “Έχετε γνωστή (φίλη) που φόρεσε μαντίλα έπειτα από καταπίεση;” η θετική απάντηση («Ναι») με 8% προέρχεται από τις γυναίκες που φέρουν μαντίλα, ενώ με ένα

ποσοστό 13% απαντούν θετικά οι γυναίκες που δε φέρουν μαντίλα. Και αυτές οι ερωτήσεις φανερώουν, πως καμία γυναίκα δε δίνει σημασία στην καταπίεση που προέρχεται από συγγενικό περιβάλλον σχετικά με την κάλυψη ή όχι του κεφαλιού της. Η απάντηση («Όχι») με 60% που έδωσαν οι γυναίκες στην ερώτηση “Άραγε θα πρέπει όλες οι γυναίκες να φορούν μαντίλα ή να μη φορούν;”, αποδεικνύει ότι το κάλυμμα της κεφαλής με μαντίλα ή όχι δεν δηλώνει ιδεολογική διαφορά.

Οι γυναίκες αφομοίωσαν περισσότερο από όλους την ανεξαρτησία

Δρ. Ναίφ Τουράν – Νομικός - Κοινωνιολόγος

Χρειάζεται να υπολογιστεί ταυτόχρονα η πίστη και η κουλτούρα της κοινωνίας. Τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία του είναι συντηρητική, ο Τούρκος την χρεώνει στον Ισλαμισμό, όμως υπάρχει και η κάλυψη της κεφαλής λόγω παράδοσης. Επομένως, δεν τίθεται θέμα να θεωρηθεί η μαντίλα σύμβολο. Αυτό το αποδεικνύουν και τα αποτελέσματα της έρευνας. Το τελευταίο διάστημα, παρ’ όλη την επιρροή των ΜΜΕ, τα άτομα δεν οδηγούνται σε τέτοιου είδους αντιφάσεις. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού πιστεύει, ότι η μαντίλα θα μπορούσε να θεωρηθεί πολιτικό σύμβολο. Οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα σκέφτονται πως δεν είναι απαραίτητο να φορέσουν μαντίλα και όλες οι υπόλοιπες γυναίκες. Από φόβο ότι θα αντιμετωπίσουν πίεση από την τοπική κοινωνία τους, οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα αφομοίωσαν καλύτερα την έννοια της ελευθερίας.

Καλόπτω την κεφαλή μου επειδή μου το υπαγορεύει η θρησκεία μου

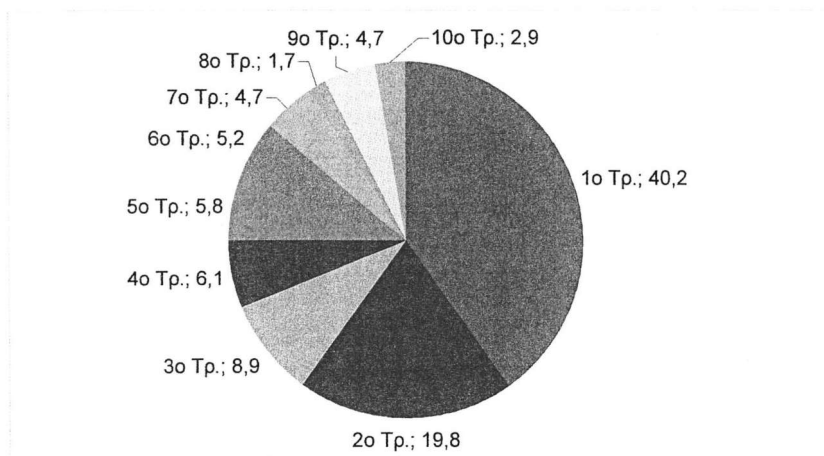
Για πρώτη φορά στην έρευνα πήραν μέρος ως διαφορετικές ομάδες οι γυναίκες «που φέρουν μαντίλα» κι εκείνες «που δε φέρουν». Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις ερωτήσεις, οι οποίες απευθύνθηκαν στις γυναίκες σχετικά με την κάλυψη ή όχι της κεφαλής, είναι εκπληκτικά. Για παράδειγμα, οι απαντήσεις των γυναικών που φέρουν μαντίλα στην ερώτηση: “Γιατί καλύπτετε το κεφάλι σας;” το 54,1% απαντά “λόγω της πίστης μου”, το 12,4% “μου το υπαγορεύει ο Ισλαμισμός”, το 8,2% “επειδή είμαι μουσουλμάνα”. Στην ίδια ερώτηση η αιτία κάλυψης της κεφαλής με μαντίλα απαντά με 4% ότι “είναι θέλημα του συζύγου” ενώ το 6,7% απαντά ότι “το θέλει η οικογένεια”.

Η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών που φέρουν μαντίλα με την απάντησή τους “επειδή πιστεύω”, έδωσαν άλλη διάσταση στην έρευνα της πολιτικής επιρροής. Οι

γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα και απάντησαν “επειδή πιστεύω” σχετικά με την κάλυψη της κεφαλής με μαντίλα, εκτιμάται ότι είναι δύο διαφορετικοί όροι που απαντήθηκαν στην ερώτηση “Το τουρμπάνι και η μαντίλα είναι το ίδιο πράγμα;”.

Ο Πρόεδρος Αμπντουλάχ Γκιουλ και οι πολιτικοί του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (MHP) και του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) με την συγκατάθεσή τους υπέγραψαν ότι για την άρση απαγόρευσης της μαντίλας οι τροποποιήσεις που έγιναν στο Σύνταγμα δεν θα τεθούν σε δημοψήφισμα, καθώς υποστήριζαν ότι το θέμα αυτό απλά αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου και της παιδείας, αφού αξιολογήθηκε στο πλαίσιο της ελευθερίας και της ισότητας. Επίσης, η έρευνα δίνει απάντηση στην ερώτηση “Τι θα προκύψει εάν το θέμα της ελευθερίας της μαντίλας στα πανεπιστήμια οδηγηθεί σε δημοψήφισμα;”. Σύμφωνα με αυτήν την ερώτηση, οι γυναίκες «που φέρουν μαντίλα», με 97,2%, δηλώνουν ότι θα ψήφιζαν θετικά, ενώ οι «μη φέρουσες μαντίλα» με 78,6% ότι θα απαντούσαν επίσης θετικά, και τέλος, οι άνδρες με 81,4% υπέρ. Έτσι, εκφράζεται η άποψη ότι η απάντηση που θα δινόταν στην δημοσκόπηση θα ήταν θετική με συντριπτική πλειοψηφία.

Ποιο κατά τη γνώμη σας είναι το σημαντικότερο πρόβλημα της Τουρκίας; (%)

1^ο -] Η ανεργία 2^ο -] Η οικονομία 3^ο -] Τρομοκρατία 4^ο -] Η μαντίλα 5^ο -] Το αδιέξοδο
 6^ο -] Η παιδεία 7^ο -] Η υγεία 8^ο -] Το κουρδικό 9^ο -] Οι άλλοι 10^ο -] Δεν ξέρω δεν απαντώ

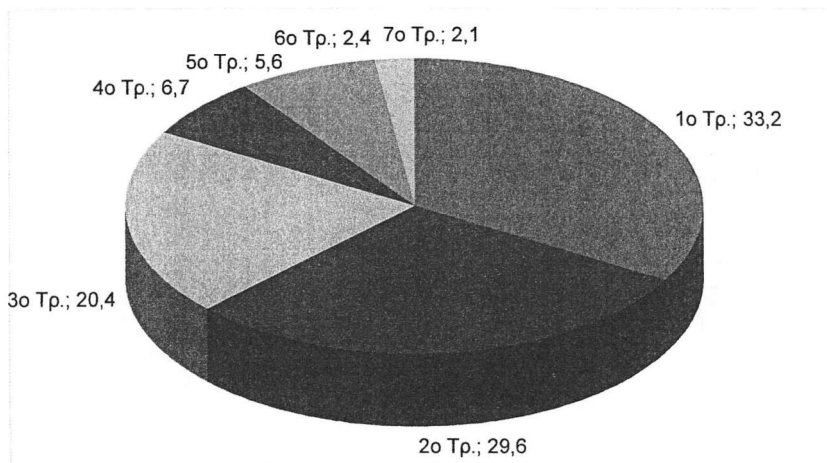
*Συναντηθήκαμε με τους αρμόδιους του θέματος
Νουμάν Μπακτάς – Γενικός Διευθυντής του Γκάλοπ*

Η έρευνα που διεξήχθη, έχει δύο σημεία που την διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες δημοσκοπήσεις. Πρώτον, ότι δεν ήταν περιορισμένος ο αριθμός των συμμετεχόντων στη δημοσκόπηση σε σχέση με τις άλλες έρευνες στις οποίες συνεργάστηκαν περίπου με 1000 άτομα. Δεύτερον, η συγκεκριμένη έρευνα εφαρμόστηκε σε τρία ξεχωριστά δείγματα και ζητήθηκαν άμεσα οι απόψεις των συμμετεχόντων. Σε άλλες δημοσκοπήσεις ρωτήθηκαν άτομα τα οποία δεν είχαν άμεση σχέση με τη μαντίλα ή την κάλυψη της κεφαλής και τα αποτελέσματα που διεξήχθησαν αποδόθηκαν στην τάση του συνόλου της τουρκικής κοινωνίας. Εμείς διαχωρίζοντας τις ομάδες των δειγμάτων εμποδίσουμε την αλλοίωση των αποτελεσμάτων.

*Όσο υφίσταται το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομίας η μαντίλα δεν
μπορεί να αποτελεί το κύριο πρόβλημα της χώρας*

Οι απόψεις των συμμετεχόντων για τα πιο σοβαρά προβλήματα της Τουρκίας διαφέρουν από τα προβλήματα που προβάλλονται μέσα από τα ΜΜΕ. Πάνω από το 40% της κοινωνίας πιστεύει πως η ανεργία αποτελεί το πρώτο από τα προβλήματα στη χώρα. Ενώ η οικονομία αγγίζει το 20% από μία μερίδα ατόμων. Το ζήτημα της τρομοκρατίας με 9% καταλαμβάνει την τρίτη θέση. Ακολουθεί το θέμα της μαντίλας ως το σημαντικότερο πρόβλημα της χώρας με ποσοστό 6,7% για τις γυναίκες που φέρουν μαντίλα, με 5%, ενώ για τις γυναίκες που δε φέρουν μαντίλα. Και των ανδρών οι απόψεις δεν είναι διαφορετικές. Μόνο το 6,2% πιστεύουν πως η μαντίλα είναι το σημαντικότερο πρόβλημα. Το 1,7% μόνο, υποστηρίζει πως το κουρδικό ζήτημα αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα. Αυτό το ποσοστό καταδεικνύει ότι η κοινωνία δεν αγκυλώνεται σε στοιχεία διαμελισμού και ότι η εθνική ταυτότητα είναι ασήμαντο πρόβλημα, δηλαδή δεν απασχολεί έντονα τους πολίτες.

Σε τι είδους διάκριση υπεστήκατε; (%)
(Για τις φέρουσες μαντίλα)

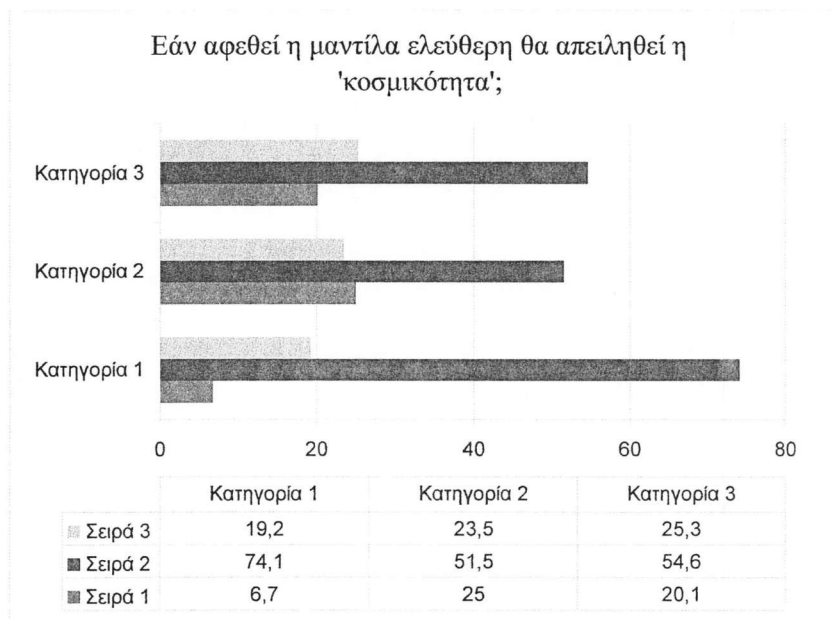
1^ο -] Εμποδίστηκε το δικαίωμά μου στην παιδεία 2^ο -] Δεν μπορώ να βρω εργασία στον ιδιωτικό τομέα 3^ο -] Δεν μπορώ να εργαστώ στο δημόσιο 4^ο -] Όταν παίρνω υπηρεσία δημιουργείται δυσκολία 5^ο -] Στην κοινωνική ζωή με αποστρέφονται 6^ο -] Δεν γίνομαι δεκτή στα στέκια 7^ο -] Άλλο

Η οικονομική κρίση αποτελεί το πιο ισχυρό στοιχείο που δημιουργεί φόβο στην κοινωνία και καταλαμβάνει την πρώτη θέση. Ο διχασμός και ο ηθικός εκφυλισμός αποτελούν επίσης φόβο που δε θα πρέπει όμως να υποτιμηθούν. Με ποσοστό 24% ο φόβος της οικονομικής κρίσης καταλαμβάνει την πρώτη θέση και ακολουθούν με ποσοστά 14% ο διαμελισμός της με 12,% ο εκφυλισμός της ηθικής και της κουλτούρας. Επίσης, ο φόβος του πολέμου αγγίζει το 11%, ενώ ο φόβος του εμφυλίου πολέμου το 10% κι αυτό επειδή τα ΜΜΕ διατηρούν το πρόβλημα στην επικαιρότητα. Ο φόβος για τον θρησκευτικό ριζοσπαστισμό και το νόμο της σαρία αγγίζει μόλις το 3%, ενώ ο φόβος της απαγόρευσης ανέρχεται στο 3,3%.

Οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα και εκείνες που έχουν ακάλυπτη την κεφαλή δεν πιστεύουν ότι γίνονται διακρίσεις στην κοινωνία

Μία από τις σημαντικότερες ερωτήσεις που απευθύνθηκαν στις γυναίκες τις φέρουσες μαντίλα και στις μη φέρουσες ήταν: “Υφίστασθε διάκριση;” Το 91% των γυναικών που φέρουν μαντίλα αποδίδουν την διάκριση στη μαντίλα. Σε ερώτηση αποκάλυπτα αιχμηρή, δηλαδή “Σε τι είδους διάκριση υπεστήκατε;” Η απάντηση ήταν ότι “Απαγορεύτηκε το

δικαίωμά μου να σπουδάσω” με 33,2%, επίσης “Δεν μπορώ να βρω εργασία στον ιδιωτικό τομέα” με 29,6%, ακόμα “Δεν μπορώ να εργαστώ στο δημόσιο” με 20,4%. Όμως, τα χαμηλά ποσοστά των απαντήσεων στις απροκάλυπτα αιχμηρές ερωτήσεις αποδεικνύει το γεγονός ότι η μαντίλα δεν αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα.

Κατηγορία 1 = Οι φέρουσες μαντίλα Κατηγορία 2 = Οι μη φέρουσες μαντίλα
 Κατηγορία 3 = Άντρες
 Σειρά 1 = Ναι Σειρά 2 = Όχι Σειρά 3= Δεν ξέρω δεν απαντώ

Οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα απάντησαν με 6,7% ότι “Προκύπτουν δυσκολίες όταν εργάζομαι”, με 5,6% ότι “Με αποστρέφονται (περιφρονούν) μέσα στην κοινωνία”, με 2,4% ότι “Δεν με δέχονται σε δημόσιους χώρους”. Με αυτές τις απαντήσεις φαίνεται πως το θέμα της μαντίλα περιορίζεται αρχικά από το δικαίωμα στην παιδεία και από την δυσκολία εύρεσης εργασίας στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Η κοινωνία θα ηρεμήσει ακόμα περισσότερο με την αναγνώριση του ελεύθερου δικαιώματος πρόσβασης στην παιδεία. Είναι ενδιαφέρουσες οι απαντήσεις, των γυναικών που φέρουν μαντίλα, στο πρόβλημα της μη εύρεσης εργασίας τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Όσον αφορά τις γυναίκες που δε φέρουν μαντίλα, τα ποσοστά των απαντήσεων στην ερώτηση “Υποστήκατε διάκριση;” αντικατοπτρίζουν το 20,4%. Η ομάδα αδικημένων (θυμάτων) με 68,2% δηλώνει

ότι η αδικία αφορά μόνο λεκτική παρενόχληση αλλά και σωματική παρενόχληση. Αυτή η περιφέρεια καταπίεση της τοπικής συντηρητικής κοινωνίας δεν υπερβαίνει παρά το 9,9%.

Το 80% των πολιτών τάσσεται υπέρ της άρσης απαγόρευσης της μαντίλας

Στην ερώτηση “Θα θέλατε το θέμα της μαντίλας να είναι ελεύθερο στα πανεπιστήμια;”, οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα απάντησαν θετικά με 96,5%, εκείνες που δεν καλύπτουν το κεφάλι τους με ποσοστά 73,1% και οι άνδρες με 78%. Οι συμμετέχοντες στη δημοσκόπηση όταν ερωτώνται αν θα ήθελαν η μαντίλα να φοριέται ελεύθερα στα Γυμνάσια και τα Λύκεια, η απάντηση των γυναικών που φέρουν μαντίλα με «Όχι» και «Δεν έχω γνώμη», αγγίζει το 68%, και σημαίνει πως αυτή η μερίδα των γυναικών δεν έχει σκοπό να αναγάγει τη μαντίλα σε ιδεολογικό θέμα. Από την άποψη του δικαιώματος και της ελευθερίας στην εκπαίδευση, οι γυναίκες που δε φέρουν μαντίλα επιθυμούν την άρση απαγόρευσης της μαντίλας, άλλη μία μερίδα δεν επιθυμεί την εμφάνιση των γυναικών με τουρμπάνι σε δημόσιο χώρο. Οι συμμετέχοντες δηλώνουν πως δεν είναι ευχαριστημένοι με τις συζητήσεις περί μαντίλας. Στην ερώτηση “Κατά τη γνώμη σας οι συζητήσεις περί μαντίλας μειώνουν την προσπάθεια της Τουρκίας για πρόοδο;”, περίπου το 80% δηλώνει θετικά.

Δεν υφίσταται καταπίεση της τοπικής κοινωνίας αλλά καταπίεση των ΜΜΕ

Τα αποτελέσματα του γκάλοπ δείχνουν πως περισσότερο από την “καταπίεση της τοπικής κοινωνίας”, η “καταπίεση των ΜΜΕ” είναι πιο δραστική. Στην ερώτηση που απευθυνόταν στις γυναίκες που φέρουν μαντίλα ότι: “Στο περιβάλλον σας συμβουλευέτε (υποδεικνύετε) τις φίλες σας που έχουν ακάλυπτο το κεφάλι τους να φορέσουν μαντίλα;”, η απάντηση με 11% είναι θετική («Ναι»). Αντίθετα, στις γυναίκες που έχουν ακάλυπτο το κεφάλι τους η θετική απάντηση «Ναι» αγγίζει το 10% στην ερώτηση: “Στις φίλες σας που έχουν καλυμμένο το κεφάλι τους με μαντίλα έχετε προτείνει να μην τη φορέσουν;”. Το ποσοστό αυτό καταδεικνύει πως σ’ αυτή την κατεύθυνση δεν προκύπτει ιδιαίτερη διαφορά ανάμεσα στις γυναίκες. Το υπόλοιπο σώμα των πολιτών αντιδρά κατηγορηματικά πως είναι αντίθετο με τις “καταπίεσεις και τις υποδείξεις”. Στην ερώτηση προς τους άνδρες: “Κάνετε υποδείξεις στις γυναίκες του περιβάλλοντός σας, όσες φορούν μαντίλα να την αφαιρέσουν και όσες δεν φορούν να καλύψουν το κεφάλι τους;” η θετική απάντηση «Ναι» αγγίζει το

16%. Αυτό καταδεικνύει πως ένα εσωτερικό θέμα των γυναικών μετατρέπεται σε σοβαρότερο θέμα για τους άντρες.

Είναι εκτός πραγματικότητας η αγωνία πως απειλείται η κοσμικότητα

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του γκάλοπ, ο λαός απαξιώνει τις φήμες, ότι “εάν υπάρξει ελευθερία στο θέμα της μαντίλας τίθεται σε κίνδυνο η κοσμικότητα της χώρας”. Το 74,19% των γυναικών που φέρουν μαντίλα το 51,5% των γυναικών που δεν καλύπτουν το κεφάλι τους και το 54,6% των αντρών πιστεύουν πως με τη μαντίλα δεν τίθεται θέμα κινδύνου της κοσμικότητας στην Τουρκία. Επίσης, στην ερώτηση “Θα θέλατε να ζήσετε σε μία χώρα που κυβερνάται με το νόμο της σαρία;” το 73% των συμμετεχόντων απάντησε αρνητικά «Όχι». Οι γυναίκες που φέρουν μαντίλα θεωρούν ότι είναι άδικοι εκείνοι που υποστηρίζουν την απαγόρευση της μαντίλας. Στην αποκάλυπτα αιχμηρή ερώτηση: “Ποιες ανησυχίες τους είναι δίκαιες;” με εμπάθεια απαντούν ως εξής: σκέφτονται πως “θα προκύψει σύγκρουση και ότι η Τουρκία θα κυβερνηθεί με σαρία”, και πως “ακούν, μαθαίνουν και πιστεύουν ότι θα υπάρξει καταπίεση από τα ΜΜΕ”. Από τις απαντήσεις των αποκάλυπτων αιχμηρών ερωτήσεων προκύπτουν δύο ενδιαφέροντα σημεία. Σύμφωνα μ’ αυτά, εκείνοι που υποστηρίζουν την απαγόρευση της μαντίλας δεν θεωρούν πραγματοποιήσιμο το γεγονός ότι θα καταργηθεί η κοσμικότητα και όλες οι γυναίκες θα αναγκαστούν να φορέσουν μαντίλα.

Οι οικογένειες δεν παίρνουν θέση για το ντύσιμο των παιδιών

Στην ερώτηση που τέθηκε στις γυναίκες που δε φέρουν μαντίλα: “Γιατί είναι ακάλυπτο το κεφάλι σας;” οι απαντήσεις είναι αρκετά ενδιαφέρουσες. Ένα μέρος των απαντήσεων ήταν το εξής: Το 42,3% απάντησε “επειδή ήθελα να μη καλύπτεται”, το 16,2% “έτσι αισθάνομαι ευτυχισμένη”, το 14,2% “γιατί να μην είναι ακάλυπτο;”, το 11,2% “ποτέ δεν το σκέφτηκα”, το 3,1% “έτσι θέλει η οικογένειά μου”, το 2,1% “δεν το επιθυμεί ο σύζυγός μου”. Με ποσοστό 5% ότι δεν φέρουν μαντίλα οι γυναίκες το αιτιολογούν εξαιτίας του συζύγου ή του φίλου τους. Οι απαντήσεις αυτές ανατρέπουν τις θεωρίες, ότι οι γυναίκες που καλύπτουν το κεφάλι τους και εκείνες που δεν το καλύπτουν, φόρεσαν ή δε φόρεσαν μαντίλα εξαιτίας της επιρροής που ασκήθηκε από την οικογένεια, τον σύντροφο ή τις παραδόσεις. Το 4% των γυναικών δήλωσε ότι φέρει μαντίλα επειδή το θέλει ο σύζυγος, ενώ

το 6,7% κάλυψαν το κεφάλι τους με μαντίλα επειδή το θέλησε η οικογένεια. Με 2,1% αιτία μη κάλυψης της κεφαλής είναι ο σύζυγος, ενώ με 3,1% αιτία είναι η οικογένεια. Το να φέρουν μαντίλα ή να μη φέρουν καταδεικνύει ότι δεν είναι σημαντική η επιρροή που ασκεί ο σύζυγος ή η οικογένεια πάνω στις γυναίκες.

**ΔΗΜΟΣΚΟΠΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΜΜΑ
ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΕΤΑ ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΓΙΑ ΤΟΝ
"ΚΟΥΡΔΙΚΟ ΔΙΑΛΟΓΟ"**

(ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3)

Άραγε η κοινή γνώμη υποστηρίζει το άνοιγμα του «Κουρδικού Διαλόγου;»

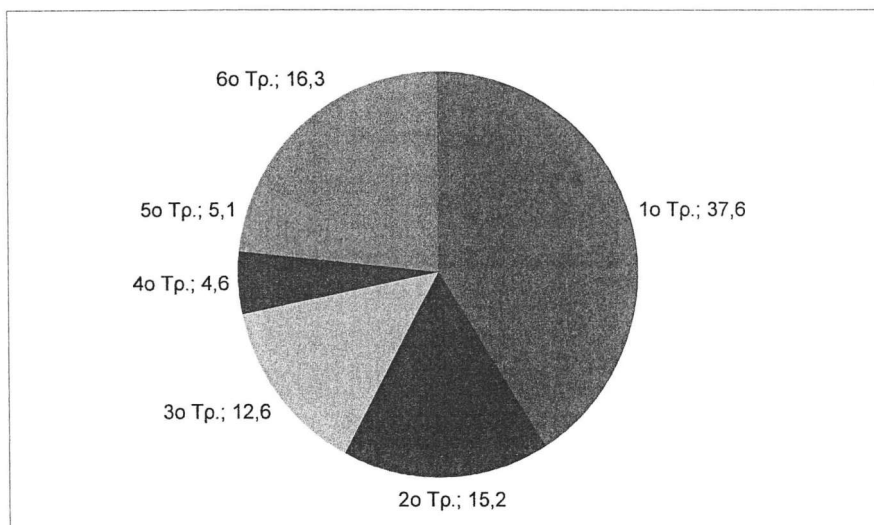
Το Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών ANDY-AR, το οποίο περιοδικά οργάνωσε την «Έρευνα Τοπικής Επικαιρότητας – Τουρκική Πολιτική», ανακοίνωσε τα αποτελέσματα του μηνός Αυγούστου.

Σύμφωνα με την έρευνα, σημαντικά θέματα της επικαιρότητας, όπως ο αντίκτυπος του ανοίγματος του «Κουρδικού Διαλόγου» στην κοινή γνώμη και η αντανάκλαση στα πολιτικά κόμματα, σε περίπτωση που προκηρύσσονταν την επόμενη εβδομάδα εκλογές το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης θα ερχόταν πρώτο στις προτιμήσεις των ψηφοφόρων.

Οι συζητήσεις πάνω στο θέμα του ανοίγματος του «Κουρδικού Διαλόγου» αύξησαν τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων προς το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, ενώ η στάση των κομμάτων της αντιπολίτευσης, θεωρήθηκε αρνητική.

Αμέσως παρακάτω, παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της δημοσκόπησης του μηνός Αυγούστου που διενήργησε Το Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών ANDY-AR, το οποίο διέγινωσε με απόλυτη επιτυχία τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών που διενεργήθηκαν στις 29 Μαρτίου.

1-) Τον Αύγουστο που η κυβέρνηση ανακοίνωσε τον «Κουρδικό Διάλογο», την προσεχή Κυριακή εάν προκηρύσσονταν βουλευτικές εκλογές σε ποιο κόμμα θα έδινες την ψήφο σου;

1-) AKP = Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (37,6% AKP)

2-) CHP = Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (15,2% CHP)

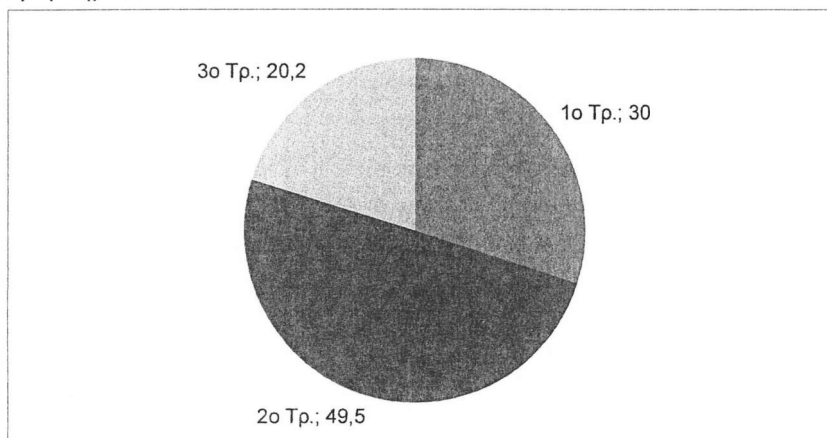
3-) MHP = Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (12,6% MHP)

4-) DTP = Κόμμα Δημοκρατικής Κοινωνίας (4,6% DTP)

5-) SP = Σοσιαλιστικό Κόμμα (5,1% SP)

6-) Αναποφάσιστοι (16,3%)

2-) Πώς κρίνετε τη στάση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στο Κουρδικό Πρόβλημα;

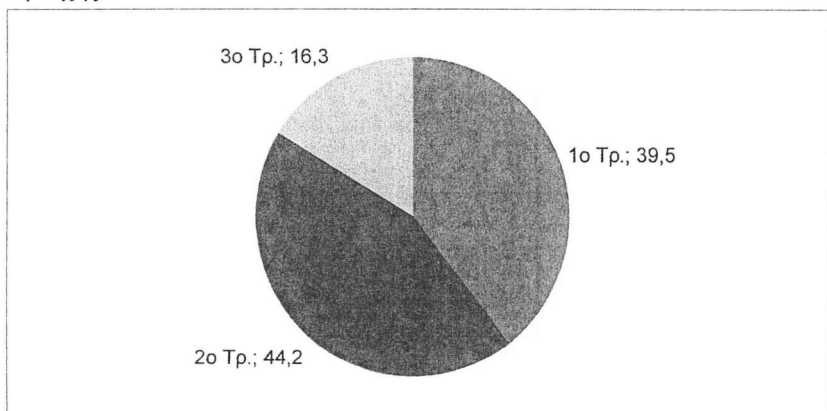

1-) 30% Θετικά

2-) 49,5% Αρνητικά

3-) 20,2 % Δεν ξέρω δεν απαντώ

3-) Με τον όρο ότι τα εδάφη θα μείνουν τουρκικά και οι πολίτες Τούρκοι υπήκοοι, θα υποστηρίζατε την αυτονομία της διοίκησης και του συστήματος της περιοχής;

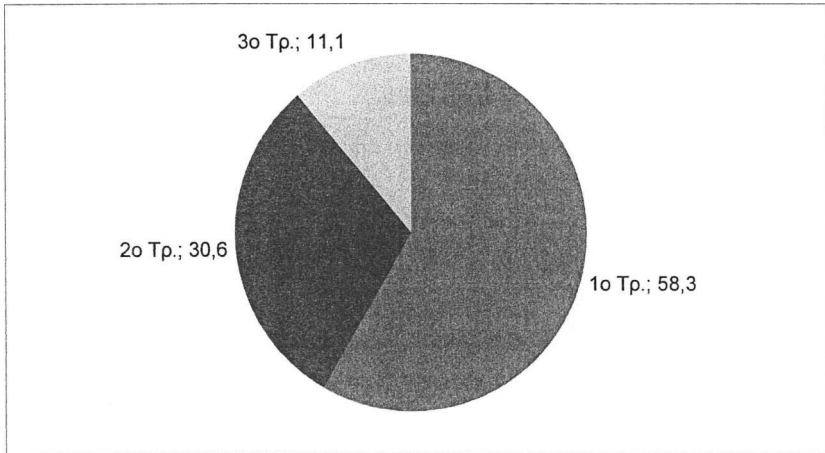

1-) 39,5% Ναι

2-) 44,2% Όχι

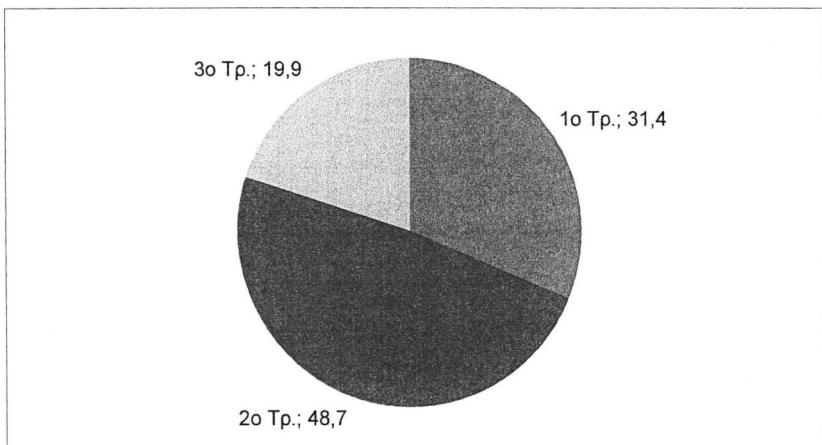
3-) 16,3% Δεν ξέρω δεν απαντώ

4-) Θα θέλατε να δίνονται ελεύθερα στους Κούρδους κουρδικά ονόματα;

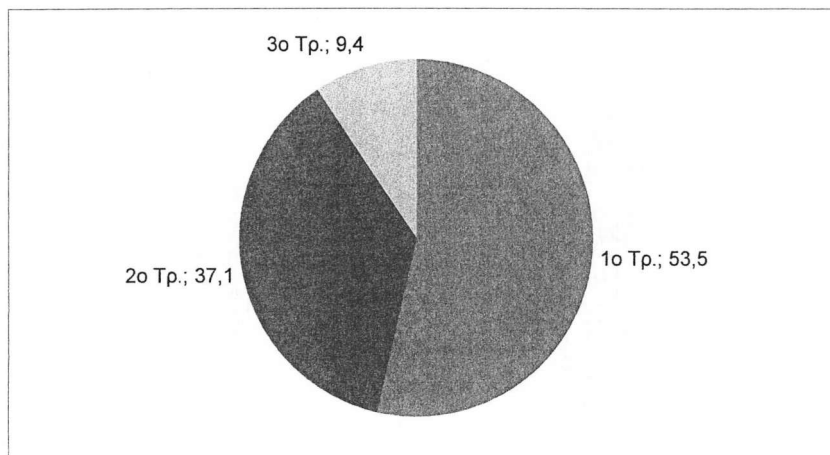
1-) 58,3% Ναι 2-) 30,6% Όχι 3-) 11,1% Δε μ' ενδιαφέρει

5-) Θα υποστηρίζατε το δικαίωμα της κουρδικής εκπαίδευσης σε πολίτες κουρδικής καταγωγής;

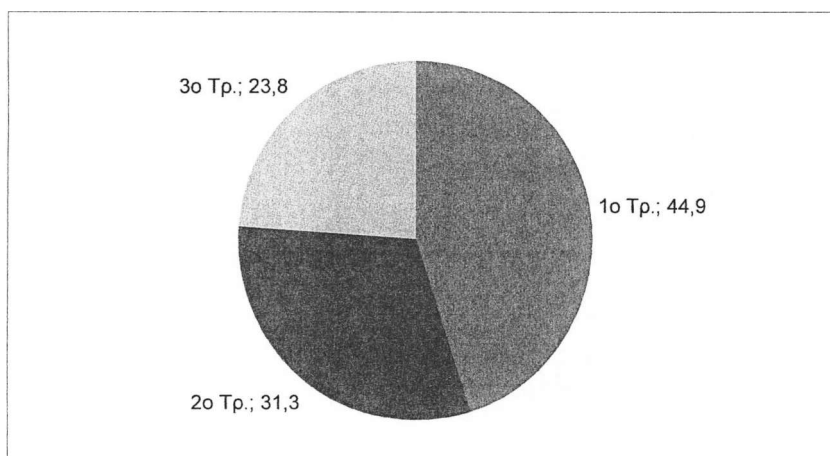
1-) 31,4% Ναι 2-) 48,7% Όχι 3-) 19,9% Δε μ' ενδιαφέρει

6-) Πιστεύετε ότι η κυβέρνηση τηρεί ουδέτερη και συμφιλιοτική στάση στον «Κουρδικό Διάλογο;»

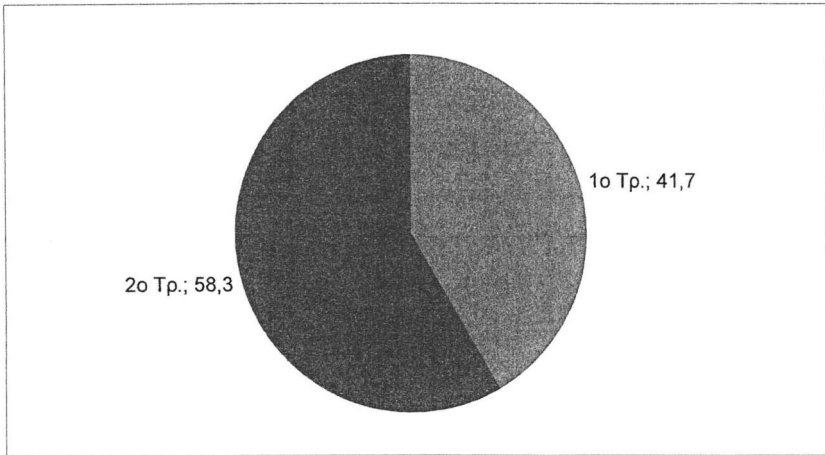
1-) 53,5% Ναι 2-) 37,1% Όχι 3-) 9,4% Δεν έχω ιδέα

7-) Στα πλαίσια του «Κουρδικού Διαλόγου», θα υποστηρίζατε μια γενική αμνηστία στους οπαδούς του ΠΚΚ (ΡΚΚ) πλην των ηγετικών στελεχών των ανταρτών που πολεμούν στα βουνά;

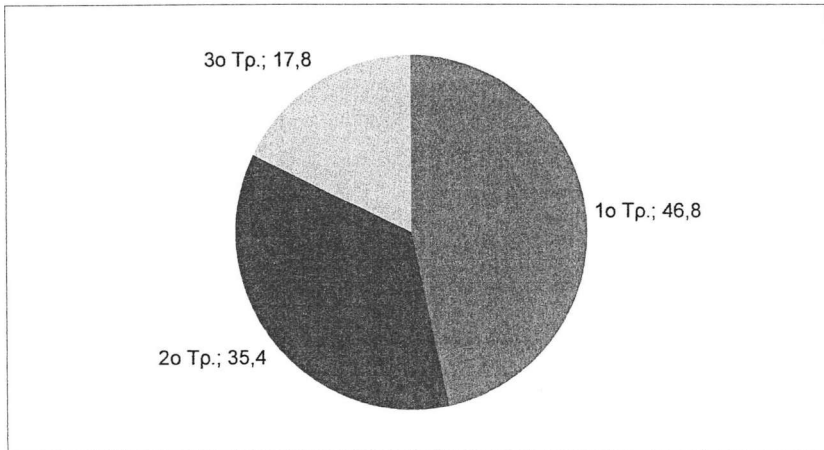
1-) 44,9% Ναι 2-) 31,3% Όχι 3-) 23,8 Μερικώς

8-) Πιστεύετε πως ο «Κουρδικός Διάλογος» θα λήξει θετικά για την Τουρκία;

1-) 41,7% Ναι 2-) 58,3% Όχι

9-) Στο ποσοστό που είστε ενημερωμένοι, σε μια γενική αξιολόγηση, υποστηρίζετε την ενέργεια της κυβέρνησης για τον «Κουρδικό Διάλογο»;

1-) 46,8% Ναι 2-) 35,4% Όχι 3-) 17,8 Μερικώς

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A-] ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥ ΖΙΓΙΑ ΓΚΙΟΚΑΛΠ

- **Gökalp** Ziya, «Limni ve Malta Mektupları» (Γράμματα από τη Λήμνο και τη Μάλτα), (επιμ., Tansel Fevziye Abdullah), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.
- **Gökalp** Ziya, «Türklük ve Osmalılık», «Makaleler I», (Τουρκισμός και Οθωμανισμός – Άρθρα 1), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- **Gökalp** Ziya, «Şiirler ve Halk Masalları», (Ποιήματα και λαϊκά παραμύθια), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.
- **Gökalp** Ziya, «İnkılâpçılık ve Muhafazakârlık» (Μεταρρύθμιση και συντηρητισμός), πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Yeni Gün Gazetesi στις 17 Μαΐου 1923 και επανεκδόθηκε στο βιβλίο συλλογής άρθρων του Γκιοκάλπ. Βλέπε, Gökalp Ziya, «Makaleler IX», İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- **Gökalp** Ziya, «İrklar Arasında Müsavilik», (Φυλετική ισότητα) αρχικά δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Yeni Türkiye Gazetesi την 1^η Ιουλίου 1923 και επανεκδόθηκε στο βιβλίο Ziya Gökalp, «Makaleler IX», (επιμ. Şevket Beysanoğlu), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- **Gökalp** Ziya, «Hedefler ve Mefkûreler», (Στόχοι και ιδέες) αρχικά δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Cumhuriyet Gazetesi 13 Σεπτεμβρίου 1924 και επανεκδόθηκε στο βιβλίο Ziya Gökalp, «Makaleler IX», (επιμ. Şevket Beysanoğlu), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- **Gökalp** Ziya, «Velâyet ve Sulta», (Αυταρχικότητα και απολυταρχία) αρχικά δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Cumhuriyet στις 9 Μαΐου 1924 και επανεκδόθηκε στο βιβλίο Ziya Gökalp, «Makaleler IX», (επιμ. Şevket Beysanoğlu), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- **Gökalp** Ziya, «Türklerin en Zayıf Noktası ve en Kuvvetli Noktası», (Το πιο αδύνατο και το πιο δυνατό σημείο των Τούρκων) αρχικά δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Cumhuriyet στις 12 Μαΐου 1924 και επανεκδόθηκε στο βιβλίο Ziya Gökalp, «Makaleler IX», (επιμ. Şevket Beysanoğlu), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

- **Gökalp** Ziya, «Teşkilâtçılar», (Οι Οργανωτές) αρχικά δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Cumhuriyet στις 15 Μαΐου 1924 και επανεκδόθηκε στο βιβλίο Ziya Gökalp, «Makaleler IX», (επιμ. Şevket Beysanoğlu), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- **Gökalp** Ziya, «Millet Nedir?» (Τι Είναι Έθνος), Makaleler VII (Küçük Mecmuadaki Yazıları), Yayına Hazırlayan M. Abdülhalük Çay., Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.
- **Gökalp** Ziya, «Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler» (Νέα Ζωή και Νέες Αξίες), στο «Makaleler II», Yayına hazırlayan Süleyman Hayri Bolay, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1982.
- **Gökalp** Ziya, «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak», (Εκτουρκισμός, Εξισλαμισμός, Εκσυγχρονισμός) στο Ziya Gökalp, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «Türk Medeniyeti Tarihi», (Ιστορία του Τουρκικού Πολιτισμού) στο «Ziya Gökalp – Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «An' ane ve Kaide», (Παράδοση και Κανόνας) στο Ziya Gökalp, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «Doğru Yol – Hakimiyet – i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri», (Ορθός Δρόμος – Εθνική κυριαρχία και η ταξινόμηση, η ανάλυση και ο ορισμός των Αρχών) Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1923. Βλέπε στο βιβλίο Ziya Gökalp, «Kitaplar – 1, Doğru Yol», (επιμ. M. Sabri Koz), İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «Hars Zümresi Medeniyet Zümresi», (Κατηγορία κουλτούρας και κατηγορία πολιτισμού) στο Ziya Gökalp, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «Türkçülüğün Başına Gelenler», (Τι συνέβη στην Τουρκισμό) στο Ziya Gökalp, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «Rusya' daki Türkler ne Yapmalı?» (Τι πρέπει να πράξουν οι Τούρκοι της Ρωσίας), στο Ziya Gökalp, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2007.
- **Gökalp** Ziya, «Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler», (Κοινωνιολογικές έρευνες πάνω στους Κούρδους νομάδες) Kitaplar 1, (επιμ. Şevket Beysanoğlu), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Ziya Gökalp**, «Fırka Nedir?» (Τι είναι Κόμμα;), İstanbul, Barış Matbaa, 2010.

B-1 ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΖΙΓΙΑ ΓΚΙΟΚΑΛΠ

- **Berkes** Niyazi, «Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism», Middle East Journal 8, No 4, 1954.
- **Berkes** Niyazi, «Turkish Nationalism and Western Civilization Selected Essays of Ziya Gökalp», New York, Columbia University Press, 1959.
- **Beysanoğlu** Şevket, «Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı» (Τα πρώτα γραπτά του Ζιγιά Γκιοκάλπ), İstanbul, 1956.
- **Beysanoğlu** Şevket, «Πρόλογος» στο Έργο του Gökalp Ziya, «Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler» (Κοινωνιολογική ανάλυση σχετικά με τις Κουρδικές φυλές), στο Gökalp Ziya, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2007.
- **Celkan** Yıldırım Hikmet, «Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi» (Η κοινωνιολογική παιδεία του Ζιγιά Γκιοκάλπ), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1990.
- **Çelik** Celâleddin, «Gökalp' in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür – Medeniyet Teorisi», (Η θεωρία “Κουλτούρα – Πολιτισμός” του Γκιοκάλπ ως δυναμική αλλαγή) στο περιοδικό Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, No 21, Yıl 2006/2, σελ. 43 – 63.
- **Çotuksöken** Yusuf (επιμ.), στο «Türk Medeniyeti Tarihi» (Ιστορία του τουρκικού πολιτισμού) του Gökalp Ziya, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- **Duru** Kâzım Nami, «Ziya Gökalp», (Ζιγιά Γκιοκάλπ) İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- **Erişirgil** Mehmet Emin, «Ziya Gökalp – Bir Fikir Adamın Romanı» (Ζιγιά Γκιοκάλπ – Η ιστορία ενός ανθρώπου του πνεύματος), 3. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- **Fındıkoğlu** Ziyaeddin Fahri, «Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim» (Ο, τι είπα και έγραψα για τον Ζιγιά Γκιοκάλπ), İstanbul, Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı, 1955.
- **Filizok** Rıza, «Ziya Gökalp», Ankara, Akçağ Basımevi, 2005.
- **Gökbilgin** Tayyib M., «Ziya Gökalp' e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük» (Ο Λαϊκισμός, ο Εθνικισμός, ο Τουρκισμός σύμφωνα με τον Ζιγιά Γκιοκάλπ), στο περιοδικό İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, No 3 – 4, 1976.
- **Göksel** Ali Nüzhet, «Ziya Gökalp' in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları» (Επτά αδημοσίευτα έργα του Ζιγιά Γκιοκάλπ και οικογενειακή αλληλογραφία),

İstanbul, Diyarbakır' 1 Tanıtma Derneği Yayını, 1956, στο Ziya Gökalp, «Kitaplar 1», İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2007.

- **Heyd** Uriel, «Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp», London, Luzac and Company, 1950. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι μεταφρασμένο και στα τουρκικά: **Heyd** Uriel, «Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri», İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- **İnalçık** Halil, «Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee», (Κοινωνική αλλαγή, ο Γκιοκάλπ και ο Toynbee), στο περιοδικό Türk Kültürü, No 31, Yıl 3, Mayıs, 1965.
- **İnalçık** Halil, «Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür» (Ζιγιά Γκιοκάλπ: Ο στοχαστής που σφράγισε τον αιώνα), στο «Doğu – Batı» - Makaleler I», Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.
- **Kaplan** Sefa, «Ziya Gökalp Türk müydü?», (O Ζιγιά Γκιοκάλπ ήταν Τούρκος;), άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα HÜRRİYET στις 26 Οκτωβρίου 2008.
- **Karpat** Kemal, «Ziya Gökalp' te Korporatifçilik Millet – Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler» (Συντεχνιακό σύστημα, έθνος – εθνικισμός και σύγχρονος πολιτισμός. Ορισμένες σκέψεις πάνω στην ορολογία του Ζιγιά Γκιοκάλπ), στο «Modern Türkiye' de Siyasi Düşünce – Cumhuriyet' e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi», cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- **Köprülü** Fuad, «Ziya Gökalp' e ait Bazı Hatıralar», (Διάφορες αναμνήσεις για τον Ζιγιά Γκιοκάλπ), στο Gökalp Ziya, «Limni ve Malta Mektupları», επιμ., Tansel Fevziye Abdullah, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.
- **Kudret** C., «Ziya Gökalp», (Ζιγιά Γκιοκάλπ) Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- **Nesimi** Abidin, «Türkiye' nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp» (O Ζιγιά Γκιοκάλπ στην περίοδο της προόδου της Τουρκίας), İstanbul, 1940.
- **Osmanağaoğlu** Cihan, «Ziya Gökalp' te Türkçülük Akımı», (Το ρεύμα του Τουρκισμού στο έργο του Ζιγιά Γκιοκάλπ), İstanbul, No XII, Levha Yayıncılık, 2008.
- **Parla** Taha, «The Social and Political Thought of Ziya Gökalp», Columbia University Microfilms, 1980.
- **Parla** Taha, «Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye' de Korporatizm», (Ζιγιά Γκιοκάλπ: Ο Κεραλισμός και το συντεχνιακό σύστημα στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

- **Sav Ergun**, «Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü – Namık Kemal ve Ziya Gökalp», (Ο Ατατούρκ και οι δύο μεγάλοι στοχαστές – Ο Ναμίκ Κεμάλ και ο Ζιγιά Γκιοκάλπ), Ankara, Bilgi Yayınevi, 2001.
- **Şapolyo Enver Behnan**, «Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi», (Ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, η οργάνωση Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος και η Ιστορία της μεταρρύθμισης), İstanbul, 1943.
- **Türkdoğan O.**, «Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri», (Οι βασικές αρχές της κοινωνιολογίας του Ζιγιά Γκιοκάλπ) 2. Baskı, İstanbul, MÜİF Vakfı Yayınları, 1998.
- **Ülken Hilmi Ziya**, «Ziya Gökalp» (Ζιγιά Γκιοκάλπ), İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939.
- **Yavuz Hilmi**, «Ahmet Mithat, Ziya Gökalp ve Recep Tayyip Erdoğan», (Ο Αχμέτ Μιτχάτ, Ο Ζιγιά Γκιοκάλπ και Ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν), άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα ZAMAN στις 13 Ekim 2004.
- **ZAMAN Gazetesi**, «Ziya Gökalp' in Kayıp Felsefe Dersleri 85 Yıl Sonra Yayınlandı» (Δημοσίευση έπειτα από 85 χρόνια των χαμένων φιλοσοφικών μαθημάτων του Ζιγιά Γκιοκάλπ), άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα στις 26 – 09 – 2006.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A-] ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- **Αθανασόπουλος Άγγελος**, «Η νέο-οθωμανική (εξωτερική) πολιτική της Τουρκίας», άρθρο στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ δημοσιευμένο στη 1 Νοεμβρίου 2009.
- **Αλεξανδρής Αλέξης**, «Το μειονοτικό ζήτημα 1954 – 1987», στο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923 – 1987», Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1991.
- **Αλεξανδρής Αλέξης**, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1923 – 1954», στο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923 – 1987», Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1991.
- **Αλεξανδρής Αλέξης**, «Ο ελληνισμός στην Ίμβρο και Τένεδο», στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα πολύπαθα νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή, 22 Μαΐου 1994.
- **Αλεξανδρής Αλέξης**, «Ο επίλογος του δράματος», στο Αφιέρωμα «Σεπτεμβριανά – Η μαύρη νύχτα του ελληνισμού της Πόλης», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου 1995.

- **Αλεξανδρής** Αλέξης, «Η Συνθήκη των Σεβρών», στο Αφιέρωμα «Μικρασιατική Εκστρατεία 1919 – 1922» του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 1 Σεπτεμβρίου 2002.
- **Αλεξανδρής** Αλέξης, «Η Πόλη του χθες, του σήμερα και του αύριο – Προσωπικές σκέψεις ενός κωνσταντινουπολίτη Έλληνα διπλωμάτη», İstanbul, Bizamanlar Yayincılık, 2009.
- **Αλτιναϊ** Αϊσεγκιούλ, «Η στρατιωτικοποίηση της εκπαίδευσης: Το υποχρεωτικό μάθημα Εθνικής Ασφάλειας», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Αμπατζής** Άρης, «Μαρμαρωμένη Ρωμιοσύνη – Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2005.
- **Αμπατζής** Άρης, «Τουρκία: Ένα από τα στρατηγεία του παρακράτους το αποκαλούμενο τουρκορθόδοξο πατριαρχείο», άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 29 – 01 – 2008.
- **Αναγνωστοπούλου** Σία, «Τουρκικός εκσυγχρονισμός – Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού», Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2004.
- **Αναστασιάδου** Μερόπη και **Ντυμόν** Πωλ, «Οι Ρωμηοί της Πόλης – Τραύματα και Προσδοκίες», Αθήνα, Εκδόσεις Εστίας, 2007.
- **Αναστασιάδου** Μερόπη, «Τα γεγονότα της Πόλης του Σεπτέμβρη 1955 στον τύπο και στα διπλωματικά αρχεία της Γαλλίας», στο περιοδικό «Τα Ιστορικά», τεύχος 51, τόμος 26^{ος}, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μελίσσα, Δεκέμβριος 2009.
- **Ανδρεάδης** Χρ., «Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου», Αρχείον Πόντου, τομ. 44, Αθήνα (1992 - 1993).
- **Ανδρέου** Ηλίας και **Ανδρέου** Γιάννα, «Η Ίμβρος στην αρχαιότητα», στο περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», τεύχος 41, Δεκέμβριος 1991.
- **Ανδρέου** Ηλίας και **Ανδρέου** Γιάννα, «Η παιπαλόεσσα Ίμβρος», στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα πολύπαθα νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 22 Μαΐου 1994.
- **Ανδρέου** Ηλίας και **Ανδρέου** Γιάννα, «Η Ίμβρος στην πρώτη εποχή του Χαλκού», στο περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», τεύχος 81, Δεκέμβριος 2001.
- **Ανδρόνικος** Μανόλης, «Ελληνική Κιβωτός», Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης, 1994.
- **Ανδριώτης** Νικόλαος, «Κριτόβουλος ο Ίμβριος και το ιστορικό του έργο», στο περιοδικό Ελληνικά, Νο 2, 1929.

- **Ασδραχάς Σπύρος**, «Οι συντεχνίες στην Τουρκοκρατία: οι οικονομικές λειτουργίες», στο «Ζητήματα Ιστορίας», Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1999.
- **Ατέσης Βασιλείου Γ.**, «Η Ιερά Μητρόπολις Ίμβρου και Τενέδου ανά τους αιώνες», Ανάτυπον εκ της Επετηρίδος της Αρχιεπισκοπής Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας «Εκκλησία και Θεολογία», τόμος ΙΙ, Αθήνα, 1981.
- **Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου**, «Νεότουρκοι και Μακεδονία 1908 – 1912», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κυριακίδη, 1988.
- **Βαλασαμίδης Πασχάλης**, «Η μητρόπολη Μετρών και Αθύρων», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Αντώνης Σταμούλης, 2007.
- **Βαμίκ Ντ. Βολκάν και Ίτσκοβιτς Νόρμαν**, «Κεμάλ Ατατούρκ – Μία ψυχογραφία», Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2005.
- **Βερέμης Αθ.**, «Το κίνημα των Νεότουρκων και οι άμεσες συνέπειές του», ΙΤΕΕ, τομ. 14, Αθήνα, 1977.
- **Βισβίτζης Τ. Ιάκωβος**, «Η κοινοτική διοίκησης των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν», στο περιοδικό «L' Hellénisme Contemporain», Αφιέρωμα «Le cinq centième anniversaire de la prise de Constantinople», Athènes, 1953.
- **Vitti Mario**, «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», Αθήνα, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1978.
- **Bozarslan Hamit**, «Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας», Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2004.
- **Βουραζέλη – Μαρινάκου**, Ελένη, «Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία», Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1950.
- **Βρυώνης Σπύρος**, «Το τουρκικό κράτος και η ιστορία. Η Κλειώ συναντά τον γκρίζο λύκο», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΙΜΧΑ, 1993.
- **Βρυώνης Σπύρος**, «Η καθ' ημάς Ανατολή - Η πνευματική παράδοση του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στον Σλαβικό και τον Ισλαμικό κόσμο», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1995.
- **Βρυώνης Σπύρος**, «Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11^{ος} – 15^{ος} αιώνες)», Αθήνα, Εκδόσεις ΜΙΕΤ, 1996.
- **Βρυώνης Σπύρος**, «Ο Μηχανισμός της Καταστροφής – Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης} – 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης», Αθήνα, Εκδόσεις Εστίας, 2007.

- **Γαρδίκια** – Κατσιαδάκη Ελένη, «Οι εκκρεμότητες του πολέμου», στο Αφιέρωμα «Βαλκανικοί Πόλεμοι – 90 Χρόνια» του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 30 Οκτωβρίου 2002.
- **Γιαλλουριδής** Κ. Χριστόδουλος, «Η Τουρκία στον 21^ο Αιώνα – Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη», Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2004.
- **Γιαννουλάτος** Αναστάσιος (Αρχιεπισκόπου Τιράνων και Πάσης Αλβανίας), «Ισλάμ – Θρησκευολογική επισκόπηση», Αθήνα, Εκδόσεις Ακρίτας, 2006.
- **Γκιοκάπ** Ζιγιά, «Οι Αρχές του Τουρκισμού», μτφρ. Αμπατζής Άρης, Αθήνα, Εκδόσεις Κούριερ, 2005.
- **Γκιουβέν** Ντιλέκ, «Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)», Αθήνα, Εκδόσεις Εστίας, 2006.
- **Γρυντάκης** Γιάννης Μιχαήλ, «Ιμβρος και Τένεδος – Δύο ξεχασμένα ελληνικά νησιά (1910 – 1930)», Αθήνα, Έκδοση Συλλόγου Ιμβρίων Αθηνών, 1995.
- **Δεσποτόπουλος** Κωνσταντίνος, «Κλέη και πάθη του Μικρασιατικού Ελληνισμού», στο Μικρασιατική Ηχώ, Θεσσαλονίκη, Νο 12, 1992.
- **Δημαράς** Κ. Θ., «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», Αθήνα, Εκδόσεις Ερμής, 1983.
- **Δεληκωσταντής** Κώστας, «Η συμβίωση Ιμβρίων και Τούρκων», στο Αφιέρωμα «Ιμβρος και Τένεδος – Τα πολύπαθα νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 22 Μαΐου 1994.
- **Ελύτης** Οδυσσέας, «Ανοιχτά Χαρτιά», Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, 1987.
- **Ελύτης** Οδυσσέας, «Λόγος στην Ακαδημία της Στοκχόλμης», στο «Εν Λευκώ», Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, 1993.
- **Ergil** Doğu, «Το Κουρδικό Πρόβλημα», στο «Η σύγχρονη Τουρκία, Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική», (Επιμ., Βερέμης Θάνος και Ντόκος Π. Θάνος), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002.
- **Ζαφείρης** (Γεράσιμος) Χρυσόστομος, (Μητροπολίτης Περιστερίου), «Το οικουμενικόν πνεύμα της Θεολογικής Σχολής Χάλκης μεταλαμπαδευόμενον υπό Αθηναγόρου του Α'», στο Επετηρίς Εστίας Θεολόγων Χάλκης, Αθήνα, 1980.
- **Ζεγκίνης** Ευστράτιος, «Ιστορία της Τουρκικής Λογοτεχνίας», Θεσσαλονίκη, Τυπογραφείο Υιοί Φιλώτα Τριανταφύλλου, 1983.
- **Ζεγκίνης** Ευστράτιος Χ., «Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη – Συμβολή στην Ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, 1988.

- **Ζεγκίνης** Ευστράτιος, «Ελληνική Εκπαίδευση», στο Αφιέρωμα «Ίμβρος και Τένεδος – Τα πολύπαθα νησιά», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 22 Μαΐου 1994.
- **Ζεγκίνης** Ευστράτιος, «Η κατάργηση του σουλτανάτου και της χαλιφείας στην Τουρκία», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 2002.
- **Zürcher J. Eric**, «Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας», Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004.
- **Jevakhoff** Alexandre, «Κεμάλ Ατατούρκ», Αθήνα, Εκδόσεις Τραυλός, 2002.
- **Θεοφυλακτίδης** Αντώνιος, «Τουρκοελληνικό Λεξικό».
- **Ιάκωβος** (Αρχιεπισκόπου Αμερικής), «Σεπτέμβριος 1955: Η τρίτη Άλωση», στο Αφιέρωμα «Σεπτεμβριανά – Η μαύρη νύχτα του ελληνισμού της Πόλης», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου 1995.
- **Ιναλτζίκ** Χαλίλ, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Η κλασική εποχή, 1300 – 1600», (μτφρ. Μ. Κοκολάκης), Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1995.
- **Ινσέλ** Αχμέτ, «Οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις ως κοινωνική τάξη», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Καλλίνικος** Κωνσταντίνος, «Πώς βλέπουν οι ξένοι την σχολή μας», στο Επετηρίς Εστίας Θεολόγων Χάλκης, Αθήνα, 1980.
- **Καράς** Μελίτων, «Η Νήσος Ίμβρος – Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, 1987.
- **Καραμπελιάς** Γεράσιμος, «Τουρκία – Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική», Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2004.
- **Καρντάς** Ουμίτ, «Ένα συνταγματικό πεδίο στρατιωτικής δικαιοδοσίας: Η ενεργός συμμετοχή του στρατού στην εκτελεστική εξουσία», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Κεϊντέρ** Τσαγλάρ, «Τουρκία: Δικτατορία και Δημοκρατία», Αθήνα, Εκδόσεις Στοχαστής, 1983.
- **Keyder** Çağlar, «Ιστορία και Γεωγραφία του τουρκικού εθνικισμού», στο βιβλίο Δραγώνα Θάλεια και Μπυρτέκ Κ. Φαρούκ (επιμ.) «Ελλάδα και Τουρκία: Πολίτης και Έθνος - Κράτος», Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006.

- **Kizilyürek** Niyazi, «Κεμαλισμός – Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας», Αθήνα, Εκδόσεις Μεσόγειος, 2006.
- **Κιτσίκης** Δημήτρης, «Συγκριτική Ιστορία Ελλάδας και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα», Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 1978.
- **Κουτσομάλλης** Κυριάκος, «Η διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας των Ιμβριών», στα Πρακτικά του «Ιμβριακού Δημέρου – Η Ίμβρος σήμερα. Προβλήματα, Προοπτικές (30 – 31 Ιανουαρίου 1993)», Αθήνα, Εκδόσεις Συλλόγου Ιμβριών Αθηνών, 1993.
- **Κυρκίνη – Κούτουλα** Αναστασία, «Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715 – 1821), Αθήνα, Εκδόσεις Αρσενίδης, 1996.
- **Κυρκίνη – Κούτουλα** Αναστασία, «Το Ισλάμ στην οθωμανική επαρχιακή διοίκηση του ελλαδικού χώρου», στο περιοδικό «Νέα Κοινωνιολογία» Αφιέρωμα στο Ισλάμ, Εκδόσεις Παπαζήση – Νέα Γράμματα, 10^{ος} Χρόνος, Β' Περίοδος, Άνοιξη 1997.
- **Κυρκίνη – Κούτουλα** Αναστασία, «Οι επιπτώσεις του ρωσοτουρκικού πολέμου 1806 – 1812 στη ζωή των κατοίκων του Άργους», στα Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Αργειακών Σπουδών «Το Άργος κατά τον 19^ο αιώνα» - Άργος 5- 7 Νοεμβρίου 2004, Άργος, Εκδόσεις Συλλόγου Αργείων “Ο Δαναός”, 2009.
- **Κωνσταντινίδης** Στέφανος, «Νέο – Οθωμανισμός: Έννοια κλειδί για την κατανόηση της σημερινής Τουρκίας», στο «Νέο – Οθωμανισμός» (επιμ. Γιώργος Καραμπελιάς), Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις – Αντιπαραθέσεις, 2009.
- **Landau** M. Jacob, «Παντουρκισμός – Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού», (μτφρ. Εύη Νάντσου), Αθήνα, Εκδόσεις Θετίλη, 1985.
- **Λατσίνερ** Ομέρ, «Στρατός και σοσιαλισμός», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Λατσίνερ** Ομέρ, «Τουρκικός милитаризм II – Στρατιώτες: Πρώτος μας στόχος η αγορά;», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική ομάδα, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ., Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Lewis** Bernard, «Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας – Όψεις της αλλαγής», τομ. Α' και Β', Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002.
- **Λούπης** Δημήτρης, «Ο Πιρί Ρεΐς (1465 – 1553) χαρτογραφεί το Αιγαίο – Η οθωμανική χαρτογραφία και η λίμνη του Αιγαίου», Αθήνα, Εκδόσεις Τροχαλία, 1999.

- **Μααλούφ** Αμίν, «Οι σταυροφορίες από τη σκοπιά των Αράβων», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1983.
- **Mazower** Mark, «Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων – Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430 – 1950», Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006.
- **Μακρής** Γεράσιμος, «Ισλάμ – Πεπειθήσεις, πρακτικές και τάσεις», Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2004.
- **Μαρκεζίνης** Βασίλειος, «Η Ελλάδα και το φαινόμενο Αχμέτ Νταβούτογλου», άρθρο στην εφημερίδα το «ΕΘΝΟΣ» που δημοσιεύτηκε στις 25 – 07 – 2009.
- **Μαρκεζίνης** Βασίλειος, «Επικοινωνιακή διπλωματία και διπλωματία του βάθους», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2009.
- **Μαυροπούλου** Μάρω, «Nutuk – Ο Μέγας Ρητορικός», (μτφρ. Μάρω Μαυροπούλου), Επιστ. Επιμέλεια Ι. Θ. Μάζης, τομ. Α' και Β', Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2009.
- **Μαυροφρύδης** Χρήστος, «Ο Νεοκαιοσαρείας Χρυσόστομος Κορωναίος ως καθηγητής και σχολάρχης της Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης (1923 – 1950)», στο Επετηρίς Εστίας Θεολόγων Χάλκης, Αθήνα, 1980.
- **Μήλλας** Ακύλας, «Εκκλησίες της Περαιάς», στο Αφιέρωμα «Πέραν – Το σταυροδρόμι της πολιτικής ρωμοσύνης», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της Εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 6 Οκτωβρίου 2002.
- **Μήλλας** Ακύλας, «Στο λυκόφως μιας παρουσίας αιώνων», στο Αφιέρωμα «Πέραν – Το σταυροδρόμι της πολιτικής ρωμοσύνης», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 6 Οκτωβρίου 2002.
- **Μουστοξύδης** Αντρέας, «Υπόμνημα ιστορικόν περί της νήσου Ίμβρου», (αναπληρώθηκε και εκδόθηκε από τον Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό τον Ίμβριο το 1845), ανατυπώθηκε στην Αθήνα, Εκδόσεις Κουλτούρα, 1978.
- **Μούτσογλου** Βασίλης, «Η Τουρκία στο μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις – Από τη συνάντηση στο Lancaster House στην απόφαση του Ελσίνκι», Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2000.
- **Μπαμπινιώτης** Γεώργιος, «Σύντομη εισαγωγή στην ινδοευρωπαϊκή γλωσσολογία και στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας», Αθήνα, 1977.
- **Μπαμπινιώτης** Γεώργιος, «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας», Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής Λεξικολογίας, 1998.
- **Μπατρακούλης** Θεόδωρος, «Η στρατηγική της Τουρκίας στα Βαλκάνια», στο «Νέο – Οθωμανισμός», (επιμ., Γιώργος Καραμπελιάς), Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις – Αντιπαράθεσεις, 2009.

- **Μπερκτάι** Χαλίλ, «Οι σύγχρονες εκδοχές του Κεμαλισμού», συνέντευξη στον Βαγγέλη Κεχριώτη στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ, 07 – 01 – 2001.
- **Μπορά** Τανίλ, «Στρατός και εθνικισμός», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Ντεμιρέλ** Τανέλ, «Η κοινωνική νομιμοποίηση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Ξεινός** Κώστας, «Λαογραφικά της Ίμβρου», τόμος II, Θεσσαλονίκη, Έκδοση της Εταιρείας Μελέτης Ίμβρου και Τενέδου, 1988.
- **Ξενοφόντος**, «Κύρου Ανάβασις», Βιβλίο Γ', Κεφ. 5, 13 – 16, μτφρ. Γεωργίου Ζευγολή, σχολικό εγχειρίδιο Α' Γυμνασίου, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1966.
- **Οζκιρμιλί** Ουμούτ – **Σοφός** Σπύρος, «Το Βάσανο της ιστορίας – Ο εθνικισμός στην Ελλάδα και στην Τουρκία», Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης, 2008.
- **Οκτέ** Φαϊκ (**Ökte** Faik), «Varlık Vergisi – Ο ληστρικός νόμος του Φόρου Περιουσίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης», Θεσσαλονίκη / Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος / Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, 1998.
- **Ουζγκέλ** Ιλχάν, «Ο ρόλος του στρατού στην εξωτερική πολιτική», στο «Ο τουρκικός στρατός – Μία κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα», (επιμ. Σία Αναγνωστοπούλου – Στρατής Μπουρνάζος), Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2007.
- **Παπαδημητρίου** Έλσα, (Αντιπρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων), συνέντευξη στον δημοσιογράφο Β. Χιώτη στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», Σάββατο 7 Ιουνίου 2008.
- **Πασαδαίος** Αριστείδης, «Η Πόλη του Βοσπόρου – Σύντομος Συστηματικός Οδηγός», Αθήνα, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1981.
- **Πάτελος** Κωνσταντίνος, «Ο σύγχρονος μουσουλμανικός κόσμος», στο περιοδικό «Νέα Κοινωνιολογία», «Αφιέρωμα στο Ισλάμ», Αθήνα, 10^{ος} χρόνος, Β' περίοδος, Εκδόσεις Παπαζήση – Ελληνικά Γράμματα, Άνοιξη 1997.
- **Πάτελος** Κωνσταντίνος, «Η πολιτική εξέλιξη του Ισλάμ», Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2004.
- **Πάτελος** Γ. Κωνσταντίνος, «Το σύγχρονο Ισλάμ – Η συνάντηση με τη Δύση – Μία ιστορική και πολιτική προσέγγιση», Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006.
- **Πάτελος** Γ. Κωνσταντίνος, «Θεμελιοκρατία – Ο πολιτικός και θρησκευτικός φονταμενταλισμός», Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2007.

- **Σαρρής** Νεοκλής, «Ο αφελληνισμός των νησιών Ίμβρου και Τενέδου – Η ελληνική εξωτερική πολιτική – Η Συνθήκη της Λωζάννης και οι παραβιάσεις διεθνούς δικαίου», στο Αφιέρωμα «ΙΜΒΡΟΣ και ΤΕΝΕΔΟΣ» του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της Εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 22 Μαΐου 1994.
- **Σαρρής** Νεοκλής, «Οι υπεύθυνοι των γεγονότων – Η πολιτική της εθνοκάθαρσης και η κυβέρνηση του Αντάν Μεντερές», στο Αφιέρωμα «Σεπτεμβριανά – Η μαύρη νύχτα του ελληνισμού της Πόλης», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της Εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου 1995.
- **Σβολόπουλος** Κωνσταντίνος, «Κωνσταντινούπολη 1856 – 1908, Η ακμή του ελληνισμού», Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, Δ' Έκδοση 2006.
- **Σβολόπουλος** Κωνσταντίνος, «Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία», Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, 2009.
- **Σβολόπουλος** Κωνσταντίνος, «Οι καταλυτικές συνέπειες», στο Αφιέρωμα «Μικρασιατική Εκστρατεία 1919 – 1922» του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Κυριακή 1 Σεπτεμβρίου 2002.
- **Σβορώνος** Νίκος, «Η Μακεδονία κατά τους νεώτερους χρόνους – Από το 1430 έως το 1821 – Διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις», στο «Μακεδονία – 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού», Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1982.
- **Σηφουνάκης** Νίκος, «Ίμβρος – Τένεδος – Οι τελευταίες ελληνικές ημέρες», Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1996.
- **Σολταρίδης** Α. Συμεών, «Κεμαλικός εθνικισμός – Πολιτικός και ιδεολογικός προσανατολισμός των μαθητών στην Τουρκία – Τι συμβαίνει με την ελληνική εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη;», Αθήνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα – Α. Λιβάνη, 2000.
- **Σταματόπουλος** Κώστας, «Η ύστατη αναλαμπή – Η κοινωνική πολιτιστική και οικονομική ζωή στην Πόλη πριν από τα γεγονότα του 1955», στο Αφιέρωμα «Σεπτεμβριανά – Η μαύρη νύχτα του ελληνισμού της Πόλης», του ένθετου περιοδικού «Επτά Ημέρες» της Εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου 1995.
- **Σταυρίδης** Βασίλειος, «Η Ιερά Θεολογική Σχολή Χάλκης (Σύντομη Ιστορία)», στο Επετηρίς Εστίας Θεολόγων Χάλκης, Αθήνα, 1980.
- **Σταυρίδης** Βασίλειος, «Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα, Ιστορία και κείμενα», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, 2005.

- **Σωτηρίου** Διδώ, «Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην ανατολική Μεσόγειο», Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 2004.
- **Τοντόροβ** Νικολαΐ, «Η βαλκανική πόλη 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας», τομ. ΙΙ, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γ. Παπαγεωργίου, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1986.
- «**Τουρκοελληνικό Λεξικό**», (Ομαδική εργασία) Αθήνα, Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού, 2000.
- **Τρότσκι** Λέων, «Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι», (το πρωτότυπο δημοσιεύτηκε το 1909), μτφρ. Παρ. Ματαλάς, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1993.
- **Faroqhi** Suraiya, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο κόσμος γύρω της», μτφρ. Καραχρήστος Γιάννης, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2009.
- **Φουντεδάκη** Πηνελόπη, «Το Τουρκικό Πολίτευμα – Το χαλό δημοκρατικό πρότυπο και οι θεσπισμένες παρεκκλίσεις του», Αθήνα – Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα Αντ., 2002.
- **Φωτιάδης** Κ., «Η γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού μέσα από τουρκικές πηγές – Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος – Ιστορική θεώρηση και προεκτάσεις», Θεσσαλονίκη, 1996.
- **Φωτιάδης** Κ., «Η Εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Α.Π.Θ., 1996.
- **Heper** Metin, «Τουρκία: Το πολιτικό σύστημα – Χθες, σήμερα, αύριο», στο «Η σύγχρονη Τουρκία – Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική», (επιμ., Βερέμης Θ. και Ντόκος Θ.), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002.
- **Hourani** Albert, «Ιστορία των Αραβικών Λαών», μτφρ. Βύρων Ματαράγκας, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1994.
- **Χριστοφορίδης** Χρυσόστομος, «Η Ίμβρος 70 χρόνια απ' τη Λωζάννη», στα Πρακτικά του «Ιμβριακού Δημέρου – Η Ίμβρος σήμερα. Προβλήματα, Προοπτικές (30 – 31 Ιανουαρίου 1993)», Αθήνα, Εκδόσεις Συλλόγου Ιμβριών Αθηνών, 1993.

B-J ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥΡΚΟΓΛΩΣΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- **Ahmad** Feroz, «İttihatçılıktan Kemalizme», (Από τους Ενωτικούς στον Κεμαλισμό), Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- **Ahmad** Feroz, «Kemalist Hareket ve Hindistan», (Το κεμαλιστικό κίνημα και η Ινδία) στο «Kemalizm ve İslâm Dünyası», (Κεμαλισμός και ισλαμικός κόσμος) 2.

- Baskı, (επιμ. İskender Gökalp ve François Geogreon), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.
- **Ahmad** Feroz, «Bir Kimlik Peşinde Türkiye» (Σε αναζήτηση μιας ταυτότητας η Τουρκία), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
 - **Akar** Rıdvan ve **Demir** Hülya, «İstanbul' un Son Sürgünleri. 1964' te Rumların Sınırdışı Edilmesi» (Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης. Η απέλαση των Ελλήνων το 1964), İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
 - **Akça** İsmet, «Türkiye Günlüğü: Yeni Sağlık Organik Aydınları» (Türkiye Günlüğü: Οι κύριοι διανοούμενοι της νέας Δεξιάς), στο «Modern Türkiye' de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
 - **Akçam** Taner, «Ulusal Kimliğimizin Oluşumu Üzerine Bazı Tezler», (Ορισμένες θεωρίες για την δημιουργία της εθνικής ταυτότητάς μας), στο περιοδικό Birikim Dergisi, No 33, Ocak, 1992.
 - **Akçam** Taner, «İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu – İttihat ve Terakki' den Kurtuluş Savaşına», (Το Αρμενικό Ζήτημα και τα ανθρώπινα δικαιώματα – Από την οργάνωση Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος στον Αγώνα Ανεξαρτησίας), Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
 - **Akçura** Yusuf, «Üç Tarz-ı Siyaset», Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
 - **Akçura** Yusuf, «Türkçülüğün Tarihi», (Η ιστορία του Τουρκισμού), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008.
 - **Akder** Necati, «Türk Ocakları, Halkevleri, Kültür Dernekleri» (Τουρκικές Εστίες, Λαϊκά Σπίτια, Πολιτιστικές Οργανώσεις), στο περιοδικό Türk Yurdu, 1962.
 - **Akgönül** Samim, «Türkiye Rumları, Ulus – Devlet Çağından Küreselleşme Çağına bir Azınlığın Yok Oluş Süreci» (Οι Ρωμιοί της Τουρκίας. Η διαδικασία εξαφανισμού μιας μειονότητας από την εποχή του έθνους – κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
 - **Akşin** Sina, «31 Mart Olayı», (Το επεισόδιο της 31^{ης} Μαρτίου), Ankara, Sevinç Yayınları, 1970.
 - **Akşin** Sina, «Jön Türkler ve İttihat ve Terakki» (Οι Νεότουρκοι και η οργάνωση Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
 - **Aktar** Ayhan, «Trakya Olaylarını Doğru Yorumlamak» (Η ορθή ερμηνεία των γεγονότων της Θράκης), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, No 156, 1999.
 - **Aktar** Ayhan, «1934 Trakya Yahudi Olayları ve Türk Milliyetçiliği» (Τα γεγονότα της Θράκης το 1934 εναντίον των Εβραίων και ο τουρκικός εθνικισμός), στο Aktar

- Ayhan, «Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları» (Ο Φόρος Περιουσίας και οι πολιτικές εκτουρκισμού), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Aktar** Ayhan, «Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları» (Ο Φόρος Περιουσίας και οι πολιτικές εκτουρκισμού), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
 - **Aktar** Ayhan, «Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm» (Τουρκικός εθνικισμός, μη μουσουλμάνοι και οικονομικός μετασχηματισμός), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
 - **Akyol** Mustafa, «Kürt Sorununa Yeniden Düşünmek. Yanlış Giden Neydi?», (Η επανεξέταση του Κουρδικού Προβλήματος. Τι πήγε στραβά;), İstanbul, Doğan Kitapçılık Yayınları, 2006.
 - **Akyol** Taha, «Ulus – Devlet», (Εθνος - Κράτος) άρθρο στην εφημερίδα MİLLİYET, 14 Eylül 1995.
 - **Alkan** Ahmet Turan, «Bu Ülkenin Aydınları» (Οι διανοούμενοι αυτής της χώρας), στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», sayı 22, Ankara, 1993.
 - **Alper** Emin – **Göral** Özgü Sevgi, «Aydınlar Ocağı» (Η Εστία των Σοφών), στο «Modern Türkiye’ de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
 - **Alpkaya** Faruk, «Türkiye Cumhuriyeti’ nin Kuruluşu (1923 - 1924)», (Η Ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας 1923 - 1924), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
 - **Arai** Masami, «Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği» (Ο τουρκικός εθνικισμός την περίοδο των Νεότουρκων), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
 - **Argunşah** Hülya, «Milli Edebiyat», (Εθνική λογοτεχνία) στο βιβλίο «Yeni Türk Edebiyatı 1839 – 2000», (Νέα τουρκική λογοτεχνία 1839 - 2000), Ankara, Grafiker Yayınları, 2005.
 - **Arıboğan** Deniz Ülke, «21inci Yüzyıl Türkiye’ si» (Η Τουρκία του 21^{ου} αιώνα), στο «Cumhuriyetimize Dair» (Σχετικά με τη Δημοκρατία μας), (επιμ., İsmail Küçükkaya), Ankara, Aşina Yayınları, 2008.
 - **Atatürk**, Mustafa Kemal, «Atatürk’ ün Söylev ve Demeçleri», cilt I ve II, (1906 – 1918), (Ομιλίες και συνεντεύξεις του Ατατούρκ), τόμ. Α’ και Β’, Ankara, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1952.
 - **Aydemir** Şükrü Süreyya, «Tek Adam» (Μόνος άνθρωπος), cilt 1, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969.

- **Aydemir** Şevket Süreyya, «Makedonya’ dan Orta Asya’ ya Enver Paşa» (Από την Μακεδονία στην Κεντρική Ασία ο Ενβέρ Πασά), cilt 3, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1978.
- **Aydm** G., «Pontus Müslümanları», (Οι μουσουλμάνοι του Πόντου) στο περιοδικό Aktüel Dergisi, İstanbul, 29 – 10 – 1992.
- **Bali** N. Rifat, «1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’ nın Azınlık Adayları» (Οι δημοτικές εκλογές του 1930 και οι μειονοτικοί υποψήφιοι του Ελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, İstanbul, Kasım 1997.
- **Bali** Rifat, «Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar» (Συζητήσεις σχετικές με το θέμα του Φόρου Περιουσίας κατά την περίοδο του πολυκομματισμού), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, 165 / 1997.
- **Bali** N. Rifat, «II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’ de Azınlıklar – I: Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı» (Οι μειονότητες της Τουρκίας την περίοδο του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου – I: Το γεγονός εφεδρείας των είκοσι ηλικιών), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, No 179, 1998.
- **Bali** N. Rifat, «Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları» (Νέα στοιχεία και τα γεγονότα της Θράκης το 1934), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, No 186, Haziran 1999.
- **Bali** N. Rifat, «Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni 1923 – 1945» (Οι Εβραίοι της Τουρκίας στα χρόνια της δημοκρατίας – Μία περιπέτεια εκτουρκισμού 1923 – 1945), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- **Bardakçı** Murat, «Son Osmanlılar – Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü», (Οι τελευταίοι Οθωμανοί – Η ιστορία της κληρονομιάς και της εξορίας του Οθωμανού μονάρχη), İstanbul, Pan Yayınları, 1991.
- **Bardakçı** Murat, «Sonunda Osmanlının Mirasıyla Barışıyoruz» (Τελικά συμφιλιωνόμαστε με την οθωμανική κληρονομιά), άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα HÜRRİYET στις 12 – 04 – 1998.
- **Bardakçı** Murat, «Şiiri Böyle Montajlamışlar» (Έτσι διασκεύασαν το ποίημα), άρθρο στην εφημερίδα HÜRRİYET στις 22 – 09 – 2002.
- **Barthold** W. ve **Köprülü** M. Fuad, «İslâm Medeniyeti Tarihi», (Ιστορία του ισλαμικού πολιτισμού), 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1963.
- **Barutçu** Faik Ahmet, «Siyasi Anılar, 1939 – 1954» (Πολιτικές αναμνήσεις, 1939 – 1945), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977.

- **Bayar** Celâl, «Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş» (Κι εγώ έγραψα: Εισαγωγή στον εθνικό αγώνα), cilt 1 – 8, İstanbul, Baha Matbaası, 1967.
- **Bayar** Celâl, «Şark Raporu», (Εκθεση για την Ανατολία) İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.
- **Bayrak** Mehmet (επιμ.), «Kürtler ve ulusal demokratik mücadeleleri üstüne gizli belgeler – Araştırmalar - Notlar» (Απόρρητα Έγγραφα – Μελέτες – Σημειώσεις σχετικά με τον εθνικό δημοκρατικό αγώνα των Κούρδων), Ankara, Özge Yayınları, 1993, σελ. 506 – 509.
- **Behar** Cem, «Osmanlı İmparatorluğu' nun ve Türkiye' nin Nüfusu 1500 – 1927» (Ο πληθυσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορία και της Τουρκίας 1500 – 1927), Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt 2, Ankara, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996.
- **Berkes** Niyazi, «Türkiye' de Çağdaşlaşma», (Ο εκσυγχρονισμός στην Τουρκία) İstanbul, Doğu – Batı Yayınları, 1979.
- **Berkes** Niyazi, «Unutulan Yıllar» (Τα λησμονημένα χρόνια), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- **Biyyikoğlu** Tevfik, «Trakya' da Millî Mücadele» (Ο Εθνικός Αγώνας στη Θράκη), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956.
- **Birand** Mehmet Ali, «Emret Komutanım» (Στις Διαταγές σου Στρατηγέ μου), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986.
- **Birand** Mehmet Ali, «Yeni bir 28 Şubat Süreci Yaşıyoruz» (Ζούμε μία Νέα Διαδικασία 28^{ης} Φεβρουαρίου), άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα MİLLİYET στις 18 – 03 – 2008.
- **Bora** Tanıl ve **Can** Kemal, «Devlet – Ocak – Dergâh. 12 Eylül' den 1990' lara Ülkücü Hareket» (Κράτος – Εστία – Τεκές. Κίνημα εθνικοφρόνων από τις 12 Σεπτεμβρίου έως το 1990), İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- **Bora** Tanıl, «Türk Sağının Üç Hali – Milliyetçilik – Muhafazakârlık - İslâmcılık» (Οι Τρεις Καταστάσεις της Τουρκικής Δεξιάς – Εθνικισμός – Αντιπολίτευση – Ισλαμισμός), İstanbul, Birikim Yayınları, 2007.
- **Bozarslan** Hamit, «Ortadoğu ve Türkiye' de «Millî Din» İslâm ve İslâmcılık» (Ισλάμ και Ισλαμισμός – Η εθνική θρησκεία στην Μέση Ανατολή και την Τουρκία), στο περιοδικό Birikim Dergisi, No 129, Ocak 2000.
- **Bozkurt** Mahmut Esat, «Atatürk İhtilâli», (Η Ατατουρκική Επανάσταση) 2. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1967.

- **Bruinessen** Martin Van, «Kürtlük, Türklük, Alevilik – Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri» (Κουρδισμός, Τουρκισμός, Αλεβισμός – Εθνοτικοί και θρησκευτικοί αγώνες ταυτότητας), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- **Cizre** Ümit Sakallıoğlu, «AP – Ordu İlişkileri. Bir İkilemin Anatomisi» (Σχέσεις κόμματος δικαιοσύνης και στρατού. Μία ανατομία ενός διδύμου), İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- **Copeaux** Etienne, «Tarih Ders Kitaplarında (1931 – 1993) – Türk Tarih Tezinden Türk – İslâm Sentezine» (Από την θεωρία της τουρκικής ιστορίας στην Τουρκο – Ισλαμική θεωρία στα σχολικά εγχειρίδια), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Copeaux** Etienne, «Tarih Yaratma», (Δημιουργία Ιστορίας) στο «Türkler – Doğu ve Batı, İslâm ve Laiklik», (επιμ. Yerasimos St.), Ankara, Doruk yayıncılık, 2006.
- **Çakır** Ruşen, «Ayet ve Slogan. Türkiye’ de İslâmi Oluşumlar» (Εδάφια του Κορανίου και σύνθημα. Ισλαμικοί σχηματισμοί στην Τουρκία), İstanbul, Metis Yayınları, 1990.
- **Çalık** Mustafa, «Miras Davasında Yol Ayrımı: Hangi Türkiye?» (Οι δρόμοι χωρίζουν στην υπόθεση κληρονομιάς: Ποια Τουρκία;), στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», sayı 19, Ankara, 1992.
- **Çalık** Mustafa, «Neo – Osmanlı Tartışmalarına Sade bir Derkenar» (Eνα απλό περιθώριο στις συζητήσεις για το Νέο - Οθωμανισμό), στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», sayı 21, Ankara, 1992.
- **Çalık** Mustafa, «Sene Sonu Mektubu» (Επιστολή του τέλους της χρονιάς), στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», sayı 31, Ankara, 1994.
- **Çandar** Cengiz, «21. Yüzyıla Doğru Türkiye Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı» (Η εκδίκηση της ιστορίας και της γεωπολιτικής της Τουρκίας προς τον 21^ο αιώνα), στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», Sayı 19, Ankara, 1992.
- **Çandar** Cengiz, «Türklük, Milliyetçilik, Osmanlı Havzası» (Τουρκισμός, Εθνικισμός, Οθωμανική Λεκάνη), στο περιοδικό «Yeni Türkiye», No 3 / 16, Temmuz – Ağustos, 1997.
- **Çetinsaya** Gökhan, «Cumhuriyet Türkiye’ sinde “Osmanlıcılık”» (Ο Οθωμανισμός στην δημοκρατική Τουρκία), στο «Modern Türkiye’ de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Danışmend** İsmail Hami, «31 Mart Vakası» (Το επεισόδιο της 31^{ης} Μαρτίου), İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1961.

- **Davison** Andrew, «Türkiye’ de Sekülerizm ve Modernlik» (Κοσμικότητα και μοντερνισμός στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Davutoğlu** Ahmet, «Strateji Derinlik. Türkiye’ nin Uluslararası Konumu» (Στρατηγικό Βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας), 24^η έκδοση, İstanbul, Küre Yayınları, 2008.
- **Demirel** Ahmet, «Birinci Meclis’ te Muhalefet – İkinci Grup», (Αντιπολίτευση στην πρώτη Βουλή – Η δεύτερη ομάδα) İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- **Devellioğlu** Ferit, «Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat», (Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Οθωμανικά - Τουρκικά) Ankara, Aydın Kitabevi, 1986.
- **Doğu – Batı**, «Π. Μεşrutiyet 100. yılı», (Περιοδικό “Ανατολή – Δύση”, 100 χρόνια από την ανακήρυξη της Β’ Συνταγματικής Μεταρρύθμισης), Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2008.
- **Dündar** Fuat, «Modern Türkiye’ nin Şifresi – İttihat ve Terakki’ nin Etnisite Mühendisliği (1913 – 1918)», (Ο κωδικός της μοντέρνας Τουρκίας – Η εθνοτική αρχιτεκτονική της οργάνωσης Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος 1913 - 1918) İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- **Dündar** Fuat, «Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar» (Οι μειονότητες στις απογραφές της Τουρκίας), İstanbul, Doz Yayınları, 1999.
- **Eksertzoğlu** Haris, «Osmanlı’ da Cemiyetler ve Rum Cemaati – Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 1861 – 1912» (Ο ελληνικός τίτλος είναι «Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα, ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861 - 1912), (Çevir. Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- **Ercilasun** Bilge, «Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri» (Ερευνες για τη νέα Τουρκική Λογοτεχνία), Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- **Ergin** Muharrem, «Türkiye’ nin Bugünkü Meseleleri» (Τα σύγχρονα προβλήματα της Τουρκίας), İstanbul, Türk Aydınlar Ocağı Yayınevi, 1973.
- **Ergün** Mustafa, «Atatürk Devri Türk Eğitimi» (Η τουρκική εκπαίδευση την εποχή του Ατατούρκ), Ankara, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- **Eroğlu** Hamza, «Atatürk ve Milliyetçilik», (Ατατούρκ και Εθνικισμός) Ankara, Atatürk Dil Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1992.

- **Ersanlı** Büşra, «İktidar ve Tarih – Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)» (Εξουσία και ιστορία – Η διαμόρφωση της θεωρίας της επίσημης ιστορίας στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Eryılmaz** Bilâl, «Osmanlı Devletinde Millet Sistemi» (Το σύστημα των ‘Μιλλέτ’ στο οθωμανικό κράτος), İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992.
- **Faik** Ahmet, «Siyasi Anılar, 1939 – 1954» (Πολιτικά απομνημονεύματα 1939 – 1945), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977.
- **Faroqhi** Suraiya, «Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam – Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla», (Καθημερινή ζωή και οθωμανικός πολιτισμός – Από τον Μεσαίωνα στον εικοστό αιώνα) Çeviri Elif Kılıç, 5. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- **Fikret** Tevfik, «Rûbab-ı Şikeste ve diğer eserleri» (Η σπασμένη κιθάρα κι άλλα έργα), İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1995.
- **Galip** Reşit, «Türklük ve Türk Medeniyet Tarihine Umumî bir Bakış», (Μία γενική ματιά πάνω στον Τουρκισμό και την ιστορία του τουρκικού πολιτισμού) Ankara, 1933.
- **Gencer** Bedri, «Türkiye’ de Lâikliğin Tarihi Dinamikleri» (Οι ιστορικές δυναμικές της κοσμικότητας στην Τουρκία), στο περιοδικό Toplum ve Bilim, No 84, Bahar, 2000.
- **Genç** Kâzım, Συνέντευξη στην εφημερίδα RADİKAL που δημοσιεύτηκε στις 10 – 10 – 2005.
- **Georgon** François, «Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura» (Οι ρίζες του τουρκικού εθνικισμού, Γιουσούφ Ακτσουρά), çev. Alev Er, İstanbul, Tanık Vakfı Türk Yayınları, 1996.
- **Georgon** François, «Pantürk Düşü», (Το όραμα του Παντουρκισμού), στο «Türkler – Doğu ve Batı, İslâm ve Lâiklik», επιμ., Yerasimos St., Ankara, Doruk Yayınları, 2006.
- **Georgon** François, «Kemalizm ve İslâm Dünyası (1919 – 1938) Bazı İşaret Taşları», (Κεμαλισμός και ισλαμικός κόσμος (1919 – 1938) Ορισμένα σημεία) στο «Kemalizm ve İslâm Dünyası», (Κεμαλισμός και ισλαμικός κόσμος) 2. Baskı, (επιμ. İskender Gökalp ve François Georgon), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.
- **Giritli** İsmet, «Harf İnkilâbı ve Atatürk», (Η μεταρρύθμιση του αλφαβήτου και ο Ατατούρκ) στο περιοδικό «Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi», Sayı 13, Cilt V, Kasım 1988.

- **Gökçaftı** Mehmet Ali, «Bir Nakşibendi Projesi Olarak AKP», (Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης ως ένα σχέδιο Νακσιμπεντί), δημοσιευμένο στην εφημερίδα RADİKAL στις 23 – 03 – 2008.
- **Gökbilgin** Tayyib M., «Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi» (Επιστήμη της οθωμανικής Διπλωματικής και Παλαιογραφίας), İstanbul, Enderun Kitabevi, 1992.
- **Göle** Nilüfer, «Mühendisler ve İdeoloji», (Αρχιτέκτονες και Ιδεολογία), İstanbul, İletişim Yayınları, 1986.
- **Göle** Nilüfer, «Modernleşme Bağlamında İslâmî Kimlik Arayışı», (Η αναζήτηση της ισλαμικής ταυτότητας στα πλαίσια του Εκμοντερνισμού) στο «Türkiye’ de Modernleşme ve Ulusal Kimlik», (επιμ., S. Bozdoğan – R. Kasaba), İstanbul, Tarih Vakfı, 2005.
- **Göle** Nilüfer, «İslâm’ in Demokratik Hak Davası» (Η δίκαιη δημοκρατική δίκη του Ισλάμ), στο «Türkler – Doğu ve Batı İslâm ve Lâiklik», (επιμ., Yerasimos St.), Ankara, Doruk Yayınları, 2006.
- **Göyünç** Nejat, «Osmanlı Devleti Hakkında», (Σχετικά με το οθωμανικό κράτος), στο περιοδικό «Cogito», No 19, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 11. Baskı, 2008.
- **Güven** Dilek, συνέντευξη της καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Σαμπατζί στον δημοσιογράφο Kılıç Ecevit της εφημερίδας SABAH (ΣΑΜΠΑΧ) «6-7 Eylül Yağma Olayları bir MİT Organizasyonu» (Τα γεγονότα λεηλασίας στις 6/7 Σεπτεμβρίου ήταν μία οργανωμένη επιχείρηση της ΜΙΤ), στις 02 – 02 – 2009.
- **Güvenç** Bozkurt, «Türk Kimliği», (Η τουρκική ταυτότητα), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995.
- **Güvenç** Bozkurt, «Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam» (Δημοκρατία και Ταυτότητα: Θέμα, Πρόβλημα, Περιεχόμενο, Πλαίσιο), στο «75 Yılda Tebaa’ dan Yurttaş’ a Doğru», (επιμ., Artun Ünsal), İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- **Gürsel** D., «Türkiye İkininli Yıllara Emin Adımlarla İlerliyor» (Η Τουρκία προχωράει με σίγουρα βήματα στη νέα χιλιετία του 2000), στο περιοδικό «Türkiye Günlüğü», sayı 32, Ankara, 1995.
- **Gürsoy** Bayar Nilüfer, «Celâl Bayar’ in Şark Raporu’ na Önsöz», (Πρόλογος στο βιβλίο του Τζελάλ Μπαγιάρ Έκθεση για την Ανατολία), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

- **Halaçoğlu** Yusuf, «XIV. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yarı» (Κοινωνική δομή και κρατική οργάνωση στους Οθωμανούς από τον 14^ο έως τον 17^ο αιώνα), Ankara, Türk tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- **Hanioğlu** Şükrü, «Garpcılar», (Οι Δυτικιστές), Studia Islamica, No 86, 1997.
- **Hanioğlu** M. Şükrü, «Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük» (Η οργάνωση Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος ως πολιτικό κόμμα και ο Νεοτουρκισμός), İstanbul, İletişim Yayınları, 1986.
- **Hanioğlu** Şükrü, «Kurumsal Kültler, Şahıs Kültleri ve Türk Toplum», (Οργανωμένες λατρείες, ατομικές λατρείες και τουρκική κοινωνία), άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα ZAMAN στις 2 – 12 – 2006.
- **Hanioğlu** Şükrü, «Osmanlı’ dan Cumhuriyet’ e Zihniyet, Siyaset ve Tarih» (Νοοτροπία, Πολιτική και Ιστορία, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην δημοκρατία), İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006.
- **Hanioğlu** Şükrü M., «Seçkinler, Modernlik ve Dindarlık», (Οι διανοούμενοι, ο μοντερνισμός και η θρησκευτικότητα), άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα ZAMAN στις 23 Ιανουαρίου 2008.
- **Hayes** J. H. Carlton, «Milliyetçilik. Bir Din», (Εθνικισμός. Μία θρησκεία) İstanbul, İz Yayınları, 1995.
- **Heper** Metin, «İsmet İnönü – Yeni bir Yorum Denemesi» (Ισμέτ Ινονού – Μία νέα απόπειρα ερμηνείας), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- **Heper** Metin, «Türkiye’ de Devlet Geleneği», (Η κρατική παράδοση στην Τουρκία), Ankara, Doğu - Batı Yayınları, 2006.
- **Hızal** M. ve **Başoğlu** T., «Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik», (Αγαματοποιία την εποχή της δημοκρατίας), άρθρο στο Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- **İnalçık** Halil, «Tanzimat ve Bulgar Meselesi», (Το Τανζιμάτ και το Βουλγαρικό Ζήτημα), İstanbul, Eren Kitabevi Yayınları, 1992.
- **İnalçık** Halil, «Şair ve Patron – Patrimonyal Devlet Sanat Üzerinde Sosyolojik bir İnceleme» (Ο ποιητής και ο αφέντης – Μία κοινωνιολογική έρευνα πάνω στην τέχνη του κληρονομικού κράτους), Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2005.
- **İnalçık** Halil, «Osmanlı’ da Devlet, Hukuk, Adalet» (Δικαιοσύνη, Δίκαιο, και Κράτος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία), İstanbul, Eren Yayıncılık, 2005.
- **İnalçık** Halil, «Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün» (Τουρκία και Ευρώπη: Χθες σήμερα), στο «Doğu – Batı» - Makaleler I», Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.

- **İnalçık** Halil, «Osmanlı Tarihi Üzerinde Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorular», (Ορισμένα ερωτήματα που ενδιαφέρουν την κοινή γνώμη σχετικά με την οθωμανική ιστορία), στο «Doğu – Batı» - Makaleler I, («Ανατολή – Δύση» - Άρθρα 1), Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2006.
- **İnalçık** Halil, «Tarihçilerin Kutbu», (Ο πόλος των ιστορικών), (Söyleşi Emine Çaykara), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- **İnalçık** Halil, «İkinci Bin’ de Türkler» (Οι Τούρκοι στην δεύτερη χιλιετία) στο «Doğu – Batı» - Makaleler I, («Ανατολή – Δύση» - Άρθρα 1), Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2006.
- **İnalçık** Halil, «Kültür Etkileşimi, Küreselleşme» (Επιρροές πολιτιστικές, παγκοσμιοποίηση), στο «Doğu – Batı» - Makaleler I, («Ανατολή – Δύση» - Άρθρα 1), Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2006.
- **İnalçık** Halil, «Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı» (Τουρκική Δημοκρατία και Οθωμανοί), στο «Doğu – Batı» - Makaleler I, Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2006.
- **İnalçık** Halil, «Atatürk ve Atatürkçülük», (Ατατούρκ και Ατατουρκισμός) στο «Doğu – Batı» - Makaleler I, («Ανατολή – Δύση» - Άρθρα 1), Ankara, Doğu – Batı Yayınları, 2006.
- **İnalçık** Halil, «Atatürk ve Demokratik Türkiye», (Ο Ατατούρκ και η δημοκρατική Τουρκία), İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007.
- **İnalçık** Halil, «Halil İnalçık’ la Söyleşi» (Συζήτηση με τον Χαλίλ Ιναλτζίκ), στο περιοδικό Cogito, αφιέρωμα στους Οθωμανούς, No 19, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- **İnalçık** Halil, «Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye - Makaleler II» (Στην Ιστορία η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Τουρκία – Άρθρα II), στο Doğu – Batı, İstanbul, Doğu – Batı Yayınları, 2008.
- **İnalçık** Halil, «II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor. Cumhuriyet Yolu Açılıyor» (Η Β’ Συνταγματική Μεταρρύθμιση: Έρχεται το συνταγματικό καθεστώς. Ανοίγει ο δρόμος της δημοκρατίας), στο «II. Meşrutiyet – 100 Yılı», İstanbul, Doğu – Batı Yayınları, 2008.
- **İnsel** Ahmet, «Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye» (Η Τουρκία στο κατώφλι της τάξης και της ανάπτυξης), İstanbul, Ayrintı Yayınları, 1996.
- **İnsel** Ahmet, «Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği», (Η διάρκεια του αυταρχισμού την περίοδο της δημοκρατίας), στο περιοδικό Birikim Dergisi, No 125 / 126, 1999.

- **Kabacalı** Alpay, (Haz.) «Talât Paşa' nın Anıları» (Τα απομνημονεύματα του Ταλάτ Πασά), İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- **Kaçmazoğlu** H. B., «Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar» (Ερευνες Πάνω στην ιστορία της τουρκικής κοινωνιολογίας), İstanbul, Birey Yayınları, 1999.
- **Kadioğlu** Ayşe, «Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi» (Δημοκρατική διαδικασία και δημοκρατική κυβέρνηση), İstanbul, Metis Yayınları, 1999.
- **Kafadar** Cemal, «Cemal Kafadar ile Söyleşi» (Συνομιλία με τον Τζεμάλ Καφαντάρ) στο περιοδικό Cogito, «Αφιέρωμα στους Οθωμανούς», Νο 19, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- **Kafadar** Cemal, «Kim var imiş biz burada yoğ iken – Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun» (Ποιοι ζούσαν τότε που εμείς δεν υπήρχαμε εδώ – Τέσσερεις Οθωμανοί: Γιαντίτορος, Έμπορος, Δερβίσης και Γυναίκα), İstanbul, Metis Yayınları, 2009.
- **Kafesoğlu** İbrahim, «Türkler», (Οι Τούρκοι), İslâm Ansiklopedisi, cilt 12.2.
- **Kafesoğlu** İbrahim, «Tarihte Türk Adı» (Η ονομασία Τούρκος μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι), Αφιέρωμα στον Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.
- **Kafesoğlu** İbrahim, «Türk – İslâm Sentezi» (Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση), Ankara, Ötüken Yayınları, 2008.
- **Kanar** Mehmet, «Osmanlı Türkçesi Sözlüğü», (Οθωμανο – Τουρκικό Λεξικό) İstanbul, Derin Yayınları, 2003.
- **Kaplan** İsmail, «Türkiye' de Milli Eğitim İdeolojisi» (Η ιδεολογική εθνική εκπαίδευση στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- **Kara** İsmail, «Felsefe ve Tefelsüf – Türkiye' de Felsefenin niçin dili yok?», στο περιοδικό Cogito, No 19, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1999.
- **Karabatak** Haluk, «1934 Trakya Olayları ve Yahudiler» (Τα γεγονότα της Θράκης του 1934 και οι Εβραίοι), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, No 146, Şubat 1996.
- **Karaosmanoğlu** Yakup Kadri, «Politikada 45 Yıl» (Σαραντά πέντε χρόνια στην πολιτική), İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- **Karaosmanoğlu** Yakup Kadri, «Atatürk – Biyografik Tahlil Denemesi» (Ατατούρκ – δοκίμιο βιογραφικής ανάλυσης), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- **Karaosmanoğlu** Yakup Kadri, «Yaban» (Άγριος), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- **Karaosmanoğlu** Yakup Kadri, «Sodom ve Gomora», (Σόδομα και Γόμορρα) İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

- **Karpat** H. Kemal, «Balkanlar’ da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk» (Εθνικισμός και Οθωμανική Κληρονομιά στα Βαλκάνια), μετφρ. στα τουρκικά Recer Bozdemir, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2004.
- **Karpat** H. Kemal, «Türkiye’ de Siyasal Sistemin Evrimi 1876 – 1980» (Η εξέλιξη του πολιτικού συστήματος στην Τουρκία), μετφρ. Esin Soğancılar, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- **Karpat** H. Kemal, «1877 Osmanlı Parlamentosu ve Sosyal Açıdan Önemi – Osmanlılarda Değişim Modernleşme ve Uluslaşma» (Το οθωμανικό κοινοβούλιο του 1877 και η κοινωνική του σημασία – Εθνικισμός, μοντερνισμός και μετασχηματισμός στους Οθωμανούς), μετφρ. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- **Karpat** H. Kemal, «Osmanlı’ dan Günümüze Asker ve Siyaset» (Στρατός και Πολιτική από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις μέρες μας), İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- **Kasaba** Reşat, «Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm» (Κεμαλισμός και Μοντερνισμός ανάμεσα στο παλιό και το νέο), στο «Türkiye’ de Modernleşme ve Ulusal Kimlik», (επιμ., S. Bozdoğan – R. Kasaba), İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- **Kayalı** Kurtuluş, «Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs – 12 Mart», (Στρατός και πολιτική, 27 Μαΐου – 12 Μαρτίου) İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- **Kemal** Ατατούρκ, «Eskişehir – İzmit Konuşmaları (1923) – İlk Sansürlü Tam Metin» (Ομιλίες στις πόλεις Εσκισεχίρ – Ιζμίτ 1923 – Ολόκληρο το κείμενο δίχως λογοκρισία), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993.
- **Kemal** Yaşar, «Türk’ ün Türk’ ten Başka Dostu Var» (Ο Τούρκος έχει κι άλλο φίλο πλην του Τούρκου), άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα RADİKAL στις 14 – 01 – 2007.
- **Keyder** Çağlar, «1990’ larda Türkiye’ de Modernleşmenin Doğultusu» (Ο προσανατολισμός του εκμοντερνισμού στην Τουρκία γύρω στα 1990), στο «Türkiye’ de Modernleşme ve Ulusal Kimlik», (επιμ. Sibel Bozdoğan – Reşat Kasaba), İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- **Keyder** Çağlar, «Cumhuriyet’ in İlk Yıllarında Türk Tüccarının Millileşmesi» (Η εθνικοποίηση του Τούρκου εμπόρου στα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας), στο περιοδικό Ortadoğu Teknik Üniversitesi Geliştirme Dergisi, Ankara, 1980.
- **Keyder** Çağlar, «Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923 – 1929» (Η Τουρκία στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας 1923 – 1929), Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

- **Keyder Çağlar**, «Türkiye’ de Devlet ve Sınıflar» (Κράτος και τάξεις στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.
- **Kili Suna**, «Kemalizm» (Κεμαλισμός), İstanbul, Menteş Matbaası, 1969.
- **Kocatürk Ufkan**, «Atatürk’ ün Fikir ve Düşünceleri» (İδέες και Σκέψεις του Ατατούρκ), Ankara, Turhan Kitabevi, 1984.
- **Koçak Cemil**, «Türkiye’ de Milli Şef Dönemi – (1938 – 1945)» (Η περίοδος του Εθνικού Ηγέτη στην Τουρκία – 1938 1945), cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- **Kocatürk Ufkan**, «Atatürk’ ün Fikir ve Düşünceleri», (Σκέψεις και ιδέες του Ατατούρκ), Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1984.
- **Kongar Emre**, «Türk Toplum Bilimcileri – I», (Τούρκοι κοινωνιολόγοι - I) İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1982.
- **Koraltürk M.**, «Mübadeleinin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor» (Μία έκθεση πάνω στα οικονομικά αποτελέσματα της ανταλλαγής πληθυσμών), στο περιοδικό Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 (6 – 7), 1996 – 1997.
- **Korkmaz Ramazan ve Özcan Tarık**, «Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri», (Η τουρκική ποίηση την περίοδο της δημοκρατίας), στο βιβλίο «Yeni Türk Edebiyatı 1839 – 2000», (Ομαδική Εργασία), Ankara, Grafiker Yayınları, 2005.
- **Köker Levent**, «Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi», (Μοντερνισμός, Κεμαλισμός και Δημοκρατία) İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- **Köprülü M. Fuad**, «Türk Edebiyatı Tarihi», (Ιστορία της Τουρκικής Λογοτεχνίας) 5. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- **Kushner David**, «Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876 – 1908», (Η γέννηση του τουρκικού εθνικισμού), İstanbul, Kervan Yayınları, 1979.
- **Landau M. Jacob**, «Türkiye’ de Sağ ve Sol Akımlar» (Δεξιά και αριστερά ρεύματα στην Τουρκία), Ankara, Turhan Kitabevi, 1979.
- **Levi Avner**, «1934 Trakya Yahudi Olayları ve Alınamayan Ders» (Το μάθημα που δεν ελήφθη από τα γεγονότα της Θράκης εναντίον των Εβραίων του 1934), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, No 151, Temmuz 1996.
- «**Lise Türk Dili ve Edebiyatı I ve II - Ders Kitapları**», (Τουρκική γλώσσα και λογοτεχνία Α΄ και Β΄ Λυκείου – Σχολικά εγχειρίδια), Ankara, Milli Eğitim Yayınları Evos Basım Yayın, 2004.
- **McCarthy Justin**, «Müslümanlar ve Azınlıklar – Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun sonu» (Μουσουλμάνοι και Μειονότητες – Ο πληθυσμός στην

Οθωμανική Μικρά Ασία και το τέλος της Αυτοκρατορίας), ζεν. Bilge Umar, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1998.

- **Mardin** Şerif, «Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk», (Τα θεμέλια της δυναμικής εκσυγχρονισμού και ο Ατατούρκ), στο «Çağdaş Düşüncenin İşığında Atatürk», İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983.
- **Mardin** Şerif, «Türkiye’ de Toplum ve Siyaset», (Κοινωνία και πολιτική στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- **Mardin** Şerif, «Din ve İdeoloji», (Θρησκεία και ιδεολογία), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- **Mardin** Şerif, «Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu», (Η γέννηση της ιδεολογίας των Νέων Οθωμανών), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Mardin** Şerif, «Türk Modernleşmesi» - Makaleler 4, (Ο τουρκικός εκμοντερνισμός – Άρθρα 4), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- **Mardin** Şerif, «Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908», (Οι πολιτικές ιδέες των Νεότουρκων 1895 – 1908), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- «**Milli Güvenlik Bilgisi**» (Γνώσεις Εθνικής Ασφάλειας – Σχολικό εγχειρίδιο), Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.
- «**Millî Mücadelede Kürtler**», (Οι Κούρδοι στον εθνικό αγώνα) 17 Haziran 1919, «Atatürk’ ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri», (Τηλεγραφήματα και δηλώσεις του Ατατούρκ) VI, Ankara, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- **MİLLİYET** Gazetesi, στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στην τουρκική εφημερίδα σχετικά με τον πληθυσμό των Κούρδων στην Τουρκία. Τίτλος: «Türkiye’ deki Kürtlerin Sayısı!» (Ο κουρδικός πληθυσμός στην Τουρκία), άρθρο δημοσιευμένο στις 06 – 06 – 2008.
- **Mutçalı** Serdar, «Arapça – Türkçe Sözlük», (Αραβο – Τουρκικό Λεξικό) İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995.
- **Oran** Baskın, «Türkiye’ nin “Kuzeydeki Büyük Komşu” Sorunu Nedir? (Türk – Sovyet İlişkileri 1939 - 1970)» (Ποιο είναι το πρόβλημα της Τουρκίας με “Βόρειο μεγάλο γείτονα” – Τουρκο – Σοβιετικές σχέσεις 1939 - 1970), στο «Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi», Cilt XXV, Sayı 1, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

- **Oran** Baskın, «Atatürk Milliyetçiliği. Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme» (Κεμαλικός εθνικισμός. Μία ξεχωριστή μελέτη πέρα από την επίσημη ιδεολογία), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1988.
- **Oran** Baskın, «Atatürk Milliyetçiliği» (Ατατουρκικός εθνικισμός), Ankara, Bilgi Yayınları, 1990.
- **Oran** Baskın, «Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler – (Bulgaristan – Makedonya – Kosova)» (Ερευνες πάνω στους Τούρκους των Βαλκανίων – Βουλγαρία – FYROM – Κοσσοφοπέδιο), στο «Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi», Cilt 48, Sayı 1 – 4, Ankara, Sevinç Matbaası, 1993.
- **Oran** Baskın, «Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar» (Η τουρκική εξωτερική πολιτική: Σημειώσεις πάνω στην μεταψυχροπολεμική εποχή και οι βασικές αρχές), στο περιοδικό «Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi», Cilt 51, Sayı 1 – 4, Ankara, 1996.
- **Oran** Baskın, «Kemalist Milliyetçilik Bağlamında Cumhuriyet Demokrasi Tartışmaları» (Συζητήσεις για τη δημοκρατία στο πλαίσιο του Κεμαλικού εθνικισμού), στο Συνέδριο Lefke Avrupa Üniversitesi – Güzelyurt Tarih Buluşması (3 – 4 Nisan 2001), Haziran - Lefke, 2001.
- **Oran** Baskın, «Türkiye’ de Azınlıklar – Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihad, Uygulama» (Οι μειονότητες στην Τουρκία – Ορολογία, Θεωρία, Λωζάννη, Εσωτερικά Νομοθετήματα, Απόψεις, Εφαρμογές), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- **Oran** Baskın, «“Türkiye Türklerindir” cilerin Yarası» (Το τραύμα των οπαδών της ιδέας “Η Τουρκία ανήκει στους Τούρκους”), άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα RADİKAL στις 11 – 10 – 2009.
- **Ortaylı** İlber, «Türk Harf Devriminin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine», (Η επίδραση της μεταρρύθμισης του τουρκικού αλφαβήτου στις ξένες χώρες), στο Συμπόσιο «Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu», Ankara, 1981.
- **Ortaylı** İlber, «İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı», (Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας), İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005.
- **Ortaylı** İlber, «Son İmparatorluk Osmanlı – Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek», (Οθωμανική η τελευταία Αυτοκρατορία – Ανακαλύπτοντας τους Οθωμανούς), İstanbul, Timaş Yayınları, 2006.
- **Ortaylı** İlber, «Osmanlı Barışı», (Η Οθωμανική Ειρήνη – Pax Ottomana), İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.

- **Ortaylı İlber**, «Batılılaşma Yolunda», (Στο δρόμο προς τον εκδυτικισμό), İstanbul, Merkez Kitaplar Yayınları, 2007.
- **Ortaylı İlber**, «Sovyetler Birliği' nde Kemalist Kültür Politikasının Etkileri», (Οι επιρροές της κεμαλιστικής πολιτικής κουλτούρας στην Σοβιετική Ένωση) στο «Kemalizm ve İslâm Dünyası», (Κεμαλισμός και Ισλαμικός Κόσμος) 2. Baskı, (επιμ. İskender Gökalp ve François Geogron), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.
- **Ortaylı İlber**, «Üç Kıtada Osmanlılar – Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek 3» (Οι Οθωμανοί στις τρεις ηπείρους – Ανακαλύπτοντας εκ νέου τους Οθωμανούς 3), İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.
- **Ortaylı İlber**, «Tarihin Sınırlarına Yolculuk», (Ταξίδι στα σύνορα της ιστορίας), İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.
- **Ortaylı İlber**, «İstanbul' dan Sayfalar», (Σελίδες από την Κωνσταντινούπολη) İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007.
- **Ortaylı İlber**, «Tarihin İzinde», (Στα χνάρια της ιστορίας), İstanbul, Profil Yayıncılık, 2008.
- **Ortaylı İlber**, «Avrupa ve Biz – Seçme eserler I», (Η Ευρώπη κι εμείς – Επιλογή έργων I), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- **Ortaylı İlber**, «Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu» (Ο μετασχηματισμός και το συνταγματικό πρόβλημα στους Οθωμανούς), Seçme eserler II, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2008.
- **Ortaylı İlber**, «Gelenekten Geleceğe», (Από την παράδοση στο μέλλον), İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.
- **Ortaylı İlber**, «Alman Nüfuzunda Osmanlı İmparatorluğu» (Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην γερμανική επιρροή), İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.
- **Ortaylı İlber**, «Atatürk' ü ve Cumhuriyet' i Anlamak» (Να κατανοήσουμε τον Ατατούρκ και τη δημοκρατία), στο «Cumhuriyetimize Dair», (Σχετικά με τη δημοκρατία μας), (επιμ. İsmail Küçükkaya), Ankara, Aşına Yayınları, 2008.
- **Ökte Faik**, «Varlık Vergisi Faciası» (Η τραγωδία του Φόρου Περιουσίας), İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951.
- **Özakpınar Y.**, «Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler», (Δοκίμια πάνω στις έννοιες της Κουλτούρας και του Πολιτισμού), İstanbul, Ötüken Yayınları, 1998.
- **Özdoğan Göksu Günay**, «Dünyada ve Türkiye' de Turancılık» (Ο Τουρανισμός στον κόσμο και την Τουρκία), στο «Modern Türkiye' de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik», cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

- **Özdoğan** Göksu Günay, «Turan'dan Bozkurt'a – Tek Parti Döneminde Türkcülük (1931 – 1946)», (Από το Τουράν στον Γκρίζο Λύκο – Ο Τουρκισμός την περίοδο του μονοκομματισμού), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Özgün** Gökhan, «Kenan Evren bir Klon mu?» (Ο Κενάν Εβρέν είναι ένας κλώνος;), άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα RADİKAL στις 04 – 03 – 2007.
- **Özkırmı** Atilla, «Türk Edebiyatı Tarihi» (Ιστορία της τουρκικής λογοτεχνίας), (Ansiklopedik), cilt 1+2, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2004.
- **Öztürk** Saygı, «İsmet İnönü' nün Atatürk' e Sunduğu Gizli Kürt Raporu – Kasadaki Dosyalar», (Η μυστική έκθεση για τους Κούρδους του Ισμέτ Ινονού που υπέβαλε στον Ατατούρκ. Οι φάκελοι στο κιβώτιο), Ankara, Ümit Yayıncılık, 2004.
- **Parla** Taha, «Atatürk' ün Nutku», (Ο Ρητορικός Λόγος «Νουτούκ» του Ατατούρκ), τόμος 1^{ος}, στο «Türkiye' de Siyasal Kültürünün Resmi Kaynakları», (Οι επίσημες πηγές του πολιτικού πολιτισμού της Τουρκίας), İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- **Parla** Taha, «Kemalist Tek – Parti İdeolojisi ve CHP nin Altı Oku», (Η κεμαλιστική μονοκομματική ιδεολογία και τα Έξι Βέλη του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος) στο «Türkiye' de Siyasal Kültürünün Resmi Kaynakları», τόμος 3^{ος}, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- **Parla** Taha, «Tek – Parti Döneminde Şef Sistemi ve Sosyal İdeoloji» (Ο Εθνικός Ηγέτης και η κοινωνική ιδεολογία την περίοδο του μονοκομματισμού), στο «Türkiye' nin Siyasal Rejimi», İstanbul, Onur Yayınları, 1986.
- **Parla** Taha, «Türkiye' de Anayasalar» (Τα Συντάγματα στην Τουρκία), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- **Parla** Taha, «Türkiye' nin Siyasal Rejimi (1980 – 1989)» (Το πολιτικό καθεστώς στην Τουρκία 1980 – 1989), İstanbul, Deniz Yayınları, 2009.
- **Quataert** Donald, «Osmanlı İmparatorluğu 1700 – 1922», (Οθωμανική Αυτοκρατορία 1700 – 1922), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- **Rasonyi** Laszlo, «Tarihte Türklük» (Ο Τουρκισμός μέσα στην ιστορία), μτφρ. Hamit Zübeyir Koşay, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1996.
- **Sabahattin** Özel, «Milli Mücadelede Trabzon», (Η Τραπεζούντα κατά τον εθνικό αγώνα) Ankara, 1991.
- **Safa** Peyami, «Türk İnkılâbına Bakışlar» (Ματιές στην τουρκική μεταρρύθμιση), 2. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1990.
- **Sahillioğlu** Halil, «Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid' in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi» (Η παραγωγή τσόχας για τους γενιτσάρους και τα λογιστικά της κατά τα

τελευταία έτη του σουλτάνου Μπάγεζιτ του Β'), στο περιοδικό Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, No 2 – 3, İstanbul, 1974.

- **Sarıнай** Yusuf, «Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912 – 1931)», (Η εξέλιξη της ιστορίας του τουρκικού εθνικισμού και οι Τουρκικές Εστίες 1912 – 1931), İstanbul, Ötüken Yayınları, 1994.
- **Sarıнай** Yusuf, «İmparatorluk' tan Cumhuriyet' e Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi» (Η γέννηση και η εξέλιξη του τουρκικού εθνικισμού από την αυτοκρατορία στην δημοκρατία), στο «Türkler», cilt 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- **Seyfettin** Ömer, «Turan Devleti», (Το Κράτος του Τουράν), İstanbul, Su Yayınları, 1977.
- **Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw**, «Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye», (Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η σύγχρονη Τουρκία), cilt 2, İstanbul, e – Yayınları, 2006.
- **Suavi** Aydın, «Modernleşme ve Milliyetçilik», (Εκμοντερνισμός και εθνικισμός) Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993.
- **Şapolyo** Enver Behnan, «Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi», (Ο Μουσταφά Κεμάλ πασά και ο εσωτερικός κόσμος του εθνικού αγώνα) İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1967.
- **Şaylan** Gencay, «İslâmiyet ve Siyaset – Türkiye Örneği», (Ισλαμισμός και Πολιτική – Το παράδειγμα της Τουρκίας), Ankara, Vyayınları, 1987.
- **Şaylan** Gencay, «12 Eylül ve İslâmcı Akımlar» (Τα ισλαμιστικά ρεύματα και η 12^η Σεπτεμβρίου), Ankara, Verso Yayınları, 1992.
- **Şen** Serdar, «Silâhlı Kuvvetler ve Modernizm» (Μοντερνισμός και ένοπλες δυνάμεις), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1996.
- **Steinback** Udo, «II. Dünya Savaşından sonra Türkiye' nin Siyasal Kültürü Üzerinde Atatürk' ün Etkisi» (Η επιρροή του Ατατούρκ πάνω στην κοινωνική κουλτούρα της Τουρκίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), (επιμ., Jacob M. Landau) στο «Atatürk ve Türkiye' nin Modernleşmesi», İstanbul, Sarmal, 1999.
- **Taner** Timur, «Türk Devrimi ve Sonrası» (Η Τουρκική Επανάσταση και η Μετεπαναστατική Εποχή), Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- **Tanrıöver** Hamdullah Suphi, «Türk Ocağının Tarihçesi ve İfiralara Karşı Cevaplarımız» (Η ιστορία της Τουρκικής Εστίας και οι απαντήσεις στις συκοφαντίες), στο περιοδικό Türk Yurdu, cilt 5, 1930.

- **Tanyu** Hikmet, «Atatürk ve Türk Milliyetçiliği», (Ο Ατατούρκ και ο τουρκικός εθνικισμός), Ankara, Orkun Yayınları, 1961.
- **Taşkın** Yüksel, «Muhafazakâr bir Proje Olarak Türk – İslâm Sentezi» (Η Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση ως ένα σχέδιο του συντηρητισμού), στο «Modern Türkiye’ de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık», cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Toprak** Zafer, «1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF’ nin Sorumluluğu» (Η ευθύνη της κυβέρνησης και του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στα γεγονότα της Θράκης το 1934), στο περιοδικό Toplumsal Tarih, No 34, Ekim 1996.
- **Toprak** Zafer, «Osmanlı’ da Toplumbilimin Doğuşu», (Η γέννηση της κοινωνιολογίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία) στο «Modern Türkiye’ de Siyasi Düşünce», cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- **Tunaya** Tarık Zafer, «Türkiye’ de Siyasi Partiler 1859 – 1952» (Τα πολιτικά κόμματα στην Τουρκία 1859 – 1952), İstanbul, 1952.
- **Tunaya** Tarık Zafer, «Türkiye’ nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri» (Κινήματα εκδυτικισμού στην πολιτική ζωή της Τουρκίας), İstanbul, Yedigün Matbaacılık, 1960.
- **Tunaya** Tarık Zafer, «İslâmcılık Akımı» (Ισλαμιστικό ρεύμα), İstanbul, Simavi Yayınları, 1991.
- **Tunaya** Tarık Zafer, «Türkiye’ de Siyasal Gelişmeler (1876 – 1938) – Mütareke – Cumhuriyet – ve Atatürk», (Οι πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία 1876 – 1938 – εκστρατεία για την ανεξαρτησία – δημοκρατία – και ο Ατατούρκ), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- **Tunçay** Mete, «Türkiye Cumhuriyeti’ nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931)» (Η ίδρυση της διοίκησης του μονοκομματισμού στην Τουρκική Δημοκρατία 1923 - 1931), İstanbul, Yurt Yayınları, 1992.
- **Turan** Rahmi, «Avrupa Ülkelerinin Altında» (Κάτω από τα ευρωπαϊκά κράτη), εφημερίδα HÜRRİYET, 13 Αυγούστου 2007.
- **Turan** Şerafettin, «Atatürk’ ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar», (Τα βιβλία, οι στοχαστές, τα γεγονότα που επηρέασαν την σκέψη του Ατατούρκ), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- **Turan** Şerafettin, «Türk Devrim Tarihi» (Η ιστορία της τουρκικής επανάστασης), τομ. III, στο «Yeni Türkiye’ nin Oluşumu (1923 - 1938)», Ankara, 1995.
- «**Türkçe Sözlük**», (Τουρκικό Λεξικό) 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005.

- **Türker Orhan**, «Cumhuriyet Döneminde İstanbul' a Gelen Yunan Tiyatroları» (Οι ελληνικοί θίασοι που επισκέφθηκαν την Κωνσταντινούπολη την περίοδο της δημοκρατίας), στο περιοδικό Tarih ve Toplum, No 184, 1999.
- **Türkeş Alparslan**, «1944 Milliyetçilik Olayı» (Το εθνικιστικό συμβάν του 1944), İstanbul, Devlet Yayın Dağıtım, 1988.
- «**Türk – İslâm Sentezi**» (Dosya) (Τουρκο – Ισλαμική Σύνθεση - Φάκελος), (Ομαδική εργασία από τους Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1991.
- «**Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük**», (Ατατουρκισμός και Ιστορία της Μεταρρύθμισης της Τουρκικής Δημοκρατίας – Σχολικό εγχειρίδιο), İstanbul, Devlet Kitapları Matbaası, 2005.
- **Türköne Mümtazer**, «Siyasi İdeoloji olarak İslâmcılığın Doğuşu» (Η γέννηση του Ισλαμισμού ως πολιτική ιδεολογία), İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı, «1908 Yılında II. Meşrutiyet' in ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar» (Εγγράφα που καταγράφουν με ποιο τρόπο κηρύχθηκε η Β' Συνταγματική Μεταρρύθμιση του 1908), στο περιοδικό Belleten, Ankara, 1956.
- **Ünal Tahsin**, «Türklüğün Sembolü Bozkurt» (Ο γκριζός λύκος το σύμβολο του Τουρκισμού), Konya, Milli Ülkü Yayınları, 1977.
- **Üngör Ethem**, «Türk Marşları» (Τουρκικοί ύμνοι), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965.
- **Üstel Füsün**, «Türkiye' nin Kürt Sorunu» (Το Κουρδικό Πρόβλημα της Τουρκίας), İstanbul, Tüses Yayınları, 1996.
- **Üstel Füsün**, «Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu» (Το πολιτισμικό μέγεθος του πατριωτισμού ή ο τουρκικός εθνικισμός), στο «Türkiye' nin Kürt Sorunu», İstanbul, Tüses Yayınları, 1996.
- **Üstel Füsün**, «Türk Ocakları (1912 – 1931): İmparatorluk' tan Ulus – Devlete Türk Milliyetçiliği», (Οι Τουρκικές Εστίες 1912 – 1931: Από την δημοκρατία στο έθνος – κράτος ο τουρκικός εθνικισμός), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- **Üstel Füsün**, «Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet' ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi», (Ακολουθώντας τον ευπόληπτο πολίτη: Η πατριωτική εκπαίδευση από την Β' Συνταγματική Μεταρρύθμιση έως σήμερα), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- **Yalçın Hüseyin**, «Siyasal Anılar» (Πολιτικά απομνημονεύματα), Ankara, 1976.

- **Yavuz Hilmi**, «Türk Modernleşmesi», (Τουρκικός εκμοντερνισμός), συνέντευξη στο βιβλίο με τίτλο «Cumhuriyetimize Dair», (επιμ., İsmail Küçükkaya), Ankara, Aşina Yayınları, 2008.
- **Yeğen Mesut**, «Devlet Söyleminde Kürt Sorunu» (Το Κουρδικό Πρόβλημα στον κρατικό λόγο), İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- **Yerasimos Stephane**, «Ne Mutlu Türküm Diyene» (Τι ευτυχία σ' εκείνον που λέει ότι είναι Τούρκος), στο «Türkler – Doğu ve Batı, İslâm ve Lâiklik», επιμ., Yerasimos St., Ankara, Doruk Yayınları, 2006.
- **Yıldız Abdullah**, (επιμ.) «28 Şubat Belgeleri» (Αρχεία της 28^{ης} Φεβρουαρίου), İstanbul, Pınar Yayınları, 2000.
- **Yıldız Ahmet**, «Ne Mutlu Türküm Diyebilene – Türk Ulusal Kimliğinin Etnoseküler Sınırları (1919 – 1938)» (Τι ευτυχία σ' εκείνον που μπορεί να λέει ότι είναι Τούρκος – Τα εθνο-κοσμικά όρια της εθνικής τουρκικής ταυτότητας), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Γ-] ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- **Ahmad Feroz**, «The Young Turks The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908 – 1914», Oxford, 1969.
- **Αλεξανδρής Αλέξης**, «The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations (1918 – 1974)», Αθήνα, 1983.
- **Andrews Alford Peter ve Benninghaus Rüdiger** (επιμ.), «Ethnic Groups in the Republic of Turkey», Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989.
- **Antoine de Saint Exupéry**, «The Little Prince», London, Ed. By Egmont UK Limited, 2002.
- **Azmi Özcan**, «Pan – Islamism. Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877 – 1924)», Leiden, Brill, 1997.
- **Baer Gabriel**, «Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds», in Journal of the Economic and Social History of the Orient, vol. XII, E. J. Brill, Leiden, 1970.
- **Başgil Ali Fuat**, «La Révolution Militaire de 1960 en Turquie (ses origines)», Genève, Perret Gentil, 1963.
- **Beldiceanu Nicoara**, «Recherche Sur la Ville Ottomane au XVe Siècle - Etude et Actes», Paris, Maisonneuve, 1973.

- **Beldiceanu** Nicoara, «L' Organisation de l' Empire Ottoman (XIVe – XVe Siècles)», στο «L' Histoire de l' Empire Ottoman» (επιμ., Robert Mantran), Paris, Editions Fayard, 1989.
- **Berkes** Niyazi, «The Development of Secularism in Turkey», Montreal, 1964.
- **Bozarslan** Hamit, «Le Phénomène Milicien: une Composante de la Violence Politique en Turquie des Années 70», στο περιοδικό *Turcica*, No 31, 1999.
- **Carter** V. Findley, «Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte 1789 – 1922», Princeton, P.U.P., 1980.
- **Copeaux** Etienne, «Les “Turcs de l' extérieur” dans Türkiye: un aspect du discours nationaliste turc», *CEMOTI*, No 14, 1992.
- **Dankward** A. Rustow, «The Founding of a Nation – State: Atatürk' s Historic Achievement», Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- **David** Thomas, «Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of Üç Tarz-ı Siyaset», στο *Journal of Turkish Studies*, No 2, 1978.
- **Davies** Norman, «Europe, A History», London, Pimlico, 1997.
- **Davison** Roderic H., «Reform in the Ottoman Empire 1856 – 1876», New York, Gordian, 1973.
- **Davison** Roderic, «The Turks in History – Essays in Ottoman and Turkish History 1774 – 1923», Texas, University of Texas Press, 1990.
- **Deringil** Selim, «The Well - Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876 – 1909», London, I. B. Tauris, 1998.
- **Devreux** Robert, «The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitutional and Parliament», Baltimore, 1963.
- **Dumont** Paul & **Georgeon** François, « La Mort d' un Empire (1908 - 1923)», στο «L' Histoire de l' Empire Ottoman», (επιμ. Robert Mantran), Paris, Fayard, 1989.
- **Erdoğan** Mustafa, «Islam in Turkish Politics», στο *Liberal Düşünce*, 14/4, (1999).
- **Ersin** Onulduran, «Political Parties in Turkey», Ankara, University of Ankara, 1974.
- **Faroghi** Suraiyya, «The Early History of the Balkan Fairs», in *Südost Forschungen*, No XXXVII, 1978.
- **Faroghi** Suraiyya, «Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Setting 1520 – 1650», Cambridge University Press, 1984.
- **Findley** Carter V., «The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of non – Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy», (Επιμ., Benjamin Braude and Bernard Lewis), στο «Christians and Jewish in the Ottoman Empire», vol. 1., New York, 1982.

- **Georgon** François, «Aux Origines du Nationalisme Turc – Yusuf Akçura, 1879 – 1925», Paris, édition ADFP, 1980.
- **Georgon** François, «Les Foyers Turques à l' Epoque Kemaliste 1923 – 1931», στο περιοδικό *Turcica*, No XIV, 1982.
- **Georgon** François, « Le Dernier Sursaut (1908 - 1923)», στο «L' Histoire de l' Empire Ottoman», (επιμ. Robert Mantran), Paris, Fayard, 1989.
- **Georgon** François, «Selânik Musulmane et Deunmè», στο «Salonique 1850 – 1918, “La Ville des Juifs” et le Réveil des Balkans», (επιμ., Gilles Veinstein), Paris, Editions Autrement, série No 12, 1992.
- **Gerber** Haim, «Guilds in Seventeenth Century Anatolian Bursa», in *Asian and African Studies*, vol. 11, No 1, Jerusalem Akademik Press, 1967.
- **Hadjimihali** Angélique, «Aspects de l' Organisation Economique des Grecs dans l' Empire Ottoman», dans *L' Hellénisme Contemporain*, Paris, 1953.
- **Hanioğlu** Şükrü, «The Young Turks in Opposition», Oxford, O. U. P., 1995.
- **Hanioğlu** Şükrü, «Preparation for a Revolution, The Young Turks, 1902 – 1908», Oxford, O. U. P., 2001.
- **İnalçık** Halil, «The Hub of the City: The Bedesten of Istanbul», in *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London, Variorum Reprints, 1985.
- **İnalçık** Halil, «The Nature of Traditional Society: Turkey», στο «Political Modernization in Japan and Turkey», (επιμ., Robert E. Ward and Dankwart Rustow), Princeton, 1964.
- **Karpat** Kemal, «Ottoman Ethnic and Confessional Legacy in the Middle East, Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East», eds., Milton J. Esman and Itamar Rabinovich, Ithaca, Cornell University Press, 1988.
- **Karpat** H. Kemal, «The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey 1931 – 1951», *Die Welt des Islams*, XV, 1-4, 1974.
- **Karpat** H. Kemal, «Introduction to Political and Social Thought in Turkey», στο *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East* (ed. Kemal H. Karpat), New York, Praeger, 1968.
- **Kelekian** Diran, «Dictionnaire Turc – Français», İstanbul, Mihran Yayınları, 1911.
- **Kinross** Lord, «Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey», New York, William Morrow and Co, 1965.
- **Kushner** David, «The Rise of Turkish Nationalism 1876 – 1908», London, Frank Cass, 1977.

- **Ladas** P. Stephen, «Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece, and Turkey», New York, The Macmillan Company, 1932.
- **Lewis** Bernard, «Europe – Islam, Actions et Réactions», Paris, Edition Gallimard, 1992.
- **Malraux** André, «Les noyers de l' Altenbourg», Paris, Edition Gallimard, 1948.
- **Mantran** Robert, «Istanbul Dans la Seconde Moitié du XVIIe Siècle, Essai d' Histoire Institutionnelle, Economique et Sociale», Paris, Maisonneuve, 1962.
- **Mantran** Robert, «La Vie Quotidienne à Istanbul au Siècle de Soliman le Magnifique», Paris, Editions Hachette, 1990.
- **Marcosson** F. Isaac, «Kemal Pasha», στην εφημερίδα The Saturday Evening Post, 20 Οκτωβρίου 1923.
- **Mardin** Şerif, «Youth and Violence in Turkey», European Journal of Sociology, No 19, 1978.
- **Mardin** Şerif, «Religion and Secularism in Turkey», στο «Atatürk: Founder of a Modern State», (επιμ., Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun), London, Hurst and Co., 1997.
- **Olson** R., «The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion – 1880 – 1925», Austin, University of Texas Press, 1989.
- **Oran** Baskin, «Occidentalisation, Nationalisme et « Synthèse Turco – Islamique», στο, Cahiers D' Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco – Iranien (CEMOTI), No 10, 1990.
- **Oran** Baskin, «La Politique Turque dans les Balkans et le Caucase», στο «Le Rôle Géostratégique de la Turquie» (επιμ., Didier Billon – Ouvrage Collectif), Iris, Paris, 1995.
- **Oran** Baskin, «Etat et Religion en Turquie», Multitudes / Altyazı, No 9, Octobre, Ekim 2005, σελ. 14. Επίσης, Oran Baskin, «Kemalizm, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», στο περιοδικό «Journal of Southeast European and Black Sea Studies», Volume 1, No 3, September 2001.
- **Özal** Turgut, «La Turquie en Europe», Paris, Plon, 1998.
- **Ramsaur** E. Ernest, «The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908», Princeton, 1957.
- **Ramsay** W. M. Sir, «Impressions of Turkey», 1897.

- **Redhouse** W. James, «Turkish and English Lexicon», Επανεκδόση από το πρωτότυπο του 1890, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1978.
- **Svoronos** Nikos, «Le Commerce de Salonique au XVIIIe Siècle», Paris, Press Universitaire de France, 1956.
- **Todorov** Nikolaj, «Certains Problèmes du Développement Urbain Dans les Provinces Balkaniques de l' Empire Ottoman au XVIe - XIXe Siècles», dans «La Ville Balkanique Sous les Ottomans», London, Variorum Reprints, 1977.
- **Veinstein** Gilles, «Du Marché Urbain au Marché du Camp: L' Institution Ottomane des ORUCU», dans Revue d' Histoire Maghrebine, Mélanges Prof. Robert Mantran, No 47 – 48, Tunis, 1987.
- **Veinstein** Gilles, «Un Paradoxe Séculaire», στο «Salonique 1850 – 1918, “La Ville des Juifs” et le Réveil des Balkans», (επιμ., Gilles Veinstein), Paris, Editions Autrement, série No 12, 1992.
- **Veinstein** Gilles, «Villes des provinces centrales villes des provinces arabes: les facteurs d' unité de la ville ottomane», article non publié.
- **Yalman** Ahmet Emin, «Turkey in My Time», Oklahoma, Norman, 1956.
- **Yediöldiz** Bahaeddin, «Institution du Vaqf au XVIIIe Siècle en Turquie – Etude Socio - historique», Ankara, Editions Ministère de la Culture, 1990.
- **Yeğen** Mesut, «The Turkish State Discourse and Exclusion of Kurdish Identity», στο «Middle Eastern Studies», No 32:2 April, 1996.
- **Zakythinos** D. A., «La Commune Grecque, Les Conditions Historiques d' une Décentralisation Administrative», Athènes, L' Hellénisme Contemporain, No 4, 1948.

Δ-] ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΕΓΙΝΕ ΑΝΑΦΟΡΑ

α-) ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (και το ένθετο Επτά Ημέρες)
- ΤΟ ΒΗΜΑ
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

β-) ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- HÜRRİYET
- MİLLİYET
- RADİKAL
- SABAH
- ZAMAN

Ε-] ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ

- <http://www.mfa.gr> = Επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας.
- <http://www.mfa.gov.tr> = Επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας
- <http://www.ecpatr.org/mones/chalki/greek.htm> = Επίσημη ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.
- www.cmkon.org/Agia Sofia.htm = Ιστοσελίδα για την Αγία Σοφία.
- <http://www.akparti.org.tr> = Επίσημη ιστοσελίδα του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP).
- <http://www.tika.gov.tr> = Επίσημη ιστοσελίδα της Τουρκικής Υπηρεσίας για την Συνεργασία και Ανάπτυξη - Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) – ΤΙΚΑ.
- <http://sbe.erciyes.edu.tr> = Επίσημη ιστοσελίδα του τουρκικού πανεπιστημίου Ερτζιγές (Erciyes) που εκδίδει το περιοδικό Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- http://tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/og4.pdf = Επίσημη ιστοσελίδα του πανεπιστημίου Leiden.

